

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKÇENİN YEME - İÇME KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ
TEMATİK SÖZ VARLIĞI**

DOKTORA TEZİ

Mithat USTA

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL

OCAK – 2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇENİN YEME - İÇME KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ
TEMATİK SÖZ VARLIĞI

DOKTORA TEZİ

Mithat USTA

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

“Bu tez sınavı 29/01/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL	Başarılı
Prof. Dr. Muharrem TOSUN	Başarılı
Doç. Dr. Kenan ACAR	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AYDIN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Esra KİRİK	Başarılı

TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C.		Sayfa : 1/1
	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ		
	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		
	TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU		
Öğrencinin			
Adı Soyadı	:	Mithat USTA	
Öğrenci Numarası	:	1060D11010	
Enstitü Anabilim Dalı	:	Türk Dili ve Edebiyatı	
Enstitü Bilim Dalı	:	Yeni Türk Dili	
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS	☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	TÜRKÇENİN YEME - İÇME KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ TEMATİK SÖZ VARLIĞI	
Benzerlik Oranı	:	% 17	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,			
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.			
			04/01/2021 İmza
☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.			
Bilgilerinize arz ederim.			
			/...../20..... İmza
Uygundur			
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL Tarih: İmza:			
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:			Enstitü Birim Sorumlusu Onay

ÖNSÖZ

Yiyecek içecek kültürü milletler arasında olduğu gibi toplumun kendi içerisinde de çeşitlilik arz etmektedir. Yeme-içmeye ait kavramlar, milletlerin kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklerinin yanı sıra tarihsel süreçteki gelişimini de göstermektedir.

Milletlerin yiyecek kültürünün zaman içinde nasıl bir değişim geçirdiğini o dile ait söz varlığından, yazılı kaynaklarından takip etmek mümkündür. Yiyecek içecek kültürüne ait kavramlar, çok eski zamanlara ait oldukları için o dilin söz varlığına ait arkaik şekillerin belirlenmesinde temel unsur olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada Türk diline ait tarihî lehçelerdeki sözlük ve eserlere, çağdaş lehçelerdeki sözlüklere başvurulmuştur. İlk adım olarak konuya dair kelimelerinin leksikolojik olarak tespiti yapılmış, kavram alanları belirlenmiş, sonrasında tespit edilen kelimelerin etimolojik ve semantik incelemesi yapılarak bu konudaki söz varlığının tespiti gerçekleştirilmiştir.

Tez konumun belirlenmesinden tamamlanışına kadar, yardımlarını esirgemeyerek sabırla bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL'e ve çalışmam esnasında desteğiyle yanımda olan eşim Dr. Esra USTA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Mithat USTA

29.01.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	xii
İŞARETLER.....	xv
GRAFİK LİSTESİ.....	xvi
ÖZET.....	xvii
ABSTRACT.....	xviii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I: TÜRK KÜLTÜRÜNDE YEME - İÇME.....	9
1.1. Yeme - İçme Kavramı ve Etkileri.....	9
1.2. Türklerde Yeme - İçme Kültürü	14
1.3. Yeme - İçme Kavramı İle İlgili Ana Unsurlar	17
1.4. Yeme - İçme İle İlgili Yapılmış Çalışmalar.....	24
BÖLÜM II: YEME - İÇMEYE DAİR KELİMELE.....	28
2.1. Yeme - İçmeyi Karşıllayan Fiiller	28
2.1.1. Ye-.....	28
2.1.2. İç-.....	31
2.1.3. Besle-.....	33
2.2. Yeme - İçmeyi Karşıllayan İsimler.....	36
2.2.1. Yeme - İçme.....	36
2.2.2. Aş / Azık / Besin / Gıda / Yemek / Yiyecek.....	36
2.2.3. İçecek.....	45
2.2.4. Katık.....	46
2.2.5. Lokma.....	47
2.2.6. Dilim.....	48
2.2.7. Çerez.....	49
2.2.8. Yudum.....	50
2.3. Açlık - Tokluk ve Susuzluk Durumunu Karşıllayan Kelimeler.....	52
2.3.1. Aç-.....	52
2.3.2. Aç / Açlık.....	54

2.3.3.	Kıtlık.....	56
2.3.4.	Doy-.....	58
2.3.5.	Tok / Tokluk.....	59
2.3.6.	Susa-.....	61
2.3.7.	Susuzluk.....	62
2.3.8.	İştah.....	63
2.3.9.	Obur.....	63
2.3.10.	Diyet / Perhiz / Oruç.....	65
2.4.	Tat ve İlişkili Kelimeler.....	67
2.4.1.	Tat- / Tatlan-.....	67
2.4.2.	Tat / Lezzet.....	69
2.4.3.	Acı.....	73
2.4.4.	Ekşi / Mayhoş.....	75
2.4.5.	Bayat / Çürük.....	78
2.4.6.	Çiğ / Ham.....	79
2.4.7.	Taze.....	81
2.5.	Öğün ve Belirli Zamanlara İlişkin Kelimeler.....	82
2.5.1.	Öğün.....	82
2.5.2.	Kahvaltı.....	83
2.5.3.	Öğle Yemeği.....	84
2.5.4.	Akşam Yemeği.....	84
2.5.5.	Sahur Yemeği.....	85
2.5.6.	İftar Yemeği.....	86
2.5.7.	Ağırlama.....	86
2.5.8.	Ziyafet / Toy / Şölen.....	88
2.5.9.	Ölü Yemeği.....	92
BÖLÜM III: YİYECEK ÇEŞİTLERİ.....		94
3.1.	Et ve Et Ürünleri.....	94
3.1.1.	Et.....	94
3.1.2.	Kıyma.....	98
3.1.3.	Pastırma.....	99
3.1.4.	Kurutulmuş Et.....	100

3.1.5.	Sakatat.....	100
3.1.6.	Jambon / Salam / Sosis.....	101
3.1.7.	Sucuk.....	102
3.1.8.	Av ve Av Hayvanı.....	104
3.2.	Balık ve Diğer Su Ürünleri.....	105
3.2.1.	Balık.....	105
3.2.2.	Havyar.....	111
3.2.3.	Diğer Su Ürünleri.....	112
3.3.	Yumurta.....	113
3.4.	Sebzeler, Yenilebilir Otlar ve Tahıllar.....	115
3.4.1.	Sebze / Zerzevat.....	115
3.4.2.	Hububat / Ekin.....	117
3.4.3.	Kavrulmuş Tahıl.....	118
3.4.4.	Arpa.....	119
3.4.5.	Ayçiçeği.....	121
3.4.6.	Bakla / Börülce / Fasulye.....	122
3.4.7.	Bamya.....	124
3.4.8.	Bezelye.....	124
3.4.9.	Biber.....	125
3.4.10.	Buğday / İrmik.....	127
3.4.11.	Bulgur.....	132
3.4.12.	Çavdar.....	134
3.4.13.	Darı.....	135
3.4.14.	Domates.....	136
3.4.15.	Enginar.....	137
3.4.16.	Havuç.....	137
3.4.17.	Isırgan.....	140
3.4.18.	Ispanak.....	140
3.4.19.	Kabak.....	141
3.4.20.	Karnabahar.....	142
3.4.21.	Kereviz.....	143
3.4.22.	Lahana.....	143

3.4.23.	Mantar.....	144
3.4.24.	Marul.....	146
3.4.25.	Maydanoz / Dereotu.....	146
3.4.26.	Mercimek.....	147
3.4.27.	Mısır.....	149
3.4.28.	Nişasta.....	150
3.4.29.	Nohut.....	151
3.4.30.	Pancar.....	152
3.4.31.	Patates.....	153
3.4.32.	Patlıcan.....	155
3.4.33.	Pırasa / Soğan.....	156
3.4.34.	Pirinç.....	157
3.4.35.	Salatalık / Hıyar.....	159
3.4.36.	Sarımsak.....	160
3.4.37.	Semizotu.....	162
3.4.38.	Susam.....	162
3.4.39.	Şalgam.....	163
3.4.40.	Şehriye.....	165
3.4.41.	Turp.....	165
3.4.42.	Un.....	166
3.4.43.	Yulaf.....	169
3.4.44.	Zeytin.....	170
3.4.45.	Diğer Yenilebilir Bitkiler.....	171
3.5.	Yaş ve Kuru Meyveler.....	173
3.5.1.	Meyve / Yemiş.....	173
3.5.2.	Çir / Kak / Kurutulmuş Meyve.....	177
3.5.3.	Ahududu / Böğürtlen.....	178
3.5.4.	Alıç / Kızılcık.....	180
3.5.5.	Armut.....	180
3.5.6.	Ayva.....	183
3.5.7.	Badem.....	184
3.5.8.	Ceviz.....	185

3.5.9.	Çilek.....	187
3.5.10.	Dut.....	188
3.5.11.	Elma.....	189
3.5.12.	Erik / Kayısı / Şeftali / Zerdali.....	191
3.5.13.	Fındık.....	195
3.5.14.	Fıstık.....	196
3.5.15.	Hindistan Cevizi.....	197
3.5.16.	Hurma.....	198
3.5.17.	Hünnap / İğde.....	199
3.5.18.	İncir.....	200
3.5.19.	Karpuz	202
3.5.20.	Kavun	203
3.5.21.	Kestane.....	205
3.5.22.	Kiraz.....	206
3.5.23.	Limon.....	207
3.5.24.	Mandalina / Portakal / Turunç.....	208
3.5.25.	Muz.....	210
3.5.26.	Nar.....	210
3.5.27.	Üzüm.....	211
3.5.28.	Vişne.....	217
3.5.29.	Diğer Meyveler.....	217
3.6.	Süt Ürünleri.....	220
3.6.1.	Çökelek.....	220
3.6.2.	Kaymak.....	222
3.6.3.	Kurut	224
3.6.4.	Lor Peyniri.....	225
3.6.5.	Peynir.....	226
3.6.6.	Yoğurt.....	230
3.7.	Hayvansal ve Bitkisel Yağlar.....	232
3.7.1.	Yağ.....	232
3.7.2.	Bitkisel Yağlar.....	234
3.7.3.	Hayvansal Yağlar.....	235

3.8. Çorbalar.....	238
3.8.1. Çorba / Et Suyu.....	238
3.8.2. Balık ve Diğer Deniz Ürünlerinin Çorbaları.....	240
3.8.3. Ekşili Çorbalar.....	241
3.8.4. Et ve Et Suyu Çorbaları.....	242
3.8.5. Hamur / Un Çorbaları.....	242
3.8.6. Hububat Çorbaları.....	244
3.8.7. Sakatat Çorbaları.....	246
3.8.8. Sebze Çorbaları.....	247
3.8.9. Süt ve Süt Ürünleri Çorbaları.....	248
3.8.10. Tarhana Çorbası.....	248
3.9. Soğuk Yenen Yemekler.....	249
3.9.1. Ezme / Püre	249
3.9.2. Meze	250
3.9.3. Piyaz / Pilaki	251
3.9.4. Salata	251
3.9.5. Turşu	253
3.9.6. Diğer Mezeler.....	254
3.10. Ekmek ve Çeşitleri.....	255
3.10.1. Ekmek.....	255
3.10.2. Arpa / Çavdar Ekmeği.....	263
3.10.3. Peksimet.....	264
3.11. Yemek Çeşitleri.....	264
3.11.1. Bulamaç / Lapa.....	264
3.11.2. Bumbar.....	267
3.11.3. Ciğer Yemekleri.....	267
3.11.4. Dolma / Sarma.....	268
3.11.5. Et Yemekleri.....	269
3.11.6. Hamburger / Tost.....	272
3.11.7. Hamur Yemekleri / Mantı.....	272
3.11.8. Kavurma.....	276
3.11.9. Kebap / Şiş Kebap.....	277

3.11.10. Keşkek.....	282
3.11.11. Köfte.....	282
3.11.12. Külbastı.....	284
3.11.13. Omlet / Kaygana / Kuymak.....	285
3.11.14. Pilav.....	287
3.11.15. Sebze ve Hububat Yemekleri.....	289
3.11.16. Tirit.....	294
3.11.17. Yahni.....	295
3.12. Hamur İşleri.....	296
3.12.1. Hamur.....	296
3.12.2. Bazlama / Gözleme.....	298
3.12.3. Börek.....	299
3.12.4. Çörek / Simit.....	305
3.12.5. Erişte / Makarna.....	308
3.12.6. Kek / Pasta / Kurabiye.....	309
3.12.7. Pide / Lahmacun.....	311
3.12.8. Yufka.....	312
3.13. Meyveden Elde Edilen Yiyecekler.....	314
3.13.1. Pekmez.....	314
3.13.2. Pestil.....	315
3.13.3. Reçel / Marmelat.....	317
3.14. Tatlılar.....	318
3.14.1. Tatlı.....	318
3.14.2. Aşure.....	319
3.14.3. Baklava.....	320
3.14.4. Dondurma.....	321
3.14.5. Güllaç.....	322
3.14.6. Hamur Tatlısı.....	322
3.14.7. Helva.....	325
3.14.8. Revani.....	328
3.14.9. Sütlu Tatlılar.....	328
3.14.10. Şekerleme / Çikolata.....	330

3.14.11. Diğer Tatlılar	332
3.15. Baharat ve Tatlandırıcılar	333
3.15.1. Baharat.....	333
3.15.2. Bal.....	334
3.15.3. Biberiye.....	337
3.15.4. Fesleğen / Reyhan.....	337
3.15.5. Hardal.....	338
3.15.6. Haşhaş.....	339
3.15.7. Karabiber.....	340
3.15.8. Karanfil.....	341
3.15.9. Kekik.....	341
3.15.10. Kırmızıbiber.....	342
3.15.11. Kimyon.....	343
3.15.12. Nane.....	343
3.15.13. Rezene.....	344
3.15.14. Safran / Zerdeçal.....	345
3.15.15. Salça.....	346
3.15.16. Sirke.....	347
3.15.17. Sumak.....	348
3.15.18. Şeker.....	348
3.15.19. Tarçın.....	350
3.15.20. Tuz.....	351
3.15.21. Zencefil.....	354
3.15.22. Diğer Tatlandırıcılar.....	355
BÖLÜM IV: İÇECEK ÇEŞİTLERİ.....	358
4.1. Alkolsüz İçecekler.....	358
4.1.1. Su.....	358
4.1.2. Ağız.....	361
4.1.3. Ayran.....	362
4.1.4. Boza.....	364
4.1.5. Çay.....	364
4.1.6. Hoşaf / Komposto.....	367

4.1.7.	Kahve.....	368
4.1.8.	Kımız.....	369
4.1.9.	Meyve / Sebze Suyu.....	372
4.1.10.	Salep.....	374
4.1.11.	Süt.....	374
4.1.12.	Şerbet / Şurup.....	377
4.1.13.	Şıra.....	379
4.2.	Alkollü İçecekler.....	380
4.2.1.	İçki / Alkol.....	380
4.2.2.	Bira.....	383
4.2.3.	Rakı.....	383
4.2.4.	Şampanya.....	385
4.2.5.	Şarap.....	385
4.2.6.	Votka.....	389
4.2.7.	Diğer Alkollü İçecekler.....	390
BÖLÜM V: MUTFAKTA VE SOFRADA KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER.....		392
5.1.	Ateş.....	392
5.2.	Bardak ve Benzeri Araç Gereçler.....	393
5.3.	Bıçak / Satır.....	397
5.4.	Çanak / Çömlek.....	400
5.5.	Çatal.....	403
5.6.	Çaydanlık / Demlik / Semaver.....	404
5.7.	Elek / Kalbur.....	405
5.8.	Havan.....	408
5.9.	İbrik / Güğüm / Testi.....	409
5.10.	Kadeh.....	412
5.11.	Kap Kacak.....	415
5.12.	Kaşık.....	422
5.13.	Kazan / Tencere.....	424
5.14.	Kepçe.....	427
5.15.	Kova / Bakraç.....	429

5.16. K�p / Fıçı.....	431
5.17. Ocak / Fırın.....	433
5.18. Rende.....	439
5.19. Sofra / Masa.....	440
5.20. Suluk / Matara.....	445
5.21. Sürahi / Şişe.....	446
5.22. Süzgeç.....	448
5.23. Tabak.....	449
5.24. Tas / Kase.....	451
5.25. Tava / Sahan.....	453
5.26. Tepsi / Sini.....	454
5.27. Yayık / Bişek / Karıştırıcı.....	456
5.28. Diğer Mutfak ve Sofra Araç Gereçler.....	457
BÖLÜM VI: Y�YECEK İÇECEK HAZIRLAMA YÖNTEMLERİ.....	462
6.1. Bu�ulamak / Tütsülemek.....	462
6.2. Haşlamak / Kaynatmak.....	463
6.3. Kavurmak / Kızartmak.....	465
6.4. Mayalamak.....	467
6.5. Pişirmek.....	470
6.6. Tuzlamak / Salamura Yapmak.....	475
6.7. Yo�urmak.....	476
6.8. Diğer Yöntemler.....	477
BÖLÜM VII: Y�YECEK HAZIRLANAN VE YENEN MEK�NLAR VE MESLEKLER.....	479
7.1. Mek�nlar.....	479
7.1.1. Kahvehane / �ayhane.....	479
7.1.2. Kiler / Dolap.....	479
7.1.3. Lokanta / Restoran ve Benzeri Yerler.....	481
7.1.4. Meyhane.....	482
7.1.5. Mutfak.....	484
7.1.6. Yemek Odası.....	486
7.1.7. Yemek Hizmeti İle İlgili Terimler.....	486

7.2. Meslekler.....	487
7.2.1. Aşçı.....	487
7.2.2. Çeşneci.....	489
7.2.3. Saki.....	490
7.2.4. Diğer Meslekler.....	490
SONUÇ.....	492
KAYNAKÇA.....	499
ÖZGEÇMİŞ.....	504

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
Alm.	: Almanca
ATS	: Altayca Türkçe Sözlük
BDS	: Bakî Divanı Sözlüğü
Br.	: Brahmi
Bulg.	: Bulgarca
ÇEK	: Çağatayca El Kitabı
Çin.	: Çince
ÇOS	: Çağatayca Osmanlıca Sözlük
ÇTS	: Çuvaş Türkçesi Sözlüğü
DK	: Dede Korkud
DLT	: Dîvânü Lugâti't-Türk
DMLT	: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye
DS	: Derleme Sözlüğü
Erm.	: Ermenice
ET	: Eski Türkçe
ETG	: Eski Türkçenin Grameri
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
GT	: Gülistan Tercümesi
GTS	: Gagauz Türkçesinin Sözlüğü
HATS	: Harezmi Türkçesi Sözlüğü
HDAÇ	: Hakas Destanı Altın Çüs
HKT	: Satır Arası Kur'an Tercümesi
Hr.	: Hebrew İbranice
HŞ	: Husrev ü Şîrîn
HTS	: Hakasça Türkçe Sözlük
Jap.	: Japonca
IB	: Irk Bitig

İML	: İbni-Mühennâ Lûgatı
İng.	: İngilizce
İt.	: İtalyanca
İsp.	: İspanyolca
KB	: Kutadgu Bilig
KBLS	: Kumuk Balkar Lehçeleri Sözlüğü
KE	: Kıssaşü'l-Enbiyâ
Kır.	: Kırgızca
KİP	: Kuanşı İm Pısar
KK	: Kuşlar Kitabı
KLS	: Kuman Lehçesi Sözlüğü
KMTS	: Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü
KS	: Kırgız Sözlüğü
KTS	: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Mac.	: Macarca
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb
MM	: Mu'inü'l-Mürîd
MN (1)	: Mi'râc-Nâme
MN (2)	: Muhabbet-Nâme
Moğ.	: Moğolca
MT	: Melceü't-Tabbâhîn
NF	: Nehcü'l-Ferâdîs
OA	: Orhun Abideleri
OTAL	: Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat
RŞR	: Rızvan Şah İle Ruh-Afza Hikâyesi
Rum.	: Rumca
Rus.	: Rusça
Skr.	: Sanskritçe
Sog.	: Sogdca
ŞS	: Şor Sözlüğü
T.	: Türkçe
TDK	: Türk Dil Kurumu

TKS	: Türkçe-Kazakça Sözlük
TM	: Tuhfe-i Muradî
TÖS	: Türkçe-Özbekçe Sözlük
TSYS	: Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük
TTS	: Türkmence-Türkçe Sözlük
TUTS	: Tuva Türkçesi Sözlüğü
YTS	: Yeni Tarama Sözlüğü
Yun.	: Yunanca
YUTS	: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü
VBH	: Vekayi Babur'un Hâtıratı

İŞARETLER

- * : Tahmini, sınırlı ya da şüpheli olduğunu bildirir.
- > : Sağa doğru gelişme gösterir.
- < : Sola doğru gelişme gösterir.
- :
- ø : Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.
- +
- : Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.
- ~ : Birbirlerinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1	: Lehçelere Göre Yiyecek ve İçecek İsimlerini ve Çeşitlerini Karşılaman Kelimelerin Yüzdelik Dağılımları.....	493
Grafik 2	: Lehçelere Göre Sebzeler, Yenilebilir Otlar ve Tahıllar, Yaş ve Kuru Meyvelerin Yüzdelerinin Dağılımı.....	494
Grafik 3	: Lehçelere Göre Süt Ürünleri, Yağ ve Yumurta İsimlerini ve Çeşitlerini Karşılaman Kelimelerin Yüzdelik Dağılımları.....	495
Grafik 4	: Lehçelere Göre Et ve Et Ürünlerini, Ekmek ve Çeşitlerini Karşılaman Kelimelerin Yüzdelik Dağılımları.....	496

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☐	Doktora	☒
Tezin Başlığı: Türkçenin Yeme - İçme Kültürüyle İlgili Tematik Söz Varlığı			
Tezin Yazarı: Mithat USTA		Danışman: Prof. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL	
Kabul Tarihi: 29.01 2021		Sayfa Sayısı: xviii (ön kısım)+504 (tez)	
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı			
Bu çalışma ile Türkçedeki yeme-içme ile ilgili söz varlığını oluşturan kelimelerin tespit edilmesi, tarihî lehçelerde geçen yeme-içme ile ilgili kelimelerin çağdaş lehçelerde mevcut olup olmadığı, mevcut ise yapı ve anlam bakımından gösterdikleri değişimlerin belirlenmesi hedeflendi, lehçeler arasında aynı kavram için kullanılan farklı kelimelerin ya da kelimelerin farklı lehçelerde gösterdikleri farklı manaların tespit edilmesi amaçlandı. Bu kapsamda 24 sözlük ve 16 eser tarandı. Tarihî lehçelerin tamamı, Çağdaş Lehçelerden Türkiye, Altay, Gagauz, Hakas, Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız, Kumuk-Balkar, Özbek, Şor, Tuva, Türkmen, Yeni Uygur Türkçeleri olmak üzere on üç lehçe ve iki uzak lehçe Çuvaşça ve Sahaca (Yakutça) çalışmaya dahil edildi. Yiyecek içecek kültürüne dair tespit edilen kelimelerden aynı kavram alanında olanlar, yedi bölüme ayrılan çalışmada, aynı başlıklar altında tasnif edildi. Tarihî lehçeler kronolojik olarak, çağdaş lehçeler alfabetik olarak sıralandı. Tasnif işlemi sonrası başlıkların altında kelimelerin Türk yeme-içme kültüründeki yeri, ifade ettiği değerler ile birlikte köken bilgileri hakkında, etimoloji sözlükleri ve farklı kaynaklardan değerlendirmelere yer verildi. Çalışmanın sonuç kısmında tarihî lehçeler ve günümüz lehçelerine ait kelimelerin sayısal karşılaştırması yapılarak yüzdelik değerleri tablolar hâlinde gösterildi. Araştırma, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki yeme-içme ile ilgili kelimelerin tespiti ile birlikte bu alandaki söz varlığının belirlenmesine katkı sağlayacak, bu alanda yapılacak çalışmalar için kaynak teşkil edecektir. Türkçede kullanılan kelimelerin kökenlerinin belirlenmesinde, tarihsel süreçte geçirdikleri fonetik ve semantik değişimlerin saptanmasında, kültürel değişimlerin etkilerinin söz varlığı üzerindeki etkisinin tespitinde araştırmacılara kaynak olacaktır.			
Anahtar Kelimeler: Sözcük bilimi, yiyecek adları, içecek adları , yeme içme kültürü			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☒	
Title of Thesis: Thematic Vocabulary of Eating and Drinking Culture in Turkish				
Author of Thesis: Mithat USTA Supervisor: Prof. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL				
Accepted Date: 29.01.2021 Number of Pages: xviii (pre text)+504 (main body)				
Department: Turkish Language and Literature				
This study was aimed to determine the words that constitute the vocabulary related to eating and drinking in Turkish, whether the words related to eating and drinking in historical dialects exist in contemporary dialects, and if any, the changes they exhibit in terms of structure and meaning and to determine the different meanings of words in different dialects. In this context, 24 dictionaries and 16 works were scanned. All of the historical and contemporary dialects Turkish, Altay, Gagauz, Khakasia, Karachay-Balkar, Kazakh, Kyrgyz, Kumyk-Balkar, Uzbek, Shor, Tuva, Turkmen, New Uygur, namely thirteen dialects and two remote dialects Chuvash and Saha (Yakut) were included in the study. Among the words identified in food and beverage culture, those in the same conceptual field were classified under the same titles in the study divided into seven sections. Historical dialects are listed chronologically and contemporary dialects alphabetically. After the classification process, under the headings, the place of words in Turkish food and beverage culture, the values they express, and information on their root were given through etymology dictionaries and evaluations from different sources. In the conclusion part of the study, the numerical comparison of the words belonging to the historical dialects and today's dialects was made and their percentage values were shown in tables. The research will contribute to the determination of the words related to eating and drinking in historical and contemporary Turkish dialects, and will contribute to the determination of the vocabulary in this field and will constitute a source for studies It will be a resource for researchers in determining the roots of the words used in Turkish, determining the phonetic and semantic changes they have undergone in the historical process, and determining the effects of cultural changes on vocabulary.				
Keywords: Lexicology, food names, beverages, eating and drinking culture				

GİRİŞ

Kültür ürünlerinin nesillerden nesillere aktarılmasında dil en etkili araçlardandır. İnsanlar dillerini öğrenirken aynı zamanda atalarından onlara kalan özgün olan yaşam biçimlerini, yaşadıkları toplumun özelliklerini de öğrenmiş olurlar. Toplumların ortak değerleri, gelenekleri, görenekleri ile ortaya çıkan, bir milletin damıtılmış özü olan kültür, sözlü ve yazılı dil ile geçmişten günümüze ulaşarak gelecek nesillere aktarılabilmektedir. Maddî ve manevî kültür aynı zamanda bir milletin diğer milletlerden farklarını da ortaya koymaktadır.

Ercilasun'un belirttiği üzere, *“Dil, millî varlığımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Onu mukaddes bir emanet olarak kabul etmek ve kendi yapısına uygun olarak kullanmak gerekir.”* (Ercilasun, 1994: 54).

1930'da Sadri Maksûdî Arsal'ın hazırladığı Türk Dili İçin adlı eserin başına, Atatürk şu sözleri yazmıştı: *“Millî his ile dil arasındaki bağ, çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişâfında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki, bu dil, şuûrla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”* (Korkmaz, 1992: 190). Dilin gelişimi ise Ergüzel'in belirttiği gibi *“heyecanlardan, öfkelerden, hissî tercih ve tesirlerden uzak, ilim çizgisinden sapmadan millî dil hedefine doğru sürekli çalışmalar yapmayla başarılabılır”* (Ergüzel, 2007: 12).

Türkler pek çok millettten önce yazmaya başlamıştır. Fakat komşu kavimleri olan Çin, Yunan, Arap ve Farsların Türklerden çok daha önce yazılı eserler vermeleri sebebiyle 8. yy. öncesi Türk tarihi, siyaseti, yiyecek alışkanlıkları, kılık kıyafetleri, gelenek görenek gibi kültürel özelliklerini, yaşadıkları coğrafyaları ve buralara ait bilgileri öğrenmek için çoğunlukla bu dillerde yazılmış kaynaklara başvurmak zorunda kalınmaktadır. Bu kaynakları yazan müverrih, coğrafyacı ve seyyahların yazdıkları, sonraki dönemlerde araştırmacılar tarafından yorumlanmış verdikleri bilgilerin bazılarının doğruluğu tartışmalı bulunmuştur. Bazıları kendinden önceki dönemlerin tarihine ait olaylar hakkında duyduklarını anlatırken, bazıları gidip görmediği yerleri ve o bölgede yaşayan

halkların kültürlerini elçiler, gemiciler gibi başkalarından duyduğu kadarıyla yazmıştır. Daha sonraki dönem yazarlarından bazıları da kendinden önceki eserleri kopyalama yolunu tutmuştur. Bundan başka, bu bölgelerdeki kavim ve yer adlarını, bu kavimlerin kültürlerine ait öğeleri kendi alfabelerinin ve dillerinin ses özellikleri ile yazdıkları için aktarılan kelimelerde değişiklikler meydana gelmiştir.

İslâmiyetin etkisi ile Türkçeye, Arapça ve Farsçadan oldukça fazla sayıda kelime alınmıştır. Alıntılanan bu kelimelerden çoğunun Türkçe karşılığı mevcuttur ama alıntılanan bu kelimeler sözlü ve yazılı dilde kendine yer edinip kültürel bir unsur olduklarında Türkçe karşılıkları unutulmuştur.

Yabancı dillerden kelime alınması kimi zaman dile zenginlik de katmıştır. Eski Türkçede erik ve benzeri birkaç meyvenin anlamını birden karşılayan *erik* kelimesinin yanına Farsçadan *şeftali* ve *kayısı* kelimelerini gelmesi ile *erik*, *şeftali* ve *kayısı* arasındaki anlam karışıklığı ortadan kalkmış ve ifade ettikleri anlam daha açık hâle gelmiştir.

Hem Türkçede hem de Türkçeye en fazla kelime veren diller olan Arapça, Farsça ve Yunancada mevcut olan kelimeler, bu yabancı dillere ait olan tarihî metinlerde mevcut oldukları için, Türkler de dahil olmak üzere araştırmacılar tarafından, köken olarak çok büyük çoğunlukla yabancı dillerden Türkçeye alıntı olarak kabul edilmiştir. Gerçekte ise bir kelimenin ilk olarak bir eserde kaydedilmesi ve o dilin ses özelliklerini göstermesi kesin olarak o dile ait olduğunu göstermez. Sözlü dilde kullanılan kelimenin başka bir dile geçtiğinde, geçtiği dilin ses özelliklerine uyarak geçmesi ve o dilde müştaklarının ortaya çıkması muhtemeldir. Dahası bu kelimeler geri dönen alıntı şeklinde olduklarında geldikleri dillerin ses özelliklerini de taşıyabilmektedir. Bu şekilde yabancı dillere ait oldukları kabul gören ama esasında Türkçe kökenli olan kelimeler de mevcuttur.

Bir milleti millet yapan dili ve kültürüdür. Dile benzer şekilde toplumların yeme-içme özellikleri de o toplumun maddi kültürünü oluşturan temel unsurlardan biridir. Beslenme temel biyolojik bir ihtiyaçtır. Bireylerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan ihtiyaçlarının en başında gelir. Nitekim Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini belirleyen teorisinde piramidin en altında, ilk basamağında yer almaktadır.

Hayatın idame ettirilmesi için beslenme ile enerji ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Bu ihtiyaç karşılanırken gerekli besinlerin temini, insan için yenilebilir hâle getirilmesi, yeme-içme ve sofrâ düzeni, diğer kültürle olan etkileşimi yemek kültürünün bütünü oluşturur. Yeme-içme kültürü, bireyin doğduğu evde, içinde yetiştiği ailenin ellerinde başlar, ait olduğu toplumla şekillenir. Kişiden kişiye, toplumdan topluma farklılıklar gösterir ve bir sonraki nesile aktarılır. Bu nedenle yeme-içme kavramı biyolojik bir ihtiyacın ötesinde olup kültürel değerler sisteminin bir parçasıdır.

Yeme-içme kültürü ile ilgili kavramlar da bir dilin ilk zamanlarına ait kelimelerdir. Bu kelimeler o toplumun yemek kültürünü gösterdiği gibi bu adlar arasında yabancı olanlar bu kültürdeki yabancı etkilere de ışık tutar. Halk ağızlarında kullanılan, bulgur, dövme, bazlama, közleme, tarhana gibi binlerce ad, toplumun maddî kültürünü aydınlatmaktadır (Aksan, 2003).

Bu tez kapsamında Türk kültürünün yiyecek içecek terminolojisine katkı sağlamak gayesiyle yeme-içme kavramları tespit edilmeye çalışılmış, tarihsel ve coğrafi olarak lehçelerin söz varlıkları arasındaki farklar, kelimelerin gösterdikleri morfolojik, fonetik farklar ve anlam değişimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Tespit edilen kelimelerin kökeni, bulundukları anlam dairesi, Türkçeden başka milletlerin dillerine geçen ve Türkçeye geçen yiyecek adlarının tespitine çalışılmıştır. Bir bütün olarak Türk boylarının yeme-içme alışkanlıkları, yemek pişirme şekilleri, yeme-içmeye dair gelenekleri, Köktürk döneminden günümüze değin tarihsel ve coğrafi olarak Türk boylarının yeme-içme alışkanlıkları arasındaki farklar üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusu Türkçede yeme – içme kültürü ile ilgili kelimelerin tespit edilmesidir.

Çalışmanın Önemi

Araştırma tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki yeme-içme ile ilgili kelimelerin tespiti ile birlikte bu alandaki söz varlığının belirlenmesine yardımcı olacak, bu alanda

yapılacak çalışmalar için kaynak teşkil edecektir. Türkçede kullanılan kelimelerin kökenlerinin belirlenmesinde, tarihsel süreçte geçirdikleri fonetik ve semantik değişimlerin saptanmasında, kültürel değişimlerin etkilerinin söz varlığı üzerindeki etkisinin tespitinde araştırmacılara kaynak olacaktır.

Çalışmanın Amacı

Türkçedeki yeme-içme ile ilgili söz varlığını oluşturan kelimelerin tespit edilmesi, tarihî lehçelerde geçen yeme-içme ile ilgili kelimelerin çağdaş lehçelerde mevcut olup olmadığı, mevcut ise yapı ve anlam bakımından gösterdikleri değişimlerin belirlenmesi hedeflenmiş, lehçeler arasında aynı kavram için kullanılan farklı kelimelerin ya da kelimelerin farklı lehçelerde gösterdikleri farklı manaların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Tespit edilen yeme-içme ile ilgili kavramlara ait kelimelerin, Türkçenin ilk yazılı kaynağı olan Köktürk Yazıtları'ndan itibaren tarihsel süreçte geçirdikleri fonetik, morfolojik ve semantik gelişimlerin, değişimlerin belirlenmesine, alıntı olan kelimelerin hangi dillerden Türkçeye geçtiğinin saptanmasına çalışılmış, bu çalışma esnasında tarihî dönemlere ait önde gelen eserler üzerinde çalışılmış daha az öneme haiz olan diğerleri kapsam dışında bırakılmış, çağdaş lehçelerden yazı dili gelişmiş ve yazılı eserlerinin sayısı fazla olan lehçelerin sözcükleri üzerinde durulmuş, konuşan sayısı az olan lehçeler kapsam dışında bırakılmış, çalışmada Oğuz, Kıpçak, Karluk ve Sibirya grubu lehçelerinden en az ikisine yer verilmiştir. Türkçenin uzak lehçeleri olan Çuvaşça ve Sahaca (Yakutça) fonetik ve semantik olarak diğer Türk lehçelerinden geneli itibariyle farklılık göstermeleri sebebiyle çalışmaya dahil edilmişlerdir. Bu kapsamda tarihî lehçelerin tamamı, çağdaş lehçelerden ise Türkiye Türkçesi, Altay, Gagauz, Hakas, Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız, Kumuk-Balkar, Özbek, Şor, Tuva, Türkmen, Yeni Uygur Türkçeleri, Çuvaşça ve Sahaca (Yakutça), geniş kapsamlı olması ve kendi içinde gösterdiği farklılık ve zenginlik sebebiyle Türkiye Türkçesi ağızları da çalışmaya dahil edilmiştir.

Yeme-içme ile ilgili kavramlardan çok tüketilen yiyecek içecek adları, günlük kullanılan mutfak araç gereçleri çalışmaya dahil edilirken, çok küçük bölgelere mahsus yöresel yiyecek içecekler, çok yaygın olmayan mutfak eşyaları ve malzemeler çalışma harici bırakılmıştır. Belirli bölgelere mahsus az bilinen sebze ve meyve çeşitleri, ilaç yapımında kullanılan bitkiler, tarım aletleri ve terimleri ve hasat esnasında ve sonrasında kullanılan araç gereçler, nadir tüketilen deniz mahsulleri, avcılık terimleri ve av hayvanları da kapsam dışı bırakılmıştır. Et ve sütü için yetiştirilen hayvanların adları da mümkün olduğunca çalışmaya alınmamış, bu hayvanlardan sağlanan yiyecek içecek adları çalışmaya alınmıştır. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerine ait yeme-içme ile ilgili kavramları oluşturan yiyecek içecek, hububat, sebze meyve, et ve süt ürünlerinin adları, yiyecek içecek yapımında kullanılan malzemeler, yemek yeme esnasında kullanılan eşya adları, yemek ve içmek fiillerini karşılayan kelimeler tespit edilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Türk yazı dilinin tarihî dönemlere ait eserleri, bu dönemlere ve çağdaş Türk lehçelerine ait sözlükler taranarak, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerine ait yeme-içme ile ilgili kavramları oluşturan yiyecek içecek, hububat, sebze meyve, et ve süt ürünlerinin adları, yiyecek içecek yapımında kullanılan malzemeler, yemek yeme esnasında kullanılan eşya adları, yemek ve içmek fiillerini karşılayan kelimeler tespit edildi. Tespit edilen kelimelerden aynı anlam dairesi içerisinde yer alanlar, aynı başlık altında incelenerek tasnif edilmiş, tarihî lehçelere ait olanlar kronolojik olarak, çağdaş lehçelere ait olanlar Türkiye Türkçesi esas alındıktan sonra, alfabetik olarak sıralandı. Yiyecek, içecek; sebzeler, yenilebilir otlar ve tahıllar, yaş ve kuru meyveler; süt ürünleri, yağ, yumurta; et ve et ürünleri, ekmek ve çeşitlerini karşılayan kelimeler lehçelere göre sayılarak Microsoft Excel programına aktarıldı. Bu kelimelerin tarihî ve çağdaş lehçelere göre yüzdelik dağılımları hesaplanarak grafikleri oluşturuldu. Konu başlıkları altında yer alan değerlendirme kısmında sözcüklerin anlamları ve köken bilgisi hakkındaki görüşlere yer verildi. Araştırma kapsamında 24 sözlük 16 eser tarandı.

Taranan Kaynaklar

Akalın, M. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Arat, R. R. (1987). *Vekayi Babur'un Hâtıratı Cilt II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R.R. (2006). *Kutadgu Bilig*. Kabalcı Yayınevi.
- Argunşah, M. (1999). *Tuhfe-i Muradi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça Türkçe Sözlük*. Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. & Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Tablet Kitabevi.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdi, S. & Yurtsever, S. T. (2005). *Kâşgarlı Mahmûd Dîvânü Lugâti't-Türk*. Kabalcı Yayınevi
- Ergin, M. (1989). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Basım ve Yayınevi.
- Ergüzel, M. M. (2007). *Kuşlar Kitabı (Bâz-Nâme-i İndî)*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları
- Gaydarci, G. A., Koltsa, E. K., Pokrovskaya, L. A., Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökyay, O.Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. Kabalcı Yayınevi.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karaağaç, G. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Kaya, C. (2014). *Rızvan Şah İle Ruh-Afza Hikâyesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, K., & Bayniyazov, A. & Bayniyazova, C. (2007). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çimkent Enstitüsü.
- Kúnos, Ignaz. (1902). *Şeyh Suleyman Efendi's Çagatay-Osmanisches Wörterbuch*. Franklin-Társulat Nyomdájá

- Naskali, E. & Duranlı, M. (1999). *Altayca Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E.N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nemeth, G. (1990). *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, M. (1993). *Gülistan Tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, F. (2007). *Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Şahin, E. (2007). *Hakas Destanı Altın Çüs*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Tannagaşeva, N. & Akalın, H.Ş. (1995). *Şor Sözlüğü*. Çukurova Üniversitesi Basımevi
- Taşkın, G. (2016). *Mehmet Kâmil Melceü't-Tabbâhîn (Aşçıların Sığınağı)*. Çiya Yayınları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Öncü Kitap.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Toparlı, R. (2018). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1965). *Derleme Sözlüğü II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1968). *Derleme Sözlüğü III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1969). *Derleme Sözlüğü IV*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1972). *Derleme Sözlüğü V*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türk Dil Kurumu. (1972). *Derleme Sözlüğü VI*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1974). *Derleme Sözlüğü VII*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1975). *Derleme Sözlüğü VIII*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1977). *Derleme Sözlüğü IX*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1978). *Derleme Sözlüğü X*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1979). *Derleme Sözlüğü XI*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1982). *Derleme Sözlüğü XII*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

BÖLÜM I: TÜRK KÜLTÜRÜNDE YEME - İÇME

1.1. Yeme - İçme Kavramı ve Etkileri

İnsan biyolojik, psikolojik, sosyal, kültürel, ekonomik ve manevî boyutları olan bir varlıktır. Yemek yeme ihtiyacı, insanın yaşamını sürdürebilmesi için en temel fiziksel bir ihtiyaçtır. Ancak yemek sadece besini oluşturan somut maddelerin, organizmanın canlılığının sürdürülmesi için vücuda alınmasının ötesinde anlamlara sahiptir. Bireysel olarak düşünüldüğünde yeme-içme kavramı psikolojik, sosyal, manevî boyutları, toplumsal olarak düşünüldüğünde ise kimlik, aidiyet, örgütlenme, iletişim, güç, statü, kültür gibi boyutları içinde barındırmaktadır.

İnsan, dünya üzerinde görülmeye başladığı günden itibaren bir mücadele içerisinde. Tarih sürecinde bu mücadele çeşitli değişikliklere uğramış olsa da bunlardan bir kaç asla değişmemiştir. Beslenme, barınma, giyinme, güvenlik, cinsellik gibi ihtiyaçlar insanın hayatta kalabilmesi ve türünün devamı için gereklidir. Bu temel ihtiyaçlar insanlığın medenileşme süreci içerisinde fizyolojik bir karakterden çıkıp daha karmaşık bir hâl almıştır (Standage, 2016: 11).

İnsanı beslenme yönüyle diğer canlılardan ayıran temel özelliği, besinin temini, taşınması, hazırlanışı, saklanması, ne şekilde, ne zaman ve hangi yemeği seçerek yiyeceği gibi tüketiminde gösterdiği davranışlarıdır. Bu süreç içerisinde yapılan eylemler yeme-içme kavramının kültür kapsamında değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır (Beşirli, 2010: 159).

Toplumların yemek kültürü yaşanan yörenin coğrafi şekilleri, iklimi, bölgeye özgü hayvan ve bitki varlığı, ekonomik yapı ve bu yapıların şekillendirdiği gündelik hayat pratikleri, din ve inanışlarının yanı sıra başka toplumlarla olan etkileşimiyle de şekillenmektedir. Bu şekillenme sonucunda bazı yiyecek içecekler önem kazanıp ön plana çıkmış hatta bu kavramlara ait efsaneler, dinî motifler, ritüeller oluşmuştur.

İnsanoğlunun yemek ile ilişkisinin tarihsel evrimini Felipe Fernandez-Armestro sekiz devrimle sınıflamaktadır. Bunlar sırasıyla; pişirmenin icadı, yemeğin sosyal bir olgu hâline getirilerek gelenekselleştirilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi, tarım ile

topraktan ürün elde edilmesi, yemeğin sosyal sınıflama aracı olması, gıda maddelerinin başka yerlere götürülerek toplumsal etkileşim ve değişimin meydana gelmesi, ekolojiklik ve son olarak gıdanın endüstriyel bir ürün hâline gelmesidir. Bu tarihsel evrim, yeme içme kültürü üzerinde teknoloji, iletişim ve lojistiğin gelişiminin önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Gürsoy, 2013).

Toplumların yemek alışkanlıkları üzerine göçebe ya da yerleşik yaşam sürme tarzları önemli bir belirleyici olmuştur. Tarımın keşfedilmesinden önce insanlar beslenme ihtiyaçlarını avcılık ve toplayıcılık ile yapmışlardır. Çevrelerinde bulunan hayvanları avlayarak, doğada bulunan bitkileri, bitki kökleri ve meyveleri toplayarak karınlarını doyurmuşlardır. İlkel insanlar için yemek, sadece hayatta kalmak için gerekli en temel aktivitelerden biriydi. Bu dönemdeki insanların hem otçul hem de etçil olması onların her yerde yaşayabilmesini sağlamıştır. Avcılık ve toplayıcılık döneminde ateşin keşfedilmesi yeme-içme alışkanlıklarında köklü değişimlerin olmasını sağlamıştır (Diakov & Kovalev, 2014: 23).

Neolitik Dönem'e gelindiğinde insanoğlu avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra yavaş yavaş toprağı kullanmaya başlamış ve tarıma yönelmiştir. Bu sayede de üretim ortaya çıkmış ve insanlar ettikleri bu ürünleri bekleyebilmek için bugünkü şehir hayatının temellerini oluşturan yerleşik yaşama geçmişlerdir. Yerleşik yaşam özel mülkiyet anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde insanlar sadece et ağırlıklı beslenmeyi bırakıp değişik bitkileri, hayvansal ürünleri ve baharatları karıştırarak yemek yapmaya başlamışlardır. Ayrıca hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmış, çanak çömlek gibi yeme içmeye yönelik aletler üretilmeye başlanmıştır. İnsanlar mutfaklarındaki tecrübelerini Neolitik Dönem'de kazanmışlardır.

Avcılık ve toplayıcılık döneminde insanlar yiyecek bulmak için daima hareket hâlinde bulundukları için daha çevik, daha güçlü, daha canlıydılar ve vücut yapıları daha sağlıklıydı. Besin kaynakları kısıtlı olduğu için bu dönemdeki toplumlarda aşırı tüketim ve israf yoktu. Ayrıca küçük kabileler hâlinde yaşayan insanlar için, yaşamak için elde ettikleri besinlerin grup içinde paylaşımı önemli bir konuydu. Bu paylaşımda eşitlik ilkesi ile hareket edilirdi. Yiyecekler grup içinde eşit olarak dağıtıldığı için hiç kimse mal biriktirerek zenginlik ve statü kazanmazdı. Yeme içme alışkanlıkları daha

ekonomik ve sadeydi. Avcılık ve toplayıcılık döneminde yaşayan insanlarda özel mülkiyet anlayışı yoktu (Diakov & Kovalev, 2014: 23; İbn-i Haldun, 2014).

Yerleşik yaşama geçildiğinde besin bulmak için sürekli hareket eden insanoğlu dolaşma ihtiyacı duymamıştır. Bu durumla birlikte sağlıklı ve çevik olan insan doğa karşısında savunmasız bir hâle gelmiştir. Yerleşik yaşama geçiş insan sağlığının bozulmaya başladığı bir çağ olarak değerlendirilmektedir. Çünkü yerleşik yaşama geçen insanlar besin elde etmek için hareket etmek zorunda değildi. İklim ve coğrafi koşullar uygun olduğu sürece bol miktarda ürün elde edilebilmekteydi. Ancak kaynakların artması, aşırı tüketimi de beraberinde getirmiştir. Tahıla dayalı beslenme, hareketsiz yaşam, aşırı tüketim şişmanlığa ve hantallığa sebep olmuştur. Standage tarımın keşfi ve yerleşik yaşama geçişi, *“insan ırkının yaptığı en büyük yanlış”* olarak nitelendirmektedir (Standage, 2016: 33).

Neolitik dönem bedensel olarak insanları olumsuz yönde etkilemiş, doğaya karşı savunmasız kılmıştır. Ancak öte yandan insanın medenileşme sürecine katkıda bulunmuş ve kültür üretmesini sağlamıştır. Göçebe toplumlar yaşam koşulları nedeniyle yeme-içme aktivitesine biyolojik bir ihtiyaç olarak yaklaşmışlardır. Ancak bu durum onların kültürden yoksun olduğu anlamı taşımaz. Yerleşik hayata geçmeden önce de besinler yenilebilir hâle getirilmek için belirli aşamalardan geçirilmekteydi. Miktarı fazla olan besinler tuzlama, kurutma gibi bir takım özel pişirme yöntemlerinden geçirilerek saklanabilir hâle getirilirdi. Yiyeceklerin kabalıkları alınır, inceltir ve işlenirdi (İbn-i Haldun, 2014: 195-197).

İnsanın yaşam tarzı ve koşulları yemek kültürünü şekillendirirken, insan sosyal yönüyle de yaşadığı kültürün etkisi altında yemek anlayışına sahip olmuştur. Toplumun sosyal düzeni yemek kültürüne yansımıştır. Yemek bazı zamanlar gücün, sosyal statünün, bazı zamanlar inancın göstergesi olmuştur.

Avcılık ve toplayıcılık döneminde besini temin eden yani avı yakalayan kişinin toplumsal gücü diğer topluluk üyelerinden daha üstündür. Diğer grup üyelerine besin sağladığı için itibar ve otorite kazanmıştır. Avın yakalanması esnasında grup üyelerinin sarf ettiği çaba ile avdan alacakları payın niteliği ve niceliği doğru orantılıydı. Diğerlerine göre daha zor görevleri yerine getirenlerin payları nitelik ve miktar olarak

diğerlerinden farklıydı. Yerleşik hayata geçildikten sonra da benzer şekilde yemeğin güzel ve miktar bakımından fazla olan bölümü aile reisi olan erkeğe uygun görülmekteydi. Aynı zamanda yemek toplumsal bir güç olan zenginliğin simgesi olma özelliğindedir. Zenginlik elde bulunan kaynakların miktarı ile ilişkili bir kavram olup nicelik nitelikten önemlidir (Beşirli, 2010: 162; Öztekin, 2019: 15-16).

Toplumsal yapı içerisinde yönetmenin ve yönetilmenin yemek kültürünü etkilediği görülmektedir. Kültürel ve sosyal olarak aynı sınıfta yer alanların aynı sofrada yemek yemesi çok eski çağlardan beri mevcuttu, hakanın ya da beyin yemeğinde herkes bulunamazdı, davetliler rütbe ve derecelerine göre bir düzende sofrada yer alır, belli törelere göre hareket ederlerdi. Töreye göre sofranın en saygın yerinde toplumsal olarak en üst statüdeki kişi ya da en yaşlı kişi yer alırdı. Ayrıca ziyafet ve şöenlerin büyüklüğü, sıklığı, ikram edilen yemeklerin niteliği sosyal statünün bir göstergesiydi.

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'in "Ögdülmüş Odgurmışka Aşka Barmak Törüsün Ayur" adını verdiği bir bölümünü adab-ı muaşerete ayırmıştır. Bu bölümde yemek davetlerini, şöenleri, ziyafetleri; davete icabet edilmesi, bu sofralarda nasıl davranılması, nasıl yemek yenmesi gerektiğini, ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu bölümden bazı beyitler şunlardır:

Öküş türlüğ ol bu okığı kişi / Telim türlüğ ol bu konukluk aş [4574] "Davet sahiplerinin farklı sınıflardan olması sebebiyle konuk olunan yemekler de farklıdır."

Bularda kayu erse aş suv yigü / Anı teñle bargu azu barmagu [4578] "Bu davetlerden hangisine gitmek hangisine gitmemek gerektiği bilinmelidir."

Kayu türlüğ aşka barır erse sen / Edeb birle aş yi bilir erse sen [4594] "Hangi ziyafette olursa olsun, yemek yerken mümkün olduğunca edep dairesinde hareket edilmelidir."

Neçe me tok erse yiyü turgu aş / Kişi aş kişike körü bir kadaş [4600] "Ne kadar tok olursa olsun insan ikrâm edilen yemeği reddetmemeli, ey kardeş yemeği adamına göre ikram et." (Arat, 2006)

Bazı besin maddelerine sahip olmak dönemin sosyal ve ekonomik koşullarına göre zenginlik ve varlığın da bir göstergesi olmuştur. Bu maddelerden yoksun olanlar elinde bulunduranlara göre toplumsal olarak daha düşük konumda yer alırdı. Baharatların

besin, güç ve zenginlik ilişkisinde önemli bir yeri vardı. Avrupalıların, Hindistan ve Uzakdoğu ülkelerinden baharat temin edebilmek için büyük masraflara katlandıkları bilinmektedir. Baharatlar hediye olarak verilir miras olarak bırakılırdı (Standage, 2016).

İnsanlık tarihinde yemek bir güç simgesi olduğu gibi toplum içindeki çatışmaların da bir göstergesi olmuştur. Bu çatışmalar, başta gelen her toplumda görülen sınıf çatışmasıdır. Tüketilen yiyecekler, yiyeceklerin hazırlanma şekli, tüketilme şekli, ne kadar tüketildiği bireylerin sosyo-ekonomik durumlarına, sosyal sınıflarına göre şekillenmektedir. Ekmek yoksullar için tüm toplumlarda başlıca yiyecek kaynağıdır. Fakirliğin bir göstergesi olarak Türk kültüründe “yiyecek bir somun ekmeği yok” ifadesiyle dile getirilmektedir. Zenginliğin göstergesi olan paranın ön plana çıktığı günümüzde besinlerin direkt olarak, elde edilen toplumsal güç ile ilişkisi anlamını yitirmiştir. Ancak “ekmek kavgası, ekmeğinin peşinde olmak, ekmeğini kazanmak” gibi ifadelerle dolaylı olarak güç ve zenginlikle ilişkisini sürdürmektedir (Beşirli, 2010: 164; Öztekin, 2019: 18).

Dinî inançlar da toplumların yiyecek-içecek kültürünü şekillendirmiştir. Eski çağlardan beri süren bu ilişki bazen bir isteğin gerçekleşmesi karşısında şükür ifadesi iken bazen de bir talebin iletilmesi sürecinde dua ve yakarış ile gerçekleşmektedir. İnanç sistemlerinde toplumların yiyecekleri ile ilgili emir ve yasaklar bulunmaktadır. Bu tek tanrılı dinlerde olduğu gibi çok tanrılı dinlerde de bulunmaktadır. İlk insan olarak kabul edilen Âdem ve Havva için elma tek yasak yiyecektir. Yeme-içme ile ilişkili kuralların ilk semavi din olan Musevilikte geniş bir biçimde uygulandığı görülmektedir. Bu dinin kitaplarında yasaklanan ve izin verilen yiyecekler açık bir şekilde belirtilmiştir. Hangi hayvanların hangi teknikle kesilip, ne şekilde tüketilmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca mutfak araç gereçlerinin bile hangi yiyecek için nasıl kullanılacağından bahsedilmektedir. Hristiyanlıkta yasaklar önemini yitirmiş ayrıntılar yok sayılmıştır. Örneğin Musevilikte yasak olan domuz eti Hristiyanlıkta bir tabu olmaktan çıkmıştır. (Şavkay, 2000: 11). Hristiyanlıkta yeme-içme eylemine yönelik bazı özel günler mevcuttur. İsa'nın yeniden doğuşu olarak nitelendirilen Paskalyadan hemen önce et ve balık tüketilmesinin yasaklandığı bir oruç tutma ritüeli uygulanır. İslam dininde de yenilebilecek hayvanlar, kesim usulleri, kesilmiş hayvanın hangi koşullarda tüketileceği belirtilmektedir. İslamiyet inancında Ramazan ayı sürecinde nefsi terbiye

etme, sağlıklı yaşam, varlığı yokluğu anlayabilme için belirli saatlerde yeme-içme yapılmayarak oruç tutulur (Beşirli, 2012: 61; Goody, 2013: 154).

Günümüze gelindiğinde modernleşmenin yaşam tarzına olan etkileri yemek kültüründe de görülmüştür. Sanayi ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra küreselleşmede yemeğin soframıza gelene kadar geçtiği yolları etkilemiş ve yemeğin bir ürün hâline gelmesine neden olmuştur. Küreselleşme ile diğer ülkelerden gelen çeşitli besinler yemek kültüründe tüketilen gıdanın değişimine, pişirme ve saklama yöntemlerinin değişime neden olmuştur. Aynı kültür içinde ise homojenleşen yerel yemek kültürü küreselleşmenin bir sonucudur.

Kadınların da çalışma hayatında yer edinmeleri, işe gidiş gelişlerin özellikle büyük şehirlerde çok zaman alması, evde bulunan zamanın azalması sebebiyle hazırlanması ve pişirilmesi uzun süren yemekler evlerde daha az tercih edilir olmuştur. Bunun yanı sıra dışarıda yeme ya da eve sipariş sıklığı artmıştır. Kadınların çalışma hayatındaki yerinin artması ile birlikte başka bir kültürel değişim ise erkeklerin mutfak işlerinde daha fazla görev alması ile sonuçlanmıştır. Eski nesiller tarafından pek sıcak bakılmayan bu iş yeni nesiller tarafından benimsenmektedir.

Modernleşme ve yemek kültürü arasındaki değişimin tek yönlü olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü toplumsal yapı, düzen ve kişilerarası ilişkiler yemek kültüründe meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir. Özellikle gün orasında dışarıda yemek yemek, hızlı, belirli kalıplar içinde tüketilen ve “fast food” olarak adlandırılan yemek alışkanlığı bu değişime verilebilecek örneklerdendir. Yemek kültüründe görülen bu dönüşüm bir sosyalleşme aracıda olan geleneksek sofraya kültürümüzü etkilemiştir.

1.2. Türklerde Yeme - İçme Kültürü

Tarih sahnesine Orta Asya’da çıkan birçok değişik coğrafyada, birçok devlet kuran Türkler çok fazla medeniyetle etkileşim içinde olduğundan kültürel yapısı bakımından da hayli zengindir. Bu kültürel zenginlik yeme-içme alışkanlıklarına ve mutfak kültürlerine de yansımıştır.

Günümüzde Türk mutfak kültürü Anadolu’da çok fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitliliğin sebeplerinden biri Türk boylarının Asya’dan Avrupa’ya geniş bir coğrafyada

hüküm sürmeleri farklı iklimlerde yaşamalarıdır, bu da kendi aralarında farklı kültürlerin oluşmasına yol açmıştır.

Bu kültürel etkileşimler sonucunda Orta Asya göçebe insanının et ve mayalanmış süt ürünleri, zengin Mezopotamya topraklarının tahılları, sebze ve meyveleriyle ünlü Akdeniz ve çevresindeki ürünler ve Güney Asya'nın baharatları Türk yemek kültürünün zengileşmesinde en önemli yapı taşları olmuştur (Düzgün & Durlu Özkaya, 2015: 42).

Türk mutfak kültürü aynı zamanda Anadolu'daki eski uygarlıkların kültürlerinin de devamı niteliğindedir. Anadolu'da yapılan kazılarda elde edilen araç gereçlerden, taşlara yapılmış resimlerden o döneme ait yiyecek içeceklerin, meyvelerin de izini sürebilmekteyiz. Hititlere ait bir mezar steline, tahtta oturan ve elinde kadeh olan bir soylu, ona hizmet eden bir kişi ve sehpa üzerinde yiyecekler tasvir edilmiştir.

Türk mutfağı günümüze gelinceye dek Orta Asya dönemi, Selçuklu dönemi, Osmanlı Saray Mutfağı ve Cumhuriyet dönemi mutfağı olmak üzere çeşitli tarihsel süreçlerden geçmiştir (Düzgün & Özkaya, 2015: 43).

İslamiyet öncesi Orta Asya'da yaşayan insanlar bölgenin coğrafi koşulları, kaynaklarıyla ilişkili olarak yerleşik ya da göçebe hayat sürmüşlerdir. Bu yaşam tarzları farklı Türk boylarının hem hayvancılık hem de tarımla uğraşmalarına neden olmuştur. Yerleşik hayat sürenler, akarsu kenarlarında ya da suyu yönetebilecekleri ulaşımını sağlayabilecekleri bölgelerde tarımla uğraşırken, göçebe ya da yarı göçebe hayat sürenler tarımla uğraşmayıp hayvancılıkla hayatlarını idame ettirmişlerdir. Aynı zamanda karasal iklimde ya da rakım olarak yüksek bölgelerde yaşayan Türk boylarının yemek kültüründe ağırlıklı olarak et ve süt ürünlerinin tüketimi göze çarparken, ılıman iklimlerde sebze meyve tüketimi karasal iklimlerde yaşayanlara göre daha fazladır.

Beslenmelerini ağırlıklı olarak hayvansal ürünlerle yapan Türk boylarında at, koyun, keçi ve diğer büyük baş hayvan etlerinin tüketildiği görülmektedir. Köktürk yazıtlarında geçen “geyik, tavşan yiyip oturuyorduk” sözü, avcılığın ön planda olduğunun göstergesidir. Hayvansal ürün elde edilen hayvanlar arasında atın Türkler için ayrı bir önemi vardır. At hem bir ulaşım aracı hem de en önemli beslenme kaynağı olmuştur. Türkler atlı göçebe kültürünü at üzerinde kurmuşlardır (Kılıç & Albayrak, 2012: 709).

Etin saklanması için farklı yöntemler de kullanılmıştır. Bunların başında kavurma, bağırsak dolması, pastırma, sucuk gelmektedir. Sucuk yapımında at eti kullanılırdı. At sucuğunun yağı fazlaydı. Bu yağdan et yemeklerinin üzerine konurdu (Ögel, 2000: 395).

Hayvanlar sadece etleri için değil sütleri için de kullanılmıştır. Süt, süt olarak içildiği gibi, yoğurt, kımız, kefir ve peynir yapımında da kullanılmaktadır. Eski Türklerde en önemli hayvansal içecek alkol oranı düşük, besin değeri yüksek olan mayalanmış kımız idi. Kımız bir öğün ve yemek gibi alındığı gibi, gün boyu kımız tüketen yaylacı ve hayvancı Türklerin olduğu da bilinmektedir. Hatta bu yaylacı Türklerin oğlak eti ile birlikte kımız tükettikleri aynı zamanda savaşçı ve yiğit olduklarından bahsedilmektedir (Ögel, 2000: 197). Süt üretimi yapan Türkler için, yağ temel bir besin maddesiydi. Tere yağdan başka iç ve don yağı da kullanılmaktaydı. Taze olarak tüketilmeyen yoğurt kurutularak saklanırdı (Ögel, 2000: 32).

Orta Asya'nın batı ve güney bölgelerinin topraklarının tarıma elverişli olması o bölgede yaşayan Türklerin beslenme kaynaklarında ağırlıklı olarak tahılları kullanmalarına neden olmuştur. Bu tahıllar içinde öne çıkan ise buğday, darı ve arpadır. Bu bölgelerde yaşayan Türklerde köklü bir ekmek kültürü vardı. Buğday unu ile yapılan hamur işleri her zaman ön planda olmuştur. Orta Asya Türkleri, Çin'in temel besin kaynağı olan pirinci yetiştirmeyi öğrenerek eski zamanlardan beri kullanmaktaydılar (Kızıldemir ve ark., 2014: 194; Ögel, 2000: 36).

Türk yeme-içme kültürü, İslamiyet ile birlikte değişim göstermiş, İslami inançlar pek çok alanda olduğu gibi yeme-içme alışkanlıklarının da değişime uğramasına yol açmıştır. Orta Asya Türk mutfak kültüründe, İslamiyet'in yasakladığı yiyecek ve içeceklerin bazı Türk mutfaklarında artık kullanılmamaya başlandığı görülür. Alkollü içki tüketimi, domuz eti, dinen yasaklanmış, oruç tutmak gibi dinsel perhiz ortaya çıkmıştır. Ekmek, yemek kültüründe anlam değiştirip dini bir yön kazanmıştır (Kızıldemir ve ark., 2014: 196).

Türk mutfak kültürünün oluşumunda altı asır boyunca hüküm süren Osmanlı önemli bir yere sahiptir. Dünya üzerinde üç kıtaya yayılan, çok dinli ve uluslu bir anlayışa sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, zenginliğini mutfak kültüründe de göstermiştir. Osmanlı

mutfağı, saray mutfağı ve halk mutfağı olarak ikiye ayrılmaktadı. Saray mutfağı, örgütlenme, damak zevkindeki incelik, çeşitlilik ve beslenme kültürü açısından Türk yemek kültürünün altın çağı olmuştur (Kızıldemir ve ark., 2014: 197). Osmanlı mutfağı, 15. yy.dan itibaren İstanbul'daki sarayda ve saray çevresinde yaşayan seçkinler grubu tarafından şekillendirilmiştir. Bu şekillendirme, mutfaklarda kullanılan malzemelerden pişirme tekniklerine, yemek çeşitliliğinden yemek yeme alışkanlıklarına, yemek zamanındaki görgü kurallarına ve mutfak inşalarına kadar birçok konuyu kapsamaktadır. Türklerin et ve et ürünlerinin ağırlık kazandığı mutfağı ile yöresel Anadolu mutfakları, süreç içerisinde birbiriyle kaynaşmış ve yeni bir sentez oluşturmuştur. Ege adaları ve kıyılarındaki zeytinyağı ve balık, güneyden gelen et yemekleri mezeler ve şerbetli tatlılar, Bizans ve Roma mutfak kültürünün de etkisiyle adeta bir potada erimiştir (Düzgün & Durlu Özkaya, 2015: 44). İmparatorluğun geniş alanlara yayılmasıyla birlikte Ortadoğu, Güney Akdeniz ve Avrupa yemekleri de bu potaya dahil olarak Anadolu mutfak kültürünü daha da zenginleştirmiştir. Bu çeşitlilikle zenginleşen Türk mutfağı dünyanın sayılı mutfakları arasına girmiştir (Kızıldemir ve ark., 2014: 196).

Cumhuriyet dönemindeki mutfak kültürü İstanbul ve Anadolu mutfağı başlıkları altında toplanmıştır. İstanbul'un çok uluslu bir kültür geçmişinin olması mutfak kültürünün zenginliğinin nedeni olmuştur. İstanbul mutfağında yemekler doyurucu ve hafif olduğu kadar göz zevkine de hitap etmektedir. Anadolu mutfağında ise, sofraya düzeni, pişirme yöntemleri, kışa hazırlık için hazırlanan yiyecekler olarak çok zengin bir mutfak olduğunu görmekteyiz. Cumhuriyet döneminde homojen bir mutfak kültüründen bahsetmek mümkün değildir (Kızıldemir ve ark., 2014: 202).

1.3. Yeme - İçme İle İlgili Ana Unsurlar

İnsanoğlunun hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlarını karşılayan temel gıda maddeleri ve bunları elde etme, hazırlama ile ilgili temel unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar milletlerin mutfak kültürü ortaya çıkmadan önceki ortak mutfak kültürünü oluşturmuştur. Bun unsurlar arasında; su, ateş, avcılık, et, süt, tarım, ekmek ve sofraya sayılabilir.

Su: İnsanoğlunun hayat kaynağı olan, temel gıda maddelerinin en başında yer alan ve o olmadan varlığını sürdüremeyeceği su, yalnızca susuzluğu gidermekle kalmamış, insanların yaşadıkları bölgelerin belirlenmesinde, göçebe ve yerleşik hayatın şekillenmesinde baş etken olmuştur. Su, hayvancılık ve tarımda da elzem olduğu için insanlar yerleşim bölgeleri olarak su kaynaklarına yakın yerleri seçmişler, tarihteki büyük medeniyetler Dicle-Fırat, Ceyhun-Seyhun, Nil nehirleri gibi büyük akarsuların havzalarında ortaya çıkmıştır. Öyle ki Minorsky, Eski Türkçe ögüz “ırmak” kelimesinin Oğuz boyuna ad olduğunu ileri sürmektedir.

Su hayat kaynağı olması yanı sıra bütün toplumların kozmogonilerinde, mitolojilerinde yer almakta, kutsal kabul edilmektedir. *“Potansiyel gücün ve ayrışmamışlığın ilkesi, her tür kozmik tezahürün temeli, bütün tohumların taşıyıcısı olan su, bütün biçimlerin kaynaklandığı ve bir felaket ya da kendi gerilemeleri sonucunda dönecekleri ilk özü simgeler. Başlangıçta ve her tür tarihsel ya da kozmik döngünün sonunda su vardır ve her zaman var olacaktır. Ama hiçbir zaman tek başına var olamaz; çünkü parçalanmaz bütünlüğünde tüm biçimleri potansiyel olarak barındıran bir hayat kaynağıdır.”* (Eliade, 2003: 196).

Su, Türk boylarının kültürlerini ve inanışlarını da şekillendirmiştir. Yer-su kültü, Türklerin ilk yazılı kaynağı olan Köktürk Yazıtları’ndan itibaren takip edilebilmektedir. Bilge Kağan, *“üze teñri ıduk yer sub [eçim ka]gan kutı taplamadı erinç Tokuz Oguz bodun yerin subın ıdıp Tabgaçgaru bardı”* [BK-D35] (Tekin, 1998: 51) diyerek Oğuzlarla olan ittifakın bozulmasını, Tanrının ve yer-suyun, kağana kut vermemesine de dayandırmaktadır. Bilge Kağan’ın, Oğuzların topraklarını terk etmesini, yerini yurdunu şeklinde değil, yerini suyunu ikilemesi ile tasvir etmesi suyun da toprak kadar önemli olduğunun göstergesidir. Bilge Kağan konakladıkları yerlerden bahsederken ırmak kenarlarından ya da kaynaklarından söz etmekte, sefere gittiklerinde geçtikleri ırmakların ve göllerin adlarını vermektedir.

İnan (2010), seyyahların verdiği bilgilerden yola çıkarak, Türklerin İslâm dinini henüz kabul etmeden önceki inanışlarını, suyun kutsal kabul edildiğini ifade etmektedir. *“İslâm müelliflerinden Gerdizi, İrtiş boyunda yaşıyan Kimeklerde su kültü bulunduğunu yazmaktadır. Kimekler İrtiş ırmağını büyük sayarlar, ona taparlar ve secde ederler. “Su, Kimeklerin tanrısıdır” derler. İbn al-Fakih’in verdiği malûmata göre, Barshanlılarda*

Isıkgöl kültü vardı. Barshan halkı her yıl mahsus bir şekilde, yani merasimle, bu gölü dolaşarak takdis ederlerdi. Altaylıların inanışlarına göre, yer-su ruhları insanların yaşadığı muhitte yaşarlar; ehli hayvanları yaratan ve onlara bereket veren yer-sudur. Yeniseylilerin dağlara ve sulara hitaben söyledikleri ilâhilerde Tom ve Kem (Yenisey) ırmakları merhametli hakan mânasına gelen “kayrakan” diye tavsif edilmektedir.” (İnan, 2010: 249-250).

Suyun kutsallığı ile ilgili inanışlar zamanla ve dinsel inanışların değişmesi ile birlikte azalsa bile bugün de Türk halkları arasında devam etmektedir, bu geleneklerden birini teşkil eden suyun oturarak ya da çömelerek içilmesi, suya gösterilen saygıdır. İnan da benzer inanışları tespit etmektedir: *“Türkler islâmiyeti kabul ettikten sonra su kültürünün izlerini uzun müddet muhafaza etmişlerdir. Kazak âdetine göre bir ırmağı ilk geçen suya bir şey atmalı imiş. Anadolu’nun birçok yerlerinde hıdrellez gününde kadın ve kızların tanrıya dilekçe yazıp suya atma âdetleri tesbit edilmiştir. Büyük ırmakları geçmiş olan kimsede sihrî bir kuvvetin bulunduğu eski Türklerin inandıkları, folklor maddelerinin araştırılmasıyla, açıkça anlaşılmaktadır.”* (İnan, 2010: 250-251).

Ateş: Kelime Orhun Yazıtları’nda isig şeklinde tespit edilmektedir. *“Yağımız tegre oçuk teg erti, biz isig ertimiz.”* [OA/TUN1-G1] (Ergin, 1998: 92). Tunyukuk burada kendilerini ateş, düşmanlarını ocak olarak niteleyerek, *ocak* ve *ateş* kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. İnsanın ateşi kontrol etmeye başlaması ve nasıl yakacağını öğrenmesiyle birlikte, yeme-içme kültüründe köklü bir değişim olmuş yeni bir çağa girilmiştir. İnsanoğlu ateşi kullanarak eti pişirmeyi, ekmek yapmayı, süten çeşitli ürünler elde etmeyi öğrenmiş, ateşte pişirerek ya da tütüleyerek bazı yiyeceklerin daha uzun süre dayanmasını ve saklanmasını da sağlamıştır.

Türk mitolojisinde ateşin bulunuşu ilgili efsane şu şekildedir: Altaylı şamanist Türkler arasında anlatılan bir efsaneye göre, önceleri toplayıcılıkla beslenen ilk insanların ateşe ihtiyaçları yokmuş, ancak tanrı onlara et yemelerini buyurunca ateşe ihtiyaç duyulmuş. Tanrı Ülgen biri ak biri kara taşla gelerek ateşin nasıl yakılacağını insanlara öğretmiş. Efsaneye göre o, bir taşın üzerine koyduğu ezilmiş kuru otlara öteki taşla vurarak yanmasını sağlamış. Yakut Türklerinin efsanelerine göre ise ateş, göklerin üçüncü katında oturan Ulu-toyon tarafından, ateş kargası yoluyla insanlara gönderilmişti (Çoruhlu, 2002: 49-50).

Avcılık: Toprağı ekip biçmenin öğrenilmesinden önce, insanlar geçimini toplayıcılık ve avcılığın yanı sıra hayvancılıkla da sağlamıştır, bu dönemde et insanoğlunun başlıca besin kaynağı olmuştur.

Tarım öncesi, insanlar için başlıca besin kaynağı olan eski çağlarda daha ilkel silahlarla ve basit tuzaklarla yapılan avcılık, kullanılan silahların gelişmesi ile birlikte daha kolay ve daha az tehlike içeren bir hâle gelmiştir. Antik çağlardan kalma duvar resimlerinde av sahnelerinin ve törenlerin tasvir edilmesi, avcılığın insan hayatındaki önemini göstermektedir. Bugün popülaritesi azalan, kanunlarla sınırlanan ve çok daha gelişmiş silahlarla yapılan ava çıkma, Orta Çağ'da da padişahlar ve beyler tarafından düzenlenen törensel bir gelenektir.

İnsanlar eti yenen hayvanların yanı sıra yenmeyenleri, yırtıcı hayvanları da avlamışlardır. Avcılık besin ihtiyacının giderilmesi yanında avcılarının cesaretini simgeleyen ve aynı zamanda çeşitli ritüeller içeren bir eylemdir. Avın başarılı olması için uyulması gereken gelenekler ve çeşitli dinî törenler mevcuttur. *“Av hayvanı bazen iyi (göksel) bir ruhu temsil eder. Yol gösterici av hayvanı motifi bu şekilde ortaya çıkar. Bu motif Oğuz Kağan Destanı'ndaki savaşa giden Oğuz'a ve ordusuna yol gösteren kurdun yerini tutmaktadır. Bu kurt Gök Tanrı'ya temsil eden ilahi bir varlık olarak algılanmıştı.”* (Çoruhlu, 2002: 161). Türk halklarındaki kutsal geyik inancı, Anadolu'da da alageyik efsanesi olarak ortaya çıkmıştır.

Ava çıkılırken yırtıcı hayvan postu giyildiği bilinmektedir. Bu davranışın altında yatan nedenin avlanan hayvana duyulan saygı, onun gücünden korkulması olduğu belirtilmektedir. Şekline girilen hayvanın gücünü elde etmek şeklinde bir inanç da olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Böylece hayvan biçimine girebilen insan kendisinden kuvvetli olan hayvanları avlamakta güçlük çekmeyecekti. Ayrıca bu av hayvanlarını korkutmak için de bir taktiktir (Çoruhlu, 2002: 160).

Dede Korkut'un Türkmen Sahra nüshası ile ortaya çıkan, Salur Kazan'ın ejderhayı öldürdüğü on üçüncü boyda, Salur Kazan ava çıkarken değil ama avdan dönerken avladığı hayvanın postuna bürünmüştür. Ava çıkan Salur Kazan, tesadüfen ejderhayla karşılaşır, öldürdükten sonra ejderha donuna girer. *“At-ilen, don-ilen ejdehānuñ donına girübeni pādīshāh Bayındırı gözledi, yola düşdi. Pādīshāh Bayındıra haber geldiki Gazan*

ejdehā olub gelir. Bayındır pādişāh söze geldi. Dedi “Menüm vekilüm Gazan er igiddür, yæg igiddür. Belki bir ejdehāya rāst geldi ola, öldürdi ola, ejdehānuñ donına girdi ola. Eger Gazan ejdehā olubdur ne kovm tanur ne kardaş tanur.” (Azmun, 2019: 64).

Avdan dönen Kazan Han’ın ejderha kılığına girmesi ve Oğuzların, Kazan Han’ın gerçekten ejderha olabileceğine inanışları, Türk kültürüne ait son derece ilginç mitolojik unsurlar barındırmaktadır.

Et: Kızartma, kavurma ve haşlama gibi çeşitli pişirme şekilleri ile tüketilen bir gıdadır. Farklı toplumlar eti farklı isimlerle dile getirmişlerdir. Araplarda *kebab*, Farslarda *biryân* adı verilen etin kızartılarak pişirilmesine Türkler *söğülme* demişlerdir. Türkler kebab şişi için *söğlük*, kebab yapmak için ise *söğülmek* kelimelerini kullanmışlardır. Ancak daha sonra Türkler kebab kelimesini kabul etmişlerdir. Böylece orman kebabı, çoban kebabı, çömlek kebabı, çevirme kebab, Hacı Osman kebabı, süt kebabı, şiş kebabı, tas kebabı, kuşbaşı kebab, kuyu kebabı, kırma kebab, külbastı kebab, muhzır kebabı gibi kebaplar kebab sınıfından sayılmıştır (Kut, 2002: 217).

Süt: Pek çok besin maddesinin ana kaynağı olan sütün ak olması, temizliği deyimlere de yansımış süt maddî değerinin yanında manevî olarak da önem arz etmiştir. Ögel, sütün insanlığın beslenmesine yarayan ilk ve ana maddelerden biri olması sebebiyle sütle ilgili bilgi ve kültürün, şu veya bu kavmin icâdı imiş gibi dar bir görüşle araştıralamayacağını ifade etmektedir (Ögel, 2000: 1).

Millî yemeklerin içinde süt ve süt ürünlerinin yeri çok önemlidir. “Akı varın bağı var” diye Kazak halkı süt yemeğini baht, kısmet diye bilmiştir. Sütü böyle değerli görmenin başlıca sebebi onun geçim kaynağı olması, süttten pek çok çeşit lezzetli yemekler hazırlanıp sofraya bolluğunu sağlamasıdır. Kazakların süttten yapılan çok sayıda millî yemeği bulunmaktadır (İsmail, 2002: 385). Kazaklarda etten sonra en çok tüketilen besin maddesi süt ve süttten yapılmış yiyeceklerdir. Sütlü darı, cent, peynir, kurt (kurut) ve yoğurt Kazakların yiyecekleri arasındaydı. Aynı zamanda at sütünden kımız, deve sütünden şubat yapıp içerlerdi (İsmail, 2002: 28).

Tarım: İlkel insanlar tarımı keşfettiklerinde, tarım onlar için basit bir toprağı sürme tekniğı olarak değerlendirilmemiştir. Yaşamla doğrudan ilgisi olan ve tohumda, ekili

tarlada, yağmurda, bitki ruhlarında var olan yaşamın çoğalmasını sağlayan tarım, her şeyden önce bir ritüel olarak algılanmaktaydı (Eliade, 2003: 324).

Köktürklerin tarımla uğraşmaması, Orta Asya'dan zorunlu göçler, Türklerin yerleşik hayata geç dönemlerde geçtiğine dair bir kanıya yol açmaktadır. Günümüzde de göçmen hayatı sürdüren, yerleşik oldukları hâlde yarı göçebe bir hayat süren Türk toplumlarının bulunması, yaz aylarını hayvanları ile birlikte yaylalarda geçirerek hayatlarını sürdürmeleri de bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Fakat Türk medeniyeti Köktürklerle başlamamaktadır yalnızca Türk yazısı ile birlikte kayıt altına alınmıştır ve Türk halkları geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Köktürk Yazıtlarında tarımla ilgili bir terim tespit edilememiştir çünkü Moğolistan geneli itibariyle yüksek rakımlıdır ve tarıma elverişli değildir ancak Uygurlarda tarım yapılmaktadır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bugday, tarıg gibi pek çok tarım terimi bulunmaktadır, Uygur medeniyetinin kurulduğu ve geliştiği alan bu sebeple Tarım Havzası adını almıştır.

Yazlık ve kışlık olarak kullanılan bölgelerde inşa edilen yapılar, zamanla göçebe hayatın terk edilerek yerleşik hayata geçilmesini sağlamıştır. Yeni yapıların geliştirilmesiyle birlikte insanlar kendilerini ve hayvanlarını sıcak ve soğuk etkisinden korumanın, kendilerinin ve hayvanlarının yiyecek içecek ihtiyacını temin etmenin farklı yollarını bulmuşlardır. Kanallar, kemerler ve bentler inşa ederek, yerleştikleri bölgeye su taşımışlar, tarım tekniklerini ve ürün çeşitlerini geliştirmişlerdir.

Ekmek: Sofraların ana gıda maddesi olan ekmek, karın doyurmak için tek başına “yavan ekmek” ya da “kuru ekmek” olarak da yemek olabilmektedir. Nimet olarak görülen, üzerine yemin edilen, yere düştüğünde öperek yerden alınan ekmeğe bütün Türk boylarında saygı gösterilmekte ve kutsal kabul edilmektedir.

Türkler, ekmek yerine Farsça asıllı olan *nan* kelimesini uzun yıllar kullanmışlardır. Bugün Özbek Türkçesinde de *nan* kelimesi yaygın olarak kullanılır. Osmanlılar arasında ekmeğin yüceltilmiş adı *nan-ı aziz*'dir. Bu, aynı zamanda ekmeğin kutsal olduğu anlamına gelir. Aynı kelimeden gene Farsça olan “Geçimini sağladığı iş yerine veya kimseye karşı olumsuz davranan aleyhte hareket eden.” anlamında, dilimizde *nankör* (<*nānkūr*) kelimesi bulunmaktadır (Zülfikar, 2012: 13).

Kazak kültüründe de ekmeğe saygı gösterildiğini, kutsallığını görmekteyiz. Yere düşmüş ekmek parçası asla çöpe atılmaz, hayvanlara verilmek üzere kaldırılır. Yemin edilirken Allah'ın huzurunda değil, ekmek üzerine yemin edilir (İsmail, 2002: 379).

Sofra: İnsanoğlu yerleşik hayat düzenine geçtikten sonra oluşan yemek kültüründe sofranın anlamı da şekillenmiştir. Sofralar bir sosyalleşme aracı olduğu gibi, dini yönüyle de insanlar için önemlidir. Yerleşik hayata geçildiğinde yemek yemek sadece karın doyurmak işinden çıkmış, sofra kurma ve sofrada değişik lezzetleri bir arada tatma geleneği gelişmiştir (Merdol, 1998:137).

Sofralar her zaman bir güç ve statü gösterme aracı olma özelliğini korumuştur. Sofradaki saygınlık ve güç kişilerin sofradaki konumları, aldıkları hizmet, sunulan yiyeceklerin niteliği ile şekillenirdi. Ayrıca erkeğin tarım döneminde besinin elde edilmesinde sorumluluğu ve emeği daha fazla olduğu için sofraya önce oturma, o başlamadan yemeğe başlamama hatta yemeğin en güzel bölümünün ona verilmesi hakkına razı olunmuştur (Bekar ve Zağralı, 2015: 42).

Türklerde sofra yere kurulur ve anlamı üzerinde yemek yenen yaygındır. Bu yaygının üzerine bir altlık, onun üzerine de sini denilen yuvarlak bakır bir tepsi konulurdu. Sahanda gelen sıcak yemekler soğumasın diye kapakları açılmadan ayrı bir tepsi de tutulurdu. Bazı evlerde yenilme sırasına göre bekletilen etli ve tereyağlı yemekler altı çinko kaplı korluk adı verilen tepsiye koyulan kıvılcım küllerin üzerinde bekletilirdi. Yemeğin yenme sırası geldiğinde yemeği dağıtan kişi sahanları bu korduktan alarak doğrudan sofraya getirirdi (Kut, 2002: 216).

Kazak Türklerinde üzerine yemek konulması, yemek kırıntılarının yere dökülmemesi için odanın ortasına serilen sofra örtüsüne “dastarkan” denilmektedir. Yemeğe verilen değer gibi dastarkana da çok önem verilmektedir. Bundan dolayı dastarkanın kenarına bile ayakla basılmaz. Sofraya büyükler bağdaş kurarak, kadınlar ve gençler de genellikle diz üstü otururlar ve yemek sağ elle yenir. Sofradaki büyük başlamadan küçükler yemeğe başlamazlar. Sofraya oturmadan ve sofradan kalktıktan sonra eller yıkanır (İsmail, 2002: 379).

İslamiyet ile birlikte Türk yemek kültüründe pek çok uygulama ve gelenekler yaratılmıştır. Bu gelenekler arasında en belirginini yemek yedikten sonra sofra duasının

yapılmasıdır (Güler, 2010: 25). Osmanlı döneminde ise padişah ve soylular sofra etrafında toplanmayı bir sosyalleşme aktivitesi olarak görmüşlerdir. Bu nedenle sofralarda yenilikler, zengin ve lezzetli yiyecekler yerlerini almıştır (Önçel, 2015: 35).

Bu dönemde sofra görkeminin en üst seviyelere çıkması, mutfakta kullanılan araç ve gereçlere de yansımıştır. Padişah sofralarında üzerinde yemeklerin ikram edildiği gümüş siniler ile gösterişli mutfak araç gereçleri yanında halkın yemek pişirme ve servis etmede kullandığı araç gereçler de Osmanlı mutfak kültürünün en belirgin göstergelerinden biridir (Solmaz & Dülger Altın, 2018: 114).

19. yy. ile birlikte Batı kültürünün etkileri Türk sofralarında da görülmeye başlanmıştır. En önemli değişiklik, masada yemek yeme alışkanlığının başlamasıdır. Ortak kullanılan tencere yerine herkesin kendine ait tabak ve beraberinde çatal, bıçak ve su takımları kullanılmaya başlanmıştır (Güler 2010: 26).

Günümüzde göç ve kentleşme, kadınların çalışma hayatında yer alması, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanılması, gıda endüstrisindeki gelişmeler, fast food beslenme alışkanlıkları ve turizmin etkileri sofra kültüründe de değişimlerin olmasına neden olmuştur.

1.4. Yeme - İçme İle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Tez konusuyla ilgili yapılan literatür taraması sonucunda Türklerde yeme-içme kültürü ve mutfak kültürünün işlendiği pek çok eser bulunmuştur. Bunlar içerisinde belli başlı olanlarına aşağıda yer verilmiştir.

Bu eserler arasında, Sultan II. Mahmut tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adlı Tıp Mektebi hocalarından Mehmet Kâmil'in yazdığı Melceü't-Tabbâhîn (Aşçıların Sığınağı) adlı eser Türkçe ilk yemek kitabıdır. Tanzimat'tan beş yıl sonra 1839-1844 arasında taş baskı olarak (132 sayfa) İstanbul'da basılmıştır. Gülşah Taşkın tarafından 2016 yılında günümüz Türkçesine aktarılmıştır (Taşkın, 2016).

Osmanlı döneminde sonradan yazılan eserler Mehmet Kâmil'in kitabını temel almışlardır. Cumhuriyet döneminde Türk Tarihini ve Kültürünü inceleyen araştırmalara yoğunluk verilmesiyle yemek kültürü üzerine yapılan çalışmalar da artmıştır. Yemek

kültürünün işlendiği bu eserlerde özellikle yiyecekler konu alındığı gibi, sofrada adabına ilişkin eserler de bulunmaktadır.

Eserler:

Ahmedof, A. C. (2001). *Azerbaycan Mutfağı*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Akın, E. (2012). *Çadırdan Saraya Osmanlı-Türk Mutfağı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akkor, M. Ö. (2012). *Selçuklu Mutfağı*. Alfa Yayınları.

Bekçi, S. (2002). *Eski Türklerde Yemek Kültürü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belge, M. (2001). *Tarih Boyunca Yemek Kültürü*. İletişim Yayınları.

Çevik, N. K. (2009). *Hünkâr Beğendi - 700 Yıllık Mutfak Kültürü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Givanelli, S. E. (2017). *Türkiye’de Mutfak Mirası Kültür Politikaları, Resmi Uygulamalar ve Yemek Kültürünün Online Olarak Temsili*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündüzöz, G. (2015). *Bektaşî Kültüründe Yemek Motifi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Gürsoy, D. (1995). *Yemek ve Yemekçiliğin Evrimi*. Sofra Yayınları.

Gürsoy, D. (2004). *Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz*. Oğlak Yayıncılık.

Halıcı, F. (1982). *Geleneksel Türk Yemekleri ve Beslenme*. Konya Turizm Derneği.

Halıcı, F. (1992). *Ali Eşref Dede’nin Yemek Risalesi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Halıcı, N. (2009). *Türk Mutfağı - Türk Mutfağının Temel Eğitim ve Uygulama Kitabı*, Oğlak Yayınları.

Halıcı, N. (2007). *Mevlevi Mutfağı*, Metro Kültür Yayınları.

Has, S. (2019). *Dil-Kültür Etkileşimi Açısından Türkçe ve Japonca Deyim ve Atasözleri – Yemek Kültüründen Temel Sözcükler Odaklı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Işın, P. M. (2008). *Gülbeşeker - Türk Tatlıları Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları

İşli, E. N. (2018). *Âdâb-ı Taâm-Osmanlıca Âdâb-ı Muâşeret Kitaplarında Sofra ve Yemek*. Ruhun Gıdası Kitaplar Yayınları.

Kartal, A. (2016) *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Geçen Yiyecek Adları Üzerine Bir Dil İncelemesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koşay, H. Z. & Ülkücan, A. (2011). *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*. Çiya Yayınları.

Kut, A. T. (1985). *Yemek Kitapları Bibliyografyası*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kut, G. (1986). *Et-Terkibât fî Tabhi'l-Hulviyyât (Tatlı Pişirme Tarifleri)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kut, G. (2017). *Kitâb-ı Me'kûlât Bilinmeyen bir Osmanlı Mutfağı*. İletişim Yayınları.

Mehmet Kâmil. (2016). *Melceü't-Tabbâhîn (Aşçıların Sığınağı)* (Haz. G. Taşkın). Çiya Yayınları.

Naskali, E. G. (2015). *Ekmek Kitabı*. Kitabevi Yayınları.

Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş, IV*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Samancı, Ö. & Bilgin, A. (2008). *Türk Mutfağı*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şahin, H. (2008). *Türkiye Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mutfağı, Türk Mutfağı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Şavkay, T. (2000). *Osmanlı Mutfağı*, Şekerbank Yayınları.

Tezcan, M. (2000). *Türk Yemek Antropolojisi*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Uzunağaç, Ö. (2014). *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme ve Yemek Kültürü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Ünsal, A. (2003). *Nimet Geldi Ekine-Türkiye'nin Ekmeklerinin Öyküsü*. Yapı Kredi Yayınları.

Yasheng, T. (2020). *Beş Dilli Sözlük ve Sözlük'teki Uygurlara Ait Yemek ve Mutfak Kültürü ile İlgili Söz Varlığı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yerasimos, M. (2005). *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*. Boyut Yayın Grubu.

Yerasimos, S. (2002). *Sultan Sofraları, 15 ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*. Yapı Kredi Yayınları.

Yerasimos, S. (2019). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*. Yapı Kredi Yayınları.

Yıldırım, K. D. (2020). *Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BÖLÜM II: YEME - İÇMEYE DAİR KELİMELELER

2.1. Yeme - İçmeyi Karşıllayan Fiiller

2.1.1. Ye-

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **yi-**: yemek “*kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz*” [OA/TUN1-G1] **aşan-**: yemek yemek, yemek yenilmek “*aşangalı tüşürtümüz*” [OA/TUN1-K3] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde= **aşla-**: yemek yemek **aşa-**: yemek, silip süpürmek **aşan-**: yemek yemek, gıda almak (EUTS, 1968) **yi-**: yemek “*Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş*” [46] “*Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yoriyu barıpan, sub içipen, yaş yipen ölümde ozmış tir*” [17] “*Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men*” [3] (IB, 2004) **aşa-**: yemek, beslemek (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **aşa-**: yemek, aş **yi-**: yemek **semri-**: semirmek, yağlanmak (KB, 2006)

Harezm Türkçesinde = **aş** **aşa-**: yemek yemek [KE 59v/14, HŞ 740] **aşa-**: yemek yemek [NF 263/12, KE 228v/21, HŞ 2451, MN (2) 10/96] **ğıdā bol-**: gıda olmak, gıdalanmak, yiyip içmek [NF 369/1] **helāl yê-**: helal yemek, mubah olanı yemek [NF 293/14] **kurula yê-**: kuru olarak yemek, kurutarak yemek [ME 144/8] **meyve yimek içinde kiñlik kıl-**: bol bol yemek [HKT 227b/72] **ta’ām yê-**: yemek yemek [KE 59v/10, MM 297/1] **tenāvul**: Ar. yemek yeme, yemek **tenāvul aş-**: yemek yemek, yemek [NF 263/12] **tenāvul kıl-**: yemek yemek, yemek [NF 25/4] **yê- / ye- / yi-**: yemek [HKT 269a/1, MN (1) 18/9, İML 119, HŞ 3607, KE 36v/22, ME 137/5, MM 172/1, NF 146/12] **yëmlen-**: beslenmek, yemek [ME 147/4] **yigen**: yiyen [HKT 512b/1, MN (1) 20/5] **yi-**: yeme [HKT 119a/8, HŞ 2874] **yimemek üze bolmağan**: yiyen [HKT 308b/4] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ye-**: ye (DMLT, 2018) **ye-**: yemek **aş-**: yemek yemek (KLS, 1992) **aşa-**: yemek yemek **ye- / yi- / yiy-**: yemek **yiyiş**: yeyiş, yemek yeme **yinül / yiyil**: yemek yenilmek **aşla-**: yemek koymak (KTS, 2007) **yi-**: yemek, içmek **yidür-**: yedirmek (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **yé-:** yemek **yép tüket-:** yiyip bitirmek (ÇEK, 1988) **ye- / yi-:** yemek (RŞR, 2014) **aşla-:** etâm etmek, yemek vermek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **tıka basa ye-:** doyup artasıya yemek, midede yer kalmayacak kadar yemek “*doyunca tıka basa yer, elin böğrüne urur*” [5B13] **sömür-:** sömürmek, emip bitirmek, silip süpürmek, yiyeceği tüketmek “*At basuban kan sömürür*” [108B13] (DK, 2006) **diş ur-:** yemek, çiğnemek **dişle-:** yemek, ısırarak **hap hap yi-:** hapur hapur yemek **yemeklen-:** yemek yemek **dip göster-:** yemeği, tabakta bir şey kalmayınca kadar yemek (YTS, 1983) **yi-:** yemek “*kerkeslerden birisi ol eti kapar, aşağı iner, aşağıda yir ve ol yidiği yirlerde ararlar*” [30b-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **hâr:** Far. yiyici, yiyen **mütegaddî:** Ar. tagaddî eden, gıdâlanan, gıda alan **mütegazzî:** Ar. tagazzî eden, gızâlanan, gıdalanan **ta'm:** Ar. yeme; tad, lezzet, zevk (OTAL, 2006) **yi-:** yemek, gıdasını almak “*Ki ya'ni kuşumuz kuş yidi dirler*” [991] [63] [499] [407] [286] **yidir- / yidür-:** yedirmek, yemesini sağlamak “*Uçur yidiür anı kim kıza tiz tiz*” [270] [275] [305] [339] [340] [349] “*Yidirme anı hırs-ıla sakın tiz tiz*” [396] [406] **yut-:** yutmak “*Togan et şanuben yudar bir ucun*” [844] [1675] [1676] [1358] [1179] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yeme:** yemek işi “*Aliş'e de buyur ettiler, ekmek, peynir ve üzümünden ibaret yemeklerini yemeye koyuldular. - Halikarnas Balıkcısı*” **yyim:** yeme işi “*Şimdi de mahalle bakkallığını mı yiyim yeri yaptın? - Ö. Seyfettin*” “*Bir sürü halayık ve hizmetçiden başka takım takım fakir akrabalar, paşayı yiyim yeri etmiş. - R. N. Güntekin*” **yen-:** yemek işine konu olmak “*Yemekler yenmiş, bu meyve yenmez*”; yenene içene bakılmamak **yyiş:** yemek işi “*Kollarını açıp üç kişilik yer kaplayarak yemek yiyiş, aksırışı ve gülüşü çekilmez. - S. F. Abasıyanık*” **yemek:** yemek yeme, karın doyurma işi “*Yemekten sonra gocuğuna sarar yatırır beni. - N. Cumalı*”; yemek çıkarmak; yemek seçmek; yemek vermek; yemek vermek; yemek yemek “*Yemek yerken içtiğim iki şişe su, bir ter seli hâlinde ensemden boynuma doğru akıyordu. - E. Bener*”; ye kürküm ye!; yediği naneye bak; yediği önünde yemediği ardında; yedikleri içtikleri ayrı gitmemek; yedirip içirmek; yeme de yanında yat; yemeden içmeden; yiyip bitirmek; yiyip içmek (TDK, 2019) **avurtla-:** ağız doldurarak çabuk çabuk yemek **ağza go-:** yemek **aşa-:** yemek yemek (DS I, 1993) **banakla-:** olur olmaz yerde yemek yemek (DS II, 1965) **çimdelen-:** yavaş yavaş yemek yemek **çimdin- / cımcin- / cimdin- /**

çimçimlen- / **çimkin-** / **çimtin-**: isteksiz yemek yemek **çalın-**: atıştırmak, az yemek **çalla-**: yemekten önce birşeyler atıştırmak (DS III, 1968) **dadakla-**: yemeğin üstünden yemek, tadına bakmak **diş at-**: yemek (DS IV, 1969) **hancıl hancıl**: oburca yemeyi anlatır **hancilla-**: oburca, iştahla yemek **homcuk homcuk**: küçük çocuğun ağzını doldurarak oburca yemek yemesini anlatır **hafıl hafıl**: çabuk ve kaba bir biçimde yemek yemeyi anlatır **hala-**: yemek yemek **hamçık / hamçuk**: ağzını yayarak şapırtı ile yemek yemeyi anlatır **hamul hamul**: çabuk çabuk ve görgüsüzce yemek **harpıt-**: çabuk çabuk yemek **hombul hobul ye-**: kabaca ve ses çıkararak yemek **horakla-**: büyük lokmalarla kabaca yemek **höpürt-**: çabuk çabuk yemek **im çim**: yavaş yavaş iştahsız yemek yemeyi anlatır: im çim etme güzel ye! (DS VII, 1974) **kiriş kaldır-**: yemek yemeğe gitmek **kollan-**: bir şeyi çok yemeğe alışmak “Çocuklar üzüme öyle kollandılar ki her gün bir sepet yiyorlar.” (DS VIII, 1975) **tomur-**: oburca yemek **südü-**: yemek “Gurvan olam südü!” **siniş-**: yemek mideye yerleşmek (DS X, 1978) **yyin-**: yemek yemek **zıkkımlan-** / **zıklan-**: yemek yemek, kızgınlıkla söylenir (DS XI, 1979) **aşgat-**: bir çok kişinin getirdiği yiyeceği birleştirip topluca yemek **panikle-**: yemek (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **ci-**: ye-, yemek pişir- **ajan-**: yemek ye- **kursaktan-**: yemek ye- **kursa iç-**: yemek ye- (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **imee**: yemek (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **tamahçi-**: yemek ye- **azıran-**: beslenmek, yemek yemek “azıranıp, tozınıp odırçathan polça / yemek yiyip, doyup oturuyor. - V. Kobayakov” (HTS, 2005) **çi-**: yemek [1510] **hoorta**: tam, tamamen (yemek, içmek vb.) [1211] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **aşa-**: yemek **avuzlan-**: yemek yemek, bir şeyler atıştırmak **cey-**: yemek **hadam et-**: yemek **kab-**: yemek yemek **öz al-**: yemek yemek **öz et-**: yemek yemek **öz tut-**: açlığını bastırmak **tımsız aş-a-**: bir şey içmeden yemek yemek (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **jev-**: yemek yemek **azıqtanuv**: yemek yemek, gıda almak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **ce-**: yemek; tadını almak **tamak ce-**: yemek yemek **ayma-**: atıştırmak, oburca yemek **apıldat-**: acele ve hırsla yemek **bılç-bılç çayna-**: dudaklarını şapırtatarak yemek yemek **uurta-**: kaşıkla yemek (çorba vs. sulu yemeği) **kamsın**

kamsıp sugun-: büyük lokmaları seçerek ve çok yemek **tamak iç-:** gıda almak, yemek
“bugün tamak içtiği? / bugün yemek yedin mi?” **uurtoo:** kaşıkla yeme **azıktan-:**
 rızıklanmak, beslenmek, erzakla mücehhez olmak **tamak iç-:** yemek yemek (KS, 1998)
Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **aşa-:** yemek yemek (KBLS, 1990)
Özbek Türkçesinde = **yeyish:** yemek, yeme (TÖS, 2018)
Sahaca (Yakutça) = **sie- / ahaa- / ıl- / ahılık:** yemek (TSYS, 1995)
Şor Türkçesinde = **çii-:** yemek, yemek yemek **azıran-:** yemek yemek, beslenmek, gıda
 almak (ŞS, 1995)
Tuva Türkçesinde = **çemnenir-:** yemek, beslenmek **çiir-:** yemek **çooglaar-:** yemek
hoglaar-: yemek atıştırmak **üngüür-:** hızlı yemek **etteer-:** et yemek (TUTS, 2003)
Türkmen Türkçesinde = **çigitle-:** çekirdek yemek **dövüm-dişlem iy-:** biraz birazcık
 yemek **galk-gulk et-:** hızlı hızlı yemek, atıştırmak, yutuvermek **garbak-gurbak et-:**
 ısırmak, bir parça yemek **garban-:** azar azar yemek, çerezlenmek **işdä bilen iy-:** iştahla
 yemek **iy-:** yemek yemek **çalt / hayal iy-:** hızlı / yavaş yemek **naharlan-:** yemek yemek
az-ovlak garban-: hafif tertip yemek **yürekse edin-:** mideyi bastırmak **çümhöreklik:**
 az yemek yeme **garın otar-:** yemek yemek **doy yançañ iy-:** doyuncaya kadar yemek
doya nahar: doyasıya yemek **doyar-doymaz iy-:** bir parça yemek (TTS, 1995)

Değerlendirme: *aşa-* “yemek” < ET *aşa- aş-a a/e* ile yapılan fiil (Tietze, 2002: 138)

2.1.2. İç-

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **iç-:** içmek *“Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze
 yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yipen ölümde ozmış tir”* [17] (IB, 2004)
içmāk: içmek (EUTS, 1968) **iç- / ic-:** Br. içmek **içtür-:** içirmek (ETG, 2003)
Karahanlı Türkçesinde = **suvla-:** su içmek **iç-:** içmek **içür-:** içirmek (KB, 2006) **içer- /
 içmek / içildi:** iç *“suw içildi: su [başka bir şey de olabilir] içildi”* **içsēr- / içsemēk /
 içtürdi:** içirmek *“ol manga sūw içtürdi: O, bana su [başka bir şey de olabilir] içirdi”*
içdi: içmek *“er sūw içdi: adam su içdi”* (DLT, 2005)
Harezmi Türkçesinde = **iç- / iş-:** içmek [NF 369/10, KE 170v/20, ME 201/7, MM 299/1,
 HKT 330a/6, HŞ 2611, MN (1) 10/3, İML 96, MN (2) 9/84, NF 367/1] **içmiş bol-:**
 içmiş olmak [NF 348/7] **içiş-:** birlikte içmek, karşılıklı içmek [ME 108/4, HKT 364b/2]

içür-: içirmek, içecek şey vermek [NF 175/12, ME 22/5, HKT 354b/9, HŞ 1953] **içgen:** içen [HKT 512b/2] **gülâb iç-:** gül suyu içmek, gül suyundan tatmak [HŞ 1695] **nûşânûş:** Far. içe içe, içtikçe, içerek, tekrar tekrar içme [HŞ 1043] **op-:** (höpürdeterek) içmek [ME 150/5] **şerbet iç-:** şerbet içmek [HŞ 3367] **suv içürmek-:** su içirmek **suw iç-:** su içmek [HKT 512b/3] **içür-:** sıcak su içirmek, kaynar su içirmek [NF 363/16] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **iş-:** iç **yiştir-** / **iştir-:** su içirmek (DMLT, 2018) **iç-:** içmek (KLS, 1992) **iç-:** içmek (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **iç-:** içmek **içür-:** içirmek (ÇEK, 1988) **iç-:** içmek (RŞR, 2014) **susun-:** sulanmak, su içmek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **iç-:** içmek, içki içmek [4A8] [12A4] [17B7] [20A8] [20A13] (DK, 2006) **iş-:** içmek (YTS, 1983) **iç-:** iç “Mısr ‘avratları semizlig-içün iki habbesini hammâmda veyâ hammâmdan çıkduklarında içerler” [100a-2] **içür-:** içirmek “ol gün şu içmedin / ol iki dosta içürürler ve işmarlarlar” [101a-10] **içirt-:** içirtmek “ne kadar kim şu isterlerse, ol şu tamam olmadın ikisine ayruk şudan içirtmeyeler” [101a-11] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **nûşîden:** Far. içmek **nûş:** Far. içen, içici **nûş-a-nûş:** Far. içtikçe içerek, içe içe, tekrar tekrar içerek **şârib:** Ar. içen, içici **şûrb:** Ar. içme, içilme (OTAL, 2006) **iç-:** içmek “Togan içer, eger güzel ise huyı” [861] [1284] [1289] [1797] [1660] **-içür-:** içirmek, içmesini sağlamak “Bu vech-ile iki lüle su içür” [780] [862] [869] [1284] [1316] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **içme:** içmek işi “Lokantaya bir iki kadeh rakı içmeye giderdi. – A. Ş. Hisar” **içmek:** bir sıvıyı ağza alıp yutmak “Bir oluktan buz gibi bir su içtik. – S. F. Abasıyanık”; içki kullanmak “O akşam saat ikiye kadar içtiler. –Ö.Seyfettin”; içecek suyu olmak; içtikleri su ayrı gitmemek **içim:** içme işi, içiş; bir şey içilirken alınan tat “bu çayın rengi yok ama içimi iyi”; bir yudumda içilecek miktarda olan **iki tek:** “içki içmek” anlamına gelen iki tek atmak veya iki tek içmek deyimlerinde geçer “El âlem huzurunda fütur etmeden akıllarına estiği zaman gelir, iki tek atarlar. – S. F. Abasıyanık” (TDK, 2019) **diple-:** içilecek bir şeyi dibine kadar içmek (DS IV, 1969) **horlet-:** içmek **höpület-:** suyu yudum yudum içmek **iş-:** içmek (DS VII, 1974) **kırtlama / kırtlama:** çay şekerini ağızda tutarak çay içme (DS VIII, 1975)

Altay Türkçesinde = **iç-:** içmek **çay iç-:** çay içmek **köçö iç-:** çorba içmek (ATS, 1999)
Hakas Türkçesinde = **iç-:** içmek “Çeynî çîrçenîh hırinah, sooda ürip, üstüne-üstüne oortap içîpçe: Çayı fincanın kenarından üfleyerek soğutup, üst üste yudumlayıp içiyor. - V. Kobayakov” **is-:** içmek “Aydo, îpegîn aram-aram taynap, îzîg çeynî porlada oortap, îşçe: Aydo, ekmeğini yavaş yavaş çiğneyip, sıcak çayı höpürterek içiyor. -V. Kobayakov” **suğla çili îs-:** su gibi içmek, **aday îspes:** köpek içmez, çok kötü içecek; içki içmek “Ayool, noğa çalgızaan îşçezîh, -pastır kilgen Arkadiy: Ayol, niçin yalnız içiyorsun, yürüyüp gelmiş Arkadiy. -V. Tatarova” (HTS, 2005) **îs-:** içmek [1188, 1430, 1439] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **urtla-:** içmek, yudumlamak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **suvsındanuv:** soğuk bir şeyler içmek (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **iç-:** içmek **çay iç-:** çay içmek, yemek **sorpo iç:** çorba içmek (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **ichmoq:** içmek (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **ijer-:** içmek **sırkaar-:** dibine kadar içmek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **iç-:** içmek (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Uygur Türkçesi iç “içmek”, Kazak ve Şor Türkçeleri iş, Balkar Türkçesi ic, Kazan Türkçesi aç, Çuvaşça aş; Çağatay ve Doğu Türkçesi iç-ür- “içirmek” tespitlerini yapmakta; Memluk Kıpçakçası üb “yavaş içmek” fiilini belirlemektedir (Räsänen, 1969).

iç- “susuzluğunu gidermek” < ET. *iç-* ; *içim* “bir kerede içilen miktar” *iç-* + *-im* (Tietze, 2009: 366).

2.1.3. Besle-

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **igid-:** beslemek, bakmak, yetiştirmek, büyütme, ilgilenmek, itina etmek “Antagingın üçün igidmiş kaganıngın sabın almatın yir sayu bardıg.” [OA/KT-G8-9]

“Küregüngün üçün igidmiş bilge kaganıngın ermiş barmış edgü ilinge kentü yangıldığ, yablak kigürtüg.” [OA/KT-D23] [OA/BK-D19] **igit-:** beslemek, bakmak, yetiştirmek, büyütme, ilgilenmek, itina etmek “Eçim kagan olurupan Türk budunug yiçe itdi,

igit[t]i.” [OA/KT-D16] “*Anda kisre tengri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi budunug tırgürü igit[t]im.*” [OA/KT-D29] [OA-BK-D23] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **igdilän-**: iyice beslenilmek, özen görmek **igdülä-**: beslemek, özen vermek, özenmek, itina ve dikkat etmek, ilgilenmek, uzatmak **igid-**: yetiştirmek, beslemek, özen vermek, bakmak, itina göstermek **sakı-**: beslemek, ciddi olmak, bir şeye itina göstermek, bakmak (EUTS, 1968) **aşat -**: yedirmek (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **igdile-**: beslemek (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **aşat-**: yemek yedirmek [NF 143/1] **bisle-**: beslemek, doyurmak [HŞ 3892] **bislen-**: beslenmek, doyurulmak [HŞ 3892] **perveriş**: *Far.* besleme, beslenme [HŞ 208] **süt bër-**: süt vermek, sütle beslemek [NF 22/4, KE 157v/5] **ta’am bër-**: yemek vermek, doyurmak [KE 69v/10] **yédürmek**: yedirme **yédürmek tile-**: yedirmek isteme [ME 214/3] **yidür-** / **yitür-** / **yédür-**: yedirmek [HKT 500a/3, MN (1) 18/13, HŞ 2449 HKT 354b/8, HŞ 925, NF 300/2, KE 79r/11, ME 31/5] **yitür-**: yiyecek verme, yedirme [HKT 519a/8] **yitürmek tile-**: yiyecek istemek [HKT 290a/4] **yitürül-**: yiyecek verilmek, yedirilmek [HKT 125a/4] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **yedir-**: yedirmek (DMLT, 2018) **asra-**: bakmak, beslemek **bestle-** / **besle-**: beslemek, yemlemek, muhafaza etmek **tamagın besle-**: beslenmek (KLS, 1992) **yedir-** / **yedür-** / **yidir-** / **yidür-** / **yigür-** / **yitür-**: yedirmek (KTS, 2007) **bislen-**: beslenmek **perverde**: *Far.* beslenmiş, büyütülmüş (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **tuyğar-**: doyurmak, etam etmek **aşat-**: yedirmek, etâm etmek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **besle-**: beslemek “*bir aslan bulup götürmiş, beslemiş*” [108B10] [110A13] [110B5] [110B6] **yidür-**: yedirmek, yemek vermek, ziyafet vermek, doyurmak [52A3] [70A9] (DK, 2006) **azuk vir-**: beslemek **azıklandur-**: azık vermek (YTS, 1983) **perveriş**: *Far.* beslenme “*zîrâ meliklerüñ sermâyesi bedenleriniñ perverişi ve kuvveti ve rûhlarınıñ ferahı ve zahirleriniñ ârâyişi durur*” [5b-7] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **iâşe**: *Ar.* yaşatma, geçindirme, geçindirilme, besleme **iâşe ve ibâte**: yedirme ve barındırma **mugaddî**: *Ar.* besleyici, besleyen **nân-ı azîziyle perverde ol-**: *Far.* birinin ekmeğiyle beslenmek **perver**: *Far.* besleyen, besleyici, büyüten, yetiştiren, yetiştirici, koruyan, terbiye eden **perveriş**: *Far.* besleyiş, besleme, beslenme **tagaddî**: *Ar.* gıdâlanma, beslenme **tagazzî**: *Ar.* beslenme, gıdâlanma **tagdiye / tagziye**:

Ar. gıdalandırma, gıdalandırılma, besleme, beslenme (OTAL, 2006) **besle-:** karnını doyurmak; bakmak; yetiştirmek “*Nice şîrîn olmasun kim süd yerine anası / Sükker ile beslemiş ol tûñî-i gûyâcuğı*” [G534/2] (BDS, 2007) **besle-:** beslemek, doyurmak “*Halas olanda anı cümle besle*” [1384] [727] **doyur-:** doyurmak, beslemek “*Dön halas uçurmasın dahı doyur*” [574] [224] [933] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **iaşe:** Ar. yedirip içirme, besleme, bakma “*İaşe son derece fena idi, açıkçası kılık vardı. – R. H. Karay*”; iaşe etmek **iaşe ve ibate:** yedirip içirme ve barındırma **yedir-:** yemesini sağlamak; ağzına yiyecek vermek, beslemek, karnını doyurmak “*çocuğı yedirmek*” **tagaddi:** beslenme **besle-:** yiyecek ve içeceğini sağlamak “*Okulun artıklarıyla otuz kişiden fazla insan besliyorduk. –H. E. Adivar*”; yedirmek “*Pembe ekmekler kızartacak, üstüne tereyağ, reçel, havyar sürecektir, onu eliyle besleyecekti. –H. E. Adivar*”; semirtmek; besle kargayı oysun gözünü **beslenme:** vücut için gerekli besin maddelerini alma “*Bizim için millî varlığın kaynağı olan millî kültür besinleriyle beslenmemiz lâzımdır. –M. Kapan*” **besi:** yaşamak ve gelişmek için gereken yedirip içirme (TDK, 2019) **aleleyip asart-:** besleyip büyütmek **ahtar-:** beslemek, yiyip içeceğini vermek (DS I, 1993) **bakı:** besleme **besden-:** beslenmek (DS II, 1965) **öyünle-:** yemek yedirmek (DS IX, 1977)

Hakas Türkçesinde = **azıra-:** yedirmek, içirmek [2985] **azıran-:** yedirmek, içirmek [2000] (HDAÇ, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **toyunt-:** yedirmek, beslemek (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **boqmoq:** beslemek **oziqlanmoq:** beslenmek (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ahat- / üösket- / üünner- / iit-:** beslemek **ahaa-:** beslenmek (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ajaalga:** besleme, büyütmek **ajaar-:** beslemek, büyütmek **azıraar-:** beslemek, büyütmek **çemgerer-:** yemek vermek, beslemek **çemnenilge:** besleme, gıda verme **semirtilge:** besi, besleme (TUTS, 2003)

Değerlendirme: *besle-* “gıda vermek, yedirmek; semirtmek < besi + isimden fiil yapan –le eki (Tietze, 2002: 249)

iaşe “gıda temin etme, besleme” < Ar. *iāşa* (Tietze, 2009: 361).

2.2. Yeme - İçmeyi Karşıllayan İsimler

2.2.1. Yeme - İçme

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **yëgü içgü:** yeme içme [KE 29v/18] **yëgü içim:** yeme içme [KE 228v/4] **‘ayş:** Ar. yaşam, yaşantı, yeme içme [NF 214/17, MM 37/3, HŞ 1121] **‘ayş it-:** yemek içmek, yaşamak [HŞ 1221] (HATS, 2012)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yeme içme:** yeme içme “*Meyhanede beş gün yeme içme oldu*” [129B1] **yyüüp içmek:** yeme içme [80B3] (DK, 2006) **yyü içe:** yiyerek içerek (YTS, 1983) **‘ayş:** Ar. yeme içme, zevk ve sefa “*eydür: ‘ayş u neşât u feraḥ ve ‘avām katında mu‘azzez*” [5b-10] **‘ıyş:** Ar. yeme içme, zevk ve sefa “*ol gün gıceye deḡin ‘ıyşdan ve şoḡbetden ayruḡ iş güç görmezler-idi*” [71b-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **ayş ü işret / ayş ü nûş:** yiyip içme **ekl ü şurb:** yeme içme **ıgtidâ:** Ar. gıdalanma, yiyip içme (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yyinti:** yeme içme işi “*Esnaf ve tecimenlerin konak ve yalılarında da yiyinti işleri her türlü sınırı aşar. – S. Birsal*”; yiyecek, yenilecek, atıştırılacak şey “*Kalktı, yiyinti torbaları arasından un torbasını buldu. – O. Kemal*” **yeme içme:** türlü yiyecek ve içeceklerle beslenme; yemeden içmeden kesilmek (TDK, 2019)

Kazak Türkçesinde = **işim-cem:** içmek-yemek (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **yema-ichma / yeyish-ichish:** yeme içme (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **şaylaar-:** çay içmek, yemek yemek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **ıymek-içmek:** yemek içmek (TTS, 1995)

2.2.2. Aş / Azık / Besin / Gıda / Yemek / Yiyecek

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **aş:** yemek [OA/KT-D39] **azuk:** azık, gıda, yiyecek “*bizing sü atı toruk azukı yok erti*” [OA/KT-D39] **aşsız:** yemeksiz, aç “*içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodun üze olurtum*” [OA/KT-D26] [OA/BK-D21] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **azuk:** erzak **amşu:** kurbanlık yemek **aş:** aş, yiyecek, yemek, kurban yemeği, kurbanlık **aşsız:** yemeksiz, aşsız (EUTS, 1968) **eng / meng:** av, yiyecek

“Engin mengin bulmuş” [31] “Bars kiyik engke engke barmış” [31] (IB, 2004) **içim:** sıvı halindeki yemek **liv:** kurban yemeği **mängä-aş:** av, hububat yemeği **sangig:** manastıra ait bir yemek **tatıg:** aş, taam, yemek, tat **tälük:** erzak, yenilecek her şey **yigü:** yemek, yenilecek her şey **yim:** yem, yemek **yiväk:** erzak, yiyecek, donatım, teçhizat, malzeme (EUTS, 1968) **aş:** yemek (KİP, 2019) **aş / āś:** Br. yemek **azuq:** erzak, azık **yigü:** yemek (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **aş:** aş, yemek, ziyafet **azuq:** azık, yiyecek “Yüz utru turur bu uzun yol sefer / Ukuşluğ bu yolka azuq keğ iter” [1417] [1441] [3435] [5350] **ni’met:** Ar. nimet **ruzi:** Far. rızık, nasip **yim / yem:** yemek **yyim:** yiyecek (KB, 2006) **āş:** yemek, aş **azuq:** azık, erzak **azuqluq:** erzak olarak hazırlanan şey **yēm:** yiyecek **yılınçga aş:** yağsız, tuzsuz ve lezzetsiz yemek **tartın:** erzak (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **aş:** yemek, aş [NF 28/11, KE 49r/21, ME 159/5, HKT 289a/1, HŞ 858, İML 132, MN (2) 2/10] **aşlıg:** yiyecek, zahire **aşlık:** buğday, zahire [NF 337/15, KE 23r/7, ME 99/1, MM 256/1, HŞ 1980, İML 181, K1/22] **azık / azuq:** azık, yol yiyeceği [NF 7/10, ME 52/2, MM 49/1, HKT 29a/7, İML 188, KE 23r/5, HŞ 3340] **azık al-:** azık almak [HKT 29a/7] **azıksız:** azıksız [ME 63/5] **azık kıl-:** azık hazırlamak [NF 7/8, HŞ 1909] **azıklandur-:** azık vermek [NF 163/16] **azuqlan-:** azık hazırlamak [KE 129r/19] **azuqluğ:** azığı, yiyeceği olan [KE 2r/18] **erzāk:** Ar. yiyecek, içecek [HŞ4121] **ğalle:** Ar. ekin, zahire, ürün [MM 193/1, NF 423/12] **ğızā / ğidā:** Ar. gıda, yiyecek şeyler [MM 383/2] **hart / hartūt:** Ar. Adem peygamberin çocuklarının yiyeceği [KE 175r/21, KE 175r/21] **helāl loqma:** helal yiyecek, helal olan her şey [MM 2/2] **kuruğ / kırı / kuru / kuruq:** kuru, boş, mahrum, kuru yiyecek [NF 133/14, KE 30v/15, HKT 305b/2, HŞ 3464] **kūt:** Ar. azık, yiyecek, ölmeyecek derecede yiyecek [KE 29v/6, ME 53/8] **rızık:** Ar. yiyecek, rızık [NF 442/4, ME 63/5, HKT 540b/3] **sūsün:** erzak, yiyecek [AO II/44] **ta’ām / ta’m:** Ar. yemek, yiyecek [NF 107/7, KE 6v/19, ME 146/8, MM 297/2, HKT 230b/1, HŞ 1476] **toraq:** yolcu aş, azık [ME 178/4] **yeğen:** yemiş, yiyecek [KE 175r/21] **yëgü / yigü / yëyim / yim / yēm:** yiyecek, aş, yemek [KE 80r/11, ME 31/6, KE 118r/2, KE 160r/12 HŞ 2239 İML 164, HŞ 1062] **yēm içim:** yiyecek, rızık [KE 61v/19] **yimeklik:** yemeklik [HŞ 1639] **yigü nirse:** yiyecek şey [HKT 119/5] **yemek:** yemek [MM 298/3 NF 185/8] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **aş:** yemek (DMLT, 2018) **aş:** aş, yemek **azıh:** azık, yemek (KLS, 1992) **aş:** yemek, yiyecek **azığ / azıh / azık / azuk:** azık yiyecek (KTS, 2007) **bestle-:**

gıda (KLS, 1992) **erzak**: yiyecek maddeleri **kût**: yiyecek, gıda **otluk** / **yiyeğü**: yiyecek **ta'am**: yemek **yimek**: yemek, aş **yi**: yemek, aş (KTS, 2007) **yemek**: yemek (DMLT, 2018) **zahire**: yiyecek, zahire, aş (KTS, 2007) **azık**: yolculuk için hazırlanmış yiyecek **azıksuz**: yolculukta yiyeceği olmayan **ekin**: mahsül, ekin **kifâf**: Ar. geçinecek kadar rızık **ķû**: Ar. gıda, azık **rızık**: Ar. Allah'ın kullarına bahşettiği yiyecek ve içecek, nimet **rûzî**: Far. rızık, nasip, kısmet **ta'am**: Ar. yiyecek, yemek **tu'ma**: Ar. yiyecek, azık **yimek**: yenmek üzere hazırlanmış yiyecek, yemek **yiyecek**: yiyecek **zevâda**: Ar. azık, erzak stoğu (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **aş**: yiyecek, yemek **ta'am**: Ar. yiyecek; yemek (ÇEK, 1988) **yim**: yiyecek **ta'am**: < Ar. (*ta'am*) yemek (RŞR, 2014) **aş**: tām, gıda ve pilava dahi denilir **ezuk** / **azuke**: tām, gıda, zahire **yikuluk**: yemeklik, yeyilmeye salih şey **yirazuk**: yeyecek, azuka **yırım**:- yeyilecek nesne, zahire (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **aş**: yemek, taam, yiyecek şey; buğday ve un ile pişmiş çorba, pilav, et ve havuçla pişirilen pilav [57B7] [68B2] [112A5] [139A11] [139B8] “*Beyrek şölen yemeginiñ üzerine geldi, karnın doyurduktan soñra kazanlaru depdi, aşlarını dökdü.*” [57B7] **azuk**: azık, erzak, kumanya, gıda, yol yiyeceği, nevale, nafaka “*Men bu oğlanı alayın, ava gideyin, yedi günlük azuğıla çıkayın*” [65A4] **rızık**: yiyecek, Allah'ın verdiği yiyecek, yaşamak için gerekli her şey [37B10] [87B9] [107A1] **yemek** / **yimek**: yemek, yiyecek, hazırlanmış yiyecek, öğün, azık [3B3] [4A7] [5B13] [6B6] [6B7] (DK, 2006) **aş**: yemek, çorba, yiyecek **aşlık**: yemeklik **azık** / **azuk** / **azuğ**: yiyecek, yol yiyeceği, erzak **yimecük**: yiyecek **yiyesi** / **yeyesi**: yiyecek şey, yemek **yiyeğü** / **yigü**: yiyecek taam **yiyim**: yemek, yiyecek, lokma, taam **yinür**: yiyecek, yenebilen şey (YTS, 1983) **yiyecek**: yiyecek şeyler “*ol çanakdan yiyecek yiyenler ve ol bardakdan şu içenler hîç uyımayalar*” [74b-9] **ni'met**: Ar. bahşış, yiyecek içecek vb. şeyler “*bu ħudāvendi-gāruñ eskiden mevrüş du'ācısıyam ve ni'metiyle beslenmiş ħizmet-kāriyam*” [5a-9] **yimek**: yemek “*pād-zehr ħaşıl olduğı yirleriñ geyikleri yılanı katı yirler ve yılan yimege bir vech-ile ħarişlerdür ki, kâbil ve ta'bîr tahrîr olmaz*” [66a-7] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **âş**: yemek, aş; Muharremde pişirilen aşure (OTAL, 2006) **aş**: yem, yemek “*Zarûretde olur lâzım bu işler / Yilek ħod bulnursa usta aşlar*” [1064] (KK, 2007) **gıdâ**/**gızâ**: Ar. insanı besleyen şeyler, besi, yiyip içilen şeyler **hân**: Far. yemek **hân-ı yağmâ**: Far. tabîatın ibzâl ettiği nîmetler, fakirlere, yoksullara dağıtılan

yemek **kabl-et-taâm**: yemekten önce **taâm**: Ar. yemek, aş **ba'd-et-taâm**: Ar. yemekten sonra **kabl-et-taâm**: Ar. yemekten önce **taâmiyye**: yemeklik, yemek parası; tekkelere bağlanan yemeklik **hâre**: Far. yiyecek, yiyinti **havâre**: Far. yiyecek, yiyinti **hûrd**: Far. yiyecek, yiyinti **mat'ûm**: Ar. yenecek yemek **mat'ûmât**: Ar. yenecek şeyler **nâci'**: Ar. hazmı kolay yiyecek (OTAL, 2006) **azuğ**: yiyecek, besin “*Gider siñirin itüñ, ola nâzük Toğana eyle anı ya'ni, azuğ*” [1371] (KK, 2007) **besîc**: Far. hazırlık, yol hazırlığı, sefer hazırlığı, yol azığı **eşâm**: Far. ölmeyecek kadar az yiyecek ve içecek şey **kut**: Ar. yaşamak için yenilen şey, yiyecek **kut-i lâ-yemût/kut-i nâ-bûd**: ancak ölmeyecek kadar alınan gıda **kut-i rûh**: can için olan gıda **tûşe**: Ar. ölmeyecek kadar yenecek şey, azık **tûşe-i râh**: yol yiyeceği, yol azığı **küfyê**: Ar. ancak geçinecek kadar olan yiyecek **meûnet**: Ar. ölmeyecek kadar yiyecek içecek **nevâle**: Ar. nasib, tâlih, kısmet; yiyecek içecek, bir tek porsiyon **nevâle-çîn**: kısmetini alan, yiyecek toplayan **tezevvüd**: Ar. yol için yanına azık, yiyecek alma **tezvîd**: Ar. yol için azık, yiyecek verme, azıklandırma **tu'm**: Ar. yiyinti, azık; tad, çeşni **ükl**: Ar. meyva; yiyecek, azık **zâd**: Ar. azık, yiyinti **zâd-ı sefer**: Ar. yolluk **zâd ü zevâd**: Ar. yiyecek içecek tedariki **zevâd**: Ar. azıklar, yiyintiler **zevâd / zevâde**: Far. azık, erzak stoku **zâd ü zevâd**: azıklar, yiyecekler **bî-tûşe**: azıksız “*Ehl-i dil gûşe-i bî-tûşe-i miñnetde yatur / Hân-ı ihsânı felek merdüm-i nâ-dâne çeker*” [K12/12] (BDS, 2007) **kabil-i ekl**: yenir, yenebilir **âşâm**: Far. yiyecek ve içecek (OTAL, 2006) **ni'met**: Ar. nimet “*Heme-gir itseler şâhin olur mağbûl Ne ni'metdür neye şalsañ alur ol*” [294] (KK, 2007) **galle**: Ar. zahîre, mahsul, ekin **yahnî**: Far. zahîre, azık; pişmiş şey; yahni, et yemeği **zahîre**: Ar. gerektiği zaman harcanmak üzere anbarda saklanan hubûbat, yiyecek **zahîre-bahâ**: Ar. zahîre, katık parası **azûf**: Ar. yiyecek, erzak **erzâk**: Ar. yiyecek, içecek, yenilecek şeyler, azıklar **erzâk-ı askeriyye**: askere verilen yiyecekler **erzâk-ı mukaddere**: Allah'ın herkese takdîr ettiği rızık **mütezevvid**: Ar. tezevvüdeden, yanına erzak, azık alan **ta'yîn**: Ar. ayırma, belli etme; tayın, asker ekmeği; erzak **âb ü dâne**: su ve ekmek (kısmet, rızık) **dâhim**: Far. nasip ve rızık **rızk**: Ar. azık, yiyecek içecek şey; Allah'ın herkese bahşettiği nîmet **ükl**: Ar. meyva; rızık, azık; nasip (OTAL, 2006) **yumruk**: yumru yapılmış yiyecek, lokmalanmış et “*Düzüp tedriç-ile vire yumruk*” [211] [417] [420] [1762] [232] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **aş**: yemek; aş taşınca kepçeye paha olmaz; aş tuz ile tuz oran ile; aş pişiren yağ olur; gelinin yüzü ağ olur; aşını, eşini, işini bil **hazır yemek**: kısa sürede hazırlanan ve yemek için az zaman harcanan hafif yiyecek **fast food**: *İng.* hazır yemek **gıda**: *Ar.* besin “*Başka yerlerde süt, ekmekten üstün gıdadır. -B. Felek*” **yiyecek**: yenmeye elverişli olan her şey “*İnsan barınacak yerler yaptı, yiyeceğini pişirerek yemeye başladı. – N. Hikmet*”; yenebilen **besin**: yenebilir, beslenmeye elverişli her tür madde, azık, gıda; yaşamak, varlığını sürdürmek için gerekli olan şey **taam**: *Ar.* yemek, yiyecek: “*Yemekte salçalı bir taam vardı. – B. Felek*” **yemek**: yemek için pişirilip hazırlanmış yiyecek, aş, taam, ekmek “*Yemekten sonra lokantalı vagondan birer de kahve getirttiler. – M. Ş. Esendal*” **yemeksiz**: yemek verilmeyen “*yemeksiz pansiyon*”; yemeği olmayan **yemekli**: yemek de yenilen “*yemekli nişan*”; yemek de verilen “*yemekli parti*” **yemeklik**: yemek yapmakta kullanılan “*yemeklik zeytinyağ*”; yemek için ayrılan “*yemeklik buğday*”; yiyecek şey, yiyecek maddesi **ana yemek**: geleneksel Türk mutfağında çorbadan sonra gelen en önemli yemek, başyemek **kumanya**: *İt.* yolculuk için hazırlanan yiyecek, azık “*Her sabah dağarcığına kumanyasını kor, çingiraklı kara keçilerini patikalardan dağ aralıklarına sürerdi – Halikarnas Balıkcısı*”; sefer durumundaki askerler için hazırlanan yiyecek **ramazanlık**: Ramazan için ayrılmış (yiyecek) “*ramazanlık güllaç*” **ramazaniyelik**: Ramazanda iftar ve sahurda yemek için alınan yiyecekler “*Ramazan yaklaşırken, yakın dostları konağına ramazaniyelik gönderirlerdi. Yağ, şeker, pirinç, güllaç - Y. Z. Ortaç*” **kahvaltılık**: kahvaltıda yenilen yiyecek “*kahvaltılık yağ*” **sahurluk**: sahurda yenecek şeyler “*Naciye Hanım, her akşam iftarlığını, her gece sahurluğunu değirmi bir tepsinin içine kor, ayaklarının ucuna basarak musluğun yanına bırakırdı. – Ö. Seyfettin*”; sahurda yenmeye elverişli **iftariye**: *Ar.* iftar için hazırlanmış çerez ve yiyecek **iftarlık**: oruç açmak için hazırlanan yiyecek; oruç tutan kişi için alınan hediye, yiyecek veya çerez; iftarda yenmeye elverişli “*iftarlık reçel*” **iftar tabağı**: Ramazanda genellikle lokantalarda iftar açmak için bir tabağa dizilen ve yemek öncesi yenilen soğuk yiyecekler **nevale**: *Ar.* azık “*Halk sırtlarında heybeleri, ellerinde nevale sepetleriyle vapura girdi. – Y. K. Beyatlı*” **abur cubur**: yararı gözetilmeksizin rastgele yenilen şeyler “*Havaların çok sıcak gitmesinden mi yoksa bu sıcaklarda abur cubur yediğim için mi, bilemem, dört gün önce birdenbire kıvrandırıcı bir ağrıyla yatağa düştüm. –N. Hikmet*” **yolluk**: yolculuk sırasında yemek

üzere hazırlanan yiyecek, yol azığı **dünya nimeti**: insanların dünyada yiyeceği, içeceği, kullanacağı imkânların tümü **erzak**: Ar. uzun süre saklanabilen yiyeceklerin genel adı “Çarşıdan erzaklarını bile kendi pazarlık eder, kendi alır, kendi evine getirir. – Ö. Seyfettin” **nimet**: Ar. yaşamak için gerekli her şey “Desem ki sen benim için hava kadar lazım / Ekmek kadar mübarek / Su gibi aziz bir şeysin / Nimetsin, nimettensin – C. S. Tarancı”; yiyecek içecek, özellikle ekmek; nimet hakkı (için); nimeti ayağı ile tepmek **sulu yemek**: tencerede ve kendi suyu içerisinde pişirilen yemek türü, tencere yemeği tencere yemeği: sulu yemek **zahire**: Ar. gerektiğinde kullanılmak için saklanan tahıl, aşıklık “Zihnini, cerre çıktığı vakit toplayacağı paradan, biriktireceği zahireden başka hiçbir fikir işgal edemezdi. – Y. K. Karaosmanoğlu” **mama**: bebek için hazırlanan yiyeceklerin genel adı “Babam Ayşe’ye mama yaptı, ana. – A. Gündüz” **manca**: yiyecek “Ana çorbaya tuz atıyor, baba mancanın tadına bakıyor. – O. Cemal Kaygılı”; kedi, köpek yiyeceği **soğan ekmek**: ucuz ve kolay ulaşılabilen yiyecek “El kapısı kızcağızın öyle canına yetmiş ki soğan ekmeğe bile razı. – H. Taner”; gösterişsiz, sade sofraya veya yemek **yeme**: yiyecek “bu ay yeme masrafımız çok oldu” **rızık**: Ar. yiyecek, içecek şey, azık “Kimi mevtasına kefen biçmiyot / Kimi helal rızık yiyip içmiyor. – Seyrani” (TDK, 2019) **ağı düğü** / **ağu düğü**: evde erzak olarak bulundurulmuş öteberi, acı tatlı, ufak tefek yiyecekler **ağırış**: bir evin ihtiyacı olan erzak **aşboğaz**: erkek evinden kız evine gönderilen düğün erzakı **acığ**: azık, yol yiyeceği **aşetmek**: yiyecek, yemek (DS I, 1993) **boğaz**: yiyecek (DS II, 1965) **dene düğü**: kışlık yiyecekler **dırğa**: erzak, yiyecek, içecek **doyg**: azık **dağam**: yemek, ekmek, ekmek kırıntısı **dillik**: yemek (DS IV, 1969) **emicek**: besin, gıda, azık **ezgi**: erzak (DS V, 1972) **horek**: yemek “Ahmet cömerttir onun horekini çok kişiler yemiştir.” **hant**: yiyecek şey “hantları getir de yiyelim.” **harın**: kışlık yiyecek “kış harınını düzmeğe çalışıyoruz.” **hus**: yiyecek şey “üç gündür ağzına hus koymadı” **ımlı**: yiyecek şey “biraz ımlı yiyelim de gidelim.” **hevüç**: yemek pişirmek için gerekli olan erzak, harç **hörek**: yemek **hazın** / **hazınlık**: insan ve hayvanların kışlık yiyeceği **haz açacağı**: iştah açacak biber, sarımsak, baharat vb. yiyecekler “sen haz açacağı şeyler yede ağzının dadı yerine gelsin.” (DS VII, 1974) **katıncak**: ekmeğe katık edilen yiyecek **kayıt**: kış için ayrılan yiyecek **kış kayıtlı**: kışın yemek için saklanan, hazırlanan yiyecekler “Kış kayıtlı daha tamamlayamadık.” **kumanya**: kışın yenmek için alınan erzak; harcını ortaklaşa koyarak yemek yapma usulü (DS VIII, 1975) **marat**: aş, yemek **pinavun** / **pinavluk** / **pinean**:

kış için hazırlanan yiyecek, un, bulgur vb. (DS IX, 1977) **tatavı / tatavu:** iyi pişmemiş yemek **saykal:** yağlı yemek (DS X, 1978) **uğru:** yiyecek için en küçük parça **yegi:** düğün sırasında erkek evinden kız evine gönderilen yiyecek; yıllık yiyecek **yimek:** yemek **yolluh / yolluk:** yolda yenmek için hazırlanan yiyecek, azık **uşğuvur:** aş, yemek **ülüş / ülü:** komşuların birbirine gönderdiği yemek **yyisi:** yemek, yemeklik **yemekle-:** yemek yedirmek, şölen vermek **yenti:** yenilecek şeyler (DS XI, 1979) **yeygi:** yiyecek; un (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **aş:** yiyecek, aş, yemek; buğday, başaklı tahılgiller **azık:** azık, yiyecek, erzak **tülük azık:** tülük yiyecek, azık, iaşe **ciiriç:** yiyecek **kursak:** yiyecek, yemek “*kança cüzün aç-kursaktı ak börü baza da ekeldi; beyaz kurt yine çeşit çeşit yiyecekler getirdi*” (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **aş:** aş **yemek iinti:** yiyecek yiyecekler **immelik:** yemeklik; yiyecek içecek maddeleri **imek:** yemek **manca:** yemek; sofrada ikinci tabak yemek **türlü türlü imekler:** çeşit çeşit yemekler **paska:** yiyecek için kullanılan bir kelimedir (poğaç, kek, paskalya çöreği) (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **azıh:** azık, yiyecek **tülük:** erzak, iaşe, yiyecek **as-suğ:** gıda, yiyecek **as-tamah:** yemek, yiyecek “*Astamah çazap, aç iç as turğızıp, uluğ siy salğan / Yemek hazırlayıp, içki yapıp ağırlamış. – A. Çerpakov*” **çicen nime:** yiyecek “*Poskon ayahhamıştı turğızıp, çiceh nime timnep çor / Poskon, kap kaçağı koyup, yiyecek hazırlıyor. – G. Topanov*” **çicen tamah:** yiyecek, gıda “*Pozınıh naa kögenegî dee paza ön-pazı çiceh tamah taa çoğıl / Kendisinin yeni elbisesi de, adam akıllı yiyeceği de yok. – V. Kobyakov*” **çiiis:** yiyecek, yemek “*Stolda çiiistih aymağı salıtır / masaya yemeğin her türlüüsü konmuş. – N. Tyukpiyekov*” **tamah:** yemek, aş, yiyecek “*Anda pîr dee nime: îcezi dee çoğıl, pozının naa kögenegî dee paza önpazı çicen tamah taa çoğıl / Orada hiçbir şey; annesi de yok, yeni elbisesi de, işe yarar yiyecek de yok. – V. Kobyakov*” **çir tamaa:** sebze, gıda, besin, tahıl “*Hara çirıfğ çazızmda / Hastayıp öşçe kolhoz tamaa / ara topraklı yazısında / Yetişip büyüyor kolhoz tahılı – M. Arşanov*” **suymahtığ tamah:** koyu yemek **hoorta:** gırtlak, boğaz, yiyecek, gıda **süme:** yemek suyu **azıral:** yemek “*Torka, çabızah stolahha azıral timneen / Torka, alçak masaya yemek hazırlamış. – V. Kobyakov*” **as:** aş, yemek (HTS, 2005) **as:** aş, yemek; içecek [1020, 1020, 1456] **as-suğ:** yiyecek, içecek [2462, 2769] **as-tamah:** yiyecek içecek; yemek [57, 175, 1363] **tamah:** yiyecek [1366] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **azık**: azık, yiyecek **azık-tuz**: yiyecek, erzak **aş**: yemek, yem **ceymiş**: yemek, gıda, yem **hant**: yemek, yiyecek **kabarık**: yiyecek, yemek **kabdı**: yemek, yiyecek **tuzdam**: yemek **toysum**: yiyecek, doyumluk (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **as**: aş, yemek **azıq**: yiyecek, gıda, yemek “olar sol az biydaydı cas balalarına azıq as etip beredi: onlar az buğdayı çocuklarına yiyecek olarak verdi” **dam**: yemek, aş **aq**: hayvan sütünden yapılan yiyecekler “mal semirer, aq penen as köbeyer” **as-suv**: yemek, umumi yemek **avqat**: yemek, gıda, zenginlik **körek**: gıda, aş yemek **tamaq**: yemek, yenilip içilebilen şeyler **nar**: gıda, aş; vücuda güç kuvvet veren besinler **qatıq**: yoğurt, çorbanın içine konulan et veya peynir, katık (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **azık**: yiyecek, erzak, rızık; hayvan yemi **kayna**: yiyecek, aş, yemek **tamak**: yiyecek **naar**: Far. aş, yiyecek **toyut**: gıda, aş, yem **ookat**: Ar. gıda, erzak, rızık **aş**: gıda; yemiş, mahsul (yalnız bazı bitkiler hakkında) **daam**: taam; yiyecek “daam ooz tiyip ket!: yemeğin tadına bak da, öyle git!” meni daam “aydap keldi: Beni (buraya) taamdan nasibim getirdi (bana burada yemek mukadder imiş de, onun için geldim)” **cegiliktüü**: yenir, yenilebilir şey **siñgimtalduu**: besleyici, mugaddi, hazmı kabil olan (yiyecek hakkında) **külazık**: uzun yol için yarayan, yani çabuk bozulmayan erzak (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **aş**: aş, yemek **azık**: azık (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **osh / ovqat / taom**: aş **asosiy taom**: ana yemek, başyemek **oziq-ovqat**: erzak **uyda pishirilgan taom**: ev yemeği **oziq**: azık, gıda **oziqsiz**: gıdasız **oziglik**: gıdalı **iftor uchun tayyorlangan yegulik**: iftariye **iftorlik**: iftarlık **nonushtada yeyiladigan**: kahvaltılık **chaqaloq ovqati**: mama **zaruriy oziq-ovqat**: nevale **ramazon oyi uchun ajratilgan oziq-ovqat**: ramazanlık **suyuq taom**: sulu yemek **yemoq / yemak / ovqat / taom**: yemek **ovqat yeyiladigan**: yemekli **ovqat / oziq-ovqat / yegulik**: yiyecek **ovqatsiz**: yemeksiz **yegulik**: yemeklik **ramazon (ro'za) oyida iftor va saharlikda yeyish uchun olingan oziq-ovqatlar**: ramazaniyelik (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **as-üöl**: erzak **siener / kihi siir**: yenir **as-üöl / ahılık**: yiyecek **as / ahır as**: besin **inemteleex / totoyu**: besleyici **ahılık / as / as-üöl**: gıda (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **azık**: azık, yiyecek, besin, uzun süre saklanacak yedek yiyecek (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **hünezin**: azık **çemzek**: erzak **aş-çem**: yemek, yiyecek **çem**: yemek, aş **çemgerikçi**: besleyen, yedirici **çemgir**: besleyici, gıdalı **çemiş**: yemek

çemzig: besleyici, gıdalı **deeji:** yemeğin en iyisi **süüzün:** besleyici, vitaminli **tejik:** yem, gıda (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **nıgmat:** yiyecek **dürli nıgmatlar:** türlü yiyecekler **gastronom:** yiyecek **yakar-yakmaz:** organizmaya yaramayan yiyecek **yokumlu yimit:** yararlı, faydalı yiyecek **yokumsuz yimit:** yararsız yiyecek **aş:** yemek **azık:** azık **hörek:** yiyecek **duz-tagam:** yemek **iyimit:** yemek **nahar:** yemek, aş **gızgın nahar:** sıcak yemek **iyerlik:** yenecek yemeklik (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aş:** aş, yemek **aş-giza:** aş, yemek **maxa:** yiyecek **taam:** yemek **tamak:** yemek **tavşe:** erzak, yiyecek **yimek:** yemek **yimek:** yemek, yenilecek şey (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kazaklar için aştan (yemek) daha büyük sayılan, daha değerli hiçbir şey yoktur. *As-adamnuñ arqawı.* “Aş insanın güç kaynağıdır”. *As üstünen attama, astan ülken emessiñ.* “Aş üstünden atlama, aştan büyük değilsin” (İsmail, 2002: 378)

Räsänen, *aş* kelimesinin Türk lehçelerinde tespit ettiği şekillerden sonra, Moğolca **ali* “tahıl”, *alisun* “bezelye”, Korece *al* “tohum, tahıl, mısır” kelimelerini eşzamanlı olarak belirtmektedir. *Azuk* için Osmanlı Türkçesinde *azyk*, Çağatay Türkçesinde *azık/azuka*, Tarançi lehçesi *ozuk* ve Yakutça *ysyk/sysyk/sysaχ* < **jysyk* şekillerini belirlemektedir (Räsänen, 1969).

aş “pişmiş yemek; bilhassa çorba, pilav vs.” < ET *āş* (Tietze, 2002: 138)

Eski Türkçeden günümüze takip edilebilen *aş* kelimesi Kazak Türkçesinde *ş=s* denkliği ile *as* şeklindedir. Altay Türkçesinde “buğday” anlamına gelmekte iken, bazı lehçelerde “pilav” anlamı kazanmıştır. Basit yapıda olan kelime etimoloji sözlüklerinde köken itibarıyla Türkçe olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı Türkçesinde *gyda* “besin, nafaka” kelimesini tespit eden Räsänen, kökeninin Arapça *ğidā* olduğunu, *rızık* kelimesinin Pehleviceden *rōčrk* Arapçaya *rizq*, Arapçadan Türkçeye geçtiğini; *taam* kelimesinin Arapçadan *ta* ‘ām alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

abur cubur “karışık” bilhassa yiyecekler için kullanılır (Tietze, 2002: 12).

azuk/azık “yolluk, yiyecek” < ET *azuk* (Tietze, 2002: 174)

erzak “saklanan yiyecekler, gıda stoku” < Ar. *arzāk* (rızık kelimesinin çoğulu) (Tietze, 2002: 671).

2.2.3. İçecek

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **suvsuṣ:** içki, içilecek şey **içiglik:** içki, içecek, meşrubat (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **içim:** içecek (KB, 2006) **içkü:** içilen herhangi bir şey (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **içgü:** içecek, içilecek şey [HKT 200b/5, HŞ 1793] **içgü nirse:** içecek, içilecek şey [HKT 132a/2] **içim:** yudum, içilecek şey, içecek [NF 173/8, KE 162v/1, HŞ 2926] **içkü:** içki, içilecek nesne [ME 138/6, HŞ 740, İML 164] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **işmek:** içilecek şey (DMLT, 2018) **işmek / içmek:** içilecek şey (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **içku:** meşrubat (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **içit:** içecek, içilecek şey, su “*sovuk sovuk sularını sorar olsam içit kimüñ*” [53B1] [53B9] [61A1] [83B9] [85A12] (DK, 2006) **içit:** içilecek şey (YTS, 1983) **eşribe:** Ar. içkiler, içilecek şeyler “*yākūta bakmak ve içinden eşribe içmek ve ta ‘ām yimek yüreğe kuvvet ve feraḥ bağışlar*” [38a-6] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **meşrûb:** Ar. içilmiş, içilecek şey **meşrûbât:** Ar. içilecek şeyler **şarâb-ı tahûr:** Ar. şer'an içilmesine cevaz verilen, müsaade edilen içilecek (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **içecek:** içilen her şey, meşrubat (TDK, 2019) **küşki:** pilavın yanında içilen sulu şey (ayran, hoşaf vb.) (DS VIII, 1975)

Altay Türkçesinde = **suuzın:** içecek (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **sudan:** sıvı içecek **suhsah:** açık, hafif içecek (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **işimdik:** içilecek şey, içki (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **ichimlik:** içecek **meşrubat:** sharbat, ichimlik (TÖS, 2018)

Yeni Uygur Türkçesinde = **içimlik:** içki içilen şey (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Devellioğlu meşrubat kelimesinin kökenini Arapça *şûrb* olarak tespit etmektedir. (Devellioğlu, 2006: 631) Räsänen, Eski Uygur Türkçesi ve Orta Türkçe *iç-kü* “içecek” sözcüğünün tespitini yapmaktadır (Räsänen, 1969).

içit “içilecek şey” < iç- + -it eki (Tietze, 2009: 367)

2.2.4. Katık

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **tuzluğ**: ekmek katığı [NF 108/14, ME 136/6] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **katığ**: katık, ekmekle beraber yenilen süt, yoğurt gibi şeyler (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **katıh**: katık, doğ, yoğurt (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **katicak**: katık (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **idâm**: Ar. katık, ekmeğe katık edilen şey **nan ü idâm**: ekmek ile katık (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **katık**: ekmekle karın doyurmak gerektiğinde, ekmeğe katılan peynir, zeytin, helva vb. yiyecek “Birkaç günlük ekmeğini, katığını köyden getirirdi. - Halikarnas Balıkcısı”; yağı alınmış yoğurt, ayran; (bir şeyi) katık etmek ekmeğin çok, yemeğin az olduğu durumda yemeği ölçülü yemek **kuru**: katıksız, yanında başka şey olmayan (yiyecek) “Kuru çayla karın doyar mı?” (TDK, 2019) **davaş**: katık (DS IV, 1969) **gayıt**: ekmekle beraber yenen yiyecek (DS VI, 1972)

Gagauz Türkçesinde = **katık**: katık, yiyecek “katıksız ekmek buazdan geçmeez: katıksız (yavan) ekmek boğazdan geçmez” (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **katık**: katık, yemek; mısır unundan yapılmış çörek (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **qatıq**: katık (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Katık sözcüğü manası itibariyle yemekle ilgili farklı kavramları karşılamaktadır. Bazen yemeğe dahil edilen ekmeği, bazen katı yoğurdu, bazen de terbiye manasında yemeğe katılan yoğurdu ifade etmektedir.

Genellikle koyunun, keçinin ve sığırın kaymağı alınmayan sütünden yapılan çok koyu ayran. Pişmiş süt ılıman sıcaklığa kadar çalkalanarak eski yoğurttan bir miktar maya katılır ve karıştırılır, daha sonra yüzü örtülür. Yoğurt tutulduktan sonra kapağı açılarak biraz serinletilir. İyi tutan yoğurda sokulan kaşık dik durur. Ona bu yüzden katık denir.

Kıvamına gelmeyen katık, katık sayılmaz. Bu, karın acıktırmayan çok uygun hem de sindirimli bir yemektir. (İsmail, 2002: 386).

2.2.5. Lokma

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qalbuz:** lokma **tançu:** lokma “*qalbuzlâdı neñni: o, bir şeyden, bir ısırık aldı*” “*ol qalbuzlâdı neñni: o bir şeyden, bir lokma aldı*” (DLT, 2005) **tigü:** lokma “*Kişi utruķı türmek alma tigü / Öz utru negü erse alģu yigü*” [4598] [5441] [5396] [6254] (KB, 2006)

Harezm Türkçesinde = **loķma / luķma:** Ar. lokma [ME 136/6, MM 298/1, HŞ 2941, NF 298/15] **soķum / tançu / soķunum:** lokma [KE 138v/11, İML 165, KE 138v/14] **banģu / manģu:** lokma [136/6, ME 141/1] **çeynem / çaynam:** lokma, küçük parça [NF 425/3, ME 228/2] **luķma kıl- / manģu kıl- / soķum kıl-:** lokma haline getirmek, parçalamak [ME 141/1, NF 67/2, KE 138v/11] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **loķma:** Ar lokma, bir yutumluk yiyecek parçası (KTS, 2007) **loķma:** Ar. *luķma* bir defada yutulacak kadar az yiyecek **loķmasınsuz:** lokmasız, lokması olmadan (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **kulet:** bir yutum, bir lokma (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bük:** yem, lokma, nasiplik **dikim:** lokma **sokum / şokum:** lokma, ağıza bir defada sokulan yiyecek **yudum:** lokma bir defada yutulacak yemek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **adîd:** Ar. bir ısırıklık şey, lokma **azâz:** Ar. bir lokma **iltikam:** Ar. lokma etme, yutma, yutulma **lûkme:** Ar. lokma **tu'me:** Ar. yiyinti, azık; tad, çeşni; bir lokma **ûkle:** Ar. lokma (OTAL, 2006) **lokma:** Ar. < *lukme* lokma, yudum “*Alup üsküfini vir bir iki lokma et*” [520] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **lokma:** Ar. ağıza bir defada alınıp götürülen yiyecek parçası, sokum “*Öbür yemeklerden bile ağızına bir lokma koyamadı. – Ö. Seyfettin*”; yemek: “*Bu akşam lokmayı beraber yeriz, tanışmış olursunuz. – T. Buğra*”; lokma (veya lokması) ağızda büyümek; lokma çiğnemededen yutulmaz; lokma dökmek; lokma etmek; lokma karın doyurmaz, şefkat artırır; lokmasını dökmek; lokmasını saymak **lokmacık:** küçük lokma “*Doktor her gün tahlil bahanesiyle bir lokmacık olsun pilav yiyordu. – S.*

F.Abasıyanık” **bir lokma**: çok az; **bir lokma bir hırka**: hayatta azla yetinmeyi, dervişle geçinmeyi anlatan bir söz “*Toplumumuzda sanatçı edebiyatçının bir lokma bir hırka felsefesi uyarınca yaşaması beklenir. –T. Uyar*” **tike**: et, ekmek, peynir vb.nde parça, lokma, dilim **lop lop**: iri parçalar durumunda (yemek veya yutmak) (TDK, 2019) **atım**: lokma **avurt**: lokma (DS I, 1993) **banak / banaç / banah / banak aşı / bandak / baniç / banım / banım aşı**: lokma, ekmek parçası (DS II, 1965) **çiğnem**: bir parça, bir lokma **çiynem**: lokma (DS III, 1968) **dıkım / dıhım / dıkın / dıkkı / dıki**: lokma **dürmeyh**: lokma (DS IV, 1969) **kevik**: lokma **kırtlık**: bir lokma, çok az, azıcık (DS VIII, 1975) **peyiş**: lokma, parça “*Şu yemekten iki peyiş al*” (DS IX, 1977) **sunum**: lokma, parka **tike / tığım / tıhım / tıki / tıkıcık / tıkım / tıkkım / tıkna / tiğ / tiği / tika / tiki / tille / tiyi**: parça, lokma, dilim, genellikle et, ekmek, peynir vb. için (DS X, 1978) **sunak**: lokma (DS XII, 1982)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kabın**: lokma (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **aşam**: bir defada ağza konulması mümkün olan yiyecek miktarı, lokma (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **luqma**: lokma **bir luqma**: bir lokma (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kırbas / kuhuok**: lokma (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **dişlem**: ısırım, lokma (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *lokma* sözcüğünü Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *lokma* “bir ısırık ekmek ya da et” olarak açıklamakta, kelimenin Sırpça ve Romenceye *lokma* olarak geçtiğini, Arapçadan *luqma* alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

2.2.6. Dilim

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **dilim**: dilim, parça **kesek**: ekmek dilimi (DMLT, 2018) **tilim**: dilim (KLS, 1992) **kese / kesek**: kesilmiş ekmek, dilim (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **dilgem**: dilim, dil biçiminde uzunlamasına (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **lebî**: Far. dilim (ekmek, kavun, karpuz) **şerîha**: Ar. et dilimi (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **dilim**: bir bütünden kesilmiş veya ayrılmış ince, yassı parça (TDK, 2019) **çoban dilimi**: kalın kesilmiş ekmek dilimi (DS III, 1968) **divlim**: dilim (DS IV, 1969) **yilkandak**: çok ince kesilmiş ekmek dilimi **zilbiya**: kızarmış ekmek dilimi (DS XI, 1979)

Hakas Türkçesinde = **kizek îpek**: ekmek dilimi, parçası **îpek tîlîmî**: ekmek dilimi (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **gırah**: kuru ekmek dilimi, ekmeğin dış kabuğu **şırhı**: dilim **tilkem**: dilim, parka **tuvragan**: dilim **tufram**: dilim (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **tîlim**: dilim **kesim**: kesilmiş parça; parça **bir kesim et**: bir parça et **bir kesim nan**: bir dilim ekmek (KS, 1998)

Sahaca (Yakutça) = **bıhı / tooromos / kukuok / kırbas**: dilim (TSYS, 1995)

Özbek Türkçesinde = **tîlim**: dilim (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **dilim**: dilim **bir dilim garpız**: bir dilim karpuz **dövüm**: dilim **bir dövüm çörek**: bir dilim ekmek **gıymak**: ince dilim, parça (karpuz, kavun için) **kerç**: parça, dilim, kesik (kavun, karpuz için) (TTS, 1995)

Değerlendirme: dilim “bir bütünden kesilmiş yassı parça” *dil-* fiilden nomen concretum yapan *-im* eki (Tietze, 2002: 553).

2.2.7. Çerez

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **şerez**: çerez, yemek dışında yenilen şeyler (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **çerez**: kuru, hafif, yeyecek şey, meyve, yemiş, meviz (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **efil üfür**: abur cubur **cerez**: çerez (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çerez**: *Far.* asıl yemekten sayılmayan, peynir, zeytin, vb. yiyecekler; yemek dışında yenilen yaş veya kuru yemiş vb. şeyler, atıştırmalık; çerez gibi; çerez gibi gelmek; çerez gibi yemek **atıştırmalık**: çerez; atıştırmaya yarayan **ara sıcak**: soğuk ve sıcak yemek servisi arasında ikram edilen haif sıcak yiyecek **soğuk büfe**: bazı toplantılarda, ayakta yenilmek için soğuk yiyecek ve içeceklerle hazırlanmış

masa **ordövr**: Fr. yemekaltı **yemekaltı**: yemekten önce sofraya getirilen soğuk yiyecekler, ordövr **garnitür**: Fr. et veya balık gibi asıl yemeğin yanına eklenen sebze, patates vb. yiyecekler (TDK, 2019) **bubu** / **bubuh** / **bubuş**: şeker, kara üzüm, leblebi gibi tane halindeki çerez (DS II, 1965) **çetnevır** / **çeşnevır** / **çetnevız**: misafirlere sunulan kuruyemiş **ceréz** / **ceres**: kuruyemiş cinsinden şeyler **çepez**: kuruyemiş, leblebi, üzüm, fındık vb. (DS III, 1968) **dökgü**: kuru yemiş, çerez (DS IV, 1969) **evış geviş**: çerez, kuru yemiş **evtik**: eğlencelik yemiş, çerez (DS V, 1972) **hılı mılı**: abur cubur şey (yiyecek için) **hobbak**: çerez **ırz** / **ırız**: eğlencelik, kuru yemiş **harhuş** / **harhaş**: gelişigüzel, abur cubur, öteberi “*harhuş yemiş midesi bozuldu*” (DS VII, 1974) **yastıkaltı**: gelin ve güveyin ilk gece yedikleri çerez (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **garnir**: yemek garnitürü (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **sog'lig uchun zararlı oziq-ovgat** / **yaroqsız** / **foydasız**: abur cubur **gazak**: çerez, atıştırmalık **yengil ovqat turidan biror narsalar yemoq**: çerezlenmek **yengil ovqatlanib olmoq**: atıştırmak **garnir**: garnitür (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sokuuska**: çerez **garnir** / **bılaaççıya** / **kiergele**: garnitür (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **garnir**: garnitür (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **yürekse**: çerez **çay-çörek**: hafif yemek, çayla birlikte yenilen yiyecek **garnir**: garnitür (TTS, 1995)

Değerlendirme: *çeres/çerez* “yemek dışında yenilen kuruyemiş gibi şeyler” < Far. *çaras* “sadaka” (Tietze, 2002: 430).

garnitür “süsleyici uygun ilâveler, mesela etin yanındaki sebze” < Germen asıllı Fr. *garniture* [*garnir* ‘ilavelerle süslemek’] (Tietze, 2009: 104).

2.2.8. Yudum

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **yumşak**: yudum, içilen nesne (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **öpüm**: yudum **bir öpüm mün**: bir yudum çorba (DLT, 2005)

Çağatay Türkçesinde = **cür'a**: Ar. bir damla, yudum; şişedeki şarap artığı, tortu (ÇEK, 1988)

Osmanlı Türkçesinde = **cür'a:** Ar. yudum, içim **reşf:** Ar. suyu emerek içme, suyun emilerek içilmesi **terşîf:** Ar. yudum yudum içme, yudumlama (OTAL, 2006) **cür'a:** yudum; kadehin sonundaki damla “*Bulsa cām-ı la l-i cān-baḥş-ı lebüñden cür'a ḥāk / Ḥāk içinde mürde-i şad-sāle cisme cān gelür*” [K6/7] “*Cür'a-i cāmın eger şunsa yitişdürmek olur / Pîr-i deyrüñ nice terk eyleyelüm irşādın*” [G374/4] **bir cür'a:** bir yudum, birazcık “*Meded Bakîye ey pîr-i muḡān bir cür'a himmet kıl / Elin alup ayaklandur ki ol bî-çāre düşmişdür*” [G173/5] **cür'a al-:** yudumlamak, tatmak “*Raḥîk-i cām-ı la lüñden alur bir cür'a Cemşîdi / Şarāb-ı bezm-i 'aşkuñdan yıkar bir kāse Faḡfûr*” [484/2] **cür'a şaç-:** meclisin önemli ritüellerinden biri olan kadehteki son yudumu dökmek “*Cür'a şaçdıkları yir kân-ı Bedaḥşāna deger / La l ü yāḳûti n'ider mey-gede ḳallāşları*” [G483/6] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yudum:** sıvı içiminde ağza alınan miktar **yudumla-:** yudum yudum içmek, acele etmeden yavaş yavaş içmek **bir yudum:** birazcık, çok az, bir yudumluk “*Dibinde bir yudumluk kararmış çay artığı vardı. –Y. Atılğan*” (TDK, 2019)

banım / banıç / banak: yudum (DS II, 1965) **hörtüm / höpürdüm / hörplek / hörpüm / hörtlek / hörtleyim / hörtlük / hörtün:** yudum **hübnem:** yudum (DS VII, 1974)

kutlun: yudum (DS VIII, 1975) **yudgun:** yudum (DS XI, 1979)

Hakas Türkçesinde = **amzam:** yudum, tadım **amzor:** tadım, yudum “*pîr amzor daa, îcefi, pîr dee amzor; V. Kobayakov; bir yudum daha, anneciğim bir yudum*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **urtlam:** yudum (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **cutum:** yudum “*açkalıkta altından bir cutum carma artık ats: açlık zamanında bir yudum tirit altından yeğdir*” **uurtam:** yudum **içim:** bir biçim bir defa içecek kada mayi (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **yutagan:** yudum (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **yutum / qutum:** yudum **bir qutum:** bir yudum (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **orbita:** yudum **omurt-:** yudumlamak (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **gultum:** yudum **bir gultum suv:** bir yudum su (TTS, 1995)

2.3. Açlık - Tokluk ve Susuzluk Durumunu Karşılayan Kelimeler

2.3.1. Aç-

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **aç-:** acıkmak “*açsar tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen*” [OA/BK-K6] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesi = **açmaḡ:** acıkmak, acıkmış olmak (EUTS, 1968) **aç-:** acıkmak (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **açıq-:** acıkmak **er açıqtı:** adam acıktı, açlıktan kıvrandı **açıqmāq:** acıkmak (DLT, 2005) **aç-:** acıkmak (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **aç bol-:** aç olmak, karnı acıkmak [NF 125/12, KE 89v/15] **aç er-:** aç olmak, karnı acıkmak [NF 113/13] **aç ḡal-:** aç kalmak [KE 138v/15] **aç tut-:** aç tutmak, aç bırakmak [ME 187/7] **aç-:** acıkmak [NF 332/10, KE 13v/14, HKT 308b/7] **açık- / açıḡ-:** acıkmak, karnı aç olmak [KE 93r/7, HŞ 1773, MN (2) 8/76] **açar-:** aç bırakmak, doyurmamak [KE 69r/20] **açlık ḡıl-:** kıtlıkta bırakmak, açlıkta bırakmak [NF 102r/7] **açur-:** aç bırakmak, acıktırmak [NF 266/3, ME 49/1] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **aç bol-:** acıkmak **aç-:** acıkmak **açık-:** acıkmak (KLS, 1992) **aç-:** acıkmak (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **acıḡ-:** açlık hissetmek “*Mere çoban, karnuñ acıkmamışiken, gözüñ de kararmamışiken bu ağacı koparı gör, yoḡsa seni bunda kurtlar kuşlar yer, dedi*” [27A5] [27A12] (DK, 2006) **acıḡ- / acur-:** acıktırmak **ac- / aç-:** acıkmak (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **mecâ' / mecâe / mecâet:** Ar. acıkma, açlık **nâ şitâ:** Far. sabahtan beri bir şey yememiş olma **tecevvü':** Ar. aç kalma, kendini aç bırakma (OTAL, 2006) **acıkdur-:** acıktırmak, yemini geciktirmek “*Acıkdur ol kuşu bir gün be-gayet*” [1818] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **acıḡ-:** yemek yeme gereksinimi duymak “*Onların da karnı acıkmış olacak ki söz yemekten açıldı. –F. Oytam*”; acıkan doymam, susayan kanmam sanır; acıkan ne olsa yer, acıyan ne olsa söyler; acıkmış kudurmuştan beterdir **acıḡ-:** acıkmak işi **aç kal-:** karnını doyuramamak “*Fatma'nın yemek çantası olmasaydı dün aç kalmıştık. –F. R. Atay*”; aç köpek fırın deler; aç kurt aslana saldırır; aç kurt gibi; aç kurt yavrusunu yer; aç ne yemez, tok ne demez; aç susuz kalmak; aç tavuk kendini darı

ambarında sanır; aç yanından kaç; açın gözü ekmek teknesinde olur; açın imanı olmaz; açın karnı doyar, gözü doymaz; açın koynunda ekmek durmaz; açın kursağına çörek dayanmaz; açın uykusu gelmez; acından kimse ölmemiş; acından ölmek (TDK, 2019) **abazan ol-:** acıkmak **acal- / acol-:** acıkmak **aj:** aç, tok değil (DS I, 1993) **höcük-:** çok acıkmak (DS VII, 1974) **kapsı-:** çok acıkmak **kefle-:** uzun zaman aç beklemek (DS VIII, 1975) **yavınca- / yavıncı- / yavancı- / yavansı-:** çok acıkmak, midesi ezilmek (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **ašta-:** acıkmak **aştadım:** acıktım, yemek isterim (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **acıkmaa:** acıkmak (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **asta-:** acıkmak “*Pabam çat halğan çaada / Itsem astan astap üreen / Babam oluvermiş savaşt / Belki yemeksizlikten acıkıp ölmüş. - M. Bainov*” (HTS, 2005) **asta-:** acıkmak [87, 192] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **aç bol-:** acıkmak çekmek **açay-:** acıkmak **öz tut-:** açlığını bastırmak **şoray-:** acıkmak, açlık hissetmek (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **aç-:** acıkmak **açık-:** acıkmak (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **aç kal-/aç tur-:** aç kalmak “*açuk auz aç kalmaz*” (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **ochiq- / och qol-:** acıkmak **ochiqtır- / och qoldir-:** acıktırmak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **aççıktaa-:** acıkmak (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **ašta-:** acıkmak, açlık çekmek, açlık hissetmek, aç olmak (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **aštaar-:** acıkmak **aştamzıraar-:** biraz acıkmak **özeeniger-:** çok acıkmak, açlıktan düşmek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **acık-:** acıkmak **aç bol-:** aç olmak **aç goy-:** aç bırakmak **açın-/aç-:** acıkmak açlık **açlık çek-:** açlık çekmek **garınıñ govza-:** acıkmak, karnı acıkmak **gorul-:** çok acıkmak, açlıktan karnı guruldamak, içi geçmek **yalman-:** çok acıkmak, yalanmak **meniñ garınım aç açım:** acıktım (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **cutaki-:** aç kalmak (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *acık-* “açlık duymaya başlamak” < ET *āçık-* fiilden fiil yapan -(ı)k- vs. eki yalnız tek heceli fiil köklerine gelir ve fiile başlama (inchoativum) veya pekiştirme anlamı verebilir (Tietze, 2002: 17).

2.3.2. Aç / Açlık

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **aç:** aç, tok olmayan “*Türk budun aç erti*” [OA/BK-D38] **açsık:** açlık, aç olma, açlık hâli “*açsık tosık ömez sen*” [OA/KT-G8] “*bir todsar açsık ömez sen*” [OA/KT-G8] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **aç:** aç **açlık:** açlık **açsık:** acıksama, açlık, acıkma (EUTS, 1968) **aç:** aç **açsık:** aç (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **āç:** aç “*āç ne yēmēs, toq ne tēmēs: aç ne yemez, tok ne demez, bu, aç önüne konan yemeğe hayır demez, hepsini yer, ancak tok tarafından hakir görülür anlamına gelir*” **āçlıq:** açlık (DLT, 2005) **açlık:** açlık (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **aç:** aç, karnı aç [NF 300/9, KE 93r/11, HŞ 1210] **açğanraç:** çok acıkmış [NF 266/12] **açlık:** açlık, kıtlık [NF 28/8, KE 102r/11, ME 187/4, HKT 22b/3, HŞ 1773] **açlık bol-:** açlık olmak, kıtlık hüküm sürmek [KE 40r/15] **açmaklıq:** açlıkla geçirilen, açlıkla dolu [HKT 574a/6] **karñaç:** karnı aç olan [İML 152] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **aç:** aç (KLS, 1992) **aç:** aç, acıkmış, tok zıddı **aç:** açlık **aç:** aç **aş:** aç, tok olmayan (KTS, 2007) **aç:** yemek yeme ihtiyacında olan, aç **açlık:** açlık (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **açlık:** açlık, yiyeceksizlik **azuksız:** azıksız, yol yiyeceği olmadan (RŞR, 2014)

Eski Anadolu Türkçesinde = **aç:** yemek ihtiyacı olan “*Aç görseñ doyurgıl; yalıncağ görseñ donatgıl*” [9A7] [9A13] [19A9] [26B10] [46A3] [46A5] [54B9] [57B3] **ac:** aç, karnı boş; yoksul; çıplak; yurtsuz, yuvasız “*Ac görsem doyurdum, yalıncağ görsem donatdum*” [14A11] [71A4] [86A13] [96A11] [129A8] (DK, 2006) **acıla:** aç iken **acılaca:** aç olarak, aç açına **acın:** aç olarak, açlıkla, açlıktan (YTS, 1983) **acla:** aç iken, aç karına “*katalar, acla içeler ve hem balasān yağıyla göğüslerin yağlayalar*” [108b-6] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **câyi':** aç, acıkmış, aç olan **cev'an:** Ar. aç, acıkmış, mîdesi boş **gürisne:** Far. aç, fakir **neşşâl:** Ar. pişmemiş yemeğe saldıran (OTAL, 2006) **ac:** aç “*Çarha baş egme gönül hergiz dahı ac olmadan / Yigdür ölmek merd olan nā-merde muhtâc olmadan*” [G394/1] **bī-cev:** arpasız; aç “*Korğaram çāpūk-süvār-ı 'arşa-i 'irfān iken / Esb nā-geh bir gice bī-cev kıla ester bile*” [K10/11] (BDS, 2007) **icāa:** Ar. aç yiyecek, içecek vermeyerek aç bırakma **cû':** Ar. açlık, aç kalma **gürisnegî / gürs / güsn**

/ **güsne**: Far. açlık **mahmasa**: Ar. açlık, açlıktan zayıf düşme **segabet**: Ar. açlık (OTAL, 2006) **cū' u zillet**: açlık, sefalet “*Cū' u zillet derdidür etfāli giryān eyleyen / Ağlamazdı tıfl-ı dil olsa elinde nān eger*” [K13/6] (BDS, 2007) **ac / aç**: tok olmayan, aç “*Dahı atlu ola, aç avladalar*” [704] [993] [1037] [1208] [1224] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **aç**: yemek yemesi gereken, tok karşıtı “*Aç ne yemez, tok ne demez. Divanü Lügati't-Türk*”; yiyecek bulamayan; “*Ben aç yattım mı kötü rüyalar görürüm nedense. –O. Kemal*”; aç açık kalmak; aç aç ile yatınca arada dilenci doğar.; aç aman bilmez, çocuk zaman bilmez.; aç aç yol almaz, aç it av almaz; aç ayı oynamaz; aç bırakmak; aç elini kora sokar; aç doymam, tok acıkmam sanır; aç doyurmak; aç esner, aşık gerinir; aç gezmektense tok ölmek yeğdir; aç ile dost olayım diyen peşin karnını doyursun; aç ile eceli geleni söyleşir; **aç açına**: aç olarak, bir şey yemeden **abazan**: karnı aç olan kimse **aç biilaç**: aç ve bakımsız bir biçimde: Babaları öldü, zavallı çocuklar aç biilaç kaldılar **aç karnına**: mide boşken, henüz bir şey yiyip içmemişken “*Aç karnına sigara içmekle hiç de iyi etmiyorsun, dedi. –N. Cumalı*” **açlık grevi**: kendisi veya başkalarına yapılan bir haksızlığı protesto için bir kimsenin aç durarak gösterdiği tepki **karnı aç**: acıkmış **açlık**: aç olma durumu “*Açlıktan gözümüz dönmüş. –A. Erhat*” **açlık ile tokluğun arası yarım yufka**: açlığını bastırmak (veya gidermek veya öldürmek) açlık duygusunu yatıştırmak “*Kaldırılmış harman yerlerinden buğday toplayıp açlığımız öldürdük. –O. Kemal*” **açlıktan gözü veya gözleri dönmek veya kararmak**: çok acıkmak “*Bu akşam açlıktan gözü dönmüş bir halde bir evin mutfağına girmiş. –S. F. Abasıyanık*”; açlıktan imanı gevremek, açlıktan nefesi kokmak, açlıktan ölmek, açlıktan ölmeyecek kadar (TDK, 2019) **abazan**: aç **acamuk**: uzun süre aç kaldığı için bir türlü doymayan kimse **acırak**: biraz aç, iyice doymamış **aç alavan / acaca / ac alavan / aç ezber / aç taşsır / aç taşır**: aç açına, açken **alaaç**: yarı aç **anaşta**: sabah kahvaltı etmemiş olarak, aç karnına **andal-**: açlıktan içi geçmek, içi ezilmek **aşalacak**: sabah hiçbir şey yemeden aç açına, aç karnına **aşlık**: açlık (DS I, 1993) **hapan**: yemek yememiş, aç (DS VII, 1974) **sebil**: aç (DS X, 1978) *Altay Türkçesinde* = **aç**: aç, tok olmayan **aç kıyal**: açlık **aç özökkö**: aç karnına **açana**: açlık (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **aaç:** aç, aç sefil kalmak “*tok aacın halini bilmeer: tok acın halinden anlamaz*” **aaçlık:** açlık, sefalet “*uzamış kulakları aaçlıktan: çok büyük açlık çekmiş*” (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **as:** aç “*As hatıĝ aar çıtlarda / çalaas oolah filen çöreen / aç susuz ağır yıllarda / çalaas oĝul arayıp durmuş. -M. Bainov*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **aç:** aç, açlık **aç karangılay:** aç karnına (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **aş:** aç, karnı aç, yemek yememiş **aştıq:** açlık (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **aç:** aç **açtıq:** açlık **açka:** açlık, aç **karaşa:** adam akılla acıkmış olan “*tamakka karaşa bolup, köp cep, kayıra catıp kaldı (hastalıktan iyileşen adam) adamakıllı acıkmış olduğundan pek çok yedi ve yeniden hastalanıp yatağa düştü.*” (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **aç:** aç **açlık:** açlık (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **och-nahor:** aç açına **ochlik:** açlık **qorni och:** karnı aç (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **aççık:** aç **aççıktaahın:** açlık (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **aştagan:** aç, acıkan, acıkmış olan **aştap:** yarı aç yarı tok (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **aş:** aç, acıkmış **ajırımçı:** açlık hissi fazla olan **dora-ölçük:** aç, acıkmış **evegen:** aç (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **acöze:** aç karnına **aç:** aç **aç garna:** aç karnına **yarım aç:** yarı aç **açlık:** açlık (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **açarçilik:** açlık **açlık:** açlık **cutçilik:** açlık (YUTS, 1995)

Değerlendirme: aç “aç kalmış yiyecek bulamayan” < ET āc (Tietze, 2002: 20)

2.3.3. Kıtlık

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **yut:** kıtlık, kışın soğukta hayvanları öldüren felaket, açlık felaketi “*Amga korgan kışladukda yut boldı*” [OA/BK-D31] (Ergin, 1989)

Harezmi Türkçesinde = **açlık er-:** kıtlık olmak [NF 28/3] **aruqluq:** darlık, kıtlık [HKT 236b/4] **kaht** Ar. / **kaht** Ar. / **kahtlıq** Ar.+T. / **kahtlıq** Ar.+T.: kıtlık [HKT 332b/4, ME 19/1, KE 153r/8, NF 123/16, KE 14r/11] **kahtlıq bol-:** kıtlık olmak, kuraklık olmak [NF 409/7, KE 62v/15] **kaht yıl:** kıtlık olan yıl, kıtlık yılı [NF 22/2] **kaht yılları:** kıtlık

yılları [HKT 160b/7] **kahtğa tüş-**: kıtlıkla karşılaşmak, kıtlığa düşmek ME 19/1 **kızlık / kızılıklı**: kıtlık [KE 90r/14, ME 29/8, ME 3/5] **kızlık kahtlık**: kıtlık, yokluk [KE 93r/20] **kızlık bol- / kızılıklı bol-**: kıtlık olmak, yokluk olmak [ME 3/5 KE 42v/11] **darlık / tarlık**: darlık, kıtlık, yoksulluk [KE 175v/2, HKT 86a/6, HŞ 4717] **tarlık açlık**: kıtlık, yoksulluk, darlık [KE 90r/13] **tarlık kıl-**: kıtlık meydana getirmek, yoksulluk vuku buldurmak [ME 75/6] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kızlık**: kıtlık (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kıt**: kıtlık (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **âzime**: Ar. kıtlık yılı **huşk-ahur**: Far. kıtlık yılı **kaht**: Ar. kıtlık, kuraklık, kuraklıktan dolayı mahsûlün yetişmemesi **kaht-ı sâl**: kuraklık, kıtlık yılı **kaht-zede**: kıtlığa uğramış, aç kalmış **mahbûn**: Ar. kıtlık için saklanan şey **nâhis**: Ar. kıtlık yılı **sâl-i nahîs**: Ar. kıtlık yılı **teng-sâl**: Far. kuraklık, yokluk, kıtlık yılı **ülbe**: Ar. açlık; kıtlık (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kıtlık**: açlık çekmek (TDK, 2019) **kıranlık**: kıtlık, kuraklık (DS VIII, 1975)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **açdan tara-**: açlık çekmek, açlıktan eziyet (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **aççılık**: açlık, kıtlık, kıtlık günleri **açkalık**: açlık, kıtlık **açarçılık**: açlık, açlık çağı **cutanğkı**: aç, açlıktan bitap düşmüş **cuta-**: açlıktan ıstırap çekmek, zayıflamak “*cutkan cutabayt (atasözü) / yutan acıkmaz*” **kaat**: Ar. kıtlık (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **yetishmovchilik**: kıtlık (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **çut**: kıtlık, yokluk **aş-çut**: yiyecek kıtlığı **ajam**: kıtlık **ajamnaar-**: kıtlık çekmek (TUTS, 2003)

Değerlendirme: Sözcük “az, seyrek” anlamındaki *kıt* kökünden türemiştir. Räsänen, Osmanlı Türkçesi ve Tobolca *kat-lık* “bereketsiz hasat”, Çağatay Türkçesi *kıt* “kesmek, ayırmak” anlamlarını belirlemekte, Fince *kato* “azalma, bozulma” sözcüğü ile eşzamanlı göstererek, aynı kökten olduğunu düşünmektedir (Räsänen, 1969).

2.3.4. Doy-

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **to-** / **tod-**: doymak “bir todsar açsık ömez sen” [OA/KT-G8]
“açsar tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen” [OA/BK-K6] (Ergin, 1989)

Karahanlı Türkçesinde = **tod-**: doymak **todun-**: doymak **todur-**: doyurmak (KB, 2006)
toḡgurdı: doyurmak “ol meni toḡgurdı: o, beni doyurdu” **toq**: doymuş (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **toyur-** / **toygır-**: doyurmak, yedirmek, kandırmak [HŞ 1791, İML 131] **toy-**: doymak, karnı doymak, kanmak [NF 29/13, KE 177v/4, İML 131, HŞ 3963] **toḡ kıl-**: doyurmak, aç bırakmamak [KE 44v/15] **toḡluk kıl-**: karnını doyurmak [KE 102r/8] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **toḡ-**: doymak **toy-**: doymak (KTS, 2007) **toydır-**: doyurmak (KLS, 1992) **toy-**: doymak **toyur-**: doyurmak (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **doy-**: açlığı geçmek, doymak, ganimet almak “Aḡ südüñ doya emzirse ana görklü” [5A13] [6A2] [5B13] [9A7] [9B1] [14A11] [19A9] [30A7] [48A4] [52A2] [52A3] [54B9] [54B11] [57B4] [57B7] [71A4] [82A10] [86A13] [118A13] [129A8] **karnı doy-**: karnı tok olmak “Bu evi ḥarab olası ere varaldan berü daḡı karnum doymadı” [6A2] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **def-i cû'**: açlığı giderme **teşbî'**: Ar. karnını doyurma, karnı doyurulma (OTAL, 2006) **toy-**: karnı doymak, açlığı giderilmek “Befterede toyduḡın bildüreler” [235] [361] [579] [607] [1447] **toyla-**: doyurmak, beslemek, yedirmek “Kesüp ceyranun üstinde anı toyla” [619] [1084] [1286] **toyur-** / **toyır-**: (karnını) doyurmak, doymasını sağlamak “Heman et gösterüp anı toyur” [191] [208] [410] [441] [562] [567] [574] “Toyırup hod körhıga katlanmaz olur” [1524] **doy-**: doymak “Halas uḡurması vir ana doysun” [364] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **doy-**: isteḡi kalmayınca kadar yemek, açlığı kalmamak “Ben biraz zeytin, biraz salata, biraz patates, birazda yemişle doyarım. – B. Felek” **doyur-**: açlığın gidermek “Hiç kimse bir diḡerinin yerine karnını doyurmaz, kimse bir başkasının uykusunu uyuyamaz. –İ. Özel” **doyurucu**: doyurma özelliḡi bulunan, tatminkâr **işba**: Ar. doyurma; doyma (TDK, 2019) **doyun-**: karnını doyurmak, doymak (DS IV, 1969) **kabılla-**: az doymak (DS VIII, 1975) **togsun-**: doymak (DS X, 1978) **zilliği kır-**: karnını doyurmak (DS XI, 1979)

Hakas Türkçesinde = **tohara-:** doymak, kanmak [252, 2535, 2986] **tos-:** doymak [79, 252, 2535] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **toy-:** doymak **toyun-:** doymak **toyundur-:** doyurmak (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **toy-:** doymak **naar al-:** gıda almak, hafif tertip karın doyurmak “*oozuna naar ala elek: henüz hiçbir şey yemedi, ağzına bir şey almadı*” **toydur-:** doyurmak, bıkırtmak **toyduruu:** doyurma **toyun-:** doymak, karın doyurmak “*arık semirer, aç toyunur (atasözü) zayıf semirir, acın karnı doyar*” **toyuş:** hep birlikte doymak **çala toyut:** yarım yamalak doydum (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **toy-:** doymak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **to'y-:** doymak **to'yim:** doyum **to'ydir-:** doyurmak **to'yimli:** doyurucu **to'ydiril-:** doyurulmak (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **tos-:** doymak, karnı doymak, karnı doymuş olan **toskançe:** doyuncaya kadar “*tülgüçek süt toskançe işti: yavru tilki doyuncaya kadar süt içti*” (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **todar-:** doymak **aşkarar-:** yemek vermek, doymak **pöger-:** doymak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **garın doldur-:** karın doyurmak **garın yaz-:** (karnı) doymak **doy-:** doymak **dokun-:** (karnı) doymak **zerrin bol-/doy-:** çok doymak (TTS, 1995)

Değerlendirme: *doy-* “açlığı kalmamak” < ET. *tod* “Mecazî manada ihtiyacı ve isteği kalmamak.” (Tietze, 2002: 582).

2.3.5. Tok / Tokluk

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **tok:** tok “*bodun boguzı tok erti*” [OA/TUN1-G1] **tosık:** tokluk “*açsık tosık ömez sen*” [OA/KT-G8] “*açsar tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen*” [OA/BK-K6] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **açsız:** tok, tokluk **kanamlag:** doymuş, tok **toq:** tok (EUTS, 1968) **tosıq:** tok (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **todum:** doyum **tok:** tok **tokluk:** tokluk, tok olma (KB, 2006)

Harezm Türkçesinde = **toyaq**: doyuracak kadar [KE 38r/8] **tok**: tok, aç olmayan [KE 69r/16, İML 152] **tok bol**:- tok olmak, aç olmamak [KE 89v/15, HŞ 4710] **tokluk**: tokluk, karın tokluğu, bolluk [HŞ 4331] **tokluk bol**:- karnı tok olmak [KE 42v/13] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **tok**: tok, aç olmayan (KTS, 2007) **tok**: tok **tokluk**: tok olma, tokluk (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **tuyğur**: tok, çabuk doyar adam (ÇOS, 1902)

Osmanlı Türkçesinde = **meşbû'**: Ar. doymuş, tok **müşebba'**: Ar. işbâ' olunmuş, doymuş, tok **şeb'ân**: Ar. tok, doymuş **batn-ı şeb'ân**: Ar. tok karın, karnı tok **şib'**/ **şiba'**: Ar. doyma, tokluk (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tok**: açlığını gidermiş; doymuş, aç karşıtı; tok açın hâlini bilmez; tok evin aç kedisi; tok tutmak **boğaz tokluğuna**: karın tokluğuna “Şefika, ihtiyar olduğu için bu evde boğaz tokluğuna çalışıyordu. -M. C. Kutay” **karnı tok**: maddi olarak herhangi bir eksiği olmayan; karnı tok sırtı pek olmak **tok karnına**: yemek yedikten sonra **tokluk**: tok olma durumu (TDK, 2019)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tok**: karnı tok **toyum**: tokluk (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **tok**: tok (aç olmayan) (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **azıklı** / **toygan**: tok, doymuş “azıklı at arımas” (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qorni to'q**: karnı tok **to'q**: tok **to'qlik**: tokluk (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **tot**: tok **tot buoluu** / **totuu**: tokluk (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **tok**: tok, karnı doymuş olan, besleyici (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **todug**: tok **pök**: tok (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **damaklı bol**:- tok olmak **dok**: tok **dok bol**:- tok olmak “çağa dok, ol yañıça nahar edindi çocuk tok, o az önce yemek yedi” **doygun**: tok **naharlı**: yemekle dolu; tok **iyimli**: tok (TTS, 1995)

2.3.6. Susa-

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **suvsa-**: susuzlamak, susamak **suvsuş-**: susamak **usan-**: susamak **suvsalık-**: susama, içki düşkünü, ayyaş (EUTS, 1968) **subsuz**: susuz “*Otsuz ve subsuz kaltı uyn?*” [45] (IB, 2004) **suwsa-**: susamak (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **us-**: susamak (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = ‘**aş-**: Ar. susama, susuzluk [NF 429/16] **suḡunsa-** / **susa-** / **suwsa-** / **suvsa-** / **sawsa-** / **suḡunsa-**: susamak [İML 113, KE 147r/9, HŞ 1690, MN (1) 15/11] **susuzluk** / **suwsuzluk**: susuzluk [HŞ 1669] **susuz** / **suwsız** / **suvsız** / **suwsuz** / **suvsuş-**: susuz, suyu olmayan [HŞ 1634] **susamış-**: canı su isteyen [İML 151] **susağ** / **susağlık** / **susalık** / **suwsalık**: susamışlık, susamışlık hali, susuzluk [KE 108v/4, KE 102r/14, KE 102r/14] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **suvsa-/susa-**: susamak **suvsamak**: susama (KLS, 1992) **susuz**: susamış (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **çulla-**: çölde kalub suyu talib olmak, susamak (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **susan-**: susamak “*kanuḡa susanma, gel and iç*” [150B8] (DK, 2006) **şuşa-**: susamak “*kaçan kim bu taşu şu-y-ıla geregince yuyalar ve ovalar, ol şuyı katı şuşayanlara içüreler*” [105b-10] **şuşalık**: susama, susuzluk “*kızıl yâḡūtı ağızda tutmak yüregi feraḡlandurur ve hem kavī ider ve ḡuşşayı ve melāleti ḡatırdan giderür ve şuşalığı kandurur*” [37b-11/12] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **iltiyâh**: Ar. susama (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **susamak**: su içme gereksinimi duymak (TDK, 2019) **bandıkmak** / **banık-** / **buncık-**: çok susamak, hararetlenmek (DS II, 1965) **dalık-**: susamak (DS IV, 1969) **susaz-**: susamak **susura-**: susamak (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **suuza-**: susamak (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **suhsa-**: susamak [88, 192] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **usab bol-**: susamak (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **aḡsa-**: susamak, susamaktan bitap düşmek (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **sûsap**: susama, susuzluk (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **suvsa-**: susamak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **utat-** / **olus baḡar-**: susamak (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **suksaar-:** susamak **ongaar-:** çok susamak **kadur-:** çok susamak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **tebsire-:** susamak, dudağı kurumak **suvsura-:** susamak (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *sū-sa* “susamak”, Yakutça *utaχ* < **sūsak*, Çuvaşça *sujuk*, *suwyk* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

2.3.7. Susuzluk

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **usağ:** susuzluk **usmak:** susuzlamak (EUTS, 1968)

Kıpçak Türkçesinde = **suvsagan:** susamış (KLS, 1992) **susuzlık:** susuzluk (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **susuzluk:** susuzluk (RŞR, 2014)

Eski Anadolu Türkçesinde = **şusuz:** susuz “dördüncü şınfuñ incüsi, kireç gibi ak ve şusuz olur ve bunun gibi cevherler caşşî dirler” [12a-1] **susuzlık / şusuzluk:** susuzluk “yākūt veznde ağır durur kalan taşlardan ve dahı yākūtı ağıza birağıcak aızda giç ışıdır ve hem şusuzlığı kandurur” [59a-4/5] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **ataş / atş:** Ar. susama, susuzluk, harâret **âtîş / âtişe / atşân:** Ar. susuz, susamış, susayan **galîl:** Ar. susamış **hîman:** Ar. susamış, susuz **leb-teşne:** Far. susamış **meshûf:** Ar. susamış, suya kanamamış **muattîş:** Ar. ta'tîş eden, susatan, susatıcı **nâhil:** Ar. susuz, suyu olmayan **teşne:** Far. susamış **teşnegân:** Far. susamışlar **teşnegî:** Far. susama **teşne-leb:** Far. dudağı kurumuş, çok susamış; susuz, yanık **teşne-lebî:** Far. dudağı kurumuşluk, çok susamışlık (OTAL, 2006) **susuz:** susuz “Gözi karayı hep susuz avlatdum” [757] [1289] [1429] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **teşne:** Far. susamış (TDK, 2019) **bandat:** susuzluk, yavanlık (DS II, 1965) **süsab:** susama (DS X, 1978) **yanık:** çok susamış **yangın:** susuzluktan yanmış, kurumuş (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **suuzak:** susamış **suuzu:** susuzluk **suuzum tutti:** susadım **suyuk:** sulu (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **suğ çoh:** susuz soluyor (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **suvsab:** susuzluk **usab:** susuzluk (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **sûsaplı:** susamış (KBLS, 1990)

2.3.8. İştah

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **ıştiḥā:** Ar. iştah [NF 257/11] (HATS, 2012)

Osmanlı Türkçesinde = **ıştāḥ:** Ar. iştah, yemek isteği “İdüp kıya anı çün burağurlar Gelüp ıştāḥı kılqup av kavarlar” [694] [1665] (KK, 2007) **ıştiḥa':** Ar. meyil, istek; iştah, yemek yeme isteği **ıştiḥâ-âver / ıştiḥâ-engiz:** iştah veren, iştah verici (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ıştah:** Ar. yemek yeme isteği; iştah açmak **ıştah dışın dibindedir:** bir şeyi yemeyi istemeyen kimse, yiyecekten bir parça tattığında iştahının açıldığını görür iştah kapamak veya kesmek; iştaha gelmek; iştahı açılmak; iştahı kapanmak; iştahı kabarmak; iştahı kapanmak; iştahı olmak; iştahı yerinde olmak (TDK, 2019) **halata:** nekahat devresindeki iştahlılık **hamir:** iştahı olmayan kimse **haz:** iştah (DS VII, 1974) **yyimsiz:** iştahsız (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **datını kaybetmee:** iştahtan düşmek, tadını yitirmek (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **appetit:** iştah (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **karınsız:** iştahsız, az yiyen (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **ıştagı:** iştah **aştasama bolmayman:** iştahım yoktur (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **ishtaha:** iştah (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **appetit:** iştah (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **ışdā:** iştah (TTS, 1995)

2.3.9. Obur

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **todunçsuz:** doymaz **totunçsuz:** doymak bilmeden (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **teşi:** obur “Teşi teg yimegil yime tawraqın Silig bolma artuq tişi teg saqın” [4132] **aç:** doymamış, açgözlü (KB, 2006)

Kıpçak Türkçesinde = **boguzgur**: pisboğaz, obur (KLS, 1992) **yiyci**: çok yiyen, yiyici (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yyegen**: çok yiyen obur **yyegenlik**: oburluk, pisboğazlık (YTS, 1983) **ṭama'**: Ar. tamah, doymazlık “*kimincesi ilzām-ı hüccet ve iḳāmet-i beyyinet-i ‘aḳlı ve ḥissi ve ṭama’-ı rü‘yet ve ḥırş-ı cennet ve ḥavf-ı dūzah*” [2b-7] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **asûm**: Ar. obur, açgözlü **bu'le**: Ar. çok yiyen, obur **cerâzet**: Ar. oburluk **cerûz**: Ar. obur **ehl-i şikem**: Ar. iškembesine düşkün olanlar, sırf boğazını düşünenler **jerd**: Far. çok yiyen **kûr-boğaz**: kör boğaz, obur **mibla'**: Ar. obur **şikembende**: Far. karnına, midesine bağlı, düşkün, çok yiyen, pisboğaz **şikem-perest** / **şikem-perver**: Far. boğazını seven, boğazına düşkün, obur **tama'**: Ar. doymazlık; çok isteme; aç-gözlülük **tama'-ı ham**: Ar. ham tamah, olmayacak istek **tama'kâr**: aç gözlü; tamahkâr, cimri **mit'âm**: Ar. yemeği bol olan, çok yemek yiyen **mut'am**: Ar. yiyeceği ve içeceği çok olan (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **açgözlü**: mala, yiyeceğe ve içeceğe doymak bilmeyen, açgöz, gözü aç, doymaz, gözü doymaz, tamahkar, haris, hırslı, tokgözlü karşıtı “*Gönlü o kadar geniş imiş ki yoksullar gibi imarethaneden bir tas çorba içmeyi açgözlülük sayarmış. -Y. K. Karaosmanoğlu*” **doymaz**: açgözlü “*Hani vatandaşlarımızda güç, ele avuca sığmaz, kanmaz, doymaz insanlar olsa bari! -F. R. Atay*” **obur**: gereğinden çok yemek yiyen, doymak bilmeyen “*Kendi derecesinde olmamakla beraber o da hatırı sayılan oburlardan. -R.Nuri Güntekin*” **boğazına düşkün**: yiyip içmeyi çok seven, şikemperver “*Siz değilsiniz ama onun biraz boğazına düşkün olduğunu bilirsiniz. -A. Gündüz*” **boğazlı**: çok yemek yiyen, yemek isteği çok olan, iştahlı “*Mustafa'da boğazlı adam. Can boğazdan gelir, diyor, yiyor. M.S. Esendal*” **pisboğaz**: eline geçeni zamansız ve ayırt etmeden yiyen “*Demek ki küçük kız son derece pisboğaz olmasına rağmen bu paraları yemeyip biriktirmiş. -R. N. Güntekin*” **kör boğaz**: doymak bilmez mide “*Yemiş toplamak için ağaca çıkardıkları zaman en iyilerini kendi kör boğazına tıknıyor. -R. N. Güntekin*” **gırtlığına düşkün**: çok yiyip içen (TDK, 2019) **afo**: obur **ağdık boğaz**: obur, pisboğaz **ahar**: obur, gereğinden fazla yiyen **ancıl**: obur, doymaz **arnafa**: obur, pisboğaz **avan**: obur **avran**: obur **avurna**: obur (DS I, 1993) **boğazsırak**: obur (DS II, 1965) **dennak**: pisboğaz, obur **düden**: obur **dagal**: pisboğaz (DS IV, 1969)

habaran / habazan / hapazan: pisboğaz, obur **harkut:** obur **hartumu büyük:** çok yiyen, obur (kimse) **humsuz:** obur (kimse) **inahan:** obur (DS VII, 1974) **körümük:** pisboğaz, her bulduğunu yiyen (DS VIII, 1975) **öğünsüz:** doymak bilmeyen **obruk / orbuk:** doymak bilmeyen (DS IX, 1977) **sığır:** obur **somsom:** obur **toraş:** çok yiyen, obur **süğümsüz:** pisboğaz **soğumsuzluk:** çok yemek, doyumsuzluk (DS X, 1978) **ubur:** obur **ünüklü:** obur **yalboğan / yalbuğan:** obur, aç gözlü **yalımsak:** obur **yiyci:** çok yiyen, obur (DS XI, 1979)

Kırgız Türkçesinde = **açkarak:** obur, doymaz **açkaraktık:** oburluk, hırs **ceek:** ağzına gelen her şeyi çiğneyen, doymaz, obur **cegiç:** oburluk **toyğus:** doymaz **ıçkiç:** çok yiyen (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **ochofat:** obur (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **şımdı:** obur, pisboğaz **hoptak:** aç göz, obur, pisboğaz **çazıy:** aç göz, tamahkâr, doymaz (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **yalmavuz:** doymak bilmeyen, açgözlü **hacimelik:** çok yiyen, doymak bilmeyen, obur **aşa düş-:** yemeğe düşkünlük göstermek, fazla yemek **açgöz:** açgöz, aç gözlü, tamahkar, doymak bilmez **açgözli:** açgöz **damaksov / damaklı:** açgözlü, obur, pisboğaz (TTS, 1995)

Değerlendirme: Türkiye Türkçesinde belirlenen *obur* sözcüğü başka lehçelerde tespit edilememiştir.

2.3.10. Diyet / Perhiz / Oruç

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **baçağ:** Moğ. oruç **maçağ:** baçağ, matsak **baçağ otur-;** oruç tutmak **baçamak:** oruç tutmak (EUTS, 1968) **baça-:** Sog. oruç tutmak **baçağ / baçağ:** oruç (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **perhiz:** Far. perhiz “Balasağun mevludluğ perhiz idisi er turur emma bu kışabnı Kaşğar ilinde tükel kılıp” [A20] (KB, 2006)

Kıpçak Türkçesinde = **oruç:** Far. rûze dinî kâideler içinde yiyip içmekten kaçınma, oruç **perhîz:** Far. dinen yasaklanmış şeylerden uzak durma (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **birersak:** oruc, ruze, savm (ÇOS, 1902)

Osmanlı Türkçesinde = **himye**: Ar. perhiz **ihimâ'**: Ar. perhiz, sığınma **imsâk**: Ar. bir şeyden el çekme, perhiz; zamanında oruca başlama, oruca başlama zamanı **perhîz**: Far. perhiz; dince yasak edilen şeylerden tamamıyla uzak kalma **bihrâm**: Far. oruç **rûze**: Far. oruç **rûze-dâr**: Far. oruçlu **savm**: Ar. oruç **siyâm**: Ar. oruç (OTAL, 2006) **perhiz**: Far. perhiz “*Dahı bildircına sal itme perhiz*” [280] [388] [396] [633] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **diyet**: Fr. sağlığı korumak veya düzenlemek amacıyla uygulanan beslenme düzeni, perhiz, rejim **perhiz**: Far. diyet “*Doktorlar hastaları tedavi için perhiz verir, bıçak, ilaç kullanırlar. - Mehmet Kaplan*”; Hristiyanların ve Yahudilerin belli günlerde et, yağ vb. yiyecekleri yemeden tuttıkları oruç; perhiz yapmak (veya etmek); perhize çekmek **perhizkâr**: Far. sürekli olarak perhiz yapan (kimse); perhiz yaparak “*Vücudunu her şeyden mahrum etmek, perhizkâr yaşamak... - H. E. Adivar*” (TDK, 2019) **oruç**: Far. Tanrı'ya ibadet amacıyla yeme, içme vb. şeylerden belli bir süre kendini alıkoyma “*Eh, biz her vakit duamızı, orucumuzu eksik etmeyiz, çok şükür! - N.Cumalı*” (TDK, 2019) **tıylma**: perhiz (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **piiris**: perhiz **piiris tutmaa**: perhiz tutmak **piinir aftası**: peynir haftası (dini olarak et perhizi haftası) (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **parhez**: perhiz, diyet, rejim **parhezli**: perhizli, diyetli **parhezsiz**: perhizsiz, diyetsiz (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **diyeta**: perhiz (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **dieta**: diyet, perhiz (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **berhiz**: perhiz **berhiz iymiti**: perhiz yemeği **berhiz sakla-**: perhiz tutmak **berhiz saklat-**: perhiz ettirmek **diyeta**: diyet, perhiz **süyt diyetası**: süt diyeti **diyetiki**: diyetle ilgili **diyetiki iymit**: diyet yemeği **mekru**: perhiz yemeği (TTS, 1995)

Değerlendirme: Orta Farsça > rōçag > rōze > rōçe > oroçe > oruç (Tekin, 2001: 33-42) *diyet* “yemek yeme kaideleri rejim” < Fr. *diète* [EYun. *διαίτα* diaita “yaşayış, yaşama tarzı”] (Tietze, 2002: 567).

2.3.11. Acı

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesi = **açağ / açığ**: acı **tiktağa**: *Skr.* acı (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **ācighiq**: acılık (DLT, 2005) **açığ**: acı **açıt-**: acıtmak, ekşitmek, incitmek (KB, 2006) **titizlik**: acılık (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **acı / aç / açığ / açık / açığ**: acı [ME 37/5, ME 179/6, MN (2) 34/341, HKT 513a/4] **acığ bol-**: acı olmak, tat vermemek [ME 37/5] **taħır / tıħır**: tatlı olmayan [HKT 416a/9] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **açı**: acı (DMLT, 2018) **açı**: acı (KLS, 1992) **açı**: acı (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **acı**: tatlının zıttı “*At yemeyen acı otlar bitince bitmese yeg*” [4A7] “*Adam içmez acı sular sızınca sızmasa yeg*” [4A8] [9A3] [25A10] [47B7] [49A4] [50B2] (DK, 2006) **göynük**: acı, yanık (YTS, 1983) **acı**: acı “*üç deng balasân yağın on dirhem acı bādām yağıyla ve birez bal-ıla*” [108b-13] (TM, 1999) **acı**: tatlı olmayan, acı (GT, 1993)

Osmanlı Türkçesinde = **alkame**: Ar. acılık, acı tat **beşâat**: Ar. yiyinti ve içintilerdeki acılık **beşi'**: Ar. acı, ekşi, tadı fenâ şey **merâret**: Ar. acılık, tatsızlık **mürr**: Ar. acı **nâ-güvâr / nâ-güvâre**: Far. içilmesi, yenilmesi acı olan şey **telh**: Far. acı **telhî**: Ar. acılık **telh-nâk**: Ar. lezzeti acı olan, hoş olmayan (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **acı**: bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu, tatlı karşıtı, acıyı sever; tadı bu nitelikte olan “*Acı kahvesini yudumluyordu. –T. Buğra acılan-*” tadı acı olmak, acılaşmak “*ağzım acılandı*” **acılaşma**: acılaşmak durumu **acılaş-**: tadı bozulmak, acı olmak “*Bir duman daha çekiyorum, tütünün tadı giderek acılaşıyor. –A. Ümit*” **acılaştır-**: acı bir duruma getirmek **acılı**: acı katılmış olan “*acılı tarhana*” tadı acı duruma gelmek, acılaşma “*yağ acıdı*” **acımsı**: acıyı andıran, acıya benzeyen, acı gibi, acımtırak **acımsılık**: acımsı olma durumu, acımtıraklık acımtırak: acımsı **acırak**: az azı, acımtırak **acısız**: tadı acı olmayan **acıt-**: acılık vermek **acıca**: oldukça acı; acıca bir yemek **kekre**: tadı acımtırak, ekşimsi ve buruk olan **kekremsi**: tadı az kekre olan “*Buzlaşmış, hafifçe kekremsi birayı büyük bir zevk duyarak içti. – C. Uçuk*” (TDK, 2019) **acıgici / acılı gicili**: acılı, ekşili **acık eşkin**: çok acı **acırak / acıman / acımcak / acımık / acımsak / acımsırak / acımuk / acica / acice / acumuk**: az acı, acımsı (DS I, 1993) **baharlı**: tadımında acılık bulunan (DS II, 1965) **seğli**: acımsı, tadı buruk “*Seğli su*” (DS X, 1978) **yiti**: çok acı ya da ekşi; tatlı; tadı sertleşmiş, keskinleşmiş **zıkkım**: acı; isteksiz yenilen, istemeden verilen yemek, acı lokma (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **açı-**: ekşimek, acı durumda olmak **açu**: acı, ekşi **açu çalkan**: beyaz turp **açu sogono**: acı soğan (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **acı**: acı **acı patlıcan kraa aşlamaz**: acı patlıcanı kırağı çalmaz **acıca**: biraz acı **acılamaa**: acımsı tat vermek, acılaştırmak **acımsı**: acımsı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **açı-**: acımak, ekşimek **süt acıdı**: süt ekşidi, bozuldu **açığ**: acı, tatlı karşıtı, ekşi **açış**: acıtma, ekşitme (HTS, 2005) **açığ**: acı, acılı [465, 2679] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **açı**: acı **kaksı**: acı **küçlü**: acı, ekşi **küşlü**: acı (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **aşı**: acı **aşqıltım**: acımtırak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **açu**: acı, ekşi, ekşilik, acılık **açılık** / **dalkı**: Ar. acı, acı tad (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **aççı**: acı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **achchiq**: acı **achchiqlash-**: acılaştırmak **achchiqlashtiril-**: acılaştırılmak **achchiqlashtir-**: acılaştırmak **achchiq**: acılı **achimsiq**: acımsı **achimtir**: acımtırak **achchiqsiz** / **achchiq emas**: acısız **taxir** / **kakra**: kekre (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **açıg**: acı, ekşi, kekre, “açığ çektekter ekşi yemişler” (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ajıgzımaar**: acımsı **ajır**: acımak, ekşimek **ajıksıg**: acımsı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **aca-**: acımak, ekşimek, kekremek **hamır acapdır**: hamur ekşimiş **acı**: acı **acılık**: acılık **acımtık**: acımsı, acımtırak **kekre yalı**: acı, çok acı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aççik**: acı **kekire**: acı **kerik**: acı, ekşi (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Karahanlı Türkçesi *käkrä* “acı bitki”, Osmanlı Türkçesi *käkrä* “acı, ekşi, asidik; acımak” sözcüklerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

acı “tadı keskin ve nahoş” < ET acıg (Tietze, 2002: 16)

2.4. Tat ve İlişkili Kelimeler

2.4.1. Tat- / Tatlan-

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **aşat-:** tattırmak, yedirtmek **tat-:** tatmak **tatıgsıra-:** tadını kaybetmek, tatsızlanmak **tatağlan-:** tatlılanmak (EUTS, 1968) **tat- / tātt-:** Br. tatmak (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **tad-:** tatmak **tatğan:** tatlı bulmak, tat almak **tatı-:** tat vermek **süçin-:** tadım bulmak, hoşlanmak (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **dat- / tat-:** tadına bakmak, tatmak [ME 180/3, NF 25/7, KE 25v/17, MM 298/4, HKT 524b/3, İML 109, HŞ 2817, MN (2) 36/362] **mazalu kı-:** tatlandırmak, lezzetlendirmek [ME 107/1] **lezzet bul-:** lezzet almak, tat almak, haz duymak [NF 369/17] **maza alın-:** tat alınmak, lezzet alınmak [ME 181/7] **mazasız kı-:** tatsızlaştırmak, lezzetsizleştirmek [ME 78/5] **ta'ām tat-:** yemek tatmak, yemeğin lezzetini tatmak [NF 107/4] **tat al-:** tadını almak [İML 119] **tatıg bir-:** tat vermek, lezzet vermek [HŞ 2967] **tatı-:** tatlanmak [HŞ 3870] **tattur- / tatur-:** tattırmak [ME 49/5, HKT 388b/6, HKT 202b/6] **tatut-:** tattırmak [HŞ 2614] **tatlıg bol-:** tatlanmak, tatlandırmak, tatlı olmak [KE 71r/6] **tatlıg bul-:** tatlanmak, tatlı olmak [ME 143/7] **tatlıg kı-:** tatlandırmak [NF 314/8] **tatlıg sez-:** tadını hissetmek, hoşlanmak, tat almak [ME 208/3] **şeker bol-:** şeker olmak, tatlanmak [HŞ 4199] **şeker tök-:** şeker dökmek, tatlandırmak [HŞ 1311] **şekker bol-:** şeker olmak, tatlanmak [HŞ 3696] **şekker saç-:** şeker saçmak, tatlandırmak HŞ 1028 **şekker tök-:** şeker dökmek, tatlandırmak [HŞ 555] **süçi bul-:** tatlı olmak, tatlanmak [ME 208/3] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **tat-:** tatmak **tatmak:** tat, tat alma **tatma tingsi-:** bir şeyin tadına bakmak (KLS, 1992) **dat-:** tadına bakmak (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **çuçukan-:** tatlıya temayül olmak, bir şeyin tadını takdir eylemek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **dadır- / dadur- / tadır- / tadur- / tatır-:** tattırmak **dad- / dat-:** tatmak (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **nemek-çeş:** Far. tatma, tadına bakma **telzîz:** Ar. lezzetlendirme, tatlandırma, tatlandırılma **teta'um:** Ar. tatma, tadılma, tadına bakma, bakılma **zâika:** Ar. tatma, tadım; tad duyurucu kuvvet (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **lezzetlendir-:** tat vermek, lezzetlenmesini sağlamak **tatlandır-:** tat vermek, tadını kazanmasını sağlamak “Şambabası, arada bir ağzımızı tatlandıran

nice tatlılardan biridir. – B.Felek” tatlan-: tat kazanmak, tadı gelmek, olgunlaşmak **tat-:** dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak; bir şeyden az miktarda yemek veya içmek “*O meşhur beyaz şaraplarını tattık. – H. Taner” tatlılaştır-:* tatlı duruma gelmek, tat kazanmak **tatma:** tatmak işi **tatsızlaş-:** tadı azalmak, tadı kalmamak (TDK, 2019) **ballan-:** tatlanmak (DS II, 1965) **dadı gel-:** tatlanmak **dadıt-:** tatlılaşmak **dad-:** tatmak (DS IV, 1969) **posnu-:** tadı kaçmak (DS IX, 1977) **şeble-:** tadına bakmak (DS X, 1978) **yören-:** yemeğin tadına bakmak (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = amtan: Moğ. tat **amtanı açu tasdı:** acı olan **amza-:** Moğ. tadına bakmak, tatmak; bir şeyden yemek ya da içmek (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = datmaa: tatmak; denemek (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = amza-: tatmak, tadına bakmak “*Nime hınzan, anı çî, amza. / Neyi seviyorsan onu ye, tadına bak. - N. Tyukpiyekov” tamağının mıdın alğan:* yemeğinin tadına bakmış **çırğa-:** lezzet almak, zevk duymak, keyiflenmek (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = tuşıtuv: tatlı hale getirmek, çok acı kımızın, çok tuzlu yemeğin yenilir ve içilir hâle getirilmesi (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = aşıa-: tatmak, yemek (ağza azar azar alarak); içmek (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = tatula-: tadına bakmak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = tot-: tatmak (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = taamna-: tatmak, tadına bakmak (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = münçüür: lezzetlenmek, tatlanmak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = dat-: tatmak, tadına bakmak **dadım:** tadım, tatma, tadına bakma **dadımlık:** tadımlık **dadırt- / dadır-:** tattırmak, bir parça ikram etmek **süyce-:** tatlılaşmak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = lezzetlendür-: lezzetli hale getirmek **téti-:** tatmak, çeşnisine bakmak **tétip baq-:** tadına bakmak **temini tétip körün:** tadına bakın (YUTS, 1995)

2.4.2. Tat / Lezzet

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = çubuyan: hoş ve leziz nesne, tatlı şey **särinç:** tat, lezzet, hoşluk **tang tangsuq:** tatlı, nefis, leziz **tangsuq:** tatlı, nefis, lezzetli **tatağ / tatıg:** tat

tatağlağ: tatlı, lezzetli **tatıglıg:** tatlı, hoş, lezzetli **tatağlıg:** tatlı, hoş **yavған:** yavan (EUTS, 1968) **tatıg:** tat (KİP, 2019) **tatıg:** yemek, tat (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **tatıg:** tat, lezzet, zevk **turı:** haşin, tatsız, tadı kekre olan (KB, 2006) **tatıg:** hoş bir lezzet (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **açıg meze:** lezzetsiz, tatsız meze [MM 374/2] **maza / meze:** Far. tat, lezzet [NF 369/2, KE 167r/8, MM 11/4, HŞ 3888] **mazalıg / mazalu / mezālīg / mezelīg:** Far. + T. tatlı, lezzetli [HŞ 1115, HKT 427a/9] **mazalıg bol-:** tatlı olmak, lezzetli olmak [ME 143/7] **mezālīg mēve:** tatlı ve lezzetli meyve [NF 281/7] **mazasız:** Far. + T. tatsız **mazasız bol-:** tatsız olmak, lezzetsiz olmak [ME 172/7] **meze bol-:** lezzet bulmak, lezzetli olmak [MM 374/2] **lezzet:** Ar. lezzet, tat, zevk, haz [NF 315/12, KE 110v/4, HŞ 1062] **süçi / sücü / süçüg / süçük:** tatlı, hoş [İML 151] **tat / dat:** lezzet, tat [İML 166] **tatıg:** tat, lezzet [KE 25v/19, HKT 485b/1, HŞ 3073] **tatıgsız:** tatsız [KE 171r/18, HŞ 3071] **tatlı / tatlıg:** tatlı, hoş, güzel, lezzetli [HŞ 1062, MN (2) 17/163, NF 62/7, KE 25v/9, HKT 416a/9, İML 165, HŞ 1550] **tatlırak:** daha tatlı, daha hoş [HŞ 3667] **tıhır / taḥır:** Ar. tatlı olmayan [HKT 349a/5] **tatlıgrak:** daha tatlı, daha hoş [KE 100r/16, HŞ 3612] **tatlıglıg / tatlılık:** tatlılık, hoşluk [NF 212/3, HŞ 3456] **tatlıgsız / tatsız:** tatsız, lezzetsiz [KE 6r/2, İML 165] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **taḥlı:** tatlı (DMLT, 2018) **asru tatlı:** çok tatlı **tatıglı:** tatlı, lezzetli **tatlı:** tatlı **tatov / tatıg:** tat, lezzet (KLS, 1992) **çaşni:** tat, lezzet **çevüh:** tatlı, hoş **dad / lezzet / ta'm / tu'm:** tat, lezzet (KTS, 2007) **taḥlu:** acı olmayan, tatlı **lezzet:** Ar. tat **lezi:** Ar. tadı güzel, lezzetli, tatlı (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **lezzet:** Ar. lezzet, tat; güzel tat **şîrîn:** Far. tatlı, hoş **şîrîngına:** çok tatlı, pek hoş (ÇEK, 1988) **süçük:** leziz, tatlı **yavan:** lezzeti garib, bimeze, lezzetsiz (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **tatlu:** tatlı, acının karşısı, aziz, güzel, leziz “Can tatlusunu saña bildüreyinmi?” [8B13] [15B6] [28B10] [59A6] [83B1] (DK, 2006) **dad:** tat, lezzet **tatlucak:** tatlı tatlı (YTS, 1983) **ḥalāvet:** Ar. lezzet, tat “bu nev’ ‘ûda kı̄r ol ḥadd-ile yapışmış olur kim, geñezlig-ile ayrılmaz ve hem ta’mında ḥalāveti olur” [123a-4] **ta’m:** Ar. tat, lezzet “kaçan kim pād-zehri ağızda tūtarlar veyā dil-ile şoralar, ağızda öd ta’mı zaḥir olur” [67b-6] **merāret:** Ar. acılık, tatsızlık “nev’üñ ağacı benek benek durur ve katı durur, rāyihası eyü durur, ta’mında kabz ve az merāret var durur” [122b-4] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **bî-meze**: *Far.* tatsız, lezzetsiz **çâşnî**: *Far.* çeşni, lezzet, tad; tadımlık **hoş-güvâr**: *Far.* lezzetli, tatlı, hazmı kolay **lezîz**: *Ar.* lezzetli, tatlı, hoş gider şey **lezzet**: *Ar.* tat, çeşni **lezzet-i nân**: ekmeğin lezzeti **meze**: *Far.* tad, lezzet, çeşni **mutata'im**: *Ar.* tata'um eden, tadan, tadına bakan **nemekîn**: *Far.* tuzlu, tadı yerinde, lezzetli **nûş**: *Far.* tatlı; bal; içki, iştret **nûşîn**: *Far.* tatlı, lezzetli **şîrîn**: *Far.* tatlı; sevimli, cana yakın, sempatik **şîrînî**: *Far.* tatlılık **zevk**: *Ar.* tadım; tatma, tad; hoş giden hâl, haz; ma'nevî haz **lühûm-i lezîze**: *Ar.* lezzetli etler (OTAL, 2006) **dad**: tat, lezzet “*Eger üstad isen sen tanı dadın*” [386] [695] [525] **lezzet**: *Ar.* lezzet, tat “*Eger lezzet alursa heves itsün*” [1927] [695] **tat**: tat, lezzet “*Tadın bulu toğanlarum şıkar itdüm*” [805] [384] [1127] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tat**: canlıların besinlerdeki uçucu olmayan bileşikleri damak, boğaz ve dil yüzeyindeki mukoza noktaları aracılığıyla algıladığı duyum; tatlılık; hoş giden durum, lezzet, zevk “*Öğle yemeğinden sonra gelen rehabetin tadı, hiçbir gece uykusunda bulunmaz - Şevket Rado*”; tat almak; tat kazanmak; tat vermek; tadı damağında kalmak; tadı gelmek; tadı geçmek; tadı tuzu kalmamak; tadı tuzu yok; tadına bakmak; tadına doyum olmamak; tadına varmak; tadında bırakmak; tadından yenmemek; tadını almak; tadını bulmak; tadını çıkarmak; tadını kaçırmak; tadını tuzunu bulmak **tatsız**: tadı iyi olmayan, lezzetsiz; tadı olmayan, sası **damak tadı**: yiyeceklerden alınan lezzet **çeşni**: *Far.* yiyeceğin ve içeceğin tadı, tadımlık “*çeşni olsun diye...*” **çeşnilik**: yemeğe çeşni vermek için katılan baharat vb **leziz**: *Ar.* tadı güzel, lezzetli; hoş, güzel, zevkli, latif “*Bunun öte tarafında hayalî, leziz bir âlem mevcuttur. – M. Ş. Esendal*” **lezzet**: *Ar.* ağız yoluyla alınan tat; lezzet almak; şezzetini çıkarmak **lezzetli**: tadı güzel “*Bizim yazıcı için bundan daha iyi, bundan daha lezzetli bir ilaç olamaz. – A. Rasim*” **tadım**: tat alam yetisi **tatlı**: şeker tadında olan “*tatlı elma, tatlı nar*”; acı olmayan, acı karşısı “*tatlı salatalık, tatlı su*”; tatlı canından etmek; tatlı canından olmak; tatlı canını sıkmak; tatlı yerinde bırakmak; tatlıya bağlamak **tatlıca**: biraz tatlı, az tatlı **tatlımsı**: tatlıyı andıran, tatlıya benzeyen, tatlı gibi “*Hanımeliinden gelen tatlımsı koku, balkonu iyice doldurmuştu. – N. Eray*” **tadımlık**: bir şeyin tadına bakmaya yeter miktarda olan “*doyumluk değil tadımlık*” **tatsızlık**: tatsız olma durumu **tatsız tuzsuz**: yavan, lezzetsiz “*bu akşam tatsız tuzsuz bir yemek yapmıştı*”; çok tatsız “*Tatsız tuzsuz bir boşluk, sessizlik sürüp gider. – B. Felek*” **yyimli**: zevkle yenen

“yiyimli bir yemek” **yiintili**: lezzetli **nefaset**: Ar. nefis olma durumu “Yemekler her günküne üstün bir nefasete ermiş. – A. Ş. Hisar” **yavan**: yağı az “yavan yemek”; katıksız “Birçok günler yavan ekmek bile bulamaz. – F. R. Atay” (TDK, 2019) **balkutusu**: çok tatlı **ballıbörek**: çok tatlı (DS II, 1965) **çala**: tatsız tuzsuz yemek (DS III, 1968) **dad / dadak**: tat, lezzet **dahlı**: tatlı, lezzetli **dat**: tat **dadak / dadamık / dadımlık**: bir yiyeceğin tadına bakmak için yenilen parçası (DS IV, 1969) **içim**: tat, lezzet **içimli**: lezzetli **halak**: yavan, tatsız **hımık**: tatlı, tatlımsı **hıra / hırı**: hatmi çiçeği **iği**: çok tatlı olan, bal vb. şeyler **ımrıkı**: tatlı (yoğurt ve ayran için) (DS VII, 1974) **samarıklı**: tatsız, lezzetsiz, turp vb. için **sası / sasık / sasuk / susu**: tatsız, tuzsuz yiyecek **şapşımak**: tatsız “Armudun üstüne su içtim de şapşımak geldi.” **tatlımcak**: tatlımsı (DS X, 1978) **yangın**: çok tatlı **yavan**: tatsız **yensel**: az tatlı **yeygel**: lezzetli **yimsel**: lezzetli **yiymisel**: lezzetli (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **amtandu**: tatlı, şeker, lezzetli **tam**: lezzet, **tat alamır-çikir**: tatlılar, lezziz yemekler “altın stol turguzıldı, alamır-çikir aş çoğıldı; altın masayı kurdular, lezzetli yemekler sundular” (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **dat**: tat **dadı yok**: tadı yok, zevksiz **çeşne**: tad, çeşni **çenesi yok**: tadı yok **özlü**: lezzetli, yağlı **yavan**: yavan **yavan mamaliga**: yavan ekmek **yavannık**: yağsız (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hal**: tatsız, yavan **hal ügre**: tatsız çorba **çağban**: yağsız, kuru, katıksız **çağban ipek**; yavan, katıksız ekmek **çağban ügre**: yağsız çorba “azırancah daa mimezl hara îpekneh çağban çay paza pireede açaan süt; V. Kobaykov; yiyeceği şey de kara ekmekle kuru çay ve bazen ekşimiş süt” **pöra-hara**: yağsız, yavan yiyecek **pöra-haranan azırapça**: kuru yiyecek besliyor **pöra harabis par, çarir**: kuru yiyeceğimiz var, yeterli **supsah**: yavan, tatsız yemek **süspenek**: yavan, tatsız **hıdırthay**: sıvı, tatsız, lezzetsiz. **hıdırthay ügre**: tatsız çorba **mut**: tat, lezzet **morsım**: tat, lezzet **taam**: tat, lezzet **çeynîn taamı**: çayın tadı **taamniğ**: tatlı, lezzetli **taamniğ tamah**: lezzetli yemek **tadığ**: tat, lezzet “Andağ nimedeh taaraan as özer be, öspes! Azının tadii daa polar ba, polbas! / Bununla ekilen ekin büyür mü, büyümez! Tahılının tadı olur mu, olmaz! -M. Kokov” **çistek tadii**: yemiş tadı **tathın**: tat **suğ tathınt**: su tadı **tathınnığ**: tatlı, lezzetli **tathınnığ ügre**: lezzetli çorba **çapsın**: lezziz, güzel (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **dam**: tat, lezzet **damsız**: tatsız, lezzetsiz **sant**: tatsız, yavan **tatım**: lezzet, tat, yemek **aşnı tatımı**: yemeğin lezzeti **tatımlı**: tatlı, lezzetli

tatımsız: besin değeri olmayan, kalorisiz, lezzetsiz, tatsız **tatlı:** tatlı, lezzetli, hoş **tatlı hant:** lezzetli yemek **tatuv:** tat, lezzet **tatuvlu:** tatlı, lezzetli **tatuvsuuz:** tatsız, lezzetsiz **öz tuthan:** lezzetli (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **dam:** yiyecek ve içeceklerin tadı **damdi:** tadı güzel **aynuv:** tadı bozulmak **lazzattı:** lezzetli (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kök sorpo:** yavan, yağsız çorba **daamduu:** lezzetli, hoş **daam:** tat **daamı cok:** tadı yok, tatsız **daamı caman:** tadı fena (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **tatû:** tat, lezzet **tatlı / tatûlu / tatullu:** tatlı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tot / ta'm:** tat, çeşni, tadım **ta'msiz:** tatsız **totsiz-tuzsiz:** tatsız tuzsuz **laziz:** leziz **lazzat:** lezzet **lazzatli:** lezzetli **lazzatsiz:** lezzetsiz **luqma:** tadımlık **nafis:** nefis **yovg'on:** yavan (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **olus kere / berteexey / söğümer kere / ciktı üçügey:** enfes **amtan:** lezzet, tat **amtannaax / minniges:** lezzetli **amtana suox / minnigehe:** lezzetsiz **minnigehe suox / üçügeye suox:** tatsız (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **taam:** tat **taamnıg:** tatlı, şekerli, lezzetli, leziz, iştah açıcı, hoş, tatlı **tatkınıg:** lezzetli, leziz, tatlı, tatkınig mün lezzetli çorba (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **amdan:** tat, lezzet **amdannıg:** lezzetli, tadı yerinde **çaagay:** leziz **çiksençig:** iştah açıcı, leziz, lezzetli **taptıg:** lezzet, tat (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **tagamlı aş:** lezzetli yemek **dat:** tad “etiñ datı yok / yağsız etin tadı yok” **datlı:** tatlı, lezzetli **datlı nahar:** lezzetli yemek **datlı tagam:** tatlı aş **gönenç:** lezzet, zevk, haz **tagamlı:** tatlı, lezzetli **lezzet:** lezzet, tat, zevk **şirin:** lezzetli, tatlı “şirin goyun eti / lezzetli koyun eti” **tagam:** tat, lezzet “çöregiñ tagamı / ekmeğin tadı” **yuvan:** tuzu az, yavan (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **bimeze:** tatsız **bimezigerçilik:** tatsızlık **bimezilik:** tatsızlık **çüçük:** tatlı, şekerli **lavza:** tatsız **tetiksiz:** tatsız **lezzet:** lezzet, tadım **lezzetlik / leziz:** lezzetli **lezzetsiz:** lezzetsiz **maza:** tat, lezzet **mazilik:** tatlı, lezzetli **mazisiz:** tatsız, lezzetsiz **mezze:** lezzet, tat **mezisi yok:** tadı yok **mezzilik:** lezzetli, zevkli, tatlı **mezzisiz:** lezzetsiz, zevksiz, tatsız **tem:** tat **temi yaxşı:** tadı iyi **temi yok:** tadı yok **temlik:** tatlı **temsiz:** tatsız **éğizğa tétigidek bir nerse:** lezzetine doyulabilecek bir şey (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *çäşni* “tat, lezzet”, Kırım Tatarcası *čäşiñ-li* “lezzetli”, Çağatay Türkçesi *čäšän* “ikram” anlamlarını tespit etmekte ve kelimenin

Farsçadan *čāšnī* alıntı olduğunu ifade etmektedir. Arapça kökenli olduğunu ifade ettiği *lezzet* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi “hoş tat, zevk” anlamını, Barabaca ve Kazan Tatarcası *lāzāt*, Kırım Tatarcası *nāzāt* “tat” şekillerini belirlemektedir. **sūci* “tatlı, lezzetli” olarak belirlediği sözcüğü, Karahanlı Türkçesi *sūci/sūci-g* “tatlı”, Kıpçak Türkçesi *sūci/sūcü*, Osmanlı Türkçesi *sūcü/sūcü-k*, *sūzü* “çakır, bor, şarap”, Türkmen Türkçesi *sūjci*, Çağatay Türkçesi *tūci*, Kazak Türkçesi *tūšü/tussy*, Kazan Tatarcası *töšö* şekilleri ile tespit etmekte, kelime kökünü < *süt* + *-si* olarak açıklamaktadır. Kökünü **tāt* olarak belirlediği sözcüğün, Eski Uygur, Çağatay, Osmanlı Türkçeleri *tat*, Oyrat ve Teleütçe *tāt*, Karahanlı Türkçesi *taty*, Kuman Türkçesi *taty-γ*, Kumuk Türkçesi *tatū*, Türkmen Türkçesi *dād-ym/ dātly*, Oyratça *tāt*, Çuvaşça *tudə/tut-lə* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

çaşni/çeşni “tadımlık” Far. *čāšnī* (Tietze, 2002: 412).

Yavan, yavgan sözleri, yalnız yağı alınmış yoğurt için değil; yağsız et için de söylenirdi. (Ögel, 2000: 20)

2.4.3. Ekşi / Mayhoş

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **cıvsağun:** ekşi **burkıraq:** buruk, ekşi, ekşimtrak (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **ekşiğ:** ekşi olan herhangi bir şey, örneğin ekşi nar **açı:** ekşimek **sirke açıdı:** sirke ekşidi **açıklıg küp:** içinde ekşi bir şey bulunan, içine konan şeyi ekşiten küp **er açığsadı:** adamın canı ekşi bir şeyler istedi **üzüm açışdı:** üzüm ekşidi (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **eçik / ekşi:** ekşi [İML 156, İML 165] **sirke:** Far. sirke, ekşi [KE 172r/2, ME 141/1, HŞ 3696] **sirke bol:** ekşi olmak, ekşimek [ME 93/7] **sirke kıl:** ekşitmek, ekşi hale getirmek [ME 93/7] **turş:** Far. ekşi **turş kıl:** ekşitmek, yüzünü ekşitmek [HŞ 2315] **açı:** ekşimek [İML 108] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ekşi:** ekşi (DMLT, 2018) **açıgan- (-ur):** ekşimek, acımak **ehşi:** ekşi (KLS, 1992) **açığan:** ekşimek **ekşi / ehşi / ikçi / ikşi / keçi / ecki / içki / içkü / işke:** ekşi **tonuk:** ekşi, sert **turş:** ekşi (KTS, 2007) **turş:** Far. ekşi, ekşi tabiatlı, tabiatı hoş olmayan (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **takar:** ekşi, türş (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ekşi** / **eşki**: ekşi **ekşimti**: ekşimsi, ekşimtırak (YTS, 1983)
ekşi: ekşi “İkinci sınıfı remmānī durur, rengi ekşi nār dānesinūn rengi gibi kızıl ve şaflı ve şaffāf ve nurlu ve şu ‘ā’lū durur” [32a-2] **humūzet**: Ar. ekşilik “eyüsi oldur ki, yeñi ola ve hem kokuşu katı ola ve rāyihasında humūzet olmaya” [106b-2] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **benbel**: Far. ekşi şey **hāmız**: Far. ekşi ve sirke gibi olan **hamz**: Ar. ekşilik, kekrelilik **mâzır** / **mazîr**: Ar. ekşi **may-hôş**: Far. mayhoş, ekşimtrak **mütehammız**: Ar. tahammüz eden, ekşiyen **tahammuz**: Ar. ekşime **turş**: Far. ekşi **turuş**: Far. ekşi **türşî**: Ar. ekşilik; turşu **türüş**: Far. ekşi **türüş-şîrîn**: Far. ekşi tatlı karışık **türüş-tâd**: Far. tadı ekşi olan (OTAL, 2006) **ekşi** / **eşki**: ekşi “Olur narenç, sumak ile ekşi nar” [1427] [1571] “Dahı vir ana bir gün eşki narı” [1573] **may-hoş**: Far. mayhoş, ekşimsi “Getür meydana bir may-hoş anan” [1210] **penirlen-**: peynirlenmek, ekşimek, küflenmek “Agarur üsti peynirlenür kalur” [1716] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ekşi**: sirke veya limon tadında olan; bu tadı veren şey “Bu yemeğin ekşisi fazla kaçmış.”; ekşi yemedim ki karnım ağrısın **ekşimtırak**: ekşimsi **ekşimsi**: tadı ekşiyi andıran, ekşimtırak **ekşi-**: ekşi duruma gelmek “yoğurt ekşidi”; bozulmak “Tepside bir bardak ekşimiş süt, bir çürük yumurta ve iki dilim siyah ekmek vardı. – N. Hikmet”; mayalanmak “Hamur ekşidi” **mayhoş**: Far. tadı şekerli ve az ekşi olan “mayhoş bir şerbet”; limoni (TDK, 2019) **acı kara**: ekşi (DS I, 1993) **babırık**: ekşimiş bozulmuş yemek **batırık** / **badrik** / **bağdırak**: çok ekşi **barıt gibi**: çok ekşi (DS II, 1965) **ceksi**: bozulmuş, ekşimiş **çimak**: ekşi (DS III, 1968) **daddula**: çok ekşi **deli eşki**: çok ekşi **darık-**: ekşimek, bozulmak (DS IV, 1969) **fıkra-**: herhangi bir yiyecek maddesi ekşimek (DS V, 1972) **hırı-**: ekşimek (yemek, yoğurt vb. şeyler için) **istipis ol-**: yemek ekşimek, bozulmak (DS VII, 1974) **kamaş**: ekşi **küpsü-** / **küpşü-**: ekşimek, tadı bozulmak “Ayranı küpsümüşt diye içmediler.” **kürkle-**: ekşimek “Hamur kürklemiştir.” (DS VIII, 1975) **şorah** / **şorak**: ekşimsi, çok tuzlu **tatula**: çok ekşi **tırşı-** / **tırta ol-**: ekşimek, kokmak “Tenceredeki yoğurt tırşımışt” **tiriş**: ekşi **turş**: ekşi **turşu-**: ekşimek “Yoğurt turşudu.” **tuturuk** / **tuturuh**: çok ekşi (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **kıçkıl**: ekşi **iri-** : (sütü) ekşitmek **süt iridi**: süt ekşidi (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **iışı**: ekşi **iışı armut**: ham armut **iışimee**: ekşimek **iışimsi**: ekşimsi **iışı**: yeşil, olgunlaşmamış, ham **elsimee**: ekşimek, bozulmak **mayfoş**: mayhoş (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **açış-:** ekşitmek, tadını acı hâle getirmek **ashıldım:** ekşi (içki), az ekşimiş (yiyecek) **hızıloo:** çok ekşi, ayran hızıloo pol parğan ayran çok ekşimiş **irgî-:** ekşimek, bozulmak (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **açıgan:** ekşi **ingirdık:** ekşimiş, bozulmuş süt **mıstı:** ekşi (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qışqıl:** ekşi **qıcıldav:** ekşimek **aşırkauv:** ekşi tatmak **aşıtuv:** ekşitmek (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kıçkıl:** ekşi, ekşilik **kıyğıl-kıçkıl:** ekşimtirak, acımtırak **açı-:** ekşimek, tahammür etmek; acılanmak **açış:** tahammür etme, ekşime **açkıl:** ekşimtrak, ekşi tadı veren **açuu:** ekşime, tahammür etme **katık:** ekşimiş süt, yoğurt (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **eksi-:** ekşimek **barmak soksa bal eksir:** parmağını soksa bal ekşir (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **nordon:** ekşi, mayhoş **nordonlash-:** ekşimek **nordonroq:** ekşimsi, ekşimtirak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ahıybıt / ahı:** ekşi **ahıy-:** ekşimek (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **turşa-:** ekşimek, mayalanmak, acılaşmak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çüçü-:** ekşimek **çüçümel:** ekşi **çüçümellik:** ekşilik **éçip ket-:** ekşimek **éçip kal-:** ekşimek **süt uyup kaptu:** süt ekşimiş (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *majxoş* “tatlı-ekşi” sözcüğünü belirlemekte ve kökeninin Farsça *māya-ḥōš* kelimesi olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

ekşi “bir çeşit tat” < ET. *ekşig* Bu isim kökü, fiil kökü olarak da kullanılmış ekşi- (Tietze, 2002: 638).

ekşimtirak “biraz ekşi, bir parça ekşi, ekşimsi” < *ekşi* + ekseriya renk sıfatlarında görülen, iki ekten mürekkep olan (*ekşimti* ‘ekşimsi’ + *rak* comparativum eki) ve sıfatın manasını zayıflatırak genişlemesi (Tietze, 2002: 638).

2.4.4. Bayat / Çürük

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **boğdam:** bayatsıma, kokuşma (EUTS, 1968)

Harezmi Türkçesinde = **çürü-** / **çürü-**: çürümek [NF 331/2, KE 171r/21] **çürük:** çürümüş, çürük [HKT 563a/6] **şanar-**: küflenmek [ME 168/2] **yemilçi-**: (et) bozulmak, kokmak, çürümek [ME 35/3] **et sası-**: et kokmak [KE 118v/21] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şürük:** çürük (DMLT, 2018) **murdar:** pis, çürük yiyecek ve içecek (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **çürü-** / **çürü-**: çürümek “çürüyecek ağacı çürür, kalanı haliş ‘ūd olur” [121b-10] **çürük:** çürük, çürümüş “yâkut içinde çürük ve yırık gibi nesneler gözüdür ola” [34b-2] **bayat:** eskimiş, tazeliği kaybolmuş “görmedin evlerine gelürler, bir tutulmaduk bardağa bayat şu koyarlar ve ol” [101a-7] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **bayat:** bayat, tazeliği kaybolmuş “Virürsen, kanlu ya taze yahud bayat” [200] [539] [732] [782] [999] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bayat:** taze olmayan “Dükkânlar karma karışık, mallar bayat, kibar müşteriler birer birer çekiliyor, ayak takımı her gün artıyor. -H. E. Adıvar” **kerti:** bayat (ekmek, et) **çürük:** çürümüş olan (TDK, 2019) **ağarsı-** / **ağır-sa-** / **ağır-sa-** / **ağır-sı-** / **ağır-** / **ağu-**: yiyecek kokmaya, bozulmaya yüz tutmak **ardı-** / **ardımsı-**: çürümek, çürümeye yüz tutmak (DS I, 1993) **cibre:** çürük, ezik meyve (DS III, 1968) **ezgin:** çürük, ezik meyve (DS V, 1972) **herti:** bayat (DS VII, 1974) **kerpi-**: bayatlamak **kert:** bayat **kerti:** bayat, ekmek, et için (DS VIII, 1975) **samsı-**: ekşimek, bozulmak “Yemek biraz samsımış” **şemşi-**: ekşimek, bozulmak **sabınsı-**: yiyecek bayatlayıp tadı bozulmak **samarık:** bozuk, çürük “Ali’nin elması samarıkmış” **sen-**: tazeliğini yitirmek, büzülmek, pörsümek, meyve vb.; meyve çok olgunlaşmak **savsı:** çürümeye yüz tutmuş, çok olgun meyve **sasık:** kokmuş, bayatlamış **sinirsilen-**: yemek bozulmak **tapsı-**: bayatlamak, kokmak, bozulmak (DS X, 1978) **yelse-** / **yelsi-**: bayatlamak, hava alarak bozulmak (DS XI, 1979)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kathan:** bayat, kurumuş **tınçı-**: bozulmak, çürümek, küflenmek, küf kokmak (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **suvi qochgan** / **qotib qolgan:** bayat **chirik** / **chirigan:** çürük (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sibieheye suox** / **xappıt (liliep):** bayat (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kadar:** bayatlamak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **culk**: çürük, bozuk **culk yumurta**: bozuk yumurta **çüyre**:- çürümek (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *bajat* sözcüğünün Karahanlı ve Çağatay Türkçelerinde “Tanrı”, Osmanlı ve Azeri Türkçelerinde “eski” anlamları olduğunu belirtmekte, kelimenin kökeni için Uygur Türkçesi *baja* “önceleri, eskiden”, Kazak Türkçesi *baja* “geçenlerde, bazı”, Doğu Türkçesi *bajaki* “daha önce” kelimelerini işaret etmektedir (Räsänen, 1969).

bayat “taze olmayan” < Ar. *bā‘it* (Tietze, 2002: 221)

bayat Räsänen’in etimolojisi doğrudur.

2.4.5. Çiğ / Ham

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **yig**: çiğ, ham, olmamış (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **yīg**: çiğ (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **çig**: olmamış, pişmemiş [İM1 154] **hām**: Ar. ham, çiğ, işlenmemiş, sade [NF 223/3, HŞ 3518] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şig**: çiğ, pişmemiş (DMLT, 2018) **çiyik**: çiğ, pişmemiş **yuvduh**: çiğ, işlenmemiş, kaba **ham**: Far. ham, olgunlaşmamış (KLS, 1992) **çi / çig / çik / çiyik**: çiğ pişmemiş (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **çik**: ham, napuhte, çi (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ham**: Far. ham, çiğ, iyi pişmemiş (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **hām**: Far. pişmemiş, olmamış, çiğ **neyy**: Ar. çiğ, pişmemiş et vb **nîm-puhte**: Far. yarı pişmiş, yarı çiğ olan **nîm-res**: Far. yarı yetişmiş, yarı ham olan **nâ-puhte**: Far. pişmemiş, çiğ (OTAL, 2006) **çig**: çiğ “*Gehi cig kaymak ile ki kere yağı*” [1082] taze “*Yımurtayı dahı cig süd içinde*” [1303] [1457] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesi = **çiğ**: pişmemiş, az pişmiş **ham**: yenecek kadar olgun olmayan meyve, olmamış “*ham elma*”; ham çıkmak **diri**: gereği kadar pişmemiş; diri kalmak; dinç sağlıklı görünmek; pirinç bulgur vb. bakliyat gereği kadar pişmemiş olmak **kabaklık**: karpuz veya kavunun ham olma durumu (TDK, 2019) **cıkla**: çok yağlı; çiğ, pişmemiş (DS III, 1968) **dik**: iyi pişmemiş, çiğ (DS IV, 1969) **göğle**: çiğ, pişmemiş (DS

VI, 1972) **hışır / haşal:** olmamış, ham meyve (daha çok kavun, karpuz için) (DS VII, 1974) **teleme:** az pişmiş, yarı çiğ (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **çiy:** çiğ, ham **çiy talkan:** çiğ hamur (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **ham:** yeşil, olgunlaşmamış, ham (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hastah:** ham, olgunlaşmamış “hastah çistek çîp tîzîm hahtır saldım; olgunlaşmamış yemiş yiyerek dişimi kamaştırdım” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çiy:** çiğ, pişmemiş, ham, işlenmemiş, ham (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **dümbil / şala / şiyki:** çiğ, iyi pişmemiş **şiykil:** çiğce, iyi pişmemiş (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **çiyki:** çiğ, pişmemiş, gereği gibi pişmemiş henüz olmamış **dümbül:** Far. olmamış (meyvalar ve taneler hakkında) (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **xom:** çiğ (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **siikey / buspatax:** çiğ (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **pişkalak:** ham, olmamış, olgunlaşmamış, hamur, tam pişmemiş **çig:** nemli, ıslak, yaş, kuru olmayan, çiğ, pişmemiş (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çig:** çiğ (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çig:** çiğ, pişmemiş **çig et:** çiğ et **çig-çarsı:** yarı pişmiş, tam pişmemiş **çiglik:** çiglik, hamlık **hora:** olgunlaşmamış ham (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen *ham* sözcüğünün, Doğu Türkçesi *χām*, Çağatay, Osmanlı ve Tarançi lehçeleri *χam* “olgunlaşmamış, çiğ, pişmemiş” şekillerini tespit ederek kökenini Farsça *hām* kelimesi olarak göstermektedir (Räsänen, 1969).

çiğ/çiy “pişmemiş” < ET. *çig* (Tietze, 2002: 448).

ham “meyva hakkında, olgunlaşmamış; kaba, görgüsüz, patavatsız” < Far. *hām* (Tietze, 2009: 243).

2.4.6. Taze

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **yaş:** yaş; taze; yaş ot “*Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yoriyu barıpan, sub içipen, yaş yipen ölümde ozmış tir*” [17] (IB, 2004) **yig:** taze, pişmemiş (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **yâş:** herhangi bir şeyin taze olanı (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **teze:** taze (DMLT, 2018) **yaş:** yaş, taze, sulu (KLS, 1992) **ter:** Far. tâze (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **tâze:** Far. taze **ter:** Far. taze (ÇEK, 1988) **yaşil:** taze, yeşil (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **tâze / teze:** Far. taze (YTS, 1983) **turfanda:** körpe, taze, yeni, ilk yemiş, ilk sebze (DK, 2006) **nâ'im:** Ar. taze, yumuşak “*zümrürüd küfekedür, tîz şınur, veznde yeyni durur ve hem elde gözgü gibi şakıl ve nâ'im ve semiz ve yumşak gözüdür, egelenür, oda döymez*” [47a-10] **tarāvāt:** Ar. tazelikler “*ba'zılar mersin yağına veyā hınā yağına mūm veyā bal bile qarışdururlar, tarāvātı ve şāfılığı bi-'aynihi balasān yağına beñzer olur*” [106b-7] **tarāvet:** Ar. tazelik “*Hicāz ve Yemen ve 'Aden ve Sahrat ve Kulzum deñizlerinden çıkan şadeplerüñ incüsünde leṭāfet ve tarāvet ve ābdārlik az durur, veyāhud hīç yok durur*” [9b-9] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **magrûz:** Ar. tâze **lâhm-i magrûz:** Ar. tâze et **ser-sebz:** Far. tâze, yeni yetişmiş; yemyeşil **ser-sebzî:** Far. tâzelik **tarāvet:** Ar. tâzelik, tâze olma **tâze:** Far. tâze, körpe; sulu, yaş **tâzegî:** Far. tâzelik, körpelik, yenilik (OTAL, 2006) **nev-reste:** Far. yeni yetişmiş taze “*İşit sözümi, iy nev-reste gonca*” [1795] **taze:** Far. taze, bayat olmayan “*Virürsen, kanlu ya taze yahud bayat*” [200] [539] [1000] [1001] [1001] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **taptaze:** çok taze “*Hepsi de tavuğun dibinden sabah sabah çıkmış, taptazedir. – E. E. Talu*”; bozulmadan, değerinden bir şey yitirmeyerek **taze:** Far. bozulmamış, bayatlamamış olan “*Beyaz peyniri, ekmeğin taze kabuğuna sarıp ağzıma sokuyorum. – Y. Z. Ortaç*” **tazelik:** taze olma durumu, körpelik, taravet **kartça:** tazeliği azalmış (meyve, sebze) (TDK, 2019) **acar:** taze (DS I, 1993)

Altay Türkçesinde = **kandu et:** taze et (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **amursuz:** taze (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cangi:** yeni, taze (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **sozuk / taza:** taze, temiz, saf (KBLS, 1990)

Kırgız Türkçesinde = **caşanğ**: yeşil, taze (ot hakkında) (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **top-toza**: taptaze **yangi** / **toza**: taze (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sibiehey**: taze (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **cezit**: yeni, taze (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, etimolojisini **nāl* > *jāl* > *jāš* şeklinde yaptığı kelimenin, Orta Türkçe *jāš* “taze, yeşillik, ıslak”, Türkmen Türkçesi *jāš* “genç, yaş”, Yakutça *sās* “yaş, yaşam”, Eski Türkçe, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri *jaš* “taze, genç, yaş, ıslak, yıl, ömür”, Karçay, Kazak, Kırgız Türkçeleri *žaš*, Kazan Tatarcası *jäš/žäš*, Çuvaşça *śol/śul* “yıl”, *kuś-śul* “yaş”, Eski Çuvaşça **žal*; Orta Türkçe *jāš-il* “yeşil”, Türkmen Türkçesi *jāšyl* (>Moğolca *jašil*), Türkmen Türkçesi *jaāš-a* “yaşa-” şekillerini tespit ederek, Moğolca **na(l)sun* “yaş” sözcüğü ile eşzamanlı olduğunu düşünmekte, taze sözcüğünün Farsça *tāza* kökenli olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

2.5. Öğün ve Belirli Zamanlara İlişkin Kelimeler

2.5.1. Öğün

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **aş oktı**: yemek vakti (KLS, 1992)

Eski Anadolu Türkçesinde = **öyün**: öğün, belli yemek zamanında yenen şey, yemek “Yanmış arpa etmegi, acı soğan öyünü değil” [74A6] [75A13] [140B1] (DK, 2006)

öyün: belli yemek zamanında yenen şey, yemek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bezme**: Far. gündüz yenilen bir öğün yemek (OTAL, 2006)

öyün: belirli aralıklarla verilen gıda, besin “O kuş turnayı ider dahi öyün” [371] [390] [531] [703] [772] [800] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **öğün**: yemek vakti “Her öğün tıka basa yediği iki katlı ekmek kadayıfı ile... - H. E. Adıvar”; bir vakitte yenilen yemek (TDK, 2019) **öğün** / **övün** /

öyün: yemek zamanı; yemek (DS IX, 1977)

Altay Türkçesinde = **kursak ci ten öy cetken**: yeme zamanı geldi (ATS, 1999)

Özbek Türkçesinde = **mahal** / **marta**: öğün (TÖS, 2018)

2.5.2. Kahvaltı

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **tutgūç**: kahvaltı (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **seherlik**: sabah yemeği **seherlik yê-**: sabah yemeği yemek ME 170/1 (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **söğdenis**: kahve altı, kuşluk (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **şafralık**: kahvaltı, safa bastırarak kadar az yiyecek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **âb-çerâ**: Far. kahvaltı (OTAL, 2006:??) **teslîf**: Ar. kahvaltı etme (OTAL, 2006: 1091)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kahvaltı**: genellikle sabahları yenilen hafif yemek “*Sabah kahvaltısından sonra otelimden çıktım. – A. Haşim*” **kahvaltı et-**: hafif yiyeceklerle karın doyurmak “*Akşamları yemek yemiyor, kahvaltı ediyoruz*” **kuşluk yemeği**: kuşluk vakti yenilen yemek “*İş sahibi bir kuşluk, bir de öğle yemeği veriyordu. – N. Cumalı*” (TDK, 2019) **anaştalığ / anaştalık**: sabah kahvaltısı (DS I, 1993) **çalduvar**: yemekten önce yenen meyve; kahvaltı **çerzelen-**: kahvaltı yapmak **çubukaltı / cığaraaltı / çıbığaltı**: kahvaltı (DS III, 1968) **tütüenalı**: sabahleyin yenilen hafif yemek, kahvaltı (DS X, 1978) **géylan altı**: kahvaltı **nahar**: kahvaltı (DS XII, 1982)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ertden azık / ertden tatım / ertden uşhuvur**: kahvaltı, sabah kahvaltısı (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kuşluk**: kahvaltı, kuşluk (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **nonushta**: kahvaltı (TÖS, 2018)

Saha - Yakut Türkçesinde = **sarsıardaanı ahılık**: kahvaltı (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **ertengi çiiş**: sabah kahvaltısı (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **şay-suksun**: hafif yemek, kahvaltı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **ertiklik**: kahvaltı **günortan naharı**: ikinci kahvaltısı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **naşta**: kahvaltı **ettirgenlik çay**: kahvaltı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi “güneşin doğuşundan öğle vaktine kadarki zaman” anlamındaki *çâşt* sözcüğünün de “kahvaltı” anlamında kullanıldığını tespit eden ve

Farsçadan *čāšt* alıntı olduğunu belirten Räsänen, *kuşluk* için Oğuz Türkçesi *kuşluk* “sabah vakti”, Osmanlı Türkçesi *kuşluk* “sabah ve öğlenin arasındaki zaman; yaklaşık olarak saat 10” açıklamalarını yapmaktadır (Räsänen, 1969).

2.5.3. Öğle Yemeği

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **gadâ'**: Ar. öğle yemeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **öğle yemeği**: öğle saatlerinde yenilen yemek “*Tam on ikiyi çeyrek geçe öğle yemeğini yiyor dakikası dakikasına. – N. Hikmet*” (TDK, 2019)

Gagauz Türkçesinde = **sofra**: öğle yemeği (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **künörtegî azıral**: öğle yemeği **obed**: öğle yemeği (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **künorta azık / künorta uşhuvur**: öğle yemeği (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **tüstik**: öğle yemeği **tüstenüv**: misafire öğle yemeği verilmesi (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **tüştük**: öğle yemeği (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **tuş**: öğle yemeği **tuş aşça-**: öğle yemeği yemek (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tushki ovqat / tushlik**: öğle yemeği (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **tüşkü çiiş**: öğle yemeği (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **düşteer**: öğle yemeği yemek (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çüşlük tamak**: öğle yemeği (YUTS, 1995)

2.5.4. Akşam Yemeği

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **ahşamlık**: akşamlik **ahşamlık bër-**: akşam yemeği vermek, akşamlatmak [KE 204r/5] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **aşa**: akşam yemeği (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **aşâ' / aşy**: Ar. akşam yemeği **âşî/aşyân**: akşam yemeği yiyen kimse **iş'â'**: Ar. akşam yemeği verme **taaşşî**: Ar. akşam yemeği yeme (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **akşamlok** / **akşamlık**: akşam yemeği (DS I, 1993) **kaşık çalımı** / **kaşşık çalımı**: ortalığın kararmaya başladığı, akşam yemeği zamanı (DS VIII, 1975) **yatgeberik**: yatsı yemeği (DS XI, 1979)

Hakas Türkçesinde = **iirdegî azıral**: akşam yemeği (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **şhuvur**: yemek, akşam yemeği **uşhuvur**: yemek, akşam yemeği **ingir uçhuvur**: akşam yemeği (KMTS, 2000)

Türkmen Türkçesinde = **şam**: akşam yemeği **şam edin-**: akşam yemeği yemek **şamlık**: akşam yemeği **agşamlık**: akşam yemeği **agşamlık edin-**: akşam yemeği yemek (TTS, 1995)

Değerlendirme: *akşamlık* “akşam yemeği” < akşam+lık (Tietze, 2002: 58)

2.5.5. Sahur Yemeği

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **sahur**: sahur, gece yemeği (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **sahûr**: Ar. sahur, temcit yemeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **sahur**: Ar. Ramazan ayında oruç tutanların gün doğmadan önce belirli saatte yedikleri yemek “Sonra sahur niyetine iki lokma bir şey yemek için otelin salonuna girdiğinde... – A. İlhan”; bu yemeğin yendiği vakit (TDK, 2019) **başdanlık**: sahur yemeği (DS II, 1965) **dünne**: sahur yemeği **dünyalık**: sahur yemeği (DS IV, 1969) **gecelik**: ramazanda gece yenen yemek, sahur (DS VI, 1972) **ir ekmeği** / **ir epmeği**: sahur yemeği (DS VII, 1974) **örtelik**: sahur yemeği (DS IX, 1977) **savur**: Ramazan geceleri yenen yemek (DS X, 1978) **yasdılıh**: sahur **zöhür**: sahur **zöhürlük**: sahur yemeği (DS XI, 1979) **ertelik**: sahur yemeği (DS XII, 1982)

Özbek Türkçesinde = **saharlik**: sahur yemeği (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *sähär* “sabah alacakaranlık, erken”, Kazak Türkçesi *saḡar* “sabahın erken saati” ve Osmanlı Türkçesi *sahur* “ramazanda oruç yemeği” anlamlarını tespit ederek Arapça *saḡar* sözcüğünden alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Kelime Arapça “güneş doğmadan öncesi, tan” anlamındaki *seher* sözcüğünden, “oruca başlamadan önce yenen yemek” anlamı kazanmıştır.

2.5.6. İftar Yemeği

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **eftâr**: Ar. iftar, oruç açma [NF 142/2] **eftâr kıl-**: oruç açmak, oruç vakti oruç bozmak [NF 134/11] **fiṭr**: Ar. oruç açma, oruç bozma [NF 146/13] (HATS, 2012)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **iftar**: Ar. Ramazanda akşam yemeği; iftara çağırmak; iftar etmek; oruç bozmak “Akşam Rabia ile beraber yine oruç bozuyor, iftar ediyoruz. H. E. Adivar” **iftar yemeği**: Ramazanda oruç açmak için hazırlanan yiyecek ve içeceklerin tümü (TDK, 2019) **çomata / camata**: ramazanda, yemeği ile birlikte ahabap veya akrabaya iftara gidip birlikte yemek yeme (DS III, 1968)

Özbek Türkçesinde = **iftor taomi**: iftar yemeği (TÖS, 2018)

2.5.7. Ağırlama

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **ağırla-**: ağırlamak, değer vermek, ikram ve ihsanda bulunmak **ağırlık**: hürmet, ikram (KB, 2006)

Harezm Türkçesinde = **tuzğu / duzğu**: misafir için hazırlanan yemek, yolcu hediyesi [ME 79/1, HKT 74a/4, HŞ 1011 ME 30/8] (HATS, 2012)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ağırla-**: hürmet göstermek, ikram etmek, yedirip içirmek “Ol anı yedürür içürür, ağırlar, azizler, göndürür” [5B9] [102A13] [120B5] **ağırlık et-**: ağırlamak, ikram etmek, ziyafet vermek, toylamak “Aruz Taş Oğuz beglerine ağırlık edüp toyladı” [149A8] **aş yedür-**: ziyafet vermek, yemek yedirmek, yemek vermek “Umanına usanına aş yedürdüm” [71A3] **azizle-**: ağırlamak, ikram etmek, hürmet ve itibar göstermek “Ol anı yedürür içürür, ağırlar, azizler, göndürür” [5B9] **konukla-**: misafir etmek, ağırlamak, ziyafet vermek “Oğuz beglerin konuklarıdı” [7A5] [37A9] [39B2] [120B3] [120B5] **toyla-**: ağırlamak, yedirip içirmek, ziyafet çekmek, ziyafet vermek [13B8] [69B6] [149A8] (DK, 2006) **büyükle-**: ikram etmek, saygı göstermek

hoş dut-: ikram etmek, ağırlamak, ziyafet vermek **oda yağlama:** yeni yapılan evde dostlara verilen ziyafet **yiyesi eyle-:** ziyafet hazırlamak, yemek yapmak (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **mîz-bânî:** Far. misafiri, konuğu ağırlayıcılık, ev sâhibilik (OTAL, 2006) **ağırla-:** misafire saygı göstererek ikramda bulunmak “*Qıymaduñ sâkin-i kûyuñ olana peykānuñ / Bir içim şu ile ağırlamaduñ mihmānuñ*” [MTL8] **ağırlan-:** kendisine ikramda bulunulmak, saygı ve itibar gösterilmek “*Sāqiyā rıtl-ı girān eksük gerekmez aradan / Yahşı ağırlanmağ ister hāşılı mihmān-ı ‘id*” [G39/5] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ikram:** konuğu ağırlama; bir şeyi armağan olarak verme, sunma; sunulan şey “*Konuklarına ikramları çoktu.*”; ikram etmek “*Köylerinde bize he zaman portakalların en olmuşunu, şarapların en eskisini ikram ettiler.*”; ikram görmek; ikramda bulunmak “*Kız hâlden anlamış olacak ki iki kere daha ikramda bulundu.* – R. Erduran” **yemek:** konuklara yiyecek verilerek yapılan ağırlama “*Pek protokolcü olduğu için yemek sessiz geçiyordu.* – F. R. Atay” (TDK, 2019) **dökkü:** misafire yapılan ikram (DS IV, 1969) **konukla-:** yemeğe çağırmak (DS VIII, 1975)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **sıyla-:** ağırlamak, yedirip içirmek **konak et-:** konuk etmek (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **ikrom:** ikram **izzat-ikrom:** ağırlama (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **hödür:** ikram, ağırlama (TTS, 1995)

Değerlendirme: Kazakların sofra düzeni ve yemek servisi bir bakımdan eski Türklerin protokol düzenidir. Bir kere Kazaklar misafirleri çoğunlukla koyun veya at keserek ağırlar. Koyunu keserken rastgele bıçak vurmazlar, her bir kemiğinin eklemine göre, kemikleri kırmadan, etleri ait olduğu kemiğe bırakarak keserler. Çünkü kesilen koyunun her bir kemik parçası (baş, kalça kemik...) kendi başına özel anlam ve değer taşımaktadır. Kesilen koyunun etini pişirdikten sonra kemiklerin uzvunun her bir değerine göre ayrı ayrı bölerek tabakların içine koyar. Bu tabaklar misafirlerin yaşlarına, önemine, mevkine, uzak ve yakınlığına göre hazırlanır. Geleneklere göre tabak düzenlemeye “tabak jasaw” denir. Baş tabak: Baş tabağa baş, kalça kemiği başta olmak üzere diğer etler konulur. Sıy tabak: Bu tabağa da baş, kalça kemiği konulması şarttır. Baş tabak veya sıy tabağa konulan başı misafirlere veya misafirlerin içindeki yaşça büyüğün önüne doğru çevirip koyar. Orta tabak: Orta tabağa aşıklı kemik, bazen kalça kemik başta olmak üzere diğer etler konulur. Ayak tabak: Bu tabağa misafir olmaya,

komşu veya kendi köyündeki insanlar için etin başka uzvundan konulur. Güvey tabak: Güvey tabağa bir tek ön bacak kemikle birlikte döş konur. Gelin tabak: Gelin tabağına göğüs, işkembe ve yürek konur. Kızlar tabağı: Kızlar tabağına yürek, böbrek ve koyunun çene kısmı konulur. Dünür hanımlar tabağı: Dünür hanımların tabağına kalça kemik, aşıklı kemik ve kaburga konur. Aş erme hanımın tabağı: Kazaklar anneye değer verir. Özellikle hanımlara saygıda kusur etmezler. Onlara özel olarak hayvan kesip tabak hazırlayarak aş erme aşını götürür. Aş erme hanımın tabağına, orta yaşlı olursa kalça kemik başta olmak üzere diğer etler, genç kadın olursa aşıklı kemik, göğüs, işkembe konur. Tabağın üstüne çelik bıçak konularak götürülür. Aş erme tabağın etleri oldukça bol olur. Bu tabakların dışında düğünde taze gelinin yüzünü açtıktan sonra, onun için özel “yüzaçar tabağı” hazırlanır (İsmail, 2002: 379-380).

ağırla- “ikram ve izaz etmek” krş. *ağırlık* < ET. *ağırla-* (Tietze, 2002: 38)

2.5.8. Ziyafet / Toy / Şölen

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uyğur Türkçesinde= **aş içkü:** toy, şölen, ziyafet **toi:** eğlence, ziyafet, düğün **kızaşı:** düğün, düğün ziyafeti, düğün şöleni, toy **toy:** bayram, toy (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **kestem:** önceden sözleşmeden, aniden konuk olarak gelenler için verilen ziyafet **sogdıç:** kışın, halk arasında sırayla düzenlenen bir ziyafetin adı **şanbüy:** bir davette içip sarhoş olanlar için aynı gece tertip edilen içkili bir şölen, ziyafet (Kençek lehçesi) “ewlig toğursa, kōzi yolqa bolūr: Ev sahibi misafirin karnını doyurduğu zaman, misafirin gözü yolda olur, gitmek isteyecektir. Bu atasözü, verilen bir ziyafetten sonra gitmek için ev sahibinden izin isteyen bir kimse için söylenir”(DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **da’vat / da’vet:** Ar. dâvet, ziyafet, çağrı [ME 99/2, KE 203v/21, HŞ 3162] **doy / toy:** ziyafet, düğün ziyafeti [ME 43/4, KE 109v/1, HŞ 3792, MN 8/76] **ziyāfet:** Ar. ziyafet [NF 395/6] **da’vet kıl- / toy kıl- / toy kur- / toyla- / ziyāfet kıl-:** ziyafet vermek, davet etmek, düğün yapmak [NF 20/1, KE 19v/5, HŞ 91, KE 192v/9, HŞ 2722, HŞ 4111, HŞ 1022, NF 395/6] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **toy:** düğün, şölen, şenlik (KTS, 2007) **cırgagıl:** eğlence, ziyafet **elbek menggü toy:** zengin, ebedi ziyafet **toy:** ziyafet **toyga ünde-:** ziyafete çağırarak

aşka ünde-: yemeğe davet etmek, çağırmak **cırğa-:** eğlenmek, yemeğe oturmak (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **toy:** ziyâfet (VBH, 1987) **toy:** düğün (RŞR, 2014) **toy:** düyün, sünnet cemiyeti **toyla-:** toy ve düyün etmek, ziyafet yedirmek, müsafire konuk vermek **bayka:** düyün, toy, sur, velimet ve sünnet cemiyeti **hürük:** ziyafet, toy, düyün, görmek (ÇOS, 1902) **şilan:** selatin ve umera sofrası; asakere tâm, ziyafet vermek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **toy:** şenlik, şölen, ziyafet, toy eylemek, **toy it-:** ziyafet çekmek, ağırlamak (YTS, 1983) **şölen:** halk için hazırlanmış yemek, askere ve halka verilen genel ziyafet, toy [53B3] [54A1] [54A2] [61A4] [83B13] **toy:** düğün, büyük düğün, eğlence, şenlik, şölen, ziyafet [53A5] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **arûsî:** Ar. düğün ziyafeti **âştî-hûre:** barış ziyâfeti **îlâm:** Ar. düğün yemeği **it'âm:** Ar. yemek yedirme, yemek verme, verilme **mazîf:** Ar. ziyâfet evi, herkese kapısı, sofrası açık ev **me'debe:** Ar. düğün yemeği **me'debet-ül-hitan:** Ar. sünnet ziyafeti **me'dübe:** Ar. ziyâfet, düğün **meyezd:** Far. düğün veya işret meclisi **mihmânî-i hass:** Far. seçkin kişilere verilen ziyâfet **mihmânî-i id:** Far. bir dînî bayramda verilen ziyâfet **mustani':** Ar. ziyâfet veren, yedirip içiren **nakîa:** Ar. ziyâfet, dâmat için hazırlanan yemek **süfre-i ziyâfet:** Ar. ziyâfet sofrası **urs / urus:** Ar. düğün yemeği **velîme:** Ar. düğün ziyâfeti, şölen; evlenme, düğün **pîlâv ü zerde:** Far. pilâv ve zerde; düğün yemeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ziyafet:** Ar. eğlenmek veya bir olayı kutlamak amacıyla birçok kimsenin bir araya gelerek yedikleri yemek, şölen, toy “*Padişahın bu ziyafetlere bazen cesim saltanat kayıkları ile de geldiği olurdu. – A. H. Çelebi*”; ziyafet vermek (veya çekmek); ziyafeti çekmek **şölen:** Moğ. ziyafet “*Sizin şöleniniz, galiba, benimkinden daha masraflı olmuş.*” – R. H. Karay”; belli bir amaçla düzenlenen eğlence; din töreni niteliğinde yemek toplantısı **güveyi yemeği:** erkekevi tarafından düğün akşamı akraba ve yakınlarla verilen yemek **paça günü:** paça çorbası ziyafeti çekilen düğünden sonraki gün (TDK, 2019) **ardön:** evlenme töreninden sonra karşılıklı verilen ziyafet **artça:** düğünden sonra iki tarafın birbirine verdiği ziyafet **ardca:** düğünden sonra gelin ve güveyin ana babalarının birbirlerine verdikleri ziyafet **ağılla-:** ikram etmek, ağırlamak **ağız dadı / ağız tadı:** nişan veya düğünde oğlan tarafından kız evine gönderilen şeker, tatlı, yemiş gibi hediyeler **algış tepsi:** tebrike gelenlere çıkarılan yemek tepsi (DS I,

1993) **bayrakı ekmeği**: düğün günü yenen yemek **bayram aşısı** / **bayram yemeği**: dini bayramların birinci günü pişirilen et, pilav ve tatlıdan ibaret yemek (DS II, 1965) **cumana**: düğünde kız ve erkek taraflarının birbirini yemeğe davet etmesi **çelik**: düğün sahiplerinin, akrabalarına özel bir törenle yolladığı koyun, kuzu, kaz eti “*Dışarda silah sesi var, galiba çelik geliyor*” **çeşt**: bayram yemeği (DS III, 1968) **dodırgan** / **dodurgün**: ziyafet (DS IV, 1969) **ferfere**: düğün yemeği (DS V, 1972) **harafana**: şölen **hatim**: düğünde davetlilere yedirilen yemek “*bugün İbrahim hatim yediriyor*” **hança**: gelin almaya giden dünürçüye erkek evinden verilen yemek **honça** / **honçe**: gelin evinden damat evine gönderilen gerdeklik yemek ve tatlı; gelin ve damada ikram edilen meyve, çerez; gelin ve damat evlerine tepsi içerisinde gönderilen hediye, çerez; gelin evine kına ile beraber gönderilen kuru yemiş; perşembe akşamı kız evinden oğlan evine gönderilen yemek; cuma günü geline götürülen baklava, börek vb. şeyler “*geline gelen honçalar pek yağlı ve tatlısı bol olmuş.*” (DS VII, 1974) **kanlıpilav**: yemekli toplantı, şölen **konaklık**: şölen, yemekli çağın **kurama**: ortaklaşa yapılan yemek şöleni **kakmık**: düğün gecesine erkeklerle verilen içkili yemek **keleş**: nişanlı gençlerin düğünden önce dostlarına ve akrabalarına verdikleri yemek **kenderek** / **kendrek**: eğlence, düğün **kızardı**: düğünden sonra, gelinle güveyin el öpmek ve baklava yemek için kız evine gitme geleneği **kişi**: düğünden sonra yapılan yemek çağrısı **konukluk**: düğünden sonra kız evinin damat tarafına verdiği yemek **kaliyet**: kız evinden erkek evine götürülen yiyecek **kencer**: bağ bozumunda yapılan et bayramı **kolanka**: bayram yemeği (DS VIII, 1975) **pilöv çeh-**: pilav ziyafeti vermek (DS IX, 1977) **savga** / **savğı**: bir acıdan kurtulmak ya da başarı kutlamak için verilen yemek, şölen **semah**: düğün yemeği, şölen **seyfet**: şölen, ağırlama “*Bey seyfeti beyedir.*” **somat**: şölen, düğün sofrası **tay et-**: yemekli büyük şölen vermek **supha**: düğün yemeği **teklım yemeği**: köylerde, düğün sahiplerinin giderlerine katılma biçimini saptamak amacıyla yakınlarının yaptıkları yemekli toplantı **sini okuntusu**: oğlan evinin kız evine gönderdiği sini içinde gelin giysilerinin eve gelişi nedeniyle konuklara şerbet sunma **saç**: düğünde erkek evinden kız evine gönderilen yiyecekler **sağdıç beklemesi**: gerdek akşamı sağdıçtan alınan yemekli eğlence sözü **tatlı aş**: düğün yemeği; aşure **toydüğün** / **toygır**: gösterişli, yemekli düğün (DS X, 1978) **yıkıntı**: ceza olarak verilen yemekli çağrı, şölen **yyıntı**: şölen (DS XI, 1979) **sözkesen**: düğün ya da bayram yemeğinde sofraya son gelen tatlı, meyve, pilav vb. yiyecek (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **toy**: ziyafet, şölen **toy et-**: şölen hazırlamak (ATS, 1999)

Çuvaşça = **эретнелле éretnelle**: ziyafet, şölen **си/сий si/siy**: ikram, ziyafet **сăйла-swyla-**: ikram etmek, ziyafet çekmek **сăйлан-swylan-**: ağırlanmak **мăкăрич/мăкриччи mwkwрпиç/mwkpіççi**: kârlı bir alış-veriş yapıldığı için ya da bir şeyin mükâfatı olarak verilen yemek, ziyafet **уртмакçă/уртмахça urtmakşw/urtmahşa**: düğüne gelenlerin getirdiği yiyecek ve içecekleri toplayan kişi (ÇTS, 2007)

Hakas Türkçesinde = **aarlas-**: ziyafet çekmek [2741] **toy**: düğün; şenlik [2467, 2471, 2472] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **mammat aş**: Karaçay düğünlerinde erkek tarafından kız tarafına gönderilen yemek (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **toy**: ziyafet, işret, düğün şöleni, şenlik **toy-soy**: her nevi ziyafet şölen **kız toyu**: düğün ziyafeti **uul toyu es**: sünnet düğünü **ziyapat**: ziyafet **keşik**: gelin gelince güveyin evinde tertip edilen ziyafet (yiyecekleri gelinin akrabaları kendileriyle birlikte getirirler) (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **toy**: düğün (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **ziyofat / mehmondorchilik**: ziyafet (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **şaylalgа**: şölen, çay toplantısı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **agzıbir aş**: düğünden bir gün sonra verilen yemek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **bezme**: Far. ziyafet, şölen, içki meclisi (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kaşgarlı *toy* kelimesini, “ordunun konakladığı, çadır kurduğu yer; ordu karargâhı; ordugâh” olarak açıklayarak farklı bir manasını tespit etmektedir (DLT, 2005: 582). Räsänen, Kırım Türkçesi *düğün*, Osmanlı Türkçesi *düyün* “bayram, şölen, ziyafet” tespitlerini yaparak, etimolojisini *toj-kün* şeklinde yapmakta; Osmanlı Türkçesi *ziyafât*, Kırım Tatarcası *zâjafât* kelimesinin kökeninin Arapça *diyâfat* olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969). Arat; ifadeninin, Babur’un Hindistan fethinden sonra Agra’da maiyeti ve yabancı devletlerin elçilerinin iştirâk ettiği, hediyeler kabûl ederek, kendisinin de bol hediyeler dağıttığı büyük ziyâfet için kullanıldığını belirtmekte, “Humayun’un doğum düğünü (velâdetiniñ toyı) yapıldı, hediyeleri saçık getirdiler, çok güzel bir düğün (toy) oldu” ifadesi ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmektedir (Arat, 1987: 656).

toy “şenlik, ziyafet” < ET. *toy* (Tietze, 2002: 582).

düğün “evlenme veya sünnet münasebetiyle yapılan ziyafetli ve eğlenceli şenlik ya da köy şenliği” < *doy / toy* ve *gün* (Tietze, 2002: 604).

2.5.9. Ölü Yemeği

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **yog**: matem, yas, ölü yemeği, yas töreni “*Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin agıtıp Tongra bir oğuş alpagu on erig Tonga Tigin yogında egirip ölürtümüz.*” [OA/KT-K7] “*Tokuzunç ay yiti otuzka yog ertürtümüz.*” [OA/KT-KD]

yug: matem, yas, ölü yemeği, yas töreni **yogla-**: yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek “*Yogçı sıgıtçı öngre kün togsıkda Bökli çöl[l]üg il Tabgaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kurikan Otuz Tatar Kıtany Tatabı bunça budun kelipen sıgtamış yoglamış.*” [OA/KT-D4] [OA/BK-D5] **yugla-**: yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek **yuglat-**: yas töreni yaptırmak, ölü yemeği verdirmek (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **yoğ**: yuğ, ölü yemeği, matem, yas (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **yog**: ölü gömüldükten sonra üç ya da yedi gün içinde verilen yemek **ol ölügke yogladı**: o, ölünün ardından (ölü için) yemek verdi. Bu Türklerin bir geleneğidir **basan**: ölünün cesedi gömüldükten sonra onun adına verilen yemek (DLT, 2005)

Eski Anadolu Türkçesinde = **aşını ver-**: ölen birinin ruhu için yemek yapmak ve yedirmek, ölü için yemek vermek “*Aygır atum boğazlayup aşum versün*” [74A9] [132B5] (DK, 2006) **ölü konukluğu**: matem yemeği (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ölü yemeği**: ölü evine komşu veya akrabalar tarafından hazırlanıp getirilen yemek; ölü adına verilen yemek (TDK, 2019) **atav**: ölülerin ruhu için 3. veya 7. günü verilen ölü aşısı **aci ekmeği**: ölü evine komşu veya akrabanın gönderdiği yemek (DS I, 1993) **buluş**: ölü evine gönderilen yemek (DS II, 1965) **canaşı**: ölünün ardından canı için verilen yemek **cumalıh**: ölü ailesinin ölümden sonraki ilk cuma gecesi yaptığı yemek (DS III, 1968) **kıt ekmeği**: ölü çıkan eve komşuların gönderdiği yemek **kışe**: ölü çıkan eve komşuların gönderdiği yemek (DS VIII, 1975) **ülü**: düğünde gönderilen çerez, aramağan; yoksul komşuya gönderilen yemek; ölü evine gönderilen akşam yemeği; yiyecek; kurban etinden verilen sadaka **velime**: gelin getiren

evin, ölülerinin canı için verdiği yemek; ölümün kırkinci günü verilen yemek (DS XI, 1979) **sonnuh**: ölmeden önce yenen yemek, son yemek (DS XII, 1982)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **mırdı uşhuvur**: ölenin arkasından verilen matem yemeği **katlama**: ölü evinde verilen bir tür katmer (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **yoğ aşı**: ölüyü anmak üzere verilen ziyafet (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **elüvaş / eluvaş**: defin merasimine iştirak edenlere yedirilen yemek (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **marhum hotirasiga pishirilgan ovqat / sadaqa**: ölü yemeği (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Kıbrıs'ta ölünün ailesi, kalabalığı eve çağırır, yemek yedirir. Genellikle tavuk pilav, patates veya kolokas, bişi ile helva dağıtılır. Bu ilk gün içindir. Ölünün ilk günü, ilk cuma günü, üçüncü, yedinci, on beşinci, otuz yedinci, kırkinci ve elli ikinci günü, ölü evinin yemek veya çörek yapıp dağıttığı görülür (Karabacak, 2012).

BÖLÜM III: YİYECEK ÇEŞİTLERİ

3.1. Et ve Et Ürünleri

3.1.1. Et

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **semiz**: semiz, besili, etli “*Toruk bukalı semiz bukalı arkada bönşer, semiz buka toruk buka tiyin bilmez ermiş tiyin ança sakındım.*” [OA/TUN1-B5-6] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **ät**: et **ätlig**: etli, semiz **söl**: usare, et özü **uça**: sırt, arka, kuyruk, kuyruk sokumu; örfe göre baş misafire ikram edilen et parçası, kuyruk sokumu (EUTS, 1968) **et**: et “*Karı üpgük yıl yarumazkan etdi*” [21] (IB, 2004) **ät**: et **söl**: et özü (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **et**: et [194] [1166] [1528] “*Uwutsuz yüzi körse etsiz süñük Uwutsuz özi körse bütmez irük*” [2206] [3554] [4349] [4519] [4519] [4643] [5862] [6239] [6389] [6481] (KB, 2006) **et**: et **etlëdi**: yemeklik et yapmak “*ol qoyıg etlëdi: o, koyunu kesti ve yemeklik et yaptı*” **etlik qöy**: etlik koyun, kesilmek için hazırlanan koyun **söglünçü**: ateşte pişirilmiş ızgara et **köwşek et**: yumuşak et **çoñg et**: kemiksiz et **söllüg et**: iyice pişmemiş olan, hala içinde kan pıhtıları bulunan et **yāş et**: taze et **yīg et**: çiğ et **bışıq et**: pişmiş et (Yagma lehçesinde bışığ yerine kullanılan sözcük) **sögüş**: ateşte pişirmeye uygun oğlak ya da kuzu (Oguz lehçesi) **yawgān aş**: etsiz (yavan) yemek (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **et / it**: et, vücut, beden [NF 178/10, KE 6v/20, ME 34/7, HKT 328b/5, MM 248/1, İML 79, (1), HŞ 2183, MN (1) 17/13] **çaynam et**: et parçası [HKT 319b/6] **güş**: *Far.* et [KE 149v/12] **hām et**: ham et, çiğ et, işlenmemiş et, sade et [KE 130r/8] **pişik et**: haşlanmış et [İML 164] **ulmuş**: pişip ensaci kalmamış et [İML 164] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **et**: et **toğram**: et parçası (DMLT, 2018) **et**: et (KLS, 1992) **etlü / itlü**: etli **it**: et **itsiz**: etsiz **şeriha**: et dilimi **toğram**: et veya ekmek parçası **yahsi**: pişmiş et (KTS, 2007) **et**: et (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **et**: et, kesilmiş hayvan parçası “*Depe gibi et yığ; göl gibi kımız sağdur*” [9A8] [9B2] [14A12] [17A2] [28A2] (DK, 2006) **çakır**: iyi pişmemiş et

etin karacası: etin yağsız kısmı (YTS, 1983) **et:** et “*dereden eti alıp çıkarurlar, tağda yirler*” [60a-11] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **lâhm:** Ar. et **lâhme:** Ar. et parçası **lahm-ı ganem:** Ar. koyun eti **gûşt:** Far. et **lâhme:** Ar. et parçası **muhh:** Ar. ilik **muzga:** Ar. bir parça et **nâdic:** Ar. iyi pişmiş et **türkcûş:** Far. yarı pişmiş et (OTAL, 2006) **et:** et “*Heman et gösterüp anı toyur*” [191] [200] [219] [221] [223] [252] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **et:** insanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka “*Bu koyunda hiç et yok, pek zayıf*”; kasaplık hayvanlardan sağlanan kaslardan oluşmuş besin maddesi; et bağlamak; et kanlı gerek, yiğit canlı; et kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa ne yapılır?; et ne kadar arık olsa üstüne ekmek yaraşır; et tırnak olmak; et tırnaktan ayrılmaz; et tutmak; ete kemiğe dönüştürmek; eti budu yerinde; eti kemiğine yapışmak; eti ne budu ne?; eti senin kemiği benim; etinden et koparmak; etle tırnak arasına girilmez; ele tırnak gibi; etten duvar örmek; etten önce çömleğe düşmek **etli:** içinde et bulunan; eti çok olan “*etli koyun*”; yenecek kısmı çok olan (meyve) etli “*lezzetli bir zeytin*”; etliye sütlüye karışmamak “*Etliye sütlüye karışmamak ve hiçbir ideal için hiçbir mücadeleye katılmamak onun mizacıdır. – P. Safa*” **ilik:** ilik gibi; çok lezzetli, iyi pişmiş (et); iliği kemiği donmak; iliği kemiği ısınmak; iliğine (veya iliklerine) işlemek (veya geçmek) **etsiz:** eti olmayan “*etsiz yemek*” **antrikot:** Fr. sığırın iki kürek kemiği arından ve pirzolalık yerinden çıkartılan, kemiğinden sıyrılmış et dilimi **baget:** tavuk, piliç vb. kanatlılarda but ile parça arasında kalan etli bölüm **beyaz et:** tavuk, balık vb. etlere verilen genel ad **biftek:** ızgara veya tavada pişirilen, genellikle dana eti dilimi **cızbız:** ızgarada pişirilmiş (et) **etlik:** kış için etinden kıyma, kavurma, pastırma ve sucuk yapılan semiz hayvan; buzdolabında et koymak için ayrılmış yer **kara et:** kastan oluşan yağsız et **kırmızı et:** büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yağı ve proteini yüksek eti **kontrfile:** Fr. kesim hayvanlarında, bel kemiğindeki dikensi çıkıntının iki yanında bulunan et dilimi **koyun eti:** koyunun kesilip parçalanmış eti **kurban eti:** kurbanlık hayvanın kesilip parçalanmış eti. “*Kurban etiyle köpek tavlanmaz.*” **kuşbaşı:** küçük bir kuşun başı büyüklüğünde doğranmış (et vb.) “*kuşbaşı et*” **kuşbaşıli:** içinde kuşbaşı et olan “*Çocuklara kuşbaşıli bulgur pilavı ziyafeti çekiliyor. – A. Gündüz*” **kuzu eti:** kuzunun kesilip parçalanmış eti **lop et:** yağsız, iyi pişmiş, iri parça et **pirzola:** İt. kasaplık hayvanda omurganın iki yanındaki bölge

“koyun pırzolası, kuzu pırzolası, sığır pırzolası”; bu bölgeden dilimler hâlinde çıkarılan kemikli et parçası, kotlet **pirzolalık**: pırzola yapmaya elverişli “*pirzolalık et*” **sığır eti**: sığırın kesilip parçalanmış eti “*Sonra kızarmış patatesli sığır etini kesmeye koyuldu. – S. F. Abasıyanık*” **tavuk eti**: tavuğun kesilip parçalanmış eti; tavuğun beyaz ve yumuşak eti gibi olan **tavuklu**: içinde tavuk eti bulunan **rozbif**: Fr. kızartılmak amacıyla hazırlanmış veya kızartılmış sığır eti parçası **söğüş**: soğuk olarak yenen haşlanmış et “*Şimdi her sokakta bir tavukçu aşevi var. Tavuğun çorbasını, söğüşünü, suyuna pilavını satıyor. – N. Hikmet*” (TDK, 2019) **abul**: kemiksiz et (DS I, 1993) **bırakmalık**: etin kemiksiz, kaba kısmı, külbastılık **böbrek yatağı**: flota et (DS II, 1965) **çaman**: kebab, pırzola; doğranmış, kurutulmuş pastırmalık et; pastırmanın üzerine sürülen çemen **çemiş eti**: keçi eti **çendir**: yağsız et; sinirli et **çepik**: keçi eti **çemen**: pırzola **çimkem**: küçük et parçası **çevirme**: ızgara et (DS III, 1968) **diki**: et parçası; kemikli ya da kemiksiz pişmiş et, kavurma **dilkem**: büyük et parçası, külbastı **döş**: göğüs, bağır, kaba et, kalça **dilkeç**: pırzola **dürme**: güneşte kurutulduktan sonra kıyma yapılan ve kışın kullanılan çiğ et (DS IV, 1969) **eyeği sayması**: pastırmacılıkta kaburga kemiklerinin üstündeki etler (DS V, 1972) **gonguş**: kuşbaşı et (DS VI, 1972) **hardala**: sığır etinin but kısmı **icik**: kırmızı et (DS VII, 1974) **kırtış**: etin yağlı yeri **kuşgömü / kuşgönü**: sığırların omurgasından çıkarılan pastırmalık, yağsız et (DS VIII, 1975) **laba**: davarın boyun eti “*Labanın çorbası iyi olur.*” **löp**: kemiksiz et (DS IX, 1977) **seyir**: davarın bel ve pırzolalık eti, taraklık “*Çebiç seyirinin söğürmesi pek lezzetli olur.*” **siyer**: pırzola **söğürme**: pırzola, ızgara et **taraklık / taraklı**: etin pırzolalık yeri **sam**: kemiksiz et parçası **soygun**: kavurmalık et **şakla**: et parçası, yarım koyun **şarpındırık**: arık, yağsız et **tomta**: kemikli büyük et parçası **tontu**: suda pişmiş et, söğüş “*Tavuk tontusunu severim.*” **tiritlik**: pastırmacılıkta kullanılan, sığırın bel kemiği bölümündeki et (DS X, 1978) **yalkandak**: kötü, yenmeyen et **yalkı**: yavan, katıksız; yağsız, besi değeri olmayan et (DS XI, 1979) **kahaç**: pırzola (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **et**: et **ettü**: etli, etli olan **çelde-**: eti, yağı kemiğinden kazımak **ılbıra-**: (et için) haşlamak, pişirmek **ılbıray kalgan et**: haşlanmış et **et-kaar-**: eti pişirmek **tadalga**: kurban etinin parçası **üüçe**: (yemek için) donmuş kemiksiz et (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **et**: et **sır eti**: sığır eti **bifşteks**: biftek **cızbız**: şiş eti **lokma**: et lokması **lokmalı**: etli; et yemeği (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **it:** et “*tirig ittî kize tartpacah; V. Şulbayeva; diri et çekip kesilmez*” “*arığ itten üs sıhpaan, arğaasnan toğıs pütpeen; atasözü; zayıf etten yağ çıkmaz, tembelle iş olmaz*” **ças it:** taze et **hoy idî:** koyun eti **sosha idî:** domuz eti **at idî:** at eti **tanah idî:** tavuk eti **aba idî:** ayı eti **hızıl it:** kırmızı et **hırmaçı:** kış için hazırlanan et **hırmaçılığ:** etli **pızırğan it:** pişmiş et **ılbrap parğan it:** iyi pişmiş et **it toğıra-:** et doğramak “*pîçirölîğ ügüre haynatçan, pireede it toğırabışçah; N. Tyukpiyeko; piçirölü çorba kaynatmış, bazen de et doğramış*” **pîr salım it:** bir pişirimlik **et son it:** kemiksiz et **son it aarlığ it nimes:** kemiksiz et kıymetli et değildir **çağ çoh it:** yağsız et **pızırğan it:** pişmiş et (HTS, 2005) **it:** et [1834, 2453] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cıtca:** et **citça:** et **et:** et **et savda:** etin kavrulduktan sonra tuluma doldurularak kışa saklanması **gıbit savda:** etin kavrulduktan sonra tuluma doldurularak kışa saklanması **semiz et:** yağlı et (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **silikpe:** çok kaynamış ezilerek pişmiş et **şıcıq:** etin yağının kavrulmuş et **şıcıq:** etin yağının kavrulmuş et çıkarıldıktan sonra artakalan kısmı (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **caşık:** yavan (et hakkında) arık, zayıflamış **caşık et:** arık hayvanın eti **yavan et:** eti caşık (hayvan hakkında) semiz olmayan, eti yağı olmayan “*eti kalgan kök caşık, kanı kalgan bir kaşık: teni morarmış, kanı bir kaşık kalmış.*” **et:** et **kanduu et:** kanlı et **sulp et:** lop et (kemiksiz et; kemiğinden ayrılmış olan et) **bir üzüm et:** bir parça et **salım:** bir salım et, bir defapişirilecek kadar et (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **yilik:** ilik “*uçuznu yiligi tatımas*” (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **et / go’sht:** et **etli / go’shtli:** etli **etsiz / go’shtsiz:** etsiz **buzoq go’shti:** dana eti **qo’y go’shti:** koyun eti **qurbonlik go’shti:** kurban eti **qo’zi go’shti:** kuzu eti **qobirg’a / kotlet turi:** pirzola **sigir go’shti:** sığır eti **quyon go’shti:** tavşan eti **tovuq go’shti:** tavuk eti **yaxna go’sht:** söğüş (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **et:** et **etteex:** etli **busput / soybut et:** söğüş **bifşteks:** biftek **buut:** but **çoppuuska:** piliç (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **et:** et **nek eti:** inek eti **pıjrgan et:** haşlama et, haşlanmış et **koy:** koyun eti **şoşka edi:** domuz eti (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **dülüm:** bir yemeklik et **et:** et **etkir:** etli **ettig:** etli **kotleta:** pirzola, köfte **hırbaça:** karın derisi içinde dondurulmuş et **kon:** kemiksiz et (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **etli:** etli **donuz eti:** domuz eti **bişgek:** çabuk pişen et vb. **but eti:** but eti **çılka:** etin kemiksiz yumuşak kısmı **çişlik:** şişlik, şişe dizilmiş et **çişliklik:**

şış yapmak üzere hazırlanmış et **doñ et:** donmuş et **et:** et **süñksüz et:** kemiksiz et **gaynadılan et:** haşlanmış et **goyun eti:** koyun eti **geçi eti:** keçi eti **göle eti:** dana eti **kakmaç:** ince kesilmiş et parçaları **kotlet:** pirzola **goynuñ butı:** koyun budu **ördek eti:** ördek eti **toşşan eti:** tavşan eti (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **göşdar:** etli **göşdarlık:** etlilik **göşlük:** etli **loşgöş:** kemiksiz et **lok:** kemiksiz; kemiksiz et **maysız göş:** yağsız et (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Et, Kazak Türklerinin en önemli yiyecekleri idi. Onlar en çok at ve koyun eti yerlerdi. Eti konserve yapmayı biliyorlardı. Bu etleri hayvanın kemiklerine göre servis yaparlardı. (İsmail, 2002: 28).

3.1.2. Kıyma

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **käsmä:** kıyma, yemek (EUTS, 1968) **käsmä aş:** kıyma, kesme aş (ETG, 2003)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kıyma:** çekilmiş et; küçük kuşbaşı etlerden kavrulmuş kışık kavurma **kıymalı:** içinde kıyma bulunan (yemek); içinde kıyma bulunan gözleme, börek, pide vb. hamur işleri **kıymalık:** kıyma yapmaya elverişli olan “*kıymalık et*” **kıymasız:** içinde kıyma bulunmayan yemek “*kıymasız Ankara döneri*” (TDK, 2019) **bıhtı:** kavrulmuş kıyma (DS II, 1965) **topoç:** kavrulduktan sonra yağı ile dondurulmuş kıyma (DS X, 1978) **şifte:** yağda kavrulmuş kıyma (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **kıyma:** kıyma (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **harban:** kıyma **tarthan it:** kıyma **harban tart-:** et kıymak (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tartılğan et:** kıyma (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kıyma:** kıyma (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qiyma:** kıyma **qiymali:** kıymalı **qiymalik:** kıymalık **qiymasiz:** kıymasız (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **farş / kırıbammit et:** kıyma **kırıbammit etteex:** kıymalı (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **tırtkan:** kıyma (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kıyma**: kıyma (YUTS, 1995)

3.1.3. Pastırma

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **kağ**: pastırma (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **başdırma**: pastırma **kaklamak**: pastırma yapmak (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **nemek-sûd**: Far. tuzlu şey, pastırma **teşrîk**: Ar. pastırmanın güneşte kurutulması (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **pastırma**: tuz, çemen, kırmızıbiber karışımının et üzerine sürülerek güneşte veya iste kurutulması yoluyla yapılan yiyecek “*Kayseri pastırması*” **kakaç**: tuzlanıp kurutulmuş yiyecek; manda pastırması **likorinoz**: Rum. balıkların iste kurutularak yapılan pastırması (TDK, 2019) **basdırma** / **basdurma** / **bastırma**: kurutulmuş tuzlu et, pastırma **but yarması** **pastırma**: arka kalça etlerinden yapılan pastırma (DS II, 1965) **çerik**: çemensiz pastırma (DS III, 1968) **eğrice**: butların topak etlerinden yapılan pastırma parçası **eyrice**: hayvanın but tarafından yapılan pastırma (DS V, 1972) **güveğikömü**: kürek ile boğaz ve gerdana yakın yerden yapılan pastırma (DS VI, 1972) **kakaç**: pastırma, kurutulmuş et; kavurma; tuzlanarak kurutulan balık; ateşte pişirilen uzunluğuna dilinmiş kemiksiz et; sucuk kangalı **kanat**: bir çift pastırma (DS VIII, 1975) **potuk** **bastırma**: hayvanın bacak etinden yapılan pastırma (DS IX, 1977) **sirinsi**: evde yapılan bir çeşit pastırma (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **pastırma**: pastırma (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **dudlama**: pastırma, pastırmalı **dudlamabop**: pastırmalık (TÖS, 2018)

Değerlendirme: *basdırma/pastırma* “kurutulmuş tuzlu et” < basdır-/bastır- “basmak, sıkıştırmak” + fiilden sıfat yapan -ma eki (Tietze, 2002: 211).

3.1.4. Kurutulmuş Et

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qaq et**: kurutulmuş et, dilimlenen ve güneşte kurutulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **kurut et**: kurutulmuş et, pastırma [İML 164] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kaq**: uzun dilimler hâlinde kesilip ateşte veya güneşte kurutulmuş, pişirilmiş et (KTS, 2007) **kurut et**: kuru et (DMLT, 2018)

Çağatay Türkçesinde = **bihti**: kurutlamış ve suyunu çekmiş et, kadid, kak, basturma **kakmac**: kuru balık, kebab mahi (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kadit**: kurutulmuş et (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **kadîd**: Ar. kurutulmuş et (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **hakaç**: tuzlanarak güneşte kurutulmuş pastırma parçası (DS VII, 1974) **çiri**: balık kurusu, çiroz (DS III, 1968) **küzüm eti**: kışın yemek için tuzlanarak kurutulmuş et (DS VIII, 1975)

Hakas Türkçesinde = **salıq**: kurutulmuş et **salım**: kurutulmuş et (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kak**: kurutulmuş et **kakla-**: et kurutmak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **sürletüv**: etin kurutulması, kurutulmuş olmak (TKS, 2007)

Tuva Türkçesinde = **henme**: kurutulmuş et (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kiygamça**: dar dilimli iste kurutulmuş et **sür göşt**: iste kurutulmuş et (YUTS, 1995)

3.1.5. Sakatat

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **oş**: iç, karın, bağırsaklar “*Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmış*” [29] (IB, 2004)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **sakatat**: Ar. kesilmiş hayvanın yürek, karaciğer, böbrek, işkembe, beyin, vb. iç organlarıyla baş ve ayakları **ciğer**: Far. hayvanlarda akciğer, yürek ve karaciğerin oluşturduğu takım **işkembe**: Far. kasaplık hayvanlarda mideyi

oluşturan bölümlerin bütünü, göden “İşkembe ayıklamaktan, bulaşık yıkamaktan göz açamıyordum. – O. Kemal”; mide; işkembeden atmak; işkembesini düşünmek; işkembesini şişirmek **ışkembeli**: içinde işkembe bulunan yemek, çorba **kokoreç**: Rum. şişe sarılarak kor ateşte kızartılan, kuzu bağırsağından yiyecek **paçalık**: paça çorbası yapmak için ayrılmış “paçalık ayak” (TDK, 2019) **sarhanah**: sucuk doldurulan barsak **şırdan**: işkembe (DS X, 1978) **sarkanak**: işkembe (DS XII, 1982)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **öpke-bavur**: sakatat **bıdır**: işkembe **mal iç**: işkembe **sangkılçak**: küçük işkembe (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **ichak-chovoq**: sakatat **jigar**: ciğer **qo'zi ichagidan tayyorlangan kabob**: kokoreç (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **bağır**: ciğer (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *ışkambä* kelimesini tespit ederek, kökenini Farsça *şikamba* olarak açıklamaktadır (Räsänen, 1969).

3.1.6. Jambon / Salam / Sosis

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **jambon**: tuzlanıp ise tutularak hazırlanmış domuz budu veya kolu **salam**: *İt.* sığır, hindi vb. etinden yapılan, genellikle dilimlenerek soğuk yenen bir yiyecek **Macar salami**: bir tür salam **sosis**: *Fr.* kıyılmış etin baharatla yoğrulduktan sonra ya tam ya da yarı pişirilerek hayvan bağırsağı içine doldurulmasıyla hazırlanan bir yiyecek türü “Sosisin ekmeği ve hardalı o kadar boldur ki bir porsiyonla iki kişi bile doyar. – S. Birsel” (TDK, 2019)

Çuvaşça = **has**: salam (ÇTS, 2007)

Hakas Türkçesinde = **vetçina**: jambon **sosiska**: sosis (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **dudlangan cho'chqa go'shti**: jambon **kolbasa**: salam **sosiska**: sosis (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **vetçina** / **okorok**: jambon **xalbahı**: salam **sosiska**: sosis (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **sosiska**: sosis (TTS, 1995)

Değerlendirme: *jambon* “tütsülenmiş domuz budu” < *Fr. jambon* < *Lat. gamba* “bacak” (Tietze, 2009: 436)

3.1.7. Sucuk

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **suqtu**: karaciğer, et ve baharatların bağırsağa doldurulmasıyla yapılan sucuk; daha sonra pişirilir ve yenir togrıl; bağırsağa et ve baharatın doldurulmasıyla yapılan sucuk (Kençek lehçesi) (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **sohta**: kan sucuğu (KLS, 1992) **şuçuk**: sucuk (DMLT, 2018)

Çağatay Türkçesinde = **kazı**: kızı, at etinin sucuğu, basturma (ÇOS, 1902)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **sucuk**: şişirilip kurutulmuş bağırsak içine baharlı et kıyması doldurularak yapılan bir yiyecek türü; ceviz, badem içi vb. şeyler, bir ipliğe dizildikten sonra nişasta ile koyulaştırılmış kaynar üzüm şirasına batırılarak yapılan tatlı yiyecek **mortadella**: İt. bir tür İtalyan sucuğu ve böreği (TDK, 2019) **ekşimik**: sucuk **erişgi**: et sucuğu (DS V, 1972) **hişkir**: sucuk **irişgi** / **irişgik** / **irişgil** / **irişgilik** / **irişgin** / **irişgir** / **irişik** / **irişki** / **irişikik** / **irişkin** / **irişkir** / **irişkirik** / **irişkit** / **irişlik**: et sucuğu **işgilik** / **içgilik** / **içkilik** / **işkilik**: sucuk (DS VII, 1974) **kedit**: baharatlı eti bez torba ya da bağırsakta kurutarak yapılan bir çeşit sucuk **kumbar**: et sucuğu (DS VIII, 1975) **lişkir**: etten yapılan sucuk **pişkil**: sucuk (DS IX, 1977) **şirdik**: et sucuğu (DS X, 1978) **ununba**: et sucuğu (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **cörgöm**: mide ve bağırsaklardan yapılmış yemek; sucuk, yağ ve koyun eti parçalarıyla doldurulmuş bağırsak (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **sucuk**: sucuk (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **kolbasa**: sucuk “sumkazınan kolbasa sığar pırce. V. Şulbayeva Çantasından sucuk çıkarıyor” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kıyma**: sucuk **sohta**: karaciğer ve baharatla yapılan bir tür sucuk **aşhın sohta**: işkemmeden yapılan sohta **cavlu sohta**: içyağı ile yapılan sohta **çıpçikköz soht**: karından yapılan sohta **içegi sohta**: kalın bağırsaktan yapılan sohta (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **sucıq**: sucuk (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **çuçuk**: sucuk **çoçko çuçuğu**: domuz sucuğu **taydıng çuçuğu**: tay etinden yapılan sucuk **çuçuktay bolup semiriptir**: pek fazla semirmiş **sözünğ çuçuikka tiydi**: sözünle iğneledin **kalbasa**: Rus. sucuk (domuz etinden) **bıcı**: (Alay’da) kıyılmış,

kavrulmuş, pirinçle veya unla karıştırılarak etten yapılmış olan sucuk (Talas Vadisi'nde) beyinden, kuyruk yağından, kandan yapılmış sucuk (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **kolbasa**: sucuk **kolbasali**: sucuklu (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sudjuk (xalbahı körüne)**: sucuk (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kolbasa**: sucuk (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kolbasa**: sucuk **kolbasa ürünleri**: sucuk ürünleri **bir kilogram kolbasa satın al-**: bir kilogram sucuk satın almak **bagröyken kolbasası**: ciğer sucuğu (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kezi**: atın kaburgasından yapılmış sucuk (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Sözcük “hayvanın içyağı” anlamından başka bu yağın kullanıldığı “sucuk” manasına da gelmektedir.

Räsänen, Memluk Kıpçakçası *sučuk* “doldurulmuş bağırsak”, Osmanlı Türkçesi *sužuk*, Kazak Türkçesi *sužuk/süžük* “küçük sosis”, Kuman Türkçesi *sučuχ* “bağırsak”, Barabaca *suzuk* şekillerini tespit etmekte, kelimenin Bulgarcaya *sužuk*, Rusçaya *сычуз* olarak geçtiğini belirlemekte; Karahanlı Türkçesi *kazy* “içyağı”, Kazak Türkçesi *kazy* “içyağı; sucuk, sosis”, Tarançi lehçesi *kezī* “içyağı”, Hakas Türkçesi *χazy*, Yakutça *χasā* “atın içyağı”, Çuvaşça *jor/jur*: *jur-varlā* sözcüklerini tespit ederek, Moğolca *qarbiñ/arbiñ* “içyağı”, Tunguzca *kalbiñ* “göğüs bölgesindeki yağ”, Korece *karbi/kalbi* “pirzola” sözcüklerinin eşzamanlı olduğunu bildirmektedir (Räsänen, 1969).

Arat, Babur’ün bir av esnasında vurduğu kulanın semizliğinden bahsederken, kazısının kalınlığının bir karışa yakın olduğunu kaydettiğini, Kırgızca kazı karın yağı anlamını, Süleyman’ın bu kelime için at etinin sucuğu ve pastırma mânasını veriyorsa da, burada bir yanlışlık olduğunu; sucuğun ise daha çok kazılık sözü ile ifade edildiğini belirtmektedir (Arat, 1987: 617).

Tarihi bilgilere bakıldığında kazı-karta yapma, sucuk yapma usulü Kazak halkında eskiden beri yerleşmiştir. Kazakların kazı yapma usulü şöyledir: Yılığının iki taraf sırt kaburgasını iki parça alıp 5-7 saat asıp suyu akıtılır. Kazı yapan, bağırsağı birer saat tuzlu suya koyar. Yapılan kazıya sucuklara sert ağaç parçalarından, odundan şişler hazırlarlar. İşte dönderilmeyen kazı, dönderilen kazıdan lezzetsiz olur ve çok saklamaya gelmez. Kazı bağırsağa tıklmadan önce iyice tuzlanıp biber, sarımsakla tatlandırılır. Kazı türlerinin şöyle adları vardır: kere kazı, sere kazı, tabıldırık kazı, biy kazı, dönbeğ kazı, şıntak kazı (İsmail, 2002: 381-382).

3.1.8. Av ve Av Hayvanları

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **kiyik**: geyik, yabanî hayvan, av hayvanı “*Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz.*” [OA/TUN1-G1] **keyik**: geyik, yabanî hayvan, av hayvanı **sıgun**: sığın, geyik, yabanî geyik “*Tagda sıgun ötser [ança?] sakınur men.*” [OA/BK-B5-6] **tabışgan**: tavşan “*Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz.*” [OA/TUN1-G1] (Ergin, 1989)

Çağatay Türkçesinde = **av**: sayd, şikyar, bir av (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **av**: genellikle eti yenilen vahşi hayvan ve kuş; karada ve denizde vurulup tutulan yabani hayvan “*Av avladılar, kuş kuşladılar*” [12B11] [13B6] [14B13] [20A12] [23B10] **sığın**: geyik cinsinden bir hayvan, geyiğin büyük türü “*Hemen yayı bilügünden çıkarurıdı, buğanuñ, sığınuñ boynuna atarıdı*” [120B12] **şikâr**: av, av hayvanı, avlanmış hayvan “*Üç gün dahı Begili av şikâr etiyile konuklayalum begler, dedi*” [120B5] **şikâr eti**: av eti “*Üç gün dahı Begili av şikâr etiyile konuklayalum begler, dedi*” [120B5] **tavşan**: tavşan “*Uçardan kaz, tavuk; yürürden geyik, tavşan bu havlıya doldurup Oğuz yigitlerine bunu dâm etmişidi.*” [129B4] (DK, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **av hayvanı**: etinden, postundan yararlanmak amacıyla veya zararlı olduğu için avlanan vahşi hayvan **bıldırcın**: tavukgillerden, boz renkli, benekli, yurdumuzda en çok sonbaharda eti için avlanan, etinden ve yumurtasından yararlanılan göçebe kuş; bıldırcın gibi; bıldırcının beyliği arpa biçimine kadardır **keklik**: sülüngillerden, güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş “*Keklik gibi taştan taş sekerek / Gerdan açıp gelişini sevdiğim – Ruhsati*” **kaz**: perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabani veya evcil kuş; kaz gelen yerden tavuk esirgenmez; kazı koz anlamak; kazın ayağı öyle değil **sülün**: sülüngillerden, kuyruğu çok uzun, eti yenilen bir kuş **üveyik**: güvercinlerden, korularda yaşayan, eti için avlanan, boz renkli bir kuş **çalı horozu**: tavukgillerden, eti beğenilen bir yaban kuşu **ördek**: perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu, badi, badik “*Üç ördek onları görünce paytak paytak kaçıştılar. – H. Taner*” (TDK, 2019) **seyirtme**: olta ile torik, palamut balığı avı (DS X, 1978) **yaylın avı**: sürekle avı (DS XI, 1979)

Kırgız Türkçesinde = **anğ**: yabani hayvan, şikâr (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **au**: av **hau**: av **au et-**: avlamak **babiş**: ördek **bolan**: geyik (KBLS, 1990)

Sahaca (Yakutça) = **xonuu kuruppaaskita**: bıldırcın **bult**: av (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **bedene**: bıldırcın (TTS, 1995)

Değerlendirme: Yavru hayvanların avlanması ya da dönemsel av yasakları eski zamanlardan itibaren uygulanan bir gelenektir. “Av çemberi içindeki hayvanların kaçmalarına izin verilmesi, avcının hayatının bir birey olarak değil de bir tür olarak kabul edilen av hayvanının hayatına bağlı olduğunu açıkça göstermektedir” (Roux, 2002: 227).

Räsänen, Memluk Kıpçakçası *byldurčyn*, Osmanlı Türkçesi *byldyržyn*, Osmanlı ve Azerî Türkçeleri *bildirčın*, Kıpçak Türkçesi *bäldirčın*, Tobolca *büldürčün*, Kazak Türkçesi *bulduruk*, Hakas Türkçesi *pudurčun/püdüürčün*, Yakutça *bylžıryt/byljyryt*, *byllyryt* şekillerini vermektedir. Bıldırcının eş anlamlısı *bödene* için ise Doğu Türkçesinde *bödünä*, Çağatay Türkçesi *bödänä*, Özbek Türkçesi *bedana*, Türkmen ve Balkar Türkçeleri *bedene*, Kazak Türkçesi *bödönö*, Kazan Tatarcası *büdänä*, Çuvaşça *podene/pudene*, Çeremişçe *potana*, Karaçay Türkçesi *bödene*, Barabaca *pädönä*, Teleütçe *pödinä*, Başkurd Türkçesi *bütänä* karşılıklarını vermekte ve köken olarak Moğolca *bödänä* sözcüğünü göstermektedir (Räsänen, 1969).

av “avlanan hayvan avlama işi” < ET. *āv avlak* “av yeri” < *avla-(a)k* (Tietze, 2002: 154).

3.2. Balık ve Diğer Su Ürünleri

3.2.1. Balık

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **balak** / **balıg**: balık (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **balıq**: balık “*balıq suwda kōzi taştın: balık suda gözü dışarıda. Bu atasözü bir şeyin farkındayken, farkında değilmiş gibi görünen insanları belirtmek için söylenir*” (DLT, 2005) **balıq**: balık “*Uçuğlı yoruğlı suv içre balıq / Kutulmaz seniñdin aya sarp kılık: Uçan, yürüyen ve suda yüzen mahlukların hiçbirisi / Senin elinden kurtulamaz, ey çetin huylu*” [5366] (KB, 2006)

Kıpçak Türkçesinde = **balık**: balık (DMLT, 2018) **balık** / **baluk**: balık **çerten**: sazan balığı (KTS, 2007) **balık**: balık (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **gele**: balık (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **hamsin**: hamsi (YTS, 1983) **balık**: balık “*Karnı yaruk balığı karşu tutan Cebbarsın*” [107A5] (DK, 2006) **balğ**: balık (YTS, 1983) **balık**: balık “*haşerātı avlar, yit ve kaçan kim denize girse balık yir ve bundan durur ki, ba‘zı*” [109a-12] **māhî**: Far. balık “*pādişāhî ki leyle-i zalmāda bilür ne itdügin mār ve māhî ve mūr ve ka‘r-ı baħr-ı ‘ālwmde olan rāz-ı zamāyir katında mestur*” [2a-1] **şaydā balığı** / **semeketü’ş-şaydā**: Sayda’dan çıkarılan bir balık cinsi “*Şaydā balığı Şām vilāyetinden Şaydā adlu şehre yakın bir çeşmeden çıkar*” [111b-9] **semeketü’r-remel**: Ar. kum balığı “*Semeketü’r-remel: kum balığı; Mısr nevāhisinde kumlarda olur ve bu balık şuda yüzer bigi kumda dahı yüzer*” [112b-1] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **māhî**: Far. balık **semek**: Ar. balık (OTAL, 2006) **balık**: balık “*İder balık ile bunlar düğünü*” [1886] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **balık**: omurgalılarından suda yaşayan solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı “*Balıklara yem attık suyun içinde birbirine karıştı*”; balık ağa girdikten sonra aklı başına gelir; balık baştan avlanır; balık baştan kokar “*Balık baştan kokar bilmez değilsin a! Hayriye tüccarının batmasına bizim sary sebep olmuştur. -A.İlhan*”; balık kavağa çıkınca **balık eti**: omurgalılarından suda yaşayan hayvanların yumuşak ve açık renkli eti **ahtapot**: Rum. kafadan bacaklılardan, dokunaçlı bir tür mürekkep balığı **alabalık**: alabalıkgillerden, soğuk ve duru sularda yaşayan, eti turuncu ve lezzetli bir tatlı su balığı, ala **aynalı sazan**: üzerinde az sayıda büyük pullar bulunan bir tür sazan **barbunya** / **barbun**: Rum. barbunyagillerden kırmızı pullu beyaz etli, kemikli bir balık barbun “*Şu lokanta camekânında kuyruklarını dikmiş, ısl gözli alev menevşili barbunyalı. -Y. Z. Ortaç*” **çinakop** / **çinekop**: Rum. lüferin küçüklüğü **çingene palamudu**: palamut balığının eti lezzetli olan küçüğü **çipura**: Rum. karagöz balığına benzer, eti beyaz bir Akdeniz balığı, çupra, çupra balığı “*Yarın İzmir’deyiz! Gelsin buz gibi aslan sütü, meze de çipura, dedi. -Halikarnas Balıkçısı*” **çiroz**: Rum. yumurtasını atarak zayıflamış uskumru balığı; bu balığın kurutulmuşu **dil balığı**: kemikli balıklar takımından, pullu, santimetre büyüklüğünde, yassı bir balık **hamsi**: Hamsigillerden, Akdeniz, Karadeniz, ve Batı Avrupa kıyılarında avlanan, 10-12

santimetre boyunda, ince uzun bir balık **istavrit**: Rum. Uskumrugillerden, pulsuz ve az kılçıklı bir balık **iskorpit**: Rum. iskorpitgillerden, iri başlı, yüzgeçlerinde yakıcı dikenleri bulunan, eti beğenilen bir balık **izmarit**: Rum. izmaritgillerden, pullu ve kılçıklı bir tür küçük balık “Denizin dibinde oltanın ucu, etrafında izmaritler oynuyor. – A. Ümit” **kalamar**: Rum. bir tür mürekkep balığı **kalkan**: yan yüzergillerden, büyük, yassı, derisi düğme veya çivi denilen birtakım sivri kemiklerle örtülü, beyaz etli balık, kalkan balığı **kofana**: lüfer balığının irisi **karagöz**: izmaritgillerden, 25-30 santimetre uzunluğunda, enli, boz renkli, beyaz etli bir balık **kefal**: Rum. kefalgillerden, orta büyüklükte, çok pullu, küt başlı, gümüş renginde, beyaz etli bir balık, topbaş balık **kırlangıç balığı**: kırlangıç balığıgillerden, yüzgeçleri geniş ve uzun, eti beyaz, kırmızı renkli bir balık **lagos**: Rum. hanigillerden, Akdeniz ve Ege'de yaşayan lezzetli bir balık, kaya hanisi, lahos **levrek**: levrekgillerden, eti beyaz, üzeri pullu iri bir balık **lüfer**: Rum. eti ve karnı beyaz, sırtı koyu, hafif pullu, kemikli bir balık “Lüfer varken palamut yenir mi diye çıktım. – A. Rasim” **mersin balığı**: mersin balığıgillerden, ılık denizlerde, göllerde yaşayan, tatlı sularda yumurtlayan, yumurtalarından havyar yapılan bir balık, kolan balığı **mezgit**: mezgitgillerden, Avrupa ve Türkiye denizlerinde yaşayan, uzun vücutlu, büyük ağızlı, eti lezzetli bir balık, tavuk balığı **olta balığı**: olta ile avlanan balık “Kayıkçı Hasan'ın oğlu Cemal, olta balığı getirmiştir. – M. Ş. Esenal” **orfoz**: Rum. hanigillerden, Ege ve Akdeniz'de bulunan, eti beyaz ve lezzetli, 10 kilogramdan 50 kilografa kadar ağırlığı olan bir tür balık “Orfozun görünmesiyle yemin kaybolması bir oldu, çocuğun da kolu koparılırcasına sarsıldı. - Halikarnas Balıkçısı” **orkinos**: Rum. ton balığı **paço**: Rum. kefal türünden bir balık **palamut**: Rum. uskumrugillerden, ortalama 1-2 kilogram gelen, eti esmer, büyüklüğüne göre “Çingene palamudu, torik, sivri, altıparmak, piçuta” adlarını alan, pulsuz bir balık, sivri **pisi**: Rum. pisi balığı **sardalya**: Rum. hamsigillerden, konservesi ve tuzlaması yapılan, gümüş renginde, pullu ve 10-15 santimetre boyunda, küçük bir balık, ateş balığı “Şirketin biri fiçılar dolusu sardalya tuzluyordu.- Halikarnas Balıkçısı”; sardalya gibi istif olmak **sazan**: sazanigillerden, Avrupa, Asya ve Amerika'nın tatlı sularında yaşayan, sırt yüzgeci uzun, eti beğenilen kılçıklı bir balık **sinarit**: Rum. izmaritgillerden, Marmara ve Akdeniz'de yaşayan, pullu, eti beğenilen bir balık **somon**: kemikli balıklardan, hem denizde hem tatlı sularda yaşayan, eti beğenilen, irice bir balık, som **sudak**: levrekgillerden, tatlı sularda yaşayan, eti beyaz ve lezzetli bir balık **tekir**: barbunyaya benzeyen benzeyen bir

balık **telfin:** lakerda yapılmak için kesilmiş torik balığı parçası, takoz **tirsi:** *Rum.* hamsigillerden yumurtalarını tatlı sulara bırakan bir tür balık **ton balığı:** uskumrugillerden, boyu 2,5 metre kadar olabilen, eti yenir bir balık, istavrit azmanı, orkinos **turna balığı:** tatlı sulara yaşayan yırtıcı bir balık **uskumru:** *Rum.* uskumrugillerden, sıcak ve ılık denizlerde sürü durumunda yaşayan, çizgili bir deniz balığı “*Uskumrunun hareleri daha sık, gözleri küçük oysa kolyozun hem hareleri daha taraklı hem gözleri daha patlak. – O. Rifat*” **yayın balığı:** yayın balığıgillerden, başı büyük, ağzı geniş, derisi pulsuz, vücudu uzun, lezzetli, iri bir tür tatlı su balığı (TDK, 2019) **ağzı büyük:** yayın balığı **akbalık / akçabalık:** bir çeşit tatlı su balığı **akiye:** orkinos balığı **alabalık:** eti beyaz ve lezzetli, az kılçıklı, kırmızı ve siyah benekli sazan cinsinden tatlı su balığı **ay balığı:** bir çeşit balık **ayna balığı:** tepsi gibi yaygın, püsküllü, açık siyah renkli bir çeşit balık (DS I, 1993) **baklacı:** ufak levrek balığı **baluk / balıh:** balık **bargam:** levreğe benzeyen bir balık **barsam:** küçük bir çeşit balık **boktüm:** çipura balığının küçüğü **barbun:** barbunya **bildik:** palamut (DS II, 1965) **çenekok:** lüfer balığının küçüğü **çıplak balığı:** lüfer balığının pulsuz cinsi **çime:** balık yavrusu (DS III, 1968) **dağala:** derelerde yaşayan, pullu bir çeşit balık **daraklık:** bir kg ağırlığında olan küçük sazan balığı **dişli:** karagöz balığı; kaya balığı **duman balığı:** palamut balığı (DS IV, 1969) **eşkine balığı:** bir çeşit balık **eğrez:** Eğridir gölünde çıkan, havyarı zehirli, üzeri küçük pullu bir cins tatlı su balığı (DS V, 1972) **mekik:** palamutbalığının küçüğü (DS IX, 1977) **sargan:** bir çeşit balık **sargon / sargoz:** bir çeşit kılıç balığı **sarıbalık / sarıbenli:** sazan balığı **sarıgöz:** karagöz balığına benzer bir çeşit balık **tinton:** izmaritbalığı **tiriça:** sardalye balığı **tirsi:** lüfere benzer, ince yassı bir balık **saçbalığı:** kalkan balığı **sarıkanat:** küçük lüfer balığı **söğüt yaprağı:** küçük lüfer balığı **tahtabalığı:** kalkanbalığı **tüysüz:** palamutbalığı **saça:** kefalın küçük yavrusu **sarıkulak:** kefal yavrusu **sırtıkara:** bir kilo ağırlığında lüfer **sivri:** bir çeşit palamut **sokan:** iskorpit (DS X, 1978) **varsam:** istavrite benzer bir balık **yayın:** bir çeşit tatlı su balığı **zıpkaçtı:** tekir de denilen bir balık **zillik:** balık yavrusu **yanıyivli:** istavrit **zındandelen / zindandelen:** torik (DS XI, 1979) **kızılkulak:** bir çeşit balık, çipura (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **balık:** balık (ATS, 1999)

Çuvaşça = **пулă pulw:** balık **çумка şumka:** alabalık **ăркай wrkay:** alabalık **кёркке kёркке:** alabalık **чапак çapak:** sazan, çapak balığı **çупах şupah:** çapak balığı

хәрпан/хәрпан пулă hwrpan/ hwrpan pulw: çapak balığı **лўшчѐ/лўшше lüščé/lüšše:** çapak balığı **сазан sazan:** sazan balığı **хăçах hwšah:** sazan balığının bir türü **анчоус ançous:** hamsi balığı **кефаль kefal’:** kefal **кальмар kal’mar:** mürekkep balığı **камбала kambala:** kalkan balığı **сарган sargan:** turna balığı, zargana **çăрттан şwrttan:** turna balığı **şéslük:** turna balığı **şüpke/şüpke pulw:** turna balığı **сѐмга syomga:** som balığı **çуйăн şuywn:** som balığı **кета keta:** som balığı **курпунлă pulw:** yayın balığı, som balığı **сайка sayka:** morina balığı **сѐтѐрлѐ sétérlé:** çığa balığı **çëkë šéké:** çığa balığı **şéstérlék:** çığa balığı **салака salaka:** çaça balığı **палтус paltus:** tütün balığı **тунец tunets:** orkinos balığı **йăпăлтан/йăпăлтан пулă ywpwltan/ywpwltan pulw:** çopra balığı **уѐçѐк:** çopra balığı **яка пулă:** çupra balığı **осѐтр osyotr:** mersin balığı **белуга beluga:** büyük mersin balığı **вырăс ocempş:** Rus mersin balığı **шѐвѐр сăмса şevrik:** bir tür mersin balığı **анчоус ançous:** hamsi balığı (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **balık:** balık (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **palıh:** balık “*ala puğa palıhtan mün sıhpınça, alığ kîzînîn ahsınan hıyğa sös sıhpınça: tatlı su levreğinden çorba olmaz, alık kişinin ağzından güzel söz çıkmaz*” “*palıh çohta rak taa palık: balık yoksa yengeç de balık veya kadı olmayan yerde keçiye de evliya çelebi derler*” **çap palıhtar:** yırtıcı balıklar **ah palıh:** bir cins somon **hara palıh:** yeşil sazan **tul palıh:** beyaz somon **puğa palıh:** tatlı su levreği **palar palığı:** bıyıklı balık **aday palıh:** izmarit balığı **kir palıh:** balina **sarığ palıh:** çığa balığı balık, balıktan **palıh produktarı:** balık ürünleri **mira:** bir balık türü **puurah:** kurutulmuş balık **sügbe:** balıkçı kepçesi **skumbriya:** uskumru **sortan:** turna balığı **sortan tös patiğı:** turna balığı fetiştir **osetrina:** mersin balığı eti **sarğa:** bir somon türü (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çabak:** balık **alabuga:** bir tür balık **ılışık:** yayın balığı **mıyıklı çabak:** turna balığı **sapran çabak:** sazan balığı (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **balık:** balık **çayın:** yayın balığı **alabuga:** tatlı su hani balığı (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **balık:** balık **ak balık:** bir balık türü **çortan balık:** turna balığı **çabak:** balık (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **baliq go’shti:** balıketi **sardina:** sardalye **losos:** somon (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **balık**: balık **forel'**: alabalık **losos'**: som balığı **sardina**: sardalya **skumbriya**: uskumru **sordon**: turna balığı **xatus**: mersin balığı **sazan / kap**: sazan (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **palık**: balık **şortan**: turna balığı, tatlı sularda yaşayan yırtıcı bir balık **sagalak**: bıyıklı balık, sazangillerden bir balık **pidiçin**: tatlı su levreği, perki (küçük) **alaburga**: perki, tatlı su levreği **ak palık**: mersin balığı **koora**: bir cins alabalık (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kil'ka**: hamsi **kara balık**: kara balık, bir cins sazan **buga-balık**: izmarit balığı **kızıl-balık**: mersin balığı **sudak**: levrek **sazan**: sazan **kambala**: kalkan balığı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **balık**: balık **derya balığı**: ırmak balığı, tatlı su balığı **lakga balığı**: som balığı **takgaz balığı**: çapak balığı **bekre**: mersin balığı **çortan**: turna balığı **dokı**: mersin balığı **omul'**: yumurtalarını ırmaklara bırakan, som balığı türünde bir deniz balığı **takgaz**: ringa balığı **okun'**: tatlı su levreği (TTS, 1995)

Değerlendirme: Arat; gele için Hindistan sularında bulunan ve üç parmak uzunluğunda bir balık olduğunu, yakalandığı zaman kulaklarının önünden çıkan kemikleri oynatarak, güzel bir ses çıkardığını ve Babur'a göre, adını bu sesinden dolayı aldığını, Beveridge'e göre *kalah* veya *galah* şeklinde olduğu yorumunu yapmaktadır (Arat, 1987: 609).

Räsänen; Eski Uygur Türkçesi *balyk/balak*, Kuman Türkçesi *baluk*, Osmanlı Türkçesi *balyk*, Çağatay Türkçesi *balık*, Tarançi Türkçesi *belik*, Kazan Türkçesi *palyk*, Çuvaşça *polə/pulə*, Yakutça *balyk* türevlerini belirtmekte ve Kalmukça *balyp* “bir balık türü” ile Mançuca *falu* “çipura” sözcüklerini Türkçe *balık* ile eşzamanlı göstermektedir. Barbunyanın kökeninin ise İtalyanca *barbona* olduğunu belirtmektedir. Çağatay Türkçesi *čajin* sözcüğünün karşılığını “turna balığı” olarak belirtmektedir. Osmamlı ve Kırım Türkçeleri *çapak* “bir dip balığı”, Orta Türkçe *çabak*, Kazak ve Şor Türkçeleri *şabak*, Barabaca *cabak* sözcüklerini belirleyerek, Rusçaya *чабак/чѣбак* olarak geçtiğini, sözcüğün Çuvaşça *šovax/suəax* “çipura” anlamında olduğunu ifade eder. Ayrıca Osmanlı Türkçesi *çortan* “yılan balığı”, Kırgız Türkçesi *çorton* “turna balığı”, Kazak Türkçesi *şortan*, Kazan Tatarcası *çurtan*, Hakas Türkçesi *sortan*, Yakutça *sordon*, Çuvaşça *şörttan* şekillerini belirtmekte, hamsinin Osmanlı Türkçesi *hamsi/çapsi* “sardalye, sardalya” şeklinde olduğunu ve Rusçaya *камса* geçtiğini, Osmanlı Türkçesi *jajyn* balığının Kazan Tatarcası *jajyk* şeklinde olduğunu ifade etmekte, *palamut*

sözcüğünün Yunanca *παλαμύδι/παλαμίδα* kökenli olduğunu, *sazan* balığının Türkçeden Rusçaya *сазан* “sazan” ve *шаран* “küçük sazan” şekillerinde geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

balık “bilinen hayvan cinsi” < ET balık (Tietze, 2002: 196)

barbunya “bir balık cinsi, *Mullus barbatus*” < Yun. < İt. *barbone* < Latince *barbus* + büyütmeye eki olan *one* (Tietze, 2002: 205).

çinakop/çinekop “lüfer balığının küçüğü” < Yun. *τσινokoπoς* (*tşinokópos) *τσενες* tşenès < çene ve *κοπτω* (kóptō) “kesmek” (Tietze, 2002: 452).

çiroz “yumurtasını atarak zayıflamış uskumru balığı” < Yun. *τσιρος* (tsíros) (Tietze, 2002: 455).

hamsi “küçük bir balık, *Engraulis*” < Yun. (dial.) *χαψί* hapsí (Tietze, 2009: 248).

izmarit “bir balık cinsi, *Maena vulgaris*” < Yun. *σμαρίδα* (zmarída) (Tietze, 2009: 434)

balık sözcüğün etimolojisi bal+ık şeklindedir. Pullarının parlaması sebebi ile, *bal* (parlama) kökünden *balık* “parlak” adını almıştır.

istavrit “bir balık cinsi, *Trachurus trachurus*” < Yun. *σταυρίδι* stavrídi (Tietze, 2009: 417).

3.2.2. Havyar

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **ovulduh**: balık yumurtası (KLS, 1992)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **balık yumurtası**: havyar **havyar**: Genellikle mersin balığının salamura edilmiş yumurtası “İkinci alkışa dayanamayan şair havyar, şampanya getirtti.

– S. F. Abasıyanık” (TDK, 2019) **hayvar**: balık yumurtası, havyar (DS VII, 1974)

karamanca: havyar, balık yumurtası **kürü / kürüş**: yumurta; balık yumurtası, havyar (DS VIII, 1975)

Çuvaşça = **вӑлча vwlça**: yumurta, havyar **вӑлчаллӑ/вӑлчӑлла пулӑ вӑлчи**: havyar **vwlçallw/vwlçwlla**: havyarlı, yumurtalı **вӑлчаллӑ пула**: yumurtalı balık **вӑлчӑсар пулӑ**: havyarsız balık (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **havyer**: havyar (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **örgen**: havyar **üzürgen**: havyar (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **uvıldırıq**: havyar (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **baliq tuxumi** / **uvuldiriq**: balık yumurtası, havyar (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **iskex**: havyar (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **örtken**: balık yumurtası, havyar (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **üürgene**: havyar (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **bekre işbili**: mersin havyarı **işbil**: balık yumurtası, havyar (TTS, 1995)

havyar “mersin balığının yumurtaları” < Yun. *χαβιάρι* haviári (Tietze, 2009: 278).

3.2.3. Diğer Su Ürünleri

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **tekleç** / **yengeç**: yengeç (DMLT, 2018)

Osmanlı Türkçesinde = **selce**: Ar. istiridye (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **istiridye**: yassı solungaçlılar sınıfından, ılıman ve sıcak denizlerde yaşayan, güçlü kaslarla birbiri üzerine kapanan iki çeneti olan, eti beğenilen bir deniz yumuşakçası **midye**: Rum. yassı solungaçlı, yumuşakçalardan, kabukları birbirine eşit, denizlerin kayalık yerlerinde kümeler durumunda yaşayan eti yenir bir hayvan “*Balık pazarında duyargaları henüz oynar karidesler mi istersiniz, midye dolmaları mı? – A. İlhan*” **kerevit**: Rum. kabuklular sınıfından, çamurlu tatlı sularda yaşayan bir eklem bacaklı, tatlısu ıstakozu, karavide **pavurya**: Rum. bir cins iri yengeç “*Deniz kenarında bu meşalelerle korkunç kısaçlı büyük pavuryalar topladıkları görülyor. – S. F. Abasıyanık*” **karides**: Rum. denizlerde veya tatlı sularda yaşayan, yüzücü, orta büyüklükte kabuklu, eti yenir bir deniz hayvanı “*Elimi çapçağa daldırdım, karidesi bıyığından yakaladım. – S. F. Abasıyanık*” **ıstakoz**: Rum. ıstakozlardan, suda yaşayan, birinci ayak çifti güçlü iki kısaç durumunda gelişmiş bulunan, beyaz eti için avlanan iri bir böcek (TDK, 2019) **balıh gulağı** / **balık gulağı** / **balık kulağı** / **balkuta**: midye **bıcırğan**: midye **bavur** / **bavra** / **bavriye** / **bavurya** / **bavurye**: bir cins yengeç (DS II, 1965) **çimçim**: karides (DS III, 1968) **döşüm**: midye (DS IV, 1969) **kazğanak**: midye **kıyık**: midye **kocuk**: midye (DS VIII, 1975) **misye**: midye (DS IX, 1977) **teke**: karides (DS X, 1978)

Sahaca (Yakutça) = **omar**: ıstakoz **midya**: midye (TSYS, 1995)

Değerlendirme: Yunanca *μυδία* kökenli sözcük Osmanlı Türkçesinde *midja/midje* şekillerindedir (Räsänen, 1969).

3.3. Yumurta

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **yumurka:** yumurta (EUTS, 1968) **yumurtğa:** yumurta (ETG, 2003)

Harezmi Türkçesinde = **beyze:** Ar. yumurta [KE 77v/11] **yumurta / yumurtğa / yumurtğu / yumurtka:** yumurta [ME 84/5, İML 165, ME 84/6, HKT 427b/2, KE 248r/15, KE 220r/21] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **yumurtka:** yumurta (KLS, 1992) **yamurtka:** yumurta (DMLT, 2018) **yumurta / yamurta / yamurtka / yamurtğa / yumrutka / yumurda / yumurta / yumurtğa / yumurtka:** yumurta (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **yumurtğa:** yumurtka, yumurta **rafadan:** taze yumurta (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yumurda:** yumurta (YTS, 1983) **yumurda:** yumurta “ikinci nev’e beyzî dirler ve gulâmî dirler ve bu yumuyda gibi uzunşak ve degirmi incü durur” [14b-8] **yumurda ağı:** yumurta akı “eger mercânı şan’at-ıla yandurular ve ol yanmışuñ üç dengine bir buçuk deng şamğ-ı ‘arabî katalar, sahk ideler, yumurda ağıyla yoğurular” [88b-5] **yumurda şarusı:** yumurta sarısı “bir dirhemden iki dirheme degin yumurda şarusıyla şöylece içe veyâ mişlince cezer tohmıyla içeler” [111a-12] **rûfadûn:** Ar. rufedân kaynar suda kabuğuyla az pişirilmiş yumurta “süci içmeyenler bişmemiş mâ’ı ‘asel-ile veyâ kuru üzüm şuyıyla içeler veyâ genç tavuk yumurdası şarusınıñ rûfadûnına ekeler” [111a-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **yumurta:** yumurta “Yumurta dahı yidürseñ diyem ben / İnek südü içine koy yidür sen” [1085] [1303] [1781] **yumurta:** yumurta “Yumurta dahı inek südünde / Aña virsün hemân usta öñinde” [1566] (KK, 2007) **âstîne / âşîne:** Far. yumurta **beyz:** Ar. yumurta (OTAL, 2006) **beyza:** yumurta “Faşl-ı şitâda beyza-i sîmîn idi gûy-ı zemîn / Aldı kanadı altına sîmürğ-i zerrîn-bâl ü per” [G78/3] (BDS, 2007) **rûfedân:** Ar. rafadan yumurta (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yumurta**: tavuk yumurtası “İki sarılı yumurta yumurtlayan bu canım legornlar iki üç gün ara ile birer birer helak olup gitmişlerdi. – H. Taner”; yumurta kapıya dayanmak; yumurtadan daha dün çıkmış; yumurtaya kulp takmak; yumurtayı çalkalamak **katı yumurta** / **lop yumurta**: suda çok kaynatılmış kabuklu yumurta, katı yumurta **alakok**: Fr. rafadan yumurta “Sabahleyin kendisine alakok ziyafeti çekecekti. -H. R. Gürpınar” **çılbrı**: kaynamış suyun içine kırılan yumurta piştikten sonra kevgirden geçirilip üzerine sarımsaklı yoğurt ve sos dökülerek hazırlanan bir yemek türü **rafadan**: kaynar suda kabuğu ile az pişirilmiş yumurta (TDK, 2019) **bamban**: az pişmiş yumurta (DS II, 1965) **hal**: folluk yumurta **hol**: fol yumurtası **hopuduk**: tavuk yumurtası **hor**: yumurta sarısı **ılıfit** / **ılıh yumurtda**: rafadan yumurta **ılıpıdın**: haşlanmış yumurta **imirta**: yumurta **ilitme** / **ilitma**: yağda pişirilmiş yumurta (DS VII, 1974) **kaykanah**: yağda pişirilmiş yumurta **külleşi**: yumurta (DS VIII, 1975) **löp**: kaynatılmış ve iyice pişmiş yumurta (DS IX, 1977) **sündürmek**: sahanda yumurta **teleme** / **telemen**: az pişmiş yumurta, rafadan (DS X, 1978) **yımırta**: yumurta **yumurtda**: yumurta **yürek**: lop yumurta sarısı (DS XI, 1979) **ılıfıtı**: rafadan, az pişmiş yumurta (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **cımirtka**: yumurta (ATS,1999)

Gagauz Türkçesinde = **yımırta**: yumurta **çılk yumurta**: bozuk yumurta (GTS,1991)

Hakas Türkçesinde = **nımırham**: yumurta “hanca nımırham haap parızın, pozıh daa sanabaan polarzın: N. Tinikov; kaç tane yumurtamı kapıp kaçırdın, sayısını kendin de bilmiyorsun” **naa nımırha**: taze yumurta **ardaan nımırha**: bozuk, çürük yumurta **nımırha huruda pis parğan**: katı pişmiş yumurta **nımırha sal-**: yumurta koymak **tahah nımırha tuupça**: tavuk yumurtluyor **tanahtı nımırhalarğa odırtarğa**: tavuğu yumurtlamaya yatırmak **haarğan nımırha**: sahanda yumurta **kicîr**: yumurta akı **nımırhanm kicîrî**: yumurta akı **koka**: yumurta **kukuyak**: yumurta **oos**: yumurta sarısı **ardı-**: kabuğunu soymak, temizlemek **nımırthanın kibegîn ardı-**: yumurtanın kabuğunu soymak (HTS, 2005) **nımırha**: yumurta [1328] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cumurta**: yumurta **gakki**: yumurta **hire gakki**: rafadan pişmiş yumurta (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **cumirtqa**: yumurta (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **cumurtka**: yumurta **cumurtkaday** **mes**: değirmi (semiz) yumurta gibi (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **yumurtha**: yumurta (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tuxum**: yumurta **tuxum oqi**: yumurta akı **tuxum sarig'i**: yumurta sarısı **chala pishirilgan tuxum**: rafadan **chilvir**: çılıbır (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **simut**: yumurta (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **nıbirtka**: yumurta (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çuurga**: yumurta **belok**: yumurta akı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **yumurtga**: yumurta **tovuk yumurtgasi**: tavuk yumurtası **yumurtganiñ ağı**: yumurtanın akı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **tuxum**: yumurta (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Uygur, Kuman, Çağatay Türkçeleri ve Barabaca *jumurtka* “yumurta”, Karahanlı Türkçesi *jumurtʿa*, Memluk Kıpçakçası *jamurtuʿa*, Türkmen Türkçesi *jumyrtka*, Kazan Tatarcası *jəmörtka*, *žəmörtka*, Kazak Türkçesi *žumurtka*, Karahanlı Türkçesi *ymyrtka*, Şor Türkçesi *nybyrtka/nurtka*, Koybal lehçesi *mumurtka*, Tuva Türkçesi *nymyrtka*, Soyonca *čūrʿa*, Yakutça *symʿt*, Çuvaşça *śəmarḁa* şekillerini tespit ederek, Türkçe sözcüğün Tunguzca *umūrta/umu-hta*, Mançuca *um-ḡan* ve *Fince *muna* “yumurta” sözcükleri ile eşzamanlı olduğunu öne sürmektedir (Räsänen, 1969).

alâkok/alakok “rafadan” Fr. *à la coque* asıl manası “kabuk içinde” (Tietze, 2002: 66).

çılıbır “yoğurtlu yumurta yemeği” < eski bir Bosna kaynağına göre kelimenin aslı Far. *cunbul* “dilenci” (Tietze, 2002: 440).

3.4. Sebzeler, Yenilebilir Otlar ve Tahıllar

3.4.1. Sebze / Zerzevat

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ķaula**: sebze (EUTS, 1968) **ķamḡaķ**: bir nevi nebat (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **yōṣ** / **yāṣ** **yōṣ**: sebzeler, yeşillikler **yaṣ**: (yenilebilen) yeşil yapraklı bitkiler ya da zerzevat (DLT, 2005)

Harezmi-Altınordu Türkçesinde = **ḥaṣravāt**: sebzeler, yeşillikler [MM 200/2] **kök ot**: yeşillik, taze ot [KE 68r/15] **kök yaşlıg**: yeşil sebzeli [HKT 571a/2] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **bırçak**: sebze **samuk**: etli kökleri yenen bitkiler (KLS, 1992) **yeşillik**: yeşillik (DMLT, 2018) **ot**: bitki, bot (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **tere**: sebze, sebzevat **haviç**: yemeğe katılan sebze (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bakl/bakla**: Ar. sebze, yeşillik, iri taneli mâlûm sebze **hudâret**: Ar. sebze, yeşillik **sebze**: Far. yeşillik; yemeği yapılan yeşillik **sebze-vât**: Far. zerzevat **şitevi/şiteviyye**: Far. kışa ait, kışla ilgili; kış sebzesi (OTAL, 2006) **nebat**: Ar. bitki “Anun ardınca ak nebat sükkercik” [298] [1086] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bırçak**: sebze **sebze**: genellikle pişirilerek yenen bitkiler veya bunların taneleri, göveri, göverti, sebzevat, zerzevat **sebzevat**: Ar. sebze **sebzeli**: içinde sebze bulunan **sebzesiz**: içinde sebze bulunmayan **donmuş sebze**: daha sonra kullanılmak üzere bir kap içinde dondurulmuş taze sebze kuru sebze: yaş sebzelerin kurutulmuş hâli **yeşillik**: marul, maydanoz, tere, roka vb. çiğ yenen, salata malzemesi olan sebzelerin genel adı **zerzevat**: Far. + Ar. sebze “Bütün arkadaşlarıma incir, karpuz ve zerzevat ziyafeti verdim. – F. R. Atay” (TDK, 2019) **anarı beneri / anarıberi**: sebze **aşlık keşlik**: yemeklik sebzeler **avadanlık**: kış için kurutulmuş sebzeler **acer / accar**: taze ot, yeşillik (DS I, 1993) **dip / div**: havuç; lahanası; şalgam; pancar ve kökü, şeker pancarı (DS IV, 1969) **göveri**: sebze (DS VI, 1972) **havar**: sebze **havari**: sebze **ımağı**: taze sebze (DS VII, 1974) **köken**: sebze (DS VIII, 1975) **mezele**: sebze (DS IX, 1977) **toptop**: sebze **tuna**: sebze **tülik**: doldurulmak için oyulmuş patlıcan, kabak vb. sebzeler (DS X, 1978) **yemşi**: sebze **zavuz**: sebze **zavzı**: sebze **yazıpancarı / yazupancarı**: ilkbaharda, kırdan biten, yemeği yapılan yeşil otların tümü **yeşillik / yişillik**: sofraya konulan marul, tere, yeşil soğan vb. (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **zarzavat**: zerzevat **zarzavat imee**: yemek **zarzavatçı**: zerzevat satıcısı, manav (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tahta köget**: sebze tahta **kögetle**: sebze, zerzevat **agurça-magurça**: çeşitli sebzeler, zerzevat (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **çaşıl**: yeşil; yeşillik (ot), sebze **kök**: yeşil (bitkiler hakkında); yeşil taze ot (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **halta**: sebze **çita**: şalgam, lahana, pancar, havuç gibi kökleri yenen bitkiler (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **sabzavot**: sebze **sabzavot**: sebzevat, zerzevat **sabzavotli**: sebzeli **sabzavotsiz**: sebzesiz **muzlatilgan sabza**: donmuş sebze **quritilgan sabzavot**: kuru sebze (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **oğuruot aha**: sebze, zerzevat **küöx / küöx üüneeyi**: yeşillik (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **krede tabağı**: sebze, zerzevat (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **nogaa**: sebze **ünüş**: bitki, nebat (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gök**: yeşillik, sebze **yaş**: soğan, patates, havuç vb bitkilerin kökü ve gövdesi **ösümlük**: bitki, nebat (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **otyay**: sebze **sevze**: sebze, havuç **sey**: sebze **yaglık ösümlükler**: yağlı bitkiler (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Türkmen Türkçesi *sebze* “havuç”, Sartça *sabzi* “havuç”, Osmanlı Türkçesi *säbzä* “sebze” ve *säbsävat* “yeşillikler” sözcüklerini tespit ederek, *säbsävat* kelimesinin Romenceye *zarzavat* geçtiğini, kelimenin Farsça *sabza*, *sabzawāt* kökenli olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Steingass kelimenin Farsça *sabz* “yeşil, taze, ot”, *sabza* “yeşil bitki, yeşillik” anlamlarına geldiğini belirtmektedir (Steingass, 2005).

Kelime Arapça çokluk eki ile *sebzevat* şeklini almış ve fonetik değişikliğe uğramıştır.

3.4.2. Hububat / Ekin

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **tarag / tarıg**: hububat, ekin (EUTS, 1968) **äkin**: ekin (ETG, 2003)

Kıpçak Türkçesinde = **bürtük**: taneli tohum (hububat), buğday **tahal**: tahıl (KTS, 2007) **taḥıl**: hububat, tahıl, ekin (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **aşlık/ğ**: tahıl, hububat (ÇEK, 1988)

Osmanlı Türkçesinde = **çâş**: *Far.* hubûbat, tahıl yığını **hubûbât**: *Ar.* tâneler, tohumlar; buğday, arpa, çavdar gibi taneli bitkiler, tahıl (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **hububat**: tahıl "*Benim memleketim de ziraata elverişlidir, hububat yetiştirir. – R. H. Karay*" **tahıl**: Ar. buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, pirinç vb. hasat edilen ürünler ile tohumlarının genel adı, hububat (TDK, 2019) **ak mahsul**: tahıl **ağça**: yassı hububat (DS I, 1993) **dene / den**: tahıl (DS IV, 1969) **ehbin**: ekin **evün** : taneleri olgunlaşmış tahıl (DS V, 1972) **halat**: tahıl (DS VII, 1974) **silke**: kaynatılmış buğday, nohut vb. tahıllar **tahal**: arpa, buğday, yulaf vb. ürünler, tahıl **tereke**: tahıl "*Bugün değirmene tereke götürdüm*" (DS X, 1978) **zere**: tahıl (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **tereke**: tahıl, buğdaygiller (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **argış**: tahıl, hububat **aşlık**: hububat (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **carma**: tahılları (buğday, arpa, darı vb.) yarmak, yarılmış tahıl **carmalav**: tahılı öğütmek (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **dan**: Far. hububat (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **g'alla**: hububat **don / g'alla**: tahıl (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **tuorax**: hububat **tuoraxtaax burduktar**: tahıl (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **taraa-bıdaa**: hububat **taraa**: hububat, buğdaygiller, buğday,ekmek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **däneçilik**: tahıl, hububat **galla**: tahıl, hububat (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aşlık**: tahıl, hububat, ekin (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kaşgarlı, *tarıg* sözcüğünün bütün tahıllara verilen genel ad olduğunu, *buğday* manasında da kullanıldığını belirtmektedir (DLT, 2005).

darı "ufak bir hububat cinsi, akdarı" < ET. *tarıg* "hububat"; "mısır" (Tietze, 2002: 497).

ekin "tarlada bulunan hububat" < ek- + fiilden isim yapan -in eki (Tietze, 2002: 635).

hububat "(her çeşit) tahıl" < Ar. *hubūb* + *āt* çoğul eki (Tietze, 2009: 332).

3.4.3. Kavrulmuş Tahıl

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qagurmāç / qawurmāç**: kavrulmuş buğday (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **kavurğa**: kavrulmuş hububat (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **kavurmac**: kavrulmuş buğday, kavurma **kavut**: leblebi, nohut, kavrulmuş olan arpa ve buğday ve bakla **kurmac**: kavurma mısır buğday (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kavurğa** / **kavurka**: kavrulmuş buğday, mısır, nohut gibi şeyler **kavut** / **havut** / **kavud**: kavrulmuş tahıl unu (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **sevik**: Ar. kavut, kavrulmuş un (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kavurga**: buğday, mısır vb. tahılların kuru yemiş gibi yenilmek için ateşte kavrulmuşu **kavurmaç**: kavrulmuş buğday (TDK, 2019) **hünbül**: mısır kavurgası **hörre**: un kavurması (DS VII, 1974)

Kırgız Türkçesinde = **kuurmaç**: kavrulmuş hububat(buğdayi arpa vs.) (KS, 1998)

Türkmen Türkçesinde = **patrak**: mısır kavurgası (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **ķomaç**: kavrulmuş tahıl (buğday, mısır, darı) (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Memluk Kıpçakçası kavut/kavuk “kavrulmuş buğday”, Osmanlı Türkçesi kavut sözcüklerini belirleyen Räsänen kâpuk ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Kavurmaç ve kurmaç sözcükleri de “kavrulmuş buğday”, anlamında kullanılmaktadır ve kelime kökü kay-ur- “kavurmak” şeklindedir (Räsänen, 1969).

3.4.4. Arpa

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **abra** / **arpa**: arpa **arpaça**: arpa gibi (EUTS, 1968) **arpa**: arpa (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **arpa**: arpa, “*arpasîz at aşûmâs, arqasîz alp çerig (i üzeri çizgi) sıyûmâs: arpasîz at koşamaz, arkasîz yiğit dövüşü kazanamaz. Bu atasözü karşılıklı yardımlaşmayı öğütlemek için kullanılır*” **arpagân**: arpaya benzer bir bitki; başağı vardır, ama tane vermez **at arpanı kürt kürt yêdi**: at arpayı çatır çutur yedi (DLT, 2005) **arpa**: arpa “*Ķarın toğsa arpa ya ħalva bir ol Ķalur barċa artıp tulur kirgü yol*” [3611] [3612] [4765] [4769] [6334] (KB, 2006)

Harezm Türkçesinde = **arfa** / **arpa**: arpa [KE 237v/1, NF 28/11, KE 13v/20, HŞ 1207, İML 181] **arpa ögü-**: arpa öğütmek, arpayı un haline getirmek [NF 141/7] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **arfa** / **arpa**: arpa (KTS, 2007) **arpa**: arpa (KLS, 1992) **arfa** / **arpa**: arpa (DMLT, 2018) **arpa**: arpa (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **cev:** *Far.* arpa, arpa hububat ismi olup, aynı zamanda uzunluk ölçüsünün bir cüz'ü olarak kullanılmaktadır; msl 6 cev = 1 ilig (parmak) (VBH, 1987)

Osmanlı Türkçesinde = **cev:** *Far.* arpa **şâir:** *Ar.* arpa (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **arpa:** buğdaygillerden bir bitki (*hordeum vulgare*) “*Buğdayla arpadan başka ne biter bu topraklarda? -F. R. Atay*”; bu bitkinin ekmek ve bira yapımında kullanılan, hayvanlara yem olarak verilen taneleri; rüşvet **arpa eken buğday biçmez:** kötü davranışın karşılığı iyi olmaz **arpa ekim, darı çıktı:** ters sonuç veren işler için söylenen bir söz **arpa unundan kadayıf olmaz:** kötü gereçle iyi şey yapılamaz **arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez:** bir kişinin verimli olarak iş görmesi, onun geçiminin sağlanmasında bağlıdır **arpası çok gelmek:** coşmak, azmak, kudurmak **arpağan:** yabancı arpa **malt:** *Fr.* bira yapmak için çimlendirilip kurutularak hazırlanmış arpa (TDK, 2019) **ak arpa:** bir çeşit beyaz arpa (DS I, 1993) **cer:** arpa (DS III, 1968) **hint:** arpa (DS VII, 1974)

Altay Türkçesinde = **arba:** arpa **eşkip:** pişirmek için hazırlanmış arpa **kuur-:** (arpa için) pişirmek **uut:** malt (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **arpa:** arpa **harpa:** arpa (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **arba:** arpa (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **arpa:** arpa **talkan:** karaçay bozası hazırlamada kullanılan arpa posası (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **arpa:** arpa **badırak:** kavrulmuş ve kabuğundan ayıklanmış olan arpa (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **arpa:** arpa (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **arpa:** arpa (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **arbay:** arpa (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **adırman:** arpa **arpa:** arpa (TTS, 1995)

Sahaca (Yakutça) = **neçimien:** arpa (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **aş şırak:** arpa yarması (ŞS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **arpa:** arpa **arpixan:** yaban arpası **besiyan:** arpa (YUTS, 1995) (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Uygur, Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde *arpa*, Kazan Tat. *arba*, Çuvaşça *urba* şekillerini tespit eden Räsänen, Moğolca *arbaj* sözcüğünün eşzamanlı olduğunu ve Soyon lehçesine *arbaj*, Mançucaya *arfa* olarak geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Clauson kelimenin bir Hint-Avrupa dili belki Toharca'dan alıntı olduğu kanaatindedir. (Clauson, 1972: 198).

Türk lehçelerinin çoğunda $b > p$ sertleşmesi geçiren kelimede, Gagauz Türkçesinde kelime başı /h/ türemesi, Tuva Türkçesinde kelime sonu /y/ türemesi olmuş, Eski Uygur Türkçesinde metateze uğramış, Harezmi-Altınordu ve Kıpçak Türkçelerinde $b > w > f$ ses değişimi ile kelimenin *arfa* şekli de ortaya çıkmıştır.

3.4.5. Ayçiçeği

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **günebakan**: ay çiçeği (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ayçiçeği**: birleşikgillerden, sarı renkli, çiçeği çok iri olan, yurdumuzda çok yetiştirilen bir bitki, günçiçeği, günebakan, gündöndü, günışık; bu bitkinin yağ çıkarılan ve çerez olarak yenilen tohumu **ay çekirdeği**: ayçiçeğinin tohumu; genellikle vakit geçirmek için yenen kuru yemiş türü “Bir yandan ay çekirdeği çitler, bir yandan gözlük değiştire değiştire okurdu. -L. Tekin” **gün çiçeği**: ayçiçeği **gün döndü**: ayçiçeği (TDK, 2019) **aydede**: ayçiçeği **alvele**: çiğdem (DS I, 1993) **çiğdem**: ay çiçeği (DS III, 1968) **devramel** / **devranber** / **devrekamber** / **devriamber** / **devrianber**: ayçiçeği (DS IV, 1969) **göndoğdu**: ayçiçeği (DS VI, 1972) **sımışka**: ayçiçeği **simişka**: ayçiçeği **şakkalgan** / **şakgalham** / **şakkalham** / **şakkalhan** / **şamşak**: ayçiçeği **sarıklık**: çiğdem **sarızağar**: çiğdem (DS X, 1978) **vardıyan**: ayçiçeği (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **semiçka**: ay çiçeği (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **salhuzuh**: ayçiçeği, günebakan (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çöblev**: ay çiçeği (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **kungaboqar**: ayçiçeği **pista**: ayçekirdeği (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **podsolnux**: ay çiçeği (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **hün-ederer**: ayçiçeği, gündöndü (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **günebakar**: günebakan, ayçiçeği **günebakar çiğidi**: ay çiçeği çekirdeği (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aptappilez**: ayçiçeği **gazir**: ayçiçeği çekirdeği **şimişke**: ayçiçeği çekirdeği (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *çekürdek/çekirdek* “meyve tohumu, kabak tohumu” < ses taklidi kelimelerden (Tietze, 2002: 424).

3.4.6. Bakla / Börülce / Fasulye

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **bosu**: fasulye (EUTS, 1968)

Harezmi Türkçesinde = **bâkilâ**: Ar. bakla [KE 180r/20] **ķārīn**: Ar. börülce [KE 119r/5] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **baqlâ**: bakla (DMLT, 2018) **ful**: bakla, fasulye **bakla**: bakla (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **baqla**: bakla **baqla şalmağ**: bakla ile fala bakmak (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bâkılâ**: Ar. bakla **bakl** / **bakla**: Ar. sebze, yeşillik; iri taneli mâlûm sebze **fûl**: Ar. bakla **mâş**: Far. börülceye benzeyen fasulyenin iki türü (OTAL, 2006) **bakla**: Ar. bakla “*Dahı beş taş ola mıkdar-ı bakla*” [771] [797] [824] [860] [879] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ayşekadın**: kılçıksız, lezzetli fasulye türü **bakla**: baklagillerden, yurdumuzun her yerinde yetiştirilen, yeşil kabuklu ve taneli bir bitki: “*Evlerin uğuru bakla / al beni koynunda sakla. -Halk türküsü*”; bu bitkinin yeşil ürünü veya kuru tanesi **barbunya**: Rum. taneli yuvarlak, yassı, oval ve kırmızı benekli bir fasulye **börülce**: fasulyeye benzer bir bitki; bu bitkinin sebze olarak yararlanılan ürünü ve göbeği koyu renkli tohumu **çalı fasulyesi**: bir tür kılıçlı fasulye **fasulye**: Rum. fasulyegillerden barbunya, çalı, ayşekadın, horoz vb. türleri bulunan bitki; bu bitkinin sebze olarak yararlanılan yeşil ürünü ve kuru tohumları; fasulye gibi kendini nimetten saymak; fasulye sırtığı gibi **horoz fasulyesi**: bir tür fasulye **karnıkara**: börülce **sakız baklası**: uzun ve ince, çok lezzetli turfanda bir tür bakla **sırık fasulyesi**: dalları sırkala

desteklenerek yetiştirilen, ince, uzun, kılçıksız bir tür fasulye **şeker fasulyesi**: badıcı etli, tohumu yuvarlak ve beyaz bir tür fasulye **soya fasulyesi**: soya **yeşil fasulye**: taze fasulye (TDK, 2019) **acebek** / **acıbek**: börülce, fasulye **ağşadın** / **ağşağadun** / **ağşa kadın**: Ayşe kadın fasulyesi **ak bakla** / **ahpahla** / **akböğrölce** / **akbörölce** / **akleyvaz** / **aklöylez** / **akpakla** / **alaca bakla**: beyaz kuru fasulye **akdene**: bir çeşit fasulye **ala böğrölce** / **ala börölce** / **alaca pakla**: siyah benekli bir çeşit fasulye **alaoğlak** / **alapakla**: beyaz ve kahverenkli bir çeşit fasulye **anapa** / **anapa pahlisi**: bir çeşit fasulye **ağ pakla** / **ağ bakla**: kabuğu ayrılmış, temizlenmiş bakla **alaca bakla**: beyaz börölce **aptal baklası**: bir çeşit bakla **aykal**: bakla **ağcabek** / **ağcabeğ** / **ağcebek**: börölce **anşagadın** / **anşakadın** / **anşekadın**: bir çeşit fasulye (DS I, 1993) **babut**: taze fasulye **badış** / **badiç** / **badinç** / **baduç**: yeşil fasulye **badik** / **badak**: kuru fasulye **bakla** / **bahla** / **bekle** / **boklo**: fasulye **ballıka**: soya fasulyesi **bobo**: fasulye **böğölce** / **bogölce** / **bödek** / **böğce** / **böğürce** / **bölce** / **bölcen** / **börçe** / **börgüce** / **börüce** / **börölce**: kuru fasulye **bülücük** / **bülücek** / **bülücüyh** / **bülürücüyh**: fasulye **bitli bakla**: bakla (DS II, 1965) **civge**: pişmiş fasulye **cizgit**: bir çeşit beyaz fasulye **cizvit börölce**: küçük cins fasulye **çakıl** / **çağala**: taze fasulye **cele**: taze fasulye **çenço**: taze fasulyenin kurusu **çiğit**: kuru fasulye **çorum**: soya fasulyesi (DS III, 1968) **danabaklası**: koca bakla, iç bakla, tane bakla **dıgıl**: haşlanmış fasulye taneleri **dolu börölcesi**: beyaz, yuvarlak bir fasulye çeşidi **dörölce**: börölce fasulyesi **dövdes**: taze fasulye (DS IV, 1969) **elifli bakla**: bir çeşit bakla **eşek baklası**: Bakladan küçük, koyu ve alaca renkli büyük bir çeşit fasulye **fasille**: kuru fasulye **fasulya**: bakla **ferik**: taze fasulye; tek çekirdekli kuru tane fasulye **fırın paklası**: fırında kurutulmuş taze fasulye (DS V, 1972) **güzelce**: börölce **gırah**: fasulye **guş yüreği pakla**: barbunya fasulye **göğ pahlı**: yeşil, taze bakla (DS VI, 1972) **hışık**: fasulye kurusu **hülübü**: taze fasulye **harsı**: çalı fasulyesi **haşlama**: taze börölce (DS VII, 1974) **kudoru**: fasulye (DS VIII, 1975) **labiye** / **luby**: börölce fasulyesi (DS IX, 1977) **ülübü** / **ulubu**: fasulye; börölce **yazılı**: börölce **yenidünya**: börölce (DS XI, 1979) **akbakla**: kuru fasulye **böğrölce** / **böce** / **börce** / **börölce**: fasulye **paala** / **pağla** / **pahla**: fasulye (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **fasile**: fasulye (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **fasol**: fasulye (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **doru**: fasulye, bakla türü sebzeler (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **soya**: soya fasulyesi (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **boqla**: bakla **boqlali**: baklalı **boqlazor**: baklalık **loviya**: akbakla
qo'zoqli **loviya**: fasulye **po'choqli loviya**: loviyaning bir türü (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **bob**: bakla **fasol**: fasulye (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **soya**: soya (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **noyba**: fasulye **noyba tohimı**: fasulye tohumu **soya**: soya
(TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **dupu**: bakla **loylimaş**: bakla **maş**: fasulye **candu**: fasulye
dadur: bir tür fasulye **lobi**: fasulye **nukut**: fasulye **candu purçak**: soya fasulyesi **maş
purçak**: fasulye **xandu**: soya (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı ve Kırım Türkçelerinde *bakla* “fasulye”, Azeri
Türkçesinde *paçla* “fasulye” şekillerini belirlemektedir (Räsänen, 1969).

bakla “fasulyenin bir cinsi, nebat ya da meyvası” < Ar. *bakla* (Tietze, 2002: 192).

barbunya “kırmızı renkli bir cins fasulye” < *barbunya* (balık) renginden dolayı (Tietze,
2002: 205).

böğrülce/börülce “fasulyeye benzeyen bir bitki ve ondan yapılan yemek” < böğür + lü +
ce (Tietze, 2002: 310).

fasulya/fasulye bitki ve sebze < Yun.*φασούλι* fasülü < Lat. *phasēlus* (Tietze, 2009: 36).

3.4.7. Bamya

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bamya**: Ar. Ebegümeçigillerden, sıcak ve ılıman yerlerde
yetişen bir bitki; bu bitkinin hem taze hem kurutularak yenilen türü **kınalı bamya**:
Trakya'da yetişen baş tarafı kıızıl renkte bir cins bamya (TDK, 2019) **bamiye** / **bamiya** /
bamile / **bamle** / **banya**: bamya (DS II, 1965)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *bamja* “bir sebze” olarak açıklayarak,
Rusçaya *бамия* olarak geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.8. Bezelye

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde= **buğan**: bezelye türünden bir sebze **burçağ**: bezelye, burçak
(EUTS, 1968)

Kıpçak Türkçesinde = **çulban**: bezelye (DMLT, 2018) **burçak**: bezelye, nohut **culban** / **çulbankurt** / **uman**: bezelye (KTS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bezelye**: Rum. baklagillerden, yurdumuzun her yanında yerleştirilen, fasulyeye benzer, tırmanıcı bir bitki; bu bitkinin yuvarlak tanesi **araka**: Rum. iri taneli bezelye (TDK, 2019) **akfiy** / **akfiğ**: bezelye **alguş**: bir çeşit iri bezelye (DS I, 1993) **bezene** / **bedene** / **bezerne baklası** / **bezerne**: bezelye **boduç**: yabancı bezelye (DS II, 1965) **ezine**: bezelye **fasıl**: bezelye; fasulye (DS V, 1972) **goğpakla**: bezelye (DS VI, 1972)

Gagauz Türkçesinde = **yaban grahı**: bezelye (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **ko'k no'xat**: bezelye (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **gorox**: bezelye (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **mırçak**: bezelye (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çoçak-taraa**: bezelye, nohut (TUTS, 2003)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *büzälj/bizälja* olarak tespit ettiği kelimenin kökenini Fransızca *piselle* olarak göstermektedir (Räsänen, 1969).

araka “bir çeşit bezelye” < Yun. *apakaç* (arakàs) (Tietze, 2002: 115).

bezelye “malum sebze” < Yun. *bizélia* < İt. *piselli* (Tietze, 2002: 257).

3.4.9. Biber

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **bitmul**: biber **mırç**: biber **patpadhi**: biber **pitpidi**: filfil, biber (EUTS, 1968) **pitpidi**: Skr. (*pippala*) biber **bitbul**: < Skr. (*pippala*) Bitmul biberi (ETG, 2003)

Kıpçak Türkçesinde = **biber** / **burç**: biber (DMLT, 2018) **biber** / **bürçe** / **büre** / **bürşe** / **pürşe**: biber (KTS, 2007) **burç**: biber (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **bubu**: fülful, biber **burc**: biber, filfil **isti ot**: fülful, siyah biber (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ıssı ot**: biber (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **piber**: Far. biber “Getür beş altı piber, ola dişi Gerek ufağ ola piber, gerek iri” [1353] [1353] [2007] **şâb-ı rûmî**: bir çeşit biber (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **biber**: Rum. patlıcangillerden, yurdumuzda çok yetişen ve çeşitli türleri bulunan bir bitki; Türk biberi, Hint biberi, Macar biberi; bu bitkinin tazeyken sebze olarak yenilen ürünü; bu bitkinin kurutulup baharat olarak yararlanılan ürünü; biber gibi; biber gibi yakmak; biber gibi yanmak **biberli**: içine biber katılmış; acı **çarliston biber**: çarliston **dolma biber**: dolma yapmaya uygun bir tür büyük biber, dolmalık biber **yeşilbiber**: yeşil renkli, taze, sivri biber veya dolma biber (TDK, 2019) **açan biberi**: acı biber (DS I, 1993) **böbe**: biber (DS II, 1965) **fındık biber**: küçük fakat çok acı olan bir çeşit biber (DS V, 1972) **delibiber**: kırmızı acı biber (DS IV, 1969) **endeme**: biber, domates fidesi (DS V, 1972) **isot** / **isotu** / **issiot** / **issot**: biber **istot** / **isut** / **izot**: biber, yeşil biber, dolmalık yeşil biber, kırmızı biber **isot** / **isat** / **isdot** / **isdotu** / **ishot** / **isiot** / **isoduni** / **isotu** / **issat** / **issiot** / **issot**: biber (DS VII, 1974) **koza biberi**: çok acı kırmızı biber (DS VIII, 1975) **süs biberi**: acı olmayan yalnız rengi için yemeklerde kullanılan kırmızı biber **şibiji** / **şibzi**: kırmızıbiber **şışarka** / **şışirka**: biber (DS X, 1978) **usot**: yeşil biber (DS XI, 1979) **şipji**: biber (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **mırç**: biber (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **ardey**: biber **ardeylemee**: biberlemek, tuz biber ekmek **ardeyli**: biberli, biberlenmiş **biber**: biber **biber toomu**: biber tohumu **biberlemee**: yemeğe biber serpmek **biberlenmee**: biberlenmek, sinirlenmek, öfkelenmek **biberli**: biberli **biberlik**: biber kabı **çuşka**: biber (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **mırs sag**: biber **perets**: biber **hızıl perets**: kırmızıbiber (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çibiji**: kırmızı biber **şibiji**: kırmızı biber (yeşil biber) (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **burış**: biber (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **issot**: biber (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qalampir** / **garmdori**: biber (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **bieres**: biber (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **perets**: biber (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **burç**: biber **acı burç**: acı biber **bolgar burç**: bulgar biberi (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **akmuç:** beyaz biber **kelempur:** biber **pilpil:** biber **pilpil deraz:** kırmızı biber (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı, Kırım ve Azeri Türkçelerinde *bibär/bübär* şekillerini vererek Sıpçaya *biber* şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Yunanca *nineéqi* ve Sanskritçe *pippala* sözcüklerinin eşzamanlı olduğunu belirterek, *biber* sözcüğünün Yunancadan Türkçeye, Orta Türkçe *bibli* ve *butmul* “karabiber” sözcüklerinin Sanskritçeden Türkçeye geçtiğini ileri sürmektedir (Räsänen, 1969).

“Biber” anlamında kullanılan diğer bir sözcük *burç* Türkçe kökenlidir. Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilen *ıssı ot* “sıcak ot” kelimesinin *isot* şekline geldiği görülmektedir.

biber/büber “sebze olarak pişirilen bitki: o bitkinin tohumlarından yapılan baharat” < Yun. *πιπερι* pipéri < Skr. pippali “tane, tohum” (Tietze, 2002: 231).

3.4.10. Buğday / İrmik

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **buğday:** buğday (EUTS, 1968) **buğday:** buğday (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **buğday:** buğday “*Kör arslan bile koşnı buğday başı Basa ülgü boldı çağan ya işi*” [140] (KB, 2006) **buğdāy:** buğday **tarıg:** hemen hemen bütün Türk lehçelerinde buğday, yalnızca Oguz lehçesinde darı anlamına gelir. Bu ikinci kullanım yanlıştır. Oguzlar, buğdaya aşıq der **soruş:** setleşmemişken, henüz başaktayken kızartıldıktan sonra toplanıp yenen buğday tanelerine verilen ad **suma:** filizdeki buğday tanesi kurutulur ve öğütülür, daha sonra bundan bulamaç ya da ekmek gibi şeyler yapılır; bira mayası yapımında kullanılan filiz halindeki arpaya da suma denir (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **buğday:** buğday [NF 211/1, KE 9v/21, ME 31/2, MM 173/1, HKT 9a/5, HŞ 1207, İML 77] **tarıg / tarık:** buğday, zahire [NF 362/17, İML 181, KE 216v/3] **buğday bol- / tarıg bol-:** buğday olmak [KE 9v/21, KE 92v/10] **buğday ek-:** buğday ekmek [KE 163v/18] **buğday ur-:** buğday hasat etmek KE 15v/12 **hınțaṭa:** Ar. buğday yemek [KE 117r/15] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **buğday:** buğday **aşlık:** yemeklik buğday vb. (DMLT, 2018) **aşlık:** buğday, yem **bogday / buğday / boday:** buğday (KLS, 1992) **aşlık / boday /**

buğdan / boğday / boğday / buday / budı / buğday / buday / buyday: buğday indir: buğday dövme (KTS, 2007) **buğday:** buğday (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **buğda / buğday:** buğday **ekin:** buğday (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bürr:** Ar. buğday **ferîk:** Ar. buğday tanesinin olgunu, öğütülecek hâle gelmiş **gendüm:** Far. buğday **hinta:** Ar. buğday (OTAL, 2006)

bugday / bugda: buğday “*Olur buğday bu gazınün kızıl jengi*” [1274] [1633] [1790] “*O bugdanun sulı yirinde olur*” [1275] [1634] [1789] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **buğday:** buğdaygillerin örnek bitkisi; bu bitkinin başaktan ayrılıp öğütülmesi ile elde edilen tanesi **buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok?:** görüştüğün kimseyi ağırlayacak, onun istediklerini yapacak durumda olmayabilirsin ama tatlı dille onun gönlünü hoş edebilirsin **buğday ile koyun, geri yanı (veya kalanı) oyun:** çiftçi için koyun ve buğdaydan değerli bir şey yoktur **buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince:** bir şeyin senin olduğundan kuşkun kalmaması için gereken bütün koşullar gerçekleşmelidir **akbuğday:** kurak iklime dayanıklı, beyaz kabuklu, ekmeklik buğday **esmer buğday:** koyu renkli bir cins buğday **göce:** tarhana, bulgur yapmak için kullanılan kabuğu soyulmuş ve kırılmış buğday; yarılmış ve kırılmış bulgurdan yapılan çorba **karabuğday:** karabuğdaygillerden, tohumları için yetiştirilen, bir yıllık bitki **karakılçık:** kılçıkları siyah olan, kırmızı veya beyaz, sert taneli buğday **nişasta buğday:** bir buğday çeşidi olan kaplıca'yı andıran, ufak taneli, nişastasız çok, dağlık yerlerde yetişen bir tür buğday **yarma buğday:** iri ve gelişigüzel kırılmış buğday **irmik:** sert buğdaydan elde edilen, taneleri iri, glütence zengin un (TDK, 2019) **abuda / abuday:** yassı ve beyaz buğday **acem:** bir çeşit beyaz buğday **ağsüntere:** bir cins buğday **ağtop:** bir çeşit buğday **akarista:** bir çeşit yumuşak buğday **akbuğday / akbaş / akbaşak / akdülbey / akbuydey:** sonbaharda ekilen, kabuğu beyaz, yumuşak bir çeşit buğday **akça buğday:** beyaz, kılçıksız bir çeşit buğday **akçalıbasan:** bir çeşit buğday **akçarados:** bir çeşit beyaz buğday **akçayazlık:** Martta ekilen yazlık buğday **akekin:** beyaz, iri taneli, kırmızı başaklı bir çeşit kılçıklı buğday **akgernaz / akgernez / akkermaz:** bir çeşit beyaz buğday **akova:** bir çeşit yumuşak buğday **akpusa / akpusanık:** bir çeşit beyaz buğday **akser:** başakları koyu sarı renkte olan bir çeşit buğday **aksısam:** beyaz ve iri taneli bir çeşit buğday **aksünter:** sonbaharda ekilen, kışa

dayanıklı yumuşak bir çeşit buğday **aktahal:** buğday **aktop:** bir çeşit buğday **akyarnaz** / **akyannaz:** bir çeşit beyaz ve yumuşak buğday **akyazlık:** kellesi dört sıra olarak olgunlaşan sarı buğday **akzahrn:** bir çeşit buğday **alahinta:** karışık buğday **albustan:** kırmızı ve ufak taneli bir çeşit buğday **alibeğ buğdayı:** bir çeşit buğday **alkara kılçık / alkara kılçuk:** siyah kılçıklı bir çeşit buğday **amariken:** bir çeşit buğday **arı saman:** beyaz buğday **arpacık / arpalık:** Amerikan tohumlu buğday **aru buğda:** saf buğday **aş yarması:** döğülüp çekilmiş buğday **ateş buğdayı:** kırmızıya çalar renkte bir çeşit buğday **aydın buğday:** yassı ve beyaz bir çeşit buğday (DS I, 1993) **buğda / bağda / bıyday / boda / buyda / buyde / buydey:** buğday (DS II, 1965) **dani:** pişmiş buğday **dendüc:** kaynatılmış buğday **devediş:** sarı, iri taneli bir buğday çeşidi **dıyrak buğday:** uzun, kırmızı renkli, nemden az etkilenen bir buğday çeşidi **diga:** yalnız ilkbaharda ekilen bir buğday çeşidi **dimenit:** en iyi cins buğday **dirit:** kepeği alınmış buğday **döğme / döğme / döğmeç / dövme / dövmeç / döyme / döymeç:** döğülüp kabuğu çıkartılmış buğday, yarma **döğmelik / dögmelig:** yarma yapılacak buğday **durnadili:** taneleri uzun ve parlak olan bir çeşit buğday **duzluma / duzlumba:** kaynamış darı ya da buğday **dümenit:** erken ürün veren buğday (DS IV, 1969) **eldirek:** taneleri küçük, yumuşak, rengi esmer bir çeşit buğday **elibayır:** bir çeşit buğday **eneme:** tohumluk buğday **engili buğday:** ak buğday **eveyik:** sarı renkte çok özlü bir çeşit buğday **eveyik tahlı:** kırmızı buğday **evik:** bir çeşit buğday **epmeklik:** ekmek yapılmak üzere ayrılan buğday ya da un (DS V, 1972) **haşal:** tarhanayı ekşitmek için konulan pişmiş buğday kırması **havuç:** pişmiş buğday ya da bulgur **hedik / hadik / hatik / hedek / hedik aş / hedük / hevdik:** haşlanmış buğday, bulgur, mısır, nohut vb. şeyler **heviç:** tarhana yapmak için öğütülmüş buğday ve mısır **hotaz:** dibekte dövülmüş buğday ya da pirinç **ıza:** kabuklu buğday, arpa, yulaf (DS VII, 1974) **kırklık:** kırk günde yetişen bir çeşit kırmızı buğday (DS VIII, 1975) **sahrn:** altınsarı renginde bir çeşit buğday **sarıbaş:** sarı başaklı bir çeşit buğday **sarıbursa:** siyah kılçıklı, dolgun taneli buğday **sarıyazlık:** az taneli ak buğday **sonrun:** buğday **takıl:** buğday **tercan:** kırmızı buğday; yazın yemek için ayrılan buğday **süt tarnası:** buğday kavrulup öğütüldükten sonra sütle karıştırılıp kurutularak elde edilen hazır çorbalık **simit:** irmik (DS X, 1978) **yarnaz:** kırmızı buğday da denilen bir çeşit buğday **üveyik:** ekmeği lezzetli, sert buğday (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **buuday:** buğday **kurmaç:** kavrulan buğday (ATS, 1999)

Çuvaşça = **манна** / **manna** / **манна кӗрни**: ırmık (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **booday**: buğday **buuday**: buğday **arnaut**: bir buğday türü (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **puğday**: buğday **çarba**: yarma, dövme, bulgur “*ıcezi töremil as çarbazınan, hahsap parğan söökter suğıp / annesi günlük buğday yarmasıyla, kurumuş kemikler koyup. - N. Tyukpiyekov*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **buday**: buğday **carma**: yarma buğday, bulgur **cırna**: haşlanmış buğday (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **biyday**: buğday (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **buuday**: buğday **buudaydın barar ceri- tegirmen ats.**: tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkanıdır (harfiyen: buğdayın varacağı yer değirmendir) **kodura buuday**: yabani buğday **uu buuday**: karamuk **kodura**: buğday (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **buday**: buğday (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **bug’doy**: buğday **qorabug’doy**: karabuğday **qattiq bug’doy**: sert buğday **yorma bug’doy**: yarma buğday (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **seliehiney**: buğday **greçixa**: kara buğday (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **pugday**: buğday (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ak-taraa**: buğday **kızıl-tas**: buğday (TUTS, 2003)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Uygur Türkçesi, Osmanlı ve Memluk Kıpçakçası *buydaj* “buğday” Kırgız Türkçesi *būdaj*, Kazak Türkçesi ve Tobolca *bujdaj*, Kumuk Türkçesi *budaj*, Kazak Türkçesi *bijdaj*, Kazan Tatarcası *bodaj*, Başkurd Türkçesi *bođáj*, Barabaca *puydaj*, Çuvaşça *peri*, *pori* “kılıksız buğday” (> Kazan Tatarcası *boraj*, Başkurd Türkçesi *buraj*, Kazak Türkçesi *boraj*, Macarca *buza*, Samoyetçe *buydej*) şekillerini vererek kelimenin Moğolca *bugudaj* “buğday” ile eşzamanlı olduğunu belirtmekte, *yarma* sözcüğünün ise Çağatay, Kazan ve Tobol lehçeleri *jarma* “kıрма buğday” Teleütçe *ǰarma*, Hakas Türkçesi *çarba* şekillerini belirleyerek, Moğolcaya *žarma* “darı” olarak geçtiğini ve kelime kökünün *jār-* “yarmak” fiili olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

Çağlar, buğday sözcüğünün etimolojisi hakkındaki görüşleri şu şekilde tespit etmektedir: Eski Türkçeden beri kullanılan buğday kelimesinin kökü belli değildir. Clauson *buğda:y* “wheat” biçiminde verdiği buğday kelimesinin Türk lehçelerindeki

kullanımına yer vermektedir. Kelimenin kökeni ya da etimolojisi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Clauson: 312). Kelime Balkan dillerine ve Macarcaya geçmiştir. Ligeti, Moğolcadaki *buğudai* biçiminin Türkçeden alındığını belirtir (Ligeti: 30). Macarca *buza* biçimi de Eski Türk dilinden alıntıdır (Ligeti: 30, Gombocz: 42). Korece *pori* biçimindedir. Türkçeden Sırpçaya *bogda* biçiminde geçmiştir (Skaljic: 146). Buğday kelimesinin kökündeki ilk ünlünün ne olduğu konusu tartışmalıdır. “u” dar ünlülü *buğday* biçimi birçok kaynakta karşımıza çıkmaktadır. “o” geniş ünlülü *bogday* biçimi ise 13. yüzyılın sonlarında ya da 14. yüzyılın başlarında *Codex Cumanicus*’ta görülmüştür. Çağdaş lehçelerin bazılarında da aynı durum söz konusudur. Bu durumda *buğday~bogday* kelimelerindeki ana ünlünün ne olduğu kesin değildir ve aldığı eke göre değişmektedir (Sevortyan: 233). Meninski kelimeyi *bogday*, *boğday* yığını şeklinde kabul etmektedir (Meninski: 614). Joki, Türkçe *buğday/bogday* kelimesinin kökeninin Çince olabileceğini, bu kelimenin muhtemelen eski Çincedeki **m^wok* “buğday” ve eski Çince sesteşi *lai*’ın birleşimi sonucu ortaya çıktığını; kelimenin önce *buylay* sonra da *buydai* biçimine dönüştüğünü belirtmektedir. Joki eski Çin kaynaklarında Türklerin buğday yetiştirdiğini söylemektedir. Sevortyan Joki’nin bu tahlilinin tartışmaya açık olduğunu belirtmektedir (Sevortyan: 233). 14. yüzyılda görülmeye başlanan *buğda* biçimi ve bu biçimin Türk dillerinde görülen *buyda*, *boda* değişimlerinin kökeni sesbilimsel olarak kesin değildir. Bu biçimler *bugdag*, *bogdag* biçiminden gelmiş olabilir. Özbekçedeki *bugdak*, *bugdek* ile karşılaştırılmamalıdır (Sevortyan: 233). Moğolca *buyudai*, Türkçe *buğdayın* bir benzeridir. Ramstedt türdeş olarak Kalmuk Türkçesindeki *buda*, *būda* (orijinalde “un”, fakat şimdi “tohum” anlamına gelir) biçimini düşünmüştür. Ayrıca Moğolca *budag(a)n* ile “tohum, ekmek tahılı, tahıl, yulaf, yemek, akşam yemeği, hububat, yulaf unu” anlamlarındaki *budaa* karşılaştırılabilir. Moğolca ‘budaa’, dudaksızlaşmış *byda* biçiminde ve “yulaf unu, yulaf unu çorbası, yulaf lapası” anlamlarında Tuva Türkçesine geçmiştir. Günümüz Moğolcasında “buğday” *buguday* ve *būday* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Moğolcada buğday kelimesinden yapılmış bazı tamlama ve ibareler şu şekildedir: *bugudayin ariki* “buğdaydan yapılmış sert bir içki”, *bugudayin çaçug* “buğday püskülü”, *bugudayin gulir* “buğday unu”, *bugudayin ilag-a* “buğday yiyen ufak ve zararlı bir tür sinek”, *buguday kebeg sibagusu* “buğday kabuklarının balçıkla karışmasından yapılan sargı, harç”, *ulagan buguday* “buğday”, *hagurasgan buguday*

“kavrulmuş buğday” (MTS, 210). Tunguz dilinde her iki ünlüsü de kısa bir biçimde *buda* sözcüğü bulunmaktadır. Bu sözcüğün esas anlamı “kalın hububat, yulaf lapası”dır. *Buda* ayrıca “hububat, hububat lapası ve esmer un çorbası” anlamlarına da gelmektedir. Mançu dilinde *buda* “lapa (genellikle buğday lapası), genel olarak pişmiş yemek, akşam yemeği, akşam yemeği zamanı” anlamlarına gelmektedir (SSTMYA, 102). Gombocz, Türkçe *buğday* ile Tunguz dilindeki karşılığı olan kelimenin köken olarak aynı olduğunu belirtmektedir (Gombocz: 55, 117). Sevortyan ise Moğolcadan türemiş bir biçim (būDi, BūDi) olduğunu düşünmektedir (Smedt: 173). Sevortyan yazılı Moğolca bulunan *buğudai* kelimesinin muhtemelen *buğday* kelimesinden daha eski olduğunu belirtmektedir, (buğuday > buğday). Yazılı Moğolca ‘budağ-a(n), Moğolca ve Buryatça ‘budaa’ ve Tunguzca ‘buda’ Türk dillerinde yer almaz, yalnızca Özbek Türkçesinde ve Kalmuk Türkçesindeki *buda*, *budä* biçimine yakın *buğdağ*, *buğdek* kelimeleri bulunmaktadır. Ancak, Türkçe *buğda* ve onun türevleri konusu hâlâ net değildir (Sevortyan: 234). Çuvaş Türkçesindeki *pări* “kılçıksız buğday” ile Tatar-Başkurt Türkçesindeki *būray* üzerinde durulması gereken kelimelerdir. Räsänen *būray* biçiminin Tatar ve Başkurt Türkçelerindeki Çuvaşçalaşma olduğunu düşünmektedir. Räsänen’in bugday’dan aldığı biçimse, -gd- nin eski formu olan -gδ-nin Çuvaşçaya verdiği -r- biçimidir. Räsänen, Hint-Avrupa dillerindeki “kılçıksız buğday” anlamına gelen, eski Slavca *rugo* kelimesinin tam anlamıyla *pūray*, Yunanca *πυροχ’un* Türk kökenli olduğunu ileri sürmektedir (Räs.: 29, 198). Benzing’e göre, eski Türkçedeki *bugday* kelimesi, erken Bulgarca’ya *buzay* şeklinde geçmiştir. *buzay* > Macarca *buza* “buğday”, geç Bulgarca’da *buray* > Tatar *boray* “kılçıksız buğday” biçiminde geçmiş sonra Çuvaşça’ya *pări* şeklinde gelmiştir. (Benzing: 25, 26) Benzing’in bu şeması Pallo tarafından da kabul edilmiştir (Palló: 253) (Çağlar, 2015: 285-300). Kaşgarlı, Oğuzların *buğday* yerine *aşlıq* kelimesini kullandığını ifade etmektedir (DLT, 2005).

irmik “sert buğdaydan yapılan un” < **yirmik* (Tietze, 2009: 408).

3.4.11. Bulgur

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **burğul** / **burğun** / **burğul** / **burğun** / **köçe**: bulgur (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **bulğur**: burgul, kaynadılıp kırılmış ve çatladılmış buğday, nim köfte (ÇOS, 1902)

Osmanlı Türkçesinde = **burbûr**: Ar. bulgur, haşlanmış buğdayın döğülmüşü **efşe**: Far. bulgur **pergul**: Far. bulgur, bulgur pilavı, un helvası (OTAL, 2006) **bulgur**: kabuğu çıkıp kırılmış buğday “*Şikara kusdurur avıc-ıla bulgur*” [1155] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bulgur**: kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu soyulduktan sonra kırılan buğday **düğürçük**: ince bulgur **setik**: ince bulgur (TDK, 2019) **ak bulgur**: buğday bulguru (DS I, 1993) **bıtbıt**: ince bulgur **buğlur**: bulgur **bülür**: bulgur (DS II, 1965) **dangü**: mısırdan yapılmış bulgur **dolmiçi**: ince bulgur **döğülcük**: lapa yapmaya elverişli bulgur **düğü** / **döğücük** / **döğülcek** / **dugurcuk** / **duğurcuk** / **dücük** / **dügi** / **düğü** / **düğül** / **dügür** / **dügürçük** / **düğcek** / **düğe** / **düğücek** / **düğücük** / **düğül** / **düğülcek** / **düğülcük** / **dügür** / **dügürcek** / **dügürçük** / **dülcük** / **düürcek** / **düvü** / **düvül** / **düvülcek** / **düvülcük** / **düvürçük** / **düycük**, **düyü** / **düyül** / **düğürçük**: elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur; bulgur unu (DS IV, 1969) **felemin**: buğday (DS V, 1972) **gökaş**: suda pişmiş yağsız bulgur kırması (DS VI, 1972) **hamhaşıl**: pişirilmemiş buğdayı el taşında çekerek yapılan bir çeşit bulgur **hecik**: ince bulgur, düğürçük **hışpik**: çorba yapılan iri bulgur (DS VII, 1974) **sedik**: ince bulgur **setik**: ufak bulgur **sıkı**: bulgur; bulgur pilavı **simit**: ince, küçük bulgur **sorunufağı**: bulgur (DS X, 1978) **vıllık**: bulgur **yarma** / **yarmaca**: buğday, arpa, mısır, bezelye vb. nin iri çekilmiş, dövmesi; çorbalık iri un; iri bulgur **zavur**: bulgura yakın irilikte un (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **bulgur**: bulgur **bulgur mancası**: bulgur lapası **papşoy bulguru** (**yarması**): sütü bulgur **krupa**: bulgur (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **yorma**: bulgur **yormali**: bulgurlu (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **şırak**: yarma bulgur (ŞS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **buğday**: buğday (TTS, 1995)

Değerlendirme: *bulgur/burgul* “ameliyelerle hazırlanmış buğday” < Türkçesi eski değil. Batı Asya dillerinde yaygındır. Hazırlanışı eski bir tekniğe benzediği için isminin eski bir yerli Batı Asya dilinden gelmesi muhtemeldir (Tietze, 2002: 324).

3.4.12. Çavdar

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qonaq:** çavdar “(atasözü) qonaq başı sedreki yêg: çavdar başağının tanesi seyrek olanı iyidir – çünkü taneler seyrekse daha güzel ve büyük olurlar, sayıları arttıkça taneler zayıflar ve küçülürler. Bu atasözü, arzusuna ulaşmak ve denetleme gücüne sahip olmak için küçük bir topluluğu tercih eden kimseyi anlatmak için kullanılır.” (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **ovus:** Rus. çavdar (KLS, 1992) **ovus:** çavdar (KTS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çavdar:** buğdaygillerden, unlu tane veren bir bitki; bu bitkinin esmer ve uzun tanesi (TDK, 2019) **akçavdar:** bir çeşit çavdar (DS I, 1993)

Altay Türkçesinde = **arış:** çavdar **arbin:** çavdarlı **arbin azıral:** çavdarlı yem (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **çavdar** / **sakara:** çavdar “çavdar samanına dayanasın; hastalanıp çavdar samanına tutunacak duruma gelesin” (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **arış:** çavdar “ah çazaa çayılğan arış, puğday ol polça; ak ovaya yayılan çavdar, buğday odur. İ. Kostyakov”; çavdar, çavdardan **çadığan:** kışlık çavdar (HTS, 2005) **arıs:** çavdar [791, 822, 890] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kara buday:** çavdar **darçana:** çavdar **kara buday:** çavdar (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **kara buuday:** çavdar (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kara buday:** çavdar (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **javdar:** çavdar **javdarli:** çavdarlı **javdarsiz:** çavdarsız (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **oruos:** çavdar (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **arış:** çavdar (ŞS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **çovdarı:** çavdar (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *çavdar* “çavdar” sözcüğünün Farsçadan *čūdār* alıntı olduğunu tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

çavdar “bir hububat cinsi” < Far. *čūdār* (Tietze, 2002: 417).

3.4.13. Darı

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **öyür** / **konak** / **tögü** / **yasımuğ**: darı (EUTS, 1968) **üyür**: darı **konak**: darı (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **üyür**: darı “*Şeker halva yigli ya arpa üyür Tođup yatsa tañda yana aç turur*” [3612] (KB, 2006) **yügür** / **ügür**: darı **ügür**: darı, bu sözcük Türkler tarafından kullanılır; Oguzlar bu sözcüğü bilmez **yügürgün**: darı gibi kırmızı taneleri bulunan bir bitki. Türkmênler bu taneleri yer (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **sorat** / **darı**: darı (DMLT, 2018) **tarı**: darı **tüvi** / **tü**: darı (KLS, 1992) **tarı** / **tarığ** / **taru** / **tükü** / **züre**: darı **iktü**: ekin, zahire, darı (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **taru**: darı **taruca**: darı kadar (YTS, 1983) **darı**: buğdaygillerden bir bitki “*Depece büyümişsin, darıca beynüñ yok*” [64B10] [139A5] [139A6] (DK, 2006) **taru**: darı, buğdaygillerden bir bitki (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **erzen**: Far. darı (OTAL, 2006) **darı**: darı, buğday “*Akca darı danesinin mıkdarınca*” [1724] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesi = **darı**: buğdaygillerden, kuraklığa dayanıklı bir bitki akdarı, halk ağzında mısır (TDK, 2019) **darıhedi**: kaynatılmış darı **düğül** / **düğü**: darıdan yapılan yarma (DS IV, 1969) **saçkıl**: iri darı (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **taraan**: Moğ. darı (ATS, 1999)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tarı**: darı (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **şak**: boza yapmak için kullanılan dövülmüş darı (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **tarı**: darı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tariq**: darı (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **taraa**: darı, mısır (ŞS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **darı**: darı (TTS, 1995)

Değerlendirme: Kaşgarlı, *tarıg* sözcüğünün bütün tahıllara verilen genel ad olduğunu, *buğday* manasında da kullanıldığını, Oğuz lehçesinde “darı” anlamına geldiğini belirtmektedir (DLT, 2005).

Räsänen, Karahanlı Türkçesi *tary* “tarla sürmek”, Çağatay Türkçesi *tari* “tohum ekmek”, Eski Uygur, Karahanlı, Sarı Uygur Türkçeleri *tary-γ* “tahıl tanesi, buğday, darı”,

Çuvaşça *tirə* “tahıl, tahıl tanesi” kelimelerini tespit ederek, Macarcaya *dara* “ırmık” olarak geçtiğini, Moğolca *tarijan* “tohum, tahıl, tahıl tanesi, tarla sürmek” sözcüğü ile eşzamanlı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Kelimenin farklı lehçelerde çok farklı anlamları bulunmaktadır. Eski Türkçe “tarla ekmek, sürmek, tarım” anlamında kullanılan kelimenin zamanla anlamı genişlemiş “darı, buğday, mısır, tahıl” gibi anlamlar kazanmıştır.

3.4.14. Domates

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bahçe domatesi**: bahçe ve tarlalarda yapay gübre kullanılmadan yetiştirilen doğal bir tür domates **cırtatan domatesi**: bir tür küçük domates “*Tarla kenarlarından toplanan ufak tefek cırtatan domatesiyle pişmiş bol soğanlı bulgur pilavı tencerisini ateşten indiren ana ter içindeydi. - O. Kemal*” **domates**: patlıcangillerden, yaprakları tüylü, çiçekleri salkım durumunda, vitamince zengin bir bitki; bu bitkinin yenilen kırmızı veya yeşil ürünü **kiraz domates**: lezzetli, misket büyüklüğünde küçük domates, misket domates **sırık domatesi**: dalları sırkla desteklenerek yetiştirilen, iri, düzgün ve etli meyve veren bir tür domates (TDK, 2019) **akbadılcan**: yeşil domates **albadılcan**: domates (DS I, 1993) **banadura** / **bamador** / **banada** / **banadara** / **banader** / **banadora** / **banadore** / **banadur** / **banatura** / **bandura** / **bonadura**: domates (DS II, 1965) **delibadılcan**: domates **dibi kılı**: domates **domat** / **domadız** / **domas** / **domata** / **domate** / **domatis**: domates **dongurak**: domates (DS IV, 1969) **eğrim**: domates **firek**: domates (DS V, 1972) **galete**: domates **gille**: domates (DS VI, 1972) **hambalcan** / **hambaldırcan**: domates **herim**: domates **hülek**: domates (DS VII, 1974) **kafete**: domates **kızıleğlim**: domates (DS VIII, 1975) **mamaya** / **mamye** / **manya** / **maniye** / **maniya** / **maniyce**: domates **manadura** / **mamador** / **manator**: domates **panadura** / **panadora**: domates (DS IX, 1977) **sarıpatlıcan**: domates **solik**: domates **şamik**: domates **takalak**: domates **tevrıs**: domates **tıkıl**: domates **tomat** / **tamatos** / **torna** / **tomas** / **tomata** / **tomate** / **tomati** / **tombalak** / **tomete** / **tomta** / **topalak**: domates (DS X, 1978) **yumru**: domates (DS XI, 1979) **banadura** / **manadura**: domates (DS XII, 1982)

Çuvaşça = **pomidor**: domates **tomat**: domates (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **patlacan**: domates (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **pomidor**: domates (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **badrajan** / **padrajan**: domates (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **pomıydor/tomat**: domates (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **patınca**: *Far.* domates **tomat**: *Rus.* domates (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **pomidor**: domates (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **tomat**: domates (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **podimor**: domates (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **pemidur**: domates **şoxla**: domates (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *domates* “maruf meyva” < Yun. *τομάτες* (domátes), *domata* kelimesinin çoğulu (Tietze, 2002: 577).

3.4.15. Enginar

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **harşûf**: *Ar.* enginar (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **enginar**: birleşikgillerden çok yıllık, dikenli bitki; bu bitkinin sebze olarak tüketilen iri, yuvarlak, yeşil çiçeği **sakız enginarı**: yaprakları sivri, kenarları düzgün, lezzetli bir tür enginar (TDK, 2019) **kafkarıt**: enginar (DS VIII, 1975)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesindeki *änginar* kelimesinin Yunancadan *ἀγκινάρα* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

enginar “malûm sebze” < Yun. *ἀγκινάρα* anginára (Tietze, 2002: 659).

3.4.16. Havuç

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **sarıg turma**: havuç Nitekim ‘havuç’a da *sarıg turma*: sarı turp denir. Argu halkı havuca gêzri der; bu sözcüğü Farsçadan –havuç anlamına gelen cezer sözcüğü – almıştır, ancak söyleyişte inceltme (rikkat) söz konusudur. Oguzlar havuça geşür der; onlar da bu sözcüğü Farsçadan almıştır. **oglı**: yabanî havuç Kâşgar kenti yakınlarında yetişen, beyaz ve tatlı bir havuç (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **keşir**: havuç [İML 182] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **çemer** / **çemrû** / **keşür** / **keşir**: havuç (KTS, 2007) **keşir**: havuç (DMLT, 2018)

Çağatay Türkçesinde = **aşlıg**: mekulat, havaic, levazim, zahire **keşir**: havuc, sebzi, zerdek **sebzi**: havoc (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **keşür** / **keşir** / **kişür**: havuç (YTS, 1983) **cezer**: Ar. havuç “içe veyâ mislince cezer toħmıyla içeler, didüggümüz fevâid anlara hâşıl” [111a-13] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **cezer**: Ar. havuç (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **havuç**: Far. maydanozgillerden, koni biçimindeki etli kökü için sebze olarak yetiştirilen, iki yıllık otsu bir kültür bitkisi, yeregeçen (TDK, 2019) **çikal** / **çihol** / **çikot** / **çöürdük**: havuç (DS III, 1968) **ediyaman**: havuç **ereğil otu**: havuç **erel otu**: havuç (DS V, 1972) **gane**: havuç **gelinparmağı**: havuç (DS VI, 1972) **hart**: havuç **heviç** / **hoğuç**: havuç **hırtıl**: havuç (DS VII, 1974) **kallegezen** / **kalagezen**: havuç **kazık**: havuç “Kazık yiyeceğim.” **keriş**: havuç **keşir** / **keşirotu** / **keşşir** / **keşür** / **kişir**: havuç **kınalı böçük** / **kınalı parmak**: havuç **kızılot**: havuç (DS VIII, 1975) **pürçüklü** / **picikli** / **piçek** / **piçekli** / **piçelik** / **pirçekli** / **pirçikli** / **pirçüklü** / **porçuklu** / **purçekli** / **purçikli** / **purçuklu** / **püçüklü** / **pürçek** / **pürçekli** / **pürçülük**: havuç (DS IX, 1977) **sarıparmak**: havuç **sarot** / **sariot**: havuç **sivirtme**: havuç **şarlık**: havuç **şekli**: havuç **teperotu** / **teberotu** / **tepelotu**: havuç (DS X, 1978) **yerebatan**: havuç **yerkökü**: havuç **yerotu** / **yivotu**: havuç **zerdek**: havuç (DS XI, 1979) **kirtıl**: havuç (DS XII, 1982)

Hakas Türkçesinde = **morkop/morkov**: havuç **morkov önnîg**: havuç rengi **milegîr**: yabanî havuç **milegîrdeh ügre itçeler**: yabanî havuçtan çorba yaparlar (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **bıhı**: havuç (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **sabiz**: havuç (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **sabiz**: havuç (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **sabzi**: havuç **tog’sabzi**: yaban havucu (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **morkuop**: havuç (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **morkov**: havuç (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kâşir**: havuç (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **zerdek**: havuç (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *havuč/hävič* “havuç” sözcüğünü tespit etmekte, ayrıca Türkmen Türkçesi *kāšir* “havuç”, Çağatay Türkçesi *kāšir*, Kazan Tatarcası *kišar* “havuç”, Çuvaşça *kišir/kišar* şekillerini vererek, *havuč* kelimesinin Farsçadan alıntı olduğunu öne sürmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.17. ısırgan

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **çaķı:** ısırgan otu (EUTS, 1968)

Eski Anadolu Türkçesinde = **gicitgen / giçitgen:** ısırganotu (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ısırgan:** ısırgangillerden, her tarafı sert tüylerle kaplı, tüyleri kırıldığında karınca asidi denilen çok kaşıntıverici bir madde çıkartan bir ot “*Bu ulu ağaç yerlerde sürüne sürüne kurudu ve etrafını dikenler, ısırganlar bürüdü.* – A. H. Müftüoğlu”; ısırgan ile taharet olmaz (TDK, 2019) **ağdalak:** yol kenarlarında çalılar arasında biten bir çeşit ısırgan otu (DS I, 1993) **bısırgan:** ısırgan otu **bisibisi otu:** ısırgan otu (DS II, 1965) **dakırdalak:** ısırgan otu **dalagan / daladiken / dalagan otu / dalağan / dalan / dalanca / dalandiken / dalayan diken / dalgan / dalıgan / dalığan / dalkan / dızlağan:** ısırgan otu (DS IV, 1969) **eğinç:** ısırgan otu (DS V, 1972) **sancakotu:** ısırgan otu (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **sırgan:** ısırgan otu **kupriva:** ısırgan otu “*sevmee nice torlak kuprivayı: baldırı çıplağın ısırgan otunu sevmesi gibi*” (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **halağay:** ısırgan otu **sahcah ot:** ısırgan **salğanah:** ısırgan “*sahcan ottar, sarıptar çili, haralıs halıpçathannar: ısırganotları çalılık gibi kararıyorlar -N. Domojakov*” (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **qışıma:** ısırgan otu (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **qichitqi o’t /gazandao’t:** ısırgan

Değerlendirme: Räsänen, Çağatay Türkçesi *čalayan* “ısırgan”, Kırgız Türkçesi *čalkan*, Şor Türkçesi *šalyanak* ve *sayaj* sözcüklerini belirleyerek Macarcaya *csalán* şeklinde geçtiğini açıklamaktadır (Räsänen, 1969).

ısırgan “*Urtica*” < ET. ısır- + -gan (Tietze, 2009: 353).

Kazak Türkçesinde tespit edilen *qışuma; qışun-* “kaşındıran” anlamında iken, *ısırgan;* *ısır-* “ısıran” manasında kullanılmaktadır.

3.4.18. Ispanak

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **bustulı:** yenilen bir bitki olan “*dağ ispanağı*”na verilen ad (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **ıspanak:** *Far.* ıspanak (KLS, 1992) **bazi/ bazu / seklaba:** pazı (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **sirken:** pazı, yabancı ıspanak **pezik:** pazı, pancar (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **isfânâh:** *Ar.* ıspanak **ispenâh:** *Far.* ıspanak (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ıspanak:** *Rum.* ıspanakgillerden, yapraklarından sebze olarak yararlanılan bir bitki **kuzu ıspanak:** genellikle Ege Bölgesi'nde yetişen, küçük yapraklı, taze ıspanak **sirken:** yabancı ıspanak **yabancı ıspanak:** pazı **pazı:** ıspanakgillerden, yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki, yaban pancarı, yabancı ıspanak **yaban pazısı:** ıstır (TDK, 2019) **can otu:** ıspanak, madımalak **cıynak:** ıspanak (DS III, 1968) **ismalak / ismanak / isminak:** ıspanak **ıstır:** ıspanak cinsinden yemeği yapılan bir çeşit ot (DS VII, 1974)

Gagauz Türkçesinde = **loboda:** kara pazı (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **ismaloq:** ıspanak **ismaloqli:** ıspanaklı **yovvoyi ismaloq:** yabancı ıspanak, pazı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **şpinat:** ıspanak (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **öjün:** pazı (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **alaputa:** kara pazı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Kuman ve Osmanlı Türkçeleri *yspanak* “ıspanak” olarak belirlediği sözcüğün kökenini şu şekilde açıklamaktadır: < *Ar. isfânâğ* < *Far. aspanāh* < ? Latince Osmanlı Türkçesinde belirlediği *pazy* için “beyaz şekerpancarı” açıklamasını yapmaktadır (Räsänen, 1969).

ıspanak “bilinen sebze” < Yun. *σπανάκι* spanáki < Lat. *spinaceum* (Tietze, 2009: 414).

3.4.19. Kabak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ķabak**: kabak (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **qabaq**: kabak, tazeyken yenen bir sebze (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **ķabak**: kabak (KTS, 2007) **kabak**: kabak (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **kabak**: kabak **hanzal**: yabancı kabak; Hindistan'da yetişen acı bir meyva (VBH, 1987)

Osmanlı Türkçesinde = **kedû**: *Far.* kabak, şarap kabı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kabak**: kabakgillerden, sürüngen gövdeli, sarı çiçekli, birçok türü olan bir bitki; bu bitkinin türlerine göre yemeği ve tatlısı yapılan ürünü; ham, tatsız kavun, karpuz; kabak başında patlamak; kabak çıkmak; kabak gibi **asma kabağı**: kabakgillerden, sürülgen veya sarılgen, mevsimlik kabak; bu kabağın ince uzun, sebze olarak kullanılan ürünü **bal kabağı**: içi turuncu, iri tatlı ve bir tür kabak **boru kabağı**: boğumsuz, boru gibi uzun su kabağı **acur**: kabakgillerden, kabuğu çizgili ve tüylü, yeşil veya sarımtırak, üzeri yeşil lekeli, irice bir meyve **helvacı kabağı**: kabakgillerden, tatlısı yapılan dışı boz, içi sarı renkli iri bir tür kabak, kestane kabağı **sakız kabağı**: sebze olarak kullanılan kabak **testi kabağı**: su kabağı **kestane kabağı**: helvacı kabağı (TDK, 2019) **ahgabak**: turşusu yapılan, beyaz renkli bir cins kabak **ak kabak** / **akbambalak**: ince uzun, beyaz renkli bir çeşit kabak, helvacı kabağı **alavirt** / **alavur**: su kabı olarak kullanılan bir çeşit kabak **alavurt** / **alavut**: su kabağı (DS I, 1993) **balkabağı**: bir çeşit uzun kabağı (DS II, 1965) **faslak**: kabuğuyla pişmiş kabak (DS V, 1972) **harman kabağı**: harman zamanında yetişen kabak (DS VII, 1974) **kadıbaş** / **kadıbaşı kabağı**: beyaz, yuvarlak kabak **kado**: kabak (DS VIII, 1975)

Çuvaşça = **кавăн kavwn**: kabak **мăн хăяр mwn hwyar**: kabak, bal kabağı (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **kabak**: kabak **kabaklı**: kabaklı **kabaklı pleçinta**: kabaklı börek (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **kabaçok**: kabak **tıkva**: kabak (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kab**: kabak **haci kab**: bal kabağı **hıyar**: kabak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qabaq**: kabak **asqabaq**: balkabağı (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kabak:** kabak; cucurbita lagenaria **aş kabak:** balkabağı **suu kabak:** su için balkabağı (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kabak:** kabak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qovoq / oshqovoq:** kabak **qovoq (oshqovoq) guli:** kabak çiçeği **qovoq (oshqovoq) urug'i:** kabak çekirdeği **oshqovoq:** sakız kabağı **suvqovoq:** su kabağı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **tıkva:** kabak (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **tıkva:** kabak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kädi:** kabak, bal kabağı **kädi cigidi:** kabak çekirdeği **süyci kädi:** tatlı kabak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aşkavak:** kabak **kava:** kabak **ķavaķ:** kabak **turpankava:** bir tür kabak (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Arat hanzal kelimesinin Beveridge'e göre '*ħuntul, a colocynth-apple*' ve King'e göre '*a coloquint apple veya evil gourd*' Sâmi '*ħanzal, abu cehil karpuzu, acı hıyar,*

it hıyarı' açıklamalarını belirterek, 'kabak meydanı'nın Türkiye'deki 'ok meydanı' tâbirine denk gelebileceğini düşünmektedir. Kabak tâbirinin ise, bunun bizim bildiğimiz kabak mı yoksa başka bir şey mi olduğunun tesbitinin güç olduğunu belirtmektedir. Bununla kastedilen şeyin, hedef olması gerektiğini düşünerek, ok tâlimlerinde, hedef olarak kabak kullanıldığından şüphe etmektedir (Arat, 1987: 614).

Arat 'kabak meydanı' tamlaması dolayısıyla bunun bilinen kabak olduğundan şüphe etmiştir, ancak *meydan* kelimesi "tarla" anlamında kullanılmaktadır. Bugün Türkmen Türkçesinde 'mekgecöven meydanı; mısır tarlası' kullanımları mevcuttur (TTS, 1995). *acur* "bir çeşit hıyar" < Ar. '*acūr* < Yun. *αγγούρι* (angúri) (Tietze, 2002: 19).

3.4.20. Karnabahar

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **karnâbât:** Ar. karnabahar (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **karnabahar:** Rum. + Far. turpgillerden, çiçekleri etli ve tanecikli bir görünüşte olan, yaprakları lahana yaprağına benzeyen, sebze olarak

kullanılan bir bitki. **karnabit:** Ar. karnabahar (TDK, 2019) **akbaş / akbaba / abkaşlı:** karnabahar (DS I, 1993) **kelkaş:** karnabahar (DS VIII, 1975)
Özbek Türkçesinde = **gulkaram:** karnabahar (TÖS, 2018)
Sahaca (Yakutça) = **önnöox xappusta:** karnabahar (TSYS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *karnabit / karnabaha* “karnabahar” şekillerini belirleyerek, sözcüğün Yunancadan *χρῶμην* Arapçaya, Arapçadan *qarnabīt* Türkçeye geçtiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.21. Kereviz

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **kerfes:** kereviz (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **kerefs:** Ar. kereviz (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kereviz:** Far. maydanozgillerden, kökleri ve yaprakları sebze olarak kullanılan kokulu bir bitki (TDK, 2019) **kereöz:** kereviz (DS VIII, 1975) **selina / selna:** kereviz (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **tselina:** kereviz (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **karafs (kashnichsimon oshko'k):** kereviz (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesinde *käräviz* tespit ettiği kelimenin Arapça kökenli *karafs* olduğunu ve Bulgarcaya *kereviz* geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.22. Lahana

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **lahan:** Yun. lahana (KLS, 1992) **kelem / kernip / lahan:** lahana (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kerem:** Far. lahana “sebec ve kerem tohmın ve atmaca ödin ayru ayru sahk idüp ebrîşim elekden geçüreler” [89b-12] (TM, 1999)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **lahana:** Rum. kış sebzesi olarak yetiştirilen ve birçok türü olan bitki; turpgillerden, geniş ve kalınca kat kat yaprakları olan, güz ve kelem **baş lahana:** Yun. yaprakları sıkı, yuvarlak başlı lahana **Brüksel lahanası / Frenk lahanası:** ceviz

büyükliğünde bir tür lahana **karalahana**: yaprakları koyu yeşil olan bir tür lahana **kırmızı lahana**: rengi kırmızı olan bir tür lahana **kelem**: *Far.* lahana (TDK, 2019) **dahat**: lahana **dürme** / **dülme** / **dürül** / **dürülgen**: lahana (DS IV, 1969) **feren**: lahana (DS V, 1972) **halaza**: henüz dürülmemiş lahana **hoşulga**: lahana **ilahna** / **ilâne** / **ilana**: lahana (DS VII, 1974) **karamanca** / **karamancar**: kara lahana **kelem** / **kelam** / **kelep** / **kellem**: lahana (DS VIII, 1975) **mancar**: pancar; lahana, karalahana **parçalak**: lahana (DS IX, 1977) **toppancar**: lahana (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **laana**: lahana (GTS,1991)

Hakas Türkçesinde = **kapusta**: lahana “*sin nime hınzati anı çfpçezlh, a mağaa kapusta kirek: sen neyi seviyorsan onu yiyorsun, fakat bana lahana gerek - N. Tinikov*” **kapusta pürî**: lahana yaprağı (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **habusta** / **hobusta** / **kobusta**: lahana (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde= **karam**: lahana (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **xappusta**: lahana (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kapusta**: lahana (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kelem**: lahana **deniz kelemi**: deniz lahanası (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **besey**: lahana **kapusta**: lahana **sombesey**: lahana (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *lahana* “lahana”, Kuman Türkçesi *laḫan* sözcüğünün Yunanca *λάχανον* sözcüğünden alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.23. Mantar

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **köyeg** / **mantar**: mantar (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **akmantar**: beyaz, küçük bir çeşit mantar (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **mantar**: *Rum.* mantarlardan, içinde zehirli de bulunan, silindir bir gövde ve üst tarafı şapka biçiminde olan ilkel canlıların genel adı “*Sen domalan bilir misin? Patates gibi bir şeydir, mantar gibi lezzetlidir. – N. Meriç*”

akmantar: tadı güzel ve besleyici bir tür mantar, keçi mantarı **horoz mantarı**:

yenilebilen bir cins mantar **koyungöbeği**: koyun mantarı **koyun mantarı**: bir tür mantar, koyungöbeği **kuzu mantarı**: bazitli mantarlardan, çayırlarda, sulak yerlerde yetişen, şapkası etli, kalın, koni biçiminde, pürüzlü, yenilir bir mantar **kültür mantarı**: yemek için özel olarak üretilen mantar **yer mantarı**: domalan (TDK, 2019) **ağaç göğsü**: köknar ağacında bite ve yemeği yapılan bir çeşit mantar **ağ mantar**: bir çeşit mantar **akkayşak**: bir çeşit mantar **akkulak**: beyaz mantar **alagöbek**: karaağaçlarda çıkan ve yemeği yapılan bir çeşit büyük mantar **ayıcı**: bir çeşit sarı mantar (DS I, 1993) **balkadın**: yenilebilen bir çeşit mantar **bobruk**: kırmızı ve sütlü bir mantar **börek mantarı**: yufka arasına konularak börek yapılan tatlı mantar (DS II, 1965) **dirmir**: mantar **dolaman** / **dolman** / **doluman** / **domalak** / **domalan** / **dombala** / **dombalak** / **dombalan** / **dölemen** / **dulumun**: patatese benzeyen ve yenilebilen bir çeşit mantar (DS IV, 1969) **ebcin**: bir çeşit mantar **ebe**: bir çeşit mantar **ebişek**: bir çeşit mantar **epsit**: mantar **eşekcuğa**: mantar denilen bitki **evelek**: mantar (DS V, 1972) **gölek**: mantar **guguvak**: yenilebilen mantar (DS VI, 1972) **kabek**: mantar **karagulak**: ağaçların gövdesinde olan, yenilen bir mantar (DS VIII, 1975) **sakalak**: mantar **soko**: mantar **sütlüce**: bir çeşit mantar (DS X, 1978) **yeryaran**: bir çeşit mantar **yongöbek**: iyi çeşit yemeklik mantar **zongula**: ağsız mantar (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **mantara**: mantar (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **meşke**: mantar **miske**: mantar **cîcen miske**: yiyecek mantar **huruthan miske**: kurutulmuş mantar **harağay miskezi**: sarı mantar **hızıl miske**: kızıl mantar **ah miske**: ak mantar **nanmır miskezi**: yağmur mantarı (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ak cuva**: beyaz mantar **cuva**: mantar **sangıravkulak**: mantar **topluk**: mantar **toşlak**: mantar (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **itkiçu**: mantar (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **zamburug** / **qo'ziqorin**: mantar **qo'ziqorinli**: mantarlı (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **meşke**: mantar (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **möögü**: mantar (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kömelek**: mantar **ak kömelek**: beyaz mantar (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **atkulak**: mantar (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *mantar* “mantar” sözcüğünün Yunancadan *μανιτάρι* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.24. Marul

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **marul:** Yun. marul (KLS, 1992) **katğan / marul:** marul (KTS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **marul:** Rum. birleşikgillerden, geniş ve uzun olan yeşil yaprakları taze olarak yenilen bir bitki “*Anası mutfakta bir tabağa marul doğruyor. – Y.Atılğan*” **eşek marulu:** yabani marul **kıvırcık marul:** yaprakları kıvırcık bir tür marul, kıvırcık **yabani marul:** sarı çiçekli, beyaz sütlü, 50-150 santimetre yüksekliğinde, iki yıllık otsu bir bitki, eşek marulu, yağ marulu **yağ marulu:** yabani marul (TDK, 2019) **banak:** marul (DS II, 1965) **dürülü:** marul (DS IV, 1969) **eşek marılı:** yabanî marul (DS V, 1972) **üskülü:** kökü fazla büyümeyen, tadı güzel bir çeşit marul **yağlı dürülü:** marul (DS XI, 1979)

Özbek Türkçesinde = **sutcho’p:** marul (TÖS, 2018)

3.4.25. Maydanoz / Dereotu

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **mangdanus:** Yun. maydanoz (KLS, 1992)

Eski Anadolu Türkçesinde = **sukerdemesi:** maydanoz **turakotı / durakotı:** dereotu, rezene (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **maydanoz:** Rum. maydanozgillerden, yenmek için yetiştirilen, 50-80 santimetre uzunluğunda, ufak yeşil ve parçalı yapraklı, hoş kokulu iki yıllık otsu bir bitki; maydanoz olmak **yaban maydanozu:** baldıranın maydanoza benzeyen bazı türlerine verilen ad **Frenk maydanozu:** maydanozgillerden, salata ve salçalarda kullanılan bodur ve güzel kokulu bir bitki **eşek maydanozu:** maydanozgillerden, iki yıllık otsu bir bitki **dereotu:** maydanozgillerden, ince yapraklı, bazı yemeklerde konulan güzel kokulu bir bitki (TDK, 2019) **badinos / badinoz:** maydanoz **bahteniz / bahdeniz / bahtenes / bahtenis / bahtunez / bektenis / bahtenis / behteniz / bektenis / bodünüs:** maydanoz (DS II, 1965) **dorakotu / darağotu / daraqotu / darakdalı / donakotu / dorağotu / dorak / doroğotu / doroğu / dorotu / doruotu / durak:**

dereotu (DS IV, 1969) **garamsa:** maydanoz **gin:** maydanoz (DS VI, 1972) **hadimala:** dereotu **hezertere:** dereotu (DS VII, 1974) **karo:** maydanoz **kârus:** maydanoz **kero:** maydanoz (DS VIII, 1975) **manuk:** maydanoz (DS IX, 1977) **sakalotu:** dereotu **samit:** dereotu **tarakotu / tarhanotu / tarhin / tarhun / tarin / tarkin:** dereotu (DS X, 1978) *Gagauz Türkçesinde* = **çibritsa:** dere otu **kopar:** dere otu **marar:** dereotu **maydanoz / patencel / petlövka:** maydanoz (GTS, 1991) *Karaçay - Malkar Türkçesinde* = **gin:** dere otu **hant kavra:** dere otu, maydanoz **gedigin:** yabancı dere otu (KMTS, 2000) *Özbek Türkçesinde* = **kashnich:** maydanoz **ukrop:** dereotu (TÖS, 2018) *Sahaca (Yakutça)* = **petruška:** maydanoz (TSYS, 1995) *Tuva Türkçesinde* = **koynut:** dereotu (TUTS, 2003) *Türkmen Türkçesinde* = **şivit:** dereotu **ukrop:** dereotu (TTS, 1995) *Yeni Uygur Türkçesinde* = **aşcamgur:** maydanoz **çinsey:** maydanoz **aşköki / yumgak:** maydanoz **kilyaş:** dereotu (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Maydanoz sözcüğünün Osmanlı Türkçesi *maydanos/maydanus/majdanus*, Kuman Türkçesi *mañdanus* şekillerini tespit eden Räsänen, Osmanlı Türkçesinden Bulgarca ve Arnavutçaya *magdanos* geçtiğini, Yunancadan *μαχεδονίδι* alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.26. Mercimek

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **yasmuk / mercümek:** mercimek [NF 43/1, KE 13v/18, HKT 9a/5, İML 181] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **marcumak:** Far. mercimek (KLS, 1992) **mercimek:** mercimek (DMLT, 2018) **ades / bercimek / mürdümük:** mercimek (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **göçe aşı:** beyaz mercemek tâmı, beyaz darı çorbası **yasmuk:** mercemek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yaşmık:** mercimek (YTS, 1983) **‘ades:** Ar. mercimek “*Müşk latîf durur, a ‘zāya kuvvet virür ve eger nişf-ı ‘ades vezni za ‘ferānı ve nişf-ı ‘ades vezni ile müşki bile sahk ideler*” [117a-8] **mercimek:** Far. (*mercümek*) mercimek

“yidinci nev’e ‘adesi dirler ve bu nev’ incü bi-‘aynihi şeklde mercimek şekline beñzer”
[15a-7] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **ades:** Ar. mercimek **bîka:** Ar. mercimek **dân-çe:** Far. mercimek **merdümek:** Far. mercimek (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **mercimek:** Far. baklagillerden, beyaz çiçekli bir tarım bitkisi; bu bitkinin, besin değeri yüksek, ufak, kırmızı, sarı veya yeşil, yuvarlak ve yassıca tohumu, yasmık **yasmık:** mercimek (TDK, 2019) **ahça mercimek:** iri mercimek **akça mercimek:** iri taneli bir çeşit mercimek (DS I, 1993) **burşak:** mercimek (DS II, 1965) **cülbant:** mercimek (DS III, 1968) **gıdın:** mercimek (DS VI, 1972) **heses:** mercimek (DS VII, 1974) **köşne:** mercimek (DS VIII, 1975) **mürdümek / mürdük / mürdümük:** mercimek (DS IX, 1977) **yasmık:** mercimek **yosmuk:** mercimek (DS XI, 1979)

Çuvaşça = **ямăк yasmwk:** mercimek (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **mercimek:** mercimek **borçak:** burçak (bir mercimek türü) **kara boorçak:** kara burçak (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çeçevitsa:** mercimek (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **yasmiq:** mercimek (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **çeçevista:** mercimek (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çeçevitsa:** mercimek (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **yesmuk:** mercimek (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Çağatay Türkçesi *jasmuk* “mercimek” Yeni Uygur Türkçesi *jesimuk* “mercimek”, Osmanlı Türkçesi ve Kazan Tatarcası *jasmyk* “aspir; bezelye” Özbek Türkçesi *josmik* şekillerini ve kelime kökünün *jasy* “yassı” olduğunu tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

Kelimenin Farsçada *marjumak* “mercimek”; *mardumak* “küçük adam”, “cüce”, “burçak”, “bezelye”; *mardumaki çeşm* “gözbeği” anlamları bulunmaktadır (Steingass, 2005: 1213).

Mercimeği karşılayan *yasmuk/yasmık* sözcüğü adını “yassı” olması dolayısıyla almıştır. *ades* “mercimek” Ar. ‘adas (Tietze, 2002: 27).

3.4.27. Mısır

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **aşı**: mısır tanesi **mısr** / **mışır**: mısır (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **ak baş**: mısır darısı (ÇOS, 1902)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **mısır**: Ar. buğdaygillerden, gövdesi boğumlu ve kalın, yaprakları şerit biçiminde, boyu yaklaşık 2 metre olabilen, erkek çiçekleri tepede salkım durumunda, dişi çiçekleri yaprakla gövde arasında koçan biçiminde olan bir kültür bitkisi; bu bitkinin koçan üzerindeki taneli ürünü; bu ürünün taneleri **cin mısırı** / **cin darısı**: bir tür ufak taneli mısır, cin darısı **kıtır**: patlamış mısır **lazut**: mısır **süt mısır**: daha açık sarı renkli, sulu ve yumuşak bir tür mısır (TDK, 2019) **acara**: mısırın bir çeşidi **ağ darı**: beyaz mısır **ahdam**: beyaz mısır **akdarı**: beyaz mısır **at dişi mısır**: sulak yerlerde yetişen iri, yassı taneli, beyaz az dayanıklı bir çeşit mısır (DS I, 1993) **badi**: ufak mısır, cin mısırı **batlak**: patlamış mısır (DS II, 1965) **çaklı**: patlamış mısır **çitlak**: patlamış mısır **çintli**: ateşte kızartılmış taze, sütlü mısır (DS III, 1968) **darı**: mısır, mısır tanesi **darı mısırı**: cin mısırı, ufak taneli, sivri uçlu mısır **dikenli mısır**: arpa şeklinde küçük taneli bir çeşit mısır **dişlek darı**: iri taneli mısır **düyü** / **düğü**: kabuğu alınmış mısır, buğday yarması (DS IV, 1969) **edik**: mısır yarması (DS V, 1972) **heç**: patlatılmış mısır **hepit**: pişmiş mısır **hılca** / **hılıça**: taze mısır **hiç**: kavrulmuş, patlamış mısır **hiliça**: taze mısır **hostu**: taze mısır **hörtle**: süt mısırı **ilekke**: mısır (DS VII, 1974) **kargıdalı**: mısır **kukuruz**: mısır buğdayı **küş**: mısır (DS VIII, 1975) **lazut** / **lazıt** / **lazot** / **lazotu** / **lazud**: mısır (DS IX, 1977) **sayut**: mısır **sazat**: mısır **simit**: mısır (DS X, 1978) **ütme**: ateşte kızartılmış taze mısır, buğday **varı**: mısır (DS XI, 1979) **meke**: mısır (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **kaut**: patlamış mısır **kaut patlatmaa**: mısır patlatmak (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **mais**: mısır (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cugoru**: mısır **kurmaç**: patlamış mısır **nartüh**: mısır **çartlagan nartüh**: patlayan mısır, cin mısırı **nartüh kurmaç**: patlamış mısır (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **cügörü**: mısır (KS, 1998) **aşı**: mısır tanesi (KLS, 1992)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **abjey/hajıbuday**: mısır (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **makkajo'xorikor:** mısır (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kukuruza:** mısır (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kukuraza:** mısır (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **mekgeçöven:** mısır **mekgeçöven ekişi:** mısır ekimi **mekgeçöven meydanı:** mısır tarlası **mekgeçöveni oda gorsa-:** mısırı ateşte pişirmek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **akkunak:** beyaz mısır **kömmekonak:** mısır **ķonaķ:** mısır **serik ķnaķ:** sarı mısır (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *mysyr* sözcüğünün Bulgarcaya *misir* ve *misirka* şekillerinde geçtiğini belirleyen Räsänen, kökeninin Arapça *mişr* olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.28. Nişasta

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **ahār:** Far. nişasta [KE 70r/6] (HATS, 2012)

Eski Anadolu Türkçesinde = **un özi:** nişasta (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **neşâ:** Ar. nişasta **neşâstec:** Ar. nişasta **nişâ:** Far. nişasta **nişâste:** Far. nişasta (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **nişasta:** Far. tahıl tanelerinden, mercimek, bezelye vb. bakla türleri veya patates gibi birtakım yumrulardan özel yöntemlerle çıkarılan una benzer bir madde “buğday nişastası, mısır nişastası, patates nişastası, pirinç nişastası” (TDK, 2019) **aranot:** patates nişastası (DS I, 1993) **ezik:** buğday nişastası (DS V, 1972) **harlop:** nişasta (DS VII, 1974) **saşta:** nişasta (DS X, 1978)

Hakas Türkçesinde = **krahmal:** nişasta, nişastayla ilgili (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **nishasta / ohor / kraxmal:** nişasta (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **krahmal:** nişasta (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **krahmal:** nişasta; patates unu **bürünç krahmal:** pirinç nişastası (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *nişasta/nişaste* “unun özü” sözcüğünün *Farsça nişāsta* olduğunu tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.29. Nohut

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **nuḡut:** nohut (EUTS, 1968)

Harezmi Türkçesinde = **noḡūd / nuḡūd:** Far. nohut [KE 13v/18, NF 43/1] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **nohut:** Far. nohut (KLS, 1992) **noḡuṭ:** nohut (DMLT, 2018)
hımmaş / hımmiş / hummuş / nohud / nokut: nohut **leblebu:** leblebi, nohut (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **noḡūd:** Far. nohut “dördüncü nev bālūsī dirler ve ezrak dirler ve bu nev’ kâfūr ağacıyla şamğından mürekkebi olmuş kâfūr duru, bādām kadarı ve noḡūd kadarı ve bakla kadarı ve mercimek kadarı pāreler olur” [127a-3] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **noḡūd:** Far. baklagillerden taneli bir bitki, nohut “Nişāduru ola üç noḡūd kadarı Veli gerek durur bütün nişādur” [766] [821] [1350] [1216] [1642] (KK, 2007) **hummuṣ:** Ar. nohut **nehūd:** Far. nohut (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **nohut:** baklagillerden, ana yurdu Akdeniz kıyıları olan, birleşik telek yapraklı, çiçekleri sarımtırak renkte, tanesi baklamsı bir bitki; bu bitkinin bol nişastalı, yuvarlak tanesi “nohutlu pilav” **leblebi:** Far. dış kabuğu çıkarıldıktan sonra fırında kavrulup çerez olarak yenen nohut **sakız leblebisi:** bir tür kabuklu beyaz leblebi (TDK, 2019) **budayma:** leblebi **bibik:** leblebi (DS II, 1965) **cıvık:** leblebi **çemiç / cemiç / çemin / çemiş / çemit:** dut kurusu; kuru üzüm; iri leblebi (DS III, 1968) **gudayma:** leblebi (DS VI, 1972) **hottuk / hotak:** leblebi (DS VII, 1974) **kıtık / kepkep / kıddı / kıtdık / kıttı / kitti:** leblebi **kudama / kудayma / kudeyme:** leblebi (DS VIII, 1975) **seslek:** nohut (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **mırçak:** nohut, bezelye (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **nohut / nufut / grah:** nohut (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **goroh:** nohut **pirçih:** nohut **mırçah:** nohut, bezelye (HTS, 2005)

Kırgız Türkçesinde = **buurçak:** nohut (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **nohut:** nohut (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **no’xat:** nohut **no’xatli:** nohutlu **no’xatsiz:** nohutsuz **qovurilgan no’xat:** leblebi (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **nohut:** nohut **nohut dānesi:** nohut tanesi (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **loya:** nohut, bezelye **poçak:** nohut, burçak **purçak:** nohut, bezelye (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Memluk Kıpçakçası *nohut*, Osmanlı Türkçesi *noхуд*, Kumuk Türkçesi *noхut*, Kazan Tatarcası *nuуyt*, Çuvaşça *nuуat* şekillerini belirleyerek Farsçadan *nuḥūd* alıntı olduğunu, ayrıca Memluk Kıpçakçası, Kuman Türkçesi, Osmanlı Türkçesi *läbläbi* “nohut ya da kavrulmuş mısır taneleri” anlamlarını tespit ederek, Bulgarcaya *leblebi* şeklinde geçtiğini, kökeninin ise Farsça *leblebü* “pişmiş pancar” olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.30. Pancar

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **çügündür:** kırmızı pancar (KLS, 1992) **çügündür / çükündür:** kırmızı pancar (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **pencer:** selak bostanı, pancar (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **çükündür / çukundur:** pancar (YTS, 1983) **çögündür:** Far. pancar “Eger bu taşdan mercimek kadarın çögündür dibinüñ suyuyla ezeler, buruna” [100a-6] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **silk:** Ar. pancar (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **pancar:** ıspanakgillerden, vitamince zengin bir bitki; bu bitkinin şeker elde edilen kalın ve etli kökü; pancar gibi olmak; pancar kesilmek **çükündür:** pancar **yaban pancarı:** pazı **şeker pancarı:** ıspanakgillerden, etli kökünden şeker elde edilen bir yıllık tarım bitkisi, kocabaş (TDK, 2019) **bazi:** pancar **bozik:** pancar (DS II, 1965) **çelem:** şalgam; pancar; kırmızı turp **çükündür / çukundur / çukundur / çukuntur / çügündür / çüklüce / çükündürük:** pancar (DS III, 1968) **ebelik:** yabani pancar; uzunca yassı yapraklı, sapının dip tarafı kırmızı ve ekşi tatta, yenebilen bir kır bitkisi; tütüne benzeyen bir bitki; ebegümeci; yaralara sarılan ve yarayı yumuşatmaya yarayan geniş yapraklı bitki **ebemgömece:** yabani pancar **epsemye:** şeker pancarı (DS V, 1972) **galo:** şeker pancarı (DS VI, 1972) **holluk:** pancar (DS VII, 1974) **karabaş:** pancar **kılımboz / kılımbaz / kılınboz:** pancar (DS VIII, 1975) **pandır:** pancar (DS IX,

1977) **seftila**: kırmızı renki şeker pancarı **silk**: pancar **tumba / tumbatın / tumbatum**: pancar (DS X, 1978) **zığlatma**: pancar **zıplak**: pancar; haşlanmış pancar (DS XI, 1979) *Gagauz Türkçesinde* = **çukundur**: şeker pancarı **beyaz çukundur**: beyaz şeker pancarı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **svyokla**: pancar **hızıl salgın**: pancar (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çügündür**: pancar **şeker çügündür**: şeker pancarı (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qızılşa**: pancar, şeker yapılan bitki (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **lavlagi** : pancar **yovvoyi lavlagi**: yaban pancarı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sübüöküle**: pancar (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **kızıl şalgan**: pancar (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **svyokla**: pancar (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gant şugundırı**: şeker pancarı **şugundur**: pancar (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kent kızılçisi**: şeker pancarı **kızılçe**: pancar **kent kızılçisi**: şeker pancarı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde *panžar* “kırmızı turp” sözcüğünü tespit eden Räsänen, Azerî Türkçesi *çuyundur* “pancar”, Osmanlı Türkçesi *çükündür/üçkündür* “havuç, şalgam”, Türkmen Türkçesi *şuyyndyr*, Kuman Türkçesi *çügündür*, Nogay Türkçesi *şuvylıdyr*, Kazan Tatarcası *çögöndör* “kırmızı turp” (Çuvaşça *çəgəndər*), Başkurd Türkçesi *sögöldör* şekillerini tespit ederek, Farsçadan *çugundur* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

çukundur/çükiündür “pancar, havuç” < Far. çugundur (Tietze, 2002: 471).

3.4.31. Patates

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **patates**: patlıcangillerden, yaprakları ve sürgünleri acı bir bitki; bu bitkinin toprak altında oluşan, nişastasız çok, yenebilen yumruları “*Sonra kızarmış patatesli sığır etini kesmeye koyuldu. – S. F. Abasıyanık*” (TDK, 2019) **apoti**: patates (DS I, 1993) **baduka**: patates **banadora**: patates (DS II, 1965) **domatça**: patates (DS IV, 1969) **girtüp**: patates **gömbes**: küllü ateşte pişirilen patates **gucur**: patates **gumpir**: patates (DS VI, 1972) **hartına / hartap**: patates **haşlama**: pişmiş patates **hompur /**

honpur: patates **höngül:** patates; yerelması; pancar; şalgam **hüzmün:** patates **ırnık gordoş:** bir çeşit patates (DS VII, 1974) **kartol / kardeh / kardof / kardoğ / kardü / karnup / kartal / kartof / karton / kartop / kartopi / kartopu / kartul / kastil / kastul / katut / kerto / kertol / kortal / kortol / kostil:** patates **kozmur:** patates **kumpil / kampir / komper / kumbil / kumbur / kumbür / kunpir / kübül / kümpür:** patates (DS VIII, 1975) **patata / pata / patalak / patana / patele / patelek / patiko / pıtana / pıtata / pıtına / patike / patik / patika:** patates (DS IX, 1977) **tenbilik:** patates **tomatça:** patates (DS X, 1978) **ülübe:** patates **yerelması:** patates **yeryumurtası:** patates (DS XI, 1979) **hozmur:** patates (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **kartoşko:** Rus. patates (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kartofli:** patates **kartofiden garnir:** patates garnitürü (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çablah/yablah:** patates, patatesle ilgili **yablah has-:** patates kazmak **yablah ardı-:** patates soymak **yablah arıla-:** patates soymak **yablahtıg:** patatesli **apçaan yablah:** yumuşamış patates **yablah haar:** patates kızartmak (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **gardoş/kartof:** patates (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **kartöşkö:** patates (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **kartoshka:** patates **kartoshkali:** patatesli (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **xotuoppuy:** patates (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **kartöpke:** patates (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kartofel:** patates **kartoşka:** patates (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kartoşka:** patates **gaynadılan kartoşka:** haşlanmış patates **yerelma:** patates (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **mekiçamgu/yanyu:** patates (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Patates karşılığı olarak Kazan Tatarcası *bärängə/päränge*, Çuvaşça *paraŋgə*, Çeremişçe *paraŋgə*, *paraŋe*, *päränge* kelimesini tespit eden Räsänen, kelimenin kökeni olarak Rusça *пaрeнкa* “pancar” olabileceğini ya da Avrupaî anlamında *Tür.Ar.* frank-ī olabileceğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.32. Patlıcan

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **bütüğe**: patlıcan (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **bāzincān**: Ar. patlıcan (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **bādincān**: Ar. patlıcan **bādingān**: Ar. patlıcan **hadak**: Ar. patlıcan (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **patlıcan**: Ar. patlıcangillerden, kalın saplı, uzunca yapraklı otsu bitki; bu bitkinin sebze olarak kullanılan, mor renkli, uzunca veya toparlak ürünü

kemer patlıcanı: bir tür ince uzun patlıcan **top patlıcan**: bir tür yuvarlak ve etli patlıcan **bostan patlıcanı**: az çekirdekli, iri ve yuvarlak bir tür patlıcan (TDK, 2019)

baldırcan / **badılcan** / **badımcān** / **balcan** / **baldıcan** / **batlıcan** / **bayıncan**: patlıcan (DS II, 1965) **hasbaldırcan**: patlıcan **helep**: kurutulmuş dolmalık patlıcan, biber **hostu**:

külde pişirilmiş patlıcan **hortik**: turşuluk ufak patlıcan (DS VII, 1974) **karaoğlan**: patlıcan (DS VIII, 1975) **saplıcatinton** / **saplıtinton**: patlıcan; dağ elması (DS X, 1978)

Çuvaşça = **baklajan**: patlıcan (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **potlıcan**: patlıcan **mor patlıcan**: patlıcan (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **baklajan**: patlıcan (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **baklacan**: patlıcan (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **baqlajon**: patlıcan **baqlajonli**: patlıcanlı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **baklajan**: patlıcan (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **baklajan**: patlıcan (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **badamcan**: patlıcan (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *badinžan*, *badyłžan*, *patlyžan*, Doğu Türkçesi *patingān* türevlerini belirtmekte, *bādingān* kelimesinin Farsça olduğunu ve sırasıyla Arap > Türk > Sırpça *patližan*, Yunan *πατλιέανα*, Rus *бадаржан*, *баклажан* dillerine geçtiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

badincan “patlıcan” < Far. *bādincān* / *bādilcān* (Tietze, 2002: 182).

3.4.33. Pırasa / Soğan

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **soğan:** soğan (EUTS, 1968) **soğan:** soğan (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **sōgun (sōgan):** soğan (ikinci seslem ‘zamme’li [-gun - Arapçada o, ö, u, ü okutan ötre imi] ya da ‘nasb’lı [-gan – yazacın üstün imi almış gibi a ya da ‘e’yle okunması] okunur) **quçgundi:** soğan (Çigil lehçesi) **köwürgēn (kömürgēn):** dağ soğanı Oguzlar buna kömürgēn der (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **soğan:** soğan [KE 119r/5, HKT 9a/5, İML 181] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **sogan:** soğan (KLS, 1992) **şoğan:** soğan (DMLT, 2018) **başal / soğan / yu:** soğan **yava:** pırasa, soğan (KTS, 2007) **soğan:** soğan (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **soğan:** soğan, bir sebze türü “*Yanmış arpa etmegi, acı soğan öyünü değil*” [74A6] [75A13] (DK, 2006) **denizşoğanı:** yabani soğan (YTS, 1983) **gendene:** Far. pırasa, yabani pırasa “*rengi gendene rengine beñzer durur ve bu cemî’i envâ’uñ eyüsi âsî durur*” [46b-8] **şoğan:** soğan “*incü şoğan gibi kat kat olur, kat kat olmayan incü olmaz*” [8b-4] **kızıl şoğan:** kırmızı soğan “*bu şınfa anuñ-çun pîyâzî dirker kim, rengi kızıl şoğan rengine beñzer*” [53b-4] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **kürrâs:** Ar. pırasa (OTAL, 2006) **şoğan:** soğan “*Dutalar ol kadar şaviya şoğan Biraz elde dutalar tura toğan*” [1060] [1058] [1059] [1061] [1062] [1082] [1110] [1526] (KK, 2007) **basaliyye:** Ar. soğan **piyâz:** Far. soğan **piyâz-ı kûhî:** dağ soğanı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kuru soğan:** toprak altında kalan yumru soğanın kurutulmuşu **arpacık soğanı:** tohumdan yetiştirilen ve tohumluk olarak kullanılan küçük soğan **gök soğan:** taze soğan **pırasa:** Rum. zambakgillerden, sapından ve yapraklarından yararlanılan, çok yıllık bir kış sebzesi **soğan:** zambakgillerden, yemeklere tat vermek için yumrusu ve yeşil yaprakları kullanılan güzel kokulu bitki “*soğanlı yahni*” **taze soğan:** zambakgillerden, salata ve yemeklere tat vermek için kök yumrusu ve yeşil yaprakları kullanılan, acımsı, keskin kokulu sebze, yeşilsoğan, göksoğan **yeşilsoğan:** taze soğan “*Sinide haşlanmış ve ikiye kesilmiş yumurtalar, yeşilsoğanlar, tulum peynirleri, kavurmalar vardı. – T.Buğra*” (TDK, 2019) **bırasa:** pırasa bülçüklü **sovan:** yeşil soğan (DS II, 1965) **çivril:** pırasa **çil soğan:** taze soğan (DS III, 1968) **dibiz:** kuru soğan (DS IV, 1969) **ekme sovan:** tohum olarak kullanılan arpacık soğanı **emirsultan:**

yeşil soğan **fiska soğanı**: yemeğe bütün konan küçük soğan (DS V, 1972) **haransa**: pırasa **isga**: soğan (DS VII, 1974) **kiriş**: pırasa **kayı soğan**: yeşil soğan (DS VIII, 1975) **üğürtmek**: soğanın erkeği, soğan cücüğü **zaguda**: soğanın küçüğü **zevze**: tohumdan yetişen yeşil soğan **zıllık**: soğanın orta bölümü, cücük **zillik**: soğan cücüğü **zuccuk**: soğanın ortasındaki cücük de denilen bölüm (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **sogono**: soğan, kuru soğan (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **prasa**: pırasa **suan**: soğan (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **uhsum**: soğan (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cuva**: yabani soğan **sohan**: soğan **baş sohan**: soğanın yeşil kısmı **kök sohan**: yeşil soğan **tüb sohan**: soğanın kök kısmı (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **cuva**: soğan (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **piyaz**: Far. soğan **soğon**: yabani soğan (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **sogan**: soğan (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **piyoz**: soğan **piyozcha**: soğancık **piyoz qo'shmoq**: soğanlamak **piyozli**: soğanlı **ko'kpiyoz**: yeşilsoğan (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **luuk**: soğan (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **köbürge**: tarla soğanı **kalba**: yabani soğan (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **soguna**: soğan **kulça**: soğan (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **sogan**: soğan **gök soğan**: yeşil soğan **düyp soğan**: baş soğan (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **sonpiyaz**: pırasa **piyaz**: soğan (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *soğan* sözcüğünün ilk şeklini **soyan* olarak belirlemektedir (Räsänen, 1969).

3.4.34. Pirinç

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **tuturkan**: pirinç **tüki**: pirinç, pirinç kabuğu, soyulmuş darı (EUTS, 1968) **tuturkām**: Br. pirinç (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **tuturqān**: pirinç (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **tuturğan**: pirinç [NF 292/13, İML 181] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **brinç**: *Far.* / **tuturğan**: pirinç (KLS, 1992) **tuṭurğan**: pirinç (DMLT, 2018) **birinç** / **brinç** / **pirinç**: *Far.* pirinç **tutuğan** / **tuturğan** / **tuturğan** / **tututğan**: pirinç (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **tuturğan**: birinc **tüki**: birinc (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **birinc**: *Far.* pirinç “*cilāsı şöyle durur kim, alalar birez ḥam / göni, içine birez birinç kepegin*” [73b-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **birînc**: *Far.* pirinç, pilav **erz**: *Ar.* pirinç **pirinc**: *Far.* pirinç **rüzz**: *Ar.* pirinç (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **pirinç**: *Far.* buğdaygillerden, kökleri bol su içinde yetişen bir bitki “*Oradaki uçsuz bucaksız pirinç bataklıklarının sahibidir. – R. N. Güntekin*”; bu bitkinin besin olarak kullanılan taneleri **çeltik**: *Far.* kabuğu ayıklanmamış pirinç “*Pamuk tutarsa ne âlâ ! Ama bu yıl bir de çeltiği deneyelim, demişler B. R. Eyuboğlu*” (TDK, 2019) **sarıkılçık**: bir çeşit pirinç (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **pirinç**: pirinç (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **latun'**: pirinç **ris**: pirinç (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **himits**: pirinç tanesi **prinç**: pirinç, çeltik **tüy**: pirinç, darı **tüy bürtlük**: pirinç tanesi (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **küriş**: pirinç (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **akşak**: övütülmüş pirinç, pirinç yarması **kürüç**: *Far.* pirinç (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **dugu**: pirinç (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **sholi** / **guruch**: pirinç **guruchli**: pirinçli **guruchsiz**: pirinçsiz (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ris**: pirinç (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **bürünç**: pirinç **şalı**: pirinç **tüvi**: pirinç (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **gürüç**: pirinç (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Çağatay Türkçesi *çältük* “kabuklu pirinç; pirinç tarlası”, Osmanlı Türkçesi *çältik/çiltik* “tarladaki pirinç, kabuğundan ayrılmış pirinç için kullanılmaz” tanımlamalarını yapan Räsänen, Farsçadan *şaltūk* alıntı olduğunu ve yine Türkçeden Sırpçaya *pirincy* da geçmiş olan *pirinç* sözcüğünün de Farsçadan *birinğ* alıntı olduğunu

öne sürmekte; *tuturkan* sözcüğünün Moğolca *tuturga* “pirinç; pirinç lapası” ve Korece **tutur* sözcükleri ile eşzamanlı olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

birinc/pirinç “hububat” < Far. *birinc* (Tietze, 2002: 282).

3.4.35. Salatalık / Hıyar

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **tarmuz**: küçük salatalık **apa başı**: tannûm bitkisi – salatalığa benzer ve dikenli gölgesi vardır; dağlarda yenilir (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **hıyâr**: Ar. salatalık **hıyâr-ı bâdreñ**: bir hıyar cinsi [HKT 9a/5] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **heyar**: Far. hıyar (KLS, 1992) **elestik** / **hıyar** / **kısa** / **kışsa** / **şenhıyar**: salatalık (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = ‘**acur** / **acır**: hıyara benzer, hıyardan büyük sert bir meyve (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bâd-reng**: Far. hıyar, âcur; turunc, ağaç kavunu **kıssa'**: Ar. hıyar (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **hıyar**: Far. kabakgillerden, uzun, iri meyveli, sürüngen, bir yıllık otsu bir bitki; bu bitkinin iri, yeşil ürünü, salatalık **eşek hıyarı** / **it hıyarı**: kabakgillerden, çok yıllık, sarı çiçekli, meyvelerinin öz suyu iç sürdürücü olarak kullanılan bir bitki, acı hıyar, karga düleği **salatalık**: hıyar “*Babası küçük bostanda yere eğilmiş, salatalıkları koparıyor. – P. Safa*”; salata yapmak için kullanılan “*Salatalık domates*” **kornişon**: Fr. kabuğunun üzeri pürtüklü bir tür turşuluk salatalık (TDK, 2019) **acır** / **acar** / **accor** / **acırgıcı** / **acir** / **acor** / **acur** / **acure** / **acuruk**: buruşuk kabuklu, üzeri ince çizgili, boz renkli bir çeşit uzun hıyar **ağure**: hıyar, salatalık **ancur**: bir çeşit hıyar, acur **angur** / **anguriye** / **angurya**: hıyar (DS I, 1993) **bostan** / **bösdan** / **bostan borusu**: salatalık (DS II, 1965) **cacur**: hıyar (DS III, 1968) **dombay**: küçük ve yuvarlak bir çeşit hıyar (DS IV, 1969) **eccur**: üzeri tüylü ve tüysüz iki türü olan bir çeşit hıyar, acur (DS V, 1972) **gıcı**: bir çeşit salatalık, acur (DS VI, 1972) **hayor**: hıyar (DS VII, 1974) **şenhıyar**: acur (DS X, 1978) **yeşillik**: hıyar (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **salatalık**: salatalık, hıyar bostanı, hıyar evleği (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **ügürsü:** salatalık, hıyar, salatalıklı, hıyarlı “*ügürsünü hıdırada taynap alıp: salatalığı kütürtüyle çiğneyip*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **agurça:** hıyar, salatalık **narşa:** salatalık **naşa:** salatalık, hıyar (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **badiren:** hıyar, salatalık (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **hıyar:** hıyar (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **bodring:** salatalık, hıyar (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **oğursuu:** hıyar, salatalık (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ogurets:** salatalık, hıyar (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **hıyar:** hıyar (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **xanga:** hıyar, salatalık **terximek:** hıyar, salatalık (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Azeri Türkçesi *χijar* “salatalık”, Türkmen Türkçesi *hyjār* “salatalık”, Osmanlı Türkçesi *χyjar*, Kazak ve Tobol lehçeleri *kyjar*, Çuvaşça *χajar* şekillerini tespit eden Räsänen, Farsça kökenli *hiyār* kelimesinin Kalmukçaya da *χajār* olarak geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

hıyar “salatalık, badem adıyla bilinen sebze” Ar. *hiyār* (Tietze, 2009: 276).

3.4.36. Sarımsak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ķamğak** / **satun** / **usķun:** sarımsak (EUTS, 1968) **usķun:** sarımsak, soğan (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **samursaq** / **sarmusaq:** sarımsak samursaq bir değişik sesletimdir; göçüşmeye maruz kalmıştır **basar:** dağ sarımsağı **iñgliç:** kebabla yenen, sarımsağa benzeyen bir dağ bitkisi (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **ķamğak** / **sarmusak** / **sarımsak:** sarımsak [HŞ 2303, NF 25/11, İML 181, KE119r/5] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şarmusak:** sarımsak (DMLT, 2018) **sarmusak:** sarımsak (KLS, 1992) **sarımsak** / **saramsak** / **şarmusak** / **şarumsak:** sarımsak (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **şaramşak** / **şarımsak:** sarımsak “*eger mignāfīs taşına geregince şaramşağı dürteler, demüri çekecek kuvveti bātl olur*” [77b-4] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **şarmuşak**: sarımsak “*Kuş elde iken ardından biri tutsun Şarmuşağı aña tiz merhem itsün*” [1422] [1423] [1425] [1424] (KK, 2007) **fûm**: Ar. sarımsak **sîr**: Far. sarımsak **sûm**: Ar. sarımsak **Türk-i rüstâyân**: sarımsak (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **sarımsak**: zambakgillerden, 25-100 santimetre yüksekliğinde, yapraklarında, saplarında ve toprak altındaki soğanında kokulu yağ bulunan bir kültür bitkisi; bu bitkinin baharat olarak kullanılan dişli bölümü **sarımsak hardalı**: sarımsak otu “*Fransızların yüz türlü çervişli yemeği varsa doksan dokuzu bol sarımsaklıdır. – A. Gündüz*” **sarımsak otu**: turpgillerden, beyaz, küçük çiçekli, ovulduğunda sarımsak kokusu veren bir bitki, sarımsak hardalı **kaya sarımsağı**: genç yaprakları sarımsak yerine kullanılan bir tür yaban sarımsağı (TDK, 2019) **çonça**: sarımsak (DS III, 1968) **hırladız**: sarımsak (DS VII, 1974)

Çuvaşça = **ihra**: sarımsak (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **sarımsak**: sarımsak (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çama**: yabanî sarımsak **halba**: yabanî sarımsağa benzer bitki **hastay**: yabanî sarımsak **mahirsin**: yabanî sarımsak “*andada pastarın pözık sun turğan cazi manırsınların haphlap halarcih küren at: O zaman başlarını yüksekte tutan yabanî sarımsakları kapıp alırdı yağız at -N. Domojakov*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **sarımsah**: sarımsak **sarsmak**: sarımsak **sarmak tiş**: diş sarımsak **sarsmak tüb**: baş sarımsak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **sarımsaq**: sarımsak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **köbürgön** / **sarımsak**: sarımsak (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **sarimsoq**: sarımsak **sarimsoqli**: sarımsaklı (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **çer oksumu**: sarımsak (ŞS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **sarımsak**: sarımsak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **samsak**: sarımsak (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *sarymsak* / *sarumsak* / *samursak* / *sarimsak* / *sarsmak* / *sarmysak* şekillerini belirlediği sözcüğün Moğolca *sarimsag* ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmektedir. (Räsänen, 1969).

3.4.37. Semizotu

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **bakla:** semizotu (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **pirpirim** / **pürpürüm:** semiz otu **semizlikotu:** semiz otu **sovuklık:** semiz otu (YTS, 1983) **toḥmegān:** *Far. (tuḥmegān)* semiz otu “*toḥmegān şuyıyla veyā şu yoşunıyla yoğurular, ıssıdan olan niḳrīse ve ḥamreye yaḳu ideler*” [130a-2] (TM, 1999)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **pirpirim:** semiz otu **semizot:** semizotu **semizotu:** semizotugillerden, etli ve mayhoş yaprakları sebze olarak yenilen otsu bir bitki, **semizot:** “*Sonra da sofraya alengirli bir semizotu yemeği getirir. – S. Birsel*” (TDK, 2019) **baldırıkız:** semizotu (DS II, 1965) **erekleme:** yabanî semizotu **elmelik:** semiz otu (DS V, 1972) **semizlik:** semizotu **soğukluk** / **soğucak** / **sokluk:** semizotu **tohmeden** / **tokmakan** / **tokmagan** / **tomekan:** semizotu (DS X, 1978)

Özbek Türkçesinde = **semizo't:** semizotu (TÖS, 2018)

3.4.38. Susam

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **sinsim:** susam (EUTS, 1968) **tana:** susam (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **kūç:** susam **yāğ ügür:** susam (Oguz lehçesi) **ingēk** / **kūçi:** inek susamı olarak anılır (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **küncüt** / **yağur** / **küncü:** susam, kuncut [İML 181, ME 75/7] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kinçi:** susam (DMLT, 2018) **simsim** / **sisam** / **sisen** / **süsen:** susam (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **künci:** susam, semsem (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **suşan:** susam (YTS, 1983) **şuşam:** *Ar. (sīsām)* susam, susamgillerden sıcak bölgelerde yetişen bir bitki ve bu bitkinin sarımsı tohumu “*sūd koyalar veyā şoyulmuş miḥlebi ve şoyulmuş şuşamı ve kāfūrı barābar saḥḥ ideler*” [26b-13] **süsen:** *Far.* susam, süsengillerden, yaprakları kılıç biçiminde, çiçekleri iri ve mor

renkli, güzel kokulu bir bitki “*maṣṭakī ağacınıñ yağın veyā sūsen yağın veyā ḥinnā yağın veyā ḥinnā yağın katalar*” [106b-5] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **küncüd**: *Far.* susam **sevsen**: *Ar.* susam **simsim**: *Ar.* susam **sūsen**: *Far.* susam **tahîn**: *Ar.* öğütülmüş tahıl; darı unu; şekerle karıştırılarak helvası yapılan öğütülmüş susam (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **susam**: *Ar.* susamgillerden, sıcak bölgelerde yetişen küçük bir bitki “*Evlerinin önü susam / Bir su bulsam yüzüm yusam - Halk türküsü*”; bu bitkinin yağ çıkarılan, öğütülerek tahin elde edilen ve simit vb.nin üzerine serpilerek küçük sarımtırak tohumu; süsen **susamlı**: susamı olan **susamsız**: susamı olmayan **küncü**: *Far.* susam tanesi **tahin**: *Ar.* öğütülmüş susamın koyu sıvı durumu **tahinli**: içinde tahin bulunan **tahinsiz**: içinde tahin bulunmayan (TDK, 2019) **bakıldak otu**: susam (DS II, 1965) **hüncü**: susam (DS VII, 1974) **güncük**: susam (DS VI, 1972) **köhnar**: susam **küncüt / kürcü**: susam “*Küncütle bal çok iyidir*” (DS VIII, 1975) **sonta**: tahin (DS X, 1978) **zulfar**: susam (DS XI, 1979) **kündüç**: susam (DS XII, 1982)

Özbek Türkçesinde = **kunjut**: susam **kunjutli**: susamlı **kunjutsiz**: susamsız **kunjut urug’i ezmasi**: tahin **kunjutli**: tahinli (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **künci**: susam (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **küncüt**: susam **zigir**: susam **güncüt**: susam (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Uygur Türkçesi *künçit* “susam”, Karahanlı Türkçesi *künzüt/günzüt*, Osmanlı Türkçeleri *künzüt*, Memluk Kıpçakçası *künzi* “susam” şekillerini belirleyerek kelimenin Farsçadan *kunğud/kunğuz/kunžit* alıntı olduğunu ve Türkçeden Rusçaya *кунджум* geçtiğini belirtmekte; Osmanlı Türkçesi *susam* sözcüğünün Romenceye geçtiğini ve Yunancadan *σήσαμον* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969). Devellioğlu ise Latince *sesamum* kökenli olduğunu belirtmektedir (Devellioğlu, 2006: 965).

3.4.39. Şalgam

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **çagmur**: şalgam **çamgur**: şalgam, mîm (m) ile gayn (g) arasında göçüşme vardır (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **şalgam**: *Far.* şalgam (KLS, 1992) **şalgām**: şalgam (DMLT, 2018) **lift** / **şalgām**: şalgam turba benzeyen bir bitki sebze (KTS, 2007) **şalgām**: *Far.* kökü sebze olarak kullanılan bir bitki, şalgam (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **çumur**: şalgam (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **şalgām**: *Far.* şalgam “üçüncü nev’e şalgāmī dirler ve bu şalgām şeklinde yaşşı ve degirmi incü durur” [14b-11] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **selcem**: *Ar.* şalgam **şelcem**: *Ar.* şalgam **şelgam**: *Far.* şalgam (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **alabaş**: turpgillerden, şalgama benzeyen bir bitki **şalgām**: *Far.* turpgillerden, yumru köklü bir bitki; bu bitkinin insan ve hayvanlar için besin olarak kullanılan, etli ve tatlı kökü; şalgam suyu **yağ şalgāmı**: küçük şalgam (TDK, 2019) **camgur** / **cangur**: şalgam **çalgām**: şalgam (DS III, 1968) **derdik**: bir çeşit şalgam (DS IV, 1969) **savat**: şalgam **şelem**: şalgam (DS X, 1978) **yamaneyisi**: şalgam (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **çalkan** / **tatu çalkan**: şalgam (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **alabaş**: tarla şalgāmı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **salgın** / **salğan**: şalgam (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tüb kobusta**: şalgam (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **sholg’om**: şalgam (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **erieppe**: şalgam (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **şalgām**: şalgam (ŞS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **şalgām**: şalgam (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Kıpçak ve Türkmen Türkçesi *şalyam*, Kazak Türkçesi ve Şor *şalkan*, Kuman, Karaçay ve Şor Türkçeleri *şalyan*, Teleütçe *çalkan* sözcüklerini tespit etmekte, sözcüğün Türkçeden Kalmukçaya *şalxng* geçtiğini, Türkçeye ise Farsçadan *şalgām* geçtiğini öne sürmektedir (Räsänen, 1969).

Steingass’a göre ise kelime Arapçadan Farsçaya geçmiştir (Steingass, 2005: 757).

Kelimenin çeşitli lehçelerde *çalkan* türevi mevcuttur, k > g değişimi esas alındığında kelimenin Farsça şekli daha yenidir, bu sebeple alıntının ters istikamette olma ihtimali daha büyüktür.

3.4.40. Şehriye

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **laḡša**: şehriye (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **sarmaçuq**: bir tür şehriye, hamur, nohut büyüklüğündeki parçalar halinde kesilir; et suyuyla karıştırılarak hastalara ya da hastalanmak üzere olanlara yedirilir **ügre**: şehriye, ‘tutmāç’a benzer; tek farkı bunun daha ince kesilmiş olmasıdır (DLT, 2005)

Osmanlı Türkçesinde = **şa’riyye**: şehriye, çorbalık makarna (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **şehriye**: Ar. çorba ve pilavda kullanılan, türlü biçimlerde kesilerek kurutulmuş buğday unu hamuru **arpa şehriye**: arpa biçiminde dökülmüş şehriye **tel şehriye**: açılan hamurun ince tel biçiminde kesilip kurutulmasıyla elde edilen ve genellikle çorbası yapılan bir yiyecek türü (TDK, 2019)

Gagauz Türkçesinde = **fide**: tel şehriye (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **vermişel**: tel şehriye **vermişellig**: şehriyeli (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **turli bichimlarda kesilib quritilgan bug’doy uni xamiri**: şehriye (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **vermişel**: şehriye (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **vermişel’**: tel şehriye (TTS, 1995)

3.4.41. Turp

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **turma**: turp (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **turma**: turp **köwij turma**: çürümüş turp ya da tadı bozulan herhangi bir şey (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **turp / itrib**: turp (DMLT, 2018) **itrib / terme**: turp (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **türb**: Far. turp (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bayır turpu**: iri bir turp **acırga**: yaban turbu **karaturp**: turpgillerden, etli, iri beyaz köklü çok yıllık bir bitki **kırmızıturp**: turpgillerden, kökü kırmızı olan bir tür turp **turp**: Far. turpgillerden, yaprakları tüylü, çiçekleri beyaz, sarı,

mor renkli bir bitki; bu bitkinin yenilen etli, yumru kökü; turp gibi; turpun sıkısından seyregi iyidir **yabani turp**: turpgillerden, kökü ve yaprakları baharlı, beyaz çiçek açan bir bitki, acırğa (TDK, 2019) **acırğa**: yabani turp **arap şalgamı**: siyah turp (DS I, 1993) **eşşek turpu**: yaban turpu (DS V, 1972) **kantorbası**: kırmızı turp (DS VIII, 1975)

turma: turp (DS X, 1978) **yağlaç**: bir turp çeşidi (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **açu çalkan**: beyaz turp (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **trup**: turp “ay trubu, güz trubu” (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **rediska**: turp **red'ka**: beyaz turp **açığ salgın**: beyaz turp (HTS, 2005) **retke**: Rus. (*red'ka*) turp [2341] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **turma**: turp (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **turneps**: Rus. şalgım turpu denilen yer turbu (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **rediska**: turp **qora turp**: karaturp **yovvoyi turp**: yabani turp (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **açığ şalgan**: turp (ŞS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **rediska** / **turp**: turp (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **turup** / **turupçamğur**: turp (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Kazan ve Baraba lehçelerinde *äräŋgä* sözcüğünün “turp” anlamına geldiğini belirtmekte; Eski Uygur, Karahanlı, Balkar ve Karaçay Türkçeleri *turma* “turp”, Kazan Tatarcası *tormâ*, Osmanlı Türkçesi *turp/turup*, Kazak Türkçesi *turup*, Türkmen Türkçesi *turp* “kırmızı turp” şekillerini kaydetmekte, kelimenin Macarcaya *torma* geçtiğini ve Farsça *turma/turb/turt*/ kökenli olduğunu öne sürmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.42. Un

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **talğan**: un **min**: un, çorba (EUTS, 1968) **talğan**: kavrulmuş arpa unu (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **ün**: un **yarmaş**: kötü öğütülmüş, kalın taneli un **yarmaş ün**: iyi öğütülmüş un (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **un:** un, öğütülmüş hububat [NF 107/8, KE 42v/12, İML 163, HŞ 76] **un it-:** un öğütmek [HŞ 4235] **un ögit-:** un öğütmek, hububatı toz haline getirmek [KE 228v/6] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **un:** un (KTS, 2007) **un:** un (KLS, 1992) **un:** un (DMLT, 2018)

Eski Anadolu Türkçesinde = **un:** öğütülmüş, toz hâline getirilmiş tane, un “*Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve degirmenden gelmedi, der*” [6B7] [9B10] (DK, 2006) **un:** un “*Ay arttığı günlerde öküzün ödinden çıkarurlar, kimincesi barmağıla ovucağ uvanur ve un olur*” [99b-13] **birinc unı:** pirinç unu “*sağk iderler, az süci sirkeyle birinc ununun hamiri gibi yoğururlar*” [136a-11] (TM, 1999) **çelep:** esmer un **uğud:** iri öğütülmüş un **urva / uvra:** yufka açılırken hamur tahtaya yapışmasın diye altına saçılan un (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **un:** un “*Anuñ orta yirin gölgede kurut Anı un eyle, şakla sözümi dut*” [1094] [1417] (KK, 2007) **ârd:** Far. buğday ve benzerlerinden öğütülen un **cevîn:** arpa unu (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **buğday unu:** yabancı maddelerden temizlenmiş ve tavlanmış buğdayların tekniğine uygun olarak öğütülmesiyle elde edilen bir ürün **esmer un:** esmer buğdaydan elde edilen un **balık unu:** kurutulmuş balıktan özel işlemlerle elde edilen un **ararot:** İng. sıcak iklimlerde yetişen maranta adlı kamıştan ve başka bitkilerin kökünden çıkarılan, çocuk maması yapmaya yarayan un **baklavalık:** baklava yapımında kullanılan veya baklava yapmaya elverişli olan; baklavalık un **galeta unu:** galetadan veya kızarmış ekmekten yapılan un **has un:** kepeğinden bütünüyle ayrılmış birinci sınıf un **yulaf unu:** kurutulmuş yulaf tanelerinin öğütülmesiyle elde edilen un **mısır unu:** kuru mısır tanelerinin öğütülmesiyle elde edilen un “*İstanbul'da mısır unundan baklava yapılırmış. – S. F. Abasıyanık*” **pirinç unu:** kurutulmuş pirinç tanelerinin öğütülmesiyle elde edilen un **un:** öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahıl ve başka besin maddeleri; un ufak etmek çok ufak kırıntılar durumuna getirmek, parçalamak; un ufak olmak; ununu elemek, eleğini asmak **unluk:** un yapılmaya elverişli, temizlenmiş buğday **unsu:** un gibi olan, unu andıran **özlü un:** hamuru yapışkan olan un (TDK, 2019) **ağun:** buğday unu **arıca un:** beyaz ekmek yapılan has un (DS I, 1993) **darıcan:** değirmende öğütülmüş iri un **dıraz:** iri öğütülmüş un **direz:** iri öğütülmüş (un) **düllük:** mercimek unu **düz:** kepekli un (DS IV, 1969) **imrik:** iri öğütülmüş un (DS VII, 1974) **uñra:** ince

elekten geçirilmiş, çok temiz, çok ince un **urva**: çorbalık un **urvalık**: böreklik, baklavalık un (DS XI, 1979) **kepleme**: çerezden dövülerek elde edilen un, şeker, badem, leblebi, ceviz vb. (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **kulur**: Moğ. un **kulurlu**: unlu **talkan**: yulaf unu **buuday kulur**: buğday unu (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **un**: un **pak un**: beyaz un **papşöy unu**: mısır unu **pitlöfka**: ince öğütülmüş un (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **un**: un **puğday un**: buğday unu **talğan**: yulaf unu “*talğannı ayıranan alay ba abırthınah haarıp, izıp alzan, haydağ daa aar toğısta tabırar suhsabassıh, astabassın; N. Tyukpiyekov; yulaf ununu ayıranla veya ekşitilmiş sütle kavurup içersen, her türlü ağır işte susayıp acıkmazsın*” **yablah unı**: patates unu (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cuguru**: ince öğütülmüş un **horbus**: çiğ arpa unu **kuvut**: kavrulmuş mısır veya buğday unu **sıypamdı**: un kepeği (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **un**: un **talqan**: kavrulmuş buğday veya darının öğütülmesiyle elde edilen un (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **un**: un **un saldır-**: un övütme “*tegirmenge barıp un saldırçuubuz: mutadımız olduğı sürece değırmene gidip un övütüyorduk*” (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **un**: un (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **un**: un **unlamoq / un sepmoq**: unlamak **makkajo'xori uni**: mısır unu **guruch uni**: pirinç unu **javdar (suli) uni**: yulaf unu (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **burduk**: un (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **un**: un **talkan**: yulaf unu (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **dalgan**: un **krupçaat**: has un **tolokno**: yulaf unu (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **un**: un **kartoşka unu**: patates unu **buğday unı**: buğday unu **arpa unı**: arpa unu (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **un**: un **buğday uni**: buğday unu **talkan**: kavrulmuş un (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Uygur Türkçesi *käbäk/kibäk/kiwak* “kepek, elek üstünde kalan kabuk kırıntıları”, Karahanlı Türkçesi *käpäk*, Çağatay, Osmanlı, Tarançi Türkçeleri *käpäk*, Türkmen Türkçesi *kepek*, Memluk Kıpçakçası, Kırım Tatarcası *käbäk*, Kumuk Türkçesi *gebek*, Kuman, Kırgız, Kazak Türkçeleri *kebäk*, Kazan Tatarcası *kibäk*,

Çuvaşça *kibek/kişik/kibək*, Soyonca *xevek* sözcüklerini tespit ederek Moğolca *kebeg* “kepek” ile eşzamanlı göstermekte; *talkan* sözcüğünün Rusçaya geçtiğini ve Moğolca eşzamanlı olduğunu ifade etmekte; kökünü **ūn* olarak belirlediği sözcüğün, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi *un/um*, Kazan Tatarcası *ön*, Türkmen Türkçesi *uvən*, Çuvaşça *şən-əx/ şən-əx*, Oyrotça ve Teleütçe *un-tak*, Barabaca *undak*, Kazakça *umtak*, Koybalca *un-nak* “incecik öğütmek” türevlerini kaydederek kelime kökünü *uy* “ovmak” olarak belirlemektedir (Räsänen, 1969).

Şeker, Orta Türkçeden itibaren takip edilebilen *un* sözcüğünün uzun ünlülü kök bir kelime olduğunu, Çuvaşça *şănăh* kelimesinden hareketle kelimenin Eski Türkçede **yun* şeklinde olabileceğini ifade etmektedir. “Un” kelimesinin kökeni üzerinde bazı görüşler bulunmaktadır: Ligeti (Journal Asiatique 1938, 192) ve Räsänen (Studia Orientalia XV, 87, 189) bu kelimeyi Korece *pun* ‘un’ biçimiyle birleştirmiştir. Ramstedt’e göre (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B, XXVII, 246) Korece *pun*, Çince *fan* ‘un’ kelimesinden gelmektedir. Jo-ki (Die Lehnwörter des Sajanamojedischen, 1952, 366-367) Korece *pun*’un Çince’den geldiğini kabul etse de Türkçedeki “un” ile Çince *fan*’i ayrı tutmaktadır. Ona göre “un” kelimesinin Türkçe “uv-,ov-” kökünden geldiği ihtimali üzerinde durulabilir. Bang’da (Keleti Szemle XVII, 14-15) “un” kelimesinin “uv-” kökünden geldiğini ileri sürmüştür. Pelliot’a göre (T’oung Pao 31: 177) Türkçe “un” muhtemelen Çince’den alınmış bir sözcüktür. Räsänen (Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen, 1969, 514) “un” kelimesinin “uğ-” kökünden geldiğini belirtmiştir. Son olarak Vásáry’de (Hungaro-Turcica 246-247) “un” kelimesinin “oğ-, ov-, uğ-, uv-” kökünden -n ekiyle yapılmış bir türev olduğunu belirtmiştir (Şeker, 2015: 273-284).

Buğdayı, darı ve arpayı kavurduktan sonra dövecte dövüp el değirmeninde çekerek eleklerle eleyip küçük parça haline getirilir. Talkanı et suyuna, yağa, kaymağa karıştırırlar, buna dövülmüş talkan ya da köce diye adlandırırlar. (İsmail, 2002: 385)

3.4.43. Yulaf

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yulaf**: Rum. buğdaygillerden, en çok hayvan yemi olarak yetiştirilen otsu bitki; bu bitkinin tohumu (TDK, 2019) **evram**: yulaf **fışan**: yulaf (DS V, 1972) **ılaf**: yulaf **irbam**: yulaf (DS VII, 1974) **ulaf**: yulaf (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **sula:** yulaf **sulalu:** yulaflı (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **yulaf:** yulaf (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **sula:** yulaf, yulaftan, yulafla ilgili **sulahğ:** yulaflı **abırthı:** yulaf unu veya tahılla yapılan yiyecek türü “*talğannı ayrannan aç ay ba abırthinah haarıp, îzîp alzah, haydağ daa aar toğısta tabırah suhsabassıh, astabassın; N. Tyukpiyekov; kavrulup dövülmüş buğdayı ayrıanla veya abırthıyla karıştırıp yersen, ne kadar da zor iş olsa çabuk acıkmazsın*”(HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **zınthı:** yulaf **zınthı carma:** yarma yulaf (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **suluu:** yulaf **kara suluu:** yabani yulaf (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **javdar / suli:** yulaf (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ebies:** yulaf (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **sula:** yulaf, buğdaygillerden otsu bitki **sula şırak:** yulaf yarması (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **sula:** yulaf (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **süle:** yulaf (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **apixan:** yulaf **kara sulu:** kara yulaf **sulu:** yulaf **sulu yarmisi:** yulaf yarması (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *julaf* “yulaf” sözcüğünü; Kazak Türkçesi *sulu* “yulaf”, Kazan Tatarcası *sələ*, Özbek Türkçesi *suli*, Türkmen Türkçesi *süle*, Çuvaşça *sələ*, *sölə*, Moğolca *suli* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

Kelimenin fonetik değişim gösteren şekillerinde, kelime başı /y/ ünsüzü çoğu lehçede /s/ olmuştur.

3.4.44. Zeytin

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **zeytün:** Ar. zeytin [HKT 565a/7] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **zeytin:** Ar. zeytin (KLS,1992) **zeytin / zeytun:** zeytin (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **zeyt:** Ar. zeytin bk. zeytün “*eger dehneyi naṭrūn-ıla ve zey-ile saḥk ideler, andan eyü kızıl bakır ḥāşıl olur*” [80b-12] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **zeytûn**: Ar. zeytin (OTAL, 2006) **zeyt**: Ar. zeytin (yağı) “Bulardan biri ile yağla, yidür” [1082] [1185] [1185] [1241] [1257] [1258] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **zeytin**: Ar. zeytingillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, 10-20 metre yüksekliğinde, dalları dikensiz, yaprakları karşılıklı, küçük ve gümüş renginde, uzun ömürlü bir ağaç; bu ağacın tazeiken yeşil, sonradan kararan, yüksek besin değeri taşıyan yağlı meyvesi **kalamata**: Rum. bir tür etli ve büyük zeytin **sele zeytini**: az tuzlu hazırlanan bir çeşit zeytin **yeşil zeytin**: zeytinin salamura edilmiş yeşil renkli türü (TDK, 2019) **acaca**: zeytin (DS I, 1993) **çekiçe**: yeşil zeytinden yapılan salamura **çetişçe / çetişde / çetişte**: çizilerek yapılan yeşil zeytin salamurası **çitlak**: tuzlanmış yeşil zeytin (DS III, 1968) **karaoğlan / karatavuk / karatombalak**: zeytin (DS VIII, 1975) **zagoda / zaguda / zağuda / zakoda / zakuda / zakuta**: salamura yapılmış yeşil zeytin **zetin / zeytûn**: zeytin **zeyyağı**: zeytinyağı (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **zeftun / zehtin / zetin / zeytin**: zeytin (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **zaytun**: zeytin **zaytunsiz**: zeytinsiz **zaytunli**: zeytinli (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **zeytun**: zeytin (TTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *zâjtun/zâjtin* “zeytin”, Karahanlı Türkçesi *zâjtun* “zeytin ağacı”, Kuman, Osmanlı, Kırım Türkçeleri *zajtin*, Karahanlı Türkçesi *zâjtûn* “zeytin”, Türkmen Türkçesi *zejtûn* türevlerini tespit eden Räsänen, kelimenin Arapça *zaitûn* kökenli olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

3.4.45. Diğer Yenilebilir Bitkiler

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **alüçin**: yumruları olan, yenilebilir bir ot **arübât**: demirhindi **dünüşge**: yabani tere (Kençek lehçesi) **ügürgên**: taneleri olan bir bitki. Qarluk Türkmênleri bu bitkiyi yer **şuñgla**: Argu ülkesinde yetişen bir bitki; kökü çıkarılır ve yenir **ışgun**: karabuğdaygillerden, süs bitkisi veya sebze olarak yetiştirilen, yaprak veya saplarından reçel yapılan bir bitki (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **katağan / kesni**: hindiba otu (KTS, 2007) **tere**: tere (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **termucak**: tere otu, kişniş (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **evelek**: ıspanağa benzeyen bir ot, labada **acımarul**: hindiba **kadıotu**: hindiba **karakavuk**: hindiba **kerdime**: tereotu **tere türe**: tere otu gibi yenir sebzeler (YTS, 1983) **hum̄māz**: Ar. kuzu kulağı “28a-8 *hum̄māz ek̄şisinüñ muqāṭṭarı ol ‘aybı def’ ider, şarulıgın giderür*” [28a-8] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **türüşe**: Far. kuzu kulağı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tere**: Far. turpgillerden, yaprakları salata olarak yenen baharlı bir bitki **hindiba**: birleşikgillerden, yaprakları haşlanarak salata gibi yenebilen, birkaç yıllık otsu bir bitki, güneğik, karakavuk **ebegümeci**: ebegümecigillerden, mor renkli çiçekleri ilaç, yaprakları sebze olarak kullanılan, kendiliğinden yetişen çok yıllık bir bitki **iskorçına**: İt. birleşikgillerden, lezzetli kökleri sebze olarak kullanılan, Akdeniz bölgesinde çok yetiştirilen bir bitki **karahindiba**: birleşikgillerden, uzun ve dişli yapraklı, çiçekleri sarı ve kömeç biçiminde bir bitki **karakavuk**: hindiba **kazayağı**: ıspanakgillerden, yaprakları kaz ayağına benzeyen bir bitki **kuşkonmaz**: zambakgillerden, uç dalları yapraksı görünüşte, toprak altı kök saplarından çıkan taze sürgünleri yenen bir bitki **labada**: Rum. karabuğdaygillerden, dere kıyılarında, sulak çayırlarda kendiliğinden yetişen, çok yıllık ve yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki, efelek **madımak**: Erm. ilkbaharda kırlarda yetişen, ufak yeşil yapraklı, ıspanak gibi pişirilip yenilen bir bitki **radikal**: yaprakları salata olarak yenen baharlı, çok yıllık bir bitki **roka**: Rum. turpgillerden, yaprakları salata gibi yenen, 20-40 santimetre yüksekliğinde, sebze olarak bahçelerde yetiştirilen, kokulu, bir iki yıllık bir bitki **soya filizi**: soyanın besleyici değeri yüksek olduğu için çorba ve salatalarda kullanılan yeni sürmüş küçük dalları **meyan kökü**: fasulyegillerden, 30-60 santimetre yüksekliğinde, tüysü yapraklı, mavimsi, mor çiçekli, tatlı olan toprak altı bölümleri hekimlikte ve serinletici içeceklerin yapımında kullanılan, çok yıllık otsu bir bitki, meyan **kuzu kulağı**: karabuğdaygillerden, nemli yerlerde yetişen, yaprakları salata olarak kullanılan, çiçekleri iki evcikli ve kırmızımtırak bir bitki, ekşikulak **ekşikulak**: kuzukulağı (TDK, 2019) **acı tere**: maydanoz cinsinden bir ot **acı güneyik** / **acıkcı** / **acıkulak** / **acımcak**: kuzu kulağı otu **aşkın**: kuzu kulağı **acı ot**: filizinin uçları yumurta ve peynirle kavrulmuş yenen bir yabancı ot (DS I, 1993) **dere**: tere denilen bitki **develik** / **develangır** / **devetabanı**: ebegümeci; hardal denilen bitki (DS IV, 1969) **ebekulağı**: kuzuların yediği küçük yapraklı bir ot **ebemekşisi**: kuzukulağı **egşikulak**: kuzu kulağı

denilen yeşil ve yabani bir çeşit bitki **ekşikulak:** kuzukulağı **ebegömece:** kendi kendine yetişen, yemeği yapılan bir çeşit ot, ebegümece (DS V, 1972) **gādime:** tere (DS VI, 1972) **kaldırık:** yemeği yapılan bir cins bitki (DS VIII, 1975) **saracak:** ebegümece (DS X, 1978) **yarpız:** kuzukulağı (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **labada:** kırlardan toplanıp yemek yapılan bir bitki (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **mıstı kulak:** kuzu kulağı **mursa:** ısırgan otu (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **indov:** roka **qoqio't** / **momaqaymoq:** karahindiba **gulxayri:** ebegümece (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ukrop:** tere otu **sparja:** kuşkonmaz (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **hımıs-sigen:** kuzukulağı **inek-kuduruu:** kuzukulağı **şagar-o't:** ısırgan otu (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **koy:** kuzukulağı **kozikulak:** kuzukulağı **kiymiķu:** kuzukulağı **kor:** kuzukulağı (YUTS, 1995)

3.5. Yaş ve Kuru Meyveler

3.5.1. Meyve / Yemiş

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **tüş:** yemiş, ürün, meyve **yimiş:** yemiş, meyve (EUTS, 1968)

äwin / iwin: yemiş **tüş / түş:** Br. meyve **yimiş / yemiş:** Br. yemiş (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **yemiş:** meyveler için kullanılan genel bir ad, genellikle ağaçların meyvelerini anlatmak için kullanılır **awılgu:** kızıl meyveleri olan, meyvesinin nektarı tutmāç'ın suyuna katılan bir ağaç **bezenç:** dalları ve yaprakları kızıl, genellikle meyve bahçelerinde yetişen ve ilaç olarak yenen bir bitki **çeniştürük:** yazın başında olgunlaşan, beyaz-kırmızı renkte fındığa benzeyen ve yenilebilen bir meyve **mayıl yemiş:** olgun şeftali ya da büyük kavun gibi çürümeye yaklaşmış ve yumuşamış meyvelerin tümüne verilen ad **qāt:** dikenli bir ağacın meyvesi **awılqu qātı:** awılqu ağacının meyvesi **sınçgān qātı:** akasya ağacının meyvesi 'awılgunun meyvesi sıkılır ve suyu yoğurtla karıştırılır, daha sonra bu karışım tutmāça dökülür' 'Yemēk, Qıfçāq, Qāy, Tatār ve Çömüş lehçelerinde bu sözcük herhangi bir ağacın meyvesini anlatmak için kullanılır' **şöpik:** meyve yendikten sonra geriye kalan ve atılan kısım – şın (ş), cim'den (ç) dönüşmüştür [çöpik] (DLT, 2005)

yimiş: yemiş, meyva “*Yimiş yigü ni'met çiçeğinde kör Kamuğ neñke yañzağ muni bilgü teñ*” [1651] [2455] [2889] [2904] [4253] [4522] [4660] [6005] (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **kızıl mēveler:** olgunlaşmış meyveler [NF 319/10] **mağz:** Far. bir meyvenin iç kısmı, özü [HŞ 4232] **meyve / mēve / mīve:** Far. yemiş, meyve [ME 173/5, HKT 240a/9, HŞ 1858, MN (2) 36/362, NF 281/7, KE 87v/4, MN (1) 9/13] **meyve çıkar-:** meyve vermek [HKT 136a/6] **meyve kılm-:** meyve vermek [HKT 141b/8] **mīvelig / meyvelig / meyvelig:** Far. + T. meyveli [KE 162v/16] **yemiş / yimiş:** meyva, yemiş [KE 12v/16, ME 152/8, MN (1) 18/8, HŞ 4172] **yemişsiz:** meyvasız [KE 237r/1] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **yemiş:** meyve, yemiş (DMLT, 2018) **cemiş:** yemiş, meyve **yemiş:** yemiş, meyve (KLS, 1992) **cemiş / yemiş / yimiş:** yemiş, meyve **yimişli:** yemişli, meyveli **yemiş keylekle:** meyve için pişmek, olmak, yumuşamak (KTS, 2007) **yimiş:** meyve, yemiş **yimişsiz:** meyvesiz (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **meyve:** Far. meyva (ÇEK, 1988)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yemiş:** mahsul, meyve, yemiş “*Kırk yigidilen Kazanuñ gönüli yemişi Uruz oğlunu biz esir etmişüz*” [22A8] (DK, 2006) **yimiş:** yemiş, meyve (YTS, 1983) **yemiş / yimiş:** yemiş “*ol ekine ve bāga ve ağaca kırt yakın gelmeye ve yemişi kırtlu olmaya ve hem yimişini kırt yimeye ve eger cüzām olanlar her gün on dirhem fıl dişinüñ bürādesini fūtancı-ı cebelī şuyıyla içeler*” [113b-2] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **fâkihe:** Ar. yemiş, meyva **heft-meyve:** Far. yedi meyve: kuşüzümü, üzüm, incir, kayısı, şeftâli, hurma, erik **meyve:** Far. meyva, yemiş **meyve-i ter:** Far. tâze yemiş **meyve-hâ-yi gûnâ gûn:** Far. türlü türlü yemişler **mīve:** Far. meyvenin aslıdır **nâdic:** Ar. olgun meyva **nâres:** Far. ham meyva **nev-bâve:** Far. turfanda yemiş; yeni yeşillik **meyve-i pûsîde:** Far. çürük yemiş **meyve-i ratb:** yaş, sulu yemiş **sâmîr:** Ar. meyvalı, meyva tutmuş **semâr:** Ar. meyva **semer:** Ar. meyva, yemiş; verim; netice **semere:** Ar. meyva, yemiş; fayda, verim; netice **tervend:** Far. turfanda meyve **unkud:** Ar. salkım, meyva salkımı **ükl:** Ar. meyva; yiyecek, azık **ükül:** Ar. meyva; rızık, azık; nasip (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **badıç:** bakla, fasulye, bezelye vb. taze sebzelerde içinde tohumlarının sıralanmış bulunduğu kabuk, baklamsı meyve **baklamsı meyve:** badıç **cibre:** Rum. sıkılıp suyu alınan üzüm vb. meyvelerin posası **kapçık meyve:** meşe

palamudu, ceviz gibi açılmayan, tek taneli kuru meyve **kuru yemiş**: fındık, fıstık, leblebi gibi yemek dışında yenilen yiyecekler, meyvehoş “*Kırk türlü kuru yemişle donanmış masanın ortasına dikilmiş bir ince, ufak mum vardı. – A. Gündüz*” **memnu meyve**: yasak meyve; elde edilmesi yasaklanan şey **meyve**: Far. bitkilerde çiçeğin döllenmesinden sonra yumurtalığın gelişmesiyle oluşan tohumları taşıyan, genellikle yenebilen organ, yemiş **meyvehoş**: Far. kuru yemiş; kuru yemiş satılan yer “*İçi yer yer kümelenip yer yer seyrekleşen meyveli meyvesiz ağaçlarla doluydu. – N. Cumalı*”; meyve ile yapılmış, içinde meyve bulunan “*meyveli gazoz, meyveli pasta*” **meyve içi**: meyvelerde, tohumların bulunduğu iç bölüm **salkım**: üzüm gibi, birçoğu bir sap üzerinde bir arada bulunan meyve “*Bunu görünce Behzat da iki salkım muz oradakilere dağıtmış. – M. Ş. Esendal*” **yemiş**: meyve “*Ben biraz zeytin, biraz salata, biraz patates, biraz da yemişle doyarım. – B. Felek*”; incir “*yemişli ağaç*” **zeytinsi meyve**: erik, kiraz, kayısı, badem vb. tek çekirdekli meyvelerin genel adı **nektar**: Fr. meyvenin özü; Yunan mitolojisinde, içenleri ölümsüzlüğe kavuşturan tanrı içkisi; bal özü (TDK, 2019) **civiz**: meyvenin küçüğü **çağala / çağla / cala / çaala / çağıl / çağle / çakala / çakgala / çakıdak / çakıl / çakıldak / çakkala / çakkalabadam / çala / çalaca / çale / çalı / çalık / çangala / çayla / çekle / çoğla**: olmamış meyve (DS III, 1968) **gırıntı**: meyve, çerez **gazak**: ham meyve **gavuz**: olgunlaşmamış, ham meyve (DS VI, 1972) **hamlık**: kışa saklamak için ham toplanan meyveler (DS VII, 1974) **köget / köğet**: meyve, yemiş (DS VIII, 1975) **saklak / sakulak**: olgunlaşmış meyve (DS X, 1978) **yeyinti**: kuruyemiş **yiinti**: kuruyemiş **yemiş / yemiş**: incir; kuruyemiş; söğüt ağacı meyvesi; kavun (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **cestek**: yemiş **ciilek**: yemiş **cilek**: yemiş **cisken**: yemiş **kat**: yemiş **tistek**: yemiş **emil**: ceviz, fındık, çam fıstığı vs. kabuklu yemişlerin içi **emil ağaç sedir kabaga**: (meyve için) kabuk (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **meva**: meyva **emiş**: yemiş; çilek; üzüm, çekirdeksiz kuru üzüm; (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **frukttıg**: meyveli **frukt**: meyve **çimîs**: yemiş **çistek**: yemiş “*Tastıhti arıgda toğas parza, çistek-miskelerîn, huzuhtarın tasti, ay-hut çoh tisçehner / Uzaktaki ormanda karşılaşıncı, yemişlerini, fıstıklarını bırakıp, sessizce kaçarlar. – N. Tyukpiyekov*” **hastah çistek**: ham yemiş **hat**: yemiş “*aalğa kîrzeñi tamah çî, arığa kîrzeñi hat çî / köye girersen, yemek ye ormana girersen, yemiş ye*” **köbîgey**: yemiş

nimîs: yemiş “*Hayda nimîs tapsalar / Nerede yemiş bulsalar. - P. Ştıgaşev*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cemiş:** yemiş, meyve **köget:** meyve **gagu:** yemiş (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **mave / mıyva:** meyva (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **mömö:** Far. meyva, yemiş **mömö çığaçtarı:** meyva ağaçları **cemiş:** yemiş, meyva (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **meva:** meyve, yemiş **meva qobig’i:** meyve kabuğu **mevali:** meyveli, yemişli **mevasiz:** meyvesiz **taqiqlangan meva:** yasak meyve, memnu meyve **zaytunsimon meva:** zeytinsi meyve **anjirsimon meva:** incirsi meyve **obi hayot / hayot suvi:** nektar (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **oton:** meyva (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **çestek:** yemiş “*men çestek sagarga kölençam: ben yemiş toplamayı seviyorum*” **ezre:** kavrulmuş yemişlerin içi, ceviz içi vb. meyve **şırıp:** fındık, ceviz, fıstık vb. şeylerin kabuğu, kuru yemiş kabuğu (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çimis:** meyve, yemiş (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **iymiş:** meyve **mive:** meyve **semerli:** meyveli, meyvesi bol olan (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **mive-çive:** meyve, yemiş **yel-yemiş:** meyve **yimiş:** meyve, yemiş **kakçe:** taze olgun meyve (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Karahanlı, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri *jämiş* “meyve, besin, yem”, Türkmen Türkçesi *imiş* “meyve”, Kazan Tatarcası *jiməş*, Çuvaşça *şiməş*, Hakas Türkçesi *nimîs* şekillerini belirlemekte, sözcüğün Macarcaya *gyümölcs*, Moğolcaya *žemis/žemiş* “meyve” olarak geçtiğini ve kelime kökünü *je- “yē-” olarak açıklamakta; *salkım* sözcüğünün Romenceye *salkym* geçtiğini tespit ederek kelime kökünü *sal-yn* “aşağı sarmak” olarak belirlemekte; Osmanlı Türkçesi *turfanda* “genç, yeni olmuş meyve ya da sebze” sözcüğünün Yunancadan *πρωτοφανής* alıntı olduğunu öne sürmektedir (Räsänen, 1969).

badiç “fasulye, bakla, mercimek gibi taze sebzelerin yeşil kısmı, tohum yatağı”(Tietze, 2002: 182).

3.5.2. Çir / Kak / Kurutulmuş Meyve

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qāq**: kurutulmuş erik ya da erik benzeri meyveler **erük qaqı**: yarma şeftali (kurulmuş şeftali–diğer meyveler için de kullanılabilir) **qāq qōq**: kurutulmuş meyve, söz uzatımı vardır **çubulmaq**: kurutulmuş elma **çaxşāq**: kurutulmuş kayısı veya üzüm (Qarluq lehçesi) **küli**: ikiye ayrılmadan, içinde çekirdeğiyle birlikte kurutulan kayısı ve şeftali (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **ķuru yüzüm**: kuru üzüm **ķuru incir**: kuru incir **ķuru ħūrma**: kuru hurma (DMLT, 2018)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kak**: elma, armut, kayısı gibi meyvelerin kurusu (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **tezbîb**: Ar. yaş meyveyi kurutma; bir şeyin içine kuru üzüm koyma **zebîb**: Ar. kuru üzüm; kuru incir (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kuru meyve**: yaş meyvenin kurutulmuşu; olgunlaştığında dış kabuğu kuruyan meyve **kak**: elma, armut vb. meyvelerin kurutulmuşu “İki sipahinin yancıklarında biraz peksimet, biraz da dut kakı olduğu hâlde daha bir lokma yemiş değillerdi. – N. Atsız” **armut kurusu**: daha sonraki mevsimlerde yenmek üzere kurutulmuş armut **çemiç**: Erm. dut veya üzüm kurusu **çir**: kayısı, erik, zerdali vb. meyvelerin kurusu **dut kurusu**: dutun kurutulması ile elde edilen kuru yemiş “Dut kurusu ile yâr sevilmez.” **kuru incir**: özel olarak güneşte kurutulan incir **kuru erik**: eriğin kurutulmuşu **kayısı kurusu**: kayısının kurutulması ile elde edilen kuru yemiş (TDK, 2019) **acıkak / açıkak**: armut kurusu **açma**: erik ve kayısı kurusu **albhara**: sarı erik kurusu **aşma / aşılk**: kayısı, erik, şeftali gibi meyvaların çekirdeği çıkartılarak kurutulmuşu **aydın tatlısı**: kuru incir (DS I, 1993) **basmaca**: kayısı kurusu **basmacık**: şeftali veya armudun içine dövülmüş ceviz doldurularak kurutulmuşu **buruş / buruç**: meyve kurusu (DS II, 1965) **çir**: meyve kurusu (DS III, 1968) **daban inciri**: kuru incir **dikdük / dikdôh**: kiraz kurusu **dürtme**: içine badem konularak kurutulan kayısı (DS IV, 1969) **efiş nefiş**: yaş ya da kuru, çeşitli yemiş (DS V, 1972) **girit**: kuru incir (DS VI, 1972) **hah**: armut ve elma kurusu **hak / hamak**: dilimlenerek kurutulmuş meyve **haş**: çekirdekli kayısı kurusu (DS VII, 1974) **elmahi**: ufak elma kurusu (DS V, 1972) **sazmaca**: elma kurusu **tabaninciri**: kuru incir **takalak**: bütün olarak fırında kurutulan

armut **tartala:** kuru ve yaş yemiş (DS X, 1978) **yuğurtma:** kayısı, zerdali ezmesinin yumurta biçiminde yuvarlanıp, kurutulmasıyla yapılan bir yiyecek **yarma:** yarılarak kurutulan meyve (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **kurutma:** meyva kurusu (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **huruthan yablokolar:** elma kurusu **kurağa:** kayısı kakı, çekirdeksiz kak **uryuk:** kayısı kakı **izyum:** kuru üzüm (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **köget kathan:** meyve kurusu **şaptal kathan:** kayısı kurusu (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qak:** kurutulmuş meyva (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **meyiz:** kuru üzüm (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kaga / kah koraga:** meyve kurusu, kak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **quruq (quritilgan) meva:** kuru meyve **o'rikqoqi:** kuru erik **anjirqoqi:** kuru incir **mayiz / quritilgan uzum:** kuru üzüm **tut mayizi:** dut kurusu **o'rikqoqi:** kayısı kurusu (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **uryuk:** çir **üzüm:** kuru üzüm (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kişde:** kuru meyve ya da sebze **alma kişdesi:** elma kurusu **pomidor kişdesi:** domates kurusu **kişmiş:** kuru üzüm (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **güli:** kuru üzüm türü **gülkak:** kurutulmuş kayısı **geynula:** erik kurusu **kişmiş:** kuru üzüm **meyiz:** kuru üzüm **kara örük:** erik kurusu **örük keki:** erik kurusu **kendeķ:** şekerli kayısı kakı (YUTS, 1995)

3.5.3. Ahududu / Böğürtlen

Tarihî Lehçelerde:

Çağatay Türkçesinde = **böğürtken:** böğürtlen (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **karamuk:** tarlada buğday aralarında biten, anasona benzer söbüce siyalı ve acı bir tohum, bir tür yaban eriği (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **tût-i şevkî:** Far. böğürtlen (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ahududu / frambuaz:** gülgillerden, böğürtleni andıran, çalı görünümünde, dikenli bir bitki; bu bitkinin duta benzeyen, kırmızı renkli, sulu ve kokulu yemişi, ağaç çileği, frambuaz **böğürtlen:** gülgillerden, bahçe çitlerinde, yol kenarlarında kendiliğinden yetişen dikenli ve çok yıllık bir çalı, diken dutu, it üzümü;

bu bitkinin önce kırmızı, olgunlaştığında kararan mayhoş yemişi “*Böğürtlenler, yabani erguvanlar, mersinlerle kaplı patikadan Topal Avni Bey’in tarlasına doğru koşmaya başladılar. –N. Cumalı*” (TDK, 2019) **avat:** böğürtlen (DS I, 1993) **böğürtlen / böğürtlen / bortlen / böğörtlen / böğürtleğen / böğürtlem / börtleğen / börtlen / börtliyem / büyürtlen:** böğürtlen **bubumka:** böğürtlen, dut üzümü **büldürgen:** böğürtlen **bala:** karamuk (DS II, 1965) **davulcu:** böğürtlen (DS IV, 1969) **fuska:** diken çileği, böğürtlen (DS V, 1972) **gercik:** böğürtlen **gögemcik:** böğürtlen **göyen:** böğürtlen (DS VI, 1972) **İstanbul üzümü:** böğürtlen **irim:** böğürtlen **hamdakuka:** böğürtlen (DS VII, 1974) **karanlı / karatiken / karantı diken:** böğürtlen (DS VIII, 1975) **sakızözü:** böğürtlen **söh:** böğürtlen (DS X, 1978) **yerdutu:** böğürtlen (DS XI, 1979) **karamık:** böğürtlen (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **uy-ciilek:** ahududu (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **aba çistegî:** ağaç çileği, ahududu **abağadı:** ağaç çileği, ahududu (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **dıgilen:** böğürtlen **dıginel:** böğürtlen **diglen:** böğürtlen **kara nanık:** böğürtlen **tucur:** böğürtlen **tujur:** böğürtlen **züdür:** böğürtlen **nanık:** ahu dudu (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **maymunjon / parmachak:** ahududu **maymunjon / malina:** böğürtlen (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **bie emiye:** ahududu (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **köjerget:** kaya böğürtleni, taş üzümü (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **mıjıraş-kat:** ahududu (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **malina:** ahududu **bövürslen:** böğürtlen **garamık:** karamuk, bir tür diken (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **bölcürgen:** böğürtlen **kara bölcürgen:** kara böğürtlen **kızıl bölcürgen:** kızıl böğürtlen **karımuğ:** karamuk (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *böğürtlän* Çağatay Türkçesi *bükürtlän*, Osmanlı Türkçesi *böjürtlän* “ahududu, böğürtlen” Azeri Türkesi *böjürtkäm*, Türkmen Türkçesi *bövürslän/bövürslän*, Tarançı Lehçesi *bäüirilgän*, Nogay Türkçesi *büldirgen*, Kırgız Türkçesi *büldürkön*, Kazak Türkçesi *büdirgen*, Doğu Türkçesi *bölzürgen* şekillerini verdiği kelimenin Moğolca *bögelzirgene* “ahududu” ile eşzamanlı olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

frambuaz “ağaççileği” < Fr. framboise < EAlm. bramberi “böğürtlen” (Tietze, 2009: 81).

3.5.4. Alıç / Kızılcık

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **alūç**: sarı erik, alıç (DLT, 2005) **yawışgu** / **yumuşga**: alıç ya da muşmula (DLT, 2005)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kızılcık**: kızılcık, kızıl, buruk bir meyve “*Kızılcık degenegümce gelmez maña*” [22B4] “*Yedi dere koğuların dilkü bilür*” [4B4] [125A11] (DK, 2006) **egren**: kızılcık denilen meyve **güren**: kızılcık **kiren**: kızılcık **haluç**: alıç (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **kûj**: Far. alıç **ejdef**: Far. kızılcık denilen meyva, alıç **karâniyâ**: Ar. kızılcık (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **akdiken**: alıç **alıç**: Far. hünnapgillerden, kırlarda kendiliğinden yetişen, hekimlikte ve boyacılıkta kullanılan, sert odunlu bir ağaç, gövem eriği, geyik dikenini, akdiken “*Sık pırnallıklar, erguvan, defne , alıç kümeleri yer yer yolu boğuyorç -N. Cumalı.*”; bu ağacın mayhoş yemişi **kızılcık**: kızılcıkgillerden, yaprak açmadan çiçeklenen iri gövdeli bir ağaç; bu ağacın güzün olgunlaşan, kırmızı, tek çekirdekli, reçeli ve şerbeti yapılan, buruk bir tadı olan yemişi (TDK, 2019) **akalıç**: dağlarda yetişen yabani ve dikenli bir ağacın meyvası, alıç **ak zuval**: beyaz kızılcık (DS I, 1993) **eyir**: kızılcık **eloç**: alıç (DS V, 1972) **kiren** / **kıren** / **kiran**: kızılcık (DS VIII, 1975) **şefit**: kızılcık (DS X, 1978) **zoval** / **zağal** / **zaval** / **zagal** / **zoğal** / **zugal** / **zuhal** / **zuval**: kızılcık (DS XI, 1979)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çum**: kızılcık (KMTS, 2000)

Değerlendirme: Räsänen, Osm. ve Kaz. Tat. *alū*, Az. *ālī*, *al-ča*, *alynča* şekillerini vermekte, Farsça “*ālū*”dan alıntı olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

alıç “bir ağaç ve onun yenen meyvası” ET *aluç* (Tietze, 2002: 77).

3.5.5. Armut

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **armut**: armut (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **armūd** Far. / **armut:** armut [KE 12v/17, İML 182] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **armut** / **kertme:** Far. armut (KLS, 1992) **armuṭ:** armut (DMLT, 2018)

Çağatay Türkçesinde = **naşpati:** Endican'da yetişen ve en iyi olduğu tasrih edilen bir kavun veya armut cinsinin ismidir (VBH, 1987) **nâşpâtî:** Far. armut (ÇEK, 1988)

Osmanlı Türkçesinde = **emrūd** / **ermūd:** Far. armut (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **armut:** < *emrūd* Far. gülgillerden, çiçekleri beyaz, Türkiye'nin her yerinde yetişen bir ağaç (*pirus communis*); bu ağacın tatlı ve sulu, yumuşak, ufak çekirdekli meyvesi “*Tavanda hevenk hevenk üzüm, elmalar, armutlar, ayvalar, sarkıyordu. -S. F. Abasıyanık*” **armut dalının dibine düşer:** bir kimse önce yakınlarına yararlı olur **armut piş ağızma düş!:** bir işe emek harcamaksızın onun kendiliğinden olmasını bekleyenlerin durumunu anlatan bir söz **armudu soy ye, elmayı say ye:** armut kabuğu soyularak elma da aşırı gidilmeden sayıyla yenilmelidir **armudun sapı üzümün çöpü var demek:** her şeye kusur bulmak, hiçbir şeyi beğenmemek **bey armudu:** iri, kokulu ve tatlı bir tür armut **ahlat:** Rum. gülgillerden, kendi kendine yetişen, üzerine armut aşılanan ağaç, yaban armudu, dağ armudu; bu ağacın, armuda benzeye, iyice olgunlaştıktan sonra yenilebilen meyvesi “*ahlatın iyisini ayılar yerler*” **akça armudu:** ince kabuklu, sarı, etli ve sulu bir tür armut **dağ armudu:** ahlat **çakal armudu:** yabani armut, ahlat (TDK, 2019) **acı / acalma:** yaban armudu, ahlat **ahlak:** bir çeşit armut **ahlet:** ahlat, yaban armudu **akça armut / akça / akcarmıt / akça armıt:** erken olgunlaşan, şeker armudu da denilen, sulu ve tatlı bir çeşit armut **aklap:** dağ armudu, ahlat **aksulu:** bir çeşit armut **akşeker:** sarı renkli, tatlı bir çeşit armut **alaz / alaz armırt / alaz armudu / alaz armut:** yabani armut, ahlat **alfat / alhat:** yabani armut, ahlat **alidede:** güz armudu, küçük ve bir tarafı kırmızı armut **almut:** armut **amez:** bir çeşit güz armudu **amıt / amıt / amut:** armut **ancap:** bir çeşit yaban armudu **anger:** bir çeşit armut **argın / argun:** bir çeşit yabani armut **armut hakı:** kurutulmuş ve kışa saklanan armut **aşendos:** bir çeşit armut **aşı:** armut **aşılma:** büyük, sulu armut **ayı boğan:** yenmesi zor, boğaz tıkayan bir çeşit armut **ağlat:** dağlarda yetişen ve meyvası yenen bir ağaç, ahlat (DS I, 1993) **banda / banta:** yabani armut, ahlat **banga:** çok tatlı, büyük bir armut **bıldırcınbudu:** bir armut çeşidi **bizlengiç:** bir armut çeşidi **bozalkat:**

ahlat, bir çeşit armut **bozuk:** armut **bazik:** yaban armudu, ahlat **birkım:** dağ armudu (DS II, 1965) **dağ armıdı:** yabanî armut, ahlat **daşlıca armut / daşık / daşşık:** yabanî armut, ahlat **delibalta:** uzun, sulu ve çok tatlı, pekmezi yapılan bir çeşit armut **destebasan:** erken olgunlaşan bir armut çeşidi **dığdıği:** ahlat, yaban armudu (DS IV, 1969) **hahlat:** yabani armut **hermin:** armut **idiş:** armut **iğdiş:** bir çeşit küçük armut (DS VII, 1974) **kambaz:** armut **kertme:** armut (DS VIII, 1975) **sakalıslayan:** çok tatlı bir çeşit sulu armut **saltapla:** meyvesi tatlı, aşılannmış bir çeşit armut **sapiuzun:** bir çeşit armut **saplıcadindon:** armut **sapuzun:** bir çeşit armut **sarıarmudu / sarıbekir armudu / sarıcaarmut:** sarı, yağlı ve sulu, mayhoşumsu bir çeşit armut (DS X, 1978) **uruñguç:** bir armut çeşidi **uzunalma:** armut **üşgündür:** ufak armut **üşküdür:** armut **valay armudu:** yumuşak, sarı renkli bir armut çeşidi **yayarmudu:** erken olgunlaşan bir çeşit armut **ulunkuş:** bir çeşit dağ armudu (DS XI, 1979)

Çuvaşça = **gruşa:** armut (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **armut:** armut **iişi armut:** ham armut (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **gruşa:** armut (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kertme:** armut (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **almurt / nak:** armut (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **almurut:** Far. armut (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **armut:** armut (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **nok:** armut (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **gruşa:** armut (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **gruşa:** armut (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **armıt:** armut (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **amut/armut:** armut **hoten amuti:** hoten armudu (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kırım Tatatcası ve Kumuk Türkçesi *armut*, Osmanlı Türkçesi ve Azeri Türkçesi *armut/armud*, Doğu Türkçesi *amurut/amut*, Tobol lehçesi *amrut*, Kuman Türkçesi *ambrut* şekillerini belirleyen Räsänen, köken olarak Farsça *anbarūd*, *armūd*, *amrūd* sözcüklerini belirtmektedir. Ahlat sözcüğü için, Osmanlıca *aḫlat* “yabanî armut”, Kırım Tatarcası *aḫlap* şekillerini vererek *aḫlamur* “ıhlamur” sözcüğü ile karşılaştırmaktadır. Ayrıca Kuman Türkçesi *kärtmä* “armut, Memluk Kıpçakçası *kärtmä* “elma; armut”, Balkar ve Karaçay Türkçeleri *kertme* “armut”, Nogay ve

Başkurd Türkçeleri *kertpe*, Kumuk Türkçesi *gertme* “yabanî armut”, Osmanlı Türkçesi *ğärmäşik* “bir çeşit kiraz” sözcüklerini tespit ederek Türkçeden Macarcaya *körte/körtvély/kärdo/kärttu* şekilleri ile geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

armut < Far. *amrūd* (Tietze, 2002: 652).

Arat, “Raquette *neşbet* bir armut nev’i; G. Jarring *neşbet* armut ismi ile anılan alelâde armut olmayıp, bunun küçük tatlı cinslerinden biridir.” yorumlarını aktarmaktadır (Arat, 1987: 636).

Farsçadan Türkçeye geçen kelime *armut* < *emrūd* metateze uğramıştır.

3.5.6. Ayva

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **ayva**: ayva, değişik sesletim [kurala uygun biçimde ayva olmalıdır, ama özgün metinden bir şekilde kaybolmuştur –çn] **açıg ayva tişig qamattu**: ekşi ayva dişi kamaştırdı (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **ayva**: ayva [KE 71r/7, İML 182] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **be**: Far. ayva (KLS, 1992) **hayva** / **heyve**: ayva (DMLT, 2018) **ayva** / **hayva** / **kürt** / **sefercel**: ayva (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **hayva**: ayva (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **ayva**: bilinen, sarı renkli mayhoş meyve “*Dağı zerd ayvanuñ tatlu ve ekşisin İşla başka başka hem anuñ ikisin*” [1571] [1465] [1447] [1062] (KK, 2007) **âbi**: Far. ayva **sefercel**: Ar. ayva (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ayva**: gülgillerden, çiçekleri iri, beyaz veya pembe, yapraklarının altı tüylü, orta yükseklikte bir ağaç; bu ağacın büyük, sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe ufak çekirdekli meyvesi “*Kış için saklamak üzere tavan arasına ayvalar yerleştirilmiş. -A. Ş. Hisar*”; ayvayı yemek **ekmek ayvası**: gevrek ve sulu bir tür ayva (TDK, 2019) **ava**: ayva (DS I, 1993) **boğaz alan**: sulu olmayan bir çeşit ayva (DS II, 1965) **hayva** / **hâyve**: ayva **heyvâ**: ayva (DS VII, 1974)

Gagauz Türkçesinde = **ayva** / **hayva**: ayva (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **ayva**: ayva (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **behi**: ayva (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ayva**: ayva (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ayva**: ayva (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **beyi**: ayva (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **béhi**: ayva **béhzar**: ayva bahçesi (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Türkmen Türkçesi *hajva* “ayva”, Azeri Türkçesinde *hājva/ajvā*, Orta Türkçe *avja* “ayva”, Osmanlı Türkçesi *ajva*, Kazan Tatarcası *ābi* şekillerini belirleyerek, Türkçe kökenli kelimenin Sırpçaya *avajlija*, Rusçaya *aūba* şekillerinde geçtiğini açıklamaktadır (Räsänen, 1969).

ayva “bildiğimiz meyva” < Far. *ābia* (Tietze, 2002: 168).

3.5.7. Badem

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **badem** / **bādām**: Far. badem [HŞ 867, KE 12v/8] **bayan**: badem [İML 183] **mağz-ı badem**: badem içi [HŞ 1364] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **badam**: Far. badem (KLS, 1992) **bayam**: badem (DMLT, 2018)

badam / **beyam** / **levz** / **payam**: badem (KTS, 2007) **bādām**: Far. badem (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **payam**: badem (YTS, 1983) **badem**: badem bir yemiş çeşidi “*Koşa badem sığmayan dar ağızlum*” [8A10] [101B9] (DK, 2006) **bādām**: Far. badem “*mürekkab olmuş kâfur durur, bādām kadarı ve no hud kadarı ve bakla kadarı ve mercimek*” [b127a-3] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **bādām**: Far. bādem **bādām-ı dü-mağz**: iki içli bādem **levz**: Ar. bādem **mağz-i bādām**: Ar. bādem içi (OTAL, 2006) **bādām**: badem; uçları çekik, iri gözler; badem gözlü “*Olıcak yār gibi dil-ber-i şīrīn-ḥarekāt / Teni pālūde-i ter gözleri bādām olsa*” [G460/2] (BDS, 2007) **badem** / **badam**: Far. çağla çekirdeğinin içi bk. badam “*Yahud badem yağını eyle idrak*” [1663] [1717] “*Geh gül yağı ile gâhi badam*” [1719] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **badem**: Far. badem ağacı; bu ağacın yaş ya da kuru yenilen yemişi; badem gibi; badem olmak **iç badem**: badem içi “*Bu ipek gibi et, genelde bademli pilavla birlikte getirilirdi sofraya piyata tabağında. -N. Araz*” **diş bademi**: kabuğu ince olduğu için dişle kırılabilen bir badem türü, sakız bademi **kargadelen**: kabuğunun çok gevrek olması dolayısıyla kolay kırılan bir tür badem **sakız bademi**: diş

bademi **taş bademi**: kabuğu çok sert bir tür badem **tatlı badem**: yağ bakımından zengin, albüminli maddeler, şekerler ve E vitamini içeren, içi şekerlikte, çikolata ve badem şurubu yapımında kullanılan lezzetli bir tür badem (TDK, 2019) **boçça**: yabani badem (DS II, 1965) **cavabir / covabır**: kuru badem (DS III, 1968) **daş badem**: kabuğu çok sert olan badem (DS IV, 1969) **şahab**: badem (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **badem**: badem (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **mindal**: badem (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **badam**: badem (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **badam**: badem (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **achchiqbodom**: acı badem **bodom**: badem **bodom mag'iz**: badem içi, iç badem (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **mindal**: badem (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **badam**: badem (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **badam / badañ**: Far. badem, badem ağacı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Kuman ve Kazak Türkçeleri *badam*, Osmanlı, Kırım, Azeri ve Osmanlı Türkçeleri *badām* şekillerini tespit ederek, kelimenin Farsçadan *bādam* Türkçeye, Türkçeden Bulgarca ve Sırpçaya geçtiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969). *badem* “bilinen meyve” < Far. *bādām* (Tietze, 2002: 181).

3.5.8. Ceviz

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **koz**: ceviz **yağak**: ceviz (EUTS, 1968) **yagak**: ceviz “*Yagak ıgaç yaylagım, kuşlug ıgaç kışlagım.*” [56] “*Körüklüg kayaka konupan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tir.*” [64] (IB, 2004) **yağak**: ceviz (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **yagāq**: ceviz (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **koz / goz**: ceviz [ME 57/6, İML 183, HŞ 3615] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **koz / hoz**: ceviz (KLS, 1992) **koz**: ceviz **koz işi**: ceviz içi (DMLT, 2018) **hoz / koz**: ceviz (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **yankağ**: ceviz, koz, çarmağz (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **koz:** ceviz **koz kabına komak / koz kabuğuna komak:** pek sıkılamak, sıkıştırmak **koz kırmak:** marifet göstermek (YTS, 1983) **koz:** *Far. (goz, gavz) ceviz “ben elması / bir hardal danesi kadarından bir koz kadarıncaya değin görmüşem”* [62a-8] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **cevz:** *Ar. ceviz* **gevz:** *Far. ceviz* **lubb-ül-cevz:** ceviz içi (OTAL, 2006) **cevz:** *Ar. ceviz, koz “İçinde olmaya anuñ cevz yağı”* [1186] **koz:** *Far. <gavz, goz* ceviz *“Könbez üzere bir koz atmışa döner”* [163] [163] [1772] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ceviz:** *Ar. cevizgillerin örnek bitkisi olan, uzun ömürlü, gövdesi kalın, kerestesi değerli, yurdumuzda çok yetişen ağaç; bu ağacın dışı kabuklu içi yağlı ve nişastalı yemişi. ceviz kırmak “Onun kırdığı cevizler artık haddini aştı. – O. C. Kaygılı”* cevizi çift görmeden taş atmamak **ceviz içi:** cevizin kabuğu kırıldıktan sonra kalan yenilebilir iç kısmı *“Cevizli tel kadayıfına gönül verene de rastlanıyor. –S. F. Abasıyanık”* **çetin ceviz:** kırılıp ayıklanması güç olan sert kabuklu ceviz **koz:** ceviz (TDK, 2019) **aklan / akma / akkın:** yeşil kabuğu kolay soyulan iyi cins ceviz **anbak:** yeşil kabuklu taze ceviz **apırcak:** yeşik kabuklu ceviz **areb kozu:** kabuklu taze ceviz (DS I, 1993) **bıcık:** ceviz içi (DS II, 1965) **cevüz:** ceviz **çoğuz:** ceviz **coz:** ceviz **cövüz / cöğüz / cöyüz / cöz:** ceviz (DS III, 1968) **dağdel:** yaban cevizi (DS IV, 1969) **gılla:** ceviz **gıynak:** ceviz içi (DS VI, 1972) **heli:** ceviz içi **holuz:** ceviz içi **ıncık:** ceviz (DS VII, 1974) **kaplıcaburgaz:** ceviz **kem:** ceviz **koz / kinez / könüz:** ceviz; kabuklu meyve (DS VIII, 1975) **yangak:** ceviz **yatka:** ceviz içi **zembiligozgoz:** ceviz (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **ceviz:** ceviz **yatka:** ceviz içi (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **izîre:** çekirdek içi, ceviz içi (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **koz:** ceviz (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **canğaq:** ceviz (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **canğak:** ceviz (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **koz:** ceviz (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **yong'oq:** ceviz **yong'oqli:** cevizli (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **eriexe:** ceviz (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **say:** ceviz içi (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **hoz:** ceviz (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **yañak:** ceviz (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Kırım Tatarcası *žäwüz/žäwiz*, Osmanlı Türkçesi *koz* ve *žäviz* “ceviz”, Doğu Türkçesi *žöz*, Türkmen Türkçesi *höz*, Kırım Tatarcası *hoz*, şekillerini tespit ederek, Farsçadan *göz* Arapçaya *gauz*, Arapçadan Türkçeye *ceviz* olarak geçtiğini, yine Farsça *göz* sözcüğünden Türkçeye *hoz/koz* şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Özbek Türkçesi *janpak*, Eski Uygur Türkçesi *janpak* “ceviz”, *janak* “Hindistan cevizi”, Çağatay Türkçesi *janak* “findık”, Kazak Türkçesi *zanpak*, Orta Türkçe *janak* “findık” Yeni Uygur Türkçesi *janak* “ağaç yaprakları dökülen orman” şekillerini tespit ettiği sözcük için ise Eski Bulgarcadan **dgy-au* > Macarcaya *dió* geçtiği görüşündedir (Räsänen, 1969).

ceviz/ceviz “sert kabuklu yemiş < Ar. *cawz* (Tietze, 2002: 365).

3.5.9. Çilek

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **kpra:** ağaç çileği (EUTS, 1968)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çilek:** gülgillerden, sapsız sürüngen, çiçekli bir bitki; bu bitkinin güzel kokulu, pembe, kırmızı renkli meyvesi **dağ çileği:** dağda yetişen çilek, yaban çileği “*Alabalıkları dağ köylüleri ırmaktan tutar getirirlerdi. Yanında andaç diye bir kâse dolusu dağ çileği yahut badem sunarlardı. – A. Kutlu*” **frenk çileği:** kokusuz, kırmızı iri meyve veren bir tür çilek (TDK, 2019) **amofta:** dağ çileği (DS I, 1993) **çeküm çileği:** siyah renkli bit tür çilek **cücük:** dağ çileği (DS III, 1968) **fıkoku:** diken çileği (DS V, 1972) **yértudu:** çilek (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **bölcirgen:** çilek **cer cilek:** yer çileği **agaş cilek:** ağaç çileği **agaş cestek:** ağaç çileği **cer cestek:** yer çileği (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **çilek:** çilek (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cilek:** çilek **maroko:** çilek **tav cilek:** dağ çileği (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **büldirgen:** çilek (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **cum:** çilek (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qulupnay:** çilek **malina:** ağaç çileği **qulupnayli:** çilekli **yovvoyi qulupnay:** yaban çileği (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **cecen:** çilek (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çestek-kat:** çilek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **klubnika:** çilek **klubnika yığ-:** çilek toplamak (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, köken olarak **jiðläk/*jigläk* şeklinde gösterdiği sözcüğün Hakas Türkçesi *čistek*, Koybalca *ɟjistäk/testäk*, Şorca *čästäk* “yemiş, dut”, Çuvaşça “*şirla* “bahçe yemişi” (> Macarca *szöllö* “üzüm”), Nogay Türkçesi *čigläk*, Türkmen Türkçesi *čigelek*, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri *čiläk*, Teleütçe *jiläk*, Çağatay, Kazan, Tobol ve Tarançi lehçeleri *jiläk*, Kazan Tatarcası *žiläk/şiläk* “kuş üvezi”, Soyonca *čestekkat* “çilek” şekillerini tespit ederek, Moğolca *žed-gene* “çilek” ve Tunguzca *žikte* “yemiş, dut” sözcükleri ile eşzamanlı olduklarını kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

çilek “maruf meyve” ET. *çigelek* (Tietze, 2002: 450).

3.5.10. Dut

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **çüsüm:** dut (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **üjme:** dut –iki eklemlene noktası arasındaki ze’yle (j) (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **tut:** dut [KE 120r/20] (HATS, 2012)

Eski Anadolu Türkçesinde = **tut:** dut, bir çeşit meyve “*Eski tutuñ biti, öksüz oğlanuñ dili acı olur*” [130A11] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **tût:** Far. dut (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **dut:** Far. dutgillerden, kuzey yarım kürenin genellikle ılıman bölgelerde yetişen, yapraklarıyla ipek böceği beslenen ağaç; bu ağacın ak, kara, pembe renkte ekşi veya tatlı, sulu meyvesi; dut gibi; dut yemiş bülbüle dönmek **akdut:** beyaz renkte olan dut) **karadut:** siyah renkte olan dut “*Karadutum, çatalkaram, Çingene'm / Nar tanem, nur tanem bir tanem. – B. R. Eyuboğlu*” (TDK, 2019) **ak dut:** beyaz dut **angıt / angidik tutu / angut / ankut:** bir çeşit çekirdeksiz dut (DS I, 1993) **bambul:** dut meyvesi (DS II, 1965) **caca:** pekmez yapmak üzere sırası alınmış dut (DS III, 1968) **horum tudu:** kara dut **hübür:** dut (DS VII, 1974) **karaköpük:** dut (DS VIII, 1975) **tut:** dut **tuta / tutaya:** karadut (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **dut:** dut **agudi:** dut ağacı (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tut:** dut **tutüya:** dut (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **tut:** dut (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **tut:** dut (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **tut:** dut **oqtut:** akdut **qoratut:** karadut

Türkmen Türkçesinde = **tut:** dut **tut yapragı:** dut yaprağı **tut yalı bol-;** iyi olmak **şatut:** karadut (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çekir üzüm:** dut ağacı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *dut/tut* “malum meyva” < Far. *tūt* < Ar. < *tūt* (Tietze, 2002: 599).

3.5.11. Elma

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **alma:** elma (Oğuz lehçesi) Türkler aynı anlama gelecek biçimde almıla der **almıla:** elma **çubulmaq:** kurutulmuş elma (Utlıq lehçesi) **qımız almıla:** ekşiliğiyle kızıma benzeyen elma **sengeç:** fındık büyüklüğünde, tatlı, kırmızı-beyaz renkte bir elma cinsi **señgeç:** bir elma cinsi, küçük, neredeyse fındık büyüklüğünde ve tatlıdır “*atası açığ almıla yese oğlınıñ tişi qamār: babası ekşi elme yese (o öldükten sonra) oğlunun dişi kamaşır.*” (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **alma:** elma [NF 171/4, KE 12v/17, HŞ 1055, İML 75] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **alma:** elma (KLS, 1992) **alma:** elma (DMLT, 2018) **alma / kertme:** elma (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **sîb:** Far. elma **sîb-i semerkand:** Semerkand’da yetişen bir elma nev’inin adıdır (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **alma:** elma (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **alma:** elma “*Şoğan bulunmaz ise bişir almayı Eger alma yoğ-ise bişir ayvayı*” [1062] (KK, 2007: 222) **sîb:** Far. elma **sîv:** Far. elma **tuffâh:** Ar. elma (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **elma:** gülgillerden, çiçekleri pembe veya beyaz bir ağaç; bu ağacın kabuğu parlak, sert, kırmızı, sarı ve yeşil renkte, kokusu hoş, tadı ekşi veya tatlı,

dokusu gevrek, ufak çekirdekli meyvesi; elma da alma da demesini biliriz; elma gibi; elmanın dibi göl, armudun dibi yol; elmayı çayıra, armudu bayıra **dağ elması**: yabani elma **ekşi elma**: sert sulu ve şeker oranı düşük bir tür elma “*En sevdiği ve şifalı saydığı meyvede ekşi elma idi. – H. Taner*” **kabak elması**: Amasya elmasının daha iri ve aşılı olanı **Amasya elması**: bir yüzü kırmızı diğer yüzü sarı yeşiliösi renk taşıyan, ince kabuku, hoş kokulu, uzun süre saklanabilen bir tür elma **kiraz elması**: kırmızı, küçük ve sert bir tür elma **misket elması**: Ankara ve çevresinde yetiştirilen, Amasya elmasının daha küçük ve daha tatlı olanı (TDK, 2019) **acalma / acamuk / accuk / azı ağaç / acı elma / acıh / acık / acuk / açuk**: dağlarda yetişen bir çeşit yabani elma **acamlar alması**: kırmızı renkli bir çeşit elma **acıh**: yer elması **aferim**: yerelması **ağışak**: bir çeşit elma **Ağustos alması**: yumuşak ve mayhoş bir elma **akalma / akelma**: bir çeşit yuvarlak elma **alma / alme**: elma **arab elması**: irice, koyu kırmızı, mayhoş, kiraz mevsiminde yetişen bir çeşit elma **arpa elması**: yazın yetişen bir çeşit elma **arşak elma**: kırmızı, yumuşak, güzel kokulu elma **aş davul**: bir çeşit ekşi elma (DS I, 1993) **balgam elması**: sarı renkli, iri ve tatlı bir çeşit elma **boz elma**: kış elması **bulgarsıktı**: yer elması (DS II, 1965) **dağalması**: dağ elması **demirelma**: yazın yetişen çok ekşi, yeşil renkli bir çeşit yaz elması **domalan / domalak / dombalan / donbalan**: yerelması **dökülcen**: bir çeşit kış elması (DS IV, 1969) **ebeli**: yer elması **elme**: elma **eşek alması**: yazın yetişen, lezzetsiz bir çeşit elma **eşgi alma**: yabanî acı elma **et elması**: yazın yetişen, yeşil renkli bir çeşit elma (DS V, 1972) **hecelük**: ekşi bir çeşit elma **helep şalgamı**: yer elması **ıldızkökü**: yerelması (DS VII, 1974) **soe**: elma **sarıgöbek elması**: sarımsı yeşil sonbahar elması (DS X, 1978) **vır vır**: pişmiş elma **yeralması**: yerelması **yıldızkökü**: yerelması (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **alma**: elma “*alma fidandan uzak düşmeer: elma ağacından uzağa düşmez*” (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **yabloko**: elma “*tsellofan hapçıhta yablokolar pirce: selofan pakette elmalar veriyor -V. Şulbayeva*” **huruthan yablokolar**: elma kurusu (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **alma**: elma **agaç alma**: ekşi ve küçük bir tür yabani elma **curka**: yer elması **çirko**: yer elması **mıstı alma**: ekşi elma (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **alma**: elma (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **alma**: elma (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **alma**: elma **alma terek**: elma ağacı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **olma:** elma **nordon olma:** ekşi elma **topinambur / yernok:** yer elması (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **caabılaka:** elma (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **yabloko:** elma (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **alma:** elma (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aççık alma:** acı elma **alma:** elma (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Uygurca ve Çağatayca *alma*, Osmanlıca *elma*, Çuvaşça *olma*, *ulma*, *uma* şekillerini kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

alma/elma “maruf meyva” Meninski 1680 I, 401 ET. *alma* Bazı araştırmacılara göre Türkçeye eski bir zamanda girmiş bir Hind-Avrupa kelimesi (Tietze, 2002: 82).

3.5.12. Erik / Kayısı / Şeftali / Zerdali

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ärük:** erik, kayısı **tülüg:** şeftali (EUTS, 1968) **tülüg ärük:** kayısı **ärük:** erik (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **erük:** şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel bir ifade. Sıfatlar aracılığıyla birbirinden ayrılırlar. Nitekim **tülüg erük:** şeftali [tüylü] **sārīg erük:** kayısı [sarı] **qara erük:** erik [siyah] denir **erüklük:** eriklik; şeftali bahçesi **er erüksēdi:** adamın canı şeftali [kayısı ya da erik de olabilir] istedi **amşüy:** bir erik türü; sarı renktedir **limken:** sarı erik **sārīg erük:** kayısı **tülüg erük:** şeftali [tüylü erik] (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **erek:** erik [HKT 410b/5] **qara ürük:** siyah erik [İML 182] **şeftālū:** *Far.* şeftali [HŞ 1436] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **erik:** erik (KLS, 1992) **erük:** erik **kızıl erük:** kırmızı erik **qara erük / (qara) erügi:** siyah erik (DMLT, 2018) **erik / erük / irik / kökün:** erik **zerdalū:** erik, zerdali (KTS, 2007) **mişmiş:** *Ar.*emişmiş, kayısı (KLS, 1992) **zerdālū / şarı erük:** kayısı (DMLT, 2018) **mişmiş / mişmiş / zerdeli:** zerdali, kayısı (KTS, 2007) **köken:** şeftali **şeftali:** *Far.* **şeftālū:** *Far.* şeftali (KTS, 2007) **şaftalu:** *Far.* şeftali (KLS, 1992) **şeftālū:** şeftali (DMLT, 2018)

Çağatay Türkçesinde = **kârdî-şeftâli**: (metinde şeftâlû-yi kârdî) anbeye benzer, iyi bir şeftâli olmalıdır **seyhânî / sübhânî**: bir cins erik (VBH, 1987) **aluc**: erik, yabancı muattar bir meyvedir **mışmış**: olmuş zerdali, pişmiş erik (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bögrekeriği**: can eriği **sarıerik**: zerdali (YTS, 1983) **zerdâlû**: Far. zerdali “*evvelgi şınfa mışmışî dirler, rengi zardâlû rengine beñzer ve bu şınf şaru yâķūtuñ en eyüsi ve mertebe-i a ‘la olanıdır*” [33a-7/8] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **âlû**: Far. erik **iccâs**: Ar. erik, zerdâli, armut **şeker-pâre**: Far. çok şekerli ve tatlı olan bir kayısı nev'i **şeft-âlû / şefteâlû**: Far. kayısı eriği, tüylü erik, şeftâli **berkuk**: Ar. şeftâli, kayısı, zerdâli **şeft-âlû**: Far. semiz erik; şeftâli **zerd-âlû**: Far. sarı erik, zerdâli **mışmış**: Ar. zerdâli, eriğe kaysıya da denilir (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **erik**: gülgillerden, beyaz çiçekli bir ağaç; bu ağacın kabuğu ince, çeşitli renklerde, mayhoş veya tatlı, eti sulu, tek ve sert çekirdekli yemişi **bardak eriği**: iri ve tatlı bir tüt erik, bardacık eriği **bardacık eriği**: bardak eriği **can eriği**: genellikle yeşilken yenen sert, sulu bir erik türü **çakal eriği**: çok ekşi, sert, iri çekirdekli bir tür erik, yaban eriği, dağ eriği “*Ama her çocuk gibi bol bol çakal eriği yememişim. -S. F. Abasıyanık*” **dağ eriği**: çakal eriği **mürdüm eriği**: reçeli veya hoşafı yapılan bir cins küçük ve kara erik, mürdüm “*Al yanaklı elma mı daha önce dalından kopar, yoksa bir sıcak ülkeler güzelinin gözlerine benzeyen mürdüm eriği mi? - N. Hikmet*” **sarıerik**: kayısı **türbe eriği**: gülgillerden, kırmızı, tatlı, küçük çekirdekli, etinden kolay sıyrılabilen bir tür erik **üryani eriği**: ince kabuklu bir tür erik, üryani **yaban eriği**: çakal eriği **malta eriği**: yenedünya **kayısı**: Far. açık turuncu renkte, eti sulu, güzel kokulu, tek ve sert çekirdekli tatlı meyve **şeker pare**: Far. çok tatlı bir tür kayısı; bir tür hamur tatlısı **şeftali**: Far. tatlı ve sulu bir meyve “*Hemen şeftali, portakal, mevsimlik sulu meyve, ne varsa satmaya başlıyorum - S. F. Abasıyanık*” **yarma şeftali**: eti çekirdeğinden kolayca ayrılan şeftali **zerdali**: Far. sarı, etli ve tadı acı, çekirdekli meyve (TDK, 2019) **akilitiri**: bir çeşit beyaz erik **alsa**: erik **alınca**: taze siyah erik **alim erik**: aşılı ve tatlı bir çeşit erik **allı gelin**: bir çeşit kırmızı erik **allık taması**: küçük ve tatlı bir çeşit erik **aluuca / alluce**: yemeklere konulan ekşi, yeşil erik **almuharı**: bir çeşit erik **aluça / aluc / aluca**: bir çeşit erik **alvar eriği**: yaş ve kuru olarak yenen kırmızı, yuvarlak erik **amesken / ameskene / amaskene**: bir çeşit küçük, siyah erik **aşeriği**: bir çeşit iri erik **alo**: can eriği **Antalya muşmulası**: yenedünya, malta eriği **acemi**: iri

çekirdeği tatlı kayısı **adıyaman**: şeftali **alabacak**: şeftali (DS I, 1993) **bardacık eriği** / **bardacık** / **bardağ erik** / **bardak eriği**: uzun, kokulu ve mor renkte bir erik cinsi **bal erik**: kırmızı, tatlı erik **bardegiz**: uzun, kokulu, sarı veya mor renkte bir çeşit erik **barıderik**: büyük, ekşi, aşılı erik **berge** / **berke**: kayısı, zerdali, şeftali **bitirge**: kayısı (DS II, 1965) **çeremük** / **cerenük**: erik **çılma**: erik **çefdeli**: şeftali **çevtali** / **çevteli**: şeftali (DS III, 1968) **dalaşıçtı**: çok çabuk olgunlaşıp kendiliğinden düşen ve dallara çarpıp patlayan bir cins sarı erik **damaskene**: bir çeşit erik **dantara**: bir cins beyaz erik **delierik**: çakal eriği **dumanlıtaması**: bir erik çeşidi **darende**: kendisi ve çekirdeği uzun ve tatlı, çok kokulu iyi cins bir kayısı çeşidi **dagerigi**: dağ eriği **düldül**: bardak eriği (DS IV, 1969) **ebe**: ham eriklerin arasından daha önce olgunlaşıp, yenebilen ekşi erik **emesken**: bir çeşit siyah küçük erik, mürdüm eriği **er erik**: can eriği **erük**: kayısı; erik **eşek eriği**: uçları sivri ve uzun bir çeşit yeşil erik **eterik**: çok tatlı ve kırmızı renkli bir çeşit erik **etteni eriği**: pembe ve yeşil renkli, hafif buruk lezzetli bir erik çeşidi **eşbabiye**: kayısı **fakfakı**: iri ve sulu zerdali (DS V, 1972) **goerik**: caneriği (DS VI, 1972) **hamı tatlı**: toparlak erik **hopan**: bir çeşit erik, bardacık eriği **hürmiye**: sarı erik **ıncak**: kara erik **ilitiri**: sulu ve ekşimsi bir çeşit erik **hülü**: bir çeşit şeftali (DS VII, 1974) **kozbağ**: kayısı (DS VIII, 1975) **örük**: erik (DS IX, 1977) **sarıcaerik**: ekşi, çok sulu bir çeşit erik **tamas** / **tamaz** / **tamuş** / **tomas**: erik; kara erik **sarıerik**: kayısı **şaptal**: kayısı **tombak**: kayısı **sakalçürüten**: bir çeşit sulu şeftali **sarıyemiş** / **sarıpapa**: şeftali **şabbahıt**: şeftali **tülütombak** / **tulutombak** / **turlutombak** / **tüglütombalak** / **tülü** / **tülüdombak** / **tülüdombalak** / **tülüdombelek** / **tülüdombal** / **tülüdombalak** / **tülütonbak** / **tülütopalak** / **tülüömbelek** / **tilitombak**: şeftali (DS X, 1978) **üven**: zeytin tanesi iriliğinde kara ve buruk tatda bir çeşit erik **üzüm eriği** / **üzümcü eriği** / **üzüm erik**: küçük, kara erik **yermeseri**: ak erik **zomzom eriği**: bir çeşit erik **yonuz eriği**: ekşi yaban eriği **yargaç**: çekirdeksiz, kuru kayısı **zerdeli aşması**: kayısı **zerdeli**: zerdali (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **erik**: erik **erikçi**: erikçi **abrikos**: kayısı **şefteli**: şeftali **tülü şefteli**: tüylü şeftali “*na bir şefteli; ver seni bir öpeyim*” (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **abrikos**: kayısı meyvesi, kayısı ağacı **abrikos ağazı**: kayısı ağacı **kurağa**: kayısı kakı, çekirdeksiz kakı **uryuk**: kayısı kakı (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **erik**: erik **şaptal**: şeftali, kayısı (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **şabdai**: şeftali (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **örük**: erik **şabdali**: Far. şeftali (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **şaban**: şeftali (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **olcha** / **tog'olcha**: erik **o'rik** / **sariq o'rik**: sarıerik **o'rik**: kayısı **shaftoli**: şeftali **zardoli**: zerdali (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sliva**: erik **abrikos**: kayısı **persik**: şeftali (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **sliva**: erik **abrikos**: kayısı **persik**: şeftali (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **şetdali**: şeftali “*almamız, erigimiz, şetdalımız şu yıl köp getiripdir; elmamız, eriğimiz, şeftalimiz, bu yıl çok getirdi*” **şetdali ağacı**: şeftali ağacı **erik**: erik **garalı**: erik (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **eynula**: erikgillerden, siyah renkli tatlı erik **örük**: erik **ürük**: erik **kara ürük**: kara erik **xinze**: kayısı **gülkak örük**: kayısı **çilge şaptul**: önce olgunlaşan bir şeftali türü **eşşaptul**: şeftalinin bir türü **şaptul**: şeftali (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, kelimenin EUT ve Orta Türkçede *ärük* “erik, kayısı, armut” anlamlarını, Çağatay, Osmanlı ve Azeri Türkçelerinde *ärük* şeklini ve “erik” anlamını, Kuman Türkçesinde “kayısı” manasını, Kazak Türkçesinde *örük* “yabanî kayısı”, *öjruk* “kayısı”, Kazan Tatarcası *örök* şekillerini ve manalarını belirterek, **äbrük* ya da **ärük* şeklinin < Yun. *aprikose* < Fr. *apricot-s* < Ar. *al-barquq* < Lat. *praecocium* sırasıyla alıntılandığını belirtmektedir (Räsänen, 1969).

erük “erik, mâlum meyva” < ET. *erük* “şeftali, kaysı, erik” (Tietze, 2002: 670).

Kelimenin Räsänen’in farazî olarak gösterdiği *äbrük* şekli kayıtlı değildir, yabancı dillerden gösterdiği şekiller *erik* ile fonetik benzerlik gösterse de kesin bir şey demek zordur ve verdiği alıntı sıralaması da farazîdir. Kelime Eski Türkçede anlam olarak birkaç meyveyi kapsarken, zamanla farklı meyveler için farklı kelimeler kullanılmaya başlanmış, *kayısı* ve *şeftali* farklı adlar alırken, *erik* anlam daralmasına uğrayarak, bugün bilinen anlamıyla tek bir meyveyi ifade eder hâle gelmiştir.

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *kajsy/kajysy* “kayısı”, Azeri Türkçesi *gajsy* sözcüklerini tespit etmekte, kelimenin Eski Macarcadan *kajsz* “yaz başı” > Macarca *kayszi* “kayısı” Türkçeye geçtiğini belirtmekte, Kuman Türkçesinde belirlediği *mišmiš* “kayısı” kelimesinin ise Arapçadan Türkçeye geçtiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

Osmanlı Türkçesi *zärdaly* “çekirdeği acı kayısı”, Kırım Tatarcası *zärdalä* sözcüğünün Bulgarcaya *zarzala* geçtiğini belirten Räsänen, kelimenin Farsça *zard-älü* kökenli olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

Steingass “küçük bir kayısı” olarak açıklamaktadır. Farsça birleşik kelimenin ilk sözcüğü olan *zard* “sarı” anlamındadır *alu* için Steingass “pek çok meyvenin adı” açıklamasını yapmaktadır (Steingass, 2005: 95).

Babur’ün “çekirdeğini çıkardıktan sonra içine bâdem koyup kuruttukları ve seyhânî (süphânî) dedikleri bir cins eriği (ürük) de çok lezzetlidir” cümlesini King, “onların *zerd-âlu* (kayısı) çekirdeklerini çıkarmak ve yerine *bâdem* koymak âdetleri vardır; ondan sonra meyva kurutulur, böyle hazırlandığı zaman buna *seyhâni* denir ve pek hoştur” şeklinde çeviriyor. Beveridge’de ise “diğer bir cins kayısıyı, çekirdeklerini çıkardıktan ve çekirdek içini yerine koyduktan sonra kuruturlar, o zaman buna *subhâni* derler, bu pek lezzetlidir” şeklinde tercüme edilmektedir (Arat, 1987: 648).

bardacık “taze incir; bir cins erik” < *bardak* + küçültme eki olan *cık* (Tietze, 2002: 205).

3.5.13. Fındık

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qusıq**: fındık, cariyelere verilen bir ad olarak da kullanılır (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **suwar kôzu**: fındık [İML 183] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **çatlavuk**: fındık (KLS, 1992) **funduk**: fındık (DMLT, 2018)

bınduk / **bunduk** / **finduk**: fındık **çatlavuk** / **çetlevük** / **çetleyik** / **şetlegen** / **şetlevük**: fındık, fıstık (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bunduk**: fındık, fındık kadar (YTS, 1983) **funduk**: Yun. (*funduk*) fındık ağacının meyvesi “kaçan kim bu taş uvarsalar, *funduk* içine beñzer içinden bir dahı taş çıkar” [97a-7] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **bunduk**: Far. fındık **funduk** / **punduk**: Ar. fındık (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **fındık**: sert bir kabuk içinde bulunan yağlı, nişastalı ürün; fındık kabuğu doldurmaz; fındık kırmak **fındık içi**: fındığın kabuğu kırıldıktan sonra kalan, yenilebilir iç kısmı **iç fındık**: fındık içi **kuyu fındığı**: yeşilken toprağa gömülerek ayrı bir çeşni verilen fındık (TDK, 2019) **buttum**: yabani fındık (DS II, 1965) **çetlevik** / **çetlevuk** / **çitlevik**: fındık (DS III, 1968) **hındık**: fındık (DS VII, 1974)

Gagauz Türkçesinde = **funduk**: fındık (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çörtlevük**: findık (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **o'rmon yong'og'i**: findık (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *fyndyk* “findık”, Kırım Türkçesi *funduk*, Türkmen Türkçesi *punduk/pyndyk* “findık”, Azeri Türkçesi *fyndyx* “hurma” şekillerini tespit ederek Latince'den (*nux*) *pontica* Yunancaya, Yunancadan *φουνδούκι* Türkçeye geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969). Räsänen, Latince *pontica* ile kelimenin adını Karadeniz bölgesine verdiğini işaret etmektedir.

bunduk “findık” < Ar. *bunduk* < Yun. *ποντικον* (Tietze, 2002: 326).

3.5.14. Fıstık

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **bitrik**: fıstık **şekirtük**: şamfıstığı (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **biste**: fıstık [MN (2) 25/242] **piste**: Far. fıstık [KE 50v/9, HŞ 1055] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **çetlevük** / **şetlegen**: fıstık (DMLT, 2018) **pistak**: Yun. antep fıstığı (KLS, 1992) **bustuğ**: Ar. (< *fustuk*) fıstık **fustuk**: fıstık **kozak**: yeşil kabuklu ceviz ve buna benzer yuvarlaklar, çam fıstığı, kozalak **köknar**: çam fıstığı (KTS, 2007) **fıstuğ**: Far. fıstık (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **peste**: fistic (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **fıstık** / **fustuğ**: fıstık **köknariçi**: şamfıstığı (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **fustuk**: Ar. fıstık **piste**: Far. fıstık (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **fıstık** / **antep fıstığı**: ince ve sert kabuklu yağlı yemiş, Şam fıstığı; fıstık gibi **çam fıstığı**: fıstık çamının üstündeki kozalak biçimindeki meyvesinden yapılan sert kabuklu, yağlı ve nişastalı tohum **fıstık içi** / **iç fıstık**: fıstığın kabuğu kırıldıktan sonra kalan, yenilebilir iç kısmı **Şam fıstığı**: Antep fıstığı **yer fıstığı**: toprağa gömülerek meyve veren bir tarım bitkisi, araşit; bu bitkinin çerez olarak yenilen, yağı da çıkarılan tohumu **kaju**: ay biçimli, yer fıstığına benzeyen, tadı tatlıyla tuzlu arasında olan, çekirdeği işlenince lezzetli çerezlerinden biri olan bitki meyvesi (TDK, 2019) **butum**: yabani antep fıstığı (DS II, 1965) **kikirik**: yerfıstığı **künar** / **küna** / **küner**: çam fıstığı (DS VIII, 1975)

süneber: çamfıstığı (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **kuzuk:** çam fıstığı (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **fistik:** fıstık **pındık:** yer fıstığı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **huzuh:** fıstık, çam fıstığı, ceviz “*Tastıhti arığda toğas parza, çistekmiskelerîn, huzuhtarın tastı, ay-hut çoh tisçehner / Uzak ormanda karşılaşırsalar, yemişlerini, mantarlarını, çam fıstıklarını atarak, sessiz sedasız kaçışıyorlar.* - N. Tyukpiyekov” **hoorğan huzuh:** kavrulmuş fıstık, fındık (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çınar:** çam fıstığı (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **çertleuk:** antep fıstığı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **xandon pista:** fıstık **xandon pista mag'zi:** fıstık içi **yeryong'oq:** yer fıstığı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **araxis:** yer fıstığı (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **kuzuk:** çam fıstığı, fıstık çamının kozalak biçimindeki meyvesinden çıkarılan fıstık (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **arahis:** yer fıstığı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **pissee:** fıstık **pissee ağacı:** fıstık ağacı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **piste:** fıstık, antep fıstığı **xasin:** yer fıstığı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *fıstık*, Kırım Türkçesi *pystak* “fıstık”, Kuman Türkçesi *pistak*, Azeri Türkçesi *püstä*, Doğu Türkçesi *pistä* şekillerini tespit eden Räsänen, kelime kökenini Eski Yunanca *πιστάχιον* > Yunanca *πισταχία* > Arapça *fustuq/fustaq* olarak göstermektedir. Ayrıca Kuman ve Kırım Türkçesi *çätläük* “fındık”, Osmanlı Türkçesi *çätlänbäk/çitlänbik* “fıstık” şekillerini tespit ederek kelime kökeninin *çärt-* “çatla-” fiili olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

fıstık “meyva adı” < Ar. *fustak/fustuk* < Yun. *πιστάκιον* *pistákion* (Tietze, 2009: 87).

3.5.15. Hindistan Cevizi

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **hindü gözi:** Hindistan cevizi [HŞ 4139] (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **cuzbuba:** Hindistan cevizi (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ceviz-i hindi:** Ar. Hindistan cevizi “*ve hem alurlar, siyah taru unın ve emleci ve şeytaracı ve ceviz-i hindiye ve*” [118b-10] **Hindustan kızi:**

Hindistan cevizi “*ol vilāyetüñ gemileri ağaç mīh-ıla mīhlanur / ve Hindūsītān kozınuñ* ipiyle bağlanur ve işitdüm” [76a-11/12] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **nârcıl**: Ar. Hindistan cevizi **nârçıl**: Far. Hindistan cevizi **nârgıl**: Far. Hindistan cevizi (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **Hindistan cevizi**: narcıl; portakaldan büyük, çok sert kabuklu yemiş **küçük Hindistan cevizi**: et yemekleri ile çorbalarda baharat olarak kullanılan ceviz biçimindeki yemiş **müskat**: özellikle et yemekleri ve çorbalarda kullanılan küçük Hindistan cevizi **narcıl**: Ar. Hindistan cevizi (TDK, 2019)

Sahaca (Yakutça) = **kokosovay erixe**: Hindistan cevizi (TSYS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Doğu Türkçesi žōz “Hindistan cevizi” sözcüğünü tespit etmekte, Menges’e göre Arapçadan *gauz* Farsçaya, Farsçadan Türkçeye geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.5.16. Hurma

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **bat**: hurma ezildikten sonra geriye kalan posa (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **hurma** / **hurma** / **hurma**: Ar. hurma [HKT 295a/8, HŞ 1795, NF 22/1, ME 41/5] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **horma**: Far. hurma (KLS, 1992) **hurma**: hurma (DMLT, 2018) **bukul**: olgun hurma **horma** / **kurma**: hurma (KTS, 2007) **hurma**: Far. hurma ağacı (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **enblî**: Hindistan’da yetişen ağacı güzel ve yüksek, yaprağı küçük bir hurma nev’i (hind hurması) (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **beleḥ**: Ar. olmamış hurma “*beleḥ şuyından biñ dört yüz on altı dirhem kaynadurlar*” [135a-13] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **hurma**: Ar. hurma ağacının yemişi **meyve-i huşk**: Far. kuru yemiş **kut-i mesîh**: hurma **nahîl**: Ar. hurma ağacı **rutab**: Ar. hurma, olgun hurma **temr**: Ar. hurma **temr-i hindî**: Ar. Hind hurması, demirhindi (meyvasıyla şerbeti yapılır) (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **hurma**: Far. hurma ağacı; bu ağacın tatlı meyvesi **acve**: Ar. Medine’de yetişen bir tür hurma **balçık inciri**: balçık hurması **balçık hurması**: sandıklara basılarak kurutulan hurma, balçık inciri **Japon hurması**: Trabzon hurması (TDK, 2019) **vaz**: hurma; üvez de denilen bir çeşit kış yemişi (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **hurma**: hurma (GTS, 1991)

Kazak Türkçesinde = **qurma/hurma**: hurma (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **xurmo**: hurma (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **finik**: hurma (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **hurma**: hurma **urma**: hurma **hurma aacı**: hurma ağacı (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Uygur Türkçesi *ħurma* “hurma”, Osmanlı, Kırım, Azeri Türkçeleri *ħurma* “palmye, hurma, hurma ağacı”, Türkmen Türkçesi *hurma*, Kazan Tatarcası *ħorma* şekillerini tespit etmekte, Rusçaya *ħurma/кypma* olarak geçtiğini, kökeninin Farsça *ħurmā* olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Orta Türkçe “demirhindi” manasında *arubat* sözcüğünü tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

Arat, *enblî*’nin Hindistan’da yetişen, ağacı güzel ve yüksek, yaprağı küçük “bir hurma nev’i” (hind hurması) olduğunu, Beveridge’e göre *imli*, “*tamarindus indica*” olduğunu kaydetmektedir (Arat, 1987: 605).

3.5.17. Hünnap / İğde

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **yigde**: iğde (DLT, 2005)

Çağatay Türkçesinde = **çigde**: unnab (VBH, 1987) **ikde** / **cikde**: iyde **çikda**: unnab, ikde (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **‘unnāb**: Ar. hünnap, kızıl iğde “*altıncı şınfa ‘unnābī dirler, rengi ‘unnāb rengine beñzer, kıymetde sārekīden ednā durur*” [54a-1] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **unnâb**: Ar. hünnap **ünnâb**: Ar. hünnap (OTAL)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çiğde**: hünnap; kırmızı kabuklu, sert çekirdekli, iri zeytin biçiminde ve büyüklüğünde yemiş **hünnap**: Ar. çiğde “*Küçük bahçede acı badem, ayva, nar, hünnap ağaçları görürüm. –S. F. Abasıyanık*”; bu bitkinin meyvesi **iğde**: kokulu, sarı çiçekleri olan, bir ağaç “*İğdenin dalı gevrecik olur / Basmaya gelmez - Halk türküsü*”; bu ağacın zeytin biçiminde, kabuğu kırmızıya çalan sarı renkte, beyaz unlu, tadı mayhoş yemişi (TDK, 2019) **kızıldım**: iğde yemişi (DS VIII, 1975) **yemişan** / **yemişen**: iğde ağacı meyvesi (DS XI, 1979)

Özbek Türkçesinde = **jiyda**: iğde (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **iğde**: iğde (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çılan**: iğdegillerden, koyu kahve renkli bir meyve ki, Kaşgar’ın çılanı ünlüdür (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Orta Türkçe *jigdä/igdä*, Türkmen Türkçesi *jigtä* “kızılılık, iğde”, Çağatay Türkçesi *çigtä*, Osmanlı Türkçesi *jigde*, Eski Uygur Türkçesi *žigdä* “küçük bir yemiş; tatsız bir yemiş”, Kazak Türkçesi *žide* “lavanta”, Kırgız Türkçesi *žijde* anlamlarını tespit ettiği sözcüğün Rusçaya geçtiğini, Moğolca *žegde* “çalı, fundalık” ve Tunguzca *žikt* “yemiş” sözcüklerinden Türkçeye geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Arat, *unnâb*: “kabuğu kırmızı ve çekirdeği pek sert bir cins küçük meyva, iğde” olarak açıklamakta, büyüğüne “çılan” denildiğini, Beveridge’e göre *chikdä* olduğunu kaydetmektedir (Arat, 1987: 659).

çiğde “hünnap (ağacı ve meyvesi) < ET. yigde krş. *iğde* (Tietze, 2002: 448).

3.5.18. İncir

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **incir**: incir [KE 12v/12] **tın**: Ar. incir [HKT 576b/2] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ilek**: incir **incir**: Far. incir (KTS, 2007) **incir**: incir (DMLT, 2018) **incir**: Far. incir (KLS, 1992)

Eski Anadolu Türkçesinde = **hayır**: incir **aşinciri**: küçük cins incir (YTS, 1983) **encîr**: Far. incir “*encîr südinde ol kadar ısladar kim, şaruluğı gide, aşırlı rengine gele*” [26b-11] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **encîr**: Far. incir (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **incir**: Far. yaş veya kuru olarak yenilen etli, tatlı yemiş, ballıdır. İncir çekirdeği doldurmamak **ballıdır**: incir **bardacık**: bir tür küçük ve yaş incir **kavak inciri**: açık mor renkli bir tür incir **lop incir**: iri ve yumuşak bir tür incir (TDK, 2019) **asbır**: bir çeşit incir **aygır incir**: erkek incir (DS I, 1993) **babutsa**: mısır inciri **balaran** / **baladız** / **balamırt** / **balamurt** / **balargın** / **balarık** / **balarıt** / **balart**: taze olgun incir **ballıdır** / **ballıbadan** / **ballışka** / **ballışapa** / **ballışığa**: incir **ballıklara**: bir çeşit kara incir **bardacık** / **badacık** / **bağdacık** / **bardağı** / **bardak** / **bardakçı** / **bardakçı** / **bardakçı inciri** : taze incir (DS II, 1965) **cicibici**: incir (DS III, 1968) **dahlı**: incir **dizi**: incir **düdek**: ham incir **dülekkazı**: bir çeşit küçük incir (DS IV, 1969) **elleme**: taze incir **ellime**: çok iri incir **encil**: incir **eryeten**: beyaz incirden daha büyük ve sivrice, yeşil renkli bir cins incir (DS V, 1972) **hayır** / **haylık** / **hayyır**: incir **hejir**: incir **incirik**: ezilmiş incir (DS VII, 1974) **kayır**: incir (DS VIII, 1975) **sarıkoğuk**: bir çeşit incir **südlüsarı**: kışa kadar kalan bir çeşit sarı incir **şırlop**: incir (DS X, 1978) **yazılı incir**: olgunluktan yarılmış patlıcan inciri de denen mor renkli incir (DS XI, 1979)

Hakas Türkçesinde = **injir**: incir (HTS, 2005)

Kırgız Türkçesinde = **ancır**: Far. incir (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **anjir**: incir **yovvoyi anjir**: yabani incir (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **injir**: incir (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **injir**: incir (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **incir**: incir (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **encir** / **encür**: Ar. İncir (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *encir/incir* “malûm olan meyva” < Far. *encîr* (Tietze, 2002: 655).

3.5.19. Karpuz

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **büken:** karpuz (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **karbus:** Far < **harbüz:** karpuz (KTS, 2007) **karbuş:** karpuz
yeşil karbuş: yeşil karpuz (DMLT, 2018)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kan karpuzu:** koyu kırmızı karpuz (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **harbüz / harbüze:** Far. kavun, karpuz (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **karpuz:** Far. yeşil kabuklu, içi kırmızı ve sulu, iri meyve
“İstediğim zaman da bu karpuzlardan birini önüme çekip keser, kütür kütür, serin serin yerim. – A. H. Çelebi”; lamba karpuzu; karpuz kabuğunu görmeden denize girme; karpuz kesmekle hararet kesmez **bostan:** Far. kavun ve karpuzla verilen ortak ad; bostan gök iken pazarlık yapılmaz (TDK, 2019) **çalak:** küçük karpuz; olmamış karpuz **çeşni / çeşniye:** kurak toprakta yetişen kavun, karpuz ve sebze **çetme:** olmamış karpuz **çiyit:** olmamış karpuz (DS III, 1968) **daşlıca:** yumruk büyüklüğünde yabanî karpuz **düve:** küçük karpuz (DS IV, 1969) **ebilcan:** cinsi bozulmuş karpuz tohumlarından meydana gelen, portakal büyüklüğünde karpuz (DS V, 1972) **gadın budu:** biçimi uzun olan karpuz türü (DS VI, 1972) **harpuz:** karpuz (DS VII, 1974) **sulugumbat / sulucagümbet:** karpuz **şakla:** ufak karpuz **tarvis:** karpuz **topoç:** karpuz “Bir yük topoç sattım.” (DS X, 1978) **yenidünya:** küçük çekirdekli ince kabuklu bir karpuz (DS XI, 1979)

Çuvaşça = **arbuz:** karpuz (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **karpuz:** karpuz (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **arbuz:** karpuz (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **harbız / harbuz:** karpuz (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **arbüz:** karpuz (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **tarbız:** karpuz (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **arbuz / harbuz:** karpuz (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tarvuz:** karpuz (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **arbuz:** karpuz (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **arbuz:** karpuz (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **garpız:** karpuz (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **tavuz:** karpuz **kozivay tavuz:** bir tür uzun karpuz **kök tavuz:** mavi karpuz (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *ħarpuz*, Karahanlı Türkçesi *karbus*, Kumuk Türkçesi *harbuz*, Kazan Tatarcası *karbys* şekillerini vermekte, Ukraynacaya *harbuz*, Rusçaya *apōyз* olarak geçtiğini, Farsça *ħarbūza* kökenli olduğunu ve Orta Moğolcaya da *ħarbus* olarak geçtiğini belirtmekte, bostan sözcüğü için Türkmen Türkçesi *bōstān* “bahçe” Çağatya Türkçesi *bostan* “sebze bahçesi”, Kuman Türkçesi *bostan*/?*bostaŋ* “ağaçlık, koru” anlamlarını vermekte ve Farsça *bōstān/būstān* kökenli olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.5.20. Kavun

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **kağun:** kavun **bükän:** bir kavun türü (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **qāqūn:** kavun **çüçünēk (xuçünēk):** tatlı, güzel kokulu üzeri çizgili bir kavun “*qāqūn qarma bolsa idisi ekki elgin tegir; kavun yağmalansa bile sahibinin iki eli yakandadır. Bu atasözü, zengin bir adamın malına mülküne olan düşkünlüğünü göstermek için kullanılır.*” **er qāqūnlandı:** adam kavun sahibi oldu **qagunluq:** kavunluk, kavun yetiştirilen bostan “*er qāgūnsādı; adamın canı kavun istedi*” **qāqūn mayıldı:** (sulu, taze) kavun yumuşadı, bu, kavunun aşırı olgunlaşması durumudur, başka meyveler için de kullanılır (DLT, 2005) **kağun:** kavun “*Neçe körklüg erse kağun taş yüzi Yıdı ya beğizi ya meñzi tözi*” [5110] [5111] (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **kağun / kağun:** kavun [ME 71/1, KE 12v/18] **kağun uruğu:** kavun tohumu [İML 181] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kağun:** kavun **şarı kağun:** sarı kavun (DMLT, 2018) **kovun / huvun:** kavun (KLS, 1992) **huvun / kovun / kavun:** kavun (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **kağun:** kavun (ÇEK, 1988) **kavun:** kavun **husrevî-kavun:** Hindistan turuncu büyüklüğünde bir nevi kavun **mîr-timurî:** Ahşi’de yetişen bir kavun nevi (VBH, 1987) **kopuz:** kavun, karpuz, bostan (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **düglek / divlek / düvlek:** ham kavun, kelek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bittîh:** Ar. kavun, karpuz **şemmâme:** Ar. şamama, yenmeyen kokulu bir cins kavun (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kavun:** iri meyveli bir bitki; genellikle güzel kokulu, sulu ve etli meyvesi **kelek:** olgunlaşmamış, ham kavun **Kırkağaç kavunu:** kabuğu alacalı sarı renkte olan bir tür kavun **yuva kavunu:** koyu renkli, kalın kabuklu, dayanıklı ve tatlı bir tür kavun (TDK, 2019) **altınbaş:** kabuğu sarı benekli, çok tatlı bir çeşit kavun (DS I, 1993) **bostan güzeli:** küçük, yuvarlak, kokulu bir çeşit kavun (DS II, 1965) **çemiş:** kavun (DS III, 1968) **dalik:** ham kavun **divelek:** kabuğu dilim dilim olan tatlı bir çeşit kavun **divlek / diblek / divle / divlik / dövelek / düglek / dügelek / düğlek / düğülek / düklek / dülek / düvelek / düvlek / düylek / düyüleg / düyülek / düzlek:** kalın kabuklu olgun kavun; olgun, ufak kavun **duvdak:** kavun **düğlek / dülek:** uzun ve kabuğu benekli kavun; küçük olan bir kavun çeşidi **düğlet:** küçük kavun **dülek / dölek / dövlek / döylek / dügelek / düğlek / düğlen / düvlek:** kavun, iyi cins kavun **düvelek / divlek:** kokusuz, tatlı, küçük bir çeşit kavun (DS IV, 1969) **ebece:** küçük kavun ve karpuz **ecür:** çok sulu, biraz ekşi tatta olan bir çeşit kavun (DS V, 1972) **hag:** olgunlaşmamış kavun karpuz **hanımbudu:** kavun, karpuz, tatlı kabak **havun:** kavun **hırtı:** küçük kavun, karpuz **hırtlak / hıtlak / hittak:** olmamış, ham kavun **höllek:** küçük kavun, karpuz **ilâğaç:** portakal büyüklüğünde güzel kokulu bir çeşit kavun (DS VII, 1974) **sakaloynatmaz:** yumuşak ve sulu yiyecek; top çekirdekli, güzel kokulu bir çeşit kavun **salak:** olmamış küçük kavun **sıvarma:** sulak yerlerde yetişen kavun **söbek:** olmamış küçük kavun (DS X, 1978) **yayılgaç:** elde oynanan, yuvarlak, sarı, kokulu kavun, şamama **zırlangıç:** büyümemiş kavun (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **kaun:** kavun (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **dınya:** kavun (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **havun / huvan:** kavun (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qavın:** kavun (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **koon:** kavun (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **pastan:** kavun (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qovun:** kavun (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **dınya:** kavun (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **dınya:** kavun (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gavun:** kavun **bişmedik gavun:** olmamış kavun **öte bişen gavun:** çok olgunlaşmış kavun **süyci gavun:** tatlı kavun **gavun çiğidi:** kavun çekirdeği

çalmesek: bir kavun türü **garrıgız:** karrikız, çabuk olgunlaşan bir tür kavun **gülabi:** bir tür kavun **kak:** kelek, ham kavun **pâyendeki:** kavunun bir türü **tarlavuk:** kavunun bir türü **terne:** olgunlaşmamış taze kavun **terne-türne:** küçük kavun **zamça:** dışı dilim dilim olan sarı büyük kavun (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **béhzade:** kavunun bir türü **besivaldi:** kavunun bir türü **çilge:** önce olgunlaşan bir kavun türü **ğogun:** kavun **naşiker:** bir kavun türü **şeker pelek:** tatlı bir kavun türü **tere:** bir kavun türü (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Çeşitli bölgelerin kavunlarını karşılaştıran Babur, Orta Asya’da yaşayan Türkler için kavunun ne kadar önemli olduğunu da ifade etmektedir. “Mâverânnehrde Buhârâ kavuniça köp ve hûb kavun bolmas. Egerçi Fergâna vilâyetidin Ahsining bir nev kavunı kim Mîrtimûrî derler muning kavunıdın çüçükrek ve nâzukrom bolur velî Buhârâda her cins kavundın köp bolur, yahşı bolur.” (Arat: 1987, 25)

Räsänen, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçeleri *kayun* “kavun”, Doğu Türkçesi *kauyun/koğun*, Osmanlı Türkçesi *kavun/kavyn*, Türkmen Türkçesi *kavyn/gāvun*, Kuman Türkçesi ve Kazan Tatarcası *kaun*, Kazak Türkçesi *kaun* “karpuz”, Karaçay Türkçesi *ğaun* “kavun” türevlerini belirterek, Moğolca *gaun* “kavun” ile eşzamanlı göstermekte sözcüğün Tibetçeden *ga-gon* bu dillere geçtiğini öne sürmekte; Osmanlı Türkçesi *käläk* “olgunlaşmamış, ham kavun”; *şamamä/şāmama* “küçük bir kavun çeşidi” tespitini yapmaktadır (Räsänen, 1969).

3.5.21. Kestane

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **kastana:** Yun. veya Ar. kestane (KLS, 1992) **kestene:** kestane (DMLT, 2018) **kestene / kastana / şah bellüt:** kestane (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kestene:** kestane (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kestane:** Rum. yenebilen kabuklu bir meyve; kestane kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş; kestane suyu gibi **kuzu kestenesi:** yabani ağaçlardan elde edilen, küçük, lezzetli bir tür kestane (TDK, 2019) **alabura:** kestane (DS I, 1993) **dumbak / dunbak:** kestane meyvesi (DS IV, 1969) **gavsak / gavşak:** kestane (DS VI, 1972) **havsak:** kestane **hingic:** kestane içi **hingic:** kestane

holusu: kestane (DS VII, 1974) **kestene / kesne / keşme:** kestane (DS VIII, 1975)
tolak: kestane (DS X, 1978) **valve:** en iyi cins kestane (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **kestane:** kestane (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ıçkobuz / şagbulut:** kestane (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **kashtan / chinkashtan:** kestane (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kaştan:** kestane (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kaştan:** kestane (TUTS, 2003)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *kāstanā/kāstānā* “kestane”, Kırım Tatarcası *kāstānā* sözcüğünün Yunancadan *χάστανov* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.5.22. Kiraz

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **kiras:** Far. kiraz (KTS, 2007) **kiraz:** kiraz (DMLT, 2018)

Osmanlı Türkçesinde = **nebk / nebk / nıbk:** Ar. yaban kirazı **sidre:** Ar. Arabistan kirazı; en yüksek makam (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kiraz:** kırmızı veya beyaz renkte, etli, sulu, tek çekirdekli meyve “Tabaktan ikişer kiraz daha alıyoruz.- Y. Z. Ortaç” **ılgıncar:** kuş kirazı **kuş kirazı:** ılgıncar, gelinfeneri; bu ağacın reçel ve likör yapılan meyvesi **yabani kiraz:** ana vatani Türkiye olan bir tür kiraz (TDK, 2019) **acı kirez:** yabani kiraz **alamelek:** bir yanı kırmızı bir yanı sarı iri taneli kiraz **altı parmak:** kısa saplı, iri taneli bir çeşit kiraz **alt yaylası kiraz:** beyaz renkli kiraz **alyanak:** ince kabuklu, tatlı ve kırmızı renkli bir çeşit kiraz **andıra:** ilkbaharda ilk defa olgunlaşan kiraz (DS I, 1993) **bali:** kiraz **binbal:** koyu kırmızı renkli ve tatlı bir cins kiraz **bülü:** kiraz (DS II, 1965) **dalbastı / dalbasan:** bir çeşit iri, aşılı kiraz **delikiraz:** bir çeşit kiraz (DS IV, 1969) **endirez:** yabani kiraz **eşkin:** kısa sopalı bir çeşit kiraz (DS V, 1972) **gilyaz:** kiraz **gülyâz:** kiraz (DS VI, 1972) **horaz:** mor kiraz (DS VII, 1974) **kitleyük:** kiraz (DS VIII, 1975) **tombuş:** koyu pembe renkli, büyük çekirdekli bir çeşit kiraz (DS X, 1978) **gülнар:** kiraz (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **kirez:** kiraz **kuş kirezi:** kuş kirazı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çereşniya:** kiraz (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **sant baliy:** kiraz (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **balı / ciyelek:** kiraz (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **gilos:** kiraz **chiya / yovvoyi olcha:** ekşi kiraz **tog'olcha:** yabani kiraz (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **çereşnya:** kiraz (TSYS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **moyul:** kuş kirazı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Kırım Tatarcası, *kāraz* “kiraz”, Kuman Türkçesi *kiras/kiräs*, Osmanlı Türkçesi *kiraz/kīras/keräs/kiräs/kirāz*, Kırım Türkçesi *kīras/keräs* şekillerini tespit ettiği kelimenin Yunanca kökenli *χεράσιον* olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.5.23. Limon

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **matu lung:** < Skr. limon (EUTS, 1968)

Kıpçak Türkçesinde = **leymū:** Ar. < leymun Yun. limon, limen, limon (KTS, 2007)

leymū: limon (DMLT, 2018) **limon:** limon (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **limû:** limon **ulug limû:** büyük limon (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **limona:** limon (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **kebâd:** Ar. ağaç kavununa benzer bir çeşit büyük ve yumuşak bir limon olup, dilim dilim kesilerek tatlısı yapılır **kübbâd:** Ar. ağaç kavununu andıran iri ve yumuşak bir limon **leymûn:** Ar. limon **lîmû:** Far. limon (OTAL, 2006) **limon:** Yun. < limoni limon “*Dahı sarup sirke yahüd limon ile*” [1426] [1427] [1428] [1430] [1435] [1483] [1434] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **limon:** Rum. turunçgillerden, sarı renkli, kabuğu kokulu, suyu ekşi meyve, sulu zırtlak; limon gibi **lim:** Fr. küçük limon “*Limonlu çay*” **tatlı limon:** suyu tatlı olan bir limon türü **yatak limonu:** toplandıktan sonra saman vb. sarılarak uzun süre korunan limon (TDK, 2019) **cıcık:** limon (DS III, 1968) **hoş:** tatlı limon **iliman:** limon **ilman / ilmon:** limon (DS VII, 1974) **leylim / leylum:** tatlı limon; portakal (DS IX, 1977) **suluzırtlak / sulusıklam / suluzıplak:** limon (DS X, 1978)

yusufu: limon **yüsüfû:** parçalara ayrılıp, şekerle yenen kalın kabuklu bir limon çeşidi
zıvrak: limon (DS XI, 1979)

Çuvaşça = **limon:** limon (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **limon:** limon (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **limon:** limon (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **limon:** limon (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **limon:** limon **limonli:** limonlu **limon po'stlog'i:** limon kabuğu (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **limon:** limon (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **limon:** limon (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **limon:** Rus. Limon (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *limon* sözcüğünün Kuman Türkçes *limon*, Osmanlı Türkçesi, Kazan Tatarcası *limun*, Azerî Türkçesi *lämuḥ* şekillerini belirlemekte ve Hintçeden, Arapça ve Farsçaya *līmūn* geçtiğini, bu dillerden de Türkçeye geçtiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.5.24. Mandalina / Portakal / Turunç

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **tutunç:** turunç [HŞ 3406] **nārinç:** Far. turunç, turuçgiller [HŞ 3406] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **narangi:** Far. narenci, portakal rengi **narinç:** Far. narenç, portakal **nouma:** portakal (KLS, 1992) **narangi:** narenci, portakal rengi **narinç:** narenciye, portakal (KTS, 2007) **turunc:** Far. tadı acımsı bir cins portakal (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **bâleṅg:** Becûr ve Sevâd'da turunca verilen isim (Hindistan'da becûrî) **nâreṅc/nâreṅg:** portakal (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ağaçkavunı:** turunç (YTS, 1983) **turunc:** Far. turunç “alalar incüyi, eyü saḥḳ ideler ve andan soñra birez turunç ekşisinüñ şuyıyla gereḡince qarışduralar” [26a-3] **nâreṅc:** Far. turunç, portakal “üçünci şınfa nâreṅci dirler, nâreṅc rengindedür ve bu şıṅf mu ‘aşferden soñra maṭlûb ve mergûbdur” [33a-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **Çin turuncu**: *Far.* mandalina **nârenc/nâreng**: *Far.* turunç, portakal **nârenciyye**: *Ar.* turunçgiller; portakal, mandalina, limon, greyfpfrut (altıntop) gibi şeyler **turunc**: *Far.* turunç **turuncî**: *Far.* turunca mensup, turunçla ilgili (OTAL, 2006) **narenc**: *Far.* narenciye, portakal türü “*Bulalar sirke ya narenç suyn*” [1435] [1427] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **mandalina**: turunçgillerden, portakala çok benzeyen, tatlı, kokulu, lezzetli meyve **narenciye**: *Far.+Ar.* turunçgiller **narenç**: *Far.* turunç **turunç**: narenç; bu ağacın portakala benzeyen, suyu acımtırak meyvesi “*Lübnan portakal, turunç, hurma ve muz memleketiydi. – R. H.Karay*” **portakal**: *Fr.* turuncu renkli, yuvarlak ve kabuğu güzel kokulu meyve **Yafa portakalı**: kalın kabuklu, çekirdekli bir portakal türü (TDK, 2019) **acı ekşi**: turunç, limon (DS I, 1993) **hupbak / hoppak**: portakal (DS VII, 1974) **туруş**: turunç (DS X, 1978) **yusufcuk**: mandalina **yüsüfefendi**: mandalina (DS XI, 1979)

Çuvaşça = **apel'sin**: portakal (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **apelsin**: portakal **potokal**: portakal (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **mandarin**: mandalina **mandarin ağacı**: mandalina ağacı **apel'sin**: portakal (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **maliyna / mandarin**: mandalina **apelsin**: portakal (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **apelsin**: portakal (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **mandarin**: mandalina **po'rtaxol / apelsin**: portakal **tropik o'simliklar / sitrus**: narenciye (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **mandarin**: mandalina **apel'sin**: portakal **klavişa**: turunçgiller (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **mandarin**: mandalina **apelsin**: portakal (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **mandarin**: mandalina **tsedra**: portakal **tsitrus**: turunçgiller, narenciye (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **mandalin**: *Rus.* mandalina (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kelimenin *nârenc* şekli Babur'a göre, Arapçalaştırılmış olup aslı Becûr ve

Sevâd ahâlisi tarafından söylendiği gibi *nâreng* < *nârangâ* şeklindedir.

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *turunč/türünž/dürünž* “limon, ekşi portakal”, Kırım Tatarcası *durunž*, Kazan Tatarcası *törönč* şekillerini kaydetmekte ve Farsça *turunž* kökenli olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969). Steingass *turunc* “bir portakal” anlamını vermektedir (Steingass, 2005). kökü Farsça *turş* “ekşi” kelimesi olabilir.

3.5.25. Muz

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **mevz**: Ar. muz [HKT 511b/8] (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **kîl**: Ar. muz (VBH, 1987)

Osmanlı Türkçesinde = **mevz**: Ar. muz **semeret-ullah**: Ar. muz ‘Allah’ın meyvesi’ (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **muz**: hoş kokulu, tatlı, besleyici, kalın kabuklu, uzun meyve (TDK, 2019)

Çuvaşça = **banan**: muz (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **banan**: muz (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **banan**: muz (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **banan**: muz (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **banan**: muz (TUTS, 2003)

Değerlendirme: Babur ilk defa Hindistan’da görmüş olduğu bu meyveyi bütün teferruatı ile târif etmektedir. Beveridge’e göre Skr. *kelā* (Arat,1987: 620).

3.5.26. Nar

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **dana**: nar **nara**: nar (EUTS, 1968)

Harezm Türkçesinde = **nār**: Far. nar [KE 70r/6, HKT 510a/9, HŞ 874] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **nardan**: Far. nar (KLS, 1992) **nār**: nar (DMLT, 2018) **enar** / **nar** / **rumman**: nar (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **enâr**: nar **dâne-kelân**: Merginan’da yetişen, tatlılık ve mayhoşluğu ile meşhur bir nar çeşidinin adıdır **enâr-ı hocend**: Hocend narı, iyi bir nar çeşidi olup, Hocend’de yetiştirildiğinden bu adı almıştır (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **lüfen:** mayhoş nar (YTS, 1983) **enâr:** Far. nar “Bu şinf rengde ve leṭāferde ve nurda ve şuda ve şafāda bi-‘aynihi enâr danesine beñzer” [53b-11/12] **nâr:** Far. nar “ikinci şinfı remmānī durur, rengi ekşi nâr dānesinüñ rengi gibi kıızıl ve şāfī ve şeḫḫāf ve nûrlu ve şu ‘ā ‘lu durur” [32a-2] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **enâr:** nar **nâr:** Far. nar **âb-ı lüffân:** Ar. ekşi nar **nâr-bün:** Far. nar ağacı **nâr-dân:** Far. nar taneleri **rümmân:** Ar. nar (OTAL, 2006) **anar:** Far. nar meyvesi “Anar suyu içinde suyun alup” [1223] [1210] [1220] **nar:** Far. nar meyvesi “Olur narenç, sumak ile ekşi nar” [1427] [1567] [1573] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **nar:** Far. kırmızımtırak sarı sert bir kabukla örtülü, içinde çok sayıda kırmızımtırak, sulu taneler bulunduran yuvarlak yemiş (TDK, 2019) **kuşnarı:** çekirdeksiz tatlı nar (DS VIII, 1975)

Gagauz Türkçesinde = **nar:** nar (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **granat:** nar (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **anar:** nar (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **ar:** nar (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **anor:** nar (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **granat:** nar (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **granat:** nar (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **nar:** nar (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **anar:** Far. nar **anar derxti:** nar ağacı **anar yüz:** gül yüz (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Çağatay Türkçesinde *anar*, Türkmen Türkçesine *nâr*, Osmanlı Türkçesinde ve Azeri Türklçesinde *nar* Nogayca *mar*, Kuman ve Memluk Kıpçakçası *nardan* şekillerini belirleyerek, Farsça *anâr/nâr/nârdân* sözcüğünden alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

enar “nar ağacı veya meyvesi” < Far. *anâr* (Tietze, 2002: 654).

3.5.27. Üzüm

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **üsüm / üzüm:** üzüm **buda:** üzüm (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **üzüm**: üzüm **ol üzümni çağırladı**: o, üzümü sıra yaptı **masıç** **üzüm**: kara üzüm **şuglu**: tilki üzümü **talga**: ekşi üzüm; koruk –lâm (l) re’yle (r) değişebilir ‘tarqa’ **büşinçek**: üzüm salkımı (Kençek lehçesi) **üzüm çöpi**: üzüm tortusu **üskebeç**: kuru üzüm (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **tabarzed**: *Far.* üzüm, meyve [HŞ 4183] **üzüm / yüzüm**: üzüm [NF 298/11, KE 20r/12, ME 44/3, HKT 136a/5, İML 182, KE 164v/11] **üzüm ağacı**: üzüm asması [İML 182] **gure**: *Far.* koruk, olmamış üzüm [HŞ 388] **hamr**: *Ar.* üzüm [HKT 230a/7] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **yüzüm**: üzüm **kuru yüzüm**: kuru üzüm **salkum**: üzüm salkımı (KLS, 1992) **yüzüm**: üzüm **koruk**: olmamış üzüm **yüzüm yaprağı**: üzüm yaprağı **şalkum / şalkım**: salkım (DMLT, 2018) **borla**: üzüm **yüzüm**: üzüm, üzüm salkımı **gure**: koruk (KTS, 2007) **üzüm**: üzüm (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **üzüm**: üzüm (ÇEK, 1988) **üzüm**: üzüm **hüseynî-üzüm**: bir (*Far. künâr*) biçiminde bir üzüm nev’idir **sâhibî-i semerkand**: Semerkand’da yetişen bir üzüm nev’ine verilen isimdir (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **üzüm**: üzüm “*Ol bağlarıñ kara salkımları üzümü olur*” [82A8] (DK, 2006) **kişniç / kişmiş**: kişmiş üzümü, kuş üzümü **kuşüzümü**: çekirdeksiz üzüm (YTS, 1983) **üzüm**: üzüm “*alurlar lādān elli dirhem, kırı benefşe ve kızıl gül ve miy’a, her birinden yigirmi biş dirhem, üzüm çubuğunun kömüri, elli dirhem keşireyi gereğince ısladurlar*” [139a-10/11] **‘inebü’ş-şa’leb / it üzümü / şa’leb**: *Ar.* tilki üzümü, it üzümü “*göze inmekden men’ ider ve eger kızıl şandalı ‘inebü’ş-şa’leb veyā hayyü’l-‘ālem veyā tohmegān şuyıyla veyā şu yoşunıyla yoğuralar*” [130a-1] **it üzümü / ‘inebü’ş-şa’leb**: tilki üzümü, bazı ilaçların yapımında kullanılan bir yıllık otsu bitki “*şu inmiş göze gereğince fāyide ider ve eger it üzümü şuyıyla bu taşı ezeler*” [100a-7] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **üzüm**: üzüm “*Arablar dir aña zübeybü’l-cemel Türkice tağ üzümü dırsen maḥal* [1652] [1651] (KK, 2007) **engûr**: *Far.* üzüm **gure**: *Far.* koruk, olmamış, ham üzüm **ineb**: *Ar.* üzüm **neferiyye**: *Ar.* bir çeşit küçük salkımlı üzüm **pâşeng / pâşenge**: *Far.* kurumuş üzüm hevengi **râzıkî**: *Ar.* razakî üzümü **ineb-üs-sa’leb**: *Ar.* it üzümü (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **üzüm**: asmanın taze veya kuru olarak yenilen ve salkım durumunda bulunan meyvesi; üzüm üzüme baka baka kararır; üzümünü ye de bağını sorma **çingil**: ufak ve seyrek taneli üzüm salkımı “*Bağ bozumundan sonra kütüklerde kalan tek taneli, güneşten ısınmış üzüm çingilinin tadını hiçbir salkımda bulamazsınız. - R. H. Karay*” **dımıski**: Ar. bir tür üzüm **dimnit**: erken olgunlaşan ince kabuklu bir tür siyah üzüm **dimyat**: seyrek ve yuvarlak taneli bir tür üzüm **Frenk üzümü**: genellikle şurubu yapılan, uzun salkım biçiminde, taneleri ufak, kırmızı ve mayhoş yemiş **Hasandede üzümü**: beyaz renkli, yuvarlak, seyrek taneli, iri çekirdekli, sulu, uzun ve etli bir tür üzüm **karagevrek**: bir tür üzüm **kişmiş**: küçük taneli bir tür çekirdeksiz üzüm **koruk**: henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm “*Hüseyin Ağa, aşağıda koruk sıkmış, buğulu bardaklarla geldi. - Y. Z. Ortaç*” ; içi boş kabuklu meyve **köpek üzümü**: it üzümü **kuru üzüm**: haşlanıp ardından güneşte kurutulmak suretiyle hazırlanan iri veya küçük taneli üzüm, üzüm kurusu; yaş üzümün kurutulmuşu, üzüm kurusu **acıkara**: sık, yuvarlak ve küçük taneli bir tür ekşi üzüm **atarısı**: sofralık olarak üretilen beyaz renkli iri ve yuvarlak taneli üzüm **Bornova misketi**: Ege ve Akdeniz kıyılarında, yetişen kokulu beyaz renkli bir tür üzüm **çatalkara**: bir tür kara üzüm **çilek üzümü**: bir tür üzüm **horozkarası**: bir tür üzüm **it üzümü**: köpek üzümü, tilki üzümü; böğürtlen **çobanüzümü**: yaban mersini **kuş üzümü**: siyah çok ufak taneli, çekirdeksiz bir tür üzüm **mis üzümü**: kokulu üzüm **parmak üzümü**: taneleri uzun olan bir tür üzüm **pembegemre**: taneleri iri, kalın kabuklu, salkımı konik biçimde olan bir tür üzüm **peygamber üzümü**: bir tür tatlı, iri üzüm. **Sultaniye üzümü**: çekirdeksiz, hoş kokulu, kurutmalık bir tür üzüm **razakı**: Ar. kalınca kabuklu, iri ve uzunca taneli, şekeri çok bir tür üzüm **şıralık üzüm**: sıra yapmak için ayrılmış üzüm **tilki üzümü**: it üzümü **yaş üzüm**: taze üzüm **üzüm kurusu**: kuru üzüm **Yalova misketi**: sofralık olarak üretilen, beyaz renkli, oval ve iri taneli bir tür (TDK, 2019) **acı koruk**: üzüm **adese**: bir cins siyah üzüm ve bu üzümün ekşi pekmezi **adilimit**: ince kabuklu, güzel kokulu bir çeşit beyaz üzüm **ağbikeri**: bir çeşit üzüm **ağdirmit**: çok tatlı, kokulu, iri salkımlı bir çeşit üzüm **ağlesüt**: bir çeşit üzüm **ağmar**: bir çeşit üzüm **ağüzüm**: beyaz renkli bir üzüm **ahalak**: bir çeşit kara üzüm **ahır / ahar**: içinde üzüm çiğnenen ağaç tekne, şırahane **ahmedbey**: bir çeşit tatlı üzüm **ah üzüm**: ak üzüm **akbörül**: yuvarlak sık taneli beyaz üzüm **akbulgar**: büyümlü salkımlı, iri yuvarlak taneli beyaz üzüm **akbülgül**: Çavuş

üzümü **akdimlit:** beyaz, küçük taneli bir çeşit üzüm **akgevrek:** beyaz, sert, kabuklu gevrek bir çeşit üzüm **akgut:** iri taneli, güzel kokulu bir çeşit beyaz üzüm **akiraz / akirazgi:** beyaz üzüm **ak kadın barmağı:** büyük salkımlı, uzun temeli bir çeşit beyaz üzüm **akkulut:** yeşil renkli, iri taneli bir çeşit üzüm **aklahna üzümü:** iri yuvarlak taneli, kalın kabuklu, dayanıklı bir çeşit beyaz üzüm **akmeri:** bir çeşit beyaz üzüm **aksirke:** bir çeşit üzüm **ak üzüm:** sık taneli, büyük salkımlı bir çeşit beyaz üzüm **ala ayaş:** siyahlı beyazlı ve iri taneli bir çeşit üzüm **alagöz:** küçük taneli, ekşice bir çeşit üzüm **alasit üzümü:** ince kabuklu, iri taneli bir çeşit beyaz üzüm **alataşan üzümü:** sarı renkli ve çilli bir çeşit üzüm **alatura:** bir çeşit kırmızı üzüm **alim üzümü:** küçük ve sık taneli siyah üzüm **aloğlu:** yemeye ve şarap yapmaya yarayan, kokulu, sarı renkli bir üzüm **al pehlivan:** bir çeşit kırmızı üzüm **aluç / alış / aloç:** Frenküzümü **amasiya / amasya:** uzun süre taze kalan bir çeşit üzüm **anakara üzümü:** şarapçılıkta kullanılan iri taneli, ince kabuklu bir çeşit üzüm **antep karası:** bir çeşit kırmızı üzüm **arşın üzümü:** beyaz, uzun bir çeşit üzüm **asma üzümü:** kışın yenmek üzere hevenk şeklinde asılıp saklanan büyük taneli ve kalın kabuklu bir çeşit üzüm **aşı karaköy / aşıkara:** bir çeşit kara üzüm **aşkar:** iri taneli, sert kabuklu, çok tatlı bir çeşit üzüm **aşuh beyazı:** yuvarlak, beyaz bir çeşit yaz üzümü **azezi / azazi:** taneleri sivri uçlu bir çeşit üzüm **analı kızlı:** salkımında irili ufaklı taneleri bulunan bir çeşit üzüm (DS I, 1993) **balbal:** yuvarlak ve beyaz taneli bir çeşit üzüm **bal üzümü:** kokulu ve yuvarlak taneli bir çeşit beyaz üzüm **bandırma / bandırma üzümü / bandurma / bondırma:** iri taneli, beyaz üzüm, razakı **belbağlıyan:** beyaz renkli bir çeşit üzüm **belem:** çavuş üzümü **belerçe üzümü:** renki sarımtırak beyaz olan, küçük çekirdekli, ince kabuklu üzüm **besni üzümü:** bir çeşit çekirdeksiz, çok tatlı yuvarlak taneli üzüm **bılkaz:** yuvarlak taneli, yeşil üzüm **boduroğlu:** iri taneli üzüm **büzgülü / büzgüle / büzgüllü:** kalın kabuklu, uzun taneli, dayanıklı siyah üzüm (DS II, 1965) **cüzüm:** üzüm **çıkma:** çavuş üzümü (DS III, 1968) **dağ üzümü:** pekmezi yapılan siyah bir çeşit üzüm **danagöz / danagözü:** bir çeşit ekşi, kara, sulu üzüm **danamemesi:** bir çeşit kara üzüm **değirmenci üzümü:** siyah bir üzüm çeşiti **delikara:** bir çeşit siyah üzüm **depit:** kırmızı renkli kuru üzüm **derende:** koyu kırmızı renkli az sulu bir üzüm çeşidi **devedabanı:** iri, yassı bir çeşit üzüm **devegözü:** iri, yuvarlak taneli, kabuğu kalın ve sert siyah üzüm **dımışkı:** iri taneli, beyaz, tatlı üzüm **dıranı:** erken olgunlaşan, siyah renkli, sert bir çeşit üzüm **dilkiboğan:** kırmızı renkli, susuz ve kekremsi tadı olan bir üzüm çeşidi **dilmit / dimbit / dimlit / dimnid /**

dimrit / dirmit / dirnit: erken olgunlaşan bir çeşit siyah üzüm, dimnit **dirmit:** taneleri uzun ve tek çekirdekli beyaz üzüm çeşidi **doğum / dugum:** frenk üzümü **dokürgen:** beyaz asma üzümü **dökülgen:** beyaz ince kabuklu akparmak da denilen bir çeşit üzüm **dübe:** bir çeşit üzüm **düzgülü:** beyzî taneli bir çeşit üzüm (DS IV, 1969) **ebembulguru:** bük üzümü **eblah üzüm:** üzerinde çeşitli renkte taneleri olan üzüm salkımı **ediviran:** iri bir çeşit üzüm **ekşikara:** büyük, siyah, sulu ve iri taneli bir çeşit üzüm **eldaş:** bir çeşit üzüm **emirali:** kışa kadar saklanabilen sarı renkli bir çeşit üzüm **ergân üzümü:** küçük siyah taneli, erken olgunlaşan bir çeşit üzüm **ergenet:** kırmızı saplı, beyaz taneli bir çeşit üzüm **erkek üzüm:** sırası az çıkan, kalın kabuklu üzüm **erkenet:** bir üzüm çeşidi **eşek memesi:** iri taneli, oval bir çeşit siyah üzüm **eşgi:** üzüm şirasından yapılan, tadı ekşimsi bir çeşit tatlı **et üzümü:** dolgun, sulu üzüm **eysebak:** iri taneli bir çeşit üzüm **fesliğan üzümü:** fesleğen gibi kokan bir çeşit üzüm **fenerit üzümü:** kırmızı renkli, ince kabuklu, şaraplık bir çeşit üzüm (DS V, 1972) **hacıbalbal:** bir çeşit tatlı üzüm **harca:** sık ve ufak salkımlı bir çeşit kırmızı üzüm **hatınbarnağı:** uzun taneli beyaz üzüm **itüzümü / itizümü:** çekirdeği çok ve iri, suyu az bir çeşit üzüm; böğürtlen (DS VII, 1974) **kuşgözü:** kuşüzümü (DS VIII, 1975) **sata:** üzüm salkımı **sepenekıran:** bir çeşit iri üzüm **sergen:** kırmızı, sırası az bir çeşit üzüm **sungur:** ak, iri taneli, tatlı ve sulu bir çeşit üzüm **tiryaki:** oval taneli bir çeşit üzüm, razakı **tokat:** ak ve uzun taneli bir çeşit üzüm **top üzüm:** yuvarlak, kalın kabuklu, çok tatlı, sıra ve pestil yapılan bir çeşit üzüm **sarıbuzğulu:** sert kabuklu, turşusu yapılan bir çeşit sarı üzüm (DS X, 1978) **urumu:** ak, yuvarlak üzüm **ümbürek:** kara üzüm **venki:** yuvarlak taneli bir üzüm çeşidi **yumrukara:** bir çeşit kara üzüm **zeytinüzümü:** tanesi zeytine benzer kara, tatlı bir çeşit üzüm **zirge:** sert, dolgun taneli hevenk üzümü (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **kızık kat:** kırmızı üzüm **kara kat:** kara üzüm **tiyin kat:** kırmızı yaban mersini (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **üzüm:** üzüm **koruk:** yeşil üzüm tanesi, ham, olgunlaşmamış (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hızıl köbîgey:** kırmızı yaban mersini **hara köbîgey:** siyah yaban mersini (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cüzüm:** üzüm (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **cüzüm:** üzüm **karağat:** siyah frenk üzümü **kızıl karağat:** kırmızı frenk üzümü (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **izüm** / **yüzüm**: üzüm (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **uzum**: üzüm **ituzum**: it üzümü **Husayni**: parmak üzümü **sharbat tayyorlanadigan uzum**: sıralık üzüm **ituzum**: tilki üzümü **uzumli**: üzümlü **uzum shingili**: üzüm salkımı **uzumsiz**: üzümsüz **chernika**: yaban mersini **kishmish**: Far. kişmiş (mevasi maydaroq bo'ladigan urug'siz uzum va shu uzumning mayizi) (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **vinograd**: üzüm (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **izyum**: üzüm **vinograd**: üzüm **kök-tat**: yaban mersini **kara-kat**: keçi yemişi (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **turşı üzüm**: ekşi üzüm **gelinbarmak**: şam parmağı (bir üzüm türü) **halılı**: çabuk yetişen bir üzüm türü **hoşa**: üzüm salkımı **üzüm**: üzüm **ak üzüm**: ak üzüm **kara üzüm**: kara üzüm **süyci üzüm**: tatlı üzüm **hora üzüm**: ekşi üzüm **üzüm yaprağı**: üzüm yaprağı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **cücem**: üzüm **şoxula**: frenk üzümü **ücüm**: üzüm **üzüm**: üzüm **ak üzüm**: beyaz üzüm **kara üzüm**: kara üzüm **kizil üzüm**: kızıl üzüm (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Süleyman *sâhibî* bir nevi üzüm, *rezzakî* de denilir. Räsänen, Kuman, Kırım ve Kumuk Türkçeleri *jüzüm* “üzüm”, Kazak ve Karaçay Türkçeleri *žüzüm*, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri *üzüm*, Kazak Türkçesi *özüm*, Balkar Türkçesi *züzüm*, Kazan Tatarcası *žözöm*, Çuvaşça *izəm/jəzəm* türevlerini tespit etmekte, Rusçaya *узіум* geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca Doğu Türkçesinde tespit ettiği *angür* “üzüm” sözcüğünün Farsça *angūr* kelimesinden alıntı olduğunu belirtmekte ve Kırgızca *büldürkön* sözcüğünün karşılığını “yaban mersini” olarak belirtmekte, Çağatay, Kazan ve Osmanlı Türkçeleri *kişmiş* “küçük kurutulmuş üzüm tanesi” kelimesinin Farsçadan alıntı olduğunu ifade etmekte; Karahanlı Türkçesi *üzüm* “şarap, üzüm”, Çağatay, Osmanlı, Kırım, Azerî, Tarançi Türkçeleri *üzüm*, Kırım ve Kazak Türkçeleri *özüm*, Kalmukça *üzüm* “kuru üzüm”, Karahanlı Türkçesi *üzüm* “dut ağacı”, Eski Uygur Türkçesi *üzüm/üzüm* kelimelerini kaydetmektedir (Räsänen, 1969). Kelimenin kökü *üz-* “kopmak” fiilidir.

engur “üzüm” < Far. *angūr* (Tietze, 2002: 659).

3.5.28. Vişne

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **âlû-bâlû**: *Far.* vişne (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **vişne**: *Bulg.* kiraza benzer, genellikle reçel ve şerbet yapılan, kırmızı renkte ekşimtırak meyve, ekşi kiraz (TDK, 2019) **albalı**: vişne (DS I, 1993) **turşkiraz**: vişne (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **vişne**: vişne **işi kirez**: vişne (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **vişiya**: vişne (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **baliy**: vişne (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **çiye**: vişne (yabani) “kızıl çiyedey cş baldar / küçük çocuklar (başlıca öksüzler hakkında)” (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **olcha**: vişne (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **vişnya**: vişne (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **vişnya**: vişne (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **ülce**: vişne **ülce bağı**: vişne bahçesi (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **alça**: vişne **cineste**: vişne **gilas**: vişne (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *višnâ/fišnâ* “kara kiraz, vişne” sözcüğünü tespit eden Räsänen, Slav kökenli olduğunu ve Rusçadan *вишня* Türkçeye geçtiğini saptamaktadır (Räsänen, 1969).

3.5.29. Diğer Meyveler

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **keşi boynuzı / keşi boynızı**: keçi boynuzu (DMLT, 2018)

Çağatay Türkçesinde = **amle**: *Skr.* āmlā Hindistan’da yetişen, beş taraflı, pamuk yoncasına benzeyen, katı ve tatsız, fakat reçeli iyi bir meyva olup, ağacı güzel ve küçük yapraklıdır **anbe**: *Skr.* anb Hindistan’da yetişen en iyi meyvalardan biri ve kârdi-şeftâliye benzer bir meyva olup, ağacı çok yüksek ve yaprağı şeftalininkine müşâbihtir **bâdreng**: Kâbil’de iyi cinsi yetişen, büyük yeşil bir meyva olup, şekli limona benzer **bedhel**: Hindistan’da yetişen, elma büyüklüğünde, olgunu yumuşak, ayvanın tüylü hâlindeki tadına benzeyen ekşimsi ve güzel tadı olan bir meyva **bîr**: *Skr.* ber

Hindistan'da yetişen, erikten biraz büyük, hüseyinî üzüm biçiminde ve kış mevsiminin son ve yaz mevsiminin ilk ayında olgunlaşan bir meyva olup, Farsça ismi 'kûnâr'dır **buya:** küçük hind cevizi **câmen:** *Skr.* jâman Hindistan'da yetişen, yaprağı söğüt yaprağına benzeyen, meyvası kara üzüm gibi ve ondan biraz ekşi, güzel görünümlü bir ağaç **çenbirî:** *Skr.* jambirâ Hindistan'da yetişen, portakala benzer, sarı renkli, turunc kokulu ve güzel ekşiliği olan bir meyva **çike:** Türkistan'da dağlarda küme hâlinde bulunan ve *kerûnde*ye benzeyen bir meyvadır **çirunç:** *Skr.* Hindistan'da dağlarda yetişen, mehveye benzer, içi ceviz ile bâdem içi arasında ve fıstık içinden bir az küçük, yuvarlak ve tadı iyi bir meyva olup, pelûze ve helvaya konur **emebîd:** Hindistan'da yetişen portakala benzer, limon ve portakal gibi ekşi bir meyva **emlûk:** Babur'a göre, Kâbil bölüklerinden Dere-i Nûr'da çok bulunan ve diğer yerlerde tesadûf edilmeyen bir meyva olup, Türklerce kara-yemiş adı ile anılmaktadır **emredpel:** Hindistan'da yetişen ve portakala benzer bir meyva **güler:** Hindistan'da yetişen, meyvası ağacın gövdesinden çıkan, incire benzer ve tatsız bir meyvanın ağacıdır **kara-yemiş:** Kâbil bölüklerinden Dere-i Nûr'da yetişen '*emlûk*'e verilen isimdir **kelkel-limû:** *Skr.* Hindistan'da yetişen, uçları sivri olmamak üzere, kaz yumurtası biçiminde, kabuğu düz ve sulu bir meyva **kemrek:** Hindistan'da yetişen, şeftâli büyüklüğünde, boyu 4 parmak genişliğinde, çekirdeksiz, olgunlaştığı zaman sararan latif bir meyvadır **kerne:** Hindistan'da yetişen *kelkel-limû* (büyük limon) büyüklüğünde ekşi bir meyvadır **kerûnde:** *Skr.* Hindistan'da ovalarda küme hâlinde yetişen, tadı 'mermihan'a benzer fakat ondan daha az tatlı ve daha sulu bir meyva olup, kalyalı yemeği yapılır **kırnî:** Hindistan'da yetişen, 'unnâb'dan biraz ince, sarı renkli, ince kabuklu tadı üzüme benzer bir meyva **küner:** *Far.* Hindistan'da yetişen meyvalardan 'bîr'in Farsça adıdır **nagzek:** Hindistan'da yetişen meyvalardan 'anbe'nin başka bir adıdır. **nârgil:** *Ar.* meyvası hindistan cevizidir 'nârcil' **penyâle:** *Skr.* Hindistan'da yetişen, erikten biraz büyük, tadı ekşimtirak bir meyvanın adı **sedâfel:** *Skr.* Hindistan'da yetişen, portakala benzer, armut biçiminde, ayva renginde ve fazla tatlı bir meyva **sengtâre:** Hindistan'da yetişen, renk ve şekil bakımından turunca benzer ve ondan biraz küçük, kabuğu düz, şerbeti lezzetli ve mukabbiz bir meyva **uluğ limû:** Hindistanlılarca *kelkel* veya *gelgel limû*, Pebcâb'da *galgal* Hindistan'da yetişen, portakala benzer, kaz yumurtası biçiminde, fakat uçları yuvarlak kabuğu düz ve çok sulu bir meyva (VBH, 1987) **ezkil:** muşmula (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **beneviş**: çitlenbik **cedene**: çitlembik **çatlağuş /çatlakuç**: çitlembik, menengiç **şağla**: çağla (YTS, 1983) **menegüş**: çitlembik “*habbetü’l-hazrā menegüş ağacının yemişine dirler ve bu nev’ rengde bi-‘aynihi habbetü’l-hazrā rengine beñzer*” [92b-13] **habbetü’l-hazrā**: Ar. menegüş ağacının yemişi “*dördünci nev’e tarmīnūn dirler; ma’nāsı, habbetü’ül-hazraya beñzer demek olur*” [92b-13] (TM, 1999)
Osmanlı Türkçesinde = **harnûb / harrûb**: Ar. keçi boynuzu **lârki**: Ar. keçi boynuzu (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ananas**: çam kozalağına benzeyen, iri, güzel kokulu, lezzetli meyve “*elinde bir kutu ananas konservesi vardı*” **çağla**: badem, kayısı, erik, vb. tek çekirdekli yemişlerin körpeyken yenilebilen ham şekli **greyfurt**: portakaldan daha iri, kanarya sarısı renginde, tadı acımsı meyve, altıntop, kızmemesi **itburnu**: yaban gülünün meyvesi **kivi**: kahverengi tüylü, yeşil renkli, sulu meyve **çitlembik**: çıtık, menengiç; mercimekten büyük, yuvarlak, buruk meyve; çitlembik gibi **demirhindi**: Ar. baklagillerden bir meyve **muşmula**: Rum. yuvarlak, mayhoş, buruk ve beş çekirdekli meyve, döngel, beşbüyük **beşbüyük**: muşmula **keçi boynuzu**: harnup; baklaya benzer, şekerli yemiş (TDK, 2019) **bork**: çağla (DS II, 1965) **döngel /döngâl**: muşmula (DS IV, 1969) **eyvaz**: üvez; muşmula **ezgil**: muşmula (DS V, 1972) **harmut**: keçi boynuzu **hannıp**: keçi boynuzu denilen bir çeşit yemiş (DS VII, 1974) **kaluş**: keçi boynuzu yemişi (DS VIII, 1975) **töngel**: muşmula (DS X, 1978) **yenidünya**: döngel, muşmula da denilen bir meyve (DS XI, 1979)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **taküzük**: üvez ağacı ve muşmulaya benzeyen meyvası (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **greypfrut**: greyfurt **dovuchcha**: çağla (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *döngäl* “döngel, muşmula” tespitini yaparak, Azeri Türkçesi *äzkil* ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmekte, Osmanlı Türkçesi *muşmula* sözcüğünün Bulgarcaya *moşmula* geçtiğini belirterek Yunanca *μέσπιλον* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

döngel “muşmula” < ? krş Az. *döngäl* Kelimenin aslı ne olursa olsun, Türkçede *dön* ve *gel* emirlerinden ibaretmiş gibi bir intiba var, uzaklaşan ve tekrar aynı yere gelen bir şey veya kimse (Tietze, 2002: 587).

ananas “bir meyvanın adı” < Fr. < İsp. *ananas* < Brezilya kıızılderililerinden olan Guaranilerin dilinde *nana* (Tietze, 2002: 96).

çağala/çağla “olgunlaşmadan yenilebilen meyve (bilhassa *badem*)” < Far. *çagāna* (Tietze, 2002: 395).

greypfrut/grepfurt/greyfurt “sıcak memleketlerde yetişen portakala benzeyen bir meyva” < İng. *grapefruit* [*grape* “meyve topluluğu, salkım” ve *fruit* “meyve”] (Tietze, 2009: 190).

amle Beveridge’e göre < Skr. *āmlā* “the myrobalantree” (Arat, 1987: 578). *anbe anbe* Beveridge’e göre mango (Arat, 1987: 578). *bādreng* King’e göre bādreng, bu isim aynı zamanda büyük bir hıyar nev’ine de verilmektedir (Arat, 1987: 583). *Bedhel* Beveridge’e göre “monkey jack” (Arat, 1987: 583). *bîr* Beveridge’e göre *tote-fruit* (Arat, 1987: 592). *cāmen* Beveridge’e göre Skr. *jāman* “eugenia jambolana” (Arat, 1987: 594). *çenbiri* Beveridge Skr. *jambīrā* “citrus medica limonum” (Arat, 1987: 596). *çike* Radloff, Babur’dan alarak *çeke* okumakta ve meyva olarak anlamaktadır. King, tercüme etmeyerek *jikeh* ve Beveridge ise *chika* okumakta ve bunun *chikda* (çigde) olması ihtimalini düşünmektedir (Arat, 1987: 598). *çirunçı* Beveridge’e göre *chirūnji* ağacının ismi (Arat, 1987: 599). *emelbîd* King’e göre, *amalbed* ve Beveridge’e göre, *amal-bid* olması muhtemeldir (Arat, 1987: 605). *emredpel* Beveridge’e göre Skr. *amrit-phal* (Arat, 1987: 605). *güler* Beveridge’e göre “the clustered fig” (Arat, 1987: 605). *kelkel-limû* King’e göre *kilkil*, Beveridge’e göre *gal-gal* Skr. *gal* kökünden (Arat, 1987: 618). *ulug kemrek* Beveridge’e göre *kamrak*, King *kemerik* (Arat, 1987: 618). *kerne* Beveridge’e göre *karnā*; King *kirneh*, *citrus limonum* (Arat, 1987: 619). *kerûnde* Beveridge’e göre *karaundā* ‘the corinda’ (Arat, 1987: 619). *kırnî* Beveridge’e göre *khirni* (Arat, 1987: 621). *nârgil* “cocos mucifera” (Arat, 1987: 636). *penyâle* Beveridge’e göre *pāniyālā* (Arat, 1987: 638). *Sedâfel* Beveridge’e göre *sadā-phal* (Arat, 1987: 643). *sengtâre* Beveridge’e göre *sangtāra*. Bu portakal nev’inin yetiştiği mahal isminden gelmiş olması muhtemeldir (Arat, 1987: 638).

3.6. Süt Ürünleri

3.6.1. Çökelek

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **sugut**: çökelek (Qarluk lehçesi) (DLT, 2005)

Osmanlı Türkçesinde = **çökelek**: çökelek “Çökelek yağı ile yağla anı Öyünün dahı yağla hem müdāmi” [1240] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çökelek**: yağı alınmış süt veya yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen bir peynir türü, kesik, ekşimik, toprak; tortu **ekşimikli**: ekşimiği olan “Köydeyken bir top gibi yuvarlak olan ekşimikli, ekmeği ‘Bak annen sana ne yaptı!’ diye uzatıyordu. – N. Cumalı” **kesmik**: kesilmiş sütün koyu bölümü (TDK, 2019) **cacık**: içinde kekik, biber vb. bulunan pasta şeklindeki çökelek **çekelik** / **çökelek** / **çökelik**: ayrandan yapılan yağsız peynir **çokelek** / **çokalık** / **çokelik** / **çökelük** / **çökilek** / **çöküleg**: yağı alınmış süt veya yoğurdun kaynatılmasıyla yapılan bir çeşit peynir, ekşimik (DS III, 1968) **dortu** / **dört**: ayranın devamlı olarak kaynatılmasından elde edilen kahverengi çökelek (DS IV, 1969) **ekşimik**: kaynatılmış ayran ya da kesilmiş süttten yapılan kesmik ya da çökelek **eşimik**: ekşimiş süt ya da yoğurdu kaynatarak yapılan yağsız peynir, kesik, çökelek (DS V, 1972) **ılaşık**: süt ya da ayranın pişirilerek kestirildikten sonra süzülmesiyle yapılan peynir, lor **işimik** / **işmik**: yağsız ayranı kaynatarak elde edilen bir çeşit peynir, lor, ekşimik, çökelek **iyişmik**: yağı alınmış süt ya da yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen peynir, çökelek (DS VII, 1974) **katıklı çökelek**: peynirle karışık çökelek **kedibogan**: yağsız çökelek Kurusu **kurut**: kurutulmuş süzme yoğurt; çökelek (DS VIII, 1975) **sütçürüğü** / **sütçiyi** / **sütkesmiği**: lor; çökelek, peynir; kesilerek pıhtılaşmış süt **tort**: peynir suyunu kaynatarak yapılan çökelek **torak**: yağı alınmış süt ya da yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen katık, çökelek (DS X, 1978) **urda**: ekşimik (DS XI, 1979) **norcuk**: çökelek (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **iişimik**: süttten yapılan bir yiyecek (çökelek) (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **kispek** / **kirspek**: ayran çökeltisi, kesmik **kispektîg**: ayran çökelek hâline gelme “ayran kispektîg pol parça / ayran çökelek haline geliyor” (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **irimşik**: kesilmiş sütün kaynatılması ile elde edilen bir süt ürünü (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **bıştak**: kaynamış süttten alınan bir nevi kesmik (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **yog’siz pishloq**: çökelek (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **aarjı**: kuru çökeleğe benzer Tuva yiyeceği (TUTS, 2003)

Değerlendirme: *çökelek* “tortu; ayrandan yapılmış yağsız peynir” < çök + elek (Tietze, 2002: 466).

ekşimik “kaynatılmış ayrandan yapılan çökelek” < *ekşi-* + fiilden nomen concretum yapan *-mik* eki (Tietze, 2002: 638).

3.6.2. Kaymak

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qayaq** / **qanaq**: kaymak (Argu ve Bulgār lehçelerinde) *ye’yi* (y), *nun’a* (n) çevirmişlerdir “*sedremiş olgun qonāq /sermemiş sütün qayāq*” (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **süt köpüki**: kaymak [ME 151/4] **ğara kıımız**: sütün kaymağı [İML161] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ğaymağ**: kaymak (DMLT, 2018) **kaymak** / **kere yağ**: kaymak (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **kaymak**: süt üstünde olan kaymak (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kaymak**: sütün üzerinde teşekkül eden yağ, kaymak “*südü peyniri bol kaymaklu çoban*” [22A4] (DK, 2006) **kaypmak**: kaymak (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **ğaymağ**: kaymak “*Gehi zeyt yağı ile ki şogan yağı Gehi çig ğaymağ ile ki kere yağı*” [1082] [1193] [1190] [1241] [1302] [1517] (KK, 2007) **hatât**: Ar. süt kaymağı **leben-i mütezebbid**: Ar. kaymaklı süt **tezebbüd**: Ar. kaymak bağlama, kaymaklanma **zübbâd**: Ar. kaymak sütün (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kaymak**: sütün veya yoğurdun yüzünde toplanan, açık sarı renkli, koyu yağlı katman, krema; sütü yayvan kaplar içinde ve hafif ateşte tutarak elde edilen koyu, yağlı öz; kaymak bağlamak veya tutmak; “*Pathıcan kızartması, pilav, bir koca kâse kaymak gibi yoğurttan oluşan yemeğimizi yedik. –H. R. Gürpınar*”; kaymağı seven mandayı yanında taşır; kaymağı almak (veya yemek) **Afyon kaymağı**: Afyon yöresine özgü bir kaymak türü “*kaymaklı süt*”; üzerine veya içine kaymak konulmuş olan “*Kaymaklı çileği yarına kalmaz bahanesiyle tüketti. –R. H. Karay*” (TDK, 2019) **ağantı**: sütün üstünde toplanan kaymak (DS I, 1993) **eşmeli**: kaymak (DS V, 1972) **hama** / **hameşi**: kaynamış sütün üzerindeki kaymak **havık**: sütün yüzünde toplanan kaymak **hilime**: çorba, pişmiş süt, aşure vb. yemeklerin üzerinde tutan ince kaymak;

krema (DS VII, 1974) **sütyüzü:** kaymak (DS X, 1978) **uynuk:** süt kesigi, yayıkta yayı alınmış ayran, kaymağı alınmış çiğ süt, kaymak **uyun-:** süt kaymak bağlamak **üzer:** kaymak, süt, yoğurt yüzü **yüzleme:** sağılarak bırakılan sütün yüzünde oluşan ince kaymak (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **kaymak:** kaymak **örömö:** Moğ. kaymak (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kaymak:** sütün kaymağı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **ürügme:** kaymak **öreme:** süt kaymağı **smetana:** kaymak **haymah:** kaymak (sütten, yoğurttan) **örinme:** kaymak, süt kaymağı (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kaymak:** kaymak **avla-:** sütün üzerinden kaymağı toplamak **hameşi:** yoğurdun üzerindeki kaymak **süt başı:** kaymak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qaymaq:** kaymak, sütün kaymağı **kilegey:** pişmiş veya pişmemiş sütün üzerindeki kaymak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kaymak:** kaymak **cıylgan kaymak:** kaynamış sütten toplanılan kaymak (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **qaymoq (sut qaymog'i) / sirg'anmoq:** kaymak **qaymoqli:** kaymaklı **yog'i olingan sut:** kaymakaltı **qaymoqlanmoq:** kaymaklanmak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **süögey:** kaymak (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **kaymak:** kaymak, süt veya yoğurt kaymağı **örünmek:** kaymak, krema (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **öreme:** kaymak **smetana:** kaymak, koyu yoğurt **tayar:** kaymak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gaymak:** kaymak **gaymak bagla-:** kaymak bağlamak **süydün gaymagını al-:** sütün kaymağını almak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kölçek:** bir tepsi kaymak **ķaymak:** kaymak **xam ķaymak:** ham kaymak **ķaymaķlik:** kaymaklı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, kökünü **kañ-ak* olarak belirlediği kelimenin Karahanlı Türkçesi *kajak* “tereyağ”, Argu lehçesi *kanak* “tereyağ, kaymak” *kyjak* “etsuyunun yağı, krema, tereyağ”, Sarı Uygur Lehçesi *kajak*, Çağatay Türkçesi *kajmak*, Kazan Türkçesi *kajak* “kaymak”, Şor Türkçesi *kajak* “yağlı etsuyu”, Hakas Türkçesi *ķajax* “yağ”, Karaim Türkçesi *kajmaķ*, Teleüt Türkçesi *kajmyk*, Yakutça *ķojmoķ*, Çuvaşça *ķajma* “kaymak, krema” şekillerini tespit etmekte ve Rusçaya *каймак* geçtiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

Sütün yüzünde zar durumunda toplanan, açık sarı renkli, koyu yağlı katman. Bu yemeğin birkaç çeşidi vardır. Pişmiş kaymak, çiğ kaymak, süt kaymağı, bal kaymak ve başkaları. Bu ürünler tereyağı yapımında çaya katmak amacı ile, bazı yemeklerin yapımında, ekmeğe sürülen veya çeşitli yemekler ile yenir. Pişmiş kaymak pişmiş sütün yüzünden alınır, genellikle sütle birlikte çaya katılır, buğday ve una bulanıp yenir (İsmail, 2002: 386-387).

3.6.3. Kurut

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ķurt**: peynir, kurut (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **qurut**: yağı alınmış süten ya da ayrandan yapılan kuru peynir; çökelek (DLT, 2005) **ķurut**: peynir “*ķımız süit ya yün yağ ya yoğrut ķurut Yağım ya kідiz hem erej evke tut*” [4442] (KB, 2006)

Harezm Türkçesinde = **ķurut**: keş, çökelek [KE 94v/5, İML 166] (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **kurut**: süt kurusu, bir nevi peynir (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **keş** / **keşk**: yoğurt kurusu, ekşimik **kurut** / **kurud**: kaynatılıp suyu alınan ayran kurusu, yoğurt kurusu, keş **kara kurut** / **keş**: yoğurdun ikinci kez kaynamasından yapılan besin (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **keşk**: Ar. yoğurt kurusu, keş, kurut (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kurut**: kurutulmuş süt ürünü “*yoğurt kurutu; kaymak kurutu*” (TDK, 2019)

Altay Türkçesinde = **kurut**: peynir, kurut (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **hurut**: kurutulmuş peynir, kurut “*îcezî, çüregîm minîh hurut çîli huruda tart parğan. V. Şulbayeva (Anneciğim, yüreğim benim kurut gibi kuruyup çekilmiş.)*” (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **qurt**: süten yapılan kurutulmuş sert peynir (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kurut**: suyu sıkılmış ve kurutulmuş kesmikten yapılan peynir, kurut (KS, 1998)

Değerlendirme: Uzun süre dayanması ve bozulmaması sebebi ile kışlık ve yolluk azık olarak yapılan kurut, savaş zamanı askerlerin besin ihtiyacını gidermek için de kullanılmıştır.

Kapta toplanıp pişirilmiş irkiti, yağı alındıktan sonra dibine yağ yakılmış geniş kazanda kaynatılır. Peynirin kaynaması esnasında dibinin tutmaması için özel peynir karıştırıcı ile (başında kırğış demiri olur) sürekli kazanan dibi, kenarı karıştırılır. Tamamen tertiplenen peyniri kaba koyup çadırın tepesine asarlar, sonra onun kalan suyu da uzaklaşır. Bundan sonra elle parçalanıp tahtaya, çiye, elle sıkılarak özel yerine serip kurutulur. Bu şekilde kaynatıp kurutulan kurut, yıl boyunca bazen 2-3 yıl saklanabilir (İsmail, 2002: 387).

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *kāš* “kurutulmuş peynir” sözcüğünün kökenini Farsça *kāšk* olarak belirtmekte, Karahanlı, Osmanlı, Memluk Kıpçak Türkçesi, Teleütçe *kurut* “peynir”, Memluk Kıpçakçası *kurud*, Kazan Türkçesi *kört*, Hakas Türkçesi *χurut* “kuru peynir” sözcüğünün Moğolcaya *qurud* geçtiğini ve kelime kökünün *kur* “kurumak” olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.6.4. Lor Peyniri

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **süzme:** çökelek; lor peyniri (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **lor:** peynir suyuna süt veya yoğurt katarak yapılan yiyecek **lor:** keçi veya koyun doğurduktan sonra üç gün zarfında onun sütünden yapılan peynir (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **lor:** Far. lür peynir suyuna süt ya da yoğurt katarak kaynatılmakla yapılan yiyecek (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **lor:** Far. bir tür taze, yumuşak ve tuzsuz beyaz peynir “*Teyzem iki dolu kaşık lora, günlük iki yumurta kırdı. – N.Cumalı*” (TDK, 2019) **nor:** lor, bir çeşit peynir (DS XII, 1982)

Hakas Türkçesinde = **aarçı:** ayran çökeltisi, lor peyniri (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **huppegi bıslak:** lor peyniri **kurt bıslak:** lor peyniri **süzme bıslak:** lor peyniri (KMTS, 2000)

Şor Türkçesinde = **aarçı:** lor peyniri (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **tvorog**: lor, süzme yoğurt (TUTS, 2003)

Değerlendirme: Süzülen yoğurt, bir nevi beyaz peynir. İyi tutan yoğurdu kaba döküp asarak süzmeye bırakılır. Geçmişte süzbe iki türlü usûle göre hazırlanmış. Tuzlayarak veya tuzlamadan. Tuzlanan süzbe uzun süre saklanmaya elverişlidir. Bu tür süzbeler bazı çorba çeşitlerine katılır. Ayrıca uzun süren yolculuklarda bir gıda maddesi olarak kullanılır. Süzbenin bu türleri hem içecek hem de yiyecek yerindedir. (İsmail, 2002: 386)

Räsänen, *lor* kelimesini Osmanlı Türkçesinde *lor* “yoğun ekşi süt; çökelek; keçi peyniri” anlamları ile belirlemekte ve Farsçadan *lur* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.6.5. Peynir

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **uğıtma**: yumuşak, taze peynir **ol uğıtma uğıttı**: o, peynir yaptı **igdük**: süt ve kesilmiş süt karışımından yapılan, peynire benzeyen bir yiyecek (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **bışlak**: peynir [İML 166] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **peynîr**: peynir (DMLT, 2018) **benîr** / **çıkıt** / **çift** / **çüft** / **penîr** / **yürümçük**: peynir **göremez**: süt çalınmış yoğurt, bir tür peynir (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **peynîr**: peynir, süttten yapılan bir gıda “*südü peyniri bol kaymaklu çoban*” [22A4] [92A10] (DK, 2006) **penîr**: peynir **deleme** / **teleme**: maya ile kestirilmiş süt **göremez**: *Far. (güre-mast)* ekşimiş süte tazesini katılarak yapılan peynir gibi yiyecek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **penîr**: *Far.* peynir **nân ü penîr**: *Far.* peynir ekmek (OTAL, 2006) **penîr**: *Far.* peynir “*Sıkup çıkar anun penîr gibisin*” [1513] [1514] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **peynîr**: *Far.* maya ile katılaştırılarak süttten yapılan ve birçok türü olan besin “*Kuru ekmekle bayat peyniri lezzetle yiyen / Çeşmeden her su içerken şükür Allah'a diyen – Y. K. Beyatlı*”; peynir ekmek gibi **abaza peyniri**: inek süttünden yapılan ve yassı biçimde dilimlenen bir kaşar peyniri türü **beyaz peynir**: koyun, keçi, inek veya manda süttünden mayalayarak yapılan bir peynir türü **çerkez peyniri**: peynir

yapmak için mayalanan süttten ince dilimlenerek sıcak suya atılmasıyla yapılan, taze veya kuru olarak yenilen tuzlu bir peynir türü **eritme peynir**: sert peynirlerin eritilip bazen baharat katılmasıyla elde edilen bir peynir türü **Ezine peyniri**: koyun keçi ve inek sütlerinin mevsimine göre belirli oranlarda karıştırılmasıyla elde edilen, tam yağlı, beyaz peynir **gravyer** / **gravyer peyniri**: *Fr.* İsviçre’de yapılan bir tür sarı, yağlı peynir **hellim**: Kıbrıs’ta yapılan bir tür beyaz peynir **imansız peynir**: yağı alınmış peynir **kaşar**: koyun sütünden yapılan, genellikle tekerlek biçiminde, sarımtırak, yağlı bir peynir **kaşkaval**: *İt.* tekerlek biçiminde, sarı renkte, kaşara benzeyen bir peynir türü **keş**: *Far.* yağı alınmış süttten veya yoğurttan yapılan peynir; kış için kurutulan yağsız, tuzsuz yoğurt **kirlihanım peyniri**: yumuşak ve yağlı bir peynir türü **Mihaliççık peyniri**: çok tuzlu ve gözenekli sert bir peynir türü **mozerella**: *İt.* inek sütünden yapılan, küçük, yağlı, yuvarlak biçimde kızartılarak da yenilen bir peynir türü **parmican**: *İt.* bir tür İtalyan peyniri **rokfor**: rokfor peyniri **şavak peyniri**: bir tür tulum peyniri **teleme**: tuzsuz ve yumuşak bir peynir türü **tulum peyniri**: tulum basılarak yapılan bir beyaz peynir türü **Urfa peyniri**: yumruk biçiminde bir peynir türü **rokfor**: *Fr.* koyun sütünden yapılan, mahzenlerde olgunlaştırılan, içi özel küflü peynir **kavut**: güneşte kurutulmuş peynir (TDK, 2019) **açagath**: yağsız ve süzölmüş yoğurttan yapılan peynir **ahçikatık** / **ahçikatık**: yoğurttan yapılan bir çeşit peynir (DS I, 1993) **bışlak**: peynir (DS II, 1965) **civil**: yağı alınmış süttten yapılan peynir **çeçil**: yağı alınmış süttten yapılan peynir (DS III, 1968) **dalak** / **dalah**: doğranmamış peynir parçası, tekerlek biçimindeki kaşar peyniri **deleme**: yağı alınmış çiğ süttten yapılan peynir **deremet**: yağ, peynir **dıngaz**: yağlı alınmış süttten yapılan peynir **domas**: yoğurt kaymağından yapılan peynir **dorak**: yoğurt ve kaymaktan yapılan bir çeşit yağlı peynir; yağı alınmış süttten yapılan peynir (DS IV, 1969) **ernik**: erimeğe yüz tutmuş salamura peynir (DS V, 1972) **gilik peyniri**: taze süttten maya ile kesilerek yapılan teltel peyniri (DS VI, 1972) **hellim**: bir çeşit peynir **homa peyniri**: inek sütünden yapılan peynir **hödelen**: süzölmüş yoğurttan yapılan küçük, yağsız peynir topağı **hudun**: yağsız süttten yapılan bir çeşit peynir **hupbeği**: peynir suyu **iremçik**: peynir **iğşimik**: kaymağı alınmış süttten yapılan peynir **iremçik**: peynir (DS VII, 1974) **keş** / **kese** / **kesük** / **keşlik** / **kiş**: yağı alınmış yoğurttan ya da süttten yapılan peynir; kış için kurutulan yağsız, tuzlu yoğurt; tulum peyniri; yoğurt ve yarma ile yapılan bir çeşit yemek; sevilmeyen yemek “*Kadın var aş keş yapar, kadın var keşi aş yapar.*” (DS VIII, 1975) **minci** / **mıncı**: peynir; çökelek

(DS IX, 1977) **sucuk**: halka biçimi verilen peynir **sündürme**: bir çeşit peynir; yağda pişirilmiş peynir **sütkesmiği**: kaşar peyniri **teleme / telemir**: yağı alınmış süttten yapılan peynir; katılaşmamış peynir; peynir mayasıyla kestirilmiş süttten yapılan süzülmemiş peynir; kestirilmiş süt; ağız ya da taze süte incir sütü damlatılarak yapılan süt kestirmesi **telleme**: peynir kırıntısı ve çökelek küpe basılarak yapılan peynir **tomas**: kaymaktan yapılan bir çeşit tulumpeyniri **sücük**: simit biçimine konulmuş taze peynir (DS X, 1978) **ulaşık**: süt ve yoğurttan yapılan bir çeşit peynir, ekşimik, lor **uma**: yağı çıkarılmış ayranın kaynatılmasıyla yapılan peynir **uyuşuk**: bir peynir çeşidi **yöme**: tulumpeyniri (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **bıştak**: peynir, kaynamış süttten yapılan preslenmiş bir tür peynir **ecigey**: peynir **eedimek**: peynir (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **piinir**: peynir **kaşkaval**: kaşar peyniri **kaş**: taze peynir kalıbı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **sır**: peynir, hoy sıırı koyun peyniri **ecigey**: bir tür peynir **pızlah**: peynir **pîçîrö**: ekşitilmiş süttten yapılan peynir **pücüre**: ekşitilmiş süttten yapılan peynir (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **gıbit bışlak**: tulum peyniri **ak**: peynir, yoğurt gibi süt ürünlerinin genel adı **ak cıy-**: süttten peynir, yağ yapmak **bışlak**: peynir **humuju**: taze peynir kalıbı **huppeggi**: peynir suyu, yoğurdun suyu **mort bışlak**: küflü peynir **bışlak sık-**: peynir yapmak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **sıqpa**: sıkma, elle sıkılarak yapılan “qurt” denilen bir nevi kurutulmuş peynir (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **ecigey**: bir çeşit peynir **irimçik**: peynir (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **pishloq**: peynir, kaşar **pishloqlashmoq**: peynirleşmek **pishloqli**: peynirli **tuzsiz pishloq**: çayır peyniri **pishloq (qo’y sutidan qilingan)**: dil peyniri (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sır**: peynir (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **pıjlak**: ev peyniri **öşkü südü**: keçi sütü, beyaz peynir (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **bıştak**: peynir (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **peynir**: peynir **goyun peyniri**: koyun peyniri **yağlı peynir**: yağlı peynir (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **dongak**: kurtlu peynir **irimçik**: sütün kaynatılması ile yapılan bir çeşit peynir **kırt**: kurumuş peynir, kurutulmuş peynir **süzme**: peynir, süzülerek suyu çıkartılmış yogurt (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Mayalama esnasında farklı teknikler uygulanması ve farklı sütlerden yapılması sebebi ile çok fazla çeşidi bulunan peynir çeşitlerinin lehçelerdeki adları da farklıdır. Peynir sözcüğü ise Türkiye Türkçesinde kullanılan Farsçadan geçmiş bu çeşit süt ürünlerine verilen genel addır. Ögel, yogurt yapmak için süt kaynatılırken, kesilmiş olan süte, irimçik adı verildiğini, halbuki Orta Asya lehçelerinde irimçik sözcüğünün doğrudan doğruya “peynir” demek olduğunu, ağırmışık kelimesinin “beyaz peyniri” karşılığını belirtmektedir. Teleme peynirin şekli dolayısıyla bu adı aldığı, “yaş ve taze peynir” karşılığı olarak Türkçe ıdıtma, udhıtma deyişlerinin uyutmak sözünün kökleri ile ilgili alakasının, bir süre mayalandırma yolu ile, bekletilmesi sebebi ile olabileceği görüşündedir (Ögel, 2000: 30-31).

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *byşlak* “peynir”, Soyonca *byştak*, “сыр”, Şor Türkçesi *pyşlak* “çökelek”, Teleütçe *pyştak*, Karaçay Türkçesi *byşlak* “peynir”, Balkar Türkçesi *bişlak* şekillerini vermekte, Türkçeden Kalmukçaya *başlıg*, Halha Moğolcasına *bislök* olarak geçtiğini ifade etmekte, kelime kökeni için ise *biş/byş* “pişmek” fiilini işaret etmektedir. Karaim Türkçesi *čyryt*, Memluk Kıpçakçası *čiät* ve Çuvaşça *čagat* sözcüklerinin de peynir anlamında olduğunu, Macarcaya *sajt* “peynir” olarak geçtiğini ifade eder. Memluk Kıpçakçası ve Osmanlı Türkçesi *päjnir*, Türkmen Türkçesi *peynir*, Çağatay Türkçesi *pänir*, Memluk Kıpçakçası *bäjnir* şekillerini tespit ederek, sözcüğün Farsçadan *panir/pajnir* alıntı olduğunu belirtmekte, Şor Türkçesi *pyşlak*, Teleütçe *pyştak* için “çökelek peyniri” karşılığını vermektedir (Räsänen, 1969).

dulun/tulun “peynir vs koymaya yarayan tulum” < ET. *toluk* [*doluk*- + fiilden isim yapan -uk eki] (Tietze, 2002: 593).

gravyer/gravyar “bir peynir cinsi” < Fr. *gruyère*, ilk defa İsviçre’nin Fribourg kantonunda bu isimli bir bölgede yapılmış. (Tietze, 2009: 190).

3.6.6. Yoğurt

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **yoğurt** / **yorğurd**: yoğurt (EUTS, 1968) **yogrot**: Br. yoğurt **yoğurt** / **yorğurd**: yoğurt (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **yogrut**: yoğurt **suviq yogrut**: cıvık yoğurt **ol yogrut udıttı**: o, sütü mayalayıp yoğurt yaptı (DLT, 2005) **yogrut**: yoğurt “*Kımız süt ya yün yağ ya yogrut kurut Yağım ya kiğiz hem erej evke tut*” [4442] (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **yağurt** / **yoğurt**: yoğurt [İML, HŞ 4241] **yoğurluğ**: sütlü, yoğurtlu [İML 165] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **yugurt**: yoğurt (KLS, 1992) **yağurt**: yoğurt (DMLT, 2018) **cuğrat** / **yağurt** / **yavurt** / **yoğurud** / **yuğurt**: yoğurt **pışlak**: kurutulmuş yoğurt **süzme**: süzölmüş yoğurt **uyğan**: yağı alınmış yoğurt **uyup**: sulu yoğurt (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **kiş** / **kişt**: kuru yoğurt, yağsız peynir (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yoğurt**: mayalanarak katılaştırmış süt, yoğurt “*elin yüzün yumadan dokuz bazlamaç ilen bir küvlek yoğurt gözler*” [5B13] [54B7] (DK, 2006) **torak**: süzölmüş yoğurt, çökelek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **erveb**: Ar. yoğurt **mast**: Far. yoğurt **masl-ı leben**: yoğurdun yeşilimtırak suyu (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yoğurt**: maya katılarak koyulaştırılmış beyaz, kıvamlı bir süt ürünü “*Zehirlenmemek için tas tas yoğurt yediler. – L. Tekin*”; yoğurt gibi **kese yoğurdu**: süzme yoğurt **süzme yoğurt**: bir torbaya konularak suyu süzölen yoğurt, kese yoğurdu, torba yoğurdu (TDK, 2019) **agca gatık**: tuzlanıp deri içinde saklanan yoğurt **akcakatık** / **akkatık**: kışa saklanmak üzere kurutulan, yağlı, süzölmüş yoğurt **aygut**: tarhana yapmak için hazırlanmış baharlı yoğurt (DS I, 1993) **dımık**: mayası az gelip iyi olmayan yogurt **dinga yoğurdu**: yağı alınmış süttten yapılan yogurt **duzluh**: yağı alındıktan sonra tuzlanarak katılaştırılmış yogurt **duzluk**: içine tuz, nane, sarmısak konulmuş yogurt **dünek**: maya konulduktan sonra üzerinden bir gece geçmiş ve uyumuş yogurt **dondurma**: koyun yoğurdu (DS IV, 1969) **ilkilik**: biriktirilmiş yoğurt **iğdiş yoğurt**: kaymağı alınmış, yağsız süttten yapılan yoğurt **ilikme yoğurdu**: tarhana yoğurdu (DS VII, 1974) **mas**: yogurt (DS IX, 1977) **süzme** / **sizme**: torbada

süzürülmüş katı yogurt **şırka:** yogurt (DS X, 1978) **yörd / yört / yoñgurt / yurt:** yogurt (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **aarçı:** Moğ. süzme yogurt **aarçıdu sarcu:** bağırsak içinde hazırlanan yağlı yogurt (bir tür yiyecek) (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **yuurt:** yogurt (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çoort:** yogurt **uzaan süt:** yogurt **uzaan süttî çoort tıcehner:** uyuyan süte yogurt derler **pristaş / prostas:** yogurt **eermek / ermek:** süzme yogurt **tvoroğ:** süzme yogurt **irîtpék:** süzme yogurt, ayran çökeltisi, lor peyniri **irîtpéktîg:** süzme yogurtlu **irîtpéktîg ayran:** yogurt ayranı (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cuvurt:** yogurt **ayran:** yogurt **kaynagan ayran:** ekşimiş yogurt **hılci ayran:** çok ekşimiş yogurt **ıngırdık ayran:** ekşimiş yogurt **ıstımdav:** yogurt; ekşimiş süt **kaynagan ayran:** ekşimiş yogurt **mıstı ayran:** ekşi yogurt **tuzluk:** tuzlanıp fiçılara konularak kışa saklanan yogurt **ayran cav:** yogurtun yağlı kısmı **çaykagan ayran:** yayık yogurtu (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **süzbe:** süzülen yogurt, bir nevi beyaz peynir (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **yoğurt:** yogurt (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qatiq:** yogurt **suzma:** torba yogurtu **qatiqla-:** yogurtlamak **qatiqli:** yogurtlu (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **suorat / yogurt:** yogurt (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **tarak:** yogurt (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gatık:** yogurt, katık **yağlı gatık:** yağlı yogurt **süzme:** süzme, yogurt süzmesi (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **pişlak:** süzme yogurt, lor peyniri **ketik:** yogurt (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Türk mutfağında önemli bir yere sahip olan yogurt sofralardan eksik olmadığı gibi, bir çok yemeğin de malzemeleri arasındadır, yogurtla terbiye edilen Türk yemeklerinin sayısı oldukça fazladır. Dünyada bir çok kültüre Türk kültüründen geçmesinin yanında kelime olarak da geçmiş bu dillerde de Türkçe ismiyle adlandırılmıştır.

Ögel, yogurtun çok eski çağlardan beri Orta Asya kavimleri ile daha batıdaki İskitlerdeki yiyeceklerden biri olduğunu, Yunan tarihçisi Hippokrat'ın bile İskit kavimlerinin yaptıkları yogurt veya yogurtda benzer yiyeceklerden sık sık söz ettiğini,

İskitlerin de Altay kültürünün Batı bölümünü meydana getirdiğini belirtmekte, hayvancı kavim olarak nitelemektedir (Ögel, 2000: 19).

Räsänen, Eski Uygur, Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *joγart* “asidik süt, çökelek, yoğurt” Kırım Tatarcası *juγurt*, Memluk Kıpçakçası *jaγurt/čuyrat*, Yakutça *suorat* “ekşi süt” türevlerini tespit etmekte ve kökünü *yoyur-* olarak belirlemektedir (Räsänen, 1969).

3.7. Hayvansal ve Bitkisel Yağlar

3.7.1. Yağ

Eski Uygur Türkçesinde = **yağ:** yağ **yağrı:** yağ **yağlıg:** yağlı **yağıs:** yağlı olan şey (EUTS, 1968) **yağlıg:** yağlı “*Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmiş tir*” [13] (IB, 2004) **yağ / yağ:** Br. yağ (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **üz / üz:** yağ **yāg:** sıvı yağ **çir:** yağ **ęşiçte çir yōq:** tencerede yağ yok. Kök-anlamı “içyağı”dır; nitekim **bu ette çir yōq:** bu ette yağ yok demektir **üzlög aş:** yağlı yemek (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **yağ:** yağ [NF 234/5, KE 93v/1, ME 70/3, HKT 329a/3, İML 165, HŞ 1550] **yağla-:** yağlamak, yağ sürmek [ME 87/7, İML 109] **yağlıg:** yağlı [ME 84/6] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **yağ:** yağ (DMLT, 2018) **semiz:** yağ **yag / yav:** yağ **yavlı:** yağlı (KLS, 1992) **çerb / yavlı:** yağlı **dehn / şırurğan / yağ / yav:** yağ **yavla:** yağlamak, yağ sürmek **öz:** yemek kaynarken üzerine çıkan yağ (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **yağ:** yağ (RŞR, 2014) **may:** yağ (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yağ:** yağ [53A10] [57A2] [104A1] (DK, 2006) **dühniyyet:** Ar. yağ dehānet “içinde hīç dühniyyeti qalmamış durur, nitekim erir ve ezilür durur kim, içinde hīç dühniyyeti qalmamış durur” [103b-1] **yağ:** yağ “*pīrūzenüñ yaramazına bahtcı dirler ve pīrūzeyeye yağ ve der degicek hüsnü harāb olur, rengi döner*” [71a-2] **yağlı:** yağlı “*evvelgi şıñfuñ rengi geregince aq durur, veznde yeyni durur, şıyıcak ortası aq durur, katı yağlı olmamaqdan toprak gibi elde uvanur ve ezilür*” [119a-12] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **desem:** Ar. yağ **revgan:** Far. yağ (OTAL, 2006) **yag:** yağ, hekimlikte kullanılan bir madde “*Dahi yag bağlamaz olmaz katı ham*” [1107] [1600] [1618] [1629] [1616] [785] [1082] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yağ**: bitkisel veya hayvansal madde; yağ bağlamak; yağ bal olsun; yağ gibi kaymak; yağ bal olsun; yağ yakmak; yağ yedirmek; yağa bala batırmak **sıvı yağ**: sıvı durumunda bulunan her türlü yağ **yağlı**: üzerinde veya içinde yağı olan; yağı çok olan “*Yiyecek maddelerinden yağlı bulgur pilavı, un helvası gibi yemekler hazırlanır. – A. K. Tecer*” **yağlık**: yağ için ayrılmış, yağ elde etmeye özgü “*yağlık soya fasulyesi*” (TDK, 2019)

Altay Türkçesinde = **may**: yağ **cuulu**: yağlı **üs**: yağ, sıvı yağ **üstü**: yağlı (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **yaa**: yağ **sleit**: donmuş (yağ için) **tuyan**: yağlı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **may**: yağ **çağ çoh**: yağsız **çağım**: yağ parçası, yağ topu **çağla**: yağlamak, iç yağı sürmek **çağlığ**: yağlı **çağlığ it**: yağlı et yağlı, yağ bulaşmış “*ibektın ırnî çağlığ, erfñçektın pazı hağdannığ* atasözü; ivenin dudağı yağlı, erinenin başı kepekli” **çağlığ moyın**: kalın ense, yağlı boyun **hayah**: yağ “*köp san malları hay ah, süt, tük pirgennerî çit; - M. Kokov; çok sayıdaki malların yağ, süt, yün vermeleri ne*” “*haa suğrı haynadıp, hayağın al polbassıfı, hazinezın, his idip, irge pir polbassıfı; atasözü; kara suyu kaynatıp yağını alamazsın, kaynanasını kız edip, ere veremezsin*” **hayıldırğan hayah**: eritilmiş yağ **toğım hayah**: parça yağ, yağ parçası **hayahtığ**: yağlı **üs**: yağ “*anğ itten üs sıhpaan, arğaasnan toğıs pütpeen; atasözü; zayıf etten yağ çıkmaz, tembelle iş olmaz*” **çağlın**: yağlı (yemek) **halba-**: yağını, kaymağını almak **ügre üzın** **halbapça**: çorbanın yağını alıyor **kîzîg**: yağlı, besleyici (yemek) **kîzîg tamah**: yağlı yemek (HTS, 2005)

Karaçay-Malkar Türkçesinde = **may**: yağ **cav**: yağ **suv cav**: sıvı yağ **çırılı**: yağlı **kaynagan cav**: erimiş yağ **suv cav**: sıvı yağ **ingirçek**: kesilmiş bozuk sütün dibindeki çökelti, yağ (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **may**: yağ “*cebesenğ da may cakşı; yemezsen dahi yağ iyi şeydir*” (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **yog'**: yağ **yog'siz**: yağsız **yog'li** / **seryog'**: yağlı **yog'lamoq**: yağlamak **suyuq (holdagi) yog'**: sıvı yağ **yog'lamoq**: yağlamak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **arı** / **sia**: yağ **sıalaax** / **arılaax**: yağlı (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **çag**: yağ (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çaaşkın**: yağlama, yağ sürme **üs**: yağ **çındıgır**: çok yağlı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **yag:** yağ **cazlan-** / **cazla-:** yağlanmak **yagla-:** yağlamak **yaglı:** yağlı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **may:** yağ **maylaş-:** yağlanmak **maysız:** yağsız **yag:** yağ **su yeği:** sıvı yağ **yaglık:** yağlı (YUTS, 1995)

3.7.2. Bitkisel Yağ

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **kūç yagı:** susam yağı (Çigil lehçesi) keneotu bitkisinin tohumu –büyüklüğü nedeniyle- (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **zeyt Ar.** / **zeyt yağı:** zeytinyağı [NF 253/8, HKT 509b/1] **köz yağı:** ceviz yağı [İML 165] **küncüt yağı:** susam yağı, şırlagan [İML 165] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **dühn:** yemiş veya çiçekten çıkarılan yağ **şırlağan:** susam yağı **zeyt:** zeytinyağı (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **suyağı:** ham zeytinden çıkarılan ve koruk yağı da denilen zeytinyağı **şırluğan** / **şırlağan** / **şırlığan:** susamyağı (YTS, 1983) **acı bādām yağı:** acı badem yağı “*üç deng balasān yağın on dirhem acı bādām yağıyla ve birez bal-ıla qarışduralar*” [108b-13] **zeyt yağı:** zeytin yağı “*kaçan kim, üç arpa ağırı kadarından on iki arpa ağırı kadarına degin mizāclarına göre bu pād-zehrden süd-ile veyā şu-y-ıla veyā zeyt yağıyla ezeler, içüreler*” [68a-1] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **revgan-ı zeyt:** zeytinyağı **zeyt:** Ar. zeytinyağı; yağ **revgan-ı hûş:** susam yağı (OTAL, 2006) **revgan-ı zeyt:** Far. yağ, zeytin yağı “*Her gün ana süreler pes revgan-ı zeyt*” [1604] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bitkisel yağ:** bitkilerden değişik yöntemler kullanılarak elde edilen yağ **ayçiçeği yağı** / **çiçek yağı:** ay çiçeğinden çıkarılan yağ, çiçek **findık yağı:** findıktan elde edilen yağ **haşhaş yağı:** haşhaştan çıkarılan ve yiyecek olarak kullanılan yağ **kenevir yağı:** kenevir ağacından yapılan yağ **margarin:** besin değeri olan bitki yağı **mısır yağı:** mısır tanelerinden çıkarılan sıvı yağ **pamuk yağı:** pamuk çekirdeklerinden elde edilen, zeytinyağına benzer bitki yağı **soya yağı:** soyadan elde edilen, hafif tatlı ve kokusuz bir yağ türü **susam yağı:** susam tanelerinden çıkarılan yağ, şırlagan **şırlağan:** susam yağı **zeytinyağı:** zeytin tanelerinden çıkarılan bitkisel yağ “*Ekmeğini zeytinyağına banıp öyle lezzetli bir yiyişi vardı ki ben de gayrete gelmiştim*”

onunla. – Y. Z. Ortaç” zeytinyağlı: içine zeytinyağı katılan (TDK, 2019) **aş yağı:** haşhaş yağı (DS I, 1993) **çiğ yağ:** olmamış zeytinden çıkarılan koruk yağı (DS III, 1968) **hamuryağı:** zeytinden çıkarılan yağ (DS VII, 1974)

Gagauz Türkçesinde = zeytin yaa (yaası): zeytinyağı **pişmiş oloy:** pişmiş zeytinyağı **hardal holoyu:** hardal yağı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = çağban hayah: bitkisel yağ **margarin:** margarin (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = çöplek cav: ayçiçek yağı **kendir cav:** kenevir yağı (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = kungaboqar yog’i: ayçiçeği yağı, çiçek yağı **bodom yog’i:** badem yağı **mushki anbar:** gül yağı **chinnigul yog’i:** karanfil yağı **makkajo’xori yog’i:** mısır yağı **paxta yog’i:** pamuk yağı **kunjut yog’i:** susam yağı **zaytun yog’i:** zeytinyağı **zaytun yog’li:** zeytinyağlı (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = künci yağı: susam yağı **zeytun yağı:** zeytin yağ **yagıñ cirimi:** yağın tortusu **gorçitsa yağı:** hardal yağı **günebakar yağı:** ayçiçeği yağı **pagta / çiğit yağı:** pamuk yağı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = gazir yeği: ayçiçeği çekirdeği yağı **yañak yéği:** ceviz yağı **zigir yeği:** susam yağı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Ögel, *zeytin yağı* sözünün Türkçede ilk defa Mukaddimet’ül-Edeb adlı Arapça-Türkçe sözlükte *zeytun yağı* şeklinde görüldüğünü tespit etmekte ve Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiş olduğunu belirtmektedir (Ögel, 2000: 19).

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *kenevir* sözcüğünün Sırpçaya *ćenevir* geçtiğini, *kenâp* ve *kântir* ile karşılaştırılması gerektiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.7.3. Hayvansal Yağ

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde= sağ yağ: tereyağı (EUTS, 1968) **yaqrı:** iç yağı (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = sāg yāg / sāg yāg: tereyağı Oguzlar “içyağı”na yāg der **yaqrı:** içyağı “bısrılır yaqrı qayāq toşgurur yogrı çanāq” **yaqrıqān:** donmuş içyağı (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = çöz: iç yağı [HKT 142b/9] **et yağı:** etle birlikte olan yağ [İML 165] **sağ yağ :** tereyağı [NF 25/1] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **işyağ:** iç yağı **kuyruk yağı:** kuyruk yağı **şarı yağı:** tereyağı (DMLT, 2018) **iş yağı** / **şahm:** iç yağı **kırtıs:** kuyruk yağı **şirec:** don yağı **kereyav** / **sağay** / **sağyağ** / **sarı yağı** / **saru yağı** / **saryağı:** tereyağı (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **kazı:** karın yağı (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **karın yağı:** iç yağı **kereyağı:** tereyağı **sayağı** / **şayağı** / **sayağ:** sadeyağ, tereyağ (YTS, 1983) **şayağ:** sade yağ, tere yağı “26a-1 kaçan kim, iki dirhem in muvâfık otlar-ıla isti ‘mâl ideler ve hem sününü dişi ağardur ve eger sahk idüp şıgıruñ şayağıyla ağı içene içüreler” [26a-1] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **pîh:** Far. içyağı **serb:** Ar. içyağı, bağırsakları saran yağ **şahm:** Ar. içyağı, etler arasında bulunan yağ; katıyağ, don yağı **semm:** Ar. tereyağı; semizlik, yağlılık **semenî:** Ar. tereyağı **zübd:** Ar. tereyağı, kaymak; sütün içindeki yağlı madde **zübdî:** Ar. tereyağına âit, tereyağlı cisimler **revgan-ı sâde:** sâde yağ (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **büryan yağı:** tandırda susuz pişirilerek yapılan kebaptan çıkarılan yağ **çerviş:** Far. kasaplık hayvanlardan elde edilen çeşitli yağların eritilmiş; yemeğin sulu hali **çöz yağı:** karın boşluğundaki sindirim organları üzerinde bulunan ve onların üzerinden sıyrılarak veya kesilerek alınan yağ **don yağı:** normal sıcaklıkta katı durumda bulunan ve içyağlarının eritilmesiyle elde edilen hayvansal yağ “don yağı gibi”; don yağının tortusu gibi kalmak **içyağı:** geviş getiren hayvanların karın boşluğunda iç organlarını saran kalın yağ, şahım “Ve siner tavanlara bir içyağı kokusu. – B. Necatigil” **kuyruk yağı:** koyun kuyruğunu eritilmesiyle elde edilen yağ **tereyağı:** süttten çıkarılan yemeklik yağ, sağyağ, sadeyağ, sarı yağ “Üstü ayran kabarcıklı tereyağını sıcak tandır ekmeğine sürer, yerdi. – Y. Kemal”; tereyağı gibi; tereyağından kıl çeker gibi **sadeyağ:** tereyağı “Elinde bir çömlek sadeyağla gelip pazar yerine oturduğu görülmüş. – Y. K. Karaosmanoğlu” **sağyağ:** tereyağı “Ne sağyağ kaldı ne zeytinyağı ne pirinç ne şeker ne fasulye, kiler tamtakır oldu. – H. R. Gürpınar” **sarıyağ:** tereyağı “tereyağlı baklava” **Tonya yağı:** besin değeri yüksek, hafif ve hoş kokulu, koyu sarı renkli bir tereyağı türü, Trabzon yağı **Trabzon yağı:** Tonya yağı **inek yağı:** inek sütünden yapılan katı yağ (TDK, 2019) **akyağ:** eritilmiş inek yağı (DS I, 1993) **çiğ yav:** sadeyağ (DS III, 1968) **iseyağ:** tereyağı (DS VII, 1974) **keleyağı:** tereyağı **kereyağı** / **kere:** tereyağı (DS VIII, 1975) **may:** yağ, tereyağ (DS IX, 1977) **sarıyağ** / **sarıcağ:** tereyağ **tere:** tereyağ **sedeyağ:** sadeyağ **seyyağı:** sadeyağ **şağra:** içyağı (DS X,

1978) **yağnik yağ:** ayranın yayıkta dövülmesiyle elde edilen yağ **unutmabeni:** balla tereyağın karışımı **yaylabasması:** yazdan küleklere basılmış az tuzlu yağ (DS XI, 1979) **kef:** tereyağı (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **cuu:** iç yağı (ATS, 1999)

Çuvaşça = **пулă çăвă pulw çivë:** balık yağı (ÇTS, 2007)

Hakas Türkçesinde = **çağ:** hayvansal yağ “*çabalın ansına çağ çarabas; atasözü kötünün ağzına yağ yaramaz*” **palıh üzî:** balık yağı **öner:** ayranın üstündeki yağ **ayrannın önerî:** ayranın yağ tabakası **könekke çapsırğan öner:** kovaya yapışmış yağ **porça:** kurutulmuş yağ **sarmay:** tereyağı **toraptıg hayah:** tereyağı (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **soz cav:** iç yağı **çır:** iç yağı **sarı cav / sarı çav:** tereyağı **cav ur-:** tereyağı yapmak **cav çayka:** yayıkta yağ çıkarmak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **torta:** tereyağını eritince yüzüne çıkan köpük (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **karın may:** iç yağı **sarı may:** eritilmiş inek yağı **kerçöö:** koyunun derisi ile birlikte çıkarılmış göğüs yağı (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **may / yau:** yağ **içmay:** iç yağı, don yağı **kama:** tereyağı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **baliq yog'i:** balık yağı **kit yog'i:** balina yağı **charvi:** içyağı **sariyog':** tereyağı, sadeyağ, sarı yağ (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **max arıta:** tereyağı (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **kazı:** karın yağı, iç yağı (hayvanlarda) **kayak / sarıg may:** tereyağı, sadeyağ (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çag:** iç yağı **sarjag:** erimiş, sade yağ (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **balık yagi:** balık yağı **guyruk yagi:** kuyruk yağı **donuz yagi:** domuz yağı **mesge:** tereyağı **sariyag:** eritilmiş yağ (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **iç may:** iç yağı **belik meyi:** balık yağı **çava:** iç yağı **serik yag:** tere yağı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Besleyiciliği ve doyuruculuğu ile bilinen yağ bozkır kültüründe, hayvansal ürün olarak ete yakın bir değere sahiptir.

Ögel, yağın Türk hayatı ve Türk mitolojisi ve inanışlarında, gerçekten büyük bir yer tuttuğunu ve hayvancı Türkler için “ana sermaye” olduğunu, Türk mitolojisindeki büyük kahramanların kendi halkına “Size yağdan tepe ve ev yaptıracağım” gibi vaadlerde bulunduklarını tespit etmektedir (Ögel, 2000: 17).

donyağı “ertilmiş içyağı” < normal suhunette donuk bulunduğu için don (Tietze, 2002: 580).

**māj* kökünü ve Türkmen Türkçesi *māj* “yağ”, Kazan Tatarcası *maj* “tereyağ, yağ”, Hakas Türkçesi *sar-maj* “yağ” (< *saryy-maj*) şekillerini belirleyen Räsänen, Türkçe sözcüğün Korece *mai/mä* “oil” ve Fince *voi* “tereyağ” sözcükleri ile eşzamanlı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.8. Çorbalar

3.8.1. Çorba / Et Suyu

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **mün:** çorba (EUTS, 1968) **min:** çorba (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **mün:** çorba “*Kāşgarlı Mahmūd der ki, ben Yagma ülkesinde “çorba getir” yerine “mün keldür” dediklerini duydum, ancak onlar şehriye getirdiler, çünkü onların lehçesinde bu sözcük şehriyeyi tanımlar” er münlēdi:* adam çorba içti **üzlüg mün:** yağlı çorba (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **şorba** / **şūrba:** *Far.* çorba [ME 89/8, NF 193/7] **mün:** çorba, et suyu [İML 165] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şorba:** çorba (DMLT, 2018) **mun** / **şorba** / **şorva** / **şurba:** çorba (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **çopra:** çorba **şorva** / **şorba:** çorba **et özi:** et suyu (YTS, 1983) **şōrbā:** *Far.* *şūrba* çorba “*Mısr ‘avratları semizlig-içün iki ħabbesini ħammāmda veyā ħammāmdan çıdkuħlarında iċerler, ardınca semiz tavuħ şōrbāsını iċerler*” [100a-3] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **âb-ı gûşt:** et suyu **merak:** *Ar.* çorba, et suyu **meraka:** *Ar.* koyu et suyu, terbiye (OTAL, 2006) **çobra:** *Far.* < *şorbā* çorba “*Şaħın evvel anı sen şalma zorbaya / Maħallinde koyagör tuzı çobraya*” [631] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çorba:** sebze, tahıl, et vb. ile hazırlanan sıcak, sulu içecek; çorba gibi; çorba olmak veya çorbaya dönmek; çorbada tuzu veya maydanozu bulunmak “*Çorbada tuzum bulunsun diyen para, eşya yağdırmıştı. –T. Buğra*”; çorbaya sinek düşmek “*Bu canım yolların. bu sevimli yapıların harcına dünyamızdan nasibini almamış yüz binlerce insanın alın teri karıştığı akla gelince, çorbaya sinek düşüyor. –B.*

R. Eyuboğlu” **çorbalık**: çorba pişirmeye yarar “*çorbalık pirinç*” **et suyu**: içinde et kaynatılmış su “*Bana et suyu getiren madam elinde bir bohça ile girdi. – A. Gündüz*” **tavuk suyu**: tavuk etinin haşlanmasıyla elde edilen su **hazır çorba**: paket hâlinde satışa sunulmuş çorba **terbiyeli çorba**: çeşitli katkı maddeleriyle lezzetli hâle getirilen çorba (TDK, 2019) **aşra**: çorba **asım suyu**: et suyu (DS I, 1993) **çora**: çorba **cığatay / cığatay**: et suyu (DS III, 1968) **fitfit**: çorba (DS V, 1972) **hammaç**: çorba **isdi**: çorba, aş **istipis**: ekşimiş çorba (DS VII, 1974) **sıyığ**: çorba **şora**: çorba **sorpa**: et suyu **serit**: et pişerken çıkan yağ ve su (DS X, 1978) **zer**: pilavda kullanılan et suyu (DS XI, 1979) **şora / şorba**: çorba (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **mün**: çorba (ATS, 1999)

Çuvaşça = **шӹрпе** **şürpe**: çorba **яшка** **yaşka**: çorba **яшка антар-**: tabaklara çorba koymak (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **çorba**: çorba (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **mün**: çorba “*hozanahtın münî hoyığ, çabal kîzînîn çüree hannığ; küçük tavşanın çorbası koyu, kötü kişinin yüreği kanlı*” **ügre**: çorba **hal ügre**: tatsız çorba **hoymah**: ekşi süttten hazırlanmış çorbalık **sudan ügre**: sıvı çorba **ügre sümezî**: çorba suyu (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **şorpa**: çorba **şorpanı ağart-**: çorbaya yoğurt koymak **kalca**: çorba (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **sorpa**: çorba, et suyu (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **sorpo**: çorba, et suyu **çık**: kuşbaşı et parçaları üzerine dökmek için hazırlanmış et suyu; yemeğe çeşni vermek için kullanılan tuzlu et suyu **kök sorpo**: yavan, yağsız çorba (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **şorpa**: çorba (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **sho’rva**: çorba **sho’rvabop**: çorbalık **ziravorli sho’rva**: terbiyeli çorba (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **ürge**: çorba **mün**: çorba, et suyu (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **bıdaa / mün**: çorba (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çorba**: çorba **bir cam çorba**: bir tas çorba **çorbalık**: çorba malzemesi (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **akşorpa:** etsiz çorba **suyuk aş:** çorba **atila:** sulu çorba **koruma şorva:** kavrulmuş çorba **menper:** çorba **şorva:** çorba **şova:** çorba (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Türk kültüründe yemeğe başlangıç yemeği olan çorbanın geniş kitlelere ulaşmamış yöresel olanları da hesaba katıldığında sayılamayacak kadar çeşidi bulunur. “Çorba ile diğer yemeklere katılan yoğurda eski Türklerde, tuzluk adı verilmiştir. Bu sebeple yoğurtlu çorba denince hatırıma, yoğutla çorba malzemesinin karıştırılması değil; çorbanın yoğurtla terbiyelenmesi gelmelidir. Tarhana da, yoğurt katığı ile yapılmış bir yemek malzemesidir. Farsça *terhuvâne*, *terhîne* ve buna benzer sözlerden meydana gelmiştir. Tabii olarak Farsçadaki bu sözlerin karşılıkları ile bizim tarhana deyimimiz ve yemeğimiz arasında, mahiyet bakımından epey bir fark vardır. Tarhana Türkiye’de Ahmet Vefik Paşa’nın da çok güzel bir şekilde tarif ettiği gibi, “yoğurtlu, etlü Omaç çorbası”dır. Tarhananın da Türklerin kurut dedikleri kışlık azık çeşitlerinden biri olduğundan hiçbir şüphemiz yoktur.” (Ögel. 2000: 24-27).

Räsänen, Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *çorba* “çorba, et suyu” Karahanlı Türkçesi *çobra*, Tarançi lehçesi *şorva*, Kumuk, Karaçay ve Baraba Türkçeleri *şorpa*, Eski Uygur, Çağatay Türkçesi *çorba*, Kazak Türkçesi *sorpa*, Kazan Türkçesi *şurpa*, Tobolca *şurba*, Çuvaşça *şürbe* şekillerini tespit ederek Farsçadan *şōrbā* alıntı ve kökünün *şōr* “tuz” olduğunu kaydetmekte; Karahanlı Türkçesi *ügrā* “erişte, çorba” (*ökre* “tel şehriye”), Çağatay Türkçesi, Karaçay Türkçesi, Koybalca ügre “çorba, et suyu, ince doğranmış sebzeli çorba”, Şor Türkçesi *ürä*, Kazan Tatarcası *öjrä*, Yakutça *üörä* “cyp” kelimelerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

çorba “sulu yemek” < EO. *şōrbā/şōrvā* < Far. *şōrbā/şōrvā* (Tietze, 2002: 464).

3.8.2. Balık ve Diğer Deniz Ürünlerinin Çorbaları

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **balık çorbası:** levrek veya kefal balığının soğan, zeytinyağı, nane, maydanoz, sirke ile pişirilerek üzerine yumurta sarısı, limon ve safranla yapılan sos ve en son tarçın ilave edilmesi ile yapılır; hassas bünyeler için yumurta sayısı azaltılarak keşkeklik buğday da kullanılır (MT, 2016: 21)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **balık çorbası**: suda pişirilmiş kılçıkları ayıklanmış, incecik kıyılmış balık ile soğan, havuç, pul biber, patates ve domatesten hazırlanan bir çorba türü **dalyan çorbası**: çeşitli taze balıklardan yapılan bol soğanlı çorba **egzotik çorba**: ana malzemesi deniz kırlangıcı, kaplumbağa vb. deniz ürünleri olan bir çorba türü **hamsi çorbası**: hamsi ile yapılan çorba (TDK, 2019) **dalyan çorbası**: çeşitli taze balıklardan yapılan bol soğanlı çorba (DS IV, 1969)

Çuvaşça = пуля шурпи *pulw şürpi* / пуля яшки *pulw yaşki*: balık çorbası (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **balık çorbası**: balık çorbası (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **palıh münî**: balık çorbası (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **balıq sho'rva (taom)**: balık çorbası (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **balık çorbası**: balık çorbası (TTS, 1995)

3.8.3. Ekşili Çorbalar

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **ekşili çorba**: genellikle düğünlerde pişirilen, koyun etinin yağlıca yerlerinin kuşbaşı doğranması, su ile bulamaç kıvamına getirilen un eklenmesi ve yumurta, sirke veya limon ile terbiye edilmesi ile yapılan çorba, üzerine tarçın ve biber ekilir (MT, 2016: 23) **türüş-bâ**: *Far.* limonlu veyâ sirkeli çorba (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ekşili çorba**: nohut, dövme, kırmızı mercimek, patlıcan, sumak ekşisi, sarımsak, yağ ve baharat kullanarak hazırlanan bir çorba türü (TDK, 2019) **ekşili**: mercimek, nohut, yarma, taze kabak ve fasulye ile yapılan ve içine bolca ekşi konan bir çeşit çorba (DS V, 1972) **tarato**: sirkeli bir çeşit çorba; sarımsak ve sirkeyle yapılan bir çeşit yiyecek (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **iişi çorba**: ekşi çorba (GTS, 1991)

Değerlendirme: Ayran köce; buğday, darı, arpa, pirinç yarmalarından yapılan ekşili çorbaya ayran veya süt katılarak daha sonra ekşimesi sağlanır. Böyle yemek, genellikle zor işler, ekini ot toplama zamanlarında işçilere içecek olarak hazırlanır. Zamanımızda içecek olarak evlerinde süt çorba ekşiten aileleri, şehirlerde görmek mümkün. (İsmail, 2002: 386)

3.8.4. Et ve Et Suyu Çorbaları

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **tavuk şorbası**: tavuk çorbası “*semiz tavuk şorbâsını içerler ve bu ‘amelden semizlik fâyidesi hâşıl olmak kılarında mücerreb ve şahîh durur*” [100a-3] (TM, 1999)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bahçıvan çorbası**: kaynayan et suyuna piriç, havuç, ıspanak, kereviz eklenerek yapılan çorba **düğün çorbası**: et, un, yoğurt katılarak özellikle düğünlerde yapılan ve üzerine kızgın yağ dökülen bir çorba **köylü çorbası**: tavuk eti, pırasa, patates, kereviz, havuç ve şalgamın, un ve yağ karışımına yedirilip pişirilmesiyle yapılan bir çorba türü (TDK, 2019) **şastımçorba**: kavrulmuş un, kıyma, ekşi yoğurtla yapılan ve üstüne kuru nane, yağ dökülerek yenilen çorba **toygat çorbası**: haşlanmış ve didilmiş yağlı etle pişirilen terbiyeli pirinç çorbası (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **kaynatkan kulur**: haşlanmış koyun etli un çorbası (ATS, 1999)

Çuvaşça = **ашă яшка ашă яшка**: etli çorba **какай яшки kakay yaški**: etli çorba (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **lokma çorbası**: etli çorba **uuma çorbası**: kıymalı çorba **tauk çorbası**: tavuk çorbası (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hırmaçılığ ügre**: etli çorba (HTS, 2005) **poorsah ügre**: et suyuyla pişirilmiş çorba **porça ügre**: kurutulmuş yağ çorbası (HTS, 2005)

Şor Türkçesinde = **et mün**: et çorbası (ŞS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **garaçorba**: kara çorba (etli millî çorba) (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **senten**: kıymalı çorba (YUTS, 1995)

3.8.5. Hamur / Un Çorbaları

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **tutmaç**: iyi bilinen bir Türk yemeği. Bu Zülkarneyn’in azıklarından biridir. Şöyle ki, Zülkarneyn karanlıklar diyarından çıktığında halkın erzağı azalmıştı ve onlar aç olduklarından yakındılar, dediler ki bizni tutma aç: bizi (burada) aç tutma – izin ver varalım, yurtlarımıza gidelim. Zülkarneyn, bu hususta, hikmet sahibi adamlarına danıştı ve onlar da bu yiyeceklerle çıkageldiler. Bu yemek vücuda güç,

yanaklara renk verir ve çabuk hazmedilmez. Tutmâç yendikten sonra, suyu da içilir. Türkler bu yemeği görünce ona tutmâç dedi. Kökü, “ bizi aç tutma” anlamına gelen “tutma aç”tır. (DLT, 2005)

Çağatay Türkçesinde = **omac** / **oğmac**: tarhanaya müşabih bir nevi aşdır **tutmac**: rişte aş, unaşı (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **tutmaç**: yoğurtlu erişte çorbası **omaç** / **oğmaç** / **ovmaç**: içine ekmek, peynir, soğan ve bazan yağ, pekmez konulup yoğurularak yapılan bir yemek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **zerîne**: Far. ekmek kırıntısı ile yapılmış çorba (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **hamur çorbası**: hamurla yapılan çorba **kuskus çorbası**: kuskus kullanılarak yapılan çorba “Kocaman bakır kâsede kuskus çorbası vardı.– N. Araz” **ovmaç**: hamuru ovalayarak yapılan kırıntılarla pişirilmiş çorba; taze tarhana **şehriye çorbası**: yağ, tuz, su ve şehriyeden yapılan bir çorba türü **un çorbası**: un, süt ve yumurta sarısıyla yapılan çorba (TDK, 2019) **bacaklı çorba**: uzunca kesilmiş hamurla pişirilen çorba **bulama** / **bulamaç** / **bulama çorbası**: ayranla döğme buğdaydan yapılan çorba; koyu un çorbası (DS II, 1965) **çilemez**: un çorbası (DS III, 1968) **dırma çorbası**: kesilmiş ufak hamurdan yapılan çorba **dutmaç** / **dutmaç aş** / **dutmaç hamuru** / **dutmeç**: ince ince kesilen hamurdan yapılmış çorba (DS IV, 1969) **erüšte çorba**: kesilmiş hamur ve mercimek **fırtfırt**: un çorbası (DS V, 1972) **haşmeri**: koyu un çorbası **hecle**: un çorbası **helle** / **hellaşı** / **helle aş** / **helle çorbası** / **helli**: un çorbası **herle** / **herle aş** / **herle çorbası** / **heyra** / **heyre** / **hıra** / **hire** / **hire**: yağda kavrulmuş un çorbası, bulamaç **hıraşı**: un çorbası **höşmeri**: un çorbası (DS VII, 1974) **kesme aş** / **kesme çorbası**: kesilmiş hamurdan yapılan çorba **kikirdek çorbası**: yoğurtlu hamur çorbası (DS VIII, 1975) **oğmaç** / **oğmaç aş** / **oğmaç çorbası** / **oğma çorbası** / **oğumeç** / **omaç** / **ömeç** / **ovmaç çorbası** / **öfelemeç**: elle ufalanmış hamurdan yapılan çorba (DS IX, 1977) **suyakaçan**: hamur çorbası **tatarası**: kesilmiş hamur içine kavurma konularak yapılmış bir çeşit çorba **tıntış**: mısır unundan yapılan çorba **tutmaç**: küçük, dört köşe kesilerek kurutulmuş hamur ve mercimekle pişirilen bir çeşit yoğurtlu çorba; kurumuş yufka; kesilmiş hamur içine kavurma konularak yapılan bir çeşit çorba (DS X, 1978) **uğmaç**: avuçta ufalanmış hamurdan yapılan çorba **umaç** / **uvmaç**: bir yemek çeşidi; una su katılarak yapılan bulamaç, çorba; yağ, un, tuz karışımından yapılan çörek; nohut

büyükliğünde yapılan hamur topağı; yufkanın ufalanarak yağda kızartılmasından oluşan bir yemek **umaç çorbası** / **umaçlı çorba** / **umak çorbası**: içine umaç katılan çorba **urvala-**: unla çorba yapmak **uvmaç**: hamur çorbası **yayım çorbası**: kaynayan suya salınan çiğ yufkayı çırpacak denilen karıştırıcı ile çırpılarak yapılan çorba **zülbiye**: un çorbası (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **lapşı**: erişte çorbası **tutpaş**: erişte çorbası (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kesme**: kesme **kesme çorbası**: erişte çorbası **candra**: bir nevi un çorbası (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **tutpas**: tutmaç, hamur parçası **tutpastığ ügre**: içinde hamur parçası olan çorba **ılapsı**: erişte **ılapsı ügre**: erişte çorbası **lapşalığ ügre**: erişte çorbası **makaronniğ ügre**: makarnalı çorba **vermişel'lig ügre**: şehriye çorbası (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **hudur**: un çorbası (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **kespe**: kesme hamuru açtıktan sonra ince ince kesilerek yapılan çorba **salma**: etli hamur çorbası **üzben**: hamurdan yapılmış bir çorba çeşidi (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **atala**: un çorbası **manpar**: tutmaç **turli bichimlarda kesilib quritilgan bug'doy uni xamiridan tayyorlangan sho'rva**: şehriye çorbası (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **tutpaş**: erişte, erişte çorbası, tutmaç (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **lapşa**: erişte çorbası (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **xalivaş**: erişte çorbası **umaç**: koyu çorba, mısır unu çorbası **mentan**: makarna çorbası (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *tutmaç* “erişte” sözcüğünün Rusçaya *мыкмачу* geçtiğini, kökünün *tut-* “tutmak, korumak” fiili olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

3.8.6. Hububat Çorbaları

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **cevşir**: arpadan yapılmış çorba (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **hedik aşı**: aşure çorbası (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **mahlûta**: Ar. bulgurla karışık mercimek çorbası (OTAL, 2006) **nohud çorbası**: nohutun suda haşlanıp kabuğu soyularak ezilip kevgirden geçirilmesinden sonra ya da kabuğu çıkarılıp nohutun kurutulması ve havanda dövülüp

elekten geçirilmesinden sonra tavuk suyu ya da et suyuyla pişirilen bir çorba (MT, 2016: 21)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bulgur çorbası**: domates, bulgur, yeşilbiber, soğan, tereyağı ve salça kullanılarak hazırlanan bir çorba türü **çatal aş**: yeşilmercimek, kuru barbunya, dövme soğan, tereyağı ve baharat kullanılarak hazırlanan bir çorba türü **ezogelin çorba**: et veya tavuk suyuna kırmızı mercimek, yağ, nane, karabiber, kırmızıbiber, karıştırılarak pişirilen bir çorba türü **katıklı aş**: bulgur veya yarmadan yapılan çorba **mercimek çorbası**: *Far.* kırmızı, yeşil veya sarı mercimekten oluşan, soğan, un, tereyağı, et suyu, tuz, kırmızı veya karabiber ile hazırlanan çorba **pirinç çorbası**: pirinç ile pişirilen çorba **tandır çorbası**: nohut, rendelenmiş patates ve bulgur karışımıyla hazırlanan bir çorba türü **toyga çorbası**: yoğurt, buğday, nohut, tereyağı ve nane ile yapılan bir çorba türü, toyga **yarma çorbası**: yarma buğday ile yapılmış bir çorba türü (TDK, 2019) **alacalı çorba**: bütün mercimek ve pirinçle pişirilen bir çeşit çorba **alaca şora**: bulgur veya döğülmüş buğday ile mercimekten yapılan bir çeşit çorba **anakız çorbası**: mercimek ve pirinçle yapılan bir çeşit çorba **analı kızlı**: içinde kesilmiş hamur bulunan mercimek çorbası (DS I, 1993) **cıdabır**: yarma buğday, et suyu ile kaynatılarak yapılan çorba **cıngıllı melek aş**: mercimekli hamur çorbası **çatalaş / çatalaş / çatal çorba**: yarma, mercimekle pişirilen bir çeşit çorba **çilav**: pirinç çorbası (DS III, 1968) **doğğa**: arpa yarmasından yapılan, içine nane konulan yoğurtlu çorba **düğ aş / düğü / düğül aş**: ince bulgurdan yapılan çorba (DS IV, 1969) **gemici çorbası**: haşlanmış fasulye, pirinç ve soğandan yapılan bir çeşit çorba (DS VI, 1972) **hedik aş**: pekmezle yarmadan yapılan bir çeşit çorba **hülülük**: mısır unundan yapılmış bir çeşit çorba **irmik çorbası**: buğdaydan yapılan bir çeşit çorba (DS VII, 1974) **kaçal**: buğday, nohut, mısır darısı, mercimek vb. tahılın haşlanarak ceviz içi ve kırmızı biberle yapılan çorbası **kanarma**: mercimek çorbası (DS VIII, 1975) **söbelek**: unla karıştırılmış mercimek çorbası **süddü aş**: sütle haşlanmış yarmadan yapılan bir çeşit çorba **toyga / tovka / toyka / toykaç**: yoğurtlu pirinç, buğday ya da bulgur çorbası; hamur yemeği; sebze çorbası (DS X, 1978) **yarma çorbası**: dövmenin değirmende kındırılmasıyla elde edilen ve aş yarması denen yiyecekten, yoğurtla yapılan çorba **yarpuzlu çorba**: mısırdan yapılan ve üstüne nane konulan yoğurtlu çorba **yuvalak / yuvak / yuvalama**: bulgur ufağı ya da pirinç, ince çekilmiş kıyma ile yoğrulduktan sonra küçük küçük

yuvarlanıp haşlanarak yapılan bir çeşit yemek; etle birlikte pişen nohut içine, fındık büyüklüğünde hazırlanmış bulgurlu köftelerin karıştırılmasıyla yapılan terbiyeli düğün çorbası (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **köçö**: arpa çorbası (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **mercimek çorbası / mercimek mancası (çorbası)**: mercimek çorbası (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çarbalığ**: yarmalı, dövmeli, çarbalığ ügre yarma çorbası “çarbalığ la ügre polza, paza piske pır dee nime kirek çoğıl; V. Şulbayeva yarmalı çorba olsa, bize başka bir şey gerekmez” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **süt tini kaç**: sütle pişirilen darı çorbası (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **carma**: üvütülmüş arpadan yahut buğdaydan yapılan çorba **kordo**: sütle terbiyelenmiş olan pirinç çorbası (KS, 1998)

Türkmen Türkçesinde = **piti**: etli, nohutlu bir çorba (TTS, 1995)

Özbek Türkçesinde = **yasmiq sho'rvasi (taom)**: mercimek çorbası **yorma sho'rvasi (taom)**: yarma çorbası **yorma sho'rvasi (taom)**: bulgur çorbası **guruch sho'rvasi**: pirinç çorbası **tandir sho'rva**: tandır çorbası (TÖS, 2018)

Yeni Uygur Türkçesinde = **köktatlık akşorpa**: sebzeli etsiz çorba **besey şovisi**: lahana çorbası **mitan**: pirinç çorbası **şova güriüç**: pirinç çorbası **şoyla**: koyu pirinç çorbası (YUTS, 1995)

3.8.7. Sakatat Çorbaları

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **terbiyeli ciğer çorbası**: kuzu ya da koyun akciğerinden yapılan çorba; terbiyesi yumurta sarısı, sirke veya limon ile yapılır (MT, 2016: 23)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **işkembe çorbası**: işkembenin küçük küçük doğranmasından sonra un, sirke, sarımsak karıştırılarak hazırlanan bir çorba **paça**: *Far.* kasaplık hayvanların ayağı; bu ayaktan yapılan çorba (TDK, 2019)

Gagauz Türkçesinde = **paça**: paça (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **ichak-chovoqdan tayyorlangan sho'rva**: işkembe çorbası (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Sırpçaya *pače* şeklinde geçtiğini belirttiği sözcüğün kökenini Räsänen Farsça *pāy-ča* olarak göstermektedir.(Räsänen, 1969).

3.8.8. Sebze Çorbaları

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **borç çorbası:** Rus.+T. pancar, lahana,et ve krema ile yapılan sebze çorbası **domates çorbası:** domates sulu çorba **karalahana çorbası:** karalahana, tereyağı, kuru fasulye, mısır yarması ve baharat ile pişirilen sulu bir yemek **kış çorbası:** mantar, havuç, pırasa ve kerevizin tavuk suyunda pişirilip üstüne sarımsak, kırmızıbiber, maydanoz ve karabiber karışımının dökülmesiyle hazırlanan bir yemek türü **mantar çorbası:** mantar un, yoğurt, tereyağı, sarımsak ile yapılan bir çorba **patates çorbası:** patates, salça, tereyağı, nane ve kırmızıbiber karışımı ile yapılan bir çorba **sebze çorbası** soğanın yağda kavrulmasından sonra havuç, patates, maydanoz, pazı yaprağı, kereviz yaprağı ve pirinç karışımıyla pişirilmesi ile hazırlanan karışımın süt ve yumurtayla çırpılması ve kaynatılmasıyla yapılan bir çorba türü **Tatar çorbası:** un soğan, domates, patates ile yapılan bir çorba (TDK, 2019) **duğa:** ıspanaklı yoğurt çorbası (DS IV, 1969) **şaştımaşı:** evde bulunan sebze vb. şeylerden karıştırılarak ivedilikle yapılan yemek; bulgur çorbası (DS X, 1978)

Çuvaşça = **шыву шырпи şuşu şürpi:** kuru sebze çorbası **кунăста яшки kupwsta yaški:** lahana çorbası **кунăста шырпи kunwctı şürpi:** lahana çorbası (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **patlacan mancası:** domates çorbası (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **borşç:** borş çorbası **çablah ügrezî:** patates çorbası **yablahtığ ügre:** patates çorbası **kapustalığ ügre:** lahana çorbası **ıms:** çam fıstığından yapılan çorba (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **kartoshka sho'rvasi:** patates çorbası **pomidor sho'rvasi:** domates çorbası **sabzavotli sho'rva:** sebze çorbası **qo'ziqorin sho'rvasi (taom):** mantar çorbası (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **borşç:** borç, sebze çorbası (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kapustalığ ügre:** lahana çorbası **şçi:** lahana çorbası **täze kelemden tayyarlanan şçi:** taze lahanadan hazırlanan şçi **kelem çorbası:** lahana çorbası **kömelek çorbası:** mantar çorbası (TTS, 1995)

3.8.9. Süt ve Süt Ürünleri Çorbaları

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **bozca aşı**: yoğurtlu çorba **tovğa / toğa**: yoğurtlu çorba, toyga (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **süt çorbası**: süt, tuz, et suyu ve unun birlikte çırılmasıyla hazırlanan çorba **yayla çorbası**: yoğurt, un, yumurta sarısı, yağ vb. maddelerle pişirilen çorba **yoğurt çorbası**: yoğurt, nane, pirinç ve yağ karışımıyla hazırlanan bir çorba türü (TDK, 2019) **ağızlık / ağız**: ineğin doğurduktan sonra sağılan ilk sütünden yapılan yemek **avız**: ağız sütünden yapılan yemek (DS I, 1993) **tağga çorbası**: yoğurtlu pirinç çorbası **tavga çorbası**: ayran ve yarma ile yapılan çorba **toğka**: yoğurtlu bulgur çorbası **tükenmez**: peynirli çorba **taharma**: un, yoğurt ve süttten yapılan bir çeşit çorba (DS X, 1978) **vardar**: yayla çorbası **yepinti**: koyu ve yağlı süttten kaynatılarak yapılan tatlı bulamaç; koyunun son sütü; süte ekmek doğranarak yapılan yiyecek (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **süt çorbası**: süt çorbası (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **arçılığ**: içinde ayran çökeltisi bulunan yemek, aarçılığ ügre içinde ayran çökeltisi bulunan çorba (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **shirguruch**: süt çorbası **qatiqli sho'rva (taom)**: yoğurt çorbası (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **sargan**: ağız sütünden hazırlanan yiyecek (TTS, 1995)

3.8.10. Tarhana Çorbası

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **tarhana**: tarhana (DMLT, 2018) **kanih / tarhana**: tarhana (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **tarhana çorbası**: meşhur tarhanadan yapılmayıp; hünkârî francalanın içi ve torba yoğurdunun havanda dövülmesi ve et suyu ile pişirilmesi ile yapılır (MT, 2016: 23) **ter-hâne**: Far. tarhana **terhîne**: Far. tarhana (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kızılık tarhanası**: kızılık suyu ile yoğrularak yapılan tarhana **tarhana**: Far. içine domates, biber, soğan, kokulu otlar, süt veya yoğurt katılan, bulgur,

mayalanmış ve kurutularak ufalanmış hamur vb.’nden yapılan çorba malzemesi; tarhana çorbası “*Sofranın üstünde, ortada, büyük bir bakır sahan içinde, tarhana çorbası vardır. – N.Cumalı*” (TDK, 2019) **güren**: kızılıçık suyu ile yapılan tarhana (DS VI, 1972) **kızılıçık çorbası**: kızılıçık tarhanasından yapılan çorba (DS VIII, 1975) **kızılıçık tarhanası**: kızılıçık özsuyu ile yoğrularak yapılan tarhana (DS VIII, 1975) **tahrana / tahma**: dövülmüş buğdayla süzölmüş yoğurdun karıştırılıp kurutulmasından yapılan yemeklik, tarhana **tovka**: yoğurtlu tarhana çorbası (DS X, 1978)

Değerlendirme: Tarhana çorbası yalnızca Batı Türkçesinde tespit edilmektedir. Räsänen tarhanın anlamını, Memluk Kıpçakçası *tarhana*, Osmanlı Türkçesi *tarhana* “buğday ve yoğurt ile hazırlanan, kış için saklanan azık”, *tyrhan* “et ve yoğurtlu bir çorba” olarak açıklamakta, Bulgarca *tarhana* ve Macarca *tarhonya* olarak geçtiğini Farsçadan *tarhāna/tarsāna* alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969). Räsänen kelimenin Farsça anlamını “tersane” olarak açıklamaktadır fakat bu açıklama bir çorba adı için anlamlı değildir.

3.9. Soğuk Yenen Yemekler

3.9.1. Ezme / Püre

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ezme**: sebzelerin ezilmesiyle yapılan meze; soğan ve domatesin çok küçük parçalara bölünmesiyle hazırlanan bir meze türü **ançuez**: Fr. hamsi ezmesi “*Havyar salatasından içi ançuez dolu zeytine, tarator ve cacığa kadar neler hem de nelerin âlâsı bulunmazdı? -R.H. Karay*” **hamsi ezmesi**: genellikle hamsi, çaça, sardalya veya tirsi balıklarından yapılan tuzlu ve yağlı ezme, ançuez **meyve ezmesi**: meyvelerin ezilmesi sonucu elde edilen yiyecek **patlıcan ezmesi**: közlenmiş patlıcanın ezilerek sarımsakla karıştırılmasıyla hazırlanan bir meze **patates püresi**: haşlanmış ve ezilmiş patatesi süt, yağ ve et suyu ile karıştırarak yapılan yiyecek **püre**: Fr. sebzeyi, eti ezerek veya süzgeçten geçirerek elde edilen ezme “*patates püresi, kestane püresi*” **zeytin ezmesi**: işlenmiş zeytinin ezilmesi ile yapılan yiyecek (TDK, 2019) **alanı**: şeftali, kayısı, armut gibi meyvaların ceviz ve şeker karıştırılıp ipe dizilen ve güneşte kurutulan ezmesi (DS I, 1993) **bulhır**: ezme (DS II, 1965) **eşki**: erik ezmesi (DS V, 1972) **hoşmak**: sarmısaklı kuru fasulye ezmesi (DS VII, 1974)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **gardoş uvgan:** patates püresi **tolpama:** püre **gardoş tolpama:** patates püresi **uvgan:** püre (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **zaytun ezmasi:** zeytin ezmesi **bo'tqa / pyure:** püre **kartoshka bo'tqasi:** patates püresi (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **püre:** ezme (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ikra:** patlıcan ezmesi (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **badamcan ikrası:** patlıcan ezmesi **pyure:** püre **kartoşka pyuresi:** patates püresi **tomat:** domates ezmesi (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesinde *anşa* “sardalya”, Fransızca *anchois* kelimesinden alıntı olarak göstermektedir (Räsänen, 1969).

ançuvez/ançuyez/ançüez “küçük balıklardan yapılan balık ezmesi” < aslı İsp. *anchova* olan fakat birçok dile geçmiş bulunan, hamsi cinsinden bir balığın adı. Türkçeye hangi dilden geçtiği belli değil. Balığın adı Türkçede aynı zamanda balık ezmesinin de adı olmuştur (Tietze, 2002: 99).

3.9.2. Meze

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **nuql:** Ar. meze [MN (2) 10/96] (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **nuql:** Ar. içkinin yanında yenilen her türlü şey, meze (ÇEK, 1988)

Osmanlı Türkçesinde = **hûş-meze:** Far. tatlı, lezzetli, içki içilirken yenilen şey, çerez **nuql:** Ar. meze, çerez (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **meze:** içki içilirken yenilen yiyecek “*Salatayı, peyniri yenilediler. Bu kadar mezenin yenilip bu kadar içkinin içilmesi gene de bir saat sürmedi. – N. Cumalı*” **mezelik:** meze yapılmaya elverişli, meze olarak kullanılan; meze olarak yenilen şey “*mezelik almaya gitti*” (TDK, 2019)

Gagauz Türkçesinde = **meze:** meze; iştah açıcı yiyecekler; yemeğin sonunda yenilen tatlı (GTS, 1991)

Kırgız Türkçesinde = **zaküskö:** meze (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **yaxna ovqat / yegulik:** meze (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **arığı sokuuskata**: meze (TSYS, 1995)

3.9.3. Piyaz / Pilaki

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **piyâz**: Far. zeytinyağlı ve sirkeli fasulye haşlaması (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **barbunya pilakisi**: barbunyanın pişirilmesi ile yapılan pilaki “Çiçeklikten bi demet maydanoz yoldu geldi sofradaki barbunya pilakisinin üstüne doğradı. -İ. Aral” **fasulye pilakisi**: kuru fasulyenin pişirilmesiyle yapılan pilaki “fasulye pilakileri, piyazlar, köfteler, salçalı makarnalar, menemenler, patlıcan kızartmaları, neler de neler pişmedi. -A. Erhat” **fasulye piyazı**: haşlanmış kuru fasulye ile katı yumurta ve kuru soğan karışımı piyaz **pilaki**: Rum. içine soğan, sarımsak, maydanoz, havuç vb. katılarak zeytinyağıyla pişirilen ve soğuk olarak yenen yemek “Balık pilakisi” **piyaz**: Far. fasulye, soğan, maydanoz, zeytinyağı, sirke ile yapılan salata; kebab, ızgara köfte, balık vb.nin yanına konulan, ince doğranmış ve tuzla öldürülmüş maydanozlu soğan (TDK, 2019) **balık kapaması**: balık pilakisi (DS II, 1965)

Kazak Türkçesinde = **biyaz**: piyaz (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **miyaz**: piyaz (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **loviyali salat**: piyaz (TÖS, 2018)

Yeni Uygur Türkçesinde = **köde**: piyaz **lenpu**: fasulye unundan yapılmış soğuk yemek (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Türkmen Türkçesi *pijāz* “soğan”, Tarançi lehçesi *piaz*, Barabaca, Tobolca *pyjar* “soğan” şekillerini belirlemekte, Farsça *piyāz* kelimesini köken olarak göstermektedir (Räsänen, 1969).

Farsçada *soğan* anlamındaki kelime bazı lehçelerde aynı anlamda kullanılırken, bazılarında anlam kayması ile “soğan, maydanoz ve fasulye ile yapılan salata” manası kazanmıştır.

3.9.4. Salata

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **selîta**: Ar. içine zeytinyağı konulan salata (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **salata**: İt. genellikle bazı çiğ ot ve sebzelerle yapılan, yağ, limon vb. maddeler konulan, yemeklerle birlikte yenen yiyecek “İçi çiçekli şimşir kaşıkla salatayı âdetâ pilav yer gibi tıknıyordu. – O. C. Kaygılı” **batırık**: köftelik bulgur, dövülmemiş ceviz içi, soğan, domates, nane, maydanoz, tahin ve limon suyu kullanarak yapılan, taze asma yaprağı veya lahana ile sarılarak yenilen bir tür salata **bostana**: domates, soğan, yeşil biber ve pul biberin nar ekşisi ve sirke ile karışımından yapılan sulu salata “Burada domates, biberi soğan. Şöyle ince ince doğra yap bir bostana. A. Özakin” **çoban salata**: domates, salatalık ve biberlerin küçük küçük doğranmasıyla yapılan soğanlı salata “Ateş oluncaya kadar peynir vereyim, bir de çoban salatası yaparım, ateş olunca da şiş yaparım. – N. Cumalı” **patates salatası**: haşlanmış ve doğranmış patateslere, soğan, nane, reyhan karışımının eklenmesinden sonra yağ, limon suyu, tuz ve baharatla hazırlanan bir salata türü **patlıcan salatası**: közlenip soyulmuş ve ince kıyılmış patlıcanlara soğan, sarımsak, domates, yeşilbiber, maydanoz karışımının eklenmesiyle hazırlanan bir salata türü **tarator**: Rum. ceviz içi, sarımsak, tuz, ekmek içi, sirke ve tahinin limon suyu ile çırpılmasından sonra kıyılmış maydanozla hazırlanan salça veya sos **turp salatası**: turpun rendelenmesi ile yapılan salata “Hoca, sabahleyin bir bahçıvanın ikram ettiği turp salatasını henüz sindirememişti. – M. Yesari” **yeşil salata**: yayla salatası (TDK, 2019) **batırık / batırık / badırma / batırma / baturma / baturuk**: kıyılmış et, bulgur, soğan, domates, maydanoz, biber, hıyar, haşlanmış lahana ve asma yaprağı ile yapılan soğuk yenen bir çeşit yiyecek, çerez (DS II, 1965) **çaçık / cacuh / çacık**: salata (DS III, 1968) **içkatması**: ince bulgur, soğan, zeytinyağı ve ekşi katılarak yapılan bir çeşit salata (DS VII, 1974) **şırkma**: salata (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **salat / salata**: salata (GTS, 1991)

Kazak Türkçesinde = **salat**: salata (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **salat**: salata **achchiq-chuchuk**: çoban salatası **kartoshka salati**: patates salatası **baqlajon salati**: patlıcan salatası **rediskali salat**: turp salatası **yashil salat**: yeşil salata (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **salat**: salata (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **salat**: salata **vinegret**: Rus salatası (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **podimor salatı**: domates salatası **salat**: yeşil salata **vinegret**: bir tür salata **vinegret**: bir salata türü (TTS, 1995)

3.9.5. Turşu

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **turçı**: Far. < **turş**: turşu (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **açamlı**: hiyar turşusu **açar**: turşu, ekşile terbiye olmuş meyve ve sebzevat (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **turşu**: Far. *türşi* turşu **turşu destisi**: turşu küpü (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **turş**: Far. < **türş**: turşu “*Toğancı befteresin gerçi atar Femmā yüzi gözi turşu şatar*” [434] (KK, 2007) **âbkâme**: Far. Bağdat ve Anadolu’nun bazı Doğu illerinde yapılan turşu ve salata nevinden bir katık; ekşi hamurdan pişirilip sirkeye konulan ve turşu yerine kullanılan bir yiyecek; piyaz; salata **türşî**: Ar. ekşilik; turşu (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **turşu**: Far. tuzlu suda, sirkede bırakılarak özel bir kıvama getirilmiş sebze veya meyve; turşu gibi olmak; turşu kurmak (veya yapmak); turşu olmak; yiyecek bozulmak, ekşimek; turşusunu çıkarmak; turşusunu kurmak; turşuya dönmek **turşulu**: içinde turşu bulunan **turşuluk**: turşu yapmaya elverişli “*turşuluk biber, turşuluk hiyar*” **turşu suyu**: turşunun içilebilir nitelikteki ekşimsi ve kekremsi suyu (TDK, 2019) **çortu** / **çorto**: turşu **çukunduruk**: pancar turşusu (DS III, 1968) **eğşi**: turşu **ekşili**: turşu **eşgili**: turşu (DS V, 1972) **sıyıtma**: haşlanmış taze börülceden ekşi ile yapılan bir çeşit turşu **turş**: turşu (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **marinat**: turşu yapma **marinat biber**: biber turşusu **marinat koymaa**: turşu kurmak **marinat biber**: biber turşusu (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **marinad**: turşu (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **tuzlama** / **tuzlangan sabzavotlar**: turşu **tuzlamabop**: turşuluk **tuzlamali** / **tuzlangan sabzavotli**: turşulu (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **marinad**: turşu **turşı**: turşu, ekşi **marinad et-**: turşu yapmak **marinad edilen garalı**: turşu yapılan erik (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Azerî Türkçesi *turş*, Çağatay, Osmanlı, Kırım Türkçeleri *turşu* “sirke ya da tuzda korunan sebze, turşu” sözcüğünün Sırpçaya *turšija* geçtiğini, Farsça *turš* kökenli olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

Farsçada *turuş/turş* “ekşi, asit, sert, ekşime”; *turşī* “ekşilik, turşu” anlamları kaydedilmektedir (Steingass, 2005).

3.9.6. Diğer Mezeler

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **muhammara**: Ar. son yıllarda Türkiye’de bir çok evlerde yapılagelen ve uzun kırmızı yaş biber haşlanıp ezilerek içine bir miktar salça, zeytinyağı, limon, sarımsak, ceviz ve biraz da kırmızı toz biberin karıştırılmasıyla oluşan ve çerez olarak hazırlanan bir çeşit Arap yemeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = *Türkiye Türkçesinde* = **cacık**: yoğurt, ayran içine hıyar veya marul doğranarak yapılan sarımsaklı iştah açıcı yemek **haydari**: Ar. süzme yoğurt, sarımsak, nane, dereotu ve tereyağı karışımıyla hazırlanan bir meze **topik**: Erm. tahin, nohut, patates ve soğanla yapılan meze **fava**: Rum. bakla ve zeytinyağlı yemek **humus**: Ar. iyice ezilmiş nohut, tahin ve baharatla hazırlanan bir yemek **orospu bohçası**: acele yapılmış, fındık yerine az miktarda ceviz konmuş, ekmek içi iyi ezilmemiş, sarımsakları diş diş kalmış bir tarator türü **tarator**: Rum. ceviz içi, sarımsak, tuz, ekmek içi, sirke ve tahinin limon suyu ile çırpılmasından sonra kıyılmış maydanozla hazırlanan salça veya sos (TDK, 2019) **çirtme**: cacık (DS III, 1968) **talatur**: yoğurt ya da ayran içine hıyar doğranıp sarımsak, nane tozu ve zeytinyağı karıştırılarak yapılan bir çeşit yiyecek, cacık (DS X, 1978) **tertör**: salatalık ve ekşi ile yapılan yiyecek (DS XII, 1982)

Özbek Türkçesinde = **xırqa**: haydari **chirindi**: humus **yaxna**: cacık (TÖS, 2018)

Değerlendirme: *cacık* “bazı yenen otlar”; “yoğurtlu, sarımsaklı hıyar veya otlarla yapılan salata” (Tietze, 2002: 342).

3.10. Ekmek ve Çeşitleri

3.10.1. Ekmek

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **äkmäk:** ekmek **ötmäk:** ekmek (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **etmek:** ekmek **epmek:** ekmek (Yagma ve Tuxsı lehçelerinde, ayrıca Oguzların ve Qıfçâqların bazılarında). Böylesi bir değişimin [p ile t arasındaki değişim, epmek < etmek] Arapçada da bir karşılığı vardır: vav'ın be'ye dönüşmesi. Bu dönüşüm eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle gerçekleşir; tıpkı yemin ederken söylenen billahî vallahî tallahî 'Allah hakkı için' sözünde vav'ın te'ye dönüşmesi gibi. Ancak bu kural Türkçede ender olarak uygulanır **er etmeklendi:** adamın ekmeği çoğaldı, adam zenginleşti **epək:** bebeklerin “ekmek” demek için kullandıkları sözcük **böşgəl:** yufka, pide gibi ince ekmek [Hâqānî lehçesi] **çuğmîn:** çömleğin içinde buharla pişirilen, küçük yuvarlak ekmek. Bu en besleyici ve en faydalı ekmek çeşididir **kömeç:** küllerin içine gömülerek pişirilen yassı ekmek **köwşek etmek:** iyi mayalanmış hamurdan yapılan ekmek **közmên:** közde pişirilen ekmek **qagurgân:** yağla yoğrulan ve tandırda pişirilen bir ekmek çeşidi **qara etmek:** bir tür ekmek Yapılışı şöyledir: Et lime lime olana kadar pişirilir, sonra üzerine un, yağ ve şeker eklenir ve bu karışım koyulaşana kadar kaynatılır, dışarı alınır ve bir süre bekletilip yenir **quyma:** bir tür yağlı ekmek. Hamuru, kadayıf (qatâif) hamuru gibi inceltir; daha sonra tencerede kaynamakta olan yağa atılır ve böylece ince somunlar oluşur. Yağdan çıkartılan somunların üzerine şeker serpilir ve yenir **sınçu:** pideden büyük, somundan küçük bir ekmek çeşidi **türmæk:** dürülmüş ekmek **qatma yuvga:** yağda pişirilen katlanmış ekmek, yufka **toqaç:** yassı ekmek; pide (DLT, 2005) **etmek:** ekmek “*Negü tir eşitgil közi toķ kişi Tuz etmek içisi aķı er başı*” [1191] [1328] [2274] [2317] [2318] [2319] [2320] [2321] [2532] [2590] [4219] [4222] [4279] [4350] [4537] [5797] [5889] [6096] [6584] (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **etmek / itmek / ötmek / etmek:** ekmek [NF 332/4, KE 14v/16, ME 98/2, HKT 230a/8, İML 165, KE 228v/9, HŞ 1335, HŞ 1204] **etmek kıl-:** ekmek yapmak [NF 140/14] **etmek yap-:** ekmek yapmak [NF 28/12] **hubzü'l-ḥavārî:** Ar. ak ekmek [KE 171v/5] **nān:** Far. ekmek [KE 129v/17] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ötmek:** ekmek (DMLT, 2018) **etmek / itmek / ötmek:** ekmek **girde:** tandırda pişen ince ekmek **ırşık:** has ekmek **kete:** içi kızartılmış unla

doldurulmuş bir tür yağlı ekmek (KTS, 2007) **etmek** / **ötmek**: ekmek **kese**: kesilmiş ekmek **kündegi ötmek**: günlük ekmek (KLS, 1992) **etmek**: ekmek **nân**: Ar. ekmek (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **ötmek**: ekmek (RŞR, 2014) **gülac**: misir unundan yapılmış ekmek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **etmek**: ekmek, ateşte pişirilmiş hamur, aş, azık “*Bişmiş etmegüñ bekası olmaz, yemek gerekdür*” [6B6] [53A1] [54B8] [74A5] [75A12] [129A7] [134B11] [152A5] **gömeç**: külde pişmiş buğday ekmeği “*kara sakaç altında gömeçden ne var*” [54B7] (DK, 2006) **etmek**: ekmek **işgeve**: saç üzerinde pişirilen mayasız ekmek **katlak**: saç üzerinde pişirilen mayasız ekmek **küke**: küçük ekmek **yağcumur** / **yağcumruğı**: yağlı ekmek **bezdırme**: saç ekmeği, bazlama **gömeç**: kül ekmeği **kirde**: Far. (*girde*) tandır ekmeği **somun**: fırında pişmiş, mayalı, kabarık buğday ekmeği (YTS, 1983) **etmek**: ekmek “*tennürda ol kadar od yakalar kim, anuñla etmek bişer ola ve ol kadar şabr ideler*” [H78b-5] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **bihnâne**: Far. beyaz, has ekmek **hakk-ı nân ü nemek**: Ar. ekmek ve tuz hakkı **hubz**: Ar. ekmek **hubz-i hinta**: Ar. buğday ekmeği **hubz-i nân**: Far. ekmek **nân-ı azîz**: Far. ekmek **nân-ı huşk**: Far. kuru ekmek **nân-ı telh**: Far. acı ekmek (**nân-ı teng**: Far. küçük kalıp ekmeği **nân-pâre**: Far. ekmek parçası, bir lokma ekmek (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ekmek**: tahıl unundan yapılmış hamurun fırında, sacda veya tandırda pişirilmesiyle yapılan yiyecek, nan, naniyaziz “*Odayı tatlı, sıcak bir kızarmış ekmek kokusu bürümüş. –Y.Z. Ortaç*” ekmek aslanın ağzında; ekmek çarpsın; “*Şevki ekmek öpüp çocuklarının üzerine yemin ettikçe onun içine baygınlıklar çöküyordu. –M. S. Esendal*”; ekmeği ekmekçiye ver, ekmeğin büyüğü, hamurun çoğundan olur; ekmeğine göz koymak; ekmeğine yağ sürmek; ekmeğini kazanmak; ekmekten kaşık olur ama her yoğurdun hakkına değil **çarşı ekmeği**: çarşıda satılan, has undan yapılan ekmek türü **francala**: iyi nitelikli undan yapılan ince uzun ekmek **halk ekmeği**: belediyelerce indirimli fiyata satılan ekmek **ev ekmeği**: evde kullanılan fırınlarda veya tandırda mayalı hamurdan yapılan ekmek **fodla**: çoğunlukla imaretlerde yoksullara verilen kepekli undan yapılmış pideye benzer bir ekmek **er ekmeği**: kocanın getirdiği ekmek; sahur ekmeği; er ekmeği, meydan ekmeği **mısır ekmeği**: mısır unundan

hazırlanarak yapılan ekmek **kömbe**: un, tuz ve yağ ile yoğrulan kızgın sacda veya fırında pişirilen ekmek **kruton**: Fr. yağda veya fırında kızartılan küçük küp biçimindeki ekmek parçası **köy ekmeği**: tandır, sac, fırın vb.nde pişirilen bir pide türü veya somun **kuru ekmek**: katıksız ekmek **lavaş**: Far. mayalı hamurdan tandırda pişirilerek yapılan ince ekmek türü; yufka inceliğinde açılmış uzun sade pide **nan**: Far. Ekmek “*Alçak, nan ve nimet nankörü hain! – S. M. Alus*” **nanıaziz**: Far. + Ar. ekmek “*Ah mübarek nimet, sana evvelde 'nanıaziz' derlerdi. - Hüseyin Rahmi Gürpınar*” **ramazan pidesi**: Ramazan ayında özel olarak yaptırılan pide **sac ekmeği**: mayalanmış hamurun oklava ile daire şeklinde açılıp sac üzerinde pişirilmesiyle elde edilen ekmek **somun**: Rum. yuvarlak ve şişkin ekmek “*Çocuk işe başlamadan Şaban amca bir çanak yoğurtla bir yarım somunu getiriyordu. – H. E. Adivar*” **şepit**: hamurdan çok ince açılarak sacda pişirilen ekmek **serme**: sac ekmeği **tahinli ekmek**: üzerine şekerlendirilmiş tahinin serilmesiyle elde edilen bir ekmek türü **tam ekmek**: geleneksel mayalama tekniği ile üretilen, kepeği alınmamış ekmek **tandır ekmeği**: tandırda pişirilen ekmek **taş ekmek**: içi taş döşeli fırında pişmiş olan ekmek **tava ekmeği**: tavada pişirilen ekmek **yufka ekmeği**: pideden daha ince açılan bir çeşit ekmek **zengin ekmek**: içine çeşitli vitaminlerin eklendiği, kepeği alınmamış ekmek (TDK, 2019) **açık ekmek**: pide **açık ekmek** / **açma**: pide, ince tandır ekmeği **ahıtma**: sac üzerinde veya tepside pişirilen çörek, ekmek **ak gözleme**: yağsız ekmek, pide **akıtma**: hamuru sac üzerine dökülerek pişirilen bir çeşit ekmek, pide, çörek **akıtmaç**: sac üzerinde pişirilen yumurtalı hamur ekmeği **akrol**: ince ve yuvarlak bir çeşit tandır ekmeği **alayımka**: bir çeşit ekmek **apala**: ekmek ufağı **apanti**: gelin almaya gelenlere verilen tatlı ekmek (DS I, 1993) **babuka**: mayasız hamura yağ ve şeker konularak yapılan tandır veya sacda pişirilen bir çeşit ekmek **bahaç**: mısır unundan yapılan ekmek **böken**: tandırda pişen yuvarlak ekmek **baylama** / **baylamak**: mayasız ekmek, pide **baz**: somun biçimine konmuş ekmek veya yufka **bılik**: tandırda pişirilen ortası delik ekmek, pide **bicci**: sacda pişen peynirli ekmek **bicirik**: mısır unundan yapılan ekmek **biddik**: bir, bir buçuk santim kalınlığında ekmek **bileki**: taş kapta pişirilen mısır ekmeği **billi**: küçük sac ekmeği **buaça**: ekmek **baston**: francala **bessimet** / **beysemet**: peksimet (DS II, 1965) **cembert**: buğday unundan yapılan ve sacda pişirilen yufkadan kalınca ekmek **cilbirt**: sacda pişirilen buğday, arpa, çavdar ekmeği **cıvıklı**: soğanlı, kıymalı ekmek **cızzılı** / **cizlek** / **cizleme** / **çizlek**: yağda veya sacda pişirilen sulu hamurdan yapılmış yağlı veya yağsız

ekmek **comaç**: ekmek **cönek**: külde pişirilen mısır ve buğday ekmeği **cücü**: çocuklar için yapılan ekmek, pide **çerme**: saçta yapılan yufka ekmeğin kalını “*Bacı bir çerme yapsana*” **çırçır**: etli saç ekmeği **cızlak** / **cılız** / **cısdıl** / **cızılak** / **cızıldak** / **cızıt** / **cızlah** / **cızlama** / **cızlamaç** / **cızlampa** / **cızlama** / **cızlak**: mayalı hamur içine peynir veya ekşimik konularak pasta biçiminde kesilerek fırında pişirilen bir çeşit ekmek; yumurta ve unla yapılan omlet (DS III, 1968) **dadayı**: el değirmeninde çekilmiş buğday unundan yapılmış ekmek **deyaz**: yufka ekmeği **dığan ekmeği**: tepsi ekmeği **dıkıs** / **dıhız** / **dikiz**: iyi pişmemiş, kabarmamış ekmek **dırnakli**: pide ekmeği **dünür pidesi**: nişanlıların birbirlerine gönderdikleri ekmek **dürge** / **dürgü**: pişmiş ve dürülmüş yufka ekmeği **dürmeç** / **durmeç** / **düremeç** / **dürme** / **dürmeyh** / **dürmük** / **düzemeç**: içine katık konularak sarılmış yufka ekmeği **daban işi**: bir çeşit yuvarlak pide **dayama**: mayasız hamurdan, fırında ya da saçta pişirilerek yapılan bir çeşit pide **dırnaklı**: bir çeşit pide (DS IV, 1969) **ebesüt**: yağlı süt ile yoğrulmuş yapılmış ekmek **ehmek**: ekmek **ekmekcik**: küçük, beyaz ekmek **ekşili**: buğday ununa ekşimiş maya katarak yapılan ekmek **el çıpbası**: hamuru elde açılan ve tandırda pişirilen bir çeşit ekmek **emek**: ekmek **epbeyh**: ekmek **eşkili**: ekşi hamurdan yapılan ekmek, bazlama (DS V, 1972) **gevrek**: mısır ya da buğday ununun kaymakla yoğrulmasıyla yapılan bir çeşit ekmek **gılık**: saçta pişirilen çörek **gıltır**: bulgur unundan yapılan ekmek **gircin**: ekmek **gidil**: mısır unundan yapılan ve saç üzerinde pişirilen bir çeşit ekmek **gilik**: saçta pişirilen küçük ekmek, çörek **gilikli**: simit biçiminde ekmek **gircin**: ekmek **gogo**: toprak kapta pişirilen ekmek **golit**: külde pişirilen küçük ekmek, kül çöreği **göyü**: mayasız ekmek **güdül**: mısır unundan yapılan ekmek **göbü**: saç ekmeği, bazlama **göbüt**: buğday ekmeği **gödek**: halka biçiminde yapılan ev ekmeği **güder**: mısır ekmeği **gagala**: ortası oyuk tandır ekmeği, bazlama (DS VI, 1972) **haçanpur**: mısır ve fasulye ile yapılan ekmek **hadala**: mısır unundan yapılan ekmek **hakırdaklı**: hamurun içine soğan ve kıkırdak konarak yapılan ekmek **halvalıkulluk**: bir çeşit ekmek **halu**: ekmek **hamırsız**: mısır unundan yapılan mayasız ekmek; mayasız hamura erimiş kuyruk yağı konularak yapılan bir çeşit börek **hamikolu**: hamsili ekmek **hamurdan**: Yahudilerin yaptığı bir çeşit ekmek **hamurlu**: mayalı hamurdan yapılan ve saç üzerinde pişirilen bir çeşit ekmek **hamursuz**: mayasız hamurdan yapılan yuvarlak çörek, ekmek; içine karanfil, çörek otu, sakız konularak mayalı hamurdan yapılan bir çeşit ekmek; tezek ateşi içine gömülerek pişirilen üç parmak kalınlığında mayasız ekmek **harcı ekmeği**: kepekli

undan yapılan esmer ekmek **harp:** ekmek **hasabır:** mısır ve fasulye karışımı undan yapılan ekmek **haşlak:** yarı pişmiş ekmek **hırınç:** el değirmeninde çekilen buğday unundan yapılan ekmek **hinne:** tandırda pişirilen ufak ekmek **hoçapu:** soya fasulyesi ve mısır unlarından yapılan kalın ekmek **hodul:** kapaklı leğende sıcak kül altında pişirilen ekmek **iyleme:** ekmek yapma **iri ekmeği:** iri undan yapılan yufka ekmeği **isgefe:** yufka ekmeği **homak:** yufka ekmeğinden yapılan büyük dürüm (DS VII, 1974) **kabertleme:** yağda kızartılmış ekmek **kade:** ortası yassı, yağlı bir çeşit ekmek **karım:** altı ay yetecek ölçüde yapılan yufka ekmek **karşiban:** saç ekmeği **kemhe:** ortası delik yumurtalı ekmek **kolot:** ocak ya da tandırda pişirilen una yoğurt, yumurta ve yağ karıştırılarak yapılan ekmek, bir çeşit pide **kömbe / kombe / kömeç / kömpe / könbe / kumpe / kümbe:** iki saç arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek; fırında pişirilmiş şişkin, yuvarlak ekmek; mayalı ekmek; yağlı ekmek; açılmış yufkaya patates, kavurma, soğanlı kıyma, haşhaş konularak yapılan saç ya da fırın ekmeği; süt, yağ ve şekerle yapılan bir çeşit çörek, kurabiye; tahin ve mısır unundan yapılan bir çeşit hafif tatlı; baklava **kukkan:** içi haşhaşlı küçük ekmek **kulik:** küçük ekmek, çörek **külümbe:** kalın saç ekmeği, bazlama **kocagörmez:** evde yapılan küçük somun (DS VIII, 1975) **öksüzdoyuran:** ekmek yapılırken en son yapılan kalın ekmek **ötmek:** ekmek **pabuşturma:** sulu hamura batırılıp kızartılmış ekmek **pazı / pazu / pzlama:** sac üstünde pişirilen ekmek, bazlama; börek; yufka (DS IX, 1977) **saçarası:** bakır tava içine konulan yağlı hamur parçalarının üstüne saç kapanıp altında ve üstünde ateş yakılarak pişirilen ekmek **saçısığağı:** ekmek yapılırken gelen kimseye verilen bir parça ekmek **saçkıran:** saç üstünde pişirilen kalın, yağlı yufka ekmek **saço:** ekmek **saysana:** düğüne armağan olarak götürülen ekmek **serlemeç:** kor üstünde pişirilen ekmek **serme / serit:** sac ekmeği **sırınsı:** kurutulmuş, çemensiz et; bayatlamış kuru ekmek **sine:** kızarmış ekmek, ekmek kabuğu **sinile:** bayram ve özel günlerde pişirilen, birkaç halka hamur bir araya getirilerek yapılan bir çeşit ekmek **susun:** ekmek **şepit:** yufka ekmekten daha küçük ve kalın ekmek; yufka ekmek; uzun, dar ve ince yufka **şıplak:** sacda pişirilen mayasız ekmek **tantur:** değirmenlerde yapılan küçük ekmek **taptapa / taplama / taptup:** kalın bazlamaya benzer bir çeşit tandır ekmeği; fırın ya da tandırda pişirilen kalın ekmek, somun; peksimet **toplama:** açık ekmek, yufka ekmeği; mısır ekmeği **torta:** külde pişmiş mayasız ekmek **tütsü:** kutsal günlerde yapılıp dağıtılan yağlı ekmek **sacaltı:** önce saç üstünde biraz pişirilip sonra tandırda pişirilen yufka ekmeği

saybezirme: mayasız sac ekmeği **sepit:** küçük sac ekmeği, bazlama **somun:** fırın ekmeği; iki okkalık buğday ekmeği **şepe:** mayasız hamurdan yapılan sac ekmeği **tadı:** mısır ekmeği **tetil:** yufka ekmeği **topuç:** bir çeşit tandır ekmeği ya da çöreği **sığirdili:** ince uzun francala (DS X, 1978) **uğut / uğunt / uhut:** yağmuru bol yılların buğdayı, unu; ondan yapılan kara kabarmamış ekmek **yağlama:** sacda pişmiş, üstüne tereyağı sürülmüş ekmek **yenir:** ekmek **yoka:** yufka ekmek **yufga / yufha / yufka / yuka / yuha / yuka:** ince açılmış hamurdan sac ekmeği; börek vb. için açılan ince hamur; pide; erişte **zımarı:** çiğ ekmek **zırbiya:** suya banılarak yenen, katıksız ekmek (DS XI, 1979) **öküzdili:** sacta pişirilen, oval bir çeşit ekmek **kartalaç:** sac ekmeği (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **ötpök:** ekmek, tatlı, pide **kajaan:** ekmek, tahıl **kalaş:** pişmiş ekmek **ak kalaş:** beyaz ekmek **açıgan kalaş:** ekşimiş ekmek **sugayrı:** kuru ekmek (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **ekmek:** ekmek **amursuz ekmek:** taze ekmek **hamursuz:** taze ekmek **malaylı:** mısır unu katılmış ekmek **pazı:** yufka (ekmek olarak) **somun:** somun (ekmek) **hamurlu ekmek:** iyi pişmemiş (hamur gibi) ekmek **amurlu ekmek:** hamurlu ekmek; mayalanmış hamur (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **nohçah:** yulaf unu ekmeği “*oray kızılgen sula hırazı; N. Nerbişev; geç biçilmiş yulaf tarlası*” **baton:** somun (ekmek) **halas:** ekmek “*stol üstünde hurug butılkalır, stakannar, halas oondahtarı: Masa üstünde boş şişeler, bardaklar, ekmek kırıntıları - V. Şulbayeva*” **halas iderge:** ekmek pişirmek **halbah:** yağda kızartılmış ekmek **ipek:** ekmek “*Hollarında çarım dıh îpek paza timîr ayağastıg sût tudın ip, kir kilgen: Elllerinde yarım ekmek ve demir kâsede sût tutarak girmiş. -V. Kobaykov*” **çağban ipek:** yavan, katıksız ekmek **puğday îpek:** buğday ekmeği **itpek / ipek:** ekmek **sdobnay îpek:** tereyağlı yumurtalı ekmek **siğaylıg ipek:** pişmemiş ekmek **astıg:** buğdaylı, buğdaydan, ekmekli, ekmeği olan **nohçah:** yulaf unu ekmeği **sayka:** küçük francala **bulka:** francala, çörek (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ötmek:** ekmek **dımmıl:** ekmek **gürden:** ekmek **gürte:** bir tür ekmek **malçı gircin:** bir tür ekmek, çörek **tender:** ekmek, çörek **narduv-katık:** mısır ekmeği **taba gircin:** tava ekmeği (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **bavırsaq:** lokma, Kazak Türklerinin hamurdan yapılan kendine has ekmeği **cayma:** ince ekmek **külşe:** hemen yoğrulan hamurdan ateşe gömerek

pişirilen ekmek **nan:** ekmek **toqaş:** ekmeğin bir türü **taba nan:** tava ekmeği (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **bölkö / bulka:** Rus. francala; Rus usuliyile pişirilmiş ekmek (mayasız yufkadan farklı olmak üzere) **kalaç:** Rus. beyaz ekmek, somun **tokoç:** ekmek **bölkö tokoç:** kömөçtön’de pişirilen ekmek, mayalı ekmek **toğuz tokoç:** buharının hamisi olan Behaeddinin ruhuna tasaduk edilen dokuz tane küçük ekmek **külçö:** küçüçük Özbek ekmeği (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **aşlık / epmek / etmek / papay:** ekmek **bulka:** beyaz ekmek “aşlığa yok buday aşar: ekmeği olmayan buğday yer” (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **non:** ekmek **nonsiz:** ekmezsiz **kunjutli non:** tahinli ekmek **uy noni:** ev ekmeği **makkajo’xori noni:** mısır ekmeği **yassi (yoyiq, yalpoq) temir tovada pishirilgan non:** sac ekmeği **tandir noni:** tandır ekmeği **tovada pishirilgan non:** tava ekmeği **chalpak:** yufka ekmeği **lavas:** lavaş **non turi:** somun (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kiliép:** ekmek (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **kalaş:** ekmek **ol kalaştı keşça;** o ekmeği kesiyor **itpek katpardı:** ekmek kurudu (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **baton:** somun ekmeği **hleb:** ekmek, somun **sayka:** küçük francala **kalaçık:** simit şeklinde ekmek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **buhanka:** somun **bir buhanka çörek:** bir somun ekmek **çörek:** ekmek “tamdırda çörek bişirdi / tandırda ekmek yaptı” **çörekli:** ekmekli **düz-çörek:** tuz ekmek **gıñır:** ekmek kenarı **nan:** ekmek, yufka **buğday nanı:** buğday ekmeği **petir:** mayasız pişirilen ekmek **possuk:** hamurdan yapılp, yağda pişirilen ince ve yumuşak ekmek **mayda un çöreği:** kaliteli undan yapılmış ekmek **galla ekmek:** tahıl/buğday ekmeği **çöregi köydür:** köy ekmeği **buğday nanı:** buğday ekmeği (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **oçaktan pişkan nan:** ocakta pişmiş ekmek **ciris nas:** kepekli ekmek **ğelle:** ekmek, tahıl **hemek:** ekmek türü **hornan:** buharda pişirilmiş ekmek **qotumaq:** ekmek **nan:** ekmek **ak nan:** beyaz ekmek **zagra nan:** mısır unu ekmeği **göş nan:** etli ekmek **maylik nan:** yağlı ekmek **pomnan:** kabarık ekmek, kepekli kabarık tandır ekmeği **yağlık nan:** yağlı ekmek **aknan:** buğday unu ekmeği **ponan:** francala **tokaç:** francala, çörek **yağlık tokaç:** yağlı francala (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Divan-ı Lugati’t-Türk’te, etmek biçiminde geçer. Etmek biçimi eski metinlerde tespit edilmiştir. Günümüz halk ağızlarında da *etmek, etmeh, etmah, itmek,*

e'mek biçimlerinde geçen bu kelime, Bitlis'te *etmeyh*'tir. Bu söz, Doğu Anadolu'da k sesinin yh biçiminde telaffuzuna gösterilecek ilgi çekici bir ses özelliğidir (Zülfikar, 2012: 13).

Kazaklarda ekmek yapımı: Pişirme usûlüne ve hamuru yoğurma şekline göre ayrı ayrı adlandırılır. Genellikle fırında pişmişine *ekmek*, ateşe gömüp pişirilene *kömbe*; tabakta, tandırda pişirilene *bäter*, kazanda pişirilene *karıma*, yağda pişirilenleri *bawırsak*, *şelpek* veya *cayma* diye adlandırılır (İsmail, 2002: 384).

Räsänen, Çağatay, Osmanlı ve Azerî Türkçeleri *lavaş* “ince buğday ekmeği; ince, büyük, yuvarlak ekmek”, Kırım ve Kazan Tatarcası *lawas*, Kazan Tatarcası *läväş* “kuru üzümlü küçük kek” anlamları ile birlikte Eski Uygur Türkçesi *liv-i aš-y* “kurban yemeği” sözcüğünü de tespit etmekte fakat *livi* sözcüğünün kökeni hakkında yorum yapmamaktadır. Çağatay ve Kazak Türkçelerinde belirlediği *nan* sözcüğünün Farsça *nān* olduğunu belirtmekte, *somun* “büyük yuvarlak ekmek” kelimesinin Bulgarcaya *samun* olarak geçtiğini ve Yunanca kökenli ? *ψωμίον* olabileceğini öne sürmektedir (Räsänen, 1969).

frencille/fırançile/francala “bir çeşit beyaz ekmek” Meninski'ye göre İt. *frangella* ‘pan di Padova’ kelimesinden fakat G. Meyer 1893 etimon göstemedi Rumenceden der. Fakat Rum. *franzela* olabilir (Tietze, 2009: 82).

Ögel, keteyi çoğu zaman külde pişirilen şekerli bir börek veya kurabiye olarak tarif etmektedir. (Ögel, 2000: 53)

Ekmek, çörek gibi yiyecekler, külün içine gömülerek pişirildikleri için bu ismi almışlardır. Kelime Farsçaya da *kumāç/kūmāç* “külde pişirilen mayasız ekmek” şeklinde geçmiştir: (Steingass: 2005)

Ögel, *büyük şölen gömeçleri* ve *külde pişirilen küçük ekmekler* olarak iki gruba ayırmakta, Anadolu'da görülen büyük şölen ve düğün gömeçlerinin derin önemli bir mânâ taşıdıklarını ifade etmekte, düğün şenliklerinde görmüş olduğu gömeç yapımını tarif etmektedir: *Ekseriya 50 veya daha fazla kiloya yakın olarak hazırlanmış bir hamur kümesi, sıcak külün altına gömülür ve külün altında pişirilir, gömeç somun şeklinde kabardıktan sonra, kabukları ayrılır ve içi iyice ufalanır, bundan sonra yağla karıştırılarak, misafirlere dağıtılır. Ögel, bazı yerlerde, kızgın bir tuğla üzerinde pişirilen, “içi kıymalı ve soğanlı ekmeklere” de, gömme adı verildiğini belirtmiştir (Ögel, 2000: 49-51).*

Kömbe diye umumiyetle ateşe, köze gömüştür pişirilen eti, ciğeri ve akciğeri, öbreği, döndürülmüş işkembe kıymalarını, ekmek patates yemeklerini söylerler. Fakat yol azıkları içinde kömbeye çoklukla gömüp pişirilen bol et gerekir. Kömbenin koyun kömbe, sılama kömbe, karın kömbe, tandır kömbe, cav cumır diye adlandırılan türleri vardır. Bu kömbeleri geleneğe göre kuzunun, semiz kuzunun, doğurmamış koyun ve kısır keçinin etini tamamıyla ateşe veya kızmış çukura gömerek pişirirler (İsmail, 2002: 384).

gömeç/gümeç/kümeç “kül poğaçası, kül ekmeği” < ET. komeç -maç/-meç ile biten yiyeceklerin tesiri altında (Tietze, 2009: 171).

gömmе/gömbe “mayalı ya da mayasız, yağlı ya da yağsız yapılan bir çeşit kül pidesi” <göm- + fiilden participium passivum manasında sıfat yapan ve dolayısıyla nomen concretum yapan —me eki. (Tietze, 2009: 171).

girdе “sacda pişirilen yağlı ince ekmek, gözleme” *Far.* *girda* “bir çeşit yuvarlak fakat ince olmayan) ekmek, *gird* “yuvarlak” kelimesinden (Tietze, 2009: 156).

3.10.2. Arpa / Çavdar Ekmeği

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **arpa etmeği**: arpadan yapılmış ekmek “*yanmış arpa etmegi, acı soğan öyünü değil*” [74A5] [75A12] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **nân-ı cevîn**: *Far.* arpa ekmeği **hubz-i şâir**: arpa ekmeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **arpa ekmeği**: arpa unundan yapılan ekmek “*Bilmezsın belki arpa ekmeği de İran'da fakirliğin sembolüdür. -T. Buğra*” **çavdar ekmeği**: çavdar ve buğday unundan yapılan ekmek (TDK, 2019) **şapalah / şapalak**: arpa ekmeği (DS X, 1978)

Hakas Türkçesinde = **arış ipek**; çavdar ekmeği **çadığan**: kışlık çavdar (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **javdar noni**: çavdar ekmeği (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **itpek**: çavdar ekmeği (ŞS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **arpa çörek**: arpa ekmeği (TTS, 1995)

3.10.3. Peksimet

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **baksimat** / **beksimet** / **beksumat** <Yun. **paksimadi**: peksimet (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **beksimat**: Far. katı ekmek, peksimet, pesmet **hubz-i rûmî**: Ar. peksimet (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **peksimet**: Rum. pişirildikten sonra dilimler hâlinde kesilerek ısı ile kurutulmuş, uzun süre dayanabilen ekmek “*Yanımızda, ne olur ne olmaz diye alınmış yarım çuval peksimet vardı. – H. E. Adivar*” **Beypazarı kurusu**: genellikle baklava dilimi biçiminde bir tür peksimet **galeta**: İt. fırında pişirilerek kurutulmuş yuvarlak peksimet (TDK, 2019)

Altay Türkçesinde = **sukayrı**: peksimet (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **pesmet**: peksimet, poğaça **kuriçka**: ekmeğin kabuğu, peksimet (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **suhar**: peksimet, galeta (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ötmek kathan**: galeta, kuru pasta (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **suxari**: peksimet (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **suhar**: peksimet, kuru pasta (TUTS, 2003)

Değerlendirme: *galeta* “peksimet” < İt. *galleta* < Fr. *galette* [*galet* ‘yuvarlak çakıl taşı’ kelimesiden] Gemici dili terimi olarak Akdeniz’de yayılmıştır, Kahane Tietze. (Tietze, 2009: 95).

3.11. Yemek Çeşitleri

3.11.1. Bulamaç / Lapa

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ügra**: bulamaç, öz, lapa **üyür**: lapa, bulgur (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **talqān**: kavut, arpanın unundan yapılan bir bulamaç “*oglum öğüt algıl / biligsizlik ketēr / talqān kimniğ bolsa / aňgar bekmes qatār*” **bulgama**: yağsız ve tatsız bulamaç (yulaf lapası) **telbîne**: kepek ununun süt ve balla karıştırılmasıyla yapılan bir bulamaç (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **bulamak** / **bulğamaç**: bulamaç [NF 108/2, İML 165] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kuymak**: un ve süt ile yağda pişirilmiş bulamaç (KTS, 2007)
bulamaç: bulamaç, un çorbası (DMLT, 2018) **aşide** / **bulamaç** / **bulğamaç**: bulamaç, un çorbası **kavut**: darıdan yapılan bir yemek (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **un aşı**: bulamaç, hamur işi (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bulamaç**: bulamaç “*Tuza damlat şuyı ile bulamaç Kabûl it sözümi usta gözüñ aç*” [1545] (KK, 2007) **ahîha**: Ar. bulamaç denilen yemek **ârdhâle** / **ardtûle** / **arddûle**: Far. bulamaç denilen yemek **besîse**: Ar. bir çeşit yemek, un ile yağdan yapılan bir çeşit bulamaç **harîka**: Ar. bulamaç, yulaf ve sâire lâpası **asîde**: Ar. bulamaç; tâze bamya, un, et suyu, ve tereyağı ile pişirilen bit türlü Arap yemeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **lapa**: Rum. nişastalı tanelerin, su ile kaynatılarak bulamaç kıvamına getirilmiş durumu “*bulgur lapası, pirinç lapası*” (TDK, 2019) **andal**: tuzsuz pirinç lapası **açamak**: mısır unundan yapılan üstüne tereyağ dökülen yemek **asıda**: bir yemek çeşidi **arapaşı** / **arabaşı**: arpa ve darı unu ile şekerden yapılan bir çeşit yemek **alvenet**: yumurtayı yağda unla pişirip, üzerine yoğurt dökülerek yapılan bir yemek (DS I, 1993) **bakırdan**: mısır unundan yapılan yemek, kaçamak (DS II, 1965) **dolaz**: yağsız bulamaç; yağda kavrulmuş unu su ile pişirerek yapılan bir çeşit yemek (DS IV, 1969) **haşıl** / **haşıl** / **hışır**: buğday, mısır ya da darı unundan yapılan bir çeşit yemek; tarhana mayası, mısır unundan yapılan bulamaç; pirinç, darı, mısır yarmasından, bazan da süt karıştırılarak yapılan lapa (DS VII, 1974) **kaçamak**: bir çeşit çoban yemeği “*Akşama kaçamak var.*” (DS VIII, 1975) **lepsi**: mısır unundan yapılan lapamsı bir yemek (DS IX, 1977) **salak**: lapa **semür**: darı lapası **süt lapası**: pirinç, süt ve yağla oluşan bir yemek **şaraşura**: domatesli, soğanlı pirinç lapası **şile**: pirinç ya da bulgur lapası (DS X, 1978) **yağlaş**: un ve su karıştırılarak pişirilip, üstüne yağ dökülerek yenilen bulamaç; nişastayla yapılan bir yemek **yepindi**: ıslatılmış ekmeğin üstüne sadeyağ dökerek yapılan bulamaç (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **kaşa**: lapa (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **sula pothı:** yulaf lapası **mais pothı:** mısır lapası **kaşa:** bulamaç
“samnahtan ahsına kaşa şuhça / kaşıkla ağzına bulamaç koyuyor. -V. Şulbayeva”
pothı: lapa, hamur (un ve yağdan) (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **basta:** mısır ya da buğday unundan yapılan bir tür
Karaçay-Malkar yemeği, lapa **kak:** Kafkasyalılara özgü yemeklerden; mısır unundan
yapılan bir tür lapa **tıldan:** lapa, bulamaç **uşkubasta:** darı lapası **halpama:** mısır unuyla
yapılan bir tür yemek **kalıt:** kavrulmuş undan yapılan bir yiyecek (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **bilamıq:** bulamaç (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **bulamık:** bulamaç **çalmakey:** bulamaç “kıımızga talkandan
çalmabey kılıp içti: kırmızı kavut katarak bulamaç yapıp içti” **şoola:** Far. etli pirinç
lapası (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **bulamıq:** bulamaç (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **xaahı:** bulamaç (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **çorug:** lapa, bulamaç (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kadık:** lapa, bulamaç **kaşa:** bulama, lapa (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **şüle:** pirinç lapası **etli şüle:** etli pirinç lapası **gorçıçnik:** hardal
lapası **gorçıçnil yap-** / **goy-:** hardal lapası yapmak **köce:** lapa, bulamaç (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **bulmak:** lapa, bulamaç **botka:** lapa, bulamaç **omaç:** lapa,
bulamaç, sütlaç **sümilek:** buğday lapası (YUTS, 1995)

Değerlendirme: İsmail, undan, talkandan, buğday yarmasından yapılan lapanın bir türü
olduğunu, bilamığın daha çok yaşlılar ve çocuklar için özel olarak yapıldığını ifade
etmektedir (İsmail, 2002: 385).

Räsänen, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri lapa “koyu yulaf lapası” olarak tespit
etmektedir (Räsänen, 1969).

aside/heside “bir yemek çeşidi” < Ar. ‘asīda “un ile yağdan ibaret bir yemek (Tietze,
2002: 134).

bulamaç “civık hamur” < *bulama* + *aş* (Tietze, 2002: 322).

3.11.2. Bumbar

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **sugut**: baharat, pirinç ve etin bağırsağa doldurulmasıyla yapılan sucuk; pişirilir ve yenir (DLT, 2005)

Eski Anadolu Türkçesinde = **mumbar**: *Far. (bumbar)* bumbar **yagördegi**: yağda kızartılmış bağırsak dolması **yağbağır**: koyunun bağırsağı içine doldurulan kıyılmış ciğer ve iç yağıyla yapılan yemek, mumbar içine doldurulan kıyılmış ciğer ve iç yağı (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bûmbâr / bûnbâr**: *Far.* bağırsak, kıyma, pirinç ve sâire ile doldurularak yapılan bir yemek **cerband**: *Far.* bumbar (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bumbar** *Far.* büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kalın bağırsağı; bu bağırsağa ciğer, kıyma, pirinç veya bulgur doldurularak yapılan yemek: bumbar dolması (TDK, 2019) **çöz**: bumbar, bağırsak **cörme**: işkembe içine yağ doldurularak veya kızartılarak yapılan yemek (DS III, 1968) **içli**: bumbar dolması (DS VII, 1974) **kakriç**: kuzu bağırsağından yapılan kebab **kibemumbar**: işkembe ve bağırsağın içine pirinç ve kıyma doldurularak pişirilen yemek (DS VIII, 1975) **mumbar / mimbar**: kalın bağırsağa, kıyma, ciğer, pirinç, soğan doldurularak yapılan bir çeşit yemek (DS IX, 1977) **sohta**: bumbar dolması **şirden dolması**: bumbar (DS X, 1978)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **içek**: mumbar, sucuk (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **ichak-chavoq**: bumbar (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *bumbar/mumbar* kelimesini, “sosislik yağlı bağırsak” olarak kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

bumbar/bombar/mumbar “koyun veya başka hayvanların kalın bağırsağı ve ondan yapılan yiyecekler” < *Far. mubār* > *mumbār* > *bumbār* (Tietze, 2002: 325).

3.11.3. Ciğer Yemekleri

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **Arnavut ciğeri**: tavada kızartılarak yapılan ciğer yemeği **ciğer sote**: sote **ciğer taptapası**: karaciğer ve akciğerin bulgurla karıştırılıp köfte biçimi

verilerek ve üzerine tereyağı dökülerek hazırlanan bir yemek (TDK, 2019) **kırıntı:** hayvanların böbrek, ciğer, yürek vb. etleri ile yapılan kebab (DS VIII, 1975)

Kırgız Türkçesinde = **olobo:** süt ve yağla doldurulan koyun ciğerinden suda haşlanmak suretiyle yapılan yemek **cörgöm:** (uzunca parçalar şeklinde doğranmış ve bağırsaklarla sarılmış olan) ciğerden ve işkembeden yapılmış olan aş (KS,1998)

Özbek Türkçesinde = **jigar qovurdoq:** arnavut ciğeri (TÖS, 2018)

3.11.4. Dolma / Sarma

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **biber dolması:** dolma **dolma:** tavuk, kuzu gibi hayvanların veya biber domates vb. sebzelerin içine pirinç ve başka şeyler doldurarak pişirilen yemek

dolmalık: dolma yapmaya yarar “*dolmalık fıstık*” **domates dolması:** dolma **ekmek**

dolması: soğan, maydanoz ve baharatın somon ekmeğine doldurup pişirilmesi ile

hazırlanan bir yemek türü **kabak dolması:** sakız kabağının içi oyularak kıyma veya

çeşitli sebze doldurulmasıyla yapılan bir yemek türü **salatalık dolması** salatalığın içine

bulgur ve et konularak, genellikle üzerine yoğurt ve yağ gezdirilerek hazırlanan bir

yemek türü **uskumru dolması:** bir türlü uskumru yemeği **yalancı dolma:** biber,

patlıcan, asma yaprağı gibi sebzelerle yapılan, kıymasız, zeytinyağlı dolma “*Büyük bir*

itina ile yalancı dolma doldurdu. – H. E. Adivar” **yaprak dolması:** sarma **zeytinyağlı**

dolma: malzemesi zeytinyağı ile pişirilip hazırlanan dolma, yalancı dolma **sarma:**

lahana, pazı ve üzüm yaprağının hazırlanan içle sarılmasıyla yapılan etli veya

zeytinyağlı yemek **zeytinyağlı sarma:** malzemesi zeytinyağı ile pişirilen sarma **etsiz**

kelem: zeytinyağlı olarak yapılmış lahana sarması **lahana sarması:** sarma **tavuk**

sarması: haşlanmış havuç, kabak ve tavuk göğsüyle hazırlanan, üzerine salça ve

yoğurtlu sos dökülerek servisi yapılan bir yemek **yaprak sarma:** sarma **bamya dolması:**

bamyaların sapları açılıp içine pirinç konularak hazırlanan bir yemek türü (TDK, 2019)

aprak dolması: lahana ile sarılan etsiz bir çeşit dolma (DS I, 1993) **bat:** soğan, ceviz,

tuz, bulgur, kırmızı biber, domates, maydanoz karıştırılarak yapılan, asma yaprağına

sarılıp ciğ yenilen dolma (DS II, 1965) **cıbiz dolma:** bulgurla yapılan yoğurtlu

sarmısaklı dolma (DS III, 1968) **dombay:** asma yaprağından yapılan dolma; lahana

dolması (DS IV, 1969) **efelek dolması:** bir çeşit yemek adı (DS V, 1972) **halep:**

oyulmuş patlıcan, patlıcan dolması (DS VII, 1974) **karaçıkı:** yaprak dolması

karahaber: yaprak dolması (DS VIII, 1975) **yalancı / yalancı dolma:** asma yaprağıyla yapılan zeytinyağılı dolma **yığma:** lahana, pazı dolması **yalancı sarma:** lahana yaprağıyla yapılan etsiz sarma **yapık:** asma yaprağıyla yapılan sarma (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **dolma:** dolma **dolma biber:** biber dolması **sarma:** sarma, bir tür yemek (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **do'lma:** dolma **pomidor do'lmasi:** domates dolması **uzum yaprog'idan qilingan do'lma:** yaprak dolması **zaytun yog'li do'lma:** zeytinyağılı dolma **karam do'lma:** lahana sarması **o'rash / do'lma:** sarma (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **dolama:** dolma **kelem dolaması:** lahana dolması **üzüm yapragınıñ dolması:** üzüm yaprağı sarması (TTS, 1995)

Değerlendirme: *dolma* “kıyma ya da pilâvla doldurulan biber, patlıcan vs.” < *dol-* fiilden sıfat ve dolayısıyla isim yapan *-ma* eki (Tietze, 2002: 576).

3.11.5. Et Yemekleri

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **sīm sīmrāq:** bir yemek adı. Baş pişirilir ve sonra küçük küçük doğranır; bu parçalar güvece konur ve baharat eklenir. Bu karışımın üzerine ekşi yoğurt dökülür ve olmaya bırakılır (Çigil lehçesi) (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **köptelük:** *Far.* + *T.* undan ve etten yapılan bir yemek (KLS, 1992)

Eski Anadolu Türkçesinde = **çevirme / çevürme:** şişe geçirilerek kızartılmış kuzu, tavuk vb. **ege:** kazanda pişirilmiş kaburga yemeği (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde= **Çerkez tavuğu:** tavuk, hindi vb. kümes hayvalarının etinden yapılan ve salçasına dövülmüş ceviz, biber katılarak hazırlanan bir yemek **meyhane tavuğu:** kavrulmuş soğan, domates, pirinç karışımının tavuk budunun üzerine dökülüp fırında pişirilmesiyle hazırlanan bir yemek türü **şnitzel:** *Alm.* dana veya tavuk etinin galeta ununa bulanıp kızartılması ile yapılan bir yemek türü **et lokması:** kemiksiz ve yağsız kuşbaşı etten yapılan bir tür yemek **et sotesi:** sote **sote:** *Fr.* küçük küçük doğranmış et, ciğer, böbrek vb. şeyler yağda hafifçe kavrulduktan sonra su, domates, biber vb. katılarak yapılan yemek **fondü:** *Fr.* terbiyelenmiş ve şişe dizilmiş kuşbaşı etin

veya peynirin yağda pişirilmesiyle yapılan yemek **gulaş**: *Mac.* etli, salçalı bir Macar yemeği **kapama**: taze soğan ve marulla pişirilmiş kuzu eti yemeği **kotletpane**: *Fr.* galeta ununa bulanarak yağda kızartılmış pirzola **kuzu kapama**: kemikli kuzu etinin, arpacık soğanı, yeşilsoğan, havuç, dereotu ile birlikte ağır ateşte pişirilmesiyle yapılan bir yemek türü **analı kızlı**: yuvalama **yuvalama**: ince bulgur, soğan ve yağsız kıymanın yoğrulup küçük köfteler hâlinde et suyu ve nohut ile pişirilmesiyle hazırlanan bir yemek türü, analıkızlı, **rosto**: *İt.* haşlandıktan sonra veya doğrudan doğruya kızartılarak pişirilen, dilim dilim kesilen et **yaprak döner**: içinde sıkıştırılmış et bulunan, piştikten sonra yaprak inceliğinde kesilen döner **şahlık**: baharatlı sirkeye yatırılmış koyun etinden hazırlanmış bir yemek türü **kelle**: *Far.* koyun, kuzu ve keçinin pişirilmiş başı **hamsikuşu**: baharat, un ve yumurtaya bulanarak yapılan hamsi tava **kıymalı yumurta**: içine kavrulmuş kıyma konularak hazırlanan yumurtalı yemek **pastırmalı yumurta**: pastırma kavrulduktan sonra üzerine yumurta kırılarak yapılan bir yemek türü **sucuklu yumurta**: kavrulmuş sucuğun üzerine yumurta kırılarak yapılan bir çeşit yemek (TDK, 2019) **aşşir**: et ve buğday ile yapılan bir çeşit yemek (DS I, 1993) **baba kanuş**: hünkarbeğendi **bardak güveci**: toprak çömlek içinde pişirilen etli yemek **boş**: koyunun yahut keçinin böğür etleri dikilip içine üzüm pirinç v.s. doldurularak fırında pişirilmek suretiyle yapılan yemek **banduma** / **bandurma**: tavuk veya hindi suyuna parmak kalınlığında dürülmüş yufkaları batırıp, tepsiye dizdikten sonra üzerine hindi veya tavuğun etleri konularak yapılan yemek **ballıtava**: tepsi içinde fırına verilerek kızartılan, etin yağı içine süzdürülmüş bal katılarak yapılan bir yemek **buğulama**: balığın, su koymadan yahut üstüne soğan doğrayıp bir kağıda sarılarak yapılan yemeği **bıkla**: kıymalı yumurta (DS II, 1965) **çopur**: ekşili et yemeği **çokratma**: balık yumurtasından yapılan bir yemek **çıtlama**: bir hamsi yemeği **çirli**: et ve meyve kurusu ile yapılan bir çeşit yemek **cıyıklama**: yumurta, kıyma, biber, bal ve yağla yapılan yemek (DS III, 1968) **dös**: koyun buduna pirinç doldurup fırında kızartarak yapılan pilavlı kebab (DS IV, 1969) **eğşileme**: kuş eti ve soğanla yapılan yahniye benzer yemek **eşir**: kabuğu soyulmuş buğday ve etle pişirilen bir çeşit yemek (DS V, 1972) **gerdan**: davarın boyun etiyle kuru üzüm ya da mürdümeriği kurusundan yapılan bir çeşit yemek **goraçan**: kömür üzerinde pişmiş et **germeç**: köz üzerinde bütün olarak kızartılmış piliç, kuş vb. hayvanlar (DS VI, 1972) **hamsikolu** / **hamsikuşu**: hamsi, mısır unu ve sebze karıştırılarak yapılan bir çeşit yemek **hardumya**: koyunun ince bağırsağından yapılan

bir çeşit yemek **heriklet**: erikle pişirilen etli bir çeşit yemek **herise**: az kavrulmuş un ve tavuk etiyle yapılan pelte şeklinde bir çeşit yemek (DS VII, 1974) **kabırka**: kuzu dolması **koraçan**: kömür ateşinde pişirilmiş et **kelleküpe**: paça yemeği **közleme / kozlama**: külbastı, ateşte pişirilen et; ateş üstünde pişirilen sebze, meyve ve her şey; bir çeşit hamur yemeği; ateşte pişirilmiş patlıcandan üzerine yoğurt dökülerek yapılan bir yemek (DS VIII, 1975) **orta dolması**: boşbögür denilen et parçasının kuzu dolması gibi doldurulmuşu (DS IX, 1977) **saçkavurması / saçkebabı**: saçta içyağ ile kızartılan ve üstüne yoğurt dökülerek yapılan et yemeği **sırın**: ekmek, pide ya da yufka parçalarının üstüne haşlanmış kuşbaşı et ve sarmısaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek; katlanarak kesilmiş yufka üstüne tatlı dökülerek yapılan yiyecek **saz**: kavrulmuş un içine sirke, soğan ve et konularak pişirilen yemek **sura**: koyun, kuzu kaburgası içine pirinç doldurularak yapılan yemek, döşdoldurması **surkuç**: soğanla kavrulmuş sığır kıyması **süzekyapması**: süzgeçte buğuyla pişirilen et ve bulgurdan yapılan yemek **şiveydiz**: taze soğan ve etle yapılan bir çeşit yemek (DS X, 1978) **üzümlü**: üzüm, et pekmeze yapılan bir düğün yemeği **yahni / yahnı**: soğanlı et yemeği; etli fasulye; sulu ve etli sebze yemeği; sulu köfte; tas kebabı **yalancı**: kaburga dolması **üzüm eriği kallesi**: üzüm eriği ve etle yapılan bir yemek **üzümlleme**: et, yağ, üzüm ve erikle pişirilen bir yemek; haşlanmış kuru üzümün üstüne, kızarmış yağ dökülerek yapılan yemek **yırtmaç**: üzüm yaprakları, kıyma ve pastırmayla yapılan ekşi bir yemek **zürbiye**: yahni (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **lokma mancası**: et kızartması; bir yemek türü **kalle mancası**: Ayva ve et ya da et, bulgur ve lahanadan yapılmış yemek **kalle**: lahana, pirinç ve etle yapılan bir yemek (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hırban**: bir et yemeği **toyma**: bir tür et yemeği **oramcılı**: bir Hakas yemeği (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **lebje basta**: tavuk etinden yapılan bir tür yemek **libija**: tavuk ya da etle yapılan soslu Karaçay-Malkar yemeği **tavuk libija**: tavukla yapılan libija **et libija**: etle yapılan libija **tuzlama**: paçadan yapılan bir yemek **cörme**: işkembeden yapılan Karaçay-Malkar yemeği **ilibje**: tavuk etinden yapılan bir yemek **calbavur**: iç yağına sarılan karaciğerden yapılan bir yemek (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **narın**: üzerine çorba dökülmüş ve ufak doğranmış etten ibaret olan yemek **kalca**: loğusaya verilen etli yemek (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **qayla**: sote (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **şorsuv:** etli bir yemek türü **çekdirme:** az suyla yapılan bir tür et yemeği **şara:** eti küçük parçalara ayırdıktan sonra tuzlayıp közün üstünde pişirilen yemek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **göşlük aş:** etli yemek (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Uygur, Karahanlı, Osmanlı, Teleüt, Kazak, Kırgız Türkçelerinde *ät*, Hakas ve Kazan Türkçelerinde *it* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

analı kızlı “içinde kesilmiş hamur bulunan mercimek çorbası” (Tietze, 2002: 94).

döner “sakuli şişteki kebaptan kesilen et; döner kebabın kıyası” *dön-* fiilinin, sıfat ve dolayısıyla isim olarak kullanılan geniş zaman fiilsıfatı (participium aoristi) (Tietze, 2002: 587).

3.11.6. Hamburger / Tost

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **hamburger:** Alm. iki parça yuvarlak ekmeğin arasına yerleştirilen köfte ile yapılan bir sandviç türü **tost:** İng. içine peynir, sucuk vb. konularak özel makinesiyle gevretilip kızartılmış ekmek **yengen:** içine salam, sucuk, kaşar, ketçap, mayonez, turşu vb. konularak hazırlanan tost (TDK, 2019)

Özbek Türkçesinde = **buterbrod turi:** tost **gamburger:** hamburger (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sandviç / buterbrod:** sandviç (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **buterbrod:** sandviç (TUTS, 2003)

Değerlendirme: Hamburger ve tost Batı mutfağından Türk mutfak kültürüne geçmiş hızlı yemek çeşitleridir.

hamburger “arasına Almanya’nın Hamburg şehrine ithaf edilen köfte parçası konarak yenen sandviç; ABD’ye Alman muhacirlerce götürülmüştür. İsmi ekmekten değil, arasındaki et parçasından almıştır. (Tietze, 2009: 245).

3.11.7. Hamur Yemekleri / Manti

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **usbarı:** külde pişirilen ekmeğin yağın içine ufalanması ve bu karışımın üzerine şeker dökülmesiyle yapılan bir yemek (DLT, 2005)

Çağatay Türkçesinde = **haşal**: çirişli bir nevi un aşıdır, şariya hamur aş (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kuşdili**: erişte gibi bir hamur yemeği (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çiftlik mantarı**: hamur parçalarının çay tabağı büyüklüğünde açılmasından sonra içine kıyma, soğan, pazı, havuç, tuz ve karabiber konup tavada pişirilmesiyle hazırlanan bir yemek türü **kırcı mantı**: küçük ve içi iyi doldurulmuş mantı **mamaliga**: Rum. kaynar suda haşlanıp üzerine yağ gezdirilen mısır unu yemeği **mantı**: içine kıyma konularak küçük bohçalar biçiminde dürülen hamur parçalarıyla hazırlanan yemek **papara**: Rum. ekmek, peynir ve et suyu veya süt ile yapılan bir yemek türü **piruhi**: Rus. un, yumurta, tulum peyniri, tereyağı, et suyu ve ceviz içinden yapılan bir hamur yemeği **yağlama**: yufkaların tavada pişirilmesinden sonra aralarına kıymalı iç konulup üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek hazırlanan bir yemek **yağ mantısı**: hamuru kalın bohçalar hâlinde hazırlanan, bol yağlı olarak pişirilen bir mantı türü (TDK, 2019) **aluşga**: nohutlu et veya tavuk suyuna kuşbaşı büyüklüğünde, yumurta ile yoğrulmuş hamur parçaları konulmak suretiyle yapılan yemek **aladana**: peynir, soğan ve yufka ekmekle yapılan bir çeşit yiyecek (DS I, 1993) **böraşı**: mantıya benzer, daha sulu bir yemek **bezenegaşi**: ekmeğin yağda kızartılmasıyla yapılan bir çeşit yemek **beziryanası**: bayat ekmek kabuğundan yapılan bir çeşit yemek **banmaç**: unlu yapılan sirkeli ve sarmısaklı bir yemek **bırtlak**: hamurdan yapılan bir yemek, lokma (DS II, 1965) **cergebaz**: mayasız hamurdan yapılmış ekmek ufalanarak üzerine kızgın yağ ve yoğurt dökülerek yapılan bir çeşit yemek **cacık**: ayran içine yufka kırıntıları atılarak yapılan yiyecek **çomaç / çomah / çomak / çomar / çomarma**: yufka ekmeğinin içine peynir veya kıyma konularak yapılan dürüm **cumur / çimur / çumur**: yağda kızartılmış ekmek; peynirle taze mısır ekmeğinden yapılan bir çeşit yemek (DS III, 1968) **döymeç / dövmeç**: taze ekmeği tereyağına doğrayıp bal ve yumurta ile pişirerek yapılan bir çeşit yemek **döğmeç / dögmec**: doğranmış ekmeği yağda kızartarak yapılan yemek **doğramaç / dogramaç**: yağda kızartılan ekmek parçaları; ekmeği süt, yoğurt, ayran içine doğrayarak yapılan yiyecek, papara **döğmeç / düğmaç / düğmeç / döğme / döğme**: doğranmış ekmek ya da yufkayı yumurta ile yağda kızartarak yapılan yiyecek; sadeyağ içine mısır ekmeğini ya da taze ekmeği doğrayarak yapılan yiyecek **düğmeç / düğmaç**: sıcak mısır ekmeğini ufalayıp yağda kızartarak yapılan bir çeşit yiyecek **dürüm / durum**: yufka ekmeğinin içine çeşitli katıklar konularak sarılmış durumu (DS IV, 1969)

ekmek aşısı: kurumuş ve bayatlamış ince ekmek dilimlerini soğan, kıyma ya da bulgurla pişirip, üzerine sarımsaklı yoğurt dökerek yapılan bir çeşit yemek **ekmek uması:** ufalanmış ekmeği yağda kızartarak yapılan bir çeşit yemek **epbey aşısı:** doğranmış ekmeğin üzerine yağlı ve yumurtalı su döküp pişirerek yapılan bir çeşit yemek **fangirifingil:** mantı (DS V, 1972) **galacoş:** bir çeşit yağlı hamur yemeği **gogoç:** yufka ekmeğin arasına yağ, bal, reçel ve daha çok peynir koyarak yapılan dürüm (DS VI, 1972) **haluşga / haluçka:** dörtköşe biçiminde kesilip üçgen gibi katlanarak yapılan bir çeşit hamur yemeği, mantı **hamur boranisi:** mantı yemeği **haluşka:** arpa ve mısır unundan yapılan bir çeşit hamur yemeği **henkal:** etli, yoğurtlu, sarımsaklı hamur yemeği **holuşga:** kare kare kesilmiş yağlı hamur yemeği **hoppur:** mısır unundan yapılan bir çeşit hamur yemeği **höşmer:** bir çeşit hamur yemeği **ısırın:** saça pişirilen doğranmış yufka üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek **ıslama:** sigara böreği biçiminde kesilmiş hamurları hindi suyunda pişirerek yapılan bir çeşit yemek; doğranmış ekmeği yağ ile sıcak su ya da et suyuyla sahanda pişirerek yapılan bir çeşit yemek; yumurta karıştırılmış yağlı suya ekmek doğranarak yapılan bir çeşit yemek **isirin:** yoğurt ve yufka ile yapılan bir çeşit yemek (DS VII, 1974) **kırpuk:** mantı yemeği **kulak aşısı / kulak / kulak çorbası / kulaklı çorba / kulaklı hamur:** sarımsaklı yoğurt dökülerek yenilen bir hamur yemeği, mantı **kundüme:** kıymalı bir çeşit hamur yemeği (DS VIII, 1975) **marça:** mantı **narma:** tuz ve karabibere batırılmış ekmek lokması (DS IX, 1977) **sıkma:** içine soğan ve kıyma konularak sıkılan mantı **sıran:** bir çeşit mantı **sübere / sübereği:** mantı **şışperek:** mantı **sıran:** kesilmiş yufkaların üstüne sarmısaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek **sirin:** hamur, yağ ve kuruttan yapılan yemek **silimsi:** turşu suyu, ekmek ve sarmısaktan yapılan yemek **sakalaçarpan / sakalisarkan:** hamur ile mercimek karıştırılarak yapılan yemek **sürün:** bir çeşit hamur yemeği **sıkma:** arasına peynir, kıyma konarak katlanmış sac ekmeği, dürüm **somak:** peynirle yapılan dürüm (DS X, 1978) **üfelemeç / üğmeç:** yufka ekmeğin ufalanıp, yağda kızartılmasıyla yapılan bir yemek **yanaşı:** üçgen biçiminde kesilen hamurla yapılan bir yemek **yeş:** ekşi hamurdan yapılan bir çeşit yemek **yağlufak:** yufka ekmeğin hafifçe ıslatılıp doğrandıktan sonra, yumurtayla birlikte yağda pişirilmesiyle yapılan bir yemek **yumbaç:** taze mısır ekmeği arasına peynir konularak yapılan yiyecek (DS XI, 1979) **boaça:** tavada kızarmış, arasına peynir konarak yapılmış kalın ekmek (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **mamaliga:** kaçamak, mısır ekmeği (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **satırma**: un ve yağın katılmasıyla yapılan millî yemek (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **beşbarmak**: etle yapılan hamur işi bir yemek **kaşık börek**: bir tür mantı **suv börek**: bir tür mantı **hımkal**: Karaçay-Malkar hamur işi yemeklerinden biri **karakay**: Karaçay-Malkar hamur işi yemeklerinden biri **lokum**: içine et konularak yapılan hamur işi bir yemek türü **çungko**: sıcak çöreğin yağ ile karıştırılması ile yapılan bir yemek türü **çumok**: taze tereyağına ekmek parçaları atılarak yapılan bir yemek **tsunku**: taze tereyağına ekmek parçaları atılarak yapılan bir yemek (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **pelmen**: hamurdan yapılan yemek çeşidi **narın**: hamur ve et ufak-ufak kesilerek üzerine et suyu koyulmak suretiyle yapılan yemek çeşidi **tuşpara**: hamurun arasına et koyarak suyla kaynatmak suretiyle pişirilen yemek **şelpek**: ince hamurun kızgın yağa konularak kızartılması **soruz möreze**: peynir ve unla yapılan bir yemek (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **mantuu**: Çin. mantı (buharda pişirilmiş) **cayıbaş**: haşlanmış hamur parçalarıyla ve yoğurtla yapılan bir yiyecek (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **hingkal**: mantı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **chuchvara** / **manti**: mantı **yog'li manti**: yağ mantısı (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **mançı**: mantı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **ovmaç**: doğranmış sıcak ekmeği yağda ezerek pişirilen bir yemek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **mantu**: mantı **cuvava**: mantı **çöçüre**: mantı **xoşan**: yağda kavrulmuş mantı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Beşparmağın hazırlanışı şu şekildedir: Etler büyük kazana yerleştirilir ve üzerine soğuk su konulur. Kazanın kapağı kapatılır. Ateş yavaş yavaş canlandırılır. Etler karıştırılır. Azca tuz konur ve ateşi an yavaş hale getirir. Etler tamamen piştikten sonra kazandan tencereye alınır, et suyu kazanda kalır. Daha önce özel olarak haşlanan hamur ve patatesi sinilerin içine yerleştirilir. Bunların üzerine ayrı ayrı uzuv halinde etler konur. Bir taraftan hazırlanan sinilerin sayılarına göre et suyunu büyük bir kâseye doldurur ve üzerine karabiber, doğranan soğan konur ve üstünü kapatır. Biraz dinlendikten sonra güzel tuzluk olur. Et dolu sinileri tuzlukla birlikte misafirlerin önüne konur. Bu yemeğe bazen “bes parmak”, bazen de “narın” denir (İsmail, 2002: 381).

Mantı hamuru un, tuz, su ve bir yumurta ile hafif sertlikte yoğrulur. Açılan daire şeklindeki hamurların ortasına, yağlı kıyma, az miktarda rendelenmiş soğan, tuz, karabiber ile karıştırılarak yapılmış olan malzemeler konur. Birbirine yapışmayacak şekilde buharda pişirilir (İsmail, 2002: 385).

3.11.8. Kavurma

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **kavurma**: yağda kızartılmış et parçası (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **kavudak**: kavurma, yağda kızartıp pişmiş et, kızartma (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kavurma**: kuru et, yağda kızartılmış et, kavru olarak pişirilen et “*Kara kavurma bişirüp kırk beg kızına iletün*” [28A2] [28B1] [28B13] (DK, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **sızgıt**: kavrulmuş et, kavurma **sac kavurması**: küçük doğranmış koyun etinin ağır ateşte pişirilip soğan, domates, yeşilbiber, dereotu eklenerek tekrar kısık ateşte pişirilmesiyle yapılan bir yemek türü **kavurma**: kendi yağıyla pişirilip kavrulduktan sonra yenilen veya dondurulup saklanan et “*Sinide haşlanmış ve ikiye kesilmiş yumurtalar, yeşilsoğanlar, tulum peynirleri, kavurmalar vardı. – T. Buğra*” (TDK, 2019) **bastırma** / **basdırma**: kavrulmuş et **bazbaşı**: yarı pişmiş kavurma **bozbaş** / **bozpört** / **bozpörtme** / **bozsulu** / **bozyahni**: kavurma et (DS II, 1965) **tekerek**: kavru olarak yağla dondurulan et kavurması **topaç**: tencerede pişirilerek kendi yağla kızartıldıktan sonra kış için saklanan et “*Yemeği topaçla yaptım*” **sızgıt** / **sığıt** / **sızgıt** / **sızgıt** / **siygic** / **sızdırma** / **sızgaç** / **sızırma**: kavrulmuş parça et, kıyma (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **kuurdak**: kızarmış et (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kaurma** / **sızırma**: kavurma (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kuvurdak**: kavurma **kuvurma**: kavurma (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **quvırdaq**: kavurma (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kuurdak**: kızartma, kavurma (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **qovurdoq**: kavurma **qovurdoqli**: kavurmalı **qovurdoqlik**: kavurmalık **yassi temir tovada pishirilgan qovurma**: sac kavurması (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **çayçorba**: çaya kavurma atılarak yapılan bir tür yemek **govrulan bağır**: ciğer kavurması **govrulan et**: kavrulmuş et **govurma**: kavurma (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **koruma**: kavurma **koruş**: kavurma (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kavurdak çoklukla büyükbaş hayvanın kol etinden, gövde etinden, koyunun boyun etinden kavrulur. Bilhassa öğle yemeği için, seferde diğer et yemeklerine nazaran daha çabuk hazırlandığı için kullanılır. Kavurdağın pek çok türü vardır: *soğım kuvırdağı*, *may kavırdak*, *san ettiñ kuvırdağı*, *sür kuvırdak*, *ökpe-bavır kuvırdağı*, *karın kuvırdak*, *kaymak buvlağan* veya *may katkan kuvırdak* (İsmail, 2002: 381).

Räsänen, Karaçay Türkçesi *kuvurma* “kavurulmuş et”, Osmanlı Türkçesi *kavurdak/kavudak/kakırdak*, *kuvurdak* “kebab”, Şor Türkçesi *kōryyş* “tava”, Teleütçe *kuryūş* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

Sözcüğün etimolojisi *kay-ur-* “kavurmak” şeklindedir.

3.11.9. Kebab / Şiş Kebab

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **söklünçü**: kızartma, kebab (EUTS, 1968)

Harezmi Türkçesinde = **büryan** *Far.* / **biryān**: kebab, kebab edilmiş [KE 212v/15, ME 233/5] **büryan kıl**:- yakmak, kebab etmek [HŞ 1092] **kebāb**: *Ar.* kebab [HŞ 4364] **kuvurdak**: kebab [İML 165] **sökülme** / **sögülme** / **söklünç** / **söglüncü**: kebab [KE 59v/8, ME 154/4, KE 54v/1, ME 70/6] **sökülme kıl**- / **söglün**- / **söklün**:- kebab yapmak, kebab olmak [KE 59v/8, ME 152/5, NF 17/9, KE 118v/10] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **söglence**: kebab **şışlik**: kebab (DMLT, 2018) **ılık** / **kebab** / **şışlik**: kebab **biryān**: kebab, kızartma (KTS, 2007) **biryān**: *Far.* Kebab **kebāb**: *Ar.* Kebab (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **biryān**: *Far.* ateşte kızartma, kebab **biryān kıl**:- kızartmak, kebab yapmak (ÇEK, 1988) **soğlı**: şiş kebabi, külbastı, kızartma **asabkur**: kuzu kızartması (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **şişlik**: şişe geçirilip kızartılacak koyun veya kuzu, şiş kebabı “*Ağayıldan tümen koyun vergil bu oğlana, şişlik olsun, erdemlidir*” [11A1] [18B10] (DK, 2006) **söglük**: kebab şişi **söğüme (söglüme)**: kebab (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **gerdenâ**: Far. kebab şişi, kuş veya kuzu çevirmesi **kebâb**: Ar. doğrudan doğruya ateşte veya kab içerisinde pişirilen et **tesfid**: Ar. eti kebâb etmek için şişe dizme **biryân**: Far. tava, tepsi gibi şeylerde susuz veya az suda pişirildikten sonra kızartılan et kebabı (Anadolu’da toprak çukurda pişirilir ve adına ‘pîren’ denilir.) **biryân-ı muhallâ**: tere, nâne ve piyazlı kebab (OTAL, 2016) **âdi şiş kebabı**: meşhurdur; koyun eti yumurta büyüklüğünde kesilerek üzerine soğan doğranır, tuz, biber ve tarçın eklenerek, etler şişe dizilip şişler altına hiç ateş dökmeden ısı yandan verilerek yavaş yavaş çevrilir, kızarmaya yüz tutunca bir kaşık ile domates veya soğan suyu ara ara üzerine dökülür, ağır pişirilir (MT, 2016: 27) **tavuk kebabı**: birkaç çeşidi vardır, içlerinden biri bütünüyle kebab olur. Tuz, biber ve tarçın ekilip dinlendirilen tavuk bütün olarak şişe geçirilip orta ateş üstünde aralıksız çevrilir, üstü kızarıncaya üstüne bir iki ince yağlı kâğıt sarılıp iplik ile bağlanır (MT, 2016: 27) **kırma tavuk kebabı**: ırice kıyma şeklinde dilimlenen tavuk etinin şişlere geçirilip hafif ateşte sürekli çevrilmesi ile pişirilen kebaptır (MT, 2016: 27) **süt kebabı**: birkaç türü olur. Kuzu veya koyun eti bir tencereye alınıp üzerine çıkacak kadar halis süt konur. Kaynattıktan sonra etler tencereden çıkarılıp şişe geçirilip hafif ateşte ağır ağır çevrilir. Pişerken üzerine süt sürülür ve un ekilir (MT, 2016: 29) **kuş kebabı**: ceviz büyüklüğünde doğranmış koyun veya kuzu etinin şişlere geçirilip orta ateşte sürekli çevrilmesi şeklinde pişirilen kebab (MT, 2016: 29) **muhzır kebabı**: yumurta büyüklüğünde kesilen koyun veya kuzu etinin şişlere dizilip, üzerlerine ince bir kat iç yağı sarılıp, ateş yan tarafından gösterilerek pişirilen kebab (MT, 2016: 29) **hacı osman kebabı**: ceviz büyüklüğünde doğranmış koyunun yağlıca etinin su içine atılıp çıkarıldıktan sonra bir tencerede su eklenmeden orta ateşte pişirilmesiyle yapılan kebab (MT, 2016: 29) **tavşan kebabı**: Rumeli ağaları şu şekilde yaptırırlar: Tavşan doğranıp iki üç kere yıkandıktan sonra suda bekletilir. Daha sonra şişe geçirilip hafif ateşte çevrilirken sarımsak, tuz, sirke, terayağı ilave edilerek pişirilir (MT, 2016: 31) **bir diğer çeşit (tavşan kebabı)**: tavşan, karaca veya geyik eti alınarak ne miktarda doğranırsa o kadar da yağlıca koyun eti ile karıştırılıp temizlenir ve soğan, tuz, biber ekilerek şişlere geçirilir, eğer iç yağı bulunursa üzerine sarılır, ağır ağır çevrilerek pişirilir (MT, 2016: 31) **kıymadan fırın kebabı**: koyun eti

kıymasının kavrulularak iç yağı eklenmesi ve fincan böreği biçiminde sarıldıktan sonra tepsiyle fırında pişirilerek yapılır (MT, 2016: 31) **tas kebabı**: doğranmış kuzu eti, çorba tası veya toprak kâse içine konup tepsinin orta yerine yüzükoyun kapanır ve kor üzerine sacayak ile konur. Üzerine et suyu ve pirinç ilave ederek pişirilir (MT, 2016: 31) **içi dolmuş kuzu kebabı**: ciğeri ve yüreği çıkarıldıktan sonra kuzu bütün hâlinde büyük bir tencerede kaynatılır, ince kıyılmış ciğer ve yürekle birlikte fıstık ve üzüm eklenerek kuzu yarı pişmiş hâldeyken kaşık ile kuzunun içine doldurulup iğne iplik ile dikilir ve tepsiye konarak fırında pişirilir (MT, 2016: 31) **ciğer kebabı**: koyun ve kuzu ciğeri doğranıp şişe geçirildikten ve üzerine iç yağı sarıldıktan sonra kısık ateşte pişirelerek sahana konur ve küllü ateşte bekletilir (MT, 2016: 32) **uskumru balığının kebabı**: uskumru balığı ikişer ya da üçer parçaya bölündükten sonra aralarına defneyaprağı konarak şişe geçirilip önce hafif sonra harlı ateşte pişirilir. Kılıç balığı ve palamut balığının kebabları da böyle yapılır, yılan balığından kebab daha nefis olur; fakat yılan balığının derisini piştikten sonra çıkarmak gerekir (MT, 2016: 32)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kebab**: Ar. doğrudan doğruya ateşte veya kap içinde susuz olarak pişirilmiş et “*Oradan ayrılınca hemen çarşıya koşar, sıcak bir ekmek alır, içini kebabla doldurur, anama götürürdüm.* – H. E. Adivar”; kızartma, çevirme veya kavurma yoluyla hazırlanan her türlü yiyecek “*kestane kebabı, patlıcan kebabı*”; kavrulmuş, kızarmış “*kebab mısır*” **kebablık**: kebab yapmaya elverişli, kebab yapmak için ayrılmış “*kebablık et*” **beyti kebabı**: dürüm ekmeğine sarılarak dilimlenmiş Adana kebabı **bostan kebabı**: kuzu inciğinin patlıcan ve yeşilliklerle güveçte pişirilmesiyle yapılan kebab **buğu kebabı**: et arpacık soğanı, domates, sarımsak, kekik ve baharat kullanılarak su konulmadan hazırlanan bir et yemeği **büryan**: *Far.* tandırda susuz pişirilen kebab **cartlak kebabı**: şişe dizilen kuşbaşı ciğer ve kuyruk yağı kömür ateşinde pişirilen kebab türü **ciğer sarma**: ince kıyılmış akciğer ve karaciğer, pirinç, yağ, çam fıstığı, kuş üzümü, yeşil soğan, yumurta ve baharat karışımıyla fırında pişirilen kebab türü **bahçıvan kebabı**: kuzu eti, havuç, patates, bezelye kullanılarak hazırlanan bir yemek türü **çiftlik kebabı**: soğan ve biberle kavrulan kuzu etine baharat karıştırılarak yapılan bir kebab **çoban kebabı**: tas kebabına benzeyen yoğurtlu et yemeği **çömlek kebabı**: çömlek içinde pişirilen et yemeği **döner kebab / döner**: bir eksene geçirilmiş, etlerin döndürülerek pişirilmesiyle yapılan kebab, döner kebab **fırın**

kebabi: büyük tencereleere yerleştirilerek fırında pişirilen et yemeği, et kebabı **islîm kebabı:** beyaz veya kırmızı etin dilimlenmiş ve kızartılmış patlıcana bohça gibi sarılarak fırında pişirilmesiyle hazırlanan bir kebab türü **kâğıt kebabı:** koyun eti, domates, biber, soğan ve baharat karışımının yağlı kâğıt içerisine konarak fırında pişirilmesi ile hazırlanan bir kebab **kazan kebabı:** verevine doğranmış patlıcanların arasına köfte konularak salçalı suda, kısık ateşte pişirilmesiyle hazırlanan bir kebab türü **kuyu kebabı:** toprak altında özel olarak kazılıp hazırlanmış kuyuda pişirilen çebiç veya kuzu etinden yapılan kebab **Manisa kebabı:** Manisa yöresine özgü bir kebab türü **Oltu kebabı:** Oltu yöresine özgü, yatay olarak kızartılan ve şişe geçirilip küçük küçük kesilen bir kebab türü, cağ kebabı **orman kebabı:** ceviz iriliğinde kemiksiz koyun eti, havuç, patates, bezelye ve soğan kullanılarak hazırlanan bir kebab türü **sac kebabı:** sac üzerinde ateşte pişirilen kebab **simit kebabı:** az yağlı kıyma, köftelik bulgur, soğan, sarımsak ve baharat kullanılarak hazırlanan karışım köfte şeklinde şişte pişirilen bir kebab türü **soğan kebabı:** Gaziantep ve Hakkâri yöresinde, başları kesilmiş soğan ve ceviz büyüklüğünde kıyma topaklarının tepside fırınlanmasıyla yapılan bir kebab türü **şiş:** bu çubuğa veya şişe geçirilerek pişirilmiş olan et **şiş kebabı:** şişe takılarak pişirilmiş kebab **tantuni:** kuşbaşından daha küçük et parçalarının soğan, biber, maydanoz, domates vb. ile sac üzerinde pişirilerek yapılan kebab **testi kebabı:** içi et ve sebze ile doldurulan ve ağzı hamurla sıvanan testi ocak veya fırında pişirilerek bir kebab türü **tırpana:** *Rum.* içi et ve sebze ile doldurulmuş ve ağzı hamurla sıvanmış testinin ocak veya fırına verilmesi ile pişirilen bir kebab türü **tike kebabı:** koyun eti ve kuyruk yağının kömürde pişirilmesiyle yapılan, üzerine baharatlardan oluşan sos dökülen bir kebab **Tokat kebabı:** Tokat yöresine özgü, domates, biber, patlıcan ve etle özel fırınlarda yapılan bir kebab türü **Urfa kebabı:** koyun kıyması, domates, soğan, tuz ve baharat karışımıyla oluşturulan köftenin şişlere dizilerek kömür ateşinde pişirilmesiyle yapılan bir kebab türü **yayla kebabı:** tereyağı ile kızartılmış pide parçalarının üzerine yoğurt konup şişte kızartılmış köftenin üzerine fırında pişirilmiş kuzu budu parçaları konarak hazırlanan bir kebab **yoğurtlu kebab:** dilimlenmiş küçük pide, yoğurt ve etten oluşan bir yemek türü **yufka kebabı:** yufka ile etten yapılan bir kebab türü **patlıcan kebabı:** koyun etinin domates, patlıcan, soğan karışımıyla kısık ateşte pişirilmesinden sonra karabiber, yenibahar ve tuz eklenip fırında pişirilmesiyle yapılan bir yemek türü **tandır kebabı:** kuşbaşı et ve soğanla hazırlanarak tandırda pişirilen et yemeği **Adana**

kebabı: elde kıyılarak oluşturulan kıymaya bolca acı biber katıldıktan sonra köftenin şişlere dizilerek kömür ateşinde pişirilmesiyle yapılan bir yemek türü (TDK, 2019)
cağartlak kebabı / cartlak kebabı: ciğer, gırtlak vb.den yapılan kebab **cillik:** talaş kebabı **çökel:** tas kebabı **çöpleme:** çöpe takılarak pişirilen bir çeşit kebab (DS III, 1968)
söğürme: fırın kebabı **taseti:** taskebabı **sıymaç:** külbastı (DS X, 1978) **ürgen:** kebab (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **kersen:** göğüs etinden şiş (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kebab:** kebab, şiş kebab **keban:** kebab **şaşlık:** şiş kebab (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **şaşlık:** şiş kebab **sîs:** şiş, kebab şişi **sohaçı:** ciğer şiş “*çonğa toshanca çüir sohaçı ittîm; halka doyana kadar yiyecek ciğer kebab yaptım*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **şişlik / tişlik:** şiş kebab (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **şaşlıq:** şiş kebab (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kebep:** kebab **kabep:** Far. yahut şiş kebab, şiş kebabı “*ırğaydan katuu şiş bolboyt, kebepten şirin köş bolboyt ats.: en sert şiş hanımeli ağaçından yapılan şiştir, en lezzetli et de şiş kebabıdır.*” (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **şiş:** kebab şiş **sampor:** kebab şişi (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **kabob:** kebab **kabobli:** kebaplı **kaboblik / kabobop:** kebaplık **cho’p sixda pishirilgan kabob:** çöp kebabı **qozonkabob:** kazan kebabı, tas kebabı **baqlajon kabob:** patlıcan kebabı **yassi temir tovada pishirilgan kabob:** sac kebabı **tandirkabob:** tandır kebabı **yupqa xamirli kabob:** yufka kebabı **sixkabob:** şişlik **do’nar (kabob turi):** döner (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kebab / üteheleex et:** kebab **şaşlık / ergiyer / ergiter:** döner (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **şaşlık:** şiş kebabı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kebab:** kebab şiş kebab (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kavap:** kebab (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *kābab* “kızarmış et” sözcüğünü tespit eden Räsänen, kökenini Arapça *kabāb* olarak belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Adana “Adana kebabı” için kısaltma (Tietze, 2002: 25).

beytî “evde pişmiş, ev usulü, çarşı işi değil” < Ar. *baytî* (bayt ev + isimden sıfat yapan -î eki (Tietze, 2002: 231).

biryān “ateşte (ızgarada veya tavada) pişmiş et” < Far. *biryān* (Tietze, 2002: 284).
çevirme “şişe saplanarak kızartılmış kuzu vs” < *çevir-* fiilden participium passivum manasında sıfat ve ondan yemek ismi yapan -me eki (Tietze, 2002: 433).
dürüm “yufka ekmeğin içine sarılmış katık” < *dür-* + fiilden nomen actionis yapan -üm eki (Tietze, 2002: 611).

3.11.10. Keşkek

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **keşgek** / **keşkek**: keşkek, düğün yemeği (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **keşk**: Ar. keşkek, unla beraber dövülmüş et ve buğdaydan yapılan ve ortasına kızdırılmış yağ dökülen bir yemek **herîse**: Ar. keşkek yemeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **keşkek**: Far. iyice dövülmüş buğdayın etle birlikte uzun süre kaynatılmasıyla yapılan bir yemek (TDK, 2019) **döğme aş**: keşkek denilen yiyecek (DS IV, 1969) **helise** / **helisa**: buğday yarmasından yapılan bir çeşit etli yemek, keşkek; buğday yarması, keşkeklik (DS VII, 1974) **keşgek**: et ile dövülmüş buğdaydan yapılan bir çeşit yemek; dövülmüş buğday ve sütle yapılan bir çeşit yemek (DS VIII, 1975)

Özbek Türkçesinde = **halim**: keşkek (TÖS, 2018)

3.11.11. Köfte

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **türmek**: kadın budu denilen yemek [KE 85r/17] (HATS, 2012)

Osmanlı Türkçesinde = **köfte**: Far. < *kūfte* köfte, dövülmüş küçük parça et “*Ol eti baş-ıla sahhk it, eyle köfte Yidür anı bir iki gün belki hefte*” [1396] (KK, 2007) **kūfte**: Far. köfte, kıyılmış, ezilmiş, dövülmüş et, köfte **kūfte-hâr**: köftehor, köfte yiyen (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **köfte**: Far. genellikle çekilmiş etten, bazen de tavuk, balık veya patatesten yapılan, türlü biçimlerde pişirilen yemek **köfte harcı**: köfte yapımında kullanılan baharat karışımı **köftelik**: köfte yapmaya elverişli olan “*köftelik kıyma, köftelik bulgu*” **kuru köfte**: kıyma ve ekmek içi ile yapılıp tavada kızartılan köfte

Akçabat köftesi: sarımsaklı etten yapılan köfte **Bitlis köftesi:** yağsız kıyma veya pirinç ile köftelik bulgur, yağ, nar, yumurta ve baharat kullanılarak hazırlanan bir köfte türü **bulgurlu köfte:** ince bulgurla yoğrulmuş köfte **İnegöl köftesi:** İnegöl yöresine özgü bir köfte türü **ızgara köfte:** kıyma ve özel baharatlar karıştırılarak ızgarada pişirilen bir köfte türü **içli köfte:** yağsız kıyma ile ince bulgur iyice yoğrulup içi oyularak yumurta biçiminde hazırlanan ve içerisine kavrulmuş soğanlı kıyma konduktan sonra haşlanan veya kızartılan bir köfte türü **İzmir köftesi:** kıyma, soğan, maydanoz, ıslatılmış ekmek içi, yumurta, domates, yeşilbiber, sarımsak ve yağ kullanılarak hazırlanan, kısık ateşte pişirilen bir yemek türü **dalyan köfte:** içine bezelye, havuç ve haşlanmış yumurta konularak rulo biçiminde hazırlanan bir köfte türü **çiğ köfte:** iyice dövülmüş çiğ etle ince bulgura biber, soğan, baharat, salça, maydanoz, katılıp yoğrulduktan sonra pişirmeden biçim verilip yenilen köfte “*Kadın çiğ köfteden bir sıkımını kocasına uzattı. - O. Kemal*” **Harput köftesi:** kıyma, ince bulgur ve fesleğen benzeri baharatlarla hazırlanan sulu yemek **Hasanpaşa köftesi:** kaşar, maydanoz ve soğan karışımı ile hazırlanarak sosla fırında pişirilen köfte **kadınbudu:** yumurtaya bulanarak yağda kızartılan bir tür pirinçli veya bulgurlu köfte **mercimek köftesi:** Far. kırmızı mercimeğin hafifçe pişirilmesinden sonra soğan, maydanoz, taze nane ve yeşilsoğan karışımına katılıp iyice yoğrulması sonunda hazırlanan bir yemek türü **müçver:** rendelenmiş kabağa un, yumurta, peynir, dereotu, tuz, karabiber, taze soğan katılmasıyla yapılan bir köfte türü **patates köftesi:** haşlanmış ve rendelenmiş patates, bayat ekmek içi, rendelenmiş kaşar peyniri, yumurta, maydanoz, tuz ve biber karışımının köfte biçiminde fırında pişirilmesiyle yapılan bir yemek türü “*Akşamdan tabağın içinde kalmış bir patates köftesini ağzına atarken tam da o sırada kocası giriverdi mutfağa. - O. Rifat*” **şiş köfte:** şişe geçirilerek hazırlanmış ve pişirilmiş köfte **terbiyeli köfte:** çeşitli katkı maddeleriyle lezzetli hâle getirilen köfte **yumru köfte:** yağsız kıyma, köftelik bulgur, soğan, maydanoz ve baharat kullanılarak hazırlanan bir tür sulu yemek (TDK, 2019) **ahıtmalı köfte:** kıyma veya bulgurla yapılan bir çeşit köfte (DS I, 1993) **basmaç:** ızgara köfte **bezdırme:** yağlı ve yassı bulgur köftesi **bocalama:** köfte (DS II, 1965) **çoç:** çiğ köftenin yağda kızartılmışı **çöçü:** sığır eti ile bulgur karıştırılıp tokmakla dövülerek içine soğan, biber katmak suretiyle yapılan köfte **çullama / cullap:** kadınbudu köfte (DS III, 1968) **devegözü:** bulgur, et ve cevizden yapılan bir çeşit köfte (DS IV, 1969) **ekşileme:** hamur köftesi **eşki aş:** dövülmüş bulgur, iç yağı ve domatesle

yapılan bir çeşit köfte, ekşili köfte (DS V, 1972) **gelinbudu**: yumurtaya batırılarak yağda kızartılan pirinç köftesi, kadınbuda köfte **gıldırık köfte**: bulgurdan yapılan yoğurtlu köfte **gılıga**:bulgur köftesi üzerine yoğurt ve yağ dökülerek yapılan bir çeşit yemek **giliç**: ekşili, terbiyeli köfte **girifteri**: bulgur, soğan ve dövülmüş etle yapılan ızgara köfte (DS VI, 1972) **hingel**: yağsız bulgur köftesi **hombat**: köfte (DS VII, 1974) **kaşıkşapı**: bir çeşit sulu köfte **kılorik**: sulu köfte **kındık / kındik**: bulgurdan etli ya da etsiz olarak yapılan fındık büyüklüğünde köfte **köftalaş**: nohut, et ve soğanla yapılan sulu köfte **köfte**: mısır unundan yapılmış etsiz bir çeşit yuvarlak köfte **köfteli yahni**: bulgur ve etten bilye gibi yapılan bir çeşit ekşili köfte **körköfte**: suda pişmiş yuvarlak bulgur köftesi **külülük**: et ve bulgurdan yapılan bir çeşit ekşili köfte **küki**: kuru köfte (DS VIII, 1975) **sıkmaç**: bulgur ve kıyma ile yapılan köfte **şaplama**: bulgur, soğan, et ve domates salçası karışımından yapılan ızgara köfte **takalak**: yuvarlak bulgur köftesi **tohma**: bulgur, karaciğer, un ve pirinçle yapılarak yağda kızartılan köfte **tomtu**: et, bulgur ya da pirinçle karıştırılarak yapılan sulu köfte **topalak**: kıyma ve bulgurdan yapılan sulu köfte **topuleç**: ekşili hamur köftesi (DS X, 1978) **yapma**: bulgurla yapılmış, yuvarlak ve yassı köfte (DS XI, 1979) **şablama**: bulgurla çekilmiş etten yapılan ızgara köfte **şipşip**: köfte **topalak**: sulu köfte (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **kifte**: köfte (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **kotlet**: köfte **tovuq go'shtli kotlet**: tavuk köftesi (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ketiliyet**: köfte (TSYS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *köftä* “ince doğranmış koyun eti; asma yaprağına sarılarak kızartılmış kuş eti” sözcüğünü tespit ederek kelimenin Farsçadan *köfta* < *kōf-tan* alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.11.12. Külbastı

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **külbastı**: külbastı (MT, 2016: 33) **tavuk külbastısı**: tavuğun bütün kemikleri çıkarılarak eşit parçalara bölünüp dilimlenip ızgarada kısık ateşte sık çevrilerek kızartılır ve sahana alınır. Üzerine çıkana kadar tavuk suyu veya et suyu konup yumuşayınca kadar pişirilir (MT, 2016: 33) **koyun ve kuzu külbastısı**: etin pırzola denen kaburga tarafından kaburga, bel kemiği ve etiyle beraber kesilip tokmak

veya havaneliyle dövülerek inceltildikten sonra ızgarada hafif ateşte çevrilerek kızartılır (MT, 2016: 33) **dana ve sığır etinden tencere külbastısı:** sığır etinin ince dilinerek ızgarada kızartıldıktan sonra sarımsak, sirke, et suyu, bayağı su, tarçın ve kimyon ilave edilerek tamamen yumuşayınca kadar pişirilmesi ile yapılan külbastıdır (MT, 2016: 33) **haşlama balık külbastısı:** uskumru veya kefal balığının kaynar suda haşlandıktan sonra ızgarada pişirilmesi daha sonra bir sahanda maydanoz, tuz, sirke ve su ilave edilip kor üzerinde kaynatılmasıyla yapılan külbastıdır (MT, 2016: 33) **kılıç ve palamut külbastısı:** hangi balık olursa olsun tekerlek biçiminde ince ince kesilip ızgarada defneyaprağı üzerinde kızartıldıktan sonra üzerine limon veya fındık taratoru konur (MT, 2016: 35) **lüfer balığı külbastısı:** has una bastırılan lüfer ızgarada pişirildikten sonra soğan doğranmış sahana dizilir, üzerine sirke, su ve tuz ilave edilip kor üzerinde suyu çektirilir (MT, 2016: 35) **tarak ve istiridyeye külbastısı:** tarak veya istiridyeler açılıp boş kabuğu atıldıktan sonra diğer kabuğunun içlerine zeytinyağı, tuz ve biber konarak ızgaraya dizilir, kabuğuna yapışır gibi olup kızarınca ızgaradan indirilir (MT, 2016: 35) **uskumru balığı külbastısı:** ızgara zeytinyağı ile yağlandıktan sonra tuzlanıp bekletilmiş uskumru balığının dizilerek pişirilme şeklidir (MT, 2016: 35) **peynir külbastısı:** bir yağlı kâğıt tava şeklinde bükülüp içi sağıyağı ile yağlanıp kaşkaval peyniri veya kaşar peyniri dizilerek o kâğıt ile ızgarada hafif ateşte pişirilir. İçki ehline, içkinin yanında pek güzel bir gıda olduğu söylenir (MT, 2016: 35)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bırakma / birakma:** külbastı (DS II, 1965)

Sahaca (Yakutça) = **otbivnoy / nihikkıbit / ihaarılammit et:** külbastı (TSYS, 1995)

Değerlendirme: Mehmet Kâmil, külbastıların da kebaba dahil olduklarını ifade etmektedir (Taşkın, 2006: 33).

3.11.13. Omlet / Kaygana / Kuymak

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **kayğana:** un ve yumurta ile yapılıp içine yağ dökülen tatlı (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **hâgine:** Far. kaygana **hâygene:** Ar. kaygana denilen, yumurta ve un ile yapılan bir tatlı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kaygana**: omlet; yumurta çalkanarak yapılan bir tatlı türü **krep**: Fr. yumurta, süt, un ile tavada kızartılarak yapılan, küçük yuvarlak tatlı veya tuzlu yiyecek **krepdöşin**: Çin krep **kuymak**: mısır unun erimiş tereyağıyla kavrulması, su eklenmesi, bir miktar peynir katılması ve bir süre kaynatılmasıyla elde edilen yeme; Karadeniz bölgesinde ve özellikle Trabzon'da yapılan bir yemek türü “*mısır kuymağı*” **omlet**: Fr. çırpılmış yumurtayla sade olarak yapılabilen veya içine peynir, kıyma vb. katılarak tavada pişirilen bir yemek “*Mantarlı omleti yedikten sonra uykudan bayılıyorduk. – R. H. Karay*” (TDK, 2019) **cilbirti**: peynir, yumurta ve sarmısakla yapılan yemek (DS III, 1968) **kayağına / kaygama / kaygana**: omlet **kuymak / koymaca / koymak / kuyma / kuymah**: yumurta, un ve peynirle yapılan bir çeşit omlet (DS VIII, 1975) **mıhlama / mihla / mihli / mihluma / mikla / mıklama / mihla / mihleme / mikla / muhla / muhlama / mukla**: yumurta ve unla yapılan omlet; tereyağla pişirilen mısır ununa çökelek ya da peynir konularak yapılan yemek; soğanlı kıyma, pastırma üstüne yumurta kırılarak yapılan yemek; kıymalı, soğanlı pazı ya da ıspanak üstüne yumurta kırılarak yapılan yemek (DS IX, 1977) **sütpidesi**: sütle yumurtanın çırpılmasıyla yapılan bir yiyecek (DS X, 1978)

Çuvaşça = **кӳмӱк куымӑк**: bir çeşit akıtma, hamur işi (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **gaygana**: kaygana, omlet **kaygana**: omlet (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **sdobnay**: tereyağlı yumurtalı (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kuymak**: bir tür omlet **möreze**: kaymakla pişirilen peynir yemeği **cavbashan**: yağlı peynir ve yağ karıştırılarak yapılan ve çörekle yenilen bir yemek (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **quymaq**: kaygana (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kuymak**: kaygana **kuymak tokoç**: kaygana (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **quymoq**: omlet **quymoq**: kuymak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **omlet**: omlet (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **omlet**: omlet (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **heygenek**: kızarmış yağa yumurta kırılarak yapılan bir yemek türü, omlet (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **tuxum poşkal**: omlet (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Memluk Kıpçakçası *kajyana* “unla yumurta ile yağ içine dökülen tatlı”, Osmanlı Türkçesi *kajyana* “omlet”, Kazak Türkçesi *kuj-mak* “krep, omlet”, *kujma* “yağ ve şekerle ince tabaka hâlinde pişirilmiş kek”, Memluk Kıpçakçası *kujmak*, Kazan Tatarcası *køjmak* “yumurtalı kek; krep; omlet” sözcüklerini belirlemekte, *kuymak* sözcüğünün Rusçaya *кѹмак* geçtiğini ve kelime kökünün **kuδ* > *kuj* “dökmek” olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.11.14. Pilav

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **bulav:** pilav (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **kablı pilav:** Özbek pilavi **safi pilav:** İranilerin pişirdikleri bir nevi pilavdır (ÇOS, 1902)

Osmanlı Türkçesinde = **çilâv-ı muza'fer:** Ar. safranlı pilâv **müza'fer:** Ar. safranlanmış, sarı renge boyanmış; bir çeşit safranlı pilav **pilâv ü zerde:** Far. pilâv ve zerde; düğün yemeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **acem pilavı:** içine safran ve zencefil eklenerek yapılan, İran usulü bir pilav türü **bulgur pilavı:** bulgurla pişirilen pilav “Çocuklar kuşbaşı bulgurlu pilav ziyafeti çekiyorlar. -A.Gündüz ” **büryan pilav:** kemiksiz kuyun eti, pirinç, soğan, domates, baharat ve yağ karışımıyla fırında pişirilen bir pilav türü **düğün pilavı:** düğünlerde özel olarak pişirilen pilav; düğün pilavıyla dost ağırlamak **iç pilav:** tavla zarı büyüklüğünde doğranmış kuzu ciğeri, fıstık, pirinç, kuş üzümü, yağ ve baharat kullanılarak pişirilen bir pilav türü **hamsili pilav:** hazırlanan iç pilavın üzerine ayıklanıp temizlenmiş hamsilerin konulması ve fırında pişirilmesiyle yapılan bir pilav türü **perdeli pilav:** tavuk eti, badem içi, pirinç, kuş üzümü, un ve yumurta kullanarak hazırlanan bir pilav türü **pilav:** Far. pirinçten, bulgurdan veya kuskustan yapılan bir yemek “Servis tabağını pilavla doldurdu, tepesine de kale burcu gibi etleri dikti. – M. İzgü”; pilav gibi; pilav yiyen kaşığını yanında (9 veya belinde) taşır; pilavdan dönenenin kaşığı kırılsın **pilavlık:** pilav yapmaya elverişli “pilavlık pirinç” **pirinç pilavı:** pirinç ile yapılan pilav **şehriye pilavı:** şehriye ile yapılan pilav **kuskus pilavı:** kuskus kullanılarak yapılan pilav **mercimek pilavı:** yeşil mercimek, kıyma, ince bulgur ve tereyağıyla yapılan bir pilav türü **mevlevi pilavı:** kemiksiz koyun etinin hafifçe

pişirilmesinden sonra nohut, kestane, havuç, soğan, yağ, fıstık ve pirinçle karıştırılıp kısık ateşte hazırlanan bir pilav türü **meyhane pilavı**: kıyma, soğan, biber ve domates kullanılarak bulgurdan yapılan bir pilav türü; meyhane havasına özgü ve mezelik niteliğinde olan pilav **örgülü pilav**: tavuk eti veya tavuk ciğerinin kısık ateşte pişirilmesinden sonra pirinç, tereyağı, fıstık, un ve yumurta karışımıyla hazırlanan bir pilav türü **Özbek pilavı**: havuç, et, üzüm karıştırılarak yapılan pirinç pilavı (TDK, 2019) **alaca**: pirinç ve bulgurdan yapılan bir çeşit yemek, pilav **alaca tane / alaca tene**: bulgurla mercimekle yapılan pilava benzer bir çeşit yemek **ala pilav**: mercimek ve pirinçle yapılan bir çeşit pilav **ana pilavı**: gelinin annesinin düğünden birkaç gün sonra erkek evine gönderdiği etli pirinç pilavı **aş**: bulgur pilavı **aşlık pilavı**: kızartılmış erişteden pişirilen pilav (DS I, 1993) **basta**: pilav, ince öğütülmüş bulgurdan yapılan yemek **bastan**: pilav (DS II, 1965) **cücük pilavı**: kuskuslu pilav **çakır pilav**: pirinç, bulgur karışık pilav **çehme**: bir çeşit pilav **çeymece**: bulgur pilavı **çolkok**: pilav (DS III, 1968) **düğ pilavı / düğü**: ince bulgurdan yapılan pilav (DS IV, 1969) **ferfene**: çocukların ayrı ayrı evlerden malzemelerini toplayıp kırdaki yaptıkları pilav; pişmiş yumurta **firik pilavı**: ateşte ütülenen taze buğdaydan yapılan pilav (DS V, 1972) **gaburğa**: etle pişirilmiş bulgur pilavı **gapamah pilav**: etli pilav (DS VI, 1972) **kapama / kapıma**: sarımsaklı, az sulu et yemeği; tepside pişirilen etli pilav; etli patates yemeği; bir çeşit tatlı; un, yağ ve ayranla yapılan bir çeşit börek; bir çeşit dolma; taze fasulye ile yapılan bulgur pilavı **kaplama**: soğan ile pirinç yağda kavrulduktan sonra pişirilen pilav “Bu kaplama iyi oldu.”; darı unundan yapılan, saçta pişirilen bir çeşit börek (DS VIII, 1975) **Özbek pilavı**: havuç, et, üzüm karıştırılarak yapılan pirinç pilavı (DS IX, 1977) **sengeser**: tavuk eti, sarmısak ve ekmekle yapılan bir çeşit pilav (DS X, 1978) **zahma / zahme**: etli pilav (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **pilaf**: pilav (GTS, 1991)

Kazak Türkçesinde = **balav**: pilav **palav**: pilav (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **baloo**: Far. pilav **botko**: darı, bulgur ve benzerleri pilavı **paloo**: Far. pilav (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **çilav**: pilav (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **palov**: pilav **palovlik / palovbop**: pilavlık **to'y palovi**: düğün pilavı, **guruch palovi**: pirinç pilavı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **plov**: pilav (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **käşirli palav:** havuçlu pilav **palav:** pilav (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **polo:** pilav **yaglık polo:** yağlı pilav (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Farsça *pilāv/pilav* kökenli olan sözcük Türkçeden Bulgarcaya *pilāv* şeklinde geçmiştir (Räsänen, 1969). Kelime *pilau* olarak Almancaya da geçmiştir.

“Et doğranır, belli miktarda havuç temizlenir, biraz soğan soyulur. Bunlar yıkandıktan sonra ince ince doğranır. Eti, havuç ve soğanla birlikte kısık ateşte etin kendi suyu ile pişirir. Pirinç kaynamakta olan etli karışıma koyulur ve karıştırılır” (İsmail, 2002: 385).

3.11.15. Sebze ve Hububat Yemekleri

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qavut / qāgut:** darıdan yapılan bir yemeğin adı, darı önce kaynatılır, daha sonra kurutulur ve öğütülür, son olarak yağ ve şekerle karıştırılır, bu, yeni doğum yapmış kadınlara verilen yemeklerden biridir **uwa:** bir yemek adı. Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konulur, daha sonra suyu süzülerek içerisine şeker ve buz atılır. Serinletici bir yiyecek olarak yenir. **töp:** arpa unuyla karıştırılıp yoğrularak hamur haline getirilen ve keçeden yapılmış bir beze sarılarak mayalanması için sıcak bir yere bırakılan haşlanmış buğday, daha sonra bu karışım yenir **litu:** şehriyeler su, buz ya da kar gibi şeylerle soğutulur. Sonra bunun içerisine çeşniler konur, serinletici bir yiyecek olarak yenir. **kürşek:** bir yemek adı, darı taneleri suda ya da sütte kaynatıldıktan sonra, üzerlerine yağ konur ve böylece yenir. **awrūzi:** karışık yiyecek; örneğin buğday ve arpa ununun karıştırılarak pişirilmesi (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **ḳalyā:** *Far.* patlıcan, kabak gibi yemeklerin yağda kavrularak pişirilmiş [HŞ 3466] **buğday aşı:** buğdayla yapılan bir yemek [İML 165] **yoğurluğ aş:** sütlü aş, yoğurtlu yemek [İML 165] (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **kaliye:** bir nevi yağla kavrulmuş sebzevat **kayğanak:** yumurta ile sebzevatdan pişirilen tām **epem kümeçi:** ebe gümeçi, gül poğacası, kızgın kumda ve kor ateşte pişmiş hamursuz dir ki gümec öyme dahi derler (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **helise:** buğdaydan yapılmış bir çeşit yemek **çavuş aşı:** birkaç türlü tahıl karıştırılarak yapılan bir yemek **elma aşı:** elma ile yapılan yemek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bûrânî**: *Far.* pirinçli ve yoğurtlu ıspanak ve benzeri sebze yemeği **kalyâ**: *Far.* patlıcan, kabak gibi yemeklerin yağda kavrularak pişirilmiş (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **alinazik**: közlenmiş patlıcan, sarımsaklı yoğurt ve kıyma ile yapılan yemek türü **borani**: *Far.* pirinçli, yumurtalı, yoğurtlu, ıspanak vb. sebze yemeği **hünkârbeğendi**: közlenmiş patlıcanın üzerine salçalı et konularak yapılan bir tür yemek türü **mıhlama**: yumurta, un, soğan, ıspanak karışımıyla yağda yapılan bir yemek türü **orospu yemeği**: domates, yeşilbiber, soğan, maydanoz vb. sebzelerin düzensiz doğranması ile yağda acele pişirilen bir yemek türü **türlü**: çeşitli sebzelerle pişirilen yemek **uğut**: çimlenmiş buğdayın kaynatılmasıyla yapılan bir çeşit yemek **yoğurtlama**: kızartılmış patates, biber, kabak, patlıcan vb.nin yoğurtla karıştırılmasıyla hazırlanan bir yemek türü **kapuska**: *Rus.* etle pişirilmiş lahana yemeği **kısır**: haşlanmış bulgur, taze soğan, maydanoz ve baharatla yapılan bir yemek türü **karnıyarık**: yarılan kızarmış patlıcanların ortasına kıymalı iç konularak hazırlanan yemek **kıymalı ıspanak**: ince kıyılmış ıspanak, soğan, kıyma ve sıvı yağ ile hazırlandıktan yemek türü **kumpir**: *Bulg.* özel fırında pişirilen iri patatesin içine peynir, mısır, bezelye vb. malzeme konularak yapılan yiyecek; patates **kuru / kuru fasulye**: fasulye bitkisinin beyaz tohumu; fasulye tohumundan yapılan etli veya etsiz salçalı, sulu yemek “*Kuru fasulye ve balık çorbası iştahla yenilip içildi. – Halikarnas Balıkcısı*”; yeşil kabuklarından ayıklanıp kurutulmuş fasulye **musakka**: ufak parçalar biçiminde doğranmış sebzelerin, kuşbaşı et veya kıyma soğanla pişirilmesiyle yapılan bir yemek: *patlıcan musakkası, kabak musakkası* **patates sufle**: yumurta çırpıldıktan sonra patates ezmesi karıştırılarak kabarıncaya kadar pişirilen yemek “*Patates sufle olacak, İngiliz sosunu da unutma.– H. R. Gürpınar*” **patlıcan kızartması**: ince dilimlenmiş patlıcanın sıvı yağda yapılan kızartması **patlıcan oturtması**: dilimlenmiş ve kızartılmış patlıcan üzerine kavrulmuş kıyma, domates ve sebze eklenerek pişirilen yemek **taze fasulye**: fasulye bitkisinin taze ve turfanda olanı; bu sebzeden yapılan yemeğin adı **ıspanaklı yumurta**: haşlanmış ve yağda hafif kavrulmuş ıspanağın içine yumurta kırılması ile hazırlanan yemek (TDK, 2019) **açılama**: şalgam yemeği **alatene**: bulgur ve mercimekle yapılan bir çeşit yemek **alağöbeli**: çokça, taze su kabağı ve bulgurla pişirilen bir çeşit yemek acılı aşı: bulgur, şeker, erik kurusu ve ekşi ile yapılan bir yiyecek **arabistan**: yumurtalı ıspanak ve

kıymalı yumurta yemeklerine verilen genel ad (DS I, 1993) **bastik**: lahana yemeği **bılı**: kara lahanadan yapılan sulu bir yemek **bağrıyanık**: karnıyarık **bacına**: yağlı et, bamya ve hamurla yapılan bir çeşit yemek, arabaşı **bamba**: patlıcanı ince ince doğrayıp içine ekşi nar tanesi koyarak yapılan bir yemek **bastı**: patlıcan veya kabakla yapılmış kır yemeği **baklava**: bakladan yapılan bir yemek **bahçeotu**: yaz sebzeleriyle yapılan yemek, türlü **borhana**: elmadan yapılan bir yemek **boran**: haşlanmış semizotu üzerine sarmısaklı yoğurt ve yağ dökülerek yapılan yemek **börkice**: üstüne yağ ve sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan patlıcan yemeği **bezirgan kebabı**: ince doğranmış yumurta, soğan karışımına tuz bahar, karabiber konularak yapılan bir yemek **bağadur**: fasulye ve dövmeden yapılan koyu lapa kıvamında bir yemek, keşkek **barana** / **baranı**: lop yumurtanın üzerine sarmısaklı yoğurt dökülerek yapılan bir yemek **bitla**: çılıbır, yoğurtlu yumurta **borana** / **boranı** / **borani** / **borano** / **burani**: yumurta, yağda kızartıldıktan yahut suda haşlandıktan sonra üzerine sarmısaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek (DS II, 1965) **cancur**: patlıcanla yapılan bir çeşit yemek **cıklama**: bulgur ve mercimekle yapılan sulu yemek **cılıbır** / **cılıbıra** / **cılıkır** / **cilbir** / **cilbirti** / **çılıbur** / **çilbir** / **çilbur**: yoğurtlu yumurta; et, ıspanak ve yumurtadan yapılan yemek; soğan, domates ve et suyu ile yapılan sulu yemek; makarna ve erişteden yapılan sulu yemek; yağda kızartılmış balık üstüne limon ve sarmısak dökülerek yapılan yiyecek **cırklama**: fasulye, bulgur ve soğanla yapılan bir çeşit yemek **cilbirtöz**: soğan, zerdali veya erik kurusuyla yapılan etli yemek **çığırtma**: domates, biber ve patlıcan zeytinyağı ile kızartılarak yapılan yemek **çırpma**: sulu lahana yemeği; suda pişmiş yumurtanın üzerine soğan doğrayarak yapılan yemek **çirtma** / **çirtmah** / **çırpma**: ufak parçalara doğranmış kabak veya patlıcandan yapılmış yemek; ince doğranmış taze fasulye yemeği; ince doğranmış salatalık üzerine sarmısaklı yoğurt dökülerek yapılan salata, cacık; ısırgan otundan yapılmış börek **cive**: pirinç ve kırmızı biberle pişen domates yemeği **calla**: fırında pişirilen patlıcanlı et; türlü yemeği (DS III, 1968) **doğrama**: parça etli, salçalı kabak yemeği **dible**: ince ince doğranmış kara pancara pirinç ve kıyma konularak yapılan yemek **dibleyi** / **dipleği** / **dipleyi**: etsiz lahana yemeği **dilgit**: kaynamış buğday, kuru üzüm, kaynamış fasulye karışımı yemiş **dirit**: buğday, nohut ve börülceyi birlikte pişirerek yapılan yağsız yemek **diyanisi**: yağda kızartılmış soğan **dorgama**: ekşili patlıcan yemeği **döndertme** / **döndeme** / **döndürme**: ısırgan otu ile yapılan bir çeşit yemek **döşeme**: pirinç ya da bulgurla pişirilen sulu sebze yemeği

dövme / dövme gavudu / döğme: dövülmüş buğdaydan yapılan yemek **dövmeç:** peynir, ekmek ve soğanı doğrayıp yoğurarak yapılan bir çeşit yemek **dubalaç:** unla bulgur karıştırılarak yapılan bir çeşit yemek (DS IV, 1969) **erik aşı:** döğme aşının içine zerdali atılarak yapılan yemek **et gabağı:** asma kabağı, bol et, sarmısak, nane ve üzüm suyu ile pişirilen bir çeşit yemek **fitfit:** ince bulgur, un ve patlıcan ile yapılan bir çeşit yemek **fıkka:** kara pekmez karıştırılarak yapılan bir yemek (DS V, 1972) **galamaç:** susam ve lahana ile yapılan bir çeşit yemek **garşo:** domates, soğan ve patatesten yapılan bir yemek **gelecoş:** soğan, kıyma ve ayrandan yapılan bir çeşit yemek **golle:** yağda kavrulmuş etsiz sebze yemeği (DS VI, 1972) **halüz:** ceviz ve baharatla mısır unundan yapılan bir çeşit yemek **hapes:** bir çeşit mercimek yemeği **hapışga:** terbiyeli lahana yemeği **harşo:** mısır unu ve soğandan yapılan bir çeşit yemek **haşulga:** bulgurlu lahana yemeği **havu:** undan yapılan bir çeşit yiyecek **hıştır:** labada yemeği **hokgiri:** pirinç ya da bulgur ve hamurdan yapılan bir çeşit yemek **hoşıl:** un ve yarmadan yapılan bir çeşit yemek **höşmerik:** hoşveren denilen, ıspanağa benzer bir çeşit ottan yapılan yemek **hüppülü:** elma ya da armut kurusuyla bulgur ve soğandan yapılan bir çeşit yemek **herse:** haşlanmış buğday, ya da mısır dövülüp, şeker ya da bal ile karıştırılarak yapılan bir çeşit yiyecek (DS VII, 1974) **kabuska:** etli lahana yemeği **kayık:** patlıcandan yapılan karnıyarık yemeği **kısır:** bulgur, soğan, biber, maydanoz ile yapılan yemek **kıstırma:** imambayıldı, patlıcan yemeği **kuyma:** ıspanak ve bulgura un katılarak pişirilen bir çeşit yemek **kölük aşı:** ekşili, etli ve sarmısaklı bulgur lapası; çekilmiş mercimek, bulgur ve zeytinyağında kavrulmuş soğanla yapılan bir çeşit yemek (DS VIII, 1975) **maşakka:** patates, soğan, patlıcan ve etten yapılan bir çeşit yemek, türlü (DS IX, 1977) **paşapılavı:** soğanla pişirilmiş yumurta yemeği (DS IX, 1977) **salma:** bulgurlu ya da pirinçli lahana yemeği **siğer:** güveç, türlü yemeği **sulu:** etle pişmiş sebze yemeği **şerefiye:** etli patlıcan yemeği **tandırpahlası:** tandırda gömülerek pişirilen bir çeşit kuru fasulye yemeği **simitaşı:** ince bulgurla yapılan yemek **sepmece:** içine pirinç katılarak pişirilen ıspanak vb. otlardan yapılan yemek **soğan yahnısı / soğanbastı:** kuşbaşı et ve küçük soğanlarla yapılan yemek **siyel:** etli patlıcan tavası **söğürme:** ateşte közlenerek dövülmüş patlıcan **söğürtme:** fırında pişmiş ve dövülmüş patlıcandan yapılan bir çeşit yemek **suhariç / sohariç:** yemeklere konan soğan, yağ, kıyma ve salça karışımı **sallama:** haşlanmış taze börülcenin üstüne çiğ zeytinyağı, koruk suyu ve sarmısak konularak yapılan bir çeşit yemek **sakız yahnisi:** soğanlı yahni **sohariç / sahariç / soğaraç / soğraç / sohariç /**

sokarıç / sorgaç: ince doğranmış soğanı yağda kavurarak yapılan yemek **sündürme:** lahana ve bulgurla yapılan bir yemek **sütlükörmən:** yabancı pırasanın suda haşlandıktan sonra sütle pişirilmesinden oluşan bir yemek **şahnakıran:** kabakla yapılan bir çeşit yemek **şallapa aşı:** lahana, bulgur ve yağ ile yapılan yemek **şıkalak:** hıyar kabukları, nohut, mercimek ve yağla yapılan yemek **şillup:** imambayıldı **tılçı:** sarmısak, kırmızı biber, tuz ve yağ ile yapılan bir çeşit katık **türhaş:** birkaç çeşit sebzenin bir arada pişirilmesiyle yapılan yemek, türlü **tapca:** et ve bulgur karışımından top biçiminde sıkılarak yapılan bir çeşit yemek **solutma:** bulgur haşlamasına susam karıştırılarak yapılan bir çeşit çerez (DS X, 1978) **uğut / uğunt / uhut:** çimlenmiş buğdayın kaynatılmasıyla yapılan bir çeşit yemek tatlı **unnu kaygana:** unla yumurtadan yapılan bir çeşit yemek (DS XI, 1979) **oturtma:** et ve patlıcanla yapılan bir çeşit yemek **mıkşı:** kıymalı patlıcan yemeği **badılcanbayıldı:** imambayıldı yemeği (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **ecegey:** Moğ. kaynamış, lor, süten yapılmış bir yiyecek (lor yapılmadığı zaman kaynamış süt bir kaba dökülür) **ezegey iritpek:** ekşi sütü taze kaynar sütle karıştırılıp yapılan yemek (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kapusnek:** kapuska yemeği **karnıyarık:** bir patlıcan yemeği (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **yablah haar:** patates kızartmak **naspah:** yulaf unundan Hakas yemeği, patates ezmesi **hatığmay:** yulaf unu ve yağın karıştırılmasıyla yapılan yiyecek (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **göje:** kuru fasulye, nohut ve benzeri baklagillerin karıştırılarak yapıldığı bir yemek türü **sozma bıslak bişirgen:** patates ve peynirle yapılan bir yemek **asıragöje:** yedi türlü hububatın karıştırılarak pişirilmesiyle yapılan bir yiyecek **bıslak bişirgen:** peynir, patates ve unla yapılan bir yemek uvmaç: kavrulmuş buğday ile yağ veya yoğurt karıştırılarak yapılan bir yemek (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **cançmal:** darı yarması, süt, yağ ile yapılan bir nevi yiyecek **kurutap:** Kır. +Far. ılık suda ezilmiş kurutla yapılan yemek (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kalaç:** kızartma, pasta (KBLS, 1990)

Sahaca (Yakutça) = **araas / enin arra / körün / biis / uratı:** türlü (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **kartoşka govur-:** patates kızartmak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **ğordak:** türlü (yemek) (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Barabaca ve Teleütçe *kabysta* “lahana”, Osmanlı Türkçesi *kapuska*, Çağatay Türkçesi *kobuska* türevlerini tespit etmekte ve kelimenin Rusçadan *капуста* alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Rusçadan alınan *kapusta* “lahana” kelimesi, Türkçede *kapuska* “lahana yemeği” manasında kullanılmaktadır.

beğendi “patlıcan ezmesi ile etten yapılan bir yemek” *hünkârbeğendinin* kısaltılmışı, fiilin geçmiş zaman şekli, isim hâline gelmiştir (Tietze, 2002: 231).

borani “bir yemeğin adı < ananeye göre Halife Ma’mûn’un Būrān adlı karısı tarafından icat edildiğinden onun adını almıştır (Tietze, 2002: 300).

Osmanlı Türkçesinde *musaka/musakka* sözcüğünü tespit eden Räsänen “et ve sebzeli güveçte yahni” anlamını vermektedir (Räsänen, 1969).

3.11.16. Tirit

Tarihî Lehçelerde:

Çağatay Türkçesinde = **dökmac:** yağa batırıp yedikleri sıcak ekmek, tirit (ÇOS, 1902)

Osmanlı Türkçesinde = **işgene:** Far. et suyu ile yapılan tirit **serîd:** Ar. tirit denilen yemek **terîd:** Far. tirit, et suyuna ekmek doğrayarak yapılan bir yemek (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tirit:** Far. et suyuna kızartılmış veya bayat ekmek konularak yapılan yemek; yemeğin suyu (TDK, 2019)

Kırgız Türkçesinde = **atala:** (su, un ve yoğurt halitası) bir nevi tirit **carma:** tirit “açkalıkta altından bir cutum carma artık ats: açlık zamanında bir yudum tirit altından yeğdir” **köcö:** darı yarması yahut bulgur koyulmak suretiyle yapılan bir nevi tirit **umaç:** bir nevi tirit veya bulamaç (KS,1998)

Özbek Türkçesinde = **qotgan nondan tayyorlangan taom / ovqat suvi:** tirit (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Devellioğlu, Arapça *serîd*’den bozma olduğunu ifade etmektedir (Devellioğlu, 2006: 1086).

3.11.17. Yahni

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **yahni**: bir tür et yemeği, yahni **yañı**: yahni (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **sükleme**: suya pişmiş olan et, yahni (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yahni**: kapalı bir kap içinde ağır ağır pişirilmiş sulu et yemeği “*kara koyun yahnısından öñüne getirüñ*” [7A9] [7B10] [8B3] [8B7] [52A3] [57B8] [67A7] [106A5] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **yahni**: yahni (MT, 2016: 39) **yahnî**: Far. zahîre, azık; pişmiş şey; yahni, et yemeği (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **düğün yahnisi**: hafifçe kavrulan bol soğan içinde kemikli kuzu etinin ağır ateşte pişirilmesiyle hazırlanan, az sulu yemek türü **incik yahnisi**: incik eti, yağ, soğan ve baharat kullanılarak hazırlanan bir tür tencere yemeği **papaz yahnisi**: soğan, sarımsak, şarap veya sirke katılarak yapılan bir et yemeği **soğan yahnisi**: malzemesi, et, soğan ve çeşitli baharatlar olan bir tür tencere yemeği **tavuk yahnisi**: domates, patates, soğan karışımına tavuğun katılması ve kısık ateşte pişirilmesiyle yapılan bir yemek türü **yahni**: Far. kavrulmuş soğan ve salça ile pişirilen, sade veya sebzeli et yemeği (TDK, 2019) **cergo**: etli patates yahnisi (DS III, 1968) **kayabeği**: soğan yahnisi (DS VIII, 1975)

Altay Türkçesinde = **kurtan**: yağ ve soğanla pişirilmiş böbrek ve koyun etiyle yapılmış yemek (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **yaanı**: yahni, et yemeği **yaanı suyu**: et suyu **koyun yaanı**: koyun et yemeği **kedi mancası**: akciğer, böbrek yahnisi **tuzlama**: bir yemek türü **tuzlama yaanı**: yahni tuzlaması (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **yaxna**: yahni (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **yahna**: yahni (TTS, 1995)

Değerlendirme: Mehmet Kâmil, yahninin herkesin bildiği bir yemek olsa da pişirme yolu çok olduğu için tadı ve lezzetinin de birbirinden farklı olduğunu ve isimlerinin de ayrı olduğunu, pişirilişindeki küçük bir fark ile kimisine yahni, kimisine nohutlu yahni ve daha başka isimler verildiğini ifade etmektedir (Taşkın, 2016: 39).

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *jaḫny/jahni* “et, sebze ve yağ ile yapılan yemek”, Memluk Kıpçakçası *jaḫny/jakny/jaḫny* şekillerini tespit etmekte, Farsçadan *yaḥnī* alıntı olduğunu ve Bulgarcaya *jahnija* geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.12. Hamur İşleri

3.12.1. Hamur

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **tamāta**: pişerken suyunu muhafaza etmesi için yağlı tavukların ya da etin üzerine yayılan, kadayıf (qatâif) hamuru kıvamında ince bir hamur **tutmaç çöpi**: tutmāç ya da erişte hamurundan kesilen her bir parça **çöp**: tutmāç parçası (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **hamīr**: Ar. hamur [NF 416/7, KE 134v/13] **yoğurmuş un**: hamur [İML 163] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **hamır**: Ar. hamur **kemeç**: mayasız, hamursuz (KLS, 1992) **hamır / yençi**: hamur (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **hamīr**: Ar. hamur “*qadar tenūrda qoyalar kim hamīr bişe ve çün-kim hamīr tamam bişdi*” [27a-9ol] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **hamir**: Ar. hamur “*İbigın daḥı bardaḡuñ hamirle Gerek çiriş eyle gerek hamirle*” [1418] [1418] (KK, 2007) **acīn**: Ar. yoğurulmuş şey, hamur, mâcun **hamīr/hamīre**: Ar. hamur (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **beze**: Rum. hamur topağı, pazı **deve hamuru**: yenilmesi ve sindirilmesi güç yiyecek **hamur**: unun su veya başka sıvılarla yoğrulmuş durumu; iyi pişmemiş (ekmek ve hamur işleri); öz, asıl, maya; hamur açma; hamur gibi; hamur tutmak **hamur işi**: hamurdan yapılan yiyeceklerin genel adı **hamurlamak**: hamur sürmek; tencereden buğu çıkmasını önlemek için kenarını hamurla sıvamak **kuskus**: Ar. un, süt, yumurta, bulgur ile yapılan ufak ve yuvarlak taneler biçiminde kurutulmuş hamur **milföy**: Fr. milföy hamuru **milföy hamuru**: çeşitli pastaların yapımında kullanılan, ince açılmış, yağlı bir hamur türü, milföy **pazı**: bir ekmeklik hamur topağı, beze **uğra**: yufka açılırken hamurun tahtaya yapışmaması için serpilken kalın un (TDK, 2019) **açımli**: yufkası kolay açılabilen özlü hamur (DS I, 1993) **bazı / bazi / bizi**: bir ekmeklik hamur yumağı **beze / bez / bezele / bezi**: yufka açmadan önce hamurun

ayrıldığı topaklardan her biri, pazı (DS II, 1965) **depitme**: hamur tutulduktan sonra ayrılan küçük parçalar, pazı (DS IV, 1969) **elhamır**: ekşimiş hamur **eşhamra**: iki üç gün bekletilip, ekşitiden hamur (DS V, 1972) **gelgin**: mayalanmış hamur (DS VI, 1972) **hamır**: hamur **haşlama**: ekmek hamuruna katılmak için hazırlanan mısır hamuru **hemir**: hamur (DS VII, 1974) **pezik** / **pezi**: küçük hamur topağı, pazı, beze (DS IX, 1977) **tılı**: hamur (DS X, 1978) **uğma belkat**: yumurtasız kuskus hamuru **urva**: çok sulu hamur **yayım** / **yaylım**: erişte ve makarna kesmek için yoğrulup açılan hamur parçalarından her biri; ev makarnası, erişte **yumah** / **yumak**: açılmaya hazır hamur topağı **zıvala**: hamur pazısı **zoğala**: hamur yumağı, pazı **zuvala**: hamur pazısı (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **kulur**: hamur (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **amur**: hamur **hamurlu**: hamurlu **amurlu**: hamurlanmış **hamur**: hamur (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tılı**: hamur **açıgan tılı**: mayalanmış **hamur caz-**: hamur açmak **hulgu**: hamur yoğururken kenarda kalan un, kepek **tılı bas-**: hamur açmak, hamur yoğurmak **tılı caz-**: hamur açmak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qamır**: hamur (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kamur**: Ar. hamur “kamırdan kıl suurganday: (kamurdan kıl çekip çıkarır gibi) meharetle; kolayca; fazla gayret sarfetmeksizin” (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **hamır** / **hamur** / **şapşi**: hamur (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **xamir**: hamur **xamirlashmoq**: hamurlaşmak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **tieste** / **maassa**: hamur (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **öyer**: hamur açmak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **hamır**: hamur **yay-**: hamur açmak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **xemir**: hamur **cilte**: yemek için veya ekmek için hazırlanmış hamur parçası (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *hamur/hamur* “hamur”, Kırım Türkçesi *hamyr*, Tarançi lehçesi *hamir*, Kumuk Türkçesi *hamur/hamyr*, Kuman Türkçesi *hamy*, ?Tobol lehçesi *hamar* “kanyak” şekillerini tespit ederek Arapçadan *hamir* alıntı olduğunu belirtmektedir. Osmanlı Türkçesi ve Memluk Kıpçakçası *jinçi* sözcüğünün de “hamur” anlamında olduğunu belirterek Fince *niska* ile eşzamanlı göstermektedir (Räsänen, 1969).

Arapçadan Türkçeye geçen *hamur* ilk olarak Harezmi Türkçesinde tespit edilmektedir.

bazı “bir ekmeklik hamur yumağı” < Yun. *μαζί* mazi (Tietze, 2002: 225).

Arapçadan Türkçeye geçen kelime Orta Türkçede tespit edilmektedir.

hamir/hamur “ekmek malzemesi” < Far. *hamîr* < Ar. *hamîr* maya, mayalı hamur, ekmek, mayalı ekmek (Tietze, 2009: 246).

3.12.2. Bazlama / Gözleme

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **bazlamaç**: sacda pişirilen kalın yufka (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bazlamaç**: evlerde sac üzerinde pişirilen ekmek, bazlama, çörek, kalın ve tatlısı bol gözleme “*elin yüzün yumadan dokuz bazlamaç ilen bir küvlek yoğurt gözler*” [5B12] (DK, 2006: 22) **bazlama** / **bazlamaç** / **bazlambac**: kalın açılmış yufka ekmeği, küçük saç pidesi **köz etmegi**: yağlı yufka, gözleme (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **fatîr**: Ar. mayasız saç ekmeği, bazlama **rûganîn** / **rûganîne**: Far. ‘kadı lokması’ denilen bir hamur işi, gözleme; poğaç (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bazlama** / **bazlaç**: sacda pişirilmiş yuvarlak ekmek, bazlamaç “*Köyünden getirdiği darı unundan yapılmış bazlama anca beş on gün yetmişti. -S. Şengil*”; tatlısı bol, kalın gözleme, bazlamaç **gözleme**: içine peynir, kıyma, patates vb. konularak yufkadan hazırlanan, sacda veya yağda kızartılan bir hamur işi, dürme (TDK, 2019) **bazlama** / **bazama** / **bazdamaç** / **bazdırma** / **bazı** / **bazıma** / **bazımba** / **bazırma** / **bazlamaç** / **bazlamba** / **bazambaç** / **bazlambo** / **bazlıma** / **bazlımaç** / **bejdırma** / **berzime** / **bezdirmeç** / **bezirme** / **bezleme**: mısır, arpa, darı ve buğday unlarından yapılan mayalı, mayasız, yağlı, yağsız, şekerli, şekersiz, ince ve kalın pişirilen saç ekmeği **bişe**: gözleme **biz çöreği**: gözleme (DS II, 1965) **cızlık**: yağ sürülmüş ekmek; içine soğan kıyma ve yağ konularak saçta kızartılan yufka (DS III, 1968) **dürme**: hamurdan yapılan gözleme (DS IV, 1969) **ebem ekmeği**: iki tarafı yağlanmış yufka, bazlama (DS V, 1972) **goleti**: bazlama, yufka (DS VI, 1972) **istet**: bazlama da denilen bir çeşit saç ekmeği “*bugün istep pişireceğim*” (DS VII, 1974) **saçketesi**: bazlama **setikli**: bulgur unundan yapılmış küçük kalın bazlama **taptabı**: mısır unundan yapılan bazlama **toraman**: küçük bazlama; küçük mısır ekmeği **töng**: bazlama; mayasız hamurdan yapılan çörek (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **akıtma**: akıtma, bir çeşit bazlama (un, yumurta ve süten yapılır) **pazlama**: bazlama **piinirli pazlama**: peynirli bazlama **gözleme**: gözleme (bir ekmek türü) **piinirli gözleme**: peynirli gözleme (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çalbah**: gözleme **külgeyek**: külden pişirilen bazlama, gözleme, külge pızırğan külgeyek külden pişirilen bazlama **kömgen köptürges**: bazlama (HTS, 2005)

Kırgız Türkçesinde = **kalama**: kazanda pişirilen pazlama **cupka tokoç**: ince bazlama **capkan tokoç**: küçük, kalın bazlama (bunu kazanın iç tarafına yapıştırırlar ve korları kazanla örtmek suretiyle pişirirler) **kattama tokaç**: katlı katlı bazlama (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **obinon**: bazlama, bazlamaç (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **bızlık**: bazlama (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **tugaç**: bazlama **permüde**: tandırda pişirilen gözleme (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *bazlama* “sac ekmeği” *baz* + bazı yemek isimlerinde görülen *-ma* eki *bazlamaç* “sac ekmeği” *baz* + bazı yemek isimlerinde görülen *-maç* eki (Tietze, 2002: 225).

Közde pişirildiği için *gözleme* adını alan ekmek, börek benzeri hamur işleri sonraları sacda ve tavada pişirilmeye başlanmıştır.

3.12.3. Börek

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **börek**: börek, içerisine et doldurulmuş hamur parçaları **börük**: börek **bursaç**: tatar ekmeği **börek**: börek, içerisine et doldurulmuş hamur parçaları **çeker börek**: şekerli börek **çırlama**: kızarmış, kıymalı hamur **çirkeme**: içine kıyma konulmuş ve yağda kızartılmış hamur **katmer yufka**: yağlı hamurla yapılan katmer (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **pişme** / **pişi**: yağda pişmiş ufak gölçe etmek; envai lokma **mantuy**: kıymalı yufka tâmı, hamur işi, Kaşgar canibinde mustâmeldir **çelpək**: yağ içinde pişirilmiş etmek ve yupka, katlama, koyman (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bişi** / **pişi**: yağda kızartılmış çörek **kolaç**: bir çeşit börek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **kâhi**: *Far.* kuru poğaçâ nevinden üç köşeli çarşı böreği, bir çeşit simit (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **börek**: açılmış hamurun veya yufkaların arasına peynir, kıyma, ıspanak vb. konularak çeşitli bir biçimde pişirilen hamur işi **börek açmak** “*Acaba annem bize börek açar mı –H. E. Adivar*” **boyoz**: kuş yuvası biçimi verilmiş milföy hamurunun içine kıyma, peynir vb. malzemeler konulduktan sonra üzerine pudra şekeri veya tahin dökülerek hazırlanan bir börek türü **ballı börek**: yufka ceviz ve tereyağı ve şeker ile yapılan bir börek türü **ballı börek olmak**: çok iyi anlaşmak **bohça böreği**: bohça şeklinde katlanarak içine peynir, kıyma, patates vb. maddeler konularak yapılan bir börek türü **çiğ börek**: çiğ kıyma, soğan ve baharat karışımının açılmış yufkaya konulup yağda kızartılmasıyla yapılan börek **çoban böreği**: haşlanmış patateslerin sütle püre durumuna getirilip doğranmış soğanla kavrulmasından sonra üzerine et suyu, kıyma ve nane eklenerek pişirilmesiyle hazırlanan börek **ıspanaklı börek**: haşlanan ıspanağın suyu süzildükten sonra yağ, soğan ve salçayla karıştırılıp hamurun içine konulmasıyla hazırlanan ve pişirilen börek “*Yufka, dedim de canım bir ıspanaklı börek çekti ki. –S. F. Abasıyanık*” **gül böreği**: içine peynir, kıyma veya patates konulan yufkanın suda ıslatıldıktan sonra gül biçimine getirilerek fırında pişirilmesiyle hazırlanan bir börek türü **kıymalı börek**: soğan ve çeşitli baharatlar katılmasıyla hazırlanan kavrulmuş kıymanın iç olarak kullanıldığı börek türü **kol böreği**: bütün yufkanın içine kıyma, peynir, patates, ıspanak vb. konulup kol biçiminde sarılarak tepsiye döşenen ve fırında pişirilen bir börek türü **orospu böreği**: el ayası büyüklüğünde hazırlanmış hamurun içine kıyma konarak tavada aceleyle pişirilen börek türü **peynirli börek**: maydanoz ve peynir karışımının yufkalar arasına serilmesiyle yapılan börek türü **puf böreği**: mayalı hamurdan elde edilen yufkanın arasına peynir veya kıyma konularak yapılan ve tavada kızartılan bir tür börek “*Kaynanasının da hiç olmazsa puf böreği pişirmeyi bilmesini isterdi. –S. F. Abasıyanık*” **sac böreği**: mayalanmış hamurun yufka hâlinde açılıp içine kıyma, ıspanak, kavrulmuş soğan vb. malzeme konulmasıyla yapılan ve sacda pişirilen bir börek türü **sigara böreği**: yufka arasına peynir veya kıyma koyduktan sonra sigara gibi sarılıp tavada kızartılan börek **su böreği**: yufkaları suda haşlanan, katları arasına peynir, kıyma konarak hazırlanan bir börek **sultan böreği**: yufka aralarına hafifçe pişirilmiş kuşbaşı et, soğan ve dil peyniri

katılarak pişirilen bir börek **talaş böreği**: içine pişirilmiş kuşbaşı et ve sebze konularak hazırlanan bir börek türü, talaş kebabı **talaş kebabı**: talaş böreği **tandır böreği**: tandırda pişirilen börek **tava böreği**: yufkanın içine peynir, maydanoz vb. konularak tavada pişirilen bir börek türü **altüst böreği**: önce bir yüzü sonra diğer yüzü kızartılarak pişirilen börek **patlıcan böreği**: hafif pişirilmiş patlıcana maydanoz, domates, yumurta ve kıyma karışımının eklenerek fırında pişirilen bir yemek türü **pişi**: mayalı hamurdan yapılan, yağda kızartılarak pişirilen bir yiyecek türü “*Şepit ekmekleri ve pişiler som altın gibi değerli; sarılmış düzülmüş, yol azığı diye ayrılmıştı. – N. Araz*” **Tatar böreği**: haşlanmış yufka parçalarına yoğurt ve kıyma katılıp üzerine kızgın yağ gezdirilmesiyle yapılan yemek **katmer**: yağda veya sacda pişirilen bir börek türü; arasına yağ ve kaymak sürülerek katlanmış yufka ekmeği; katmer kaldırmak (TDK, 2019) **açık börek**: ortası açık bırakılarak pişirilen börek **açma börek**: hamuru çok ince açılan bir çeşit börek **afar**: ıspanak ve benzeri sebzelerle yapılan börek, pide **ağzaçık / ağzı açık**: peynir, kıyma veya mercimekle yapılan bir çeşit börek **ağzı yumuh / ağzı yumuk**: içi kıymalı bir çeşit börek **algış hıçın**: tebrike gelenlere ikram edilmek üzere yapılan börek **arız**: bir çeşit börek **aşgı**: açılan yufkaların arası doldurulup kızartılarak yapılan bir çeşit börek **azı aşsa**: tepsiye dizilerek kızartılan içi mercimek veya kıymalı börek (DS I, 1993) **bıjik**: bir çeşit börek **bükme / bükmeş / bütme**: yufka içerisine patates, soğan, ıspanak, peynir konularak yapılan börek **büküm**: katmer (DS II, 1965) **cızdırma / cızdır / cızekmek / cızdırma / cızılma**: saçta veya tavada yapılan börek, ekmek **cimcük**: Tatar böreği **çakırlı**: ısırganla yapılmış börek **çebit / çepit**: yufka hamurunun içine tereyağ veya peynir konulup saçta kızartılarak yapılan börek “*Dün siz çebit mi yaptınız?*” **çiğböreği**: puf böreği **çimdik**: Tatar böreği (DS III, 1968) **dığan**: bir çeşit börek **dızman**: mayasız hamurdan, içine peynir konularak yapılan ve fırında pişirildikten sonra üstüne yoğurt dökülerek yenilen bir çeşit börek **dizmana**: börek **dolama / dolandırma / dolangaç / dolanger / dolankı / dolaylama**: oklavaya sararak yuvarlatılmış yufkayı, tepsiye iç içe halkalar şeklinde döşedikten sonra pişirilen börek **doyama**: mayalı hamurdan yapılan ve saçta pişirilen bir çeşit börek **dulmanti**: tatar böreğinin kıymasız **düzme mantı**: tatar böreği (DS IV, 1969) **elböreği**: puf böreği **eyirdeyh**: hamuru yumurta büyüklüğünde kesip, yağda kızartarak yapılan bir çeşit börek (DS V, 1972) **gavanak**: mısır ya da buğday unundan yapılan peynirli börek **gobete**: etli ve yağlı börek **göbelek**: içi kıymalı bir çeşit börek **gödek**: lokma (DS VI,

1972) **hacınazlı**: ıspanaklı, peynirli, maydanozlu börek **haf haf böreği**: çok kabarmış saç böreği **halačka**: uzunlamasına kesilmiş, yufkanın içine peynir, ceviz konularak yapılan bir çeşit börek **haluçka**: et ve lokma gibi hamurdan yapılan bir çeşit yemek; tatar böreği **hangel**: bir çeşit börek **hengel**: tatar böreği **hergeleası**: su böreği **hingal / hambal / hingan / hingar / hingel / hingal / hingel / hambal**: içine kıyma ya da pişirilmiş patates konarak yapılan bir çeşit börek, tatar böreği; mantı (DS VII, 1974) **kaha**: puf böreği; zeytinyağda kızartılıp üzerine toz şeker ekilerek ya da tatlıya batırılarak yenen hamur tatlısı **kahya**: yufkaları birbirine sararak yapılan bir çeşit fırın böreği **karsomunu**: börek **katmir**: hamurdan üç köşe kesilerek yağda kızartılan bir çeşit börek **kaypak / kaypancak / kaypacık / kaypurtma**: içi peynirli bir çeşit tatarböreği **kaytag böreği**: bir çeşit kıymalı börek **kaytaz böreği**: içine ince doğranmış soğan ve baharlı çiğ kıyma konularak yapılan bir çeşit börek **kıstırma / kısdırma**: içerisine peynir, kıyılmış et vb. şeyler konularak saç üzerinde pişirilen börek **kobete**: kıymalı börek **kölesarığı**: sigaraböreği **kumuç**: içine et ya da peynir konarak yapılan bir çeşit sigaraböreği, dürüm **künür**: mısır unundan yapılan içi kıymalı bir çeşit börek **katmer / katmar**: arasına kaymak ya da yağ sürülerek katlanmış yufka ekmeği (DS VIII, 1975) **pişi**: mayalı hamuru kızgın yağa kaşıkla döküp kızartarak yapılan bir çeşit yiyecek; mayalı hamurdan yapılan lokma; yağda kızartılmış peynirli börek; gözleme **lalangi / lalalanka / lalanka / lalankı / lälengi / lelengi**: mayalı hamurdan yapılan bir çeşit lokma (DS IX, 1977) **saçböreği**: yufka içine ıspanak konularak saç üstünde pişirilen börek **samsı**: içine kıyma, patates, haşlanmış yumurta konularak dört köşe katlanan bir çeşit börek; hamur tatlısı **semirsek**: bir çeşit kıymalı börek **semsek**: içine kıyma, peynir konularak yağda kızartılan bir çeşit pufböreği **sıron**: bir çeşit börek **siniekmeği**: börek **suböreği**: Tatarböreği **sürçütme**: Tatarböreği **şamişi / şammali**: içine ırmik helvası konularak yapılan bir çeşit börek **şilbürek**: bir çeşit kıymalı börek **şışböreği**: salçalı tatarböreği **tava böreği**: mayasız hamurun içerisine yumurta ve kıyma konularak yapılan, yağda pişirilen bir çeşit börek **tögezek**: kıymalı tatarböreği (DS X, 1978) **yağlı**: börek; pide; yağlanmış ekmek; yağlı yufkanın içine peynir sarılıp tavada pişirildikten sonra, üstüne şeker ekilerek yenilen bir tatlı **yanıç**: içine ıspanak, peynir ya da yumurta konularak sacda pişirilen bir börek çeşidi **yanuç**: kıymalı börek; peyniri pide **yepiştirme**: darı unundan yapılmış börek **yepme**: otlu börek **zilbiye**: ince undan açılmış hamuru susam yağında kızartarak yapılan bir çeşit börek **yamuç**: pufböreği

yarımca: puf böreği; peynirli, kıymalı sac böreği (DS XI, 1979) **kete:** yumurta ve yağla yoğrulmuş hamurdan yapılarak özel kaplarda pişirilen bir çeşit börek; kat kat yağlanmış yufkalardan yapılan, arasına iç denilen yiyecek konup katlandıktan sonra fırında ya da tandırda pişirilen bir çeşit çörek **külçe:** bir çeşit tepsi böreği (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **borsok:** sıkıştırılmış hamurdan yapılmış ve koyun yağında pişirilmiş börek **buurzak:** yağda kızartılmış hamur parçaları (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kabaklı pleçinta:** kabaklı börek **kurma:** peynirli bir börek, peynirli çörek **pirujki:** peynirli börek **lalangi:** börek, çörek (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **pirog:** börek, tadılığ pirog tatlı börek **palıhtıg pirog:** balıklı börek **ittıg pirog:** etli börek **poorsah:** yağda kızartılmış küçük hamur yiyecek; puf böreği; et suyuyla pişirilmiş **kuliç:** bir çeşit tatlı börek (HTS, 2005)

Karaçay-Malkar Türkçesinde = **bavursak:** hamur işi bir Karaçay-Malkar yemeğinin küçük lokmaları **et hırçın:** Karaçay-Malkar yemeklerinden etli börek **gardoş hıçın:** yağda pişirilen patatesli börek **goşa hıçın:** peynirli bir börek **gürten:** peynirli börek, poğaç **hatlama:** yağda kızartılan bir tür börek **taba hıçın:** tavada yapılan bir tür börek **tişmek:** yağda pişirilen bir tür börek **begene:** pişirilmiş mayalı boza hamuru (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **boorsok:** bavursak (yağda kavrulan kuşbaşı hamur parçaları) **çiy boorsok** yahut **kırtıldak boorsok** : ufak ve gereği gibi süt, yağ ve yumurta işe yoğrulmuş kırıtdayan) gevrek bavursak **açıktan boorsok:** mayalı hamurdan yapılan bavursak; **boorsoktoy çaçılıp catat:** bavursak gibi saçılmış halde yerde yatıyor **samsa:** Far. bir nevi börek, samsa **may tokoç:** yağda kızartılan yufka **çoymo tokoç:** bir nevi gevrek ve yağlı hamur işi (KS, 1998)

Kazak Türkçesinde = **samsa:** hamur ve etle yapılan bir yemek çeşidi (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **varaqi / somsa:** börek **varaqibop / somsabop:** böreklik **tandirsomsa:** tandır böreği **bo'g'irsoq:** pişi **qatlam / qat-qatlik:** katmer (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **börüök:** börek (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **boorzak:** millî yemek türü börek **huujuur:** börek **boova:** börek, çörek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **börek:** börek **börek бүк-:** börek yapmak **gökli börek:** ıspanaklı börek etli börek; etli börek **gatlaklı:** yağda kızartılmış katlı yufka, börek

pişme: açılıp yağda pişirilen hamurdan hazırlanan bir yiyecek **çelpek:** yufkanın yağda pişirilmesiyle yapılan bir tür yemek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **göşgilde:** etli börek **pöre:** börek **samsa:** börek **yag samsa:** yağlı börek **pelime:** katmerli yufka, pide, çörek **bogursak:** yağda pişirilmiş hamur; lokma (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kelime olarak börek yazılı metinlerde ilk defa bir Memlûk sahası eseri olan ve 1312’de yazımı tamamlanan Kitâbu’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk adlı sözlük ve gramer kitabında karşımıza çıkmaktadır. Ebû Hayyân tarafından yazılmış olan bu eserde kelimenin tanımı “içerisine et doldurulmuş hamur parçaları” şeklinde yapılmaktadır (Evcî, 2015: 381-424).

“Türkler için hamur işlerinin başında gelen böreğin sofradaki yeri tartışılmaz. Türklerin geleneğinde fakir olsun zengin olsun, köylü olsun şehirli olsun misafir çağrıldığında öncelikle börek sofradaki yerini alır. Kebap türü yiyecekler gibi börek de tören yemeklerindendir. Daha önce de bahsi geçen basılı ilk yemek kitabı Melceü’t-Tabbâhîn’de çok çeşitli börek tarifleri vardır: Tam yufka böreği, puf böreği, su böreği, sakız böreği, tavuk böreği, kol böreği, kapak böreği, Türk böreği, saç böreği, sağan böreği, ince börek, fincan böreği, âdî lokum, tatar böreği, puf böreği, vertika gibi.” (Kut, 2002: 218).

“Kazakların sofrası düzeninde, ne zamanda ve hangi durumda olursa olsun önce çay sofrası gelir. Çay sofrasının baş yemeği de bawırsak ve şelpektir. Mayalanmış ekmek hamurundan yapılır. Bawırsak ve şelpek ile özellikleri aynı olup, şekli farklıdır. Ceviz büyüklüğünde parçalara ayrılan hamurlar elle bastırılarak inceltir. Büyüklüğü kibrit kutusu kadar olduktan sonra, kızgın yağda kızartılır. Hamurların kızarıırken iyice kabarmaları için bol miktarda yağ kullanılmalıdır. Anadolu’da bazı yörelerde “pişi” denilen türle hemen hemen aynıdır. Hamurlar genelde dikdörtgen olur. Fakat şekil değişikliği de görülebilir. Baklava şeklinde olanlara bawırsak, daire şeklinde olanlara şelpek denir.” (İsmail, 2002: 384)

Räsänen, Çağatay Türkçesi *boyursak* “üçgen kek” Orta Türkçe *boyursak* “hamur işi, kızartılmış yağlı hamur parçaları”, Özbek Türkçesi *boyırsak*, Soyonca *börzak* “çalılık, fundalık” türevlerini vererek, kelimenin Moğolcadan *bogursak* “yağda pişmiş küçük hamur” Türkçeye, Moğolcaya ise Çince *bō/bō-r* geçtiği kanaatindedir (Räsänen, 1969).

Räsänen, Memluk Kıpçakçası *böräk* “suda pişirilen, içine kıyma konulmuş hamur”, Çuvaşça **pürek*, **pərek* (> Rusça *nupoz*; Kalmukça *bürüg* “küçük etli börek”) örneklerini göstermekte, “deriden ya da keçeden yapılmış kap” anlamındaki *börk/börük/bürk* sözcüğü ile karşılaştırılmasını önermektedir, muhtemelen kelimenin kökünün *bür-* fiili olduğunu kastediyor ki akla yatkındır.

Räsänen *katmer* için Kırgız Türkçesi *katmar* “birlikte”, Osmanlı Türkçesi *katmār* “çift” anlamlarını tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

Bu börek çeşidi, yufkanın ikiye katlanarak çift kat olması ile bu adı almıştır.

bişi/pişi “yağlı ve tatlı ekmek, çörek, saç ekmeği” < *biş-* / *piş-* + fiilden isim yapan *-i* eki (Tietze, 2002: 285).

börek “kıymalı veya peynirli hamur işi < ET. *bürük bür-* “sarmak, burmak” (Tietze, 2002: 311).

Türkçeden yabancı dillere geçen şekilleri şunlardır: Ar. *būrak*, *būrag*, *būrāk*, *būrīk*, Rus. *pirog*, Erm. *börek*, *bövreg*, Fince *piirakka*; Bul. *byurek*, Sırp. *búrek*, Arnavutça *byrék*, *byreqe*, *birek*, *berek*, Makedonca *burek*; Yun. *buréki* (Karaağaç, 2008).

Hamur, un, tuz, sıcak su ve azca tereyağ katıp sertçe yoğrulur. Hamur dinlendikten sonra daire şeklinde kesilir ve açılır. Açılan hamurun ortasına soğanla karıştırılan yarı kavrulmuş taze et konulur. Fırın veya tandıra koyulduğu zaman samsa hazır olur. (İsmail, 2002: 385)

3.12.4. Çörek / Simit

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **çörek**: çörek **bösgēç**: çörek **ol ünug çöreklēdi**: o, undan çörek yaptı (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **kömeç**: külde pişirilen çörek [KE 14r/11] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **çörek** / **şörek** / **gepölüç**: çörek, francala, somun (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **çörkak** / **çörak**: çörek, nan, ekmek **kuyman**: bir nevi yağlı çörek, kat kat yağlı ekmek **biçak**: içerisi kabaklı ve köfteli hamurdan dört köşeli bir nevi çörek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kete**: külde pişmiş çörek, şekerli çörek **külüçe** / **külçe**: külde pişirilen çörek (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **kâk**: Ar. kül çöreği **kâhi**: Far. kuru poğaç nevinde üç köşeli çarşı böreği, bir çeşit simit (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bişi**: çörek, tatlı bir tür ekmek **ay çöreği**: içine tarçın, ceviz konularak ay biçiminde yapılmış çörek kruvasan **tandır çöreği**: tandırda pişirilen çörek **kete**: yağlı, mayalı veya mayasız hamurdan yapılan çörek **kül çöreği**: külde pişirilen çörek **hamursuz**: Hamursuz Bayramı dolayısıyla Yahudilerin yapıp yedikleri bir tür mayasız çörek **simit**: Ar. halka biçiminde, genellikle üzerine susam serpilmiş **poğaç**: *İt.* içine peynir, kıyma vb. konarak hazırlanan bir tür tuzlu çörek “*İstersen öğleyin sana taze poğaç alır gelirim. – S. F. Abasıyanık*” **batonsale**: Far. tuzlu hamurdan yapılan ince uzun çubuk (TDK, 2019) **adak**: yağlı çörek (DS I, 1993) **bıcık**: evde, tandırda pişirilen yağsız çörek **bilik**: tandırda, simit biçiminde yapılmış çörek, ekmek **bişi**: çörek, bayramlarda yapılan yağlı, tatlı ekmek, saç ekmeği **böbrek**: kıymalı peynirli çörek **burma / burma**: simit, halka, yuvarlak ekmek (DS II, 1965) **çikli**: simit **çadu / cadi**: mısır unundan saçta pişirilen mayasız çörek (DS III, 1968) **dağlama**: mayalı hamurdan yağda kızartılarak yapılan içi peynirli çörek **dızmana**: mayalı hamurun içine peynir, ekşimik, yoğurt konulup fırında pişirilen bir çeşit çörek; lokma lokma kesilmiş mayasız hamurun üzerine süt kaymağı ya da yumurta sürüldükten sonra fırında pişirilen bir çeşit çörek **duzsuz**: fırında pişen bir çeşit tuzsuz çörek (DS IV, 1969) **ebeçöreği**: yağda pişirilen mayalı bir çörek (DS V, 1972) **galata**: bir çeşit çörek **gama**: buğday unundan yapılan bir çeşit çörek **gege**: çörek **gocik**: un ve yumurtadan yapılmış çörek **gangal**: simit **göbekli**: bir çeşit poğaç (DS VI, 1972) **haste**: unla pekmez karıştırılarak yapılan bir çeşit çörek **hodala / hodak**: yarım küre biçimindeki küçük çörek; büyük ekmek **homman**: külde pişirilen çörek ya da ekmek **hömbe**: bir çeşit çörek (DS VII, 1974) **katmelli**: arasına ceviz ve peynir konarak pişirilen çörek **kete**: yağlı, mayalı ya da mayasız hamurdan yapıp külde pişirilen çörek **koşma**: üstü susamlı uzun simit; yağlı hamurdan yapılan ve düğün daveti için gönderilen bir çeşit çörek; hamura haşhaş katarak yapılan bir çeşit çörek **kölür**: çörek **külcük / kullama / külçöre / külçöreği / külleme / küluk / külüçe**: külde pişirilen çörek **kahtalan**: simit, pasta vb. yiyecekler **kullik**: simit, gevrek (DS VIII, 1975) **nakul**: mayalı hamurdan dört köşe kesilerek yapılan yağlı, küçük çörek **pağaç / pağaç / pağarç / pağas / pahaç / pugaça / puğaç**: tuzsuz ve mayasız hamurdan yapıp kızgın külde pişirilen çörek, poğaç (DS IX, 1977)

susamal: üstü susamlı çörek **turta:** mayasız hamurdan yapılan küçük çörek, poğaç **tertib:** fırında pişirilen bir çeşit simit (DS X, 1978) **yalkı:** yağlı çörek **yuvalak:** evlerde yapılan haşhaşlı, susamlı bir çörek **zembiligozgoz:** simit, kandil simidi, çöreği (DS XI, 1979) **kangal:** simit (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **çörek:** çörek, bir ekmek türü **çörek pıtası:** çörek pidesi **kirde:** poğaç **kolaç:** simit, çörek **kovrik:** simit **malay:** mısır unundan yapılmış çörek **pitička:** simit **turta:** çörek (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **holopha:** çörek, börek (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kalaç:** simit, çörek **aney:** bir tür çörek **gadey:** çörek pişirildikten sonra, arta kalan hamurla çocuklar için pişirilen küçük çörekler **galav:** bir tür çörek **guboru:** ateşte pişirilen bir tür çörek **güttü:** bir tür çörek, galeta **hıçın:** bir tür çörek **hurbay:** küçük çörek **narduv:** çörek, ekmek **nartiv:** ekmek yapıldıktan sonra kalan hamurdan yapılan küçük çörekler **tımmıl:** bir tür tatsız yassı çörek (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **katırma:** sütle, yağla ve yumurta ile yoğurulmuş hamurdan bir çeşit çörek **basma tokoç:** sütte, yumurta ile yoğurulan hamurdan yapılan ve üzeri nakışlı çörek (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **çörek:** çörek, beyaz ekmek **çaplık:** yuvarlak çörek **sımsır:** küçük çörek (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **kulcha:** çörek, poğaç, kül çöreği **teshikkulcha:** simit **patir:** kete (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **bublik / baraanka:** simit (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **çuga kalaş:** üstü peynirli bir tür poğaç (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **bulka:** francala çörek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **bulka:** çörek **süycüli bulka:** tatlı çörek **gutap:** çörek **külçe:** bir tür tereyağlı çörek **yerçörek:** ateşe gömülerek pişirilen çörek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çelpek:** yağda pişirilen çörek **külçe:** çörek (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Orta Türkçe *čöräk/čüräk*, Çağatay, Osmanlı, Kırım, Azeri, Türkmen ve Kumuk Türkçeleri *čöräk* “pişmiş somun; tereyağ, şeker, ve yumurtalı çörek, börek” anlamlarını tespit ederek Kırım Türkçesi **čī-bārāk* sözcüğü ile bağlantılı olabileceğini düşünmüştür. *Kalaç* sözcüğünün Karaçay ve Kazan Türkçeleri *kalač* “sandviç”, Teleüt ve Şor Türkçeleri *kalaš*, Başkurt ve Karaçay Türkçeleri *kalas*, Karaim Türkçesi *kylac* “beyaz ekmek” türevlerini belirleyerek, Rusçadan *калач/колач* alıntı

olduğunu ifade etmekte; *simit* kelimesini Osmanlı Türkçesinde tespit etmekte; Çağatay Türkçesi *somsa* “etli bir yemek”, Tarançi lehçesi *sumsa* “küçük börek” karşılıklarını belirlemektedir (Räsänen, 1969).

Clauson, *çörek* kelimesinin ekmeğe göre daha sınırlı bir anlamı olduğunu, “yuvarlak somun” manası taşıdığını ifade etmektedir. (Clauson, 1972: 429)

çörek “yuvarlak ekme” < ET. *çörek* (Tietze, 2002: 469).

boğaç/poğaç “bir çeşit tuzlu börek” < Bulg., Sırp-Hır. *pógaca* < İt. *focaccia* (Tietze, 2002: 294).

3.12.5. Erişte / Makarna

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qıyma / qıyma ügre**: hamurun serçe dili gibi kesildiği bir tür erişte (DLT, 2005)

Çağatay Türkçesinde = **buğra**: erişte aşına benzer bir nevi tâmdir, un aşısı ve aş ard tesmiye ederler **ökre aşısı**: erişte aşısı (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **iriste**: Far. (*rişte*) erişte, kesilip kurutulmuş ev makarnası “*kāğıdı şındıyla irişte gibi uzun ve ince pāre pāre iderler, keşirā şuyında işladurlar*” [139b-7] (TM, 1999)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çubuk makarna**: ince, uzun, çubuk biçiminde dökülmüş ve fırınlanmış makarna **burgu makarna**: burgu biçiminde dökülmüş ve fırınlanmış makarna **erişte**: ince kesilip kurutulan hamur **fırında makarna**: haşlanmış makarnaların arasına kaşar peyniri konularak süt dökülüp fırında pişirilen makarna **kıymalı makarna**: içinde kavrulmuş kıyma bulunan makarna yemeği **lazanya**: İt. bir tür İtalyan makarnası **makarna**: İt. irmik veya una yumurta karıştırılarak hazırlanmış türlü biçimlerdeki kuru hamur; bu hamurdan yapılan yemek **salçalı makarna**: makarnanın pişmesinden sonra üzerine yağla kavrulmuş salçanın dökülmesiyle hazırlanan yemek **yüksük makarna**: yüksük biçiminde olan makarna (TDK, 2019) **açma makarna**: yufkadan kesilen ev makarnası, erişte (DS I, 1993) **belirgat / belkat**: ev makarnası (DS II, 1965) **cimcik / cimcik makanne / cimcuk / cimcik aşısı / cimcik makarna / cümçük / çümçük**: ev makarnası, erişte; yoğurtlu hamur çorbası **çimbıta / çimcik**: kare şeklinde kesilen hamurun iki köşesinden sıkıştırılarak yapılan bir çeşit

makarna (DS III, 1968) **erişte**: makarna gibi kesilip, fırında kavrulmuş hamur **eriş**: evlerde hamurdan yapılan ince makarna **erüşte**: hamurdan kibrit çöpü gibi doğranan makarna **evrüşte**: kesilip kurutulmuş hamur, ev makarnası, erişte (DS V, 1972) **gün hamuru**: kesme makarna **gayıtma**: erişte yemeği **gurutdu aş**: üzerine çökelek dökülmüş erişte yemeği (DS VI, 1972) **hamur pilavı**: makarna **herişte**: ev makarnası **halışka**: erişte (DS VII, 1974) **saçakhamuru**: bir çeşit makarna **sakalasarkan**: hamurdan kesme makarna (DS X, 1978)

Çuvaşça = **makoron**: makarna (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **lapşa**: erişte **makarina**: makarna **kuskus**: kuskus makarnası (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **lapşa**: erişte **lapşalığ**: erişteli **lapşa haynat-**: erişte pişirmek **makaron**: makarna **makaronniğ**: makarnalı (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **makaron**: makarna (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kesme**: erişte (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **mayda-mayda qilib kesilib quritilgan xamir**: erişte **makaron**: makarna **burg'i shaklida kesilgan makaron**: burgu makarna **tomatli makaron**: salçalı makarna **angishvona shaklidagi makaron**: yüksük makarna (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **lapsa**: erişte **mokoruon**: makarna (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **makaron**: makarna (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **makaron**: makarna **makaron önümleri**: makarna mamülleri **unaş**: ince yayılmış hamurdan uzun uzun kesilen hamur ve bundan pişirilen yemek, erişte (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çemen**: erişte, makarna **külçek**: erişte, erişte çorbası **legmen**: kıymalı makarna **sanza**: yağda kavrulmuş makarna (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *erişte/erüşte* “ev makarnası” < Far. *rişta* (Tietze, 2002: 668).

3.12.6. Kek / Pasta / Kurabiye

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **acı badem kurabiyesi**: toz şeker, pirinç unu, öğütülmüş acı badem, yumurta beyazı ile yapılan fırında pişirilen bir tür kurabiye **ballı pasta**: bal ile yapılmış ya da içine bal konulmuş pasta **beze**: Fr. yumurta akı ve pudra şekeri ile

yapılan bir çeşit pasta türü **bisküvi**: Fr. un, süt, şeker veya tuzla yapılan ince, gevrek bir tür kuru pasta “*Besim, gidenlere ikram edilen çaydan kalma bisküvileri atıştırmakla meşguldü. -P.Safa*” **çaylı kek**: içine çay karıştırılarak yapılan kek **kakaolu kek**: içinde ağırlıklı olarak kakao bulunan kek **gato**: pasta, çörek **gofret**: üzeri petek biçiminde, arasında krema bulunan, bisküviye benzer tatlı, hafif bir yiyecek **kek**: İng. ana maddeleri yumurta, un ve şeker olan, içerisine kuru üzüm, kakao, fındık vb. konularak fırında pişirilen tatlı çörek **kurabiye**: Ar. un, yağ, badem, fıstık vb. ile yapılan, şekerli küçük çörek **kurabiye gibi çok gevrek**: ağızda dağılıveren **kuş lokumu**: yumurta, un ve şekerle yapılan bir kurabiye **kuru pasta**: tuzlu veya tatlı kremasız çörek **mozaik**: Fr. tatlı bisküvi parçalarıyla yapılan kakaolu pasta **pandispanya**: İt. yumurta katılarak yapılan şekerli, kabarık, yumuşak bir pasta türü “*Karşısına kendi çay fincanını yerleştirdi, kocaman bir pandispanyayı fincana batırarak yemeye koyuldu. – H. E. Adivar*” **pasta**: İt. içine katılmış türlü maddelerle özel bir tat verilmiş, fırında veya başka bir yolla pişirilerek hazırlanmış bir tür hamur tatlısı **pötibör**: Fr. çifte fırınlanmış, tereyağlı, dikdörtgen biçiminde, kenarları tırtıklı bir bisküvi türü **pötifur**: Fr. kuru hamurdan hazırlanan veya arasına krema doldurulan küçük pasta **turta**: İt. üzeri yufka kaplı, meyveli veya kakaolu bir pasta türü **üzümlü kek**: içine üzüm konularak yapılan kek **yaş pasta**: krem, krema ve yaş meyvelerle yapılmış pasta (TDK, 2019) **güreybe**: un şeker ve yağla yapılan kurabiye (DS VI, 1972) **hölemez**: mısır unundan yapılan pasta (DS VII, 1974) **soda**: ev kurabiyesi **şekerböreği**: un kurabiyesi (DS X, 1978) *Gagauz Türkçesinde* = **piçeni**: bisküvi **pirojna**: pasta **kortmaç**: undan yapılmış kek (GTS, 1991) *Hakas Türkçesinde* = **tolğamıs**: bisküvi, çörek **tort**: pasta “*çey ızırtken torttah, çoh, şokolod konfetten / çay içirmiş, pastadan, hayır, çikolota şekerden. - V. Şulbayeva*” (HTS, 2005) *Özbek Türkçesinde* = **keks**: kek **pechenye**: kurabiye **tort** / **pasta**: pasta **biskvit**: bisküvi **bol solingan tort**: ballı pasta **vafli**: gofret **mevali tort**: tart **qoqnon**: kraker (TÖS, 2018) *Sahaca (Yakutça)* = **keks**: kek **pirojnaj**: pasta **tort**: turta (TSYS, 1995) *Tuva Türkçesinde* = **peçenye**: bisküvi **keks**: kek **tort**: pasta, turta (TUTS, 2003) *Türkmen Türkçesinde* = **krem tort**: kremalı pasta **peçen’e**: bisküvi, kuru pasta **pirojni**: pasta **şokolad tort**: çikolatalı pasta **köke**: bisküvi **tort**: turta (TTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı ve Kırım Türkçelerinde tespit ettiği *pasta* sözcüğünün kökenini Räsänen İtalyanca *pasta* olarak belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Kek, *pasta*, *kurabiye* kelimeleri alıntı olmaları sebebi ile tarihî lehçelerde kaydedilmemektedir.

bisküvi “ince, gevrek, kuru pasta” < Fr. *biscuit* aslında gevrek, peksimet < Latince *biscoctus* “çifte pişmiş” (Tietze, 2002: 284).

gato “hamur tatlısı” (Tietze, 2009: 102).

kurabiye “bir nevi tatlı küçük çörek” < Ar. *gurābīya* (Tietze, 2009: 155).

3.12.7. Pide / Lahmacun

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **kirde**: pasta, pide (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **lahm-i acın**: yoğurulmuş, mâcunlaşmış et, lâhmacun (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **etli ekmek**: etli pide **etli pide**: genellikle kıyma ve sebze ile hazırlanan iç malzemense ince açılmış hamur üzerine yayılarak fırında pişirilmesiyle yapılan pide **kıymalı pide**: etli pide **kirde**: *Far.* genellikle mısır unuyla yapılan bir pide türü **lahmacun**: Ar. üstüne kıyma, kıyılmış soğan, maydanoz ve baharat konularak fırında pişirilen pide türü bir yiyecek **peynirli pide**: hamura peynir, maydanoz, yumurta eklenmesiyle hazırlanan bir pide türü **pide**: mayalı hamurdan yapılan, üzerine yumurta, kıyma, peynir, pastırma vb. konarak pişirilen, ince, yayvan yiyecek **bardak altı**: yemek öncesi yenilen bir tür lahmacun **pizza**: *İt.* genellikle domates, zeytin, peynir, mantar, çeşitli et ve sebze türlerinin üzerine konulmasıyla hazırlanıp fırında pişirilen pide (TDK, 2019) **bide** / **bıcık**: pide (DS II, 1965) **cantık** / **cantik**: etli pide **cılav**: rendelenmiş kabağın, sulu hamurla karıştırılmasıyla yapılan pide **cızbız**: arasına peynir ve maydonoz konularak pişirilen pide; sac içinde pişirilen ciğerli patates yemeği **cilbir** / **cılbır** / **cılbır**: pide üzerine domates ve kıyma kavurması dökülerek yapılan yemek; sacda pişirilmiş kalınca pide; undan yapılan yemek **çakıl**: pide (DS III, 1968) **dönderme**: mayasız hamurdan yapılan ve yağda kızartılan pide (DS IV, 1969) **golekli**: pide **gübi**: ramazan pidesi (DS VI, 1972) **hapişik**: pide (DS VII, 1974) **kıymalı**: içine kıyma, soğan konularak yapılan pide **kopul**: bir çeşit pide (DS VIII, 1975) **sariyli**: yağlı pide **tepere**:

pide **tophana** / **topana** / **topane** / **tophane**: yağ sürülerek yenilen çok kabarmış bir çeşit pide (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **teertpek**: ezilmiş, sıkıştırılmış hamurdan pide (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **pide**: pide **piinirli pide**: peynirli pide **pita**: pide **arpa pıtası**: arpa pidesi (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = köptırge: pide, çörek **köptırge itçe**: pide yapıyor **lepyoşka**: pide, çörek (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **lavuz**: bir tür pide, bazlama (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **taptama**: kazanda pişirilen pide **kömöç**: külde pişirilen pide “*ar kim öz kömöçünö kül tartat ats.: herkes kendi pidesine doğru kül çekiyor*” **kömkörmö tokoç**: mayalı hamurdan yapılan ve kazanda pişirilen kalın pide **katık**: ele yapışan hamurdur ki bunun ıgup düşürdükten sonra toplayıp küçük bir pide şeklinde pişirirler (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **yog’li non**: pide **lahmajun**: lahmacun (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **leppieske**: pide (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **terpek**: pide, çörek, bazlama, tandır ekmeği (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **lepyoşka**: pide, çörek **çavat**: ince pide **gokey**: pide, çörek **petir**: mayalanmış hamurdan yapılmış ince pide, yufka **poşkal**: pide, çörek (TUTS, 2003)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *pidä/bidä* “düz kek, düzce çörek” sözcüğünün kökenini Yunanca *πίτα* olarak belirlemektedir (Räsänen, 1969).

Yemeğin şekli ve fonetik benzerliği sebebi ile İtalyanca *pizza* kelimesinin de aynı kökten geldiği söylenebilir.

3.12.8. Yufka

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **yuyka**: yufka, ince “*Yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş, yinçge erklig, üzgeli uçuz.*” [OA/TUN1-G6] “*Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş.*” [OA/TUN1-G6]

Karahanlı Türkçesinde = **yuvga**: katmerli yufka (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **yuwka** / **yufka**: yufka, ince [KE 80v/16] **yuwka kıl**:- inceltmek [ME 23/2] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **bişi**: yufka **kalaş**: yufka, çörek **yuğa**: yufka, katmer (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **yupka**: açılmış hamur yaprağı, yufka (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yuha**: yufka, ince **yuhacuk**: yufkacuk (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **girde**: Far. açılmış yufka **ragîf**: Ar. yufka, pide (OTAL, 2006)

yufka: yufka, ince “Öyüni yufka yufka eyleyüp, salup” [1222] [1222] [1490] [1696] [1696] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yufka**: oklava ile açılan ince, yuvarlak hamur yaprağı; sacda pişen bir ekmek türü **yassı kadayıf**: yuvarlak ve kalın hazır yufka; bu yufkadan yapılan bir tatlı türü (TDK, 2019) **açğı** / **açım** / **açkı** / **açku** / **açma**: oklava ile açılmış hamur, yufka (DS I, 1993) **bülü**: yufka (DS II, 1965) **cısdırma**: saçta ısıtılmış yağlı yufka “Cısdırma gevrek ve tatlı olur.” **cızlama**: taş üzerinde pişirilen yufka (DS III, 1968) **depereme**: mısır unundan yapılan yufka (DS IV, 1969) **fedil**: yufka (DS V, 1972) **îçi yağlı**: saç üzerinde pişirilip yağlanarak yenen yufka **işgefe** / **işgeve** / **işkefe**: açılmış yufka (DS VII, 1974) **katkat**: üst üste açılıp saçta pişirilen yufkalar (DS VIII, 1975) **sohum** / **sok** / **sokum**: lokma; yufka ekmekle yapılan dürüm **şip**: yufka **tereekmeği**: kalın börek yufkası **sunak** / **sunah** / **sunam** / **susak**: sulu yiyecekleri yemek için yufka ekmekten koparılıp kaşık biçimi verilen lokma “Sunakı bozulunca yemeği üzerine döküldü” (DS X, 1978) **vala**: yufka **yoha**: incelmış yufka (DS XI, 1979) **lavaş**: yufka **tatar**: kalın açılan yufka (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **yufka**: yufka (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cukama**: yufka (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **cupka**: yufka, sütte pişirilen ve yağla yenen bir nevi aştır, hamur işi. **kıpçık**: kazanda yufka pişirilirken, üç yufka arasında kalan boş yere atılan küçük yufka (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **yupqa** / **cho'zma**: yufka (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **blin**: blin, Rus yufkası (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **yuka**: ince, yufka (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **jupka**: yufka, ince (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kelime Orhun Yazıtları'nda *yuyka* şeklinde tespit edilmektedir. *Yuyka* erkli *tupulghı uçuz ermiş* (Tun-G-6).

Räsänen'in, kökünü *jub-ka olarak belirlediği sözcükler, yiyecek, ince açılmış hamur manasında değil; ince, zayıf, güçsüz anlamlarındadır, Türk lehçelerinde tespit ettiği şekilleri şunlardır: Eski Türkçe *jupka*, Eski Uygur Türkçesi *juvyŋa*, Karahanlı Türkçesi *jupka* “küçük, önemsiz”, Orta Türkçe *juvŋa/juvka* “güçsüz, yumuşak”, *jufka* “hassas, seyrek”, Çağatay Türkçesi *jupka* “ince”, Karahanlı Türkçesi *jufŋa* “piç, hafif”, Osmanlı Türkçesi *jufka*, Türkmen Türkçesi *jūka*, Kırgız ve Kazak Türkçeleri *žuka*, Balkar Türkçesi *zuka*, Kazan Tatarcası *jøkå*, Barabaca *juŋa*, Hakas Türkçesi *čuyŋa*, Çuvaşça *śūxε* (Räsänen, 1969).

Eski Türkçe “ince” anlamındaki sözcük anlam genişlemesiyle “ince açılmış hamur” manası kazanmıştır.

Türkçeden yabancı dillere geçen şekilleri şunlardır: Far. *yuha/yuka* “bir tür ince ekmek, yufka”, Erm. *yufka*, “hamurdan yaprak”, Rus. *şuga* “ince buz tabakası”, Rom. *iofca*, *efca*, *efcale* “yufka; bir çeşit hamur işi”, Çek. *jufka* “yufka”, Bul. *yufka* “ince hamur”, Srp. *jufka*, *juhka*, *jupka*; “börek, tatlı ve tuzlu yemekler yapmakta kullanılan ince hamur, yufka”, Arn. *jufke*, *jufk*, *jufek* “yufka; bir çeşit erişte”, Mak. *yufka* “yufka”, Yun. *giofkas*, *yufkas*, “yufka, hamur işi” *giofkadikos*, *yufkadikos* “yufkalı, yufkadan” (Karaağaç, 2008)

3.13. Meyveden Elde Edilen Yiyecekler

3.13.1. Pekmez

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **bekmes**: pekmez (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **düşâb**: Far. pekmez [KE 133v/20] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **bekmas**: pekmez **bekmes**: bekmeş (KTS, 2007) **bekmez**: pekmez (DMLT, 2018)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bekmez**: pekmez (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **düşâb**: Far. üzüm ve hurma pekmezi; pekmez **güşâb** / **güşân**: Far. pekmez **nârdenk**: Far. nar, erik, kızılıçık, elma gibi meyvalardan çıkarılan ekşimsi pekmez **perverde**: Far. üzüm şirasından yapılan bir çeşit tatlı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **pekmez**: genellikle üzüm, dut vb. meyvelerin kaynatılarak koyulaştırılmış biçimi; “*Karısı ile kaynatası çoktan kalkmışlar, bahçede pekmez*

kaynatıyorlar. –M. Ş .Esendal” dut pekmezi: dutun ezilmesi ve şırasının kaynatılması sonunda elde edilen bir pekmez türü **nardenk:** *Far.* nar, erik, kızılılık vb. yemişlerden yapılan pekmez “*Kendim için üzeri pekmezli bir su muhallebisi ısmarlamıştım. – Y. K. Karaosmanoğlu*”; tadı fazla olan, çok tatlı “*pekmezli üzüm*” **üzüm pekmezi:** üzümün önce çiğnenerek, ezilerek şıra durumuna getirilmesi sonra kazanda şeker ve üzüm topağı ile kaynatılması sonucu elde edilen pekmez (TDK, 2019) **acdı:** çalma pekmez **acuk / acuk bekmezi / acalma:** yabani elmadan yapılan pekmez **ada:** koyu pekmez **ak bekmez / ak bulama:** elle çırpılmış, yumurtalı katı pekmez, bulama **andız pekmezi:** andız ağacının meyvasından yapılan pekmez (DS I, 1993) **bekmez / behmez / bepez / betmez:** pekmez **bohluca:** ekşi pekmez (DS II, 1965) **civik:** pekmez **colaz:** pekmezle tahin karışımı **culaf:** pekmez şerbeti **çahıldahlı:** olgunlaşmamış üzümünden yapılan koyu, ekşi pekmez (DS III, 1968) **ekşi:** limon; üzümünden yapılan biraz ekşi pekmez **eşki pekmez:** nar pekmezi **ezma:** krik ve kızılılık pekmezi (DS V, 1972) **gice:** pekmez **gün balı:** güneşte hazırlanan pekmez (DS VI, 1972) **höşbek:** erik, elma pekmezi **ili:** sıcak pekmez (DS VII, 1974) **nerdek / nardenk:** üzüm, nar, erik, kızılılıktan yapılan ekşimsi pekmez (DS IX, 1977) **zartlama:** yaş üzüm ve pekmezin kaynatılmasıyla yapılan kışlık katık **zilpi:** üzümünden başka meyvelerden çıkarılan ekşi pekmez (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **üzüm balı:** üzüm pekmezi (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **shinni:** pekmez **tut shinnisi:** dut pekmezi **shinnirang:** pekmez köpüğü **shinnili:** pekmezli **uzum shinnisi:** üzüm pekmezi (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Oğuz Türkçesi *bäkmäs*, Memluk Kıpçakçası *bäkmäş/bäkmäs/ bäkmez*, Osmanlı Türkçesi *bäkmäs/bäkmäz/päkmäz* şekillerini belirleyerek, Bulgarcaya *petmez*, Sırpçaya *pekmez*, Rusçaya *бeкмeс* olarak geçtiğini tespit etmekte, kelime kökenini ise Farsça *bakmāz* olarak göstermektedir (Räsänen, 1969).

3.13.2. Pestil

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **besdil / bestil:** pestil **köfter:** *Far.* (*küfter*) pestil, sucuk (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **pestil**: ince yufka biçiminde kurutulmuş meyve ezmesi, bastık Pestil gibi; pestile çevirmek; pestili çıkmak; (birinin) pestilini çıkarmak **bastık**: pestil **erik pestili**: Eriğin kaynatılması ve yufka biçiminde kurutulmasıyla hazırlanan pestil “*Fıtnat Hanım, bahçede erik pestili kaynatıyormuş. – M. Ş. Esendal*” **köfter**: Far. üzüm şirasıyla nişasta karışımının kaynatılıp dökülerek kesildikten sonra kurutulmasıyla hazırlanan bir tür pestil (TDK, 2019) **bestil** / **belbel** / **belben** / **besdel** / **bestel** / **bestül** / **bezime**: pestil, köfter **bastık** / **basdih** / **basdik** / **basduh** / **bastih** / **bastuh**: pestil **bastuk**: baklava biçiminde kesilmiş pestil (DS II, 1965) **dilme**: üzüm suyundan yapılan peltenin güneşte kurutulmuş ve lokum büyüklüğünde kesilmiş olan parçası **dikeş**: cevizli sucuk **dizin**: üzüm sucuğu (DS IV, 1969) **güme**: cevizli sucuk (DS VI, 1972) **hadize**: nişasta ile üzüm suyunun kaynatılıp bezlere serilmesi ile yapılan pestil **hapise** / **hapisa**: üzüm ya da dut şirasından yapılan pestil **heleç**: incir pestili (DS VII, 1974) **karakurt**: pestil **köfter** / **köfte** / **köftü** / **köftür** / **köyter**: üzüm şirasıyla nişasta kaynatılarak yapılan ve dilim dilim kesilerek kurutulan bir çeşit tatlı, pestil; üzüm şirasından yapılan sucuk **köme** / **küme** / **küne**: cevizli sucuk (DS VIII, 1975) **pastık**: pestil **pestel** / **pesgel** / **peskel** / **pestil**: sakızkabağı, armut, ayva, karpuz kabuğu vb. meyveleri pekmezle pişirerek yapılan bir çeşit tatlı **racik**: cevizli sucuk **örücük**: cevizli sucuk (DS IX, 1977) **şibitme**: erik pestili **saruç** / **savuç**: pekmez sucuğu **şöbek**: ceviz, badem, fıstık sucuğu **sucuk bulamacı**: pekmez pelvesinin tepsiye dökülerek üstüne ceviz serpilip dondurulmuş biçimi **tarhana**: pekmezden yapılan bir çeşit çerez (DS X, 1978) **ürcik**: cevizli sucuk **urecik**: ceviz, badem, fıstık sucuğu (DS XI, 1979)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **mırzay**: meyve pestili (çoğu zaman alıç ve erikten yapılır) **çum mırzay**: kızılıcak pestili (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **qurılğan meva ezmasi** / **meva qoqi ezmasi**: pestil (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Kumuk Türkçesi *çum*, Türkmen Türkçesi *çüm* “yemiş” kelimesinin Kalmukçaya *tsöm* olarak, Eski Bulgarcadan **žom* Macarcaya *som* şeklinde geçtiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.13.3. Reçel / Marmelat

Tarihî Lehçelerde:

Çağatay Türkçesinde = **murabbâ-ı bâleng**: turunc kabuğundan yapılan reçel (VBH, 1987)

Osmanlı Türkçesinde = **rîçâl / rîçâr**: Far. reçel **rîsâr**: Far. reçel **murabbâ**: Ar. kaynayıp kıvâma geldikten sonra dondurulmuş meyva suyu tatlısı **gül-engübîn**: Far. bal ile yapılan gül murâbbası (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **reçel**: Far. meyvelerin şekerle kaynatılmasıyla hazırlanan tatlı “Onlar kahve, süt hatta kışın salep içmeyi, zeytin, peynir, reçel ve ekmek yemeyi tercih ederler. – A. Ş. Hisar” **ayva reçeli**: ayvadan yapılan kokulu reçel **çilek reçeli**: çilek ve şekerden yapılan, kokulu bir reçel **erik reçeli**: eriğin şeker ile kaynatılması sonucu yapılan reçeli **gölbeşeker**: Far. gül çiçeği ve şeker ile yapılan macun kıvamında bir reçel **kayısı reçeli**: taze kayısı, şeker ve suyun kaynatılması ile yapılan reçel **kızılıçık reçeli**: kızılıçık meyvesinden yapılan reçel **kiraz reçeli**: kirazın şeker ile kaynatılması sonucu elde edilen reçel **reçellik**: reçel yapmaya uygun veya reçel yapmak için ayrılmış olan meyve **meyve reçeli**: meyveden yapılan şekerli tatlı **vişne reçeli**: taze vişneden yapılan reçel **marmelat**: Fr. şeker karıştırılarak pişirilmiş meyve ezmesi “ayva marmeladı” **alıç marmeladı**: alıç ve şekerden yapılan ezme **erik marmeladı**: şeker karıştırılarak pişirilmiş erik ezmesi **ayva marmeladı**: ayva ve şekerden yapılan ezme (TDK, 2019) **armutlu**: pekmez ve armuttan yapılan bir çeşit reçel (DS I, 1993) **besdel / beskel / bessel / bestel**: reçel (DS II, 1965) **heleş**: pekmezle yapılan bir çeşit tatlı, reçel **hopur**: armut kurusundan yapılan yiyecek, marmelat (DS VII, 1974) **keleş**: keçi boynuzu reçeli **kiren ekşisi**: kızılıçık marmelatı **korava**: ekşi meyvelerden yapılan marmelât, meyve ezmesi (DS VIII, 1975) **üzümaşı**: pekmezle yapılan reçel **zorklama**: üzüm ve pekmezle yapılan üzüm reçeli **zerdane**: pişmiş ayvayı kevgirden geçirerek yapılan marmelat (DS XI, 1979) **pelverde**: marmelat (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **pişirim**: tatlı, reçel (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **varenye**: reçel “Çayğa, hınzan, mööt, varenye, sahar salıp al. N. Tyukpiyekov Çaya, istersen; bal, reçel, şeker koy” **abrikos varenyezi**: kayısı reçeli **apel'sin varenyezi**: portakal reçeli **vişiya varenyezi**: vişne reçeli (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **baranye**: reçel (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **marmelad**: reçel (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **marmalad**: marmelat (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **murabbo** / **qiyom**: reçel **morabbolik** / **qiyomlik**: reçellik
qulupnay murabbosi: çilek reçeli **gilos murabbosi**: kiraz reçeli **meva murabbosi**:
meyve reçeli **olcha murabbosi**: vişne reçeli **marmelad**: marmelat (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **barianna**: reçel (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **djem**: katı reçel, murabba **varenje**: reçel **marmelad**: marmelat (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **mürebbes**: reçel **üzüm mürebbesi**: üzüm reçeli **ülce mürebbesi**: vişne reçeli **klubnika mürebbesi**: çilek reçeli **alma mürebbesi**: elma reçeli **erik mürebbesi**: erik reçeli **garalı mürebbesi**: erik reçeli **incir mürebbesi**: incir reçeli (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kiyam**: melas, reçel **murabba**: reçel **mürebbes**: reçel (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesinde tespit ettiği *râçâl* karşılığı Räsänen, “pişmiş meyve; konserve sebze” anlamlarını vermektedir (Räsänen, 1969).

Kelimenin kökeni Farsça *rîçâl* sözcüğüdür ve diğer lehçelerde rastlanmaz daha çok Rusça *варенье* ve Arapça *murabbâ* kelimeleri kullanılır.

gölbeşeker “gül tatlısı” < Far. *gul ba-şakar* “conserve of roses” Steingass 1930 (Tietze, 2009: 201).

3.14. Tatlılar

3.14.1. Tatlı

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **süçig**: tatlı, lezzetli “*Tabgaç budun sabı süçig agısı yımşak ermiş.*” [OA/KTG5] [OA/BK-K4] “*Süçig sabın yımşak agın arıp irak budunug ança yağutır ermiş.*” [OA/KTG5] [OA/BK-K4]

Eski Uygur Türkçesinde = **süçig**: tatlı (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **süçig**: tatlı, içilecek şey (KB, 2006) **sūçig**: tatlı olan herhangi bir şey (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **halvā**: Ar. tatlı [HŞ 245] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **çüçi**: tatlı (KLS, 1992) **çüçi**: tatlı **süçi** / **süçü**: tatlı, her şeyin tatlısı **datlu** / **tatlı** / **tatıĝlı**: tatlı (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **süçüg**: tatlı (ÇEK, 1988) **çuçuk**: tatlı, şirin (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **hoşluk**: tatlı, güzel, hoş (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **hulv**: Ar. tatlı, şekerleme, tatlı ile ilgili yiyecek **levziyyât**: Ar. bâdemle yapılmış tatlılar (OTAL, 2006) **tatlu**: tatlı “*Ola ol av sana sevgülü, tatlu*” [907] [1220] [1328] [1328] [1459] [1567] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tatlı**: şekerle veya şekerli şeylerle yapılan yiyecek “*Baklava, revani, lokma birer tatlıdır*” (TDK, 2019) **adile**: sofraya son olarak konan tatlı (DS I, 1993) **daklı**: tatlı (DS IV, 1969) **tadak**: tatlı “*Çoktandır eve tadak girmedi*” (DS X, 1978) **üstlük**: yemeğin sonunda ağza alınan tatlı ya da lezzetli lokma (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **tatu**: tatlı (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **datlı** / **tatlı**: tatlı **tatlılaşmaa**: tatlılaşmak **tatlılık**: tatlılık (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çüçüges**: tatlı, şekerli (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **tort**: tatlı şeylere yağ konularak yapılan bir nevi gıda (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **shirin** / **shirinlik**: tatlı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **minniges** / **minniges ahılık** / **desert**: tatlı (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **süyci nıgmatlar**: tatlılar, tatlı yiyecek **süyci**: tatlı, şekerli (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **şirilik**: tatlı, şekerli (YUTS, 1995)

3.14.2. Aşure

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **buğda günü**: Muharrem ayının on ikinci günü, aşure günü (YTS, 1983)

Kıpçak Türkçesinde = **aşur(a)**: aşure (KLS, 1992)

Osmanlı Türkçesinde = **âşur**, **âşûrâ'**: Ar. Muharrem'in onuncu günü pişirilen buğday tatlısı, aşûre **heft-dâne**: Far. aşûre yapımında kullanılan yedi çeşit hububat (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **aşure**: Ar. < ‘āšūrā buğday, nohut vb. tanelerle ve kuru yemişlerin birarada şekerle kaynatılması ile yapılan bir tatlı türü, alaca aş “*Aşure yiyen İhsan, Orhan’ı görünce kâseyi ve kaşığı birden bire elinden bıraktı. -P. Safa*”; **aşure yemeğe giden kaşığını taşır**: bir işten yararlanmak isteyen gerekli araçları hazırlamalıdır **alaca aş**: aşure **aşurelik**: aşure yapımında kullanılan; aşurelik buğday, aşure dağıtmaya yarayan kap (TDK, 2019) **aşır / aşıra / aşır aşı / aşıraşır / aşır çorbası / aşır / aşire çorbası / aşur / aşura / aşır aşı**: aşure (DS I, 1993) **dahlaş**: aşure **diritime**: öğütülmemiş buğdayla yapılan aşure (DS IV, 1969) **gevre**: aşure **gilgidir**: buğday, fasulye, nohut pişirilerek yapılan bir yemek, aşure **gölle**: aşure (DS VI, 1972)

Değerlendirme: Dinsel bir yemek olarak aşure ay takvimine göre Muharrem ayında yapılarak komşulara dağıtılır.

“Aşurenin dinî bir yeri olduğu gibi Nuh ve Tufan olayına ait bir efsanesi de vardır. Efsaneye göre Nuh’un gemisinde Tufan sonunda yiyecekler biter. Ne kaldıysa pişirilir ve Tufan’ın bitişi kutlanır. Bunun yanı sıra aşurenin Adem ve Havva ile ilgili hikâyeleri de vardır. Aşure Arabî ay olan Muharrem ayının 10. gününden 20’sine kadar yapılır ve konu komşuya dağıtılır. Bu tarihin Kerbelâ olayı ile ilgisi olduğu söylenir. Süzme ve taneli olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Süzme aşure daha ziyade saray mutfağında yapılır ve dağıtılırdı. Aşurenin bu şekilde dağıtılmasının bereket getirileceğine inanılırdı.” (Kut, 2002: 219).

aşure “Muharrem ayının 10. günü” < Ar. ‘Āšūrā < İbr. Āsōr “Yahudilerin bir dinî bayramı.” “10 Muharremde çok çeşitli malzeme ile pişirilen tatlı bir yemek” (Tietze, 2002: 143).

3.14.3. Baklava

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **baklağı / baklağı / baklağı / baklavı**: baklava (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **nân-ı gülâc**: Far. ekmek kadayıfı, güllaç baklavası **senbûse**: Far. baklava yufkası inceliğinde açılan hamurla yapılan bir tatlı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **baklava**: çok ince yufkadan yapılarak arasına kaymak, badem, fıstık, ceviz vb. konulup pişirilen ve üzerine şeker şerbeti dökülen bir tatlı türü **şöbiyet**: ince yufkaların içine kaymak konulup üstüne dövülmüş fıstık serpilerek yapılan bir baklava türü (TDK, 2019) **baklağı / baklavı / baklavu**: baklava (DS II, 1965) **diple**: içine ceviz, badem konulan ve baklavaya benzeyen bir çeşit tatlı (DS IV, 1969) **kadınbarmağı**: baklavaya benzer bir tatlı **kes kılıç**: baklava (DS VIII, 1975) **paklağı / pahlava / paklavı / paklo**: baklava (DS IX, 1977) **şıkırdım baklavası**: oklavaya yufka sarılarak yapılan içi boş baklava (DS X, 1978) **samsa / samsı**: baklava, börek için dilim, parka **saraylı**: baklava; bir çeşit çörek (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **baklava**: baklava (GTS, 1991)

Sahaca (Yakutça) = **baklava (ilinni omuktar biir minniges astara)**: baklava (TSYS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *baklava*, *bağlava* “ince açılmış yufkadan badem ve bal ile yapılan dörtgen şeklinde dilimlenmiş pasta” şeklinde açıklayarak, Sırpçaya *baklava* olarak geçtiğini, Arapça *baqlāwa* “yaprak pasta” kelimesi ile eşzamanlı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

baklava “bilinen tatlı” *baklagu* (Tietze, 2002: 192).

3.14.4. Dondurma

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **dondurma**: dondurmak işi; şekerli sütün veya meyve sularının dondurulmasıyla hazırlanan soğuk yiyecek: “*Dondurmalar yalaya yalaya dolaşmaya başladılar. – N. Cumalı*” **frigo**: dondurulmuş krema **karsanbaç**: üzerine vişne vb. şerbet dökülerek yenilen rendelenmiş buz “*Biz burada sıcaktan, gelsin karsanbaç gitsin gazoz, dondurma anca dayanıyoruz sığağa. – O. Kemal*” **kaymaklı dondurma**: süttten yapılmış dondurma **Maraş dondurması**: Maraş yöresine özgü sert ve kıvamlı dondurma **peşmelba**: Fr. yarım şeftalinin genellikle vanilyalı veya kaymaklı dondurma üzerine oturtulması ve krema ile süslenmesiyle yapılan bir tür tatlı (TDK, 2019)

Gagauz Türkçesinde = **dondurma**: dondurma (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **morojenay**: dondurma (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **balmuzdaq**: dondurma (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **muzqaymoq**: dondurma **qaymoqli muzqaymoq**: kaymaklı dondurma **krem**: krema (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **morojenay**: dondurma (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **morojenoe**: dondurma (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **morajni**: dondurma **gaymaklı morojni**: kaymaklı dondurma **şokolad morojni**: çikolatalı dondurma **krem**: krema (TTS, 1995)

Değerlendirme: *dondurma* “dondurulmuş şerbet” < *dondur-* I fiilden participium passivum manasında sıfat ve dolayısıyla isim yapan *-ma* eki (Tietze, 2002: 580).

3.14.5. Güllaç

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **cülengbin**: (*Far. güलगүбин*) *Ar.* bal ile gül yaprağından yapılan bir tür tatlı “*Kuruğ öl yimiş ya cülengbin cülab Özi katğu tutğu bu barça şerab*” [2904] [4656] (KB, 2006)

Kıpçak Türkçesinde = **gülşeker**: *Far.* gül tatlısı (GT, 1993)

Osmanlı Türkçesinde = **celencebîn**: *Ar.* gül tatlısı **gülâbiye**: *Far.* kek, bir pasta çeşidi **gülâc**: *Far.* nişastadan yapılan ince yufka, güllâç **gül-be-şeker**: *Far.* bir çeşit gül tatlısı **gül-kand**: *Far.* bir çeşit gül tatlısı **gül-şeker**: *Far.* gül tatlısı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **güllâç**: nişastadan yapılan, çok ince kuru yufka; bu yufkadan hazırlanan tatlı “*Bir ramazan güllacı yemiştım muhallebicinin birinde, ne güzeldi! – N. Eray*” (TDK, 2019) **köydek**: güllaç (DS VIII, 1975)

Değerlendirme: *gülâc/güllâç* “şeker, kaymak, badem ve nişasta ile hazırlanan ince yuvarlak tatlı” < *Far. gulâc* (Tietze, 2009: 201).

Tietze’nin kelimeyi Farsça kökenli göstermesine rağmen, genel kanı kelimenin etimolojisinin *gül+lü + aş* şeklinde Farsça-Türkçe birleşik isim olduğu yönündedir.

3.14.6. Hamur Tatlısı

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **kaṭāyıf**: *Ar.* kadayıf (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **katâif / katâyif**: Ar. bilinen tatlı, kadayıf **leb-i dilber**: Ar. dilber dudağı denilen hamur tatlısı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **akıtma**: un, süt, yağ, yumurta, şeker veya pekmezele yoğrularak cıvık bir duruma getirilen hamurun kızgın saç üzerinde pişirilmesi ile yapılan bir tatlı türü **dilber dudağı**: dudak biçiminde hazırlanan bir hamur tatlısı **ekmek kadayıfı**: yuvarlak küçük pide biçiminde yapılıp kurutulduktan sonra yumurtaya bulanıp kızartılan bir tür kadayıf tatlısı **ekmek tatlısı**: ekmekten yapılan bir tatlı türü **hamur tatlısı**: hamurla yapılan tatlıların genel adı **hurma tatlısı**: hurma şeklinde yapılan bir tür hamur tatlısı **kadayıf**: Ar. undan yapılan, tatlı olarak tüketilen yiyecek “ekmek kadayıfı, tel kadayıf” **kadıboğan**: hamur yuvarlaklarının fırında pişirilmesinden sonra üzerine şerbet dökülerek hazırlanan tatlı **kadıngöbeği**: kızartılarak yapılan, ortası çukurca, bir tür yumurtalı hamur tatlısı **kalburabastı**: beze biçimine getirilmiş hamur parçasının ortasına ceviz içi konarak fırında pişirilen üzerine soğuk şerbet dökülen bir tatlı türü **Kemalpaşa tatlısı**: un, yağ ve yumurta karışımından yapılan kurabiyelerin sıcak şerbete atılmasıyla hazırlanan bir tatlı **künefe**: sıcak yenilen bir tür peynirli tel kadayıf **lalanga**: Rum. yağda kızartılarak üzerine şeker veya şerbet dökülen bir hamur tatlısı “*Rana bir lalanga yapar, alimallah parmaklarını yalarsın.* – E. E. Talu” **lokma**: Ar. lokma tatlısı **lokma tatlısı**: mayalı hamurun küçük yuvarlak lokmalar hâlinde yağda kızartıldıktan sonra şerbete atılmasıyla yapılan tatlı, lokma **parmak tatlısı**: parmak biçiminde yapılan bir tür hamur tatlısı **saray lokması**: bir çeşit yumurtalı lokma tatlısı **sarığiburma**: burma sarık biçimi verilmiş bir çeşit hamur tatlısı, burma **tel kadayıf**: özel kalıplardan ince tel biçiminde dökülerek sıcak sac üzerinde kurutulan hamur; bu hamurdan yapılan tatlı **tulumba tatlısı**: özel bir makinede ince, uzun, oluklu bir biçim verilmiş hamur tatlısı **vişneli ekmek**: vişne ve ekmekle yapılan bir çeşit tatlı (TDK, 2019) **arap kadayıfı**: ekmek kadayıfına benzer bir çeşit kadayıf **aşıkadın**: pişmiş hamura pekmez veya şeker karıştırılarak yapılan tatlı **akfatma**: lor tatlısı; yağ, yumurta ve kül suyu ile yapılan, üzerine ılık şerbet dökülen tatlı, şekerpare **akgesse**: pişmiş hamurun arasına ceviz, peynir koyup üzerine yağ ve tatlı dökülerek yapılan yemek **akbal**: bir çeşit tatlı (DS I, 1993) **bartık**: yufka ekmeği biçiminde yapılan bir çeşit tatlı **büzme**: bir çeşit hamur tatlısı **ballı badak**: bal, yağ, ekmekle yapılan tatlı **ballıca / ballık**: ekmek parçalarını pekmezli veya ballı suya koyarak yapılan ekmek tatlısı **baba tatlısı**: un ve

yumurta sarısı ile yapılan ve yağda kızartılan bir çeşit tatlı **babata**: mısır ununa tahin, şeker karıştırılarak yapılan ve tepsiyle fırında pişirilen bir çeşit tatlı (DS II, 1965) **cırıhta / cırıhta / cırık / cırıtta / cırıtka / cırıtla / cırıtta / cırıhta / cırıhta / cırıhta**: lokma tatlısı **çığırtma / çığırtma**: yumurtalı unun yağda kızartılmasıyla yapılan tatlı (DS III, 1968) **delioğlansarığı**: sarığıburma tatlısı **dırnahlı**: tandırda pişirilen bir çeşit hamur tatlısı **dibile**: yufkadan simit biçiminde yapılmış tatlı **dizme**: oklavaya sararak yuvarlatılmış ince yufkayı iç içe halkalar şeklinde tepsiye döşeyip pişirdikten sonra üzerine kaynatılmış şekerli su dökerek yapılan tatlı **dökmece / dökmeç**: bir tepsiye bir kat yufka kırıntısı, bir kat dövülmüş ceviz olmak üzere kat kat döşenen ve üzerine eritilmiş yağla pekmez şerbeti dökülerek yapılan bir çeşit tatlı **düymeç**: taze ve sıcak ekmek ufalanıp yağa atıldıktan sonra üzerine şeker ya da bal konularak yapılan bir çeşit yiyecek (DS IV, 1969) **erdeyh**: bir çeşit hamur tatlısı (DS V, 1972) **gabartlama**: lokma tatlısı **gerebiç**: şekerli ceviz ve hamurla yapılan bir çeşit tatlı **gıvrma**: yufka içine ceviz konularak yapılan bir çeşit tatlı (DS VI, 1972) **hamaylı tatlısı**: pirinç unu, süt ve şekerden yapılan, üçgen biçiminde yufkalara sarılarak fırında kızartılan bir çeşit tatlı **havuç**: nişastadan yapıp kızartılmış hamurun üzerine, bal dökülerek yenilen tatlı **haşlama tatlısı**: mısır unu, yağ ve şekerle yapılan bir çeşit tatlı (DS VII, 1974) **kafa**: üzümle yapılan bir çeşit hamur tatlısı **kelle**: içine ceviz, fındık, pirinç konularak yapılan hamur tatlısı **kerebiç**: bir çeşit hamur tatlısı **kığırma**: bir çeşit cevizli hamur tatlısı “*Bu akşam kığırma yapacağım.*” **kuşkuyruğu**: ceviz ve hamurla kuş kuyruğu biriminde yapılan bir çeşit tatlı **künefe / könefe**: tel kadayıf “*Künefenin şekeri az gelmiş.*” (DS VIII, 1975) **lohma**: lokma tatlısı **lokum / lokul / lokur**: sarığıburma tatlısı; dilim dilim tepsiye yerleştirilip zeytinyağla yağlandıktan sonra fırında pişirilen buğday ekmeği; lokma tatlısı (DS IX, 1977) **saraylı**: sarığıburma tatlısı **sarığıburma / sarıburma / sarımburma / saroburması / saruğuburma / sarunburma**: bir çeşit yufka tatlısı **semse**: içine dövülmüş ceviz ve baharat konularak üçgen biçiminde katlanıp yapılan bir çeşit yufka tatlısı **sığırdili**: bir çeşit şerbetli hamur tatlısı **sıkma**: bir çeşit hamur tatlısı, lokma **sünter**: sac üstünde pişirilmiş hamurdan yapılarak tatlı ya da tuzlu yenilen bir çeşit yemek **şilliki / şilkana / şillik / şillik**: sac üstünde pişirilen bir hamur tatlısı **tezpişen / tezpişti**: bir çeşit hamur tatlısı **taşekmeği**: ekmekkadayıfı **taşkadayıfı**: yassıkadayıf **sirke tatlısı**: yumurta, yağ, un ve sirke ile yapılan tatlı, bir çeşit lokma (DS X, 1978) **yalañkı**: lokmaya benzeyen daha iri ve yassı olarak yapılan

bir tatlı **zelem**: lokma tatlısı **zingil**: lokma tatlısı **zini**: ince açılan yufkaların arasına ceviz konulup pişirildikten sonra üstüne pekmez dökülerek yapılan tatlı **ziritla**: lokma tatlısı **zumur**: yağda kızartılmış ekmek lokmaları üstüne toz şeker dökülerek yapılan tatlı **zünbül**: lokma tatlısı **yassıkadayıf**: yassıkadayıf (DS XI, 1979)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *tulumba* “kös, itfaiye” sözcüğünün Farsçadan *tulum* “kös” + *bāz* “oynamak” alıntı olduğunu öne sürmekte (Räsänen, 1969).

3.14.7. Helva

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **halva**: Ar. helva “*Qarın toḡsa arpa ya ḡalva bir ol Qalur barça artıp tulur kirgü yol*” [3611] [3612] (KB, 2006)

Harezm Türkçesinde = **manna**: Ar. kudret helvası [KE 118v/9, HŞ 4711] **manna ve’s-selvā**: ballı kudret helvası [KE 118v/9] **helvā**: Ar. helva, tatlı [NF 302/3] **helvālġ**: Ar. + T. helvası olan, tatlı [NF 302/3] **helvāsız**: Ar. + T. helvası olmayan, tatsız [NF 320/6] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **halvā**: helva **koz halvāsı**: ceviz helvası (DMLT, 2018) **manna**: Hr. kudret helvası (KLS, 1992) **halva** / **natıf**: helva (KTS, 2007) **halvâ**: Ar. *helvâ* helva, tatlı (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **bosrak**: bir nevi helvadır **reşale** / **neşale**: köpük helvası, nişale (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **helvā**: helva **balşara** / **balşıra**: kudret helvası (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **adîd**: Ar. âfrûşe **efrûşe**: un helvası **berîke**: Ar. un helvası **helvâ**: Ar. unlu, yağlı ve şekerli maddelerle yapılan bir tatlı **levzîne**: Far. bâdem helvası **levzîne**: Ar. bâdemli helva **peşm**: Far. keten helvası **reşîdiyye**: Ar. nişasta ve şekerle yapılan bir çeşit tatlı **sâbûniyye**: Ar. nişasta helvasının bir çeşidi (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **helva**: Ar. şeker, yağ, un veya irmikle yapılan tatlı **gaziler helvası**: undan yapılan bir helva türü **irmik helvası**: irmik, çam fıstığı, yağ ve şeker karışımıyla hazırlanan bir tatlı türü **kağıt helva**: tekerlek biçiminde, ince, yassı ve gevrek bir helva türü **kar helvası**: pekmez karıştırılmış kar **kenevir helvası**: kenevir ve

şekerle yapılan bir helva türü **keten helva:** kavrulmuş şekerden yapılan, pamuk görünüşünde bir helva türü “*Keten helvacı, keten helvam nakaratlı bir türkü ile methederek satardı. – A. Ş. Hisar*” **koz helva:** ceviz ve şekerle yapılan bir helva türü, koz helvası **ölü helvası:** ölü evinde pişirilip konuklara dağıtılan un veya irmik helvası **pamuk helvası:** toz şekerin çok sıcak bir ortamda hızlı bir biçimde döndürülüp pamuklaşmasından oluşan bir tatlı türü, pamuk şekeri **pamuk şekeri:** pamuk helvası **pekmez helvası:** tereyağında unun kavrulmasından sonra pekmezle karıştırılarak yapılan cevizli bir tatlı **peynir helvası:** rendelenmiş yağlı ve tuzsuz beyaz peynire, yumurta, un, yağ ve şeker eklenmesi ile yapılan bir tatlı türü **pişmaniye:** Far. + Ar. telleri ince ince ayrılabilen bir helva türü **susam helvası:** kaynatılmış şekerden yapılan ve susama bulanmış bir tatlı türü **tahin helvası:** tahin ve şekerle yapılan bir helva türü **un helvası:** unun yağda kavrulmasından sonra şerbet katılarak hazırlanan bir helva türü “*Yiyecek maddelerinden yağlı bulgur pilavı, un helvası gibi yemekler hazırlanır. – A. K. Tecer*” **yaz helvası:** hafif olduğu için genellikle yaz mevsiminde yenen, ceviz, un, şeker veya pekmezle yapılan bir helva türü (TDK, 2019) **acemi:** pekmez, un ve yağla yapılan bir çeşit helva **akıda / akıt:** helva, şeker, pekmez (DS I, 1993) **basma halva:** un helvası **belmuş / belmiş:** taze peynirle yapılan bir çeşit tatlı, peynir helvası (DS II, 1965) **cacırın / carcıran / carcırın:** kavrulmamış undan yapılan helva, tatlı **ciyirdek helvası / çiğirdek helvası / çiğirdik:** haşhaşla pekmezin karıştırılıp kaynatılmasından meydana gelen tatlı **cövüz helvesi:** ceviz helvası **çıtırmak / çıtırmık:** susam helvası (DS III, 1968) **dalaz:** un helvası **denehasıda:** nişasta ve pekmezle yapılan bir çeşit helva **dolaş:** helva **domdom helvası:** ağızda çabuk eriyen bir çeşit helva (DS IV, 1969) **ekin havızı:** yağ, pekmez şerbeti ve undan yapılan muhallebi gibi hafif bir helva (DS V, 1972) **garma helva:** yağda kavrulan un ya da irmikle sıcak şekerli su karıştırılarak yapılan helva **gasgas:** pekmez, ceviz ve unla yapılan helva **goğut:** öğütülmüş dut kurusundan yapılan helva (DS VI, 1972) **halva / halve:** helva **halveter:** pekmez ve unla yapılan helva **havı:** pekmez, yağ ve undan yapılan bir çeşit helva **havla / havleter:** helva **helba:** mısır unundan yapılan bir çeşit helva **helisa:** şeker, un ve yağdan yapılan helvaya benzer bir çeşit tatlı **höşmerim / höşmerim / höşmelim / höşmenim / höşmeri:** peynir helvası; un helvası; hamur tatlısı; kaymak ve undan yapılan bir çeşit tatlı **halle:** un ve pekmezden yapılan bir çeşit helva **haside / hasita:** şeker ve nişastayla yapılan bir çeşit tatlı **hasıda:** un, yağ ve şekerden yapılan bir çeşit tatlı **hatize:** pekmezle nişastadan

yapılan bir çeşit yiyecek **halaşka**: mısır unundan yapılan bir çeşit tatlı (DS VII, 1974) **kadıboğan**: bir çeşit sert helva (DS VIII, 1975) **sahaniçi**: bir çeşit helva **sakaldöken**: keten helvası **şakşakhelva**: susamhelvası **tasmankara**: un ve pekmezden yapılan helva; tahin ve pekmez karışımı **tezipti**: un helvası **tosmankara**: pekmezle yapılan cevizli un helvası **tozmangara**: kavrulmuş una şerbet ve ceviz içi katılarak yapılan bir çeşit tatlı **sakız**: pekmezden yapılan katı bulama tatlısı **samaksa**: üzüm suyu ile mısır unundan yapılan bir çeşit tatlı (DS X, 1978) **unnu halva**: un helvası (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **halva**: helva (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **havla**: helva (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **halıva**: helva (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **aluva** / **haluva**: helva (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **alba** / **kalba**: helva (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **holva**: helva **holva tayyorlash uchun zarur masalliq**: helvalık **kunjut holva**: susam helvası **kunjut holva**: tahin helvası **un solib tayyorlangan holva**: un helvası **pashmak**: pişmaniye (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **xalva**: helva (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **halva**: helva (TTS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **halva**: helva (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **halva**: Ar. helva **peşmek**: pişmaniye **nişalla**: şeker ile yumurta akını karıştırarak hazırlanmış, köpürtülmüş tatlı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: “Türklerde helvanın yeri herhangi bir tatlıdan daha başkadır. Türk geleneğinde özellikle kış geceleri yapılan ve helva sohbeti adı verilen bazı toplantılar vardı ki bu toplantılar gerçek bir toplumsal kaynaşmaya dönüşmüştü. Helva sohbeti adı altında insanlar bir araya geliyor, yenilip içiliyor ve birtakım oyunlarla eğleniliyordu. Bu helva sohbetleri halk arasında çeşitli iş kollarında çalışanlar arasında yapıldığı gibi, 18. yüzyılda Lâle Devri’nde sarayda da çok rağbet bulmuş, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (ö. 1143/1730) zamanında yapılanları ün kazanmıştır. Kimi şairlerin divanlarında helva sohbeti münasebeti ile yazılan kasidelere, şiirlere rastlanmaktadır. Bunlardan biri de ünlü şair Nedim’dir (ö. 1143/1730). Genellikle tatil gecelerinde yapılan bu sohbetlerde en son helva yenirdi. Çok tantanalı olan bu sohbetlerde ince saz, mukallit, meddâh, komik kişiler de bulunur, hazır bulunan topluluğu eğlendirirdi. Helvadan evvel gece taâmı (yemeği) yenilir, helvadan sonra da kahve içilirdi. Ünlü helva çeşitleri

arasında *Helvâ-yı Hakânî, helvâ-yı sabunî, helvâ-yı leb-i dilber, helvâ-yı âsûde, tepsi helvâsı, gaziler helvası* gibi *helvalar* sayılabilir” (Kut, 2002: 219).

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *halva/hälva*, Kırım Türkçesi *hälva*, Karaçay Türkçesi *çalwa* “pişmiş şeker,tatlı” şekillerini belirterek Arapçadan *halwā* alıntı olduğunu ifade etmekte, ayrıca Osmanlı Türkçesi, kudret helvası anlamında Doğu Hristiyanlığına ait olduğunu belirttiği *badrak/batrak* “manna” kelimesini tespit etmekte kökeninin, ?Sartça *badrāk* “kazanda kavrulmuş mısır taneleri” olabileceğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

halva/helva “çeşitli şekilleri olan tatlı” < Ar. *halwā* (Tietze, 2009: 244).

3.14.8. Revani

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **revânî**: *Far.* revâni tatlısı **revganî**: *Far.* revâni tatlısı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **revani**: *Far.* yumurta ve irmikle yapılan, fırında kabarıp piştikten sonra üzerine şerbet dökülen bir tatlı türü, revani tatlısı **revani tatlısı**: revani “*Ben bütün bu yemeklerin sonunda gelecek revani tatlısına bayılırım. – S.F. Abasıyanık*” **yoğurt tatlısı**: yumurta, yoğurt, yağ, şeker, un, irmik, kabartma tozu, vanilya ve Hindistan cevizi ile yapılan bir tatlı türü (TDK, 2019)

3.14.9. Sütli Tatlılar

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **keşkûl**: keşkûl **südlü aş**: sütlaç (YTS, 1983)

Kıpçak Türkçesinde = **butqa**: pirinçe pişmiş süt, sütlaç (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **behatt**: *Ar.* sütlaç, süt lâpası **behet**: *Far.* sütlaç memûniye denilen ve pirinç unu ile pişirilen helva (Abbâsî halîfelerinden ‘el-Me’mûn’un çok sevdiği bir yemek olduğu söylenir) **keşkûl**: *Far.* keşkûl, üstü dövülmüş fındık, fıstık ve rendelenmiş Hindistan cevizi gibi şeylerle süslenmiş olan bir çeşit süt tatlısı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kazandibi**: dibi tutturularak hafif yanık kokusu verilmiş muhallebi “*İki gün evvel bir muhallebici dükkânının vitrinindeki kazandibine imrendim.*

B. Felek” **kazımık**: süt, muhallebi ve yemek pişerken tencerenin dibinde yanan yapışkan bölüm **keşköl**: *Far.* üstüne dövülmüş fıstık ve Hindistan cevizi dökülen bir tür süt tatlısı, keşkölüfukara **keşkölüfukara**: *Far.* + *Ar.* keşköl **muhallesi**: süt, şeker ve pirinç ununun kaynatılmasıyla yapılan bir tatlı “*Tatlıya öyle düşünmüş ki geceleri usulcacık kalkar, tel dolaptaki muhallesi, revaniyi, kadayıfı ne bulursa hepsini süpürürmüş.* – *P. Safa*” **pelte**: *Far.* nişasta, şeker ve su karışımının pişirilerek soğutulmasıyla yapılan bir tatlı türü **profiterol**: *Fr.* arasında krema bulunan özel yuvarlak toplar üzerine sıcak çikolata dökülerek yapılan bir tatlı türü **puding**: *Fr.* meyve, bisküvi vb. ile yapılan bir tür sütlü tatlı **sakız tatlısı**: içine sakız karıştırılan bir tatlı **şokola**: *Fr.* çikolata, şeker, su veya sütle yapılan sıcak içecek **su muhallesi**: nişasta, süt ve su karışımının pişirilip katılaşmasından sonra kesilip şeker ve gül suyu içinde üzerine fıstık serpilerek yapılan bir tatlı türü **sup**: *Fr.* çikolata ile yapılan bir çeşit tatlı, supangle **sütlaç**: süt, şeker ve pirinçten yapılan bir tatlı türü, sütlü “*Eline sağlık, ağacığım, sütlaç enfesti.* – *Y. Z. Ortaç*” **tavukgöğsü**: lifleri yumuşayınca kadar haşlanmış, didiklenmiş tavuk göğüs etinin pirinç ve süt ile koyulaşınca kadar pişirilmesiyle yapılan muhallesiye şeker ve tavuk suyu katılarak hazırlanan bir tatlı türü (TDK, 2019) **akaş**: sütlaç **asuta**: süt ve unun karıştırılması ile yapılan muhallesi **akpaze**: su, nişasta ve pekmezden yapılan bir tatlı (DS I, 1993) **bici / bicibici**: nişastadan yapılan bir tatlı (DS II, 1965) **firni**: muhallesi **fıkfık**: irmik ile yapılan bir çeşit pelte; un ile yapılan bir çeşit yemek (DS V, 1972) **halındır**: davardan sağılan ağız üzerine pekmez dökülerek yapılan bir çeşit tatlı **hatıza**: bir çeşit pelte tatlısı **havic**: kaymaktan yapılan bir çeşit yemek **hoşmer / hoşmerim**: kaymak ve mısır unundan yapılan bir çeşit yiyecek (DS VII, 1974) **labbak helvası**: yağ, nişasta ve pekmezle yapılan pelte (DS IX, 1977) **soğukaş**: sütlaç **sütlü / sütlaç**: sütlaç **sariaş**: pelte **taraktan**: nişasta ve pekmezden yapılan bir çeşit tatlı, pelte (DS X, 1978) **uyutma**: süt ve incir yapılan bir yemek **zerde**: sütlaç (DS XI, 1979) **südaşı**: sütlaç **nazlaş**: kırık pirinç, su, gülsuyu ve şekerle yapıp soğuk yenilen bir çeşit tatlı (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **üre**: süt ve iri çekilmiş buğdaydan yapılan tatlı türü (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **sütlaç**: sütlaç **fide sütlaşı**: şehriye sütlacı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **irîmcık**: kaymak ve yemiş karıştırılarak yapılan bir Hakas yiyeceği (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **kashkul**: keşköl **shirguruch**: sütlaç (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **(desert) pelte:** jele (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **süytlaş:** sütlaç (TTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *sütlaž/sütlüzä/sutlaž* “sütlü pirinç” tespiti yapan Räsänen, kelimenin etimolojisini < *süt-lü aş* olarak yapmakta, Osmanlı Türkçesi *muhallabi* “kaymak ve şekerli içecek” anlamını belirlediği sözcüğün Arapçadan *muḥallabī* alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.14.10. Şekerleme / Çikolata

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **çibiqān:** hünnap şekerlemesi (DLT, 2005)

Osmanlı Türkçesinde = **akide:** ağdalanmış şeker “*O bal varsun tamam, akide olsun*” [1197] [1198] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **şekerleme:** toz şekerin içine meyve özleri konduktan sonra kaynatılmasıyla yapılan her türlü şeker “*Cevahir, şekerleme, kitapçı camekânları önünde tevakkuf ede ede yürüyordum. – Y. K. Beyatlı*” **akide:** Ar. şekerin kaynatılarak katılaşması yoluyla yapılan, renkli ve kokulu, ağızda güç eriyen şeker, akide şeker “*Ağızları ve elleri yaladıkları akideden kıpkırmızı bir hale geçiyorlardı. –Y. K. Beyatlı*”

akide şeker: akide **badem ezmesi:** ezilmiş bademle yapılan şekerleme **badem şeker:** ince bir şeker tabakasıyla kaplanmış iç badem **bayram şeker:** özellikle dinî bayramlarda konuklara ikram edilen şeker veya çikolata **bonbon:** Fr. şerbet içinde kaynatılarak üzeri şekerle kaplanmış meyve **çikolata:** kakaonun içerisine şeker, süt, fındık vb. katılarak yapılan bir tür tatlı yiyecek **draje:** Fr. üstü şekerli, renkli ve parlak bir madde ile kaplanmış hap; genellikle çikolata ile kaplanmış kuru yemiş **elma şeker:** boya katılmış şeker pekmezine batırılıp çubuğa takılan elma “*Tahta sokulu elma şeker yalaya yalaya bayramı Fatih meydanında geçiren bu soysuz kız... –R. H. Karay*” **fıstık ezmesi:** fıstıkla yapılan bir şekerleme **horoz şeker:** ince tahta çubuğa takılıp satılan horoz biçiminde şeker **jöle:** meyve suyunun şekerle kaynatılmasıyla istenilen yoğunlukta elde edilmiş şekerleme **karamel:** eritilmiş ve birazı yakılmış şekerle yapılan şekerleme, karamela **karamela:** karamel **kestane şeker:** kestanenin şeker şerbeti içinde kaynatılmasıyla yapılan şekerleme **latilokum:** lokum **leblebi şeker:** Far. içinde leblebi

olan şeker “İkimize bir külah leblebi şekeri çıkarırdı ceplerinden. – N. Cumalı” **lohusa şekeri**: içinde karanfil, baharat ve şekeriboyası bulunan, baklava biçiminde kırmızı şeker **lokum**: Ar. şekerli nişasta eriyiğini pişirip, küçük küp veya dikdörtgen biçiminde kesilen şekerleme, kesme, latilokum; lokum gibi **macun**: baharlı, tarçınlı, yumuşak ve yapışkan şekerleme “Sakın anneme söylemeyin! Söylemezseniz size macun alırım. –O. V. Kanık” **nane şekeri**: nane ruhu karıştırılarak yapılan bir tür şeker **nikâh şekeri**: nikâh töreninde davetlilere dağıtılmak üzere özel olarak yaptırılan şeker (TDK, 2019) **akiyide**: akide şekeri (DS I, 1993) **dadak / dada / dadag / dadah**: şeker, akide şekeri **dişkiran şekeri**: akide şekeri (DS IV, 1969) **şaplak şeker / şakşak**: akide şekeri (DS X, 1978) **sormaşeker**: akide şekeri (DS XII, 1982)

Hakas Türkçesinde = **karamel'**: karamela (HTS, 2005)

Sahaca (Yakutça) = **lampısıay**: akide (şekeri) **sakalaat**: çikolata (TSYS, 1995)

Özbek Türkçesinde = **obaki / obakidandon**: akide şekeri **karamel**: karamela **qushtili**: kuşlokumu **ma'jun**: macun **shokolad**: çikolata **shokoladli**: çikolatalı **shokoladsiz**: çikolatasız (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **kemput**: şeker, şekerleme **şokolad**: çikolata (TTS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **karamel**: karamela (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **şakilat**: Rus. çikolata **ķendilet**: şekerleme, pasta **ķentlimeķ**: şekerleme (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, lokum kelimesini Osmanlı, Kırım, Balkar ve Karaçay Türkçeleri *lokum* “süt ve bademli bir tatlı” olarak açıklamakta, Farsçadan *luqūm* Türkçeye geçtiğini ve Arapça *luqma* “ısırik” kelimesi ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Macun sözcüğünün “hamur kıvamında yoğrulmuş tıbbî malzeme; ilaç; zambak” anlamlarını veren Räsänen, kelimenin Arapçadan *ma'ğūn* alıntı olduğunu, Türkçeden Bulgarcaya ve Sırpçaya *mažun* geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969). *çokolata/çukulata* “kakao tatlısı” < İt. *cioccolata* < İsp. *chocolate* < Meksika yerlilerin dili olan Aztek'te *xocolatl* (Tietze, 2002: 461).

3.14.11. Diğer Tatlılar

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **buldunı**: içine kuru ya da yaş üzüm konan tatlı (Kençek lehçesi) (DLT, 2005)

Eski Anadolu Türkçesinde = **sarıaş**: zerde **hoşmeri** / **höşmerim**: sulu kaymak ya da taze peynire un karıştırılarak yapılan bir yemek, hoşmerim **yağmacur**: bir çeşit tatlı (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **zerde**: *Far.* zerde; safran, pirinç ve şekerle pişirilen bir tatlı; yumurta sarısı; safran **vezir kellesi**: şeker, pirinç ve kavrulmuş soğanla bütün olarak pişirilen bal kabağı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **cezerye**: ezilmiş havuç içine fındık veya ceviz parçaları eklenerek yapılan bir tatlı türü **höşmerim**: tuzsuz peynir, nişasta, pirinç unu konularak yapılan bir tatlı türü **kabak tatlısı**: bal kabağının ağır ateşte şekerle uzun süre pişirilen ve üzerine ceviz, fındık, Antep fıstığı vb. serpilerek yapılan bir tatlı türü **peynir tatlısı**: tuzsuz taze peynir ve irmikle yapılan bir tatlı türü **zerde**: *Far.* safranla renk ve koku verilen bir çeşit şekerli pirinç peltesi (TDK, 2019) **bastık kavurması**: pestili kavurup üzerine dövülmüş ceviz dökerek yapılan tatlı (DS II, 1965) **çiyirge**: pekmez, susam ve afyonun kaynatılmasından yapılan tatlı (DS III, 1968) **döndürme** / **döndertme**: kabaktan yapılan tatlı (DS IV, 1969) **fıslak**: fıstık tatlısı (DS V, 1972) **kaysefe**: kayısı ve erik kurusu ile yapılan yağlı bir çeşit tatlı (DS VIII, 1975) **sündürme**: taze peynir ve şekerle yapılan bir tatlı, hoşmerim **susamlı**: az şekerli, susamlı bir çeşit hafif tatlı **saksağanbeyni**: yoğurt ve pekmez karıştırılarak yapılan yiyecek (DS X, 1978) **üvüt**: buğday pekmezi, çimlendirilmiş buğdaya un ve pekmez katılarak yapılan tatlı **zurbiyet**: pekmez içine yağ dökülerek yapılan bir yemek **zülbiyet**: erimiş, kızgın yağa pekmez ya da bal karıştırılarak yapılan yemek **zürbiyet**: yağ ve tatlıyla yapılan bir yiyecek (DS XI, 1979)

Özbek Türkçesinde = **zarda**: zerde (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **kisel**: bir tür nişastalı tatlı **nogul**: bir tatlı türü (TTS, 1995)

Değerlendirme: Kırım Türkçesi *wāzir*, Osmanlı Türkçesi *vāzir* kelimelerini tespit eden Räsänen, kelimenin dolaşımını Orta Farsça *vičīr* > Arapça *wazīr* > Türkçe *vezir* şeklinde belirlemektedir (Räsänen, 1969).

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *zārdā* “pirinç ve safranla yapılan bulamaç” sözcüğünün Sırpçaya *zerde* geçtiğini ve kökeninin Farsça *zarda* olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

hoşmerim “hamur tatlısı” < ?? (Tietze, 2009: 329).

Tietze *hoşmerim* için kökeninin bilinmediğini ve hamur tatlısı olduğunu belirtse de peynirin yoğun olduğu bir tatlıdır. Kökeni hakkında da “hoş mu erim?” şeklinde bir halk etimolojisi haricinde görüş yoktur.

3.15. Baharat ve Tatlandırıcılar

3.15.1. Baharat

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qatıq**: tutmâç yemeğine katılan lezzet verici herhangi bir madde; örneğin sirke ya da yoğurt (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **ḥavic**: Far. baharat [ME 232/7] **ḳatıḳ**: baharat [ME 72/1] (HATS, 2012)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ot** / **od**: ilaç, kokulu tohumlar, Baharat (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bahârât**: Ar. (*bahârın*) karanfil, tarçın, karabiber gibi kokulu şeyler (papatya mânâsına gelen *bahârın* cemidir.) **tâbel/tâbil**: Ar. yemeklere konulan bahar **tabil**: Ar. nâne, biber, tarçın, karanfil gibi şeyler; yemeklere konulan **tevâbil**: Ar. nâne, biber, tarçın, karanfil gibi şeyler, bahârat (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **baharat**: Ar. yiyecek ve içeceklerle hoş koku ve tat vermek için kullanılan tarçın, zençefil, karabiber vb. maddeler, *bahar* “Altta keskin bir baharat kokusu hissediliyor. -A. İlhan” **baharatlı**: içinde karabiber, karanfil, tarçın, vb. maddeler bulunan **baharlı**: baharatlı “Dumanlı dumanlı, sıcak sıcak baharatlı köfteler...” (TDK, 2019) **ancar**: baharat (DS I, 1993) **dalk**: tuz, baharat gibi şeyler (DS IV, 1969) **avcar**: kimyon; baharat **avcarla-**: baharat koymak, baharatlamak “*Sucuğu iyi avcarlıyamamışım.*” (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **tamzık** / **tamzık ot**: baharat (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **suymah:** çorbaya konan baharat **suymahtıǵ:** baharatlı yiyecek
“*tadar tamaǵı suymahtıǵ polcan / Hakas yemeǵi baharatlı olur*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **mıstı / ğin-gölendir:** baharat (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **ziravor:** baharat **ziravorlamoq:** baharatlandırmak **ziravorli:** baharatlı, çeşnili **ziravorsiz:** baharatsız, çeşnisiz (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sıtu tuma:** baharat (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **cazla-:** baharat koymak, çeşnilemek **gatıkla-:** bir şeyi ekşi sütle çeşnilendirmek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **tétiq:** baharat **tétiq salmaq:** baharat koymak **şalimaq:** baharat koymak **tétiqsiz:** tatsız, manasız (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *baharat* “yemeklere tat vermek için kullanılan maddeler” < Ar. *bahārāt* bahar kelimesinin çoğulu (Tietze, 2002: 187).

3.15.2. Bal

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **mır / mir:** < Çin. (mi) bal **panıt:** < Skr. (phānita) bal (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **bāl:** bal Suvār, Qıfçāq ve Oguz lehçelerinde kullanılır, diğer Türkler buna ‘arı yağı’ der. “*Bardı sañga yēk otru tutup bāl, Barcın keğiben tēlwe bolup qāl, Şeytan bal (dünyanın tatlılığını) sunarak sana vardı [senin karşına çıktı], İpek giysi giyerek (ondan etkilenmiş halde) delilik içinde kal (onun hilesini idrak edeme)*” (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = ‘**asel:** Ar. bal [NF 115/12] **bal:** bal [NF 260/1, KE 77r/17, ME 10/7, HKT 485b/2, HŞ 1042, MN (1) 15/9] **çaķır bal:** sızma bal [HŞ4068] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **bal:** bal (KLS, 1992) **aķ bal:** arı balı **ķamıř bal:** kamış balı **ķara bal:** siyah bal (DMLT, 2018) **şehd:** bal (KTS, 2007) **bal:** bal **şehd:** Ar. bal (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **şehd:** Ar. bal, bal peteǵi (ÇEK, 1988)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bal:** bal **bal şaǵmaq:** kovandan ya da arıların yuva yaptıkları ağaç dalından bal peteklerini toplamak **gömeç:** bal peteǵi, petek **od görmemiş bal:** ateşte eritilmemiş bal **oǵulbalı:** beyaz dolgun petek balı (YTS, 1983)

‘**asel**: Ar. bal “*şu-y-ıla ve ‘asel-ile acla içse ‘aklı ve hıfzı ve zeyrekliği ol hadd-ile*” [113a-5] **bal**: bal “*ve ba ‘zılar mersin yağia veyā hınā mūm veyā bal bile qarışdururlar, tarāvātı ve*” [106b-7] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **asel**: Ar. bal, cennetteki dört sudan biri **asel-i musaffâ**: süzme bal **engebîn / engübîn**: Far. bal **iblîm**: Ar. bal, anber **muassel**: Ar. ballı, içine bal katılmış **selvâ**: Ar. bal **şehd**: Ar. bal; gümeç balı **ta'sil**: Ar. bal katma, ballama, ballandırma (OTAL, 2006) **asel**: bal “*O gonca-leb yanında hoş gör ey dil hār-ı ağyārı / ‘Asel cem ‘eyleyen nūş eyler ekşer nīş-i zenbūrı*” [G547/4] (BDS, 2007) **bal**: bal “*Ola bal gayet-ile pak-‘akıde*” [859] [1197] [1308] [1457] [1195] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bal**: bal arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünden yapıp kovanlardaki petek gözlerine doldurdukları, rengi beyazdan esmere kadar değişen tatlı, koyu, sıvı madde; bal alacak çiçeği bilmek (veya bulmak); bal bal demekle ağız tatlanmaz; bal dök de yala; “*Nuri, şöyle böyle ama teyzen çok temiz bir kadına benziyor. Evin her tarafına bal dök de yala. -H. R. Gürpınar*” **bal gibi**: pek tatlı “*Hepsi o kadar sahici ki telefonun öbür ucundaki bal gibi inanıyor. -T. Halman*”; bal ile kaymak yenir ama her keseye göre değil; bal olan yerde sinek de olur; **bal sağlamak**: kovandan bal ürünü almak; bal tutan parmağını yalar “*Hacı Ferhat Efendi, Abdülhamit devrinin bal tutup da parmağını yalayanlarındandı. -H. R. Gürpınar*”; balı dibinden, yağı yüzünden; balı olan bal yemez mi? balı parmağı uzun yemez, kısmetlisi yer; balın âlâsı oğulun tazesinden. **acı bal**: deli bal **bal peteği**: arıların içine bal doldurduğu bal mumu levha, arı dalağı **çam balı**: arıların sarıçam üzerinde bulunan yaprak bitlerine salgıladıkları sıvıdan oluşturdukları bir bal türü **deli bal**: arıların zehirli çiçeklerden topladıkları bal, acı bal **gümeç balı**: gümeciyile birlikte bulunan süzülmemiş bal **süzme bal**: peteklerden süzülerek elde edilen bal (TDK, 2019) **anaç**: rengi koyu olan bal (DS I, 1993) **çağış**: bal (DS III, 1968) **delicebal**: deli bal, arıların zehirli çiçeklerden topladıkları bal (DS IV, 1969) **tutak bal**: ağılı bal (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **kuulı**: Moğ. sarı bal (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **bal**: bal “*her arı bal yapmaz: her arı bal vermez*” **paşpoy balı**: mısır balı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **pal**: bal **hobılığ pal**: petek balı (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **bal**: bal **tarak bal**: petek balı (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **bal:** bal **balqaymaq:** bal, kaymak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **asel:** bal **bal:** bal (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **bal:** bal (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **bol** / **asal:** bal **asalli:** ballı **nektar** / **gulshira:** bal özü **nektarli** / **gulshirali:** bal özlü (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **müöt:** bal (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **pal:** bal (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **nektar:** bal özü (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **bal:** bal **täze bal:** taze bal **emeli bal:** yapma bal, suni bal **nektar:** nektar, bal özü (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **bal:** bal **eseli:** bal (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Orta Türkçe *bal*, Kazan Tatarcası *pal*, Çuvaşça *pil* şekillerini vermekte, Moğolca *bal* “bal, balmumu” ile eşzamanlı göstermekte, Sanskritçe *madhu* kelimesinden alıntı olduğunu öne sürmektedir. Eski Uygur Türkçesindeki *banyt* için “pekmez, şeker kamışı, şurup” anlamlarını vererek, kökenini Sanskritçe *phānita* olarak ifade etmekte, ‘*asal*’ sözcüğünün Arapçadan alıntı olduğunu belirterek, Türkmen Türkçesi *asal*, Doğu Türkçesi *häsäl/äsäl*, Özbek Türkçesi ‘*äsäl*, Tarançi lehçesi *hässäl*’ şekillerini vermektedir (Räsänen, 1969).

Clauson da “bal” kelimesinin bir Hint-Avrupa dilinden alıntı olduğunu öne sürmektedir. (Clauson, 1972: 330)

bal “arı balı” < ET. *bal* < bir Hint-Avrupa dilinden krş. Lat. *mel*, Clauson Sans. *madhu* (Tietze, 2002: 193).

gömeç/kömeç “bal peteği” (Tietze, 2009: 171).

Araştırmacılar *bal* kelimesinin kökeninin Hint-Avrupa dilleri olduğunu öne sürmektedirler. Bu durumda kelimeyi ödünç almadan önce Türkçede balın bir adı olmaması ya da var olan kelimenin ölmüş olması gerekir. Çekirdek unsur olan bu kelime, Türkçe ya da Avrasyatik olarak kabul edilmelidir.

3.15.3. Biberiye

Tarihî Lehçelerde:

Eski Anadolu Türkçesinde = **lisân-ı ‘aşfûr**: Ar. Dişbudak ağacı, kuş dili, biberiye “*dört yüz otuz iki dirhem saḥḳ olmuş yaşıl mâzû katarlar ve hem alurlar saḥḳ olmuş sünbûli ve lisân-ı ‘aşfûrî ve besbāseyi ve cevzû ‘t-ṭīb yaprağın ve karanfili*” [136a-4] (TM, 1999)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **biberiye**: ballıbabagillerden, Akdeniz çevresinde çok yetişen, güzel kokulu yapraklarını dökmeyen, çiçekleri soluk mavi renkli, çok yıllık bir bitki (TDK, 2019)

Özbek Türkçesinde = **rozmarin**: biberiye (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *bābārjā* “biberiye” kelimesini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

3.15.4. Fesleğen / Reyhan

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **yarpuz**: fesleğen; bir bitki **zargunçmūd**: bir tür fesleğen, bu Farsçada peleng müşg “*kaplanmiski*” denilen ottur (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **reyāḥīn** / **reyḥān**: Ar. reyhanlar, fesleğenler [KE 212v/5, HŞ 1437, HŞ 1481, MN (2) 9/84] **reyḥān u bāğ**: bahçenin reyhanı [HŞ 1849] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **reyhan**: fesleğen (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **reyḥān**: Ar. fesleğen (ÇEK, 1988)

Eski Anadolu Türkçesinde = **pesligen**: fesleğen (YTS, 1983) **reyḥān**: Ar. reyhan “*ikinci nev’e reyḥānī dirkeri rengi reyḥān yaprağınuñ rengine beñzerdür*” [45b-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **reyḥān**: Ar. fesleğen **sipergam**: Far. fesleğen (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **reyhan**: Ar. fesleğen “*Yedi türlü çiçek vardır başında / Kokar reyhan ile gül karmakarış - Karacaoğlan*” **anık**: ballıbabagillerden, tek yıllık, mavi çiçekli, koku vermek için kullanılan bir bitki, dağ reyhanı (TDK, 2019)

Gagauz Türkçesinde = **feslen**: bir bitkinin adı fesleğen (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **rayhon:** reyhan, fesleğen **rayhonli:** fesleğenli **tog'rayhon:** yaban fesleğeni (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **reyhan:** reyhan **nazbay:** fesleğen (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **reyhan:** fesleğen, bazillik (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *fäsläjän/fäslijän* “fesleğen” olarak belirlediği kelimenin Sıpçaya *fesligen* olarak geçtiğini ve Yunanca *βασίλικόν* kökenli olduğunu ifade eden Räsänen, ayrıca Orta Türkçe *jarpuz* “mercanköşk”, Çağatay Türkçesi “paraçiçeği”, Memluk Kıpçakçası “yaban pancarı”, Osmanlı Türkçesi *jarpuz* “mercanköşk” anlamlarını tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

fesleğen “güzel kokulu bir ot, reyhan” < Yun. *βασίλικόν* vasilikón asıl manası “krala ait” (Tietze, 2009: 50).

3.15.5. Hardal

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **qıçı:** hardal (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **hardala** Ar. / **ispendân** Far.: hardal tanesi [KE 206r/7, HKT 314a/6] **kıçı:** hardal [İML 181] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **hırdal** / **kıç** / **kış:** hardal (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ışitan:** hardal (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **hardal:** Far. hardal, sofrada iştah açmak için kullanılan mâcunumsu madde **sınâb:** Ar. hardal (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **hardal:** Ar. sarı çiçekli, deriyi yakıcı nitelikte olan ve tohumu toz durumuna getirilmiş veya sirke ile karıştırılarak yapılmış macunu “*sofra hardalı*” (TDK, 2019) **eşekturpu:** hardal denilen ot (DS V, 1972) **kankal:** hardal (DS VIII, 1975)

Çuvaşça = **sarw pwrwş:** hardal (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **hardal:** hardal **hardal makuhası:** hardal posası (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tatıran:** hardal **tarhan hans:** hardal bitkisi, kara hardal (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **garçıca:** hardal (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **xantal:** hardal **xantalli:** hardallı **xantalsız:** hardalsız (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **xartuha**: hardal (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **gorçitsa**: hardal (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gorçitsa**: hardal **kekre**: pembe hardal (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesinde *hardal* şeklinde tespit ettiği kelimenin Arapça *hardal* kökenli olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.15.6. Haşhaş

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **tiryak**: afyon, haşhaş (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **akot**: bir tür haşhaş **maşlık**: esrar, haşhaş (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **haşhaş**: kapsüllerinden afyon elde edilen, tohumlarından yağ çıkarılan bir yıllık ve otsu bir kültür bitkisi “*Aynı kadınlar ellerinde algı bıçaklarıyla haşhaşların arasına girdiler. – R.Enis*” (TDK, 2019) **akkaş**: haşhaş, afyon (DS I, 1993) **emir**: siyah haşhaş (DS V, 1972) **gabak**: haşhaş (DS VI, 1972) **hakkaş**: haşhaş (DS VII, 1974)

Gagauz Türkçesinde = **mak**: haşhaş **yaban mak**: yabani haşhaş (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **mak**: haşhaş **mak pazı**: haşhaş kapsülü (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kaçaç**: haşhaş **lapiyan**: haşhaş, afyon **şahşah**: haşhaş **şarhşarh**: haşhaş (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **haşhaş**: haşhaş (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **ko'knor**: haşhaş (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **opiumnaax** / **mak**: haşhaş (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **mak**: haşhaş (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **haş-haş**: haşhaş **meñ**: haşhaş, esrar (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **köknar**: haşhaş (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *haşhaş/haşhaş* “haşhaş”, Azeri, Türkmen ve Kumuk Türkçeleri *haşhaş* “gelincik”, Karaçay Türkçesi *kaçaç* şekillerini tespit ederek, kökeninin Arapça *haşhāş* sözcüğü olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).
afyon < Ar. *afyūn* < Eski Yun. *οπιον* (Tietze, 2002: 34).

haşhaş “kapsüllerinden afyon çıkarılan bitki” < Ar. *haşhāş* aslında kapsül sallandığında tohumların çıkardığı sesi taklit eden kelime (Tietze, 2009: 269).

3.15.7. Karabiber

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **bibli:** karabibere benzeyen, uzun taneli bir baharat **bitmül:** karabibere benzeyen, uzun taneli bir baharat **murç:** karabiber (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **burç** / **fülfül:** karabiber (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **fülfül:** Ar. kara biber tanesi “62a-13 her bir *hardal* kadarı veyā *fülfül* kadarı bu *elmāsdan* dört veyā *biş* bu *elmāsuñ* bahasına değer kim” [62a-13] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **fülfül:** Ar. karabiber **pülpül:** Far. karabiber **kebâbe:** Ar. baharattan karabiberi andırır tâne, kuyruklu biber (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **karabiber:** meyvelerin taneleri yuvarlak, yaprakları kalp biçiminde, tırmanıcı bir bitki; bu bitkinin baharat olarak kullanılan kuru ve siyah tanesi; bu tanelerin kurutulup öğütülmesiyle yapılan toz **cennet biber:** zencefilgillerden, karabiber tadında bir bitki (TDK, 2019) **burç:** karabiber (DS II, 1965) **ıslat:** karabiber **istiot:** karabiber (DS VII, 1974) **uslubiber:** karabiber **yiñibahar:** taneleri karabiberden büyücek baharlı bir bitki, yenibahar (DS XI, 1979)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **burç:** karabiber **purç:** karabiber (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **qoramurch:** karabiber (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **gaza burç:** kara biber (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **xucu:** karabiber **karimuç:** karabiber **murç:** karabiber (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Orta Türkçe *butmul* ve *batmul* şekillerini vererek, Sanskritçeden *pippala* Türkçeye geçtiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

burç “karabiber” < ET. *murç/burç* < Sans. *marīca* (Tietze, 2002: 328).

fülfül “karabiber” < Ar. *fulful* < Sanskrit *pippali* (Tietze, 2009: 88).

3.15.8. Karanfil

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **karanfil**: Ar. karanfil (KB, 2006)

Harezm Türkçesinde = **ķaranf l**: Ar. karanfil [KE 13r/8] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **garanful**: karanfil (KLS, 1992)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ķaranf l**: Ar. (*ķaranfil*) karanfil, Hindistan'da yetişen bir tür ağacının meyvesi “*Benef e k kini elli dirhem, kıızıl g l elli dirhem,  opalak elli dirhem, ķaranf l on iki dirhem, her birin ayrı d  eler, gereğince sa k ideler*” [138a-5] (TM, 1999)

 a da  Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **karanfil**: Ar. güzel renkli   ekler a an bir süs bitkisi; bu ağacının baharat olarak kullanılan, acımsı, koyu renkli, küçük çivi biçimindeki tomurcu u “*Yengemin verdiği karanfili di lerimle ezip emerek oraya gidiyordum. – Y. Z. Ortaç*” (TDK, 2019)

Kazak Türkçesinde = **qalampir**: karanfil (TKS, 2007)

 zbek Türkçesinde = **chinnigul**: karanfil (T S, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **gvozdika**: karanfil (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **gvozdika**: karanfil (TUTS, 2003)

De elendirme: Kuman ve Osmanlı Türkçeleri *karanfil*, Karahanlı Türkçesi *karambul*, Kazan Tatarcası *k l mf r/k n f r*,  uva a *kalem  ar*  ekillerini belirleyen R s nen, Yunanca kökenli olduğunu belirttiği sözcüğün diğer dillere geçiş şeklini  u şekilde göstermektedir: Yun. * arv        * > Ar.-Far. *qaranful* > Türk. *karanfil* > Bulg. *kalofer*, Sırp. *karafil* (R s nen, 1969)

3.15.9. Kekik

Tarih  Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **sa'ter**: kekik (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **  yeg  otu /   yeg  ek  i**: kekik **kıcı**: tereye benzer bir ot, kekik (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **sa'ter**: Ar. zater, kekik (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kekik**: ballıbabagillerden, karşılıklı küçük yapraklı, beyaz, pembe, kırmızı başak durumunda çiçekleri olan ve çiçeği baharat gibi kullanılan, odunsu saplı, kokulu bir bitki “*Bütün Çamlıca’yı bir kekik kokusu içinde duyardık. – A. Ş. Hisar*” **bahçe kekiği**: bahçelerde özel yöntemlerle yetiştirilen kekik **İstanbul kekiği**: Trakya, Batı ve Güney Anadolu’da yetişen sık tüylü, beyaz ve pembe çiçekli, kuvvetli kokulu, çok yıllık bir bitki **yayla kekiği**: mercanköşk **zahter**: Ar. bir çeşit kekik (TDK, 2019) **acı kokan**: kekik otu (DS I, 1993) **dorak**: kekik (DS IV, 1969) **kakuk / kakut**: bazı yemeklere ve pırzola üzerine konulan bir ot, kekik (DS VIII, 1975)

Hakas Türkçesinde = **irben**: kekik “*adam çurtaan ah üüzek, ah irben öşçeh çir polğan; S. Kadişev; atamın yaşadığı ak üüzek, ak kekik yetişen yer idi*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **bürçe hans**: kekik (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **jambil**: kekik **jambilli**: kekikli (TÖS, 2018)

3.15.10. Kırmızıbiber

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kırmızıbiber**: bir tür biber; bu bitkinin olgunlaştığında kızarıp yakıcı bir acılık kazanan, kurutulup dövülerek yemeklerde baharat olarak kullanılan tozu, Türk biberi **Arnavut biberi**: acı kırmızıbiber **çuşka**: Bulg. acı biber, kırmızıbiber **Hint biberi**: kırmızıbiber **Macar biberi**: hafif acı kırmızıbiber **pul biber**: kurutulduktan sonra dövülmüş iri taneli kırmızıbiber **Türk biberi**: kırmızıbiber (TDK, 2019) **allık**: ince dövülmüş kırmızı biber (DS I, 1993)

Kırgız Türkçesinde = **kalempir**: kırmızıbiber “*kalempir açuu-tuz bolboy (atasözü) biber acıdır lakin tuz değildir, tuz yerini tutmaz.*” (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **qizil qalampir**: kırmızıbiber **quritib maydalangan qizil qalampir**: pul biber (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **gızıl burç**: kırmızı biber (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **lazican**: yağ ile kavrulmuş kırmızı biber (YUTS, 1995)

3.15.11. Kimyon

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **artun** / **kürüç** / **krüç**: kimyon (EUTS, 1968) **artun**: kimyon (ETG, 2003)

Kıpçak Türkçesinde = **çaman (?)**: kimyon (KLS, 1992) **kemmün**: kimyon (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kimnon**: kimyon (YTS, 1983) **zîre**: *Far.* kimyon “ve eger-çi hâzîne-i ma‘mûreye fûnûn-ı ‘ilmiyyeden risâle hediyye iletmek zîreyi Kirmân’a ve hürmâyı Başra’ya iletmek ve Kur‘ân’ı Cibrîl’e okumak durur” [6a-11] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **kemnûn**: *Ar.* kimyon **zîre**: *Far.* kimyon (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kimyon**: *Ar.* güzel kokulu ve otsu bir bitki; bu bitkinin tohumundan elde edilen ve baharat olarak kullanılan toz (TDK, 2019) **sıra**: kimyon (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **patracil**: kimyon (GTS, 1991)

Kırgız Türkçesinde = **zire**: kimyon (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **zira**: kimyon **zirali**: kimyonlu (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **timin**: kimyon (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **zire**: *Far.* kimyon, çörekotu (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, *artun* sözcüğünü Eski Uygur Türkçesinde belirlemektedir (Räsänen, 1969).

3.15.12. Nane

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **yışkıç**: nane **cışkıç**: nâne (KLS, 1992) **cışkıç** / **na’na** / **yışkıç**: nane (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yarpuz**: bir tür nane (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **na'nâ'**: *Ar.* nâne (OTAL, 2006) **yarpuz**: baklagillerden kokulu bir bitki, bit tür nane “Söğüt yaprağı ve yarpuz degül mezmum” [1073] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **nane**: güzel kokulu, yaprakları baharat olarak kullanılan bitkinin kurutulmuş yapraklarından elde edilen baharat **bahçe nanesi**: bahçelerde yetiştirilen bir

tür nane **barsama:** Rum. güzel kokulu yaprakları yemeklerde konulan, nane ve yaban kekiğinin ortak adı **dağ nanesi:** kuvvetli nane kokulu, çok yıllık ve otsu bir bitki (TDK, 2019) **anık / anıh / annuh / annuk / anuh / anuk:** nane, dağ nanesi (DS I, 1993) **duguma:** nane (DS IV, 1969) **gölendir:** nane (DS VI, 1972)

Çuvaşça = **pwtwnk/pétnék:** nane (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **naane:** nane (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **duguma:** nane (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **calbız:** nane (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **calbız:** nane (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **yalpiz:** nane **yovvoyi yalpiz:** yaban nanesi **yalpizli / yalpiz solingan:** naneli **yalpizsiz:** nanesiz (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **näne:** nane **narpız:** nane **narpızın ısı:** nane kokusu **narpız arakı:** nane damlası (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Doğu Türkçesi *jalpuz*, Özbek Türkçesi *jalpiz*, Kazak ve Kırgız Türkçeleri *žalbyz*, Türkmen Türkçesi *narpyz* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

3.15.13. Rezene

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **râziyâne:** Far. rezene (OTAL, 2006: 880) **râziyânec:** Ar. rezene (OTAL, 2006: 880)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **rezene:** Far. hoş kokulu, baharatlı meyveleri anason gibi yemeklerde ve bazı içkilerde tat verici olarak kullanılan, hekimlikte gaz söktürücü olarak yararlanılan çok yıllık otsu bir bitki (TDK, 2019) **rezdene:** maydanozgillerden baharlı bir bitki, rezene (DS IX, 1977)

Özbek Türkçesinde = **shivit:** rezene (TÖS, 2018)

3.15.14. Safran / Zerdeçal

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **kürküm**: safran, kirkum, zerdeçöp, Hind safranı (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **kürküm**: safran “kürküm aňgar türtülür / sanki safran sürülmüş gibi” (DLT, 2005) **kürküm**: safran “Yıl ülgı yay erse tüşegli yigit Sarıg al tüşese ya kürküm ögit; Yılın mevsimi yaz ve düş gören delikanlıysa, düşünde Sarı al renklerle safran veya öğütülmüş bir şey görürse” [6009] **za’feran**: Ar. safran “Yaşık turttı yüzke sarıg za’feran Özin kıldı mina öñi teg cihan; Güneş yüzüne sarı safran sürdü Cihan ise mina rengine büründü” [4960] [5669] [6529] (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **za’ferân zağfirân**: Ar. safran [NF 162/11, KE 192r/5, ME 168/7, MM 202/3, HŞ 1551 HŞ 3250] **hıyrî**: Far. safran [ME 233/2] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **zafran**: Ar. safran (KLS, 1992) **za’feran / zafran**: safran (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **za’ferân**: Ar. safran (ÇEK, 1988)

Eski Anadolu Türkçesinde = **sarıağaç**: zerdaçal (YTS, 1983) **za’ferân**: Ar. safran denilen bitki “dördünci şınfa za’ferânî dirler, za’feân rengine beñzer, mertebede nârenciden ednâ durur” [33a-12] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **câdi**: Far. safran **muza’fer**: Ar. safran renginde, sarı renkte, safranlı **reyhukan**: Ar. safran **za’ferân**: Ar. safran **za’ferân-ı Yemen**: Ar. Yemen safranı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **safran**: soğanlı bir kültür bitkisi; bu bitkinin tepeliklerinin kurutulmasıyla elde edilen, bazı yiyecek ve içeceklerle tat, koku ve sarı renk vermekte kullanılan toz, zafran **zerdeçal**: Far. zencefilgillerden, kök saplarından safranı andıran boyalı bir madde çıkarılan, çiçekleri sarı renkte, çok yıllık bir bitki, Hint safranı **Hint safranı**: zerdeçal (TDK, 2019) **hasbir**: bazı yemeklere koku ve kırmızı sarı renk veren bir çeşit safran bitkisi, aspur (DS VII, 1974) **sarıağaç**: zerdeçal, Hintsafanı (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **şafra**: safran **şafra boyada**: safran renginde, sarı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **safran**: safran (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **za’faron / za’far**: safran **hind safroni**: zerdaçal (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Uygur, Karahanlı, Osmanlı Türkçeleri *kürküm* “safran”, Kalmukça *gürgüm* sözcüğünün Sanskritçe *kurkuma* olduğunu, Orta Farsçaya *kurkum* geçtiğini kaydetmekte; Kuman Türkçesi *zafran* “safran”, Osmanlı Türkçesi *safran/zafatan*, Kazak Türkçesi *zapran* sözcüğünün Arapça *za'farān* kökenli olduğunu saptamaktadır (Räsänen, 1969).

3.15.15. Salça

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **konak mini:** darı salçası (EUTS, 1968)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **salça:** İt. yemeklere lezzet ve renk katmak için konulan domates veya biber ezmesi “*biber salçası, domates salçası*”; domates, baharat vb. şeylerle yapılan, çoğunlukla et yemeklerine katılan sos **biber salçası:** kırmızı biberden yapılmış salça **domates salçası:** yemeklere tat ve lezzet vermek için kullanılan domatesten yapılan salça **salçalamak:** yemeklere salça katmak **salçalık:** salça yapmaya elverişli; salça yapmak için ayrılmış “*salçalık domates*” (TDK, 2019) **ahıt:** salça **akıt:** salça (DS I, 1993) **badılcan salçası:** domates salçası **banadara pekmezi:** salça (DS II, 1965) **domates ekşisi:** salça (DS IV, 1969) **eğsi:** domates salçası **eşi:** salça **ezme:** kuşburnu ve erikten yapılan salçalar (DS V, 1972) **irenk:** domates salçası (DS VII, 1974) **nedenk:** domates salçası (DS IX, 1977) **tomat ekşisi:** salça (DS X, 1978) **pelver / pevrede:** salça (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **tomat:** domates salçası (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tım:** salça, sos (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **tomat:** salça **tomat solmoq:** salçalamak **tomatli:** salçalı **tomatlik / tomatbop:** salçalık **pomidor tomati:** domates salçası (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sous:** salça (TSYS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *salça/salsa* “sos, salça” sözcüğünün İtalyanca *salsa* kökenli olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

3.15.16. Sirke

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **sirkä**: sirke (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **sirke**: sirke **mandu**: bir tür Türk sirkesi, bir küpe üzüm sırası konup mayalanana kadar beklenir, daha sonra üzerine sek şarap dökülür, bu karışım bir gece bekletilir ve sirke elde edilir. Bu, sirkelerin en güzelidir (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **sirke** / **sinke**: sirke (DMLT, 2018) **ötli sirke**: ekşi sirke **sirke**: sirke (KLS, 1992) **sirke**: Far. Sirke (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **sikre**: sirke (YTS, 1983) **hall**: Ar. sirke **sirke**: Far. sirke (OTAL, 2006) **kızıl sirke**: kırmızı sirke “*bu şınf yâķūtũñ rengi tâze et rengine beñzer yâķūt durur ve andan şoñra ĥallĩ durur ve ol kızıl sirke rengine beñzer yâķūt durur*” [32b-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **sirke**: Far. Sirke “*Daķı şarup sirke yâķũd limon ile Yu anuñ aķzını, dilini bile*” [1426] [1427] [1430] [1435] [1483] [1581] [1706] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **sirke**: Far. salatalara, yemeklere ekşilik vermek için kullanılan ekşimiş üzüm, elma, limon vb. suyu **elma sirkesi**: elma suyundan elde edilen sirke **sirkeli**: üzerinde veya içinde sirke oluşmuş olan; içinde sirke bulunan, içine sirke konmuş olan “*sirkeli salata*” **üzüm sirkesi**: üzüm suyundan yapılan sirke (TDK, 2019) **ilingir**: ezilip torbaya konularak süzdürülen üzüm suyu; pekmez çamurundan yapılan üzüm sirkesi **ilingür**: iyi sirke **irek**: sirke mayası (DS VII, 1974) **tavşankanı**: karadut sirkesi (DS X, 1978) **zımarı**: sirke (DS XI, 1979)

Çuvaşça = **uksus**: sirke (ÇTS, 2007)

Hakas Türkçesinde = **uksus**: sirke, sirkeli (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **sirke suv**: sirke (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **sirke**: sirke (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **sirka**: sirke **sirkali** / **sirkalagan**: sirkeli **uzum sirkasi**: üzüm sirkesi **olma sirkasi**: elma sirkesi (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **uksus**: sirke (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **uksus**: sirke (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **sirke**: sirke (sıvı yiyecek) (TTS, 1995)

Değerlendirme: *Sirke* sözcüğü Sırpçaya *sirće*, Rusçaya *cupka*, Çeremişçeye *sarka* “sirke” şeklinde geçmiştir (Räsänen, 1969).

3.15.17. Sumak

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **sümmâk**: Ar. somak, kebaba, hamura konulan ekşice ve kırmızı taneler (OTAL, 2006) **sumak**: Ar. < *summak* kabuğu hekimlikte kullanılan bir bitki “*Olu narenç, sumak ile ekşi nar*” [1427] [1430] [1484] [1587] [1599] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **sumak**: Ar. yaprakları dericilikte kullanılan ağacın, ekşilik vermek için dövülerek yemeklere katılan mercimeğe benzeyen meyvesi (TDK, 2019)

goduş: sumac (DS VI, 1972)

Özbek Türkçesinde = **totum / tutum**: sumak (TÖS, 2018)

Değerlendirme: Kökeni Arapça *summāq* sözcüğüdür (Räsänen, 1969).

3.15.18. Şeker

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **şäkär**: şeker (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **kand**: Far. şeker (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **ḵand**: Ar. şeker [HŞ 465, MN (2) 25/249] **şeker / şekker**: Far. şeker, tatlı, helva [NF 402/5, KE 75v/6, MM 386/3, HKT 165b/2, HŞ 450, MN (2) 13/121, HŞ 3017, MN (2) 12/112] **şekkerîn**: Far. şekerden yapılmış, şeker gibi tatlı [HŞ 2995] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şeker şuyı**: şeker suyu (DMLT, 2018) **şeker / şakar**: Far. şeker **çeker / sükker**: şeker **munut çeker**: bitki veya meyve şekeri (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **şeker / şekker**: Far. şeker (ÇEK, 1988) **kand**: şeker, nebat (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **şeker**: Far. şeker **baş şeker**: kelle şeker **şeker suyu**: şekerli su **şeker unı**: şeker tozu (YTS, 1983) **şeker**: pancar veya şeker kamışının donmuş suyu, şeker “*A begler, Uruz ħob söyledi, şeker yedi*” [65A2] (DK, 2006) **şeker**: Far. şeker [118b-8](TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **sükker**: şeker “Nişâdır bir gerekdir, iki sükker Kâtı itmeyelüm sözi mükerrer” [792] [797] [1733] [1734] [1548] [1734] (KK, 2007) **kand**: Ar. şeker, şeker kamışının donmuş usâresi **kandî**: Ar. şekerle ilgili, şekerden yapılmış **kastâl**: Ar. şeker tozu **mukanned**: Ar. şekerle terbiye olunmuş **ney-şeker**: Far. şeker kamışı **nîş-ger**: Far. şeker kamışı **sükker**: Ar. şeker **sükker-i mükerrer**: Ar. nöbet şekeri **sükkerî**: Ar. şekerle ilgili; şekerden yapılan tatlı **şeker**: Far. şeker nazımında “şekker” şekli de kullanılır **şekerîn**: Far. şekerli, tatlı **şeker-kand**: Far. nebat şekeri **şekkerîn**: Far. tatlı, şekerli (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **şeker**: Far. şeker kamışı, şeker pancarı, patates, havuç, mısır, buğday vb. bitkilerin sap ve köklerinin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, beyaz, suda eriyen, mayalanabilen ve çoğu tatlı olan maddelerin genel adı; bu madde katılarak yapılmış lokum, akide, çikolata vb. tatlı yiyeceklerin genel adı “Kolonya dökmekten, şeker tutmaktan, iyi gözükeceğim diye ağız etmekten yoruldu. – L. Tekin”; şekeri kestirmek **esmer şeker**: genellikle kraker ve bisküvilerde kullanılan, çok ince kristalli, koyu renkli, kokulu şeker **fruktoz**: meyve şekeri **kesme şeker**: küp şeker **kişniş şekeri**: içinde bir kişniş tanesi bulunan ufak şeker **küp şeker**: çay, kahve vb. içecekleri tatlandırmak amacıyla kullanılan, kalıba dökülüp belli bir biçim verilerek kesilmiş şeker, kesme şeker, çay şekeri **meyve şekeri**: balda ve birçok meyvede bulunan bir şeker türü, levüloz, fruktoz **nişasta şekeri**: patates, mısır vb. nişastalı tarım ürünlerinden elde edilen şeker, dekstroz **orta şekerli**: ne az ne de çok şekerli olan **peynir şekeri**: ağızda kolayca eriyen, donuk beyaz bir şeker türü **pudra şekeri**: dövülerek ince un durumuna getirilmiş şeker **sade**: Far. şeker katılmamış kahve “sade kahve” **sakarın**: Fr. genellikle şeker hastalarının ve diyet yapanların şeker yerine kullandığı, maden kömürü katranından elde edilen, beyaz, tatlandırıcı bir madde **şekersiz**: şekeri olmayan; şekeri az, tadı az olan; sade **şeker kamışı**: buğdaygillerden, çiçekleri salkım durumunda başakçıklar oluşturan, 10 metreye kadar uzayabilen, öz suyundan şeker çıkarılan bir bitki “Elmalar ferik elmaları gibi kokulu, şekerli, tatlıdır. – S. F. Abasıyanık” **toz şeker**: ufak billur biçiminde şeker (TDK, 2019) **kumkum**: şeker **kumşeker**: tozşeker (DS VIII, 1975) **sakar**: şeker (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **çikir** / **sakır** / **şikir**: şeker (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **şeker:** şeker **şekerlemee:** şekerlemek **şekerli:** şekerli (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **sahar:** şeker “*Sahar oshas ah tisterî çapsınıs parğan oshastar N. Domojakov (Şeker gibi ak dişleri birbirine yapışmış sanki)*” **unah sahar:** toz şeker **sahar zavodı:** şeker fabrikası **kilkîm sahar:** kesme şeker **unah sahar:** toz şeker **saharlıg:** şekerli (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **şeker:** şeker **girt şeker:** kesme şeker **kum şeker:** toz şeker **baltuz:** şeker **bilev:** şeker **şeker hulgu:** pudra şekeri **bal tuz:** şeker (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qumşeker:** toz şeker (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kant:** Ar. şeker **maşine kant:** kesme şeker (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **shakar:** şeker **chaqmoq qand:** kesme şeker **chaqmoq qand:** küp şeker **laktoza / sut shakari:** süt şekeri, laktoz **shakarli:** şekerli **shakarsiz / mazasiz:** şekersiz **shakar:** toz şeker **uzum shakari:** üzüm şekeri (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **fruktoza / meva shakari:** fruktoz **saaxar:** şeker (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çigir:** şeker, tatlı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çiñrik:** şeker kamışı **gant:** şeker **bir düvür gant:** parça, kelle şeker **gantlı:** şekerli **şeker:** şeker **şeker-şerbet:** şeker şerbet, tatlı **nabat:** bir tür şeker (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aknavat:** kristal şeker **ķent:** şeker **çakmak ķent:** kesme şeker **şeker:** şeker, kum şeker toz şeker (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Karahanlı ve Kazak Türkçeleri *kant* “şeker”, Soyonca *χandy* “reçel” anlamlarını tespit ederek, Sanskritçe > Farsça *qant* > Kalmukça *kandn* “meyve suyu, şurup” > Moğolca *kanta/qanta* > Türkçe şeklinde alıntılandığını belirten Räsänen, Eski Uygur Türkçesi *šākār*, Kuman Türkçesi *šakar/šeker*, Osmanlı Türkçesi *šākār* tespitlerinde bulunmakta, kelimenin Farsçadan Türkçe ve Moğolcaya *şikir/çikir*, Türkçeden Bulgarcaya *šeker* geçtiğini, kökeninin ise Sanskritçe *śarkarā* olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

3.15.19. Tarçın

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **kadıs / kadız / yoğa kadız**: tarçın (EUTS, 1968) **kadız**: tarçın (ETG, 2003)

Kıpçak Türkçesinde = **darçini**: Far. tarçın (ağacının kabuğu) (KLS, 1992) **darçini**: tarçın (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **şengerf**: Far. tarçın (ÇEK, 1988)

Eski Anadolu Türkçesinde = **dārī šīnī**: Far. tarçın “*şahk olmuş altı dirhem dār-ı šīnī*” [135b-5] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **dârçîn**: Far. tarçın (aslının dârû-yi çin olduğu söylenirse de aslı Çin darısı anlamına gelen ‘dâr-ı çin’dir) Tarçın suyu, keyif verici bir içki olarak kullanılırdı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tarçın**: Fr. Asya'nın güneyinde yetişen ve değişik türleri bulunan bir ağaç; bu ağacın, içinde kokulu bir yağ bulunması dolayısıyla baharat gibi kullanılan kabuğu “*Sakalının rengi kınaya, kokusu sirkelenmiş tarçına benzer.* – F. R. Atay” (TDK, 2019) **darçın** / **darçin**: tarçın (DS IV, 1969) **tatlıkabuk** / **tatlıkabık**: tarçın (DS X, 1978)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **darçin**: tarçın (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **darçin**: Far. tarçın (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **oçcam**: tarçın (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **dolchin**: tarçın **dolchinli**: tarçınlı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **toritsa**: tarçın (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **dalcın**: tarçın (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **darçin**: Far. tarçın (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *darçın/tarçın* “maruf baharat” < Far. *dār-çīnī* (*dār* “ağaç” ve *çīnī* “Çin’e ait” (Tietze, 2002: 496).

3.15.20. Tuz

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **tuz**: tuz **şor**: tuzlu (EUTS, 1968) **tuz**: Br. tuz (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **tüz:** tuz –ışba' söz konusudur **ol et tuzādı / ol et tuzlādı:** o, et tuzladı **aşa tatgı tüz yogrın yêmes:** yemeğe lezzeti tuz verir, (ama) tuz çanakta (tek başına) yenmez (DLT, 2005) **tuz:** tuz “*Bu sözke tanuķı bu şa‘ir sözi Bu şa‘ir sözi sözke kattı tuzı*” [711] [1191] [1328] [2274] [2317] [2318] [2319] [2320] (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **tuz:** tuz [MM 297/3, İML 178, HŞ 4119, K I/22] **tuz ikil-:** tuz ekilmek [HŞ 2199] **tuzluğ:** tuzlu [İML 154] **şor / şür:** *Far.* tuzlu [HKT 349a/5, HŞ 3307] **şor kıl-:** tuzlu olmak, tuzlandırmak [ME 69/8] **şür lan-:** *Far.* +T. tuzlanmak [Ş 3563] **teviz:** tuzlu [KE 6r/1] **teviz bol-:** tuzlu olmak, tuzlanmak [KE 16v/7] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **tuz:** tuz (KLS, 1992) **ṭuz:** tuz **ṭuzlı:** tuzlu (DMLT, 2018) **ceriş:** iri dövülmüş tuz **ças / duz / tuz:** tuz **duzlu / melih / teviz:** tuzlu **şür:** tuzlu, acı (KTS, 2007) **ṭuz:** tuz (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **dabusun:** tuz, nemek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ṭuz:** tuz “*yılan ve ‘akreb ve daḥı ağulu cānavarlaruñ şokduğı yirlere ṭuz bigi ekeler*” [68b-6] **ṭuzlı:** tuzlu, tuzlanmış “*bu ḥayvānuñ eti kaçan kim yaş ve tāze ola, ḥār ve raṭb durur ikinci derecede ve kurısınuñ ve ṭuzlısınıñ ṭabī‘atı ḥār durur derece-i şālīşede*” [111a-1] **ṭuzla-:** tuzlamak “*irkeğini dışısından ayırurlar, ṭuzlarlar, gölgede kurıyınca şaklarlar*” [112a-3] **mālīḥ:** *Ar.* tuzlu “*eger ‘enberüñ koķusı bir düzeğe olsa ḥālīs durur ve eger koķusı muḥtelīf olsa veyā mālīḥ olsa zağalı durur*” [120b-7] **mülūḥat:** *Ar.* tuzluluk, kristalleşme “*bu iki keyfiyyet bir birine karışmakdan ṭaşıñ cirmine mülūḥat ‘arız olur ve güneş ḥarāreti yübūsete yardım itdi*” [59b-4] **mümellaḥ:** *Ar.* tuzlu “*bu ḥayvānuñ eti ve yağı ḥuşūşā kim bögreği ve zenebinüñ aşlı ola, cimā‘a kuvvet verür ve şehveti arturur, ḥuşūşā mümellaḥ ola*” [111a-6] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **mālīḥ:** *Ar.* tuzlu **milḥ:** *Ar.* tuz **nân ü nemek:** *Far.* tuz ve ekmek hakkı **nemek:** *Far.* tuz **bî-nemek:** *Far.* tuzsuz **nemek-harām:** tuz hâini, nankör, iyilik bilmez **nemek-helâl:** tuz hakkı tanıyan, sâdık, bağı kimse **şûr:** *Far.* tuzlu, kekremesi (OTAL, 2006) **tuz:** tuz “*Süreler üstüne tuzlu su ol gün*” [1603] [1672] [1545] [631] [1454] **tuzlu:** tuzlu “*Anun burnına tuzlu su koyarlar*” [322] [1248] [1603] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tuz:** kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan billursu madde; (Bir şeye) tuz biber etmek; tuz (veya tuzla) buz etmek; tuz (veya tuzla) buz olmak; (Bir şeyde) tuzu olmak **iyotlu tuz:** homojen

kariştirilmiş en az % 0,007 iyot içeren yemek tuzu (NaCl) **kaya tuzu**: doğada billur durumda bulunan tuz **sofra tuzu**: iyot bakımından zenginleştirilmiş, ince toz hâline getirilmiş tuz **tuzlu**: tuzu olan “*Dudaklarımda Boğaz havasının tuzlu lezzetiyle uyandım. – Y. Z. Ortaç*”; yapılışında tuz bulunan, tuzu çok olan **tuzlumsu**: tuzluyu andıran, tuzluya benzeyen, tuzlu gibi (TDK, 2019) **bayık**: tuzu az yemek (DS II, 1965) **çor**: tuz (DS III, 1968) **duz**: tuz **dız**: tuz (DS IV, 1969) **ıblık**: çok tuzlu “*yemek çok ıblık olmuş.*” **iti**: çok tuzlu (DS VII, 1974) **sabuk**: tuzu az yemek **solé**: tuz (DS X, 1978) **şor**: tuzlu (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **tabızın**: tuz (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **tuz**: tuz (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **tus**: tuz **tus sal-**: tuz koymak **açiina tus salba**: ayranına süt urba atasözü (acısına tuz ekme, ayranına süt dökme) **hucurhğ**: tuzla, tuzlak, tuz(lu) (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tuz**: tuz **hant tuz**: yemeklik tuz **hırs tuz**: kaya tuzu (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **duz / tuz**: tuz **tuşşı**: tuzsuz yemek (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **tuz**: tuz **calama tuz**: kaya tuzu **tuz aramı**: nankör **tuz tat-**: ekmeği tuzu tatmak, ikramdan ve misafirperverlikten istifade etmek (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **tuz**: tuz (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tuz**: tuz **tuzsiz**: tuzsuz **tuzli**: tuzlu **tuzlamoq / tuzlab qo'ymoq**: tuzlamak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **tuus**: tuz **tuustaax**: tuzlu (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **tus**: tuz **tuzalğan**: tuzlu, tuzlanmış (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **dus**: tuz (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **duzsuz**: tuzsuz **duz**: tuz **deniz duzi**: deniz tuzu **nahar duzi**: yemek tuzu **duzi kem nahar**: tuzu az yemek **duzla-**: tuz serpmek, tuzlamak, tuza yatırmak **duzlı**: tuzlu, tuzu çok “*çorba gati duzlı bolupdır / çorba çok tuzlu olmuş*” **şor**: tuzlu **şorla-**: tuzlanmak **şorluk**: tuzluluk **şorsav**: biraz tuzlu (yemek) **şerebeli**: çok tuzlu (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **tuz**: tuz **bir tétim tuz**: bir fiske tuz **tuzluk**: tuzlu **tuzsiz**: tuzsuz (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Mesut Şen, *tuz* kelimesinin menşei üzerine görüşleri şu şekilde açıklamaktadır: Ramstedt, Çuvaşçadaki 'tuz' anlamındaki *tāvar* kelimesinin en eski şeklinin **tu:ṛ* olduğunu ve Ana Türkçeye **tu:z* şeklinde geçtiğini belirtmektedir: *tāvar* < **tuyur* < **tuir* < **tu:ṛ*. Bu görüş Joki ve Räsänen tarafından da paylaşılmaktadır. Pelliot ve Ligeti ile onlara destek veren Sinor ve Pritsak ise Eski Türkçedeki *tu:z* kelimesinin, yine Moğolcada 'tuz' anlamına gelen *dabusun* (Moğ. *dabu-sun* > Man. *dabsu* > Tung. *turukē*) kelimesi ile aynı kökten geldiğini iddia etmektedirler. Pritsak, Moğolca *dabusun* kelimesinin **dabur* kelimesi ve Moğolcada çok sık kullanılan bir ek olan *-sun* eki ile yapılmış bir türev olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Moğolcada 'toz' anlamına gelen *toğosun* kelimesi de **toğor-sun* kelimesinden gelmektedir ve Eski Türkçeye *to:z* şeklinde geçmiştir. Joki ve Doerfer bu görüşü kabul etmemektedirler. Özellikle Doerfer, Moğolcada *-rs-* seslerinin *-s-* sesine çevrilmesini şaşırtıcı bulmaktadır. Mesela Moğolca *çigörsün* 'çam ağacı' ve *mañgirsun* 'yabanî soğan' kelimelerinde aynı durum gözlenmez. Bu yüzden *tu:z*'un Moğolca **dabur* kelimesine, *to:z*'un da Moğolca **toğor* kelimesine dayandırılması mümkün değildir. Zaten **toğor* kelimesinin *toğ* şekli 'toz' anlamıyla Eski Türkçede mevcuttur (Şen, 2004: 17-18). *duz/tuz* "yiyeceğe konan madde" < ET. *tuz* (Tietze, 2002: 602).

3.15.21. Zencefil

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **cicibil**: zencefil (KLS, 1992) **cicibil** / **zancebil**: zencefil (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ķākūle**: Ar. kokulu bir bitki "*ķaranfili ve hāli ve ķākūleyi ve 'ūdī, her birinden yüz kırk dirhem*" [136a-5] **hāl**: Far. küçük kakula, Hindistan'dan gelen bir baharat cinsi "*ķaranfili ve hāli ve ķākūleyi ve 'ūdī, her birinden yüz kırkdört dirhem*" [136a-5] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **kakule**: zencefilgillerden, sıcak memleketlerde yetişen ıtırli bir nebat ve bunun bahar gibi kullanılan tohumu **fasihi**: kakulle **zencebīl**: Ar. zencefil; şarap **zencefil**: Ar. Hindistan ve Malezya'da kalın ve yumuşak köksaplı bir bitki (OTAL, 2006) **zencebil**: Ar. zencefil, andız, Türkotu "*Anun bir ucını zencebile bas*" [1696] [1695] [1698] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **zencefil**: Ar. kamyş görünüşünde otsu bir bitki; bu bitkiden elde edilen ve baharat olarak kullanılan toz “*Kocaman duvara sırtını vererek üstüne zencefil ve tarçın serpilmış salep içerlerdi. – S. F. Abasıyanık*” **kakule**: Ar. zencefilgillerden, sıcak iklimlerde yetişen güzel kokulu bir bitki; bu bitkinin bahar olarak kullanılan tohumu (TDK, 2019) **çimçiyan kökü**: zencefil (DS III, 1968) **sancı çubuğu**: zencefil (DS X, 1978)

Çuvaşça = **импёр/импёр / тымарё импёр / импёр / тмарё**: zencefil (ÇTS, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **gencefil**: zencefil (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **zanjabil**: zencefil (TÖS, 2018)

Yeni Uygur Türkçesinde = **zencivil**: Ar. zencefil (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *kakula* “kakule” şeklini belirten Räsänen, sözcüğün kökenini Arapça *qāqulla* olarak ifade etmekte; Osmanlı Türkçesi *zānzāfil*, Karahanlı Türkçesi *zānzēbil*, Kırım Tatarcası *gingibil* şekillerini saptamakta, kelimenin Farsça kökenli *zanğabil* olduğunu kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

3.15.22. Diğer Tatlandırıcılar

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **şamūşa**: çemen **bōy**: çemen (Oğuz lehçesi) (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **çörek otu** / **şevnir**: çörek otu (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **karacaot**: çörek otu (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **habbe-i sevdâ**: Ar. çörekotu **nahve**: Ar. çörekotu (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bergamot**: Fr. turuncgillerden bir ağaç; bu ağacın kabuklarından reçel yapılan ve esans çıkarılan meyvesi **boy otu**: kurutulan tohumları çemen yapımında kullanılan bir bitki **çemen**: kimyon türü bir bitki; bu bitkinin kokulu tohumu; bu tohumun un durumuna getirilip sarımsak, kırmızıbiberle karıştırılarak yapılan, genellikle pastırmanın üzerine sürülen macun **çörek otu**: otsu bir bitki, karacaot; bu bitkinin hamur işlerine lezzet ve koku vermek için ekilen, susam iriliğindeki siyah tohumu **defneyaprağı**: çeşitli yiyeceklere tat vesin diye katılan yaprak **Hint bademi**: kakao **kabartma tozu**: pasta, çörek vb. hamur işlerinde kabarmayı

sağlayan toz, sodyum bikarbonat **kakao**: *Fr.* Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen bir ağaç, Hint bademi; bu ağacın meyvesinin çekirdeği; bu çekirdeklerin öğütülmesiyle elde edilen toz; bu tozdan su veya sütle hazırlanan içecek **karacaot**: çörek otu **ketçap**: *İng.* temel maddesi baharat katılmış domates olan İngiliz sosu **kişniş**: *Far.* yaprakları maydanozu andıran bir bitki; bu bitkinin baharat olarak kullanılan kurutulmuş meyvesi veya tohumu **mahlep**: *Ar.* gülgillerden, kokulu kiraz, İdris ağacı; bu ağacın bahar olarak kullanılan, nohut büyüklüğündeki yemişi **mayonez**: *Fr.* yumurta sarısı, zeytinyağı ve limonla yapılan bir tür koyu, soğuk yiyecek **miso**: *Jap.* tuzlu ve zengin çeşnili bir tür tatlandırıcı **pisik otu**: kokusu kuvvetli, koyu mor çiçekli, yaprakları çorba ve yemeklere koku vermek için kullanılan otsu bir bitki, nezle otu **poy**: tohumları kırmızıbibere benzeyen, karabiberle karıştırılarak pastırma çemeninde kullanılan bir bitki **vanilya**: *İt.* küçük bir bitki; bu bitkinin tatlılara güzel koku vermek için kullanılan meyvesi “*O irmik kokulu neftî bluzuyla vanilya kokulu gri etekliğini giyerdi. – S. F. Abasıyanık*” **yenibahar**: mersingillerden, Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen bir bitki; Bu bitkinin olgunlaştıktan sonra kurutulup bahar olarak kullanılan meyvesi (TDK, 2019)

kabaran: soda, karbonat (DS VIII, 1975) **uccam**: çörekotu (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **çor**: çörek otu, kimyon **dafin**: defne **dafin yapraa**: defne yaprağı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **kakao**: kakao (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tatıran tuzluk**: tuzlu yoğurt ve hardalla hazırlanarak et yemekleriyle beraber yenilen sos (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **kashnich**: kişniş **ketchup**: ketçap **soda**: kabartma tozu (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kakao**: kakao **mayonez**: mayonez (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **lavr**: defne **vanil**: vanilya (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kakao**: kakao **vanil'**: vanilya **vanilin**: vanilin (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **yişi**: vanillin (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Memluk Kıpçakçası *kişnič*, Osmanlı Türkçesi *kişniş* “kişniş” sözcüğünün Rusçaya *кушней* şeklinde geçtiğini Farsça *kišnīg/kišnīz* sözcüğünden alıntı olduğunu belirten Räsänen, yalnızca Osmanlı Türkçesinde belirlediği *dāfnā/tāfnā* “defne ağacı” kelimesinin Yunancadan *δάφνη* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

beğ armudu “bir çeşit armut” krş. *bergamot* (Tietze, 2002: 231).
çemen “kimyon otu, bu otun tohumu” (Tietze, 2002: 426).

BÖLÜM IV: İÇECEK ÇEŞİTLERİ

4.1. Alkolsüz İçecekler

4.1.1. Su

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **sub:** su, nehir “Üze Türk tengrisi iduk yiri subı ança itmiş erinç” [OA/KT-D10-11] [OA/BK-D9-10] “Tengri Umay iduk yir sub basa birti erinç” [OA/TUN2-B3] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **yüü:** özsu, öz, üsare, su **su / suv:** su **suğ:** su **suv:** su **suvluğ:** sulu (EUTS, 1968) **sub:** su “Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yoriyu barıpan, sub içipen, yaş yipen ölümde ozmış tir” [17] (IB, 2004) **suv:** su (KİP, 2019) **suv / sub / sūw:** Br. Su (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **suv:** su (KB, 2006) **sūw:** su “(atasözü) sūw bērmēske sūt bē: (sana) su vermeyene sūt ver. Bu, sana kötülük yapana iyilikle karşılık ver çünkü yapacağın iyilik onu sana kul köle yapacaktır anlamına gelir” **sāg sūw:** temiz, lezzetli su (Oguz lehçesi; diğer Türkler bilmez) (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **āb:** Far. su [Ka II/14] **āb-ı beḳā:** ebedi su [MN (2) 14/132] **āb-ı ḥayvān:** ebedi su [MN (2) 27/269] **açıḡ su:** acı su, tuzlu su [İML 180] **ḥamīm:** Ar. sıcak, kaynar su [NF 183/1] **ısıḡ su / ısıḡ suw:** sıcak su [KE 210v/6, KE 231v/7] **ḳaynar su:** sıcak su, kaynar su [İML 181] **su / suv / suw:** su [KE 100r/19, MM 247/3, HŞ 3842, MN (1) 9/3, İML 180, AO III/16, MN (2) 36/361, NF 116/7, HŞ 1347, MN (1) 10/1, MN (2) 6/58, NF 103/2, KE 12r/19, ME 48/4, MM 88/2, HKT 217b/2, AO II 726] **zemzem:** Ar. zemzem [KE 47v/15] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şu:** su **ḳuyı şu:** kuyu suyu **taḳlı şu:** tatlı su **açı şu:** tuzlu su **tuḳlu şu / tuḳlı şu:** tuzlu su **ḳamış şuyı / ḳamış şu:** kamış suyu (DMLT, 2018) **su:** su (KLS, 1992) **suf / suv / şu:** su (KTS, 2007) **âb:** Far. su **âbı ḥayât:** içene ölümsüzlük veren efsânevî su **su:** su (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **âb:** Far. su (ÇEK, 1988) **su:** su (RŞR, 2014)

Eski Anadolu Türkçesinde = **su:** su [4A8] [11B7] [14B3] [15B8] [16A5] (DK, 2006) **su:** su **suv / şuv:** su **şor:** tuzlu (su) (YTS, 1983) **yah-âver:** Far. buzlu su, buzlu şerbet

(OTAL, 2006) **ma'**: Ar. su “*kuru üzüm şuyıyla içeler veyâ genç tavuk yumutdası / şarusınuñ rûfadûnına ekeler*” [111a-9] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **âb**: su **mâ'**: Ar. su **mâ'-i lezîz**: tatlı su **mâ'-ül-hayât**: hayat suyu, âb-ı hayât **mâyî'**: Ar. su gibi akan, su hâlinde bulunan şey, sıvı **nûşâbe**: Far. içene ebedî hayat sağlayan efsânevî su, bengisu **sebîl**: Ar. sebil, su dağıtılan yer, hayrat olarak, parasız dağıtılan su **tâhıl**: Ar. bayat su, bekleyerek bozulmuş su (OTAL, 2006) **mâ-i mukattar**: Ar. damıtık su **âb**: su “*Âb-ı hoş hâki hevâ ehline gâyet dil-keş / Âlemüñ kûy-ı harâbât bir alâ yiridür*” [G66/4] **âb-ı hayât**: ölümsüzlük verdiği inanan efsanevî kutsal su “*Lûle-i hâme ile çeşme-i dilden Bâkî / Eyledi kâ'ide-i âb-ı hayâtı icrâ*” [G9/7] **âb-ı hayvân**: âb-ı hayât, ölümsüzlük verdiği inanan efsanevî kutsal su “*Âb-ı hayât-ı la'lüñe ser-çeşme-i cân teşnedür / Şun cür'a-i câm-ı lebûñ kim âb-ı hayvân teşnedür*” [G69/1] **âb-ı zemzem**: zemzem suyu; Kâbe yakınlarındaki meşhur kuyunun kutsal suyuna verilen ad “*Göñül hâk-i harîm-i âsitânuñ ârzü eyler / Derûn-ı dilde niyyet âb-ı zemzemen muşaffâdur*” [G65/3] **âb-ı zindegânî**: âb-ı hayât, ölümsüzlük verdiği inanan efsanevî kutsal su “*Şafâ-yı şî'r-i Bâkî bâ'is- i mihr ü mahabbetdür / Bu âb-ı zindegânî ol hayât-ı cāvidānīdür*” [G54/7] **bir içim su**: bir içimlik, birazcık; ölmeden önce hastaya verilen su; çok güzel, çok hoş “*Dil bir içim su istedi çeşme-i la'l-i yârdan / Âb-ı zülâl-i hançerin gösterüp işte mâ didi*” [G528/3] “*Degül pehlû efendi cism-i pâküñ bir içim şudur / Miyānuñ havz-ı sîmîn içre düşmiş şanki bir müdür*” [G170/1] **çeşme-i Hızr**: âb-ı hayat “*Cihānda bir kırı adı kalıpdur çeşme-i Hızruñ / Sen eylersin bu gün Âb-ı hayât aḥkāmını icrâ*” [K27/19] (BDS, 2007) **ab**: Far. su “*Ab-ı limon ile karışdur tuzı*” [1454] **su**: su “*Bayata su döküp muhkem sık anı*” [201] [202] [317] [322] [596] [701] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **su**: hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde, ab; meyve, sebze vb.nin sıkılmasıyla elde edilen sıvı “portakal suyu, domates suyu”; yemeğin sıvı bölümü “*Belki de iki bardak turşu suyu içecek. – S. F. Abasıyanık*” **içme suyu**: içme nitelikte olan su **çiçek suyu**: turunçgillerin çiçeklerinin, imbikten geçirilmesiyle elde edilen güzel kokulu su **maden sodası**: maden suyunun içine sıkıştırılmış gaz doldurulduktan sonra elde edilen şişe suyu **soda**: İt. sindirimi kolaylaştırmak, susuzluğu gidermek, içkileri sulandırmak için kullanılan, içinde sodyum karbonat bulunan, köpüren su **zemzem**: Ar. Kâbe yakınında

bulunan bir kuyunun Müslümanlarca kutsal sayılan suyu, zezem suyu **zezem suyu**: zezem **zülal**: saf tatlı su **kaynak suyu**: kaynağın veya gözenin başında alınan su **yumuşak su**: az kireçli su (TDK, 2019) **acısı** / **acıca**: maden suyu (DS I, 1993) **baltalı**: su (DS II, 1965) **cincibir** / **cincibre**: gazoz (DS III, 1968) **ekşisu**: maden suyu (DS V, 1972) **gāra**: maden suyu (DS VI, 1972) **suv**: su **sağsu**: temiz, tatlı su (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **su**: suu (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **su**: su **soda**: soda (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **suğ**: su “Paza ol suğın hazında tigde-mında ot çiltırashlapça; Yine o suyun kıyısında orada burada ateş parılıyor. - V. Kobaykov” **haynaan suğ**: kaynamış su **har suu**: kar suyu “suğ am daa pus la oshas sooh: su hâlâ buz gibi soğuk” **izer suğ**: içme suyu **ışçen soda**: içecek soda (HTS, 2005) **suğ**: su; ırmak [575, 1021, 1021] (HDAÇ, 2007)

Kazak Türkçesinde = **suv**: su (TKS, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **suv**: su **soda**: soda **açıl suv** / **açı** / **gara** / **mıstı suv** / **gara suv**: maden suyu (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **suu**: su, nehir **kaşka suu**: duru, berrak su **sarı su**: süt kesildikten sonra kalan suyu (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **sû**: su (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **suv**: su **gul suvi**: çiçek suyu **ichimlik suvi**: içme suyu **ma’dan suvi**: maden suyu **buloq (chashma) suvi**: memba suyu **gazli suv**: soda **chuchuk suv**: tatlı su **zamzam**: zezem **obi zamzam**: zezem suyu **gazsuv** / **gazli suv**: gazoz (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **uu**: su **tanassuuyar suoda** / **suoda uuta**: soda (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **sug**: su **suglıg**: sulu, sıvık (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **sug**: su (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **süyci suv**: tatlı su **buzlı suv**: buzlu su **suv**: su **şor su**: tuzlu su **şerebe**: çok tuzlu su **soda**: soda (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Türkçe *sub* “su”, Eski Uygur Türkçesi *sub*, *suw*, *sūw*, Karahanlı Türkçesi *sūb*, Türkmen Türkçesi *suv*, Kumuk ve Kazak Türkçeleri *sū*, Çağatay, Tarançı, Osmanlı Türkçeleri *su*, Şor Türkçesi *suy*, Yakutça *ū*, Çuvaşça *šu*, *šəv*, *šiv* şekillerini belirlemektedir (Räsänen, 1969).

gazoz “şekerli, meyve sulu ve karbonlu alkolsüz içecek” < Fr. (eau) gazeuse “karbonlu su” (Tietze, 2009: 111).

4.1.2. Ağız

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **oğuz** / **uğuz**: ilk süt, avuz, ağız (EUTS, 1968)

Kıpçak Türkçesinde = **ağuz** / **avuz** / **ovuz** / **öz**: deve veya koyunun ilk sütü (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **süd ağzı**: doğuran hayvanın ilk sütü (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **lebâ'**: Ar. ağız, doğumdan sonra gelen süt (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ağız**: yeni doğmuş memelilerin ilk sütü (TDK, 2019) **ağuz** / **agız** / **ağan** / **ağaz** / **ağın** / **ağızlık** / **ağız sütü** / **ağoz** / **avız** / **avır** / **avuz**: yeni doğurmuş bir hayvandan ilk günlerde sağılan, koyu yapışkan süt, ağız **az**: ağız, memeliler doğurduktan sonra ilk sağılan koyu süt (DS I, 1993) **uvuz**: ağız, ilk süt (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **uurak**: Moğ. uurak süt ağız ilk süt (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **oos**: ağız sütü, ilk süt (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ırpıs**: ağız sütü **uvuz**: memeli hayvanların doğurduktan sonra verdikleri ilk süt (KMTS, 2000)

Tuva Türkçesinde = **aa**: ilk süt, ağız (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **goyultmak**: ağız ilk gün sağılan süt **ovuz**: yeni yavrulmuş ineğin ilk sütü (TTS, 1995)

Değerlendirme: Osm. *ayuz*, Kır. Tat. *uwuz*, Nog. Tür. *uvyz*, Tarançı Türkçesi *ous*, Kaz. Tür. *üz*, Kaz. Tat. *üz*, Hak. Tür. *ös*, Yak. *uos-aç*, Çuv. *èra*, Kırg. Tür. *öz-ul* şekillerini belirleyen Räsänen, Moğolca *ugurag*, Tunguzca *urak*, Yakutça *uraç* kelimelerinin ortak olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

En büyük Türk boylarından birini teşkil eden Oğuz adının etimolojisiyle ilgili teorilerden birinin kaynağı *ağız* sözcüğüdür. Sözcük bazı lehçelerde yuvarlaşarak *ağız* > *uğuz* şeklini almıştır. Pelliot, Oğuz Han'ın *uğuz* “ağız” içmesi ile Uğuz Han adının ortaya çıktığını ve dolayısıyla boy adının şahıs adından geldiğini ileri sürmektedir (Pelliot, 1995: 15).

ağız “yeni doğmuş hayvanın ilk sütü” < ET *aguz* (Tietze, 2002: 39).

4.1.3. Ayran

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **ayrān**: ayran **suwsuṣ**: içindeki alkol etkisi kaybolduktan sonra biradan geriye kalan şey. Üzerine su katılan ayrana da böyle denir (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **ayran**: sütün yağı ayrıldıktan sonra kalan mayi ve ekşi kısmı [İML 166] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ayran**: ayran (DMLT, 2018) **ayran**: ayran (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **ayran**: çalab, dug, mezik **kıbık**: ayran, doğ **susun**: ayran, ab-i doğ (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ayran**: yoğurdun yayıkta dövülüp yağı alındıktan sonra geri kalanı; yoğurt doğrudan suda ezilerek de yapılır “*acı ayran dökülende çab çab içen*” [25A10] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **dûg**: Far. ayran (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ayran**: süt veya yoğurt çalkalanarak yağı alındıktan sonra sulu bölüm; yoğurdun sulandırılıp çalkalanmasıyla yapılan içecek “*Taşlığa oturup soğuk ayranlar içtik. -F. Otyam*”; ayranı kabarmak; ayranı yok içmeye tahtirevanla gider sıçmaya; ayranım budur, yarısı sudur **kefir**: özel bir maya mantarıyla keçi veya inek sütünün mayalanmasıyla hazırlanan ekşi içecek (TDK, 2019) **agıltı**: sulu ayran **aryan**: ayran **atlama**: ayran (DS I, 1993) **beyaz**: ayran (DS II, 1965) **çalkama** / **calhama** / **çalhama** / **çalhantı** / **çalhantu** / **çalkamaç**: sulandırılmış yoğurt, ayran (DS III, 1968) **doyran**: ayran (DS IV, 1969) **gatih**: ayran (DS VI, 1972) **mutka**: ekşi ayran **özemeç**: sütle ayran karışımı (DS IX, 1977) **özeme**: ayran **yazlık**: ayran (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **ayran/toordo**: ayran (ATS, 1999)

Çuvaşça = **уйран ууран**: ayran, ekşi süt “*уйран уçла- uyran uçла- ayran çalkalamak*” (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **ayran**: ayran **hayran**: ayran (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **ayran**: ayran “*talğannı ayrannah haarıp, izip alzan, haydağ daa aar toğısta tabırah suhsabassıh, astabassın; N. Tyukpiyekov; kavrulmuş buğday ununu ayranla karıştırıp içersen, her türlü ağır işte, çabucak susayıp acıkmazsın*”; **ayran azı**: bir tür alkollü içecek “*amzabızıp muza ayran azın sarnabin polbadım, argıstar; M. Bainov; tadarak buz gibi ayran içkisini, türkü söylemeden edemedim dostlar*” **ayran-**

hımıs: alkollü içecek **ayran-suhsun:** ayran, içecek **haarım:** yulaf unuyla ayranın karıştırılmasından elde edilen içecek **hahırım:** ekşitilmiş ayran, sert içecek, içki **seedem:** ayrana benzer içecek **adığ/adılğaa:** ayran karıştırma sopası **püçüre pîlemek:** koyu ayran, katık (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ayran susab:** ayran **huppegi ayran:** süzme ayran **susab:** ayran, içki ayran **susab:** ayran **gıgı ayran:** kefir **gıpı:** iğ süttten yapılan Kafkas içkisi, kefir (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **ayran:** ayran **şalap:** suluca ayran (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **alap:** ayran **ayran:** ayran (hafifçe su katılan yoğurt) **anğıt:** ayran (alap’tan farkı şudur ki anğıtta alaptakine nispeten su miktarı fazla olur) “ayranga suu koşup, anğıt kılıp ber: yoğurda su katarak anğıt yapıp ver!” (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **ayron:** ayran (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **pakine:** bir tür içecek, süt kaymağından yağ yaparken elde edilen yağ tabakasının altında kalan ve ayran kıvamında olan sıvı (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kefir:** kefir, yağsız yoğurt (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **ayran:** ayran (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **ayran:** ayran **dogap:** ayran (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Yoğurdun içine konan su miktarına göre çeşitli isimler alan ayranı, Ögel, yağ çıkarabilmek için “yoğurdu sulama ve sıvıtma işi” olarak belirtmekte, yoğurdu döğme veya yaymadan önce, hafif veya kuvvetli bir sulamanın gerekli olduğunu ifade etmektedir (Ögel, 2000: 21). Süt ve yoğurt yayıkta çalkalanarak yağı alındıktan sonra kalan sulu bölüm. Ayran hafif ve ferahlatıcı bir yemektir (İsmail, 2002: 386).

Uygur ve ağ. Türkçesi *ajran*, Kazan Tat. *ajrān*, Çuvaşça *ujran* ve oren şekillerini belirleyen Räsänen, Rusçaya *ypеh* olarak geçtiğini ifade eder. Moğolca eşzamanlı *ajir-ag* sözcüğünün, Yakutaya *āraχ* şeklinde geçtiğini ve kelime kökeninin Türkçe *ajır-< ađyr-* “ayırmaq” fiili olabileceğini belirtir (Räsänen, 1969).

ayran “yağı alınmış süt; sulandırılmış yoğurt” < ET *ayrān* (Tietze, 2002: 166).

4.1.4. Boza

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **şorma** / **aķ mıķ**: boza (DMLT, 2018) **akmık**: boza **boza**: darı, buğday veya arpadan yapılan bir içki **şorma**: bir içki, boza (KTS, 2007)

Osmanlı Türkçesinde = **ahsüme** / **ahşüme**: Far. boza (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **boza**: arpa, darı, mısır, buğday vb. tahılların hamurunun ekşitilmesiyle yapılan koyuca, tatlı veya mayhoş içecek *boza gibi*: koyu ve bulanık sıvılar; **boza olmak**: utanmak, bozum olmak **bozacının şahidi şıracı**: aynı düşüncede ve aynı yapıda olan insanlar birbirini korurlar, kollarlar anlamında kullanılan bir söz (TDK, 2019)

Gagauz Türkçesinde = **boza**: boza, bira, kvas (bir Rus şurubu) **buza**: boza (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **caldan**: alkollü Kafkas bozası **cezık**: yeni süzölmüş boza **gumul**: ince boza **salat boza**: alkollü Kafkas bozası (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **boza**: boza (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **bozo**: boza, hububattan yapılan bir çeşit alkollü içki (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **bo'za**: boza **maksım**: ezilmiş arpadan maltsız olarak yapılmış içki (alkolsüz) (TÖS, 2018)

Yeni Uygur Türkçesinde = **boza**: boza (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Arpa, darı, mısır, buğday gibi tahılların hamurunun ekşitilmesiyle yapılan koyuca, tatlı veya mayhoş içecek (İsmail, 2002: 386).

Çağatay, Osmanlı, Balkar, Karaçay Türkçelerinde *boza* “deve sütünden içecek”, Osmanlı Türkçesi *posa* “mayalandırılmış darıdan yapılan içecek”, Çağatay Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Tobolca *buza* (> Kalmukça *boz* “püre”), Baraba lehçesi *poza*, Teleütçe *pozo*, Çuvaşça **pə́ra* (> Çeremişçe *pujər*, *pujro*, *pürö* “malt, bira”), Çuvaşça *pəra-ga* “posa” (> Rusça *бара*) (Räsänen, 1969).

4.1.5. Çay

Tarihî Lehçelerde:

Kıpçak Türkçesinde = **salç**: ada çayı (KLS, 1992)

Osmanlı Türkçesinde = **ça** / **çây**: *Far.* içtiğimiz çay (aslı Çince ça'dır) **ıhlamur**: *Ar.* kerestesi makbul olan ve çay gibi kurutulmuş içilmeğe elverişli güzel kokulu ve şifalı çiçeği bulunan bir ağaç **zîzefûn**: *Ar.* ıhlamur ağacı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çay**: *Çin.* çaygillerden, nemli iklimlerde yetişen bir ağaçcık; bu ağaççığın özel işlemlerle kurutulan yaprağı; bu yaprağın demlenmesiyle elde edilen güzel kokulu ve sarımtırak kırmızı renkli içecek **elma çayı**: elmadan yapılan çay **ada çayı**: ballıgillerden, yurdumuzda çok yetişen tüylü ve beyazımtırak yaprakları olan güzel kokulu bir bitki, dağ çayı; bu bitkiden yapılan sıcak içecek “*Bize iki ada çayı yap. –S. F. Abasıyanık*” **buzlu çay** / **ice-tea**: soğuk olarak ikram edilen bir çay türü **akkuyruk**: tadını artırmak için çay harmanına katılan beyaz bir tür çay **yaprak çay**: çay yapraklarının işleme uğramamış, parçalanmadan kurutulmuş hâli **demlik poşet**: demlik için üretilen, içinde çay bulunan, ipsiz torbacık **kuru çay**: yeşil çay yapraklarının çeşitli işlemlerden sonra satışa hazır biçimi **paşa çayı**: çok açık ve ılık çay **sallama çay**: torbacık içinde sıcak suya daldırılarak yapılan çay, poşet çay, torba çay, daldırma çay **ıhlamur**: *Rum.* ıhlamurgillerden, kerestesi beğenilen, büyük bir gölge ağacı; bu ağacın güzel kokulu çiçeği “*Sobanın üstündeki çaydanlıkta kaynayan ıhlamurun kokusu bütün evi sarmış. – A. Ümit*”; bu çiçeğin kurutulup kaynatılmasıyla elde edilen içecek “*Kalksam, bir ıhlamur kaynatıp içsem. – S. F. Abasıyanık*” **kuşburnu**: çalılık ve ormanlık alanlarda yetişen, soluk pembe renkte çiçekler açan bir ağaç, yaban gülü ağacı “*Kuşburnuyu budarlar / Işkın sürmesin diye - Halk türküsü*”; bu ağacın parlak kırmızı renkli, içi tüylü ve çekirdekli meyvesi; bu meyveden yapılan içecek (TDK, 2019) **alakant**: şekerli su üzerine konulan ve iki renkli görünen çay **alma çalısı**: adaçayı **artma**: tatlı çay **akguyruk**: iyi cins çay **askil**: kuşburnu (DS I, 1993) **bozşabla** / **bozşapla**: adaçayı (DS II, 1965) **çā**: çay (DS III, 1968) **dem**: içine şeker konulmuş çay (DS IV, 1969) **fambur** / **felenbur**: ıhlamur (DS V, 1972) **garafan**: adaçayı (DS VI, 1972) **hünhün**: çay **ılamur** / **illamur**: ıhlamur (DS VII, 1974) **kişdeme çay**: kıtlama çay, şekersiz çay **uhlamur**: ıhlamur (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **çay**: çay, kara çay **şaar**: çay **kök çay**: yeşil çay **çayla-**: çay içmek **kadıkta-**: çayı sütle beyazlaştırmak (ATS, 1999)

Çuvaşça = **çāka şwka**: ıhlamur (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **çay:** çay **flambur:** ıhlamur **flambur çiçee:** ıhlamur çiçeği (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çay:** çay **çey:** çay **çaycıl:** çay sever, çay tiryakisi **hıbirt:** sütlü çay **çeynîn taamı:** çayın tadı “çayğa, hınzah, mööt, varenye, sahar salıp al; N. Tyukpiyekov; çaya, istersen bal, reçel, şeker koyuver” **çay is-:** çay içmek **çağban çey:** katıksız çay, sade çay **saharlığ çay:** şekerli çay **it purun çay:** kuşburnu çayı “çe Fedor Pavloviç, hakastarnıh çayın isken kizî, apsahtıh it purun çayın mahtap salıp odırğan; N. Domojakov; fakat Fedor Pevloviç, Hakasların çayını içen kişi, kuşburnu çayı övüvermiş” “çeynikten çey urıp, azıranıp odırlar; V. Kobyakov; çaydanlıktan çay koyup yemek yiyorlar” **ıdırban:** kuşburnu, (HTS, 2005)

Kırgız Türkçesinde = **çay:** çay (KS, 1998)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çay / şay:** çay **kalmuk şay:** süt, tereyağı, tuz, biber karıştırılarak yapılan bir çay **kalın şay:** koyu çay **kara şay:** koyu renkli çay **kök şay:** yeşil çay **tahta şay:** kırmızı çay **şaykarın:** çayı çok seven kimse, çay tiryakisi **cöge:** ıhlamur (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **demdev:** çay hazırlamak (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **quruq choy:** kuru çay **ochiq va iliq choy:** paşa çayı **choy:** çay **olmali choy:** elma çayı **mavrak / marmarak:** ada çayı **jo'ka:** ıhlamur **na'matak / itburun:** kuşburnu (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **çey:** çay **köönnübüt çey:** demli çay **lipa:** ıhlamur (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **şay:** çay **lipa:** ıhlamur (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çay:** çay “kakam mana çay getir diydi; babam bana çay getir dedi” **lipa:** ıhlamur **çayla-:** çay vermek, çay içirip susuzluğunu gidermek “kakam dostunu çayladı / babam arkadaşına çay verdi” **çaysıra-:** çay içmek istemek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çay:** çay **ak çay:** ak çay **taş çay:** kalıba vurularak katılaştırılmış çay **kök çay:** mavi çay **aççik çay:** demli çay **sütlük çay:** sütlü çay **şırçay:** sütlü çay **sin:** sütsüz çay **sinçay:** sütsüz çay **kara çay:** kara çay (bir tür Çin çayı) **taşçay:** kalıba vurulmuş Çin çayı **kaymak çay:** kaymaklı çay **kentlik çay:** şekerli çay **kaymak çay:** kaymaklı çay (YUTS, 1995)

Değerlendirme: İsmail, Kazakların sofrası düzeninde, ne zamanda ve hangi durumda olursa olsun önce çay sofrasının geldiğini ifade etmektedir (İsmail, 2002: 384).

Osmanlı Türkçesi *čaj* “çay”, Kazak, Şor, Karaçay Türkçeleri *šaj*, Baraba ve Tobol lehçeleri *caj* türevlerini belirleyen Räsänen, kelimenin Rusçaya *чай* olarak geçtiğini, Çince *ča* “çay” alıntı olduğunu belirtmektedir.

çay “ot, kurutulan yaprakları, ondan yapılan içki” < Çin. *ça* “su; çay” (Tietze, 2002: 417).

Räsänen, ıhlamur kelimesinin Osmanlı Türkçesi *ohlamur* / *oçlamur* / *olamyr* / *uylamur* / *filamur*, “ıhlamur”, Azerî Türkçesi *oçlamur* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

ıhlamur “bir ağaç cinsi, Tilia, bu ağacın güzel kokulu yapraklarından yapılan bir çeşit çay” açıklamasını yapan Tietze, Meyer’e göre Yun.’dan gelmesinin muhtemel olduğunu fakat henüz ispat edilemediğini belirtmektedir. (Tietze, 2009: 345).

4.1.6. Hoşaf / Komposto

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **hoş-âb**: *Far.* hoşaf (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **hoşaf**: *Far.* bütün veya dilimler hâlindeki kuru meyvenin şekerli suyla kaynatılmasıyla yapılan bir tatlı türü; hoşaf gibi; (birinde) hoşafın yağı kesilmek
komposto: *İt.* bütün veya dilimler hâlindeki yaş meyvenin şekerli suyla kaynatılmasıyla yapılan bir tatlı türü **ayva hoşafı**, **ayva kompostosu**, **çilek kompostosu**, **dut hoşafı**, **elma hoşafı**, **elma kompostosu**, **armut hoşafı**, **armut kompostosu**, **erik hoşafı**, **erik kompostosu**, **kayısı hoşafı**, **kayısı kompostosu**, **şeftali kompostosu**, **üzüm hoşafı**, **üzüm kompostosu**, **vişne hoşafı**, **vişne kompostosu** (TDK, 2019) **dombaz**: kara, kuru üzüm, erik kurusu karıştırılarak yapılan hoşaf (DS IV, 1969) **furfula**: fırında kurutulmuş meyveden yapılan hoşaf (DS V, 1972) **hevcer**: hoşafın tanesi **içimen**: hoşaf **hırkıl**: komposto (DS VII, 1974) **kakaş**: hoşaf **karaş**: siyah üzüm hoşafı **kaşa**: hoşaf **koşaf**: hoşaf, komposto **kurukağşak**: hoşaf (DS VIII, 1975) **sırıç**: ahlat, armut hoşafı (DS X, 1978) **soğukluk** / **sokluk** / **söklük** / **sovukluk**: yemek ardından yenen ya da içilen meyve, hoşaf, ayran vb.; elma, armut hoşafı **tavşut**: elma, armut, erik kurusu “*Armut tavşutundan iyi hoşaf yapılır*” ; elma, armut, erik kurusundan yapılan hoşaf; yiyecek şey **tüfaye** / **tufayi** / **tüfayi**: elma ve armut kompostosu (DS X, 1978)
Gagauz Türkçesinde = **foşaf** / **hoşaf**: hoşaf **erik oşafı**: erik hoşafı (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **kompot** / **kompost**: komposto **olcha kompoti**: vişne hoşafı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kompot**: komposto (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kompot**: komposto, hoşaf (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **toşap**: hoşaf, komposto **üzüm toşapı**: üzüm hoşafı **armitdan edilyän kompot**: armut kompostosu **kompost**: komposto **kompot**: komposto **almadan ve garalı edilen kompot**: elma ve erik kompostosu (TTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *hoşab/hoşaf* “üzüm ya da başka meyvelerin kaynatılması ile elde edilen meşrubat”, *hoşaf* “tatlı” olarak açıklamakta ve *hoş+āb* “su” şeklinde Farsça kökenli olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

hoşaf “kurutulmuş meyvalı kaynatılarak yapılan komposto” < Far. *hōš-āb* [hōş ve āb “su”] (Tietze, 2009: 329).

4.1.7. Kahve

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **kahve**: Ar. kahve (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kahve**: kök boyasıgillerden, sıcak iklimlerde yetişen bir ağaç; bu ağacın meyvesinin çekirdeği; bu çekirdeklerin kavrulup çekilmesiyle elde edilen toz; bu tozla hazırlanan içecek “*Bir fincan kahve daha içer, bir tutam enfiye daha çekerdî. - Abdülhak Şinasi Hisar*”; kahve dövücünün hınk deycisi **kuru kahve**: dövülmüş veya çekilmiş kahve **mırra**: Ar. acılık veren sıvılarla özel bir biçimde kaynatılarak pişirilen bir tür acı kahve **moka**: çok kokulu bir tür kahve; bu kahveden yapılan içecek **sade kahve**: içine şeker konulmadan pişirilen Türk kahvesi “*Üzerine soğuk su dökülen sarhoş adam kendine geldiğinde sade kahve ona zorla içirildi. - İ. O. Anar*” **sütlü kahve**: süt karıştırılarak yapılan kahve “*Şöyle güzel bir sütlü kahve yapayım da içimiz ısınsın - E. Ş.*” **telve**: fincanın dibine çöken kahve tortusu “*Fincanını çalkalayıp çalkalayıp diker, dibinde hiç telve bırakmamacasına - A. İlhan*” **Türk kahvesi**: cezve ile kısık ateşte, şekerli orta veya sade olarak pişirilen kahve **yorgunluk kahvesi**: dinlenmek amacıyla çalışmaya ara verildiğinde içilen kahve “*Ayşe Nine de onlara bir yorgunluk kahvesi pişiriyordu hem de denizcilerle yârenlik ediyordu. - Halikarnas*

Balıkçısı” **çekirdek kahve**: çekilmemiş veya dövülmemiş kahve **hazır kahve**: granül hâline getirilen kahveye sıcak su veya süt eklenerek hazırlanan içecek **kapuçino**: İt. kremalı, sütlü İtalya kahvesi (TDK, 2019) **cuvçuna**: kavrulmuş kahve (DS III, 1968) **eseli**: yarı kavrulmuş, yan kavrulmamış kahve **eseri**: açık kavrulmuş kahve (DS V, 1972) **gelinböceği**: kahve (DS VI, 1972) **kalk git kahvesi**: söz kesildikten sonra kız istemeye gelenlere verilen kahve **karamıy**: kahve (DS VIII, 1975) **saykal**: şekerli kahve (DS X, 1978) **yemenéşi**: kahve (DS XI, 1979)

Çuvaşça = **kofe**: kahve (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **kofe**: kahve **kefe**: kahve (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **kofe**: kahve (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **kafe**: kahve (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **qahva**: kahve **tayyor qahva**: hazır kahve **quruq qahva**: kuru kahve **shakarli qahva**: şekerli kahve **horg'inlik qahvasi**: yorgunluk **qahva quyqumi**: kahve telvesi **achchiq qahva**: mirra (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kofe** / **kofeynya** / **kafe**: kahve (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kofe**: kahve (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kofe**: kahve **gara kofe**: kara kahve **sütli kofe**: sütlü kahve **üvelen kofe**: dövülmüş, çekilmiş kahve **bir stakan kofe iç-**: bir fincan kahve içmek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kehve**: kahve (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *kahvâ/kāvâ* “kahve”, Karaçay Türkçesi *kaḡawa* sözcüklerini belirleyen Räsänen, Arapçadan *qahwa* Türkçeye geçtiğini öne sürmektedir (Räsänen, 1969).

4.1.8. Kıımız

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **ķımız**: kıımız “*Ķımız sūt ya yūñ yaḡ ya yogrut ḡurut Yaḡım ya kiḡiz hem erej evke tut*” [4442] (KB, 2006) **qımız**: kıımız, kısrak sütü tulumunda bekletilerek mayalanır, sonra içilir kıımız mayalanmış kısrak sütüdür (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **ķımız**: kısrak sütünü ekşiterek yapılan içki [İML 161] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kımız**: kımız (DMLT, 2018)

Çağatay Türkçesinde = **kımız**: kısırak sütünden yapılan ve Türklerin ananevî içkilerinden olan kımız, Babur'da ancak bir defa ve Kâşgar hanlarının askerî merasiminde tuğlara serpilmesi münasebetile zikredilmektedir (VBH, 1987) **kımız**: at ve deve südü (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kımız**: yoğunlaşmış kısırak sütü, kısırak sütünü ekşiterek yapılmış içki “*depe gibi et yığ; göl gibi kımız sağdır*” [9A8] [14A3] (DK, 2006) **kımız**: ekşitilmiş kısırak sütünden yapılan ünlü Türk içkisi (YTS, 1983)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kımız**: kısırak sütünün mayalanmasıyla yapılan, az alkollü, ekşi bir Türk içkisi “*Ey, sevincinden bir büyük geleceği / Muştulayan içki, bin yılın kımızı. – A. M. Dranas*” (TDK, 2019)

Altay Türkçesinde = **kımız**: kımız (ekşimiş at sütünden yapılan içki) (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **hımız**: kımız (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **qımız**: kımız, kısırak sütünden yapılan millî içki **qoraba**: maya için kımızın dibinde kalan kısım **savmal**: kımızın iyi olmamış türü (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kımız**: kısırak sütünden yapılan maruf içecek **töö kımız**: deve sütünden kımız **uy kımız**: inek sütünden yapılan kımız, kefir **tonğ durma kımız**: parça halinde dondurulan ve ilkbahara kadar kor maya olmak üzere muhafaza edilen kımız; “*kımız kişinin kanı, et kişinin canı ats : kımız insanın kanıdır, et ise canıdır.*” **kakırım**: yoğurtla süt halitasından yahut yoğurtla kımız halitasından ibaret olan ekşi içecek **köörçök**: çobanlara yiyecek olan süt ürünü (mahsulü) bir mikdar kımız karıştırılmış olan koyun yahut keçi sütü) (KS, 1998)

Tuva Türkçesinde = **hımız**: kımız (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gımız**: kımız **keseli gımız bilen becermeklik**: hastalığı kımızla iyileştirmek **çal**: deve sütünden yapılan ekşi tatlı bir içki (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kimiz**: kımız, kısırak sütünden yapılmış içki (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Karahanlı, Memluk Kıpçak, Osmanlı, Kazan, Kazak Türkçeleri *kymyz* “kısırak sütü; içecek”, Osmanlı Türkçesi, Barabaca ve Yakutça *kymys*, Koybalca *kumys*, Hakas Türkçesi ve Soyonca *χmys* türevlerini belirleyerek, Türkçeden Rusçaya *кумыс* olarak geçtiğini, Moğolca *kimu-r* “sulu kımız”, sözcüğü ile eşzamanlı

olduğunu, Moğolca *kimu ve Türkçe kym “karıştırmak” sözcüklerinin kök olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

Ögel, bir nevi kısrak yoğurdu olarak tarif ettiği kımızın en iyisinin ancak bozkır atlarından yapılabileceğini ifade etmektedir. (Ögel, 2000: 55)

Kımız, kısrak sütünün mayalanması ve itina işlemler yapılarak meydana gelen, kendine has lezzeti ve tadı olan bir içecektir. Kımız genellikle atın derisinden yapılan saba, tulum veya meşe ağacından yapılan kübide mayalanarak yapılır. Sonbaharda saba, tulum veya kübinin dibinde kımızın koyu kalıntısı kalır. Buna “kor” derler. Kor adı verilen bu mayayı bez torbanın içine koyup serin bir yerde özel olarak muhafaza eder. Gelecek sene beze sarılan koru saba, tulum veya kübi içine koyar, onun üstüne yeni sağılan bir şelek kısrak sütünü katar. Bundan sonra sabanın ağzını bağlar, ılık tutmak için etrafını bezle sarar. Kor ezilerek kısrak sütünü içine tamamen dağıldığında kısrak sütü ekşi hale gelir. Böylece yeni maya hazırlanmış olur. Yeni korun üzerine serin olmamış kısrak sütünü koyup, her defasında 30-40 dakika kımızı karıştırmak için kullanılan “pispek”le yayıklar. Kımız tam kıvamına gelmiş olur. Eğer mayalanacak kısrak sütünü içine koyunun tuzlanmış kuyruğu, atın kazısı veya yağlı cayasını katarsa, o zaman kımız tadı daha lezzetli olur.

Kımız yapmak için sütü sağılacak kısrakların özel olarak en iyilerinden yetiştirilmesi, özel olarak beslenmesi, itinalı bir şekilde bakılması gereklidir. Bunun yanı sıra kısrakların yaşadığı ortam, iklim, yediği ot, içtiği su ve çobanın tecrübesi de önemlidir. (İsmail, 2002: 387-388)

Kımız hazırlama tekniğine, kısrak sütünün kalitesine, beklediği zamanına göre bir çok türe ayrılır:

Savmal (Olmamış): Ekşimeye başlayan veya ekşi kımıza yeni sağılan kısrak sütünü katıp, pispekle dövülerek hafifleştirilen ekşi kımız.

Ağız kımız: Yeni kulunlayan kısrakların ağız sütünden ekşitilen koyu kımız.

Bal kımız: İyice dövülüp karıştırılan, katılan atın veya koyunun yağı kımızın içine karışmış olan ve tam kıvamına gelen kımız. Bal kımız genellikle hasta kişiye, çocuklara ve yeni doğum yapan genç hanıma verilir.

Kunan kımız: Üç gece gündüz boyu ekşitilir, savmal kımızı içmeyen insanlara verilir. Bazen aş ile toylara götürmek, uzun oturmalarda içmek için hazırlanır. Dört gece gündüz boyu ekşitilen kımız, beş gece gündüz boyu ekşitilen besti kımız, ondan da

güçlü asav kımız denen kuvvetli kımızlarda da genellikle böyle şenlik, düğün ve toylar için ayrılıp ekşitilir.

Tünemel kımız: Kor dediğimiz mayası bol olan sabaya kısarak sütü koyulur, iyice dövülüp karıştırıldıktan sonra torskta saklanıp ertesi günü içilen kımız. Tünemel kımız acelesiz oturup uzun toplantılarda içmek için hazırlanır. Onun kızdırıcı gücü vardır. Bundan dolayı, çoklukla peynir, tereyağı, kaşar peynirle içilir.

Juvas kımız: Üzerine savmal katıp yavaş ekşitilen, gücü hafif olan kımız.

Kısırın kımız: Kısır kalan fakat tayı emen kısrakların sütünden ekşitilen kımız. Bu kımız hastalara çok iyi gelir.

Korabalı kımız: Bol kor mayanın üstüne her gün yeni süt katıp, birkaç gün üst üstüne toplanan kımız.

Sarı kımız: Temmuz ayında otlar tamamen büyüyüp, kısraklar semirmeye başladığı zaman elde edilen kımız. Bu zamandaki kımızın rengi sarımsı ve koyu olur. Şifalık özelliği de boldur.

Sirge jıyar kımız: Sonbaharda kısrakları serbest bırakmadan birkaç gün önceki son kımız. Adete göre millet çağırılıp et pişirir ve sirge jıyar kımızı paylaşarak içerler.

Kazaklarda kımızın daha başka yirmi beş türlü adlandırılışı vardır. (İsmail, 2002: 387-389)

Daha çok Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının kültüründe yer alan kımız Batıda, Anadolu kültüründe yer almamaktadır.

4.1.9. Meyve / Sebze Suyu

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **oxāq**: kurutulmuş kayısılardan yapılan meyve suyu (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **culāb**: Ar. gül suyu [HŞ 4047] **gülāb**: Far. gül suyu [KE 80v/10, HŞ 3389] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **leymū şuyı**: limon suyu (KTS, 2007) **gülāf şuyı**: gül suyu **leymū şuyı**: limon suyu **yüzüm şuyı**: üzüm suyu **karbuş şuyı**: karpuz suyu (DMLT, 2018) **gülāf suvı**: gül suyu (KLS, 1992)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ķuru üzüm şuyı**: kuru üzüm suyu “*süci içenler süciyle saħķ idüp içeler ve süci içmeyenler bilmemiş mā’-ı ‘asel-ile veyā ķuru üzüm şuyıyla*

içeler” [111a-9/10] **göl-âb**: *Far.* gül suyu “*geregince rıfk-ıla sahk iderler ve aña gül-âb-ıla ezilmiş bir veyâ iki habbe müşk katarlar*” [138b-6] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **rub**: *Ar.* meyve suyu **sülâf/sülâfe**: *Ar.* şarap; meyve suyu **efşüre-i engûr**: *Far.* üzüm suyu **şîre-i engûr**: *Far.* üzüm suyu; şarap **nârdân**: yabani nar suyu (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **meyve suyu**: meyveden elde edilen su **limon suyu**: limondan elde edilen meyve suyu **üzüm suyu**: üzümün sıkılması sonucu elde edilen meyve suyu **koruk suyu**: koruğun ezilmesiyle elde edilen sıvı **portakal suyu**: portakal sıkılarak elde edilen su **şalgam suyu**: doğranmış şalgam, havuç ile bulgur, su ve tuz kullanılarak yapılan bir içecek **nane suyu**: içinde nane ruhu eritilmiş su **vişne suyu**: vişneden çıkarılan su “*Vişne şerbetinin bu buruk tadı gerçek midir? – A. İlhan*” **çilek suyu**: çileğin sıkılmasıyla elde edilen meyve suyu **elma suyu**: elmadan çıkarılan meyve suyu **domates suyu**: domatesin sıkılmasıyla elde edilen içecek “*Karabiberli domates suyuyla karışık votka içiyorduk. – N. Cumalı*” **havuç suyu**: havuç meyvesinin sıkılması ile elde edilen meyve suyu **gilaburu**: iki çeneklilerden, Kuzey ve Orta Anadolu'da yetişen, beyaz renkli çiçekler açan, kırmızı renkli meyvesinden meyve suyu elde edilen, 2-4 metre yüksekliğinde bir ağaççık **meyan balı**: meyan kökünden elde edilen bir içecek türü **tonik**: *Fr.* bazı içeceklerle katılan sıvı madde (TDK, 2019) **çic**: meyve suyu (DS III, 1968) **şıra**: üzüm suyu **şîre / şıra**: şıra, üzüm ve öteki meyvelerin suyu, şekerli su **tükenmez**: bir kapta ekşitilen ve alındıkça içine su eklenerek çoğaltılan, üzüm ya da elma, armut, üzüm karışımı bir çeşit içki (DS X, 1978) **mat**: domates suyu (DS XII, 1982)

Çuvaşça = **ar** **buz şivé**: karpuz suyu (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **şıra**: meyve suyu (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **morkop suu**: havuç suyu **limon sogı**: limon suyu **pomidor suu**: domates suyu (HTS, 2005)

Kırgız Türkçesinde = **cemiş suu**: meyve suyu (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **meva suvi / sharbat**: meyve suyu **qulupnay suvi**: çilek suyu **pomidor suvi**: domates suyu **olma suvi**: elma suyu **gulob**: gül suyu **sabzi suvi**: havuç suyu **limon suvi**: limon suyu **po’rtaxol (apelsin) suvi**: portakal suyu **uzum suvi**: üzüm suyu **olcha suvi**: vişne suyu (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **suksun**: gazoz, meyve suyu (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **mive suvı**: meyve suyu **nar suvı**: nar suyu **alma suvı**: elma suyu **käşir suvı**: havuç suyu **pomidor suvı**: domates suyu **üzüm suvı**: üzüm suyu (TTS, 1995)

4.1.10. Salep

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **sahleb**: Ar. sâlep **sahlebiyye**: Ar. sâlepgiller (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **salep**: Ar. Salepgillerin tek köklü, yumrulu, salkımlı veya başak çiçekli olan örnek bitkisi; bu bitkinin yumru durumundaki köklerinden dövülerek hazırlanan beyaz toz; bu tozun, şekerli süt veya su ile kaynatılmasıyla yapılan sıcak içecek “Üstüne bol zencefil ektirdiğim salep fincanını iki elimle kavradım. – S. F. Abasıyanık” **sahlep**: salep (TDK, 2019) **sellep**: salep (DS X, 1978) **zelhap**: salep (DS XI, 1979)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *salâp* “bir ilaç” anlamını veren Räsänen, sözcüğün Arapça *ta‘lab* kelimesinden geldiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

4.1.11. Süt

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **süt**: süt (EUTS, 1968) **süt** / **südh**: Br. süt (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **süt**: süt “Örüñ süt bile kirse edgü kılık Ölüm tutmağınça evürmez yorık” [881] [4442] [5881] (KB, 2006) **süt**: süt (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **süt** / **şır**: Far. süt [NF 22/7, KE 34v/13, ME 54/3, HKT 485b/1, HŞ 2611, MN (1) 10/2, İML 165, HŞ 2339] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **süt**: süt (DMLT, 2018) **süt**: süt (KLS, 1992) **avrun** / **ürün**: süt **uyut**: sütü uyutmak (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **süt**: süt **süt pişimi bir süt pışımığa yavuk**: bir süt pişimi kadar (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **süd**: süt (YTS, 1983) **süd**: süt “ağ südün doya emzirse ana görklü” [5A13] [11B6] [14A8] [15A13] [16A4] [16A12] [16B1] [16B2] [16B3] [22A4]

[28A11] [31A3] [70B5] [74B8] [84B3] [110B2] [110B5] (DK, 2006) **süd:** süt “*ikinci şıfıñ incüsi süd gibi aķ ve āb-dār ve şāfī olur*” [11b-9] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **süd:** süt “*Öyünini koyalar süd içinde Toğana vireler ol gün içinde*” [1192] [1267] [1301] [1303] [1311] [1565] [1307] [1308] [1085] [1191] [1300] [1310] [1566] [1084] [1190] (KK, 2007) **halīb:** Ar. süt, taze süt **leben:** Ar. süt **lebenî / lebeniyye:** Ar. süte ait, sütlü, sütle ilgili **leben-i râik:** Ar. saf süt **şîr:** Far. süt **şîre:** Far süt; sıra (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **süt:** kadınların ve memeli dişi hayvanların yavrularını besledikleri, memelerinden gelen, besin değeri yüksek beyaz sıvı; süt çalmak; süt çekmek; süt gibi; süttten ağzı yanan yoğurdu veya ayranı üfleyerek yer veya içer; süttten ağzı yanmak; süttten çıkmış ak kaşık gibi olmak; süttten kesilmek; süttten kesmek; süttüne havale etmek; süttüne kalmak **kaymakaltı:** yağı alınmış süt **sütlü:** içinde süt bulunan, sütle yapılan; taneleri sertleşmemiş, yumuşak taneli mısır, buğday vb.; sütle; **süt tozu:** süttün özel yöntemlerle kurutularak toz durumuna getirilmiş biçimi (TDK, 2019) **açril:** kesilmiş süt **ağsu:** süt **ahartu / ahartı:** süt, yoğurt, ayran gibi maddelere verilen ad **akdamla:** süt, yoğurt **appak / abapaçık:** süt yoğurt vb. (DS I, 1993) **cuvak:** süt **çalıntı:** yoğurt yapmak için içine maya konulmuş süt (DS III, 1968) **haphap:** peynir yapmak için ekşimeye bırakılmış süt **homu:** yayıkta dövülerek yağ elde edilen ekşi süt **ılıcak:** yoğurt yapmak için yeni mayalanmış süt **imız:** yeni mayalanmış süt **imanlı:** yağlı süt ya da yoğurt (için) **imansız:** yağı alınmış süt ya da yoğurt (için) (DS VII, 1974) **kımız:** temmuz ayında çobanların taşı ısıtıp batırarak pıhtılaştırdıkları süt; pişirilmiş süt ile ağız karışımı; iyi tutmamış yogurt (DS VIII, 1975) **sağıntı:** süt **şezemi:** süt **süd:** süt (DS X, 1978) **ürün:** süt ve süt ürünlerine verilen genel ad (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **süt:** süt **suyuk süt:** sulu süt **cura-:** Moğ. süte su karıştırmak **çegen:** ekşimiş süt, ekşi süttten yapılan içecek (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **süt:** süt **siirek süt:** yağsız süt (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **süt:** süt “*iki samnah süttî ahsına salıbışan; N. Domojakov; iki kaşık süttü ağzına koymuş*” **manzıraan seek sütkü túscefi:** acele eden sinek süte düşer **ölgen inek süttîg polcan, ölgen kîzî çahsı polcan:** ölen inek sütlü olur, ölen kişi iyi olur **çaydan:** taze süt **çigen:** ekşitilmiş süt **irî-:** süt ekşimek, bozulmak, çürümek,

bozulmak **körçik**: sütlü yiyecek, içecek **körçik idîp iç-**: süt karıştırıp içmek **sanmal**: süütün ekşitilmesiyle elde edilen bir tür içecek **suhsah süt**: yağsız süt. (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **sıyralık**: inek sütü **süt**: süt **başı alıngan süt**: kaymağı alınmış süt (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **süt**: süt **qımıran**: devenin sütünden içmek için ekşitilerek yapılan nesne **şubat**: deve sütünden yapılan içecek **sütti**: sütlü **süt pısırim**: kısa sürede **tün süttey carıq**: gece süt gibi aydın **süt üstinde qaymaq boldı**: çok saygı ve hürmet gördü **süttey uyudı**: süt gibi tuttu, çok safça inandı **süttenüv**: sütlenmek, sütü çoğalmak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **süt**: süt **kılaan**: su katılmış süt (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **sut**: süt **sutli**: sütlü **sutsiz**: sütsüz **qush suti**: kuş sütü (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **üüt**: süt **üütteex**: sütlü (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **süt**: süt **süttig**: sütlü, süttten yapılma **öşkü südü**: keçi sütü, beyaz peynir (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **süt**: süt **sarıg-sug**: süt suyu **hoypak**: süütün ekşitilmesiyle elde edilen içecek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **baytal süydi**: kısarak sütü **geçi süydi**: keçi sütü **süyt**: süt; ak **sıgır süyt**: inek sütü **süytli**: sütlü (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **süt**: süt **irkit**: süt suyu (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Süt başka şey katmadan pişirip sıcak ve soğuk içilir, çaya, çorbaya katılır, ayran, yoğurt yapılır, irkit toplanır, kaymak indirip yağ alınır, ekmek yoğurulur. (İsmail, 2002: 386)

Arat, *süt pişimi* tabiri için süütün kaynaması ile tâyin edilmek istenilen müddetin kat'î tesbitinin daha sarîh kayıtlara tesadüf edilinceye kadar, imkânsız kalacağını, "her hâlde kendini yoklamış olacak" ilâvesine bakılırsa bunun pek uzun bir müddeti ifâde etmediği görüşündedir (Arat, 1987: 648).

Räsänen, Karahanlı Türkçesi *süt*, Türkmen Türkçesi *süjt*, Yakutça *üüt*, Osmanlı Türkçesi *süd*, Eski Uygur Türkçesi *süt*, Kazan Tatarcası *söt*, Başkurd Türkçesi *höt*, Çuvaşça *sät/söt* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

4.1.12. Şerbet / Şurup

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **banıt**: şurup (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **fuğa'**: Ar. bir çeşit şerbet “*Tilese fuğa' bir tilese mîzâb Tilese cülengbîn tilese cülâb İster şerbet, ister mizab İsterse bal suyu veya gülsuyu şerbeti*” [4656] **nuş**: Far. şerbet “*hatarlıg turur dünya nuşı ağu Arıgın tile barça içgü yigü Bu dünya tehlikelerle doludur, onun şerbeti zehirdir Sen bütün içecek ve yiyeceklerde temizlik ara*” [4801] (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **şerbet**: Ar. şerbet, içecek [NF 100/3, KE 5v/10, MM 248/2, HŞ 1953] **şerbet bir-**: şerbet vermek, tatlandırmak [HŞ 3843] **şerbet kıl-**: tatlandırmak, şerbet yapmak [NF 99/11] **sirken kübin**: Far. ekşi bal şerbeti [HŞ 3696] (HATS, 2012) *Eski Anadolu Türkçesinde* = **şerbet**: Ar. şerbet **şerbet düzdürmek**: ilaç düzenlemek **şerbetlik**: çırağa verilen bahşiş **aksıma**: sarhoşluk veren ekşi şerbet (YTS, 1983) **şarâb**: Ar. şurup “*üzerine az alma şuyı ve bir deng balasân yağı ve az kaynamış eski şarâb saçalar, geregince yoğuralar*” [133b-4] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **şerbet**: Ar. şerbet, içilecek tatlı şey **âb-ı şîrîn**: tatlı su, şerbet **nemîr**: Ar. tatlı su **sikencübîn**: Ar. bal ve sirkenin karıştırılmasından meydana gelen bir şerbet **sikengübîn**: Far. sikencübîn, bal ve sirkenin karıştırılmasından meydana gelen bir şerbet **sirkencübîn**: Ar. bal ve sirkenin karıştırılmasından meydana gelen bir şerbet **sikengübîn**: Far. bal ve sirkenin karıştırılmasından meydana gelen bir şerbet **şehd-âb** / **şehd-âbe**: Far. bal şerbeti **şehd-âmiz**: bal ile karışık; içinde bal varmış gibi tatlı **şurûb**: Ar. şurup, çok kaynatılarak koyulaştırılmış şerbet; sulu ve şekerli ilaç **temr-i hindî**: Ar. hind hurması, demirhindi (meyvasıyla şerbeti yapılır) **vişne-âb**: Far. vişne şurubu, vişne şerbeti ‘vişne-âb’dan (OTAL, 2006) **cüllâb**: şerbet “*Leblerüñde haţtuñ ey şîrîn-dehen / Mûrlar cüllâba düşmiş gūyiyâ*” [G11/2] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **şerbet**: Ar. meyve suyu ile şekerli su karıştırılarak yapılan içecek; belli törenlerde konuklara sunulan şekerli içecek **ahududu şerbeti**: ahududu özü ile yapılan bir şerbet türü “*Biraz sonra gümüş bir tepsi içinde ahududu şerbeti getirdiler. –A. Haşim*” **karadut şerbeti**: karadut meyvesinden yapılan bir şerbet türü: “*Yeni park gazinosunda kasabanın meşhur karadut şerbeti ile beraber bir parça da içki içilir. –R. N.Güntekin*” **kızılıçık şerbeti**: kızılıçık meyvesinden yapılan bir şerbet türü

koruk şerbeti: koruktan yapılan, bazen nane veya oğul otu katılan şeker **lohusa şerbeti:** lohusa şekerinden yapılan, doğum dolayısıyla kutlamaya gelenlere sunulan şerbet **nar şerbeti:** taze nardan yapılan şerbet “İçi öyle yanıyordu ki elinde olmadan buğulu bira dubleleri, bardak çatlatan nar şerbetleri kuruyor. – A. İlhan” **sirkengebin:** Far. sirkeli bal şerbeti **somata:** Rum. bademden yapılan bir şerbet, badem sübyesi **şerbetsiz:** şerbeti olmayan; yılan vb. hayvanların sokmasına karşı şerbeti olmayan; şerbet verilmemiş olan **şurup:** Ar. çok kaynatılarak koyulaştırılmış şerbet “Sen hele şu kadayıfın şurubuna bir göz ativer. – A. İlhan”; çeşitli meyve özleri ve şekerin kaynatılmasıyla elde edilen içecek “vişne şurubu”; içinde çok miktarda şeker bulunan koyu sıvı kıvamda olan ilaç “kuvvet şurubu” **ahududu şurubu:** ahududu özü ile hazırlanan içecek “Çevresi dövmeli gümüş taslar içinde içilen buzlu bir ahududu şurubunun bir yaz sonu ılıkılığıyla dolu kokusuna doyum olmadığını söylerler. –N. Hikmet” **kızılçık şurubu:** kızılçık özü ile hazırlanan içecek **limonata:** İt. su, şeker ve limon suyundan yapılan şerbet “Fahri'nin canı soğuk bir limonata istiyor. – S. F. Abasıyanık”; limonata gibi **setliç:** Alm. karbonat katılarak köpürtülmüş limonata **vişnap:** Bulg. + Far. vişne şurubu **vişne şurubu:** taze vişneden yapılan şurup, vişne şerbeti (TDK, 2019) **işkencebi:** nane suyu, şeker ve sirke ile yapılan bir çeşit şurup (DS VII, 1974) **kandağ:** sıcak şerbet **karaekşi:** pekmezden yapılan koyu şurup (DS VIII, 1975) **zırta / zirte / zırto:** kızılçık ekşisi; ekşi pekmezden yapılmış şurup (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **şerbet:** şerbet (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **limonad:** limonata (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **şarbat:** şerbet **limonad:** limonata (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **şerbet:** Ar. tatlı bir içecek, şerbet **şeker-şerbet:** tatlılar; alkollü içkiler (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **anor sharbati:** nar şerbeti **limon sharbati / limonad:** limonata **sharbat:** şerbet **dam solmoq/afsunlamoq:** şerbetlemek **olcha sharbati:** vişnap (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **şerbet / utax:** şerbet **sirop / mikstura:** şurup (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **limonad:** limonata **sirop:** şurup (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **malina siropı:** ahududu şurubu **mikstura:** şurup **şerbet:** şerbet **üzüm şerbeti:** üzüm şerbeti (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **şerbet / şervet:** Ar. şerbet (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *şarbāt* “su, şeker ve limon ile yapılan içecek, limonata”, Kazak Türkçesi *şirbāt*, Çuvaşça *şerbet* “ballı su” şekillerini tespit eden Räsänen, sözcüğün Bulgarcaya *şerbet* geçtiğini, kökeninin Arapça *şarbat* olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

4.1.13. Şıra

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **çagır:** meyve suyu (şıra) **ol üzümni çagırlādı:** o, üzümü şıra yaptı **çagırlār, çagırlāmāq:** biri şıra içtiği zaman da bu sözcük kullanılır **er çagırlandı:** adam şarap ya da şıra sahibi oldu **çagırlanūr, çagırlanmāq çagırlıg er:** sırası olan adam (DLT, 2005) **şire:** *Far. şıra “Şireni çıkarda körüp saklasa Añar togru yolda elig tegmese”* [2550] (KB, 2006)

Kıpçak Türkçesinde = **bāzıq:** Ar. şıra (KTS, 2007) **şıra:** *Far. şıra* (KLS, 1992)

Eski Anadolu Türkçesinde = **şire:** *Far. şıra “kara üzüm şuyından biñ dört yüz on altı dirhem demür tancırada ol kadar kaynadurlar, köpügin alurlar kim şire mün’aqid ola, oddan indürürler”* [135a-8] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **âb-ı engûr:** (üzüm suyu) şıra, şarap **askar:** Ar. üzüm sırası **şire:** *Far. süt; şıra* **usâre-i ineb:** Ar. üzüm suyu, şıra (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **gün balı:** güneşte bal koyuluğuna getirilmiş üzüm sırası **hardaliye:** içine hardal katılarak yapılan üzüm sırası “Edirne'nin hardaliyesi” **şıra:** *Far. henüz mayalanmamış üzüm suyu; bazı meyve ve sebzelerin özü “elma şırası”* **şıralı:** tadı ve suyu bol “*şıralı üzüm*” **üzüm şırası:** üzümün ezilerek suyunun çıkarılması ve dinlendirilmesi ile elde edilen şıra, dinlendirilmiş üzüm suyu (TDK, 2019)

Hakas Türkçesinde = **sıra:** şıra, bira (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **sıra:** şıra, bira (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **shira / sharbat:** şıra **shirali / shirador:** şıralı **shirasiz / sharbatsiz:** şırasız **sharbatbop:** şıralık **uzum shirasi:** üzüm sırası (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **şire:** şıra **üzümiñ şiresi:** üzüm sırası **şireli:** şıralı (TTS, 1995)

Değerlendirme: Karahanlı, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri *şirā* “meyve suyu, üzüm suyu, pirinç suyu, Osmanlı Türkçesi *şyra*, Kuman Türkçesi *šira* türevlerini belirleyen Räsänen, kelimenin Sırpçaya *šira* geçtiğini ve Farsçadan *šīra* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

4.2. Alkollü İçecekler

4.2.1. İçki / Alkol

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **içgü:** içki **içkü:** içki **saykamaq:** içki koymak (EUTS, 1968) **içgü:** içki, içecek şey (KİP; 2019) **içgü / içkü:** içki **içiglik:** içki **içim:** içki **suwsuş / sūwsuş:** Br. içki (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **şerab:** Ar. içki, şarap (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **aḍaḡ / ayaḡ / ayaḡ:** içki [HŞ 1600, HŞ 3742, MN (1) 2/9] **aḍaḡ iç- / ayaḡ iç-:** içki içmek [HŞ 573, NF 370/8] **aḍaḡ kıl- / aḍaḡ kıldur-:** kadeh yaptırmak [KE 32r/11, KE 32r/11] **aḍaḡsız:** içkisiz, içki olmadan [HŞ 1606] **ayaḡ yürüt-:** içki getirmek [HŞ 3036] **bade:** Far. içki [HŞ 3772] **bade iç-:** içki içmek [HŞ 1068, MN (2) 10/96] **cām:** Far. içki [HŞ 606] **cūr’a:** Ar. bir yudum içki, kadehte kalan son yudum [HŞ 4036] **koş:** bir içki [HŞ 350] **koş iç-:** içki içmek [HŞ 566] **koş tut-:** içki sunmak [HŞ 3799] **mey:** Far. içki [MN (2) 6/49] **mey kitür-:** içki içmek [MN (2) 18/175] **nūš:** Far. içme, içki **nūš bol-:** içmek [HŞ 4115] **nūš kıl-:** içmek [HŞ 333, MN 14/139] **nūš saç-:** içki dağıtmak [HŞ 3870] **peymāne:** Far. içki [HŞ 1910] **peymāne kitür-:** içki içmek, kadeh getirmek [MN (2) 26/355] **sūsün:** içki [HŞ 1344] **‘işret:** Ar. içki, içki içme [HŞ 333, MN (2) 24/239] **‘işret it-:** içki içmek [HŞ 598] **‘işret kıl-:** içki içmek [HŞ 543, MN (2) 10/89] **‘işret sür-:** içki içmek, eğlenmek, eğlenmeye devam etmek [HŞ 462] **‘işretsiz:** Ar. + T. içkisiz, eğlencesiz [HŞ 1120] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şaḡır:** içki (DMLT, 2018) **susun:** içki (KLS, 1992) **böz / eḡki / şarab:** içki (KTS, 2007) **müskir:** Ar. sarhoş eden; içki **şabûḡ:** Ar. sabahleyin içilen içki (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **çaḡır:** içki (RŞR, 2014)

Eski Anadolu Türkçesinde = **içgü:** içki **zehirlik:** zıkkımlanacak içki **içki eylemek:** içki ziyafeti vermek (YTS, 1983) **süci:** içki, şarap “*Sikender Çîn vilāyetine varduḡında*

hakan aña kızıl yâķûtdan bir cām hediyye getürdi kim, altmış dirhem süci alurdi” [38a-9] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **küûl**: Ar. alkol, ispiroto **işret**: Ar. içki, içki içme, içki kullanma **meşrûbât-ı küûliyye**: Ar. alkollü, ispirotolu içkiler **meşrûbât-ı küûliyye**: Ar. alkollü içkiler (OTAL, 2006) **çek-**: içmek, yudumlamak; içki içmek “*Götürüp ayağı rindân-ı selef keşretiden / Çekdiler cām-ı fenâyı bize yâ Hû didiler*” [G184/2] **çeke gör-**: içivermek “*Cām gibi diler iseñ k’ola kalbün şāfi / Çeke gör şoft şafā ile şarāb-ı şāfi*” [G541/1] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **içki**: içinde alkol bulunan içecek “*Masamızda ne içki ne yemiş ne meze eksildi. - Burhan Felek*”; bu içeceği içme işi “*Arkadaş yoluna kumara, içkiye alıştım. - T. Buğra*” **açar**: ön içki **alkol**: Fr. her türlü alkollü içki **aperitif**: Fr. ön içki “*Hatta öğle yemeğinden önce bir aperitif alsak iyi olmaz mı? -R. H.Karay*”; yemek öncesinde yenen çerez vb. yiyecek **ön içki**: iştah açmak için yemekten önce içilen alkollü içki, açar, aperitif **sek**: Fr. içine su, başka bir içki veya bir sıvı karıştırılmamış (içki) “*sek viski*”; içine su veya bir başka içki karıştırmadan “*sek içmek*” **tütsü**: içki **müskirat**: Ar. sarhoş edilen şeyler, alkollü içecekler (TDK, 2019) **arağ / arah / arahı / arakı**: içki, rakı (DS I, 1993) **çakır**: karışık içki, şarap (DS III, 1968) **sucu / suci**: ak alkollü içkiler, şarap, rakı vb. (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **arakıla-**: içki içmek **içer**: içki (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **alkogol**: alkol **içki**: içki (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **alkogol**: alkol **alkogol izerge**: alkol içmek **izîrtkî**: içki, alkol **iskî**: içki, içkicilik **îskee kîr parğan**: içkiciliğe düşmüş **ayran azı**: bir tür alkollü içecek “*amzabızıp muza ayran azın sarnabin polbadım, arğıstar; M. Bainov; tadarak buz gibi ayran içkisini, türkü söylemeden edemedim dostlar*” **ayran-hımıs**: alkollü içecek **açığ as**: alkollü içecek “*as-tamah çazap, açığ as turğızıp, uluğ siy salğan / Yemek yapıp, içki hazırlayıp büyük ağırlama yapın. - A. Çerpakov*” **açığ suğ**: içki, alkollü içecek “*Piske izîrtçe açığ suğnı / bize içiriyor içkiyi - V. Mayneşev*” **aracan**: sert içki **arağa içki**: alkollü içecek **arağa ur-**: içki koymak “*butıldadan arağa urıp alıp, stakanın çirge ooda tastabışça; şişeden içki koyup, bardağı fırlatıp parçalıyor. -V. Şulbayeva*” **habah**: içki “*purunğı ulus habahtı hurcunah ülecehner, amdığılar, tîzeh, suğ la çili işçeler / Eski insanlar içkiyi yüksükle bölüşürlermiş, şimdikiler ise su gibi içiyorlar. - V. Tatarova*”

horacın: sert içki “*aracın horacın as itken çok sert içki hazırlamış*” **suhsah arağa:** hafif içki **sula:** hafif içki **sula arağa:** hafif içki **araçon:** bir tür sert içecek (HTS, 2005) **arağa:** Ar. (*‘araqî*) içki, rakı [1428, 1435, 1442] **ışkıçıl:** içici, içen [1354, 1362, 1386] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ara-sıra:** arpadan yapılan bir tür içki **hamlık bura:** üzümünden yapılan bir tür içki **içki:** içki **kan-bura:** sarhoş edici içki, alkollü içki **şaytan suv:** içki, votka, rakı **tartarık:** içki **tarthı:** içki **kara-sıra / karça-sıra / kanlı-sıra / alboyat sıra:** içki türleri (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **ışkilik:** alkollü içki **araq-şarap:** bütün içkiler, alkollü içkiler (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **ışkilik:** içecek; içki **uguttuu:** alkollü **bal açıt-:** balı ekşiterek bir içki yapmak (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **içki:** içki (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **ichkilik / spirtli ichimlik:** içki **alkogol / spirt:** alkol **ichiga suv yoki boshqa suyuqlik aralashtirilmagan spirtli ichimlik:** sek (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **utax / itider / utax:** içki **alkolog:** alkol (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **araga:** alkollü içecek (TUTS, 2003)

Yeni Uygur Türkçesinde = **spirtlik:** alkollü **içkilik:** içki **mey:** mey, içki (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, **sūci* “tatlı, lezzetli” olarak belirlediği sözcüğü, Karahanlı Türkçesi *süci/süci-g* “tatlı”, Kıpçak Türkçesi *süci/sücü*, Osmanlı Türkçesi *sücü/sücü-k*, *süzü* “çakır, bor, şarap”, Türkmen Türkçesi *süjçi*, Çağatay Türkçesi *tüci*, Kazak Türkçesi *tüşü/tussy*, Kazan Tatarcası *töşö* şekilleri ile tespit etmekte, kelime kökünü < *süt* + -*si* olarak açıklamaktadır (Räsänen, 1969).

Sözcük “tatlı, lezzetli” manasında iken, anlam genişlemesi ile “içki” anlamında da kullanılmaktadır.

içki “içecek şey; alkollü içecek” < ET. *içgü* [iç- + -gü] (Tietze, 2009: 367).

alkol “sarhoş eden içki” < Fr. *alcool* (Tietze, 2002: 81).

aperitif/aperatif “iştahı açmak için yemekten önce içilen içki” < Fr. *apéritif* [Latince *aperire* “açmak” fiilinden sıfat] (Tietze, 2002: 112).

bade “şarap” < Far. *bāda* (Tietze, 2002: 181).

4.2.2. Bira

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **bägni/bäkini**: bira (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **buxsum**: darıdan yapılan bir içki (darı birası) **suwsuş**: içindeki alkol etkisi kaybolduktan sonra biradan geriye kalan şey **agartgu**: öğütülmüş buğdaydan yapılan, biraya benzeyen bir içki **begni**: buğday, darı, arpa gibi tahıllardan yapılan içki (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **yaşsun**: arpa şiresi [İML 161] (HATS, 2012)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bira**: İt. arpa ile şerbetçi otunun mayalanmasıyla yapılan bir içki, arpa suyu **arpa suyu**: bira “Üzüm suyuna, arpa suyuna, arada olmak şartıyla imamsuyuna yüziüm yoktur. -S. F. Abasıyanık” (TDK, 2019) **bire**: bira (DS II, 1965)

Altay Türkçesinde = **sıra**: bira (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **arpa suyu**: bira **pivo**: bira (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **sıra**: şıra, bira **sıra açit-**: bira hazırlamak “poza par, sıra par, içer polzar pîsser par; boza var, şıra var içeceksen bize var” **abırtızı kvas**: biraya benzer bir tür içecek **barda**: bira imalatında kullanılan arpa posası (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **sıra**: bira (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **pivo**: bira, arpa suyu (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **pivo**: bira (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **pivo**: bira **Aşkabadiñ pivo zavodı bar**: Aşkabat’ın bira fabrikası var (TTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *bira* tespitini yapan Räsänen, Almanca *bier* sözcüğünün İtalyancaya, İtalyancadan *birra* Türkçeye geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

bira “maruf içki” < İt. *birra* < Alm. *bier* < Lat. *bibere* “içmek” fiilinden çıkmış farzedilir. Bir nazariyeye göre ET. *bozadan* kaynaklanmıştır (Tietze, 2002: 279).

4.2.3. Rakı

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **arak**: Ar. rakı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **aslansütü**: rakı **boğma rakı**: incir, dut, kuru üzümün mayalandıktan sonra ilkel araçlarla damıtılmasıyla elde edilen, alkol oranı yüksek bir rakı türü **ayazlandırılmış rakı**: inanışa göre sıtma tedavisinde kullanılmak üzere rakının açılarak açık havada bekletilmiş biçimi **düz rakı**: içinde anason, sakız vb. kokulu maddeler olmayan üzüm rakısı, düz, düziko **imamsuyu**: rakı “Üzüm suyuna, arpa suyuna, arada olmak şartıyla imamsuyuna yüzüm yoktur.– S. F. Abasıyanık” **erik rakısı**: erik suyunun damıtılmasıyla elde edilen bir rakı türü **mastika**: Rum. sakız rakısı “Elinde kesme kristal bir sürahi, kadeh boşaldıkça koşup mastika dolduruyor. – A. İlhan”; sakız ağacından çıkarılan reçine **rakı**: Ar. üzüm, incir, erik vb. meyvelerin alkolle mayalanarak damıtılmasıyla elde edilen içki, aslansütü, imamsuyu “Mollanın ağzından sert bir rakı kokusu çıkıyordu. – Ö.Seyfettin” **sakız rakısı**: içinde sakız bulunan rakı, mastika (TDK, 2019) **anazarot / anazarut / anzolot**: rakı ve benzeri alkollü içkiler (DS I, 1993) **cenzurut**: rakı, şarap **çahır**: rakı, şarap (DS III, 1968) **düz**: rakı (DS IV, 1969) **ırahı / ırakı**: rakı (DS VII, 1974) **soma**: rakı yapılacak üzüm suyunun anason katılmamış durumu **şivleme**: üzüm, dut posasından çıkarılan rakı **topak**: bir kiloluk rakı şişesinin dörtte biri “Bu akşam ikişer topak rakı içtik.” (DS X, 1978) **zük**: rakı (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **rakı**: rakı (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **arakı**: rakı, votka **panaj**: evde yapılan rakı, içki (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **araq**: rakı (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **arak / harakı**: rakı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **raki**: rakı (TÖS, 2018)

Yeni Uygur Türkçesinde = **arak**: rakı, alkol **harak**: rakı, votka **müselles**: üzüm rakısı, üzüm şarabı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesinde *araky/raky*, Tarançi *haraki*, Kumuk Türkçesinde *haraky*, Kazan Türkçesinde ve Karaçay Türkçesi *arak*, Yakutça *aryyy/aryy*, Moğolca *araki*, *araža* “iki kere damıtılmış kanyak”, Kazan Tatarcasında *arajan*, Korece *aranžju* şekillerini tespit eden Räsänen, kelimenin Arapçadan ‘araq alıntı olduğunu ifade eder. (Räsänen, 1969)

arak “rakı (veya onun bir cinsi” < Ar. ‘arak (asıl manası “ter”) (Tietze, 2002: 115). Türkologlar kelimenin Arapçadan Türkçeye geçtiği görüşündedir. Türkçe kelime başında /r/ sesi olmadığı için bu şekilde düşünülmüş olabilir. Birçok lehçede *arak/araki* şekli mevcuttur. Bu sözcüklerde ön ses “a”nın da türeme olduğu sanılmış olabilir. Bu durumda ön seste neden düz ünlü -i- türemediğinin açıklanması gerekir ki /r/ sesi ile başlayan alıntı kelimelerde genelde gerçekleşen durum budur.

Çeşitli Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmakta olan, Moğolca ve Korecede de bulunan kelime Altay kökenlidir. Altay dillerinde ortak olan kelime “saf, katkısız, damıtılmış” anlamındaki *arık* sözcüğüdür.

4.2.4. Şampanya

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **şampanya**: Fr. açık renkli, tatlı ve köpüklü şarap “*Misafirlerin girmesiyle birçok şampanya şişesinin patlaması bir oldu.* – Y. K. Karaosmanoğlu”
şampanyalı: şampanya verilen Şampanyalı bir yemek **şampanyasız**: şampanya verilmeyen (TDK, 2019)

Sahaca (Yakutça) = **şampanskay**: şampanya (TSYS, 1995)

Özbek Türkçesinde = **shampan vinosi**: şampanya **shampan vinoli**: şampanyalı (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **şampanskoye**: şampanya (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **şampanskiy**: şampanya **täze yılda şampanskiy içdik**: yeni yılda şampanya içtik (TTS, 1995)

4.2.5. Şarap

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **bor**: şarap **surma**: şarap **süçüg**: tatlı şarap; tatlı, lezzetli **sürmä**: şarap (EUTS, 1968) **tökük**: ilâhların şerefine dökülen içki, şarap **tuturqām** **suwsuş**: pirinç şarabı **bakini** / **bäkni** / **bhākñi**: Br. < Soğ şarap (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **bor**: şarap “*Yağı ol bu bor timçi iltür kümüş Kılınçı tütüş boldı kılkı uruş*” [2098] (KB, 2006) **bör**: şarap **çagır**: şarap **sūçig**: şarap (özel bir kullanım), bu sözcüğün birbirine karşıt iki anlamı vardır. İla vadisi halkları – Yagma, Tuxsı, Çigil kavimleri – kızıl süçig: kızıl içki derler (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **bade-i nâb**: şaf şarap [MN (2) 13/125] **çağ / çağır / çakır**: şarap [KE 161v/21 ME 93/7, MN (1) 10/3, İML 161 KE 161v/21, HKT 485b/2] **hamr / rāh / şarāb**: Ar. şarap [NF 57/9, KE 16v/21, HKT 118a/7, 2. NF 364,4 KE 192r/8, ME 69/4, HŞ 2881] **hamr iç-**: şarap içmek [NF 61/15 MN (2) 35/352] **şabūh**: Ar. sabah içilen şarap [MN (2) 38/380] **sıkiğ**: şarap [İML 190] **şarāb iç-**: aşk ve şevk şarabını içmek [MM 369/3, HŞ 1042] **şarāb-ı ergüvānī**: Ar. kırmızı şarap [HŞ 335] **şarāb-ı ergüvānī iç-**: kırmızı şarap içmek [HŞ 327] **şarāb-ı tühūr**: Ar. dinî esaslara uyan saf şarap [KE 202r/11] **tühūr şarabı**: cennetliklerin içeceği çok tatlı cennet içeceği [KE 212v/16] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **süci**: şarap (DMLT, 2018) **bor**: şarap **çağır**: şarap (KLS, 1992) **bor**: şarap, içki **çağır / çakır / hamr / sarı / sağır / sıra**: şarap **şüşü**: kuru üzümünden yapılan bir tür şarap **tıla**: üzüm suyundan elde edilen şarap **süci**: üzümünden yapılan şarap, içki, sücü (KTS, 2007) **süci**: şarap, içki (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **bâde**: Far. şarap **çağır**: şarap **mey**: Far. şarap **bîğaş**: Far. karışık olmayan şarap **cür'a**: Ar. bir damla, yudum; şişedeki şarap artığı, tortu **yut-**: yutmak, emmek, şarap içmek (ÇEK, 1988) **erre-taşı**: Kâbil bölüklerinden Dere-i Nûr'da yapılan, sarımtırak renkli bir nevi şarap olup, adını belki keskinliğinden dolayı almıştır **suhan taşı**: Lemganat'ta Dere-i Nûr'da yapılan güzel kırmızı renkli şaraba verilen isimdir (VBH, 1987) **aşam / aşame**: ekl-u şarab, pirinc halimi **çağır / çakır**: şarab, bade, mey, araki (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **şarap**: bade, içki, süci, şarap [12A4] [17B7] [20A9] [37B12] [63B3] (DK, 2006) **çağır / çakır**: şarap **kızıl süci**: kırmızı şarap **mesih suyu**: imam suyu, şarap **süci / sücü / süci**: şarap, içki içme (YTS, 1983) **mey**: Far. şarap, içki “on miskāl hāliş miski izāfet iderler, mey buhtecesiyle yoğururlar, hamīrlensün diyü bir kaç gün korlar, pes, kurudurlar” [135b-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **âb-ı dîde-i câm**: şarap (bardağın, kadehin göz yaşı) **âb-ı harâbât**: (harâbelerin=meyhanelerin suyu) şarap **âb-ı harâm**: (yasak su) şarap **âb-ı işret**: şarap **âb-ı nâb**: (saf su) şarap **âb-ı nâfi**: (faydalı su) şarap **âb-ı nâr**: (ateş suyu) kırmızı şarap (OTAL, 2016) **âb-ı rengîn**: şarap “Devr-i meclis ki şafâ câmi'inüñ çenberidir / Âb-ı rengîn ile kandîl-i fûrûzânî kadeh” [G32/4] (BDS, 2007) **âb-ı rez**: şarap **âb-ı surh**: (kırmızı su) şarap **âb-ı şengerfi**: (al renkli su) şarap **âb-ı telh**: (acı su) şarap **âb-ı yâkut**: (yâkut gibi su) kırmızı şarap **âteş-i bî-bâd**: şarap **âteş-i pür-âb**: (su

dolu ateş) şarap **âteş-i serd**: şarap **âteş-i seyyâle**: (su gibi akan ateş) şarap **âteş-i tâk**: şarap **âteş-i ter**: kırmızı şarap **bâde**: *Far.* şarap, içki **bâde-i cüvân**: tâze şarap **bâde-i hamrâ**: kırmızı şarap **bâde-i mest**: keskin şarap **bâde-i nâb**: hâlis, duru şarap **bâde-i pîr**: eski, yıllanmış şarap **bita'**: *Ar.* baldan ve hurmadan yapılan bir çeşit şarap; koyu şıra **câm- gül-fâm**: (gülrengi kadeh) kırmızı şarap **câm-ı zerrîn**: (altın kadeh) beyaz şarap **çerâg-ı mugan**: şarap **duhter-i rez**: *Far.* şarap **gülgûn kümeýt**: kırmızı şarap **hamr**: *Ar.* şarap **handerîs**: *Ar.* şarap, yıllanmış şarap **hâniye**: *Ar.* şarap **hûn-i câm**: *Far.* şarap **hûn-i hâm**: *Far.* üzüm şarabı **hûn-i rez**: *Far.* üzüm kanı, şarap **isfend**: *Ar.* şarap **şarâb-ı la'l**: kırmızı şarap **lâ'l-i revân**: şarap **meşmûle**: *Ar.* şarap **mey**: *Far.* şarap **müdâme**: *Ar.* şarap **mül**: *Far.* şarap **nebîz**: *Ar.* hurma veya arpadan yapılan bir çeşit içki, şarap **nev-bâde**: *Far.* tâze şarap **nûşîne**: *Far.* tatlı şarap **rahîk**: *Ar.* kızıl renkli duru ve temiz şarap **sahbâ**: *Ar.* şarap **semm-i bâbilî**: *Ar.* şarap “*babilzehri*” **sülâf / sülâfe**: *Ar.* şarap; meyve suyu **şâh-dârû**: *Far.* şarap **şarâb**: *Ar.* içilecek şey; şarap **şarâb-ı engür**: *Ar.* üzüm şarabı **şarâb-ı la'l**: *Ar.* kırmızı şarap **şarâb-âşâm**: şarap içen **şarâb-hâr**: şarap içen **şarâbî**: *Ar.* şarapçı **tevbe-i mey**: *Ar.* şarap tövbesi **zerd-âb**: *Far.* beyaz şarap (OTAL, 2006) **âb-ı şarâb**: şarap “*Hilâl-âsâ fîrûzân oldı baħr-i nîl-gün üzre / Şafağdan dem urur âb-ı şarâb-âlûdi deryânuñ*” [G279/4] (BDS, 2007) **âb-ı âteş-nâk**: ateşli su; şarap “*Şarâb-ı la'l-fâm u zevrâķ-ı zerrîni terk itdüm / Ben ol keştî ile ol âb-ı âteş-nâkden geçdüm*” [G316/2] **bâde**: şarap; kadeh “*İçilse bâde lebûñsüz ħarâreti yokdur / Şeker yinilse sözüñsüz ħalâveti yokdur*” [G169/1] **bâde-i engür**: üzüm şarabı “*Bâķî çeker mi bâde-i engür minnetin / Her kim ki mest-i cür'a-i câm-ı elest olur*” [G97/5] **bâde-i gül-gün**: gül rengi kırmızı şarap “*Ne câm-ı bâde-i gül-gûna beñzer yâr-i hem-dem var / Ne şadr-ı şuffa-i mey-ĥâne gibi cây-ı ĥurrem var*” [G63/1] **bâde-i gül-reng**: gül renkli, kırmızı şarap “*Metâ'-ı bâde-i gül-reng şimdi ayakda / Kumâş-ı zühd ü riyâ tırmayup şatılmağda*” [G444/1] **bâde-i ĥamrâ**: kırmızı şarap “*Ĥâlet-i 'aşķ iledür âdeme nûrâniyyet / Reng-i rûy-ı kadeķi bâde-i ĥamrâdan bil*” [G299/2] **bâde-i ĥoş-güvâr**: hoş içimli, lezzetli şarap “*Tevbe âsân idi velî 'âşık / Bâde-i ĥoş-güvâre katlanmaz*” [G200/5] **bâde-i nâb**: saf şarap “*Bâķî yine saçıldı nemek bâde-i nâba / Bilsek 'acebâ aşlı nedür bu şeker-âbuñ*” [G269/5] **bâde-i nâb u kebâb**: saf şarap ve kebab (‘iki kanlu’ paralelliğinde) “*Şaĥne-i devrân n'ola çekse çevürse dem-be-dem / İki kanludur añılmış bâde-i nâb u kebâb*” [G20/4] **bâķî**: ebedî, ölümsüz; arta kalan; şarap “*Açılsun göñlümüz sâķî kadeķ şun var ise bâķî / Temâşâ eyle âfâķı çü açıklık*”

zamānidur” [G181/4] **cām-ı ‘aşk:** aşk şarabı “*Cām-ı ‘aşkuñ cür‘asın kılsañ bu bezm ehline feyz / Şulha müncer olsa bu bîhûde gavgâ kâşkî*” [G496/6] **cām-ı fenâ:** yokluk şarabı; ölüm “*Şehâ bir dem ney-i hâmeñ cihân bezminde diñlensün / İçürsün düşmene cām-ı fenâyı bir zamân hançer*” [G155/4] **cām-ı la‘l:** lal renkli şarap “*Medhûş-ı cām-ı la‘lün mestānedür şanurlar / Mest-i şarāb-ı ‘aşkuñ dīvānedür şanurlar*” [G115/1] **cām-ı muşaffâ:** arıtılmış berrak şarap “*Gel ey sākī bulunmaz böyle ‘ālī dil-güşā meclis / Getür cām-ı muşaffâyı kim olsun pür-şafā meclis*” [G208/1] **cām-ı şabūh(i):** sabahleyin mahmurluk gidermek için içilen şarap “*Sākī şarāb rüşen imiş çün revān-ı Cem / Cām-ı şabūhı güldürelüm k’ola rûhı şād*” [G38/2] **cām-ı şāf:** halis şarap “*Derūna tāb-ı ruhı düşmeyince ey Bākī / Ne cām-ı şāfda buldum şafā ne sāzda sūz*” [G198/7] (BSD, 2007) **mey:** Far. şarap “*İçür togacıya dahı o meyi*” [1318] **süci:** şarap “*Getür ana turılmış eski süci*” [1315] **duhter-i rez:** Far. üzüm kızı, şarap “*İçür bir lüle ana duhter-i rezden*” [869] **şarab:** Ar. şarap “*Ölisinün boğazına şarab toldur*” [1098] [1316] [15] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **şarap:** Ar. üzüm veya başka meyve sularını türlü yöntemlerle mayalandırarak elde edilen alkollü içki, mey **vermut:** Alm. birçok bitki eklenerek özel koku verilmiş, tatlı, bir tür beyaz şarap **mey:** Far. şarap **misket:** Fr. mis üzümünden şarap; misket üzümü **roze:** Fr. bir tür pembe şarap, gül şarabı **bade:** Far. şarap, içki “*Fincanın içini oyarlar içine bade koyarlar. -Halk türküsü*” **beyaz şarap:** sadece beyaz üzüm şirasından yapılan şarap **elma şarabı:** elma şirasının mayalanması ile elde edilen şarap (TDK, 2019) **boşungu:** şarap (DS II, 1965) **kekremiş su:** şarap (DS VIII, 1975) **sağır:** şarap **seci:** şarap **süci / sici / sücü / sünci:** şarap (DS X, 1978) **yılagı:** yıllanmış şarap **yıllanık:** yıllanmış şarap, zeytinyağı vb. (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **gibrid:** bir nevi kırmızı şarap (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **iret:** (kadehte) şarap “*Artın iretter ariğ hanımını / Oolığ suğ çili, örtecen polğan / Keskin şaraplar temiz kanımı / Zehirli su gibi, yakıyordu. - M. Kilçiçekov*” (HTS, 2005)

Kırgız Türkçesinde = **vino:** şarap **şarap:** Ar. şarap, alkollü içki **arak-şarap:** hernevi alkollü içkiler (KS, 1998)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çagır:** şarap (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **şarap:** şarap, üzüm suyu (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **çagır**: şarap (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **sharob** / **may**: şarap **oq sharob**: beyaz şarap **boda** / **may**: bade **may**: mey (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **arıgı**: şarap (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **şerap**: şarap **gızıl şerap**: kırmızı şarap **çakır**: şarap **çakır et**: şarap yapmak **mey**: şarap (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **şarap/şerap**: Ar. şarap, mey **vino**: Rus. şarap **haraç-şarap**: rakı ve şarap (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *Şarap* sözcüğünün Arapçadan *şarāb* alıntı olduğunu; Eski Uygur ve Kuman Türkçesi *bor* “şarap”, Sarı Uygur Türkçesi *por* “şarap” kelimelerini tespit ederek Macarcaya *bor* “şarap” olarak geçtiğini belirten Räsänen, Uygur Türkçesi *bor-luk* “üzüm bağı”, Osmanlı, Kuman, Kırım ve Karaim Türkçesi *bor-la* “üzüm tanesi” sözcüklerini *bor* kökünden türemelere örnek olarak göstermektedir. Räsänen, *çakır* karşılığı olarak, Osmanlı, Kumuk ve Karaçay Türkçesi *çakır* “şarap”, Orta Türkçe *çayır* “üzüm suyu” Kuman Türkçesi *çayır* “kanyak”, Tarançi lehçesi *çägir*, Çağatay Türkçesi *çayır*, Doğu Türkçesi *çeyir* “şarap” Türkmen ve Sarı Uygur Türkçesi *çakır*, Kazak Türkçesi *şayır* “чихир, ev şarabı”, Yakutça *çykyr* sözcüklerini vermektedir (Räsänen, 1969).

Şarap manasındaki *çakır*, Türkiye Türkçesinde *çakırkeyif* “hafif sarhoş” sözcüğünde yaşamaktadır.

4.2.6. Votka

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **votka**: Rus. tahıl tanelerinin damıtılmasıyla elde edilen alkollü içki “*Karabiberli domates suyuyla karışık votka içiyorduk. – N. Cumalı*” (TDK, 2019)

Altay Türkçesinde = **aracan**: Moğ. süt votkası **arakı**: Ar. votka **aslan arakı**: süttten hazırlanmış votka **kabak arakı**: fabrikada yapılmış votka **korocon**: Moğ. votka, süt votka **içer aş**: süt vodkası (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **pos sibaan arağa**: ev işi votka (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **şibiji arakı**: biber votkası (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **arak**: votka, rakı (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **aroq**: votka (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **vodka**: votka (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **vodka**: votka (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **arak**: votka (TTS, 1995)

4.2.7. Diğer Alkollü İçecekler

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **berş**: afyonlu şurup; ‘eski zamanlarda kahvehanelerde tiryaki müşterilere kahveden evvel bir fincan berş şurubundan vermek adetmiş “*Dil-i maḥzūn bulurdı ḳahve vü berş ile Bākī zevḳ / Dirīgā aradan zevḳ-i dil-i maḥzūn ise gitdi*” [G544/5] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **absent**: Fr. pelinden yapılan sert bir içki **cin**: İng. buğday, arpa yulaf vb.nden elde edilen ve ardıçla kokulandırılan bir alkollü içki türü, ardıç rakısı **kanyak**: Fr. konyak **konyak**: ispirto derecesi yüksek, özel kokulu, kiremit renginde bir içki türü, kanyak “*Senin için bir şişe rakı, kendime de konyak aldım. – R. H. Karay*” **likör**: Fr. meyve veya bazı bitkiler ile alkol, esans karışımından yapılan şekerli içki “*Bu likör vakitsiz amma şişeleri açmış bulunduk. – Peyami Safa*” **punç**: Fr. çay, şeker, tarçın, limon karışımına rom veya kanyak gibi damıtılmış alkollü bir içki katılarak yapılan ve buharlaşan alkolü yakıldıktan sonra içilen bir içki türü “*Punç nedir? Hiç işitmedim. Perukâr izahat verdi: Sıcak çayın içine konyak koyarlar... Fevkalade ısıtır, iki bardak içtin mi vapur gibi olursun. – A. Rasim*” **reçina**: reçine ile yapılan bir tür alkollü içki **rom**: İng. şeker kamışından şeker yapılırken elde edilen öz suyun, melasla mayalandırılarak kurutulmasıyla oluşturulan alkollü sert içki **viski**: İng. tahıllar malt yapılarak şekerlendirildikten ve gereği kadar mayalandıktan sonra damıtılarak elde edilen alkollü içki (TDK, 2019)

Gagauz Türkçesinde = **konek**: konyak **rom**: bir içki adı (GTS, 1991)

Kazak Türkçesinde = **liker**: likör (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kaniyek**: Rus konyak (KS, 1998)

Sahaca (Yakutça) = **likör**: likör (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **rom**: rom, içki (TTS, 1995)

Değerlendirme: *Bade* için, Farsçadan *bāda* “şarap” alıntı olduğunu belirleyen Räsänen, Kırım Türkçesinde “bardak, kadeh” anlamı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969). *absent/apsent* “sert bir içki” < Fr. Absinthe < Latince Absinthi < Yun. αψινθιον (apsintion) “pelin otu” G. Meyer (Tietze, 2002: 11).

BÖLÜM V: MUTFAKTA VE SOFRADA KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER

5.1. Ateş

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **ot:** ateş “Ança kazganıp biriki budunug ot sub kılmadım.” [OA/KT-D27] [OA/BK-D22] “Türgiş kagan süsi Bolçuda otça borça kelti.” [OA/KT-D37] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **örtän:** alev, ateş **ot:** ateş (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **ot:** ateş, duman (KB, 2006)

Kıpçak Türkçesinde = **ot:** ateş (DMLT, 2018) **nar:** ateş (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **ot:** ateş **ot ur-:** ateşe vermek **otluq:** ateşli, yanan (ÇEK, 1988)

Eski Anadolu Türkçesinde = **od / ot:** ateş **oda bırakmak:** ateşe atmak **oda çaldırmak:** ateşe yaktırmak **oda dutmak:** ateşe göstermek **oda göyündürmek:** ateşe yakmak **oda göyünmek / oda tutuşmak / oda yanmak:** ateşe yanmak **oda ısınmak:** ateşe karşı durup ısınmak **oda şalmak/oda virmek:** ateşe atmak, yanmak **oda şararmak:** bir şey ateşin etkisiyle sararmak **oda uçmak:** ateşe düşmek, cehenneme yuvarlanmak **oda yandurmak:** ateşe vermek, yakmak **od ile su barışmak:** olmayacak iş olmak **od koğı:** kıvılcım **odlu:** sıcak, yakıcı **ot virmek:** ateşlemek (YTS, 1983) **od:** ateş [27B7] [61B8] [66A2] [75B8] (DK, 2006) **od / ot:** ateş “çok durmağ-ıla çürür ve renginden döner. Od ısısına döymes, şararur, belkim yanar” [26a-12] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **âteş:** Far. od, harâret, kızgınlık **hârîka:** Ar. od **nâire:** Ar. ateş, alev **nâr:** Ar. ateş, od (OTAL, 2006) **ağger:** ateş kuru “Hasret-i la’l-i lebûn bağrını pür-hûn itmiş / Dâğ yakmağa komuş gögsine ağger hâtem” [K19/43] **ağger-i sūzân:** yakıcı kor “Tâb-ı dilden ağger-i sūzâna döndi gözlerüm / Bu meşeldür kim yanar huşküñ yanınca ter bile” [K10/7] **alev:** yalım, alaz “Cânâ şafakda şanma tulû’ itdi mâh-ı nev / Yakdı cihânı ‘aşküñ odı çıkdı bir ‘alev” [G400/1] **âteş:** ateş, kor; kızılık; şarap rengi “Ne sâkîdür lebûn gam bezmine yaşum şarâb eyler / Ne âteşdür mahabbet odı kim bağrum kebâb eyler” [G167/1] **âzer:** ateş “Basî-i hâke bir garrâ bisâf-ı nev şalup âzer / Girihler bağladı bād-ı şabâ âb-ı revân üzre” [G419/3] **âzer virmek:** ateşe vermek, yakmak “Ger tokınsa nefes-i lutf u dem-i ihsānuñ / Gidere dūd-ı kebūdı vire

āzer sünbül” [K24/25] (BDS, 2007) **od**: od, ateş “*Togancının yüreğın oda yaksa*” [1770] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde= **ateş**: Far. ısıtmak için, pişirmek için kullanılan yer veya araç “*yemeği ateşten indirdim*”; ateşe tutmak, ateşe vurmak “*taş ocağın üstünde, ateşe vurduğu güveçten kaynayan etin kokusu geliyordu. -N.Cumalı*” (TDK, 2019) **alazlama**: kağıt, çalı veya otları yakılan ateş **alamet**: yüksek alevli ateş **apsomat**: küçük ateş **atiş**: ateş **akır**: ateş (DS I, 1993) **çalap**: ateş “*Bağrıma çalap düştü.*” (DS III, 1968) **süpreş**: kıvılcımlı kül “*Yemeği süpreşin üzerine koydun mu?*” (DS X, 1978) **ugan**: ateş (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **alif**: alev, ateş, sıcaklık (GTS, 1991)

Kazak Türkçesinde = **ot**: ateş (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **od / ot**: od, ateş (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **o't / otash**: ateş (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **uot**: ateş (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **ot**: od, ateş (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ot**: ateş (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **ot**: ateş **ot yak-**: ateş yakmak **otda yan-**: ateşte yanmak **ot yalı**: ateş gibi **ot al-**: tutuşup yanmak **ot ber-**: bir şeyi yakmak **söne otu ölçer**: eski yarayı deşmek **yürek otı**: yürek ateşi, üzüntü (TTS, 1995)

Değerlendirme: Moğolca *od* kelimesi ile eşzamanlıdır (Räsänen, 1969).

5.2. Bardak ve Benzeri Araç Gereçler

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde= **čan**: Çin. (*chan*) bardak ETG, 2003)

Harezmi Türkçesinde = **külpsüz idiş / külpsuz iyiş**: kulbu olmayan [HKT 471b/8 HKT 558b/7] **sağrağ**: bardak, kadeh, kap [NF 310/13, KE 94r/11, ME 24/7, HKT 427a/9, İML 170, HŞ 270] **süzeklü bardak**: ağzında süzgeci olan bardak, süzgeçli bardak [ME 88/6] **maşraba**: Ar. maşraba, sürahi [MN (1) 15/11] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **cıltrın**: cam, cam bardak **piyala**: *Far.* bardak, tas, kupa (KLS, 1992) **camçe**: küçük bardak **cıltrın**: cam, cam bardak **piyala**: bardak, tas, kupa, kadeh (KTS, 2007) **câm**: *Far.* bardak, kadeh (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **bardak**: kulblu su kâsesi, çömlek, toprak bardak, tunca, ayağ **çumça**: çümçe, gefçe, susak **yatuk**: su kabı, surahi, köpü (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **maşraba**: *Ar.* meşrebe su içilen kap, gümüş ve bakır su kabı “*Han kızı maşraba almış soğukda suya varmış*” [59B1] (DK, 2006) **lüleli bardak**: emzikli bardak **şişe bardak**: cam bardak (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **kûz**: *Ar.* bardak, tas, çanak **kakuze**: *Ar.* boş maşrapa **meşrebe**: *Ar.* maşrapa **mişrebe**: *Ar.* maşrapa **pingân**: *Far.* fincan, tas **pingân-çe**: *Far.* fincancık, küçük fincan (OTAL, 2006) **bardak**: bardak, testi “*Süzüp al, suyunu bardağa hep*” [1635] [1439] [1418] **fincan**: *Ar.* fincan, küçük kase “*Sıkup fincan içinde suyun alsan*” [1120] [1222] [1781] [1210] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bardak**: su vb. şeyleri içmek için kullanılan kap “*Elim titredi bardağı dudağımda güç tuttum -F. R. Atay*” **bira bardağı**: bira içmek için yapılmış özel bardak **çay bardağı**: çay içmekte kullanılan cam bardak **Arjantin**: büyük bira bardağı **kupa**: *Rum.* cam veya seramikten yapılmış, kulplu, büyük bardak **likör bardağı**: likör içmek için kullanılan küçük, ince ve zarif cam bardak **limonata bardağı**: limonata içmek için kullanılan ince, uzun cam bardak **su bardağı**: su içmeye yarayan bardak “*Ali Osman durdu, gözlerini su bardağından ayırmadan ucun ucun revolverden yana baktı. – T. Dursun K.*” **şampanya bardağı**: şampanya içmeye ayrılmış özel, ince, uzun veya geniş tabanlı kısa bardak **viski bardağı**: viski içmek için kullanılan özel bardak **rakı bardağı**: rakı içmek için özel olarak üretilen, dar ve uzunca bardak **şarap bardağı**: şarap içmek için özel olarak üretilen cam bardak **maşrapa**: *Ar.* metal, toprak, plastik vb.nden yapılmış, ağzı açık, kulplu, bardağa benzeyen, küçük kap “*Su testisinin ağzına ters kapatılmış maşrapaya su doldurdu. – N. Cumalı*” **susak**: susamış olan, susayan; su kabağından yapılmış veya ağaçtan oyulmuş maşrapa **çay fincanı**: genellikle porselenden yapılan kulplu fincan **kallavi fincan**: iri, kulpsuz fincan “*Kallavi fincanını çalkalayıp çalkalayıp diker, dibinde hiç telve bırakmamacasına! – A. İlhan*” **kahve fincanı**: kahve içmeye yarayan kulplu veya kulpsuz küçük kap (TDK, 2019) **ayak**: tas, maşrapa **akraç**: su kabı **amızikli**: ağaçtan yapılan su kabı (DS I, 1993) **badak / bada /**

bağırdak / bardağ / bardak: bardak **berat:** su bardağı **billur / bellir / bellor / billor / bulir / bullur:** bardak **boçce:** su bardağı **boruş:** ufak su bardağı, kupa **boşmak:** çay bardağı **bukbuka:** su bardağı **bağardak:** çamdan oyularak yapılan su kabı **boksalık:** ağaçtan yapılmış su kabı **birelli:** maşrapa (DS II, 1965) **çambardak:** çamdan oyularak yapılmış su kabı **çapar:** maşrapa **codu:** su kabı **cördek:** su bardağı **çendere:** su bardağı **çanak:** fincan; ağaçtan ve madenden yapılmış kap (DS III, 1968) **dafa:** bardak **darç:** tenekeden yapılmış su bardağı, maşrapa **dobuç:** cam bardak **dolça:** su bardağı, maşrapa; kepçe **dombu:** tahtadan yapılmış üstü kapalı, emzikli su kabı **döleke:** büyük maşrapa (DS IV, 1969) **ebrik:** su içmeye ya da taşımaya yarayan kap **emzikli:** ağaçtan yapılmış su kabı (DS V, 1972) **gilgen:** küçük su bardağı **ganamaz:** su almak için kullanılan kap **gözer:** su doldurmaya yarayan oyulmuş kabaktan yapılmış bir çeşit kap (DS VI, 1972) **habane / habene:** bardak **höbüklü boduş:** toprak bardak **ibrik:** küçük su bardağı **isken:** bardak **holaman:** su kabı **honu:** tenekeden yapılmış kulplu su kabı, maşrapa (DS VII, 1974) **kerse:** cam bardak **kevse:** su bardağı (DS VIII, 1975) **öksüzdoşuran:** çok büyük su bardağı, su tası (DS IX, 1977) **saplak / sapçak / saplā / saplah / saplayak / saplı / savacık:** saplı su tası, maşrapa **sofa:** su tası **sükre:** su tası **şapşak / şabçak / şabşak / şapsap / şapşa / şapşal / şapşalak / şapşal / şepşek:** ağaçtan oyma tas; bardak; bakır ya da teneke maşrapa; her çeşit bardak; kepçe **şarhana:** su içilen teneke ya da çinko tas **şaplak:** büyük, kulpsuz kahve fincanı **safa:** topraktan yapılmış su kabı, maşrapa; testi; yoğurt tulumu **salu:** su kabı, maşrapa **sava:** tenekeden yapılan su maşrapası; topraktan yapılan yağ tavaşı **sunak:** ağaçtan yapılmış su kabı, maşrapa **susak:** ağaçtan oyulmuş su kabı, ağaç maşrapa **şapa / şapçak:** maşrapa **şerlük:** maşrapa **şüşük:** maşrapa **tunti:** maşrapa **sumalı:** ağaçtan oyulmuş su kabı **şaplak:** topraktan, ağaçtan yapılmış, ağız geniş su kabı **tokat:** bakır su kabı; bakır tencere (DS X, 1978) **ute:** maşrapa **yamah / yamak:** tenekeden, küpten yağ çıkarmaya yarayan maşrapa; büyük maşrapa; küçük derin yağ tavaşı; geniş ağızlı, bakır yemek tenceresi; süt ısıtmaya yarayan tencere; ibrik; güveç **vayvay:** kulpsuz iri fincan (DS XI, 1979) **kupa:** cam bardak (DS XII, 1982) **dalgıç:** maşrapa **parç / parçı:** bakır su tası, maşrapa (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **içeeçi:** çay içmek için kullanılan fincan **çına:** porselen kap, çay fincanı (ATS, 1999)

Çuvaşça = **ăcrakan wstakan:** bardak (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **bardak**: bardak **naştrapa**: maşrapa, su içme kabı **filcen**: fincan **kertikli filcan**: çay filcanı (GTS,1991)

Hakas Türkçesinde = **çırçe**: fincan “*Am daa çırçece suğ butilkada par / Şışede hâlâ bir fincan kadar su var. - N. Tinikov*” **ağas çırçe**: ağaç fincan (HTS, 2005) **çırçe**: bardak, fincan [1431] **saraa (ağaç)**: bardak [1185, 1189, 1199] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çam**: çay bardağı **istakan**: bardak **stakan**: bardak **çın ayak**: fincan **kamil**: ağaçtan yapılma fincan, kase **kurujka**: maşrapa (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **staqan**: bardak **ayaq**: ağaçtan yapılan bardak, tabak **piyala**: çay içilen bardak **kese**: çay içilen fincan (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **stakan**: Rus. bardak **ayak**: fincan, **çanak çını**: Far. porselenden mamul **çını çööçök**: porselen fincan, piyale (çay fincanı) (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **istakan**: bardak **piala / rumka**: küçük bardak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **stakan / suvichkich**: bardak, su bardağı **raki arog'i ichish uchun qo'llaniladigan maxsus qadah**: rakı bardağı **shampan vinosi qadahi**: şampanya bardağı **sharob qadahi**: şarap bardağı **qadah / jom**: kupa **finjon / dastali (sopli) piyola**: fincan (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **istakaan / bakaal**: bardak **timir / kuruuska**: maşrapa **çaaskı**: fincan (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **çırçı**: çay fincanı (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **stakan**: bardak **ayak**: fincan, kâse **dagıl**: fincan, kâse **krujka**: maşrapa, bira bardağı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **bulgur stakan**: cam bardak **stakan**: bardak **bir stakan çay iç-**: bir bardak çay içmek **kâse**: fincan, kase **güllü kâse**: güllü fincan **piyala**: fincan, kadeh **şakâse**: çay içilen büyük porselen fincan (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **ganza**: büyük bardak **istakan**: bardak **kuruşka**: büyük bardak **stakan**: bardak **koya**: maşrapa; büyük bira bardağı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kelimenin kökenini Orta Türkçede görülen *bart* “bardak, kap, sürahi” olarak gösteren Räsänen, Kuman, Osmanlı ve Kırım Türkçelerinde *bardak* “toprak, cam veya kristal sürahi”, Yakutça *byrydak* kelimelerini tespit etmekte ayrıca kelimenin Rusçaya *бap̄dak* olarak geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969). Ayrıca Osmanlı Türkçesi *bostağan/bozdağan/bozdoyan* “ahşap kâse”, Kumuk Türkçesi *pastan* “kavun”

Çağatay Türkçesi *tostakan* “ahşap çanak”, Kazak Türkçesi *tustayan* “bardak” kelimelerini tespit ederek, *dostakan* sözcüğünün *смакан/смокан* “bardak” şeklinde Eski Rusçaya geçtiğini savunmaktadır (Räsänen, 1969). Osmanlı Türkçesi *maşrapa* sözcüğünün Bulgarca *maštrapa*, Sırpça *maštrafa* olarak geçtiğini belirterek kökenini Arapça *mašraba* olarak belirtmekte, Osmanlı Türkçesi *finžan/fynžan* “kahvefincanı”, Kırım Türkçesi *fylžan* şekillerini belirleyerek, kelimenin Sırpça *finžan/filžan*, Macarcaya *findzsa* olarak geçtiğini ve Farsça *finğān* kökenli olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

Devellioğlu Arapça “şürb”den türediğini belirtmektedir (Devellioğlu, 2006: 1005).

ayak “içki içilen kap” < ET *ayak* İçki kabının şeklinden (Tietze, 2002: 157).

bardak “içmeye yarayan küçük kap” “topraktan veya camdan” < ET *bart* “testi, kab” + *ak* küçültme eki (Tietze, 2002: 205).

fincan “kahve içilen küçü kap” < Ar. *fincān* < Far. *pingān* (Tietze, 2009: 65).

5.3. Bıçak / Satır

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ägdü**: eğri bıçak **biçäk**: bıçak **bı**: bıçak, çakı, kesecek alet **bı** **biçku**: bıçak bıçağ: **bıçak biçgu**: bıçkı, bıçak **biçguluğ**: bıçkılı, bıçaklı **piçäk**: bıçak **sidir / stır**: satır (EUTS, 1968) **biçek / bıçağ / biçe**: bıçak (KİP, 2019) **ägdü**: eğri bıçak **bı** / **pi**: Br. bıçak **bıçağ / bıçak**: bıçak **biçgu**: bıçak, bıçkı **biçäk**: bıçağ (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **biçek**: bıçak **qırñgāq**: et ya da hamur kesmeye yarayan, satıra benzeyen geniş bir bıçak **sālçı**: aşçı (kök-anlam) daha sonra anlamı genişlemiş ve mutfakta kullanılan bıçağa sālçı biçek denmiştir **bilēgü**: bileğitaşı (DLT, 2005) **bıçak / biçek**: bıçak (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **biçek / bıçağ**: bıçak [KE 85r/17 NF 118/2, KE 50r/10, ME 37/4, MM 242/2, HKT 229b/5, İML 173] **bıçağ sanç-**: bıçaklamak [NF 336/11] **bıçağ ur-**: bıçaklamak, kesmek [NF 118/7] **bıçağ yüzün**: bıçak yüzü [KE 71r/17] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **bıçak**: bıçak, hançer, kama **yıtı bıçak**: keskin bıçak (KLS, 1992) **bışağ / bıçağ**: bıçak **bilegi / bilegü**: bileği (DMLT, 2018) **bıçak**: bıçak, hançer, kama **bışak**: bıçak (KTS, 2007) **bıçağ**: bıçak (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bıçak**: bıçak “oğlan bıçağına el urdu, buğanuñ başını kesdi” [10B5] [76B6] [93A13] (DK, 2006) **bıçağ** / **bıçağ**: bıçak **anış**: kovanda peteği kesip ayırmaya yarayan bıçak **soya**: çakı, bıçak **suğluk**: küçük bıçak (YTS, 1983) **bıçak**: bıçak “*Ammā kıymeti: Kaçan kim ‘akıqden bir yüzük kaşı veyā bıçağ şapı*” [73b-5] **bileği**: bilev taşı, bileme aleti “*şu-y-ıla bileği üstinde ezei içe ve aña müdāvemmet ide, hergiz aña ağı*” [68a-10] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **bıçak**: bıçak “*İdüp ihmāl şakın giçmeye çağı Elüñe al o dem keskin bıçağı*” [1495] [877] [1513] (KK, 2007) **kârd**: Far. bıçak **mizbah**: Ar. bıçak **mûs**: Ar. bıçak **sikkîn**: Ar. bıçak **sâtur**: Ar. satır, bıçak (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bıçak**: bir sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç “*Bıçağı sürte sürte ipin uzunca bir parçasını kesti. –Y. Atılgan*” **tırtıllı bıçak**: sebzeleri süslü ve kolay kesmek için kullanılan mutfak bıçağı **aşçı baltası**: kemikli et kesmeye yarayan küçük balta (TDK, 2019) **afşarı**: bel bıçağı, kama **ahpa** / **akpa**: mutfakta kullanılan büyük kıyma bıçağı **akpa**: mutfakta kullanılan büyük kıyma bıçağı **alaçam**: bir çeşit büyük bıçak **aş bıça**: tek taraflı ekmek bıçağı **avha**: bıçak **acak**: et kıymakta kullanılan satır (DS I, 1993) **bıravta**: et satırı **bıçak**: çakı (DS II, 1965) **çorkuz**: bıçak **çentek**: et satırı (DS III, 1968) **dahra** / **dahre** / **darha** / **dehle** / **dehre**: bir çeşit balta, et satırı, nacak **das**: et satırı **dana**: bıçak **döş bıçağı**: kasapların et parçaladıkları büyük bıçak (DS IV, 1969) **eğ**: çakı, bıçak vb. eşyaların ağızlarını keskinletmek için kullanılan bir araç **eğri**: bıçak **eğri pıçak**: saldırma, büyük bıçak **ersin**: hamur kesmek için kullanılan bir çeşit bıçak; andır ekmeğini piştikten sonra tandırdan çıkarmak ve kesmek için kullanılan demir araç **esaran**: Yufka ekmeğin hamurunu kesmeğe yarayan araç (DS V, 1972) **hadiç**: bal kesmekte kullanılan bıçak, bal bıçağı **hışt**: büyük bıçak **ilas**: et kesmeye yarayan bir çeşit bıçak **iskife bıçağı**: deriyi sıyırmaya yarayan bir çeşit bıçak (DS VII, 1974) **oflak**: et bıçağı (DS IX, 1977) **soğluk**: bıçak, mutfak bıçağı **soya** / **soyacak** / **soyha** / **soyka**: bıçak; çakı **suluç** / **suluğan**: mantı hamuru kesmeye yarayan büyük bıçak **topana**: bıçak **suluk**: büyük mutfak bıçağı (DS X, 1978) **uflah** / **uflah** / **ufluk** / **uhluk**: büyük mutfak bıçağı **üngürüş** / **üngüz**: et bıçağı **yamçı**: kör, kesmez bıçak (DS XI, 1979) **kirik** / **kērik**: bıçak **kirik** / **kērik**: bıçak (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **bıçak**: bıçak **kestik**: bıçak **tomırak**: keskin (bıçak), kapatılan, bükülen bıçak (ATS, 1999)

Çuvaşça = **çĕĕĕşĕĕ**: bıçak **кыçар кустар**: büyük bıçak (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **bıçak** / **buçak**: bıçak (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **nashı**: kıyma satırı **seçka**: kıyma satırı **pıçah**: bıçak “*olarnın pîrsmde kîzmîh ağırığ çirîn kisçen pıçahtar polğannar / Onların birinde insanın hasta organını kesecek bıçaklar varmış. -İ. Kotyuşev*” **tonarah**: bıçak, ustura (HTS, 2005)
pïlö: bileği taşı [2883, 2885, 3271] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **bıçak**: bıçak **hostav**: bıçak, kılıç (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **pışaq**: bıçak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **bıçak**: bıçak **kestik**: küçük bir bıçak **bolot kestik**: çelik bıçak (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **bıçak**: bıçak **beki**: bıçak, çakı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **pichoq**: bıçak **qayroq**: bileği **qayroq tosh**: bileği taşı **satr** / **bir qator**: satır (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **bıhax**: bıçak **stroka**: satır (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **pıçak**: bıçak (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **bijek**: bıçak **saazır**: satır, büyük bıçak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **pıçak**: bıçak **pıçağın yüzi**: bıçağın keskin tarafı **pıçağı kütelt**: bıçağın keskin yüzünü köreltmek **gezlik**: bıçak **yiti gezlik**: keskin bıçak **çakğı**: çakı **et çapğıç**: et satırı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **pıçak**: bıçak **bis**: bıçak, jilet **aşpıçak**: aşhane bıçağı **çeydu**: kıyma satırı **kıygağçe**: hamuru kesmek için kullanılan kesici diş (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Eski Uygur Türkçesi *byç-γu* “bıçak”, Çağatay Türkçesi “testere, bıçkı”, Kumuk Türkçesi *biçky*, Balkar Türkçesi *byχcy*, Çuvaşça *păs-kə* “testere”, Oyratça *pyč-ak*, Kuman Türkçesi *bič-än* “saman” türevlerini tespit eden Räsänen, sözcüğün kökenini *byč-* “kesmek” fiili olarak göstermektedir (Räsänen, 1969).

Räsänen, balta sözcüğünün Eski Uygur ve Çağatay Türkçesi *baltu*, Orta Türkçe *baldu*, Yeni Uygur Türkçesi *balto*, Osmanlı Türkçesi *balta*, Doğu Türkçesi *paltu*, *paldu*, Teleütçe *malta*, Yakutça *palta*, Çuvaşça *porḍa*, *purḍa*, Yakutça *baltysaχ*, şekillerini tespit etmiş, Osmanlı Türkçesinden *balta* olarak Macaracaya geçtiğini, köken olarak Moğolca *balta/baltu* ve Tunguzca *balta* sözcükleri ile eşzamanlı olduğunu ifade etmekte Osmanlı ve Kırım Türkçelerinde *satyr* “büyük et bıçağı” sözcüğünü tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

bıçak “kesme aleti” < ET. *bıçak bıç-* “kesmek” fiilden isim yapan *-ak* (Tietze, 2002: 258).

5.4. Çanak / Çömlek

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **çan:** çanak **çanaq:** çanak, kap, ölçü kabı **küb:** çömlek (EUTS, 1968) **işiç:** çömlek **küzäc:** Br. çömlek, kazan (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **rekve:** Ar. çanak (KB, 2006) **çeşkël:** çanak, çömlek ya da çanak çömlek parçaları **kester:** çanak çömlek (Uç lehçesi) **sasıq:** çanak çömlek (Uç lehçesi ve Uç kenti civarında yaşayanların lehçelerinde) **serk:** çanak çömlek ya da kırılmış çanak çömlek parçaları **yogri:** çanak, geniş bir kâse “(atasözü) *aşa tatgı tüz yogrın yêmes: yemeğe lezzeti tuz verir, (ama) tuz çanakta (tek başına) yenmez. Bu atasözü, insanlara ölçülülük öğütlemek için kullanılır.*” **bart:** su içilen çömlek **çanaq:** çanak; ağaçtan yapılan kâse (Oğuz lehçesi) (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **küweç:** güveç, çömlek, tencere, kazan [NF 29/13, ME 60/8, HKT 410a/6] **serniç :** sarnıç, çömlek [KE 174r/14] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **çömlek:** çömlek (KLS, 1992) **çömlek / çölmek:** çömlek (DMLT, 2018) **çanak:** çanak (KLS, 1992) **çanak / şanak:** çanak, kap **çemlek:** çömlek **çölmek:** çömlek, taştan oyulup içinde yemek pişirilen küçük tencere (KTS, 2007) **çanak:** çanak **çölmek:** çömlek (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **çolmak:** çömlek, kab, çanak, deste **kükür:** Kaşgar lisanınca çanak ve kâse demek **lenker:** yayvan, toprak, büyük çanak, müdevver tekne, sahan (ÇOS, 1902) **eşkü:** toprak tencere (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **çölmek:** çömlek **çölmeğe urmak:** çömleğe, tencereye koymak **çölmek kaynatmak:** fesat çıkartmak, kışkırtmak **çölmek urmak:** yemek pişirmek için ocağa tencere koymak **zenen:** küçük çömlek **saksı:** topraktan yapılmış kap **kacak tağar:** kap, çanak, küp, çömlek **üsküre:** Far. (*üskere*) ağzı yayvanca kap, toprak çanak **humra:** kavata, ağzı geniş toprak kap, toprak çanak **kavata:** ağaçtan yapılmış çanak **gersen:** ağaçtan yapılmış büyük çanak (YTS, 1983) **çölmek:** çömlek, toprak kap “ve andan şoñra böyük yeñi çölmek alalar ve içinde kıl ve tizek ola ve şıvadukdan” [84b-3] **çanaq:** çanak, yayvan toprak kap “74b-8 ve yaramaz düşler görıcı olurlar. Ve eger cez‘den çanaq veyâ bardak düzeler” [74b-8] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **çölmek**: çömlek, topraktan yapılan kap “*Biraz buğday çölmek içine koy Anı ateşde vâfir kaynasun koy*” [1633] (KK, 2007) **dîg**: *Far.* çömlek, toprak tencere **hazef**: *Ar.* topraktan yapılan çanak çömlek **kıdr** / **kıdre**: *Ar.* çömlek **mişvare**: *Ar.* çömlek, testi **sifâlin**: *Far.* çanak çömlek gibi şeyler; çamurdan yapma şey **ümhûd**: *Ar.* çömlek; tuzluk **kasa'**: *Ar.* çanak, tabak (OTAL, 2006) **çanak**: çanak “*Bir ucını mum ile eyle çanak*” [1309] [1310] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çanak**: toprak, metal vb. bir maddeden yapılmış yayvan, çukurca kap “*Oradaki sigara çanağından bir Gelincik alıp yaktıktan sonra anlattı. – B. Felek*” **çanak çömlek**: topraktan yapılmış türlü kaplar “*Hitit adı verilen o insanların bıraktıkları çanak çömleklere bakınca bu gün hâlâ Anadolu halkının kullandığı çanak çömlekleri görür gibi oluyoruz. – Y. K. Karaosmanoğlu*” **çömlek**: toprak tencere “*Kaldırdığı gibi pekmez çömleğini vurmuş yere, tuz buz etmiş. –R. Ilgaz*”; çömlek patlatmak **üzlük**: topraktan yapılmış, kulpsuz, küçük çömlek **güveç**: içinde yemek pişirilen toprak kap “*Taş ocağın üstünde, ateşe vurduğu güveçten, kaynayan etin kokusu geliyordu. – N. Cumalı*”; bu kapta pişirilen yemek **üsküre**: topraktan veya madenden yapılmış çorba tası, çukur çanak (TDK, 2019) **apsar**: geniş karınlı bir çeşit yağ çömleği (DS I, 1993) **babica**: çömlek **billik**: küçük çömlek **bayda** / **bayde**: yayvan, kupsuz toprak çanak (DS II, 1965) **canak**: toprak veya bakır kap **civil**: yağ, peynir, bezir koymağa yarayan küçük toprak çömlek **caba** / **cap** / **capıka** / **ceba** / **çaba** / **çap** / **çapı** / **çapi** / **çapıka**: güveç, toprak tencere **çerepene** / **çenepe** / **çereger** / **çerepne** / **çeripene** / **çertme** / **çirepene** / **çirepne**: ekmek pişirmek için topraktan yapılan çanak (DS III, 1968) **divle**: toprak tencere **dölek**: topraktan yapılmış tencere, güveç **duvak** / **duvağ** / **duvah**: topraktan yapılmış tencere, çömlek, küp kapağı **dabalak** / **dibelek**: büyük çömlek, küpecik **daşıрма**: pekmez çömleği **dize**: çömlek **dobalak**: küçük çömlek (DS IV, 1969) **ekecik**: toprak tencere, güveç; reşel kavanozu **engürü**: toprak tencere, güveç **ente**: topraktan yapılmış sapsız çömlek (DS V, 1972) **gömnü**: çömlek **göğçe**: içinde yemek pişirilen toprak kap **göveç**: içinde yemek pişirilen toprak kap (DS VI, 1972) **henez**: büyük toprak kap **hülüp**: toprak çanak **hopsar** / **hopısar** / **hopucuk**: yemek pişirilen çömlek **huddu** / **huttu** / **hüddü**: tek kulplu küçük çömlek (DS VII, 1974) **karagan**: toprak çanak **karavank**: toprak çanak **köskel**: çana **kubalak**: çömlek **kürbe**: bir çeşit çömlek **kıcık**: güveç **köke**: toprak tencere, güveç (DS VIII, 1975) **purut**: topraktan

yapılmış çanak, çömlek vb. kaplar **özlük**: topraktan yapılmış su kabı, bardak; küçük çömlek (DS IX, 1977) **serkiç**: tek kulplu, ağzı açık çömlek **serniç**: iki kulplu çanak; küçük çömlek; bakır su kabı, kova **sırça**: içi sırlı çömlek **silli**: çömlek **tekürlük**: yoğurt koymaya yarayan toprak çömlek **şirlek**: yoğurt çömleği **soğudan / soğutan / sovudan**: kahveyi soğutmaya yarayan ağaç kap, çanak **soğuldan**: büyük toprak çanak **süzgü**: delikli çanak **sarpan**: içine buğday konan pişmemiş topraktan yapılmış kap **topça**: süt ve yoğurt konulan toprak kap **tata**: güveç (DS X, 1978) **usaba**: toprak çömlek **ürmük**: saplı, küçük çömlek **ürnük**: kulplu, küçük çömlek **üzlük / uzluk / üznük**: topraktan yapılmış, ufak, kulpsuz çömlek **yağşı**: büyük çömlek **yarımlık**: çömlek **zenen**: küçük yoğurt, süt çömleği **vaşı**: topraktan yapılmış, ağzı geniş çanak, leğen, mangal (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **çanak**: çanak **çanak çömlek**: çanak çömlek **çölmek**: çömlek, topraktan yapılmış çanak **çorba çanaa**: çorba çanağı **garne**: pişmiş topraktan çömlek **sırlı**: sırlı çömlek (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **ıstıh**: çömlek **kodes**: çanak, çömlek, dökme kap, tencere **palcan**: kilden çanak, çömlek **süt urcan palcan**: süt konan çanak (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **cabdıq**: lüzumlu malzeme, çanak-çömlek vb. (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **çöölmök**: çömlek **kırma ayak**: tahta çanak **tabak**: tahta çanak **ak tabak**: minelli, emaye çanak **karapa**: çömlek (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **chanoq / bosh kosasi / ko'z kosasi**: çanak **idish-tovoq**: çanak çömlek **xumcha**: çömlek **sopol idish / xumcha**: güveç (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **çanak**: çanak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **xumçe**: çanak, kap, çömlek **ķumra**: çanak, kap, çömlek **teşte**: çanak **çölmek**: çömlek **xumre**: çamurdan yapılmış kap, kil kap (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *gügāz/güvāz/güveç* “düz toprak kap” şekillerini tespit eden Räsänen, Memluk Kıpçakçası, Osmanlık ve Azeri Türkçeleri *čömläk*, Kuman Türkçesi *čomlak*, Memluk Kıpçakçası, Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *čölmäk* “toprak tencere”, Karaim Türkçesi *čälmek*, Kazan Tatarcası *čölmäk* (Çuvaşça > *čölmek*), Kazak Türkçesi *šölmök*, Başkurd Türkçesi *sölmäk*, Tobolca *cölmäk*, Çigil Lehçesi *čöňäk* “çömlek, tencere” şekillerini belirlemektedir (Räsänen, 1969).

çanak “yayvan çukurca kap” < ET. *çanak* çan + ak küçültme eki (Tietze, 2002: 405).

çölmek/çömlək “toprak tencere” Türk dilleri arasında her iki varyant eskidir, fakat ilk varyant daha yaygındır (Tietze, 2002: 467).

güveç “içinde yemek pişirilen toprak kap” <ET. *küveç* (Tietze, 2009: 217).

5.5. Çatal

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **arlı**: çatal, çatalı “*tokuz arlı sığun kiyik men*” [60] (IB, 2004)

Kıpçak Türkçesinde = **bağana** / **bağanak** / **çatal**: çatal (KTS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çatal**: yemek yerken kullanılan iki, üç veya dört uzun dişli çoğunlukla metal araç “*Çatalı elinden düştü, ağzı açık kaldı. - P. Safa*” **çatal bıçak takımı**: sofraya için gerekli olan çatal, bıçak, ve diğer servis araçlarının tümü “*İçinden bir yuvarlak francala, çocuk oyuncaklarını andıran bir çatal bıçak takımı çıkardı. - Y. K. Karaosmanoğlu*” (TDK, 2019) **ançal**: çatal (DS I, 1993) **cemek**: yemek çatalı **cımcime**: yemek çatalı **çengel** / **çengen** / **çenkel** / **çepkel**: yemek çatalı “*Sofraya çengelleri getirin.*” (DS III, 1968) **iğneli kaşık**: yemek çatalı (DS VII, 1974) **cımbara**: yemek çatalı (DS XII, 1982)

Çuvaşça = **vilka** / **senék** / **senké**: çatal (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **çatal** / **çeta**: çatal **farkulitsa**: yemek çatalı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **pikle**: çatal **vilka**: çatal (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çançhı**: çatal (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **senek**: çatal **çiş**: çatal (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **sanchqi** / **vilka**: çatal (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **biilke**: çatal (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **sereee**: zıpkın, çatal (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **vilka**: çatal **naharı vilka bilen iy**: yemeği çatalla ye (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çoka**: yemek çubuğu, çatal yerine kullanılan Çin mutfak aleti **moyka**: çatal **sançıguç**: çatal, iğne (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *çatal* “bir yerinden iki kola ayrılan uzun şey; uzun bir şeyin iki kola ayrıldığı yer; çat - al, “lokmaya saplanan ve onu ağza getiren alet” (19. asırdan itibaren) (Tietze, 2002: 413).

5.6. Çaydanlık / Demlik / Semaver

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **demlik:** içerisinde çay demlenen emzikli kap **çay takımı:** çaydanlık, sütlük, şekerlik ve altı veya on iki çay fincanından oluşan takım **semaver:** Rus. özellikle çay demlemekte kullanılan, içinde kömür yakacak ocağı bulunan, elektrikle de çalışabilen, bakır, pirinç vb. metallere yapılmış musluklu kap “Semaverde demlenmiş çayın zevki başkadır. – R. H. Karay” (TDK, 2019) **cugun / cukun / cunbul:** büyük çaydanlık “Bizim göy cugun sizdedi getisen.” **çaynik / çaycoş / çaycoşu / çaydoş / çaykuş / çaymık / çaynık / çaynık / çayniyh:** çaydanlık **çaycoştı:** çay semaveri (DS III, 1968) **evzik:** çaydanlık (DS V, 1972) **halastar / halastır:** çay demliği, küçük güğüm **imbık:** çaydanlık (DS VII, 1974) **kaynagan:** semaver (DS VIII, 1975) **temkeç:** çaydanlık **samahor:** semaver (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **çöygön:** çaydanlık **ces çöygön:** bakır çaydanlık (ATS, 1999)

Çuvaşça = **swmavar:** semaver **swmavar lart:** semaver koymak (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **çaynik:** çaydanlık (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çaydan:** çaydanlık **çaynik:** çaydanlık “pozıh daa azıranıp alğayzıh za, tfgî çaynik haynaan polar - V. Kobayakov; kendin de yemeğini yiyebilirsin, şu çaydanlık kaynamış olmalı - V. Şulbayeva” **çeynik:** çaydanlık **plitnaa çeynik** **turgışça:** ocağa çaydanlık koyuyor **tonho:** çaydanlık **çey sığarcan tonho:** çay yapılacak çaydanlık; aptal, ahmak “çoooh pîlbes tonh; konuşmasını bilmez ahmak” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çaynek / şaynek / şaynik / şeynek:** çaydanlık (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **şaynek / şavgim:** çaydanlık **aqquman:** çay koyulan ufak beyaz çaydanlık **samavır:** semaver (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **çaydanlık:** çaydanlık **bastek:** Far. çaydanlık “ak bastekke çay demdep / beyaz çaydanlıkta çay demleyerek” **çaydos:** su kaynatmak için kullanılan

çaydanlık **çöögün**: çaydanlık (su kaynatmak için) **kumğan**: su kaynatmak için madeni çaydanlık (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **choygum** / **choydish**: çaydanlık **choynak**: demlik **samovar**: semaver (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **çaannık**: çaydanlık, demlik (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **samovar**: semaver **dombu**: çaydanlık **donguu**: çaydanlık **hoo**: çaydanlık **hönek**: çaydanlık (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **semavar**: semaver **ak semavar lakırdap gaynapdır**: beyaz semaver lakırtıyla kaynayıp duruyordu **semavar otla-**; semaveri yakmak **cüründik**: musluk (semaver vb. şeylerin) **çaydan**: çaydanlık **fağfur çaydan**: porselen çaydanlık **çäyne**: çaydanlık “keybanı, içerki cayda çäayne bardır / alıp gelsene hanım oturma odasında çaydanlık var, alıp gelsene” **kitir**: çaydanlık **elekrik kitir**: elektrikli çaydanlık **sırçalı kitir**: emaye çaydanlık **tañnka**: çaydanlık **tünçe**: çaydanlık **tünçe oturt-**: çaydanlığı ateşe koymak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çeynek**: çaydan, demlik (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *çaydan/çaydanlık* “çay pişirmekte kullanılan kap” < çay + bir şeyin muhafazasını eden -dan (Far. -dan) -dan ekiyle aynı manada olan -lık ekinin ilave edilmesi -dan ekinin semantik fonksiyonunun zayıfladığını gösteriyor (Tietze, 2002: 417).

çaynik “çaydanlık” < Sl. (Bulg. Sırp.-Hırv., Rus.) *çaynik* (Tietze, 2002: 418).

5.7. Elek / Kalbur

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **tañ**: elek (Argu lehçesi) **ol ün elgēdi**: o, un (başka şey de olabilir) elledi **un elgēdi**: un (başka şey de olabilir) elendi **ol ün elgetti**: o, unu elletti (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **un ilegi**: un eleği İML 163 **ele-**: unu elekten geçirmek, elemek [İM1 115] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **elek**: elek (KLS, 1992) **yelek**: elek, kalbur (DMLT, 2018) **ayman / girbal / ilek / yelek**: kalbur, elek **kalbur**: iri gözlü elek (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **ilak**: elek, unu elleyecek alet **ilık**: kalbur, girbal (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **elek**: un elemeye mahsus alet, kalbur “*Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve degirmenden gelmedi, der.*” [6B8] [16A4] [31A3] (DK, 2006) **gözer**: iri gözlü kalbur **ılgıdır**: geniş delikli kalbur **kıl elek**: at kuyruğu kıllarından yapılan elek, tel elek, kalbur (YTS, 1983) **ğarbıl** / **ğırbâl**: Ar. ğırbâl kalbur “*bizden öñ kadīm zamanda cevheriler üç ğarbıl tutarlat-ıdı*” [16b-1] **geçür-**: (elekten) geçirmek “*demür tancırada od üzerine ol kadar kavururlar kim yana, kül ola, pes gereğince sahķ iderler, elekden geçürürler*” [135a-6] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **ârd-bîz** / **ârden**: Far. un eleyici, un eleği, süzgülü, kevgir **ğırbâl**: Ar. kalbur, iri delikli elek **pervîzen**: Far. elek, kalbur **petgîr**: Far. kıl elek **sefsefe**: Ar. un, nişasta gibi toz hâlindeki şeyleri eleme **çeç**: Far. hubûbat elenen kalbur (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **elek**: taneli veya un gibi toz durumda olan şeyleri yabancı maddelerden ayıklamak veya incisini kabasından ayırmak için kullanılan, tahta bir kasnak ve tel tarafa geçirilmiş, gözenekli tel, kıl, bez, vb.nden oluşan araç “*Evden bir elek getirecek, eleğin kenarına bir sopa konup kaldırılacak.* – S. F. Abasıyanık”; elekten geçirmek **gözer**: buğday, toprak vb.nin elendiği iri gözlü kalbur **kalbur**: tahıl ve başka iri taneli maddeleri elemek için kullanılan büyük delikli veya seyrek telli elek; kalbur gibi; kalbur çevirmek; kalbur dönmek; kalbur geçirmek; kalburla su taşımak **mısır kalburu**: aleve tutularak içinde mısır patlatılan kalbur biçiminde bir kap **sarat**: büyük delikli kalbur (TDK, 2019) **buğda gözeli**: seyrek kalbur (DS II, 1965) **çalkala-**: kalburdan geçirmek **çilingir**: iri gözlü kalbur (DS III, 1968) **elemen**: elek (DS V, 1972) **hersap**: küçük elek **incelek** / **inceleme**: un elemeye yarayan ince delikli elek **horot**: büyük delikli kalbur **helvir** / **helbir**: kalbur **holuz** / **habız** / **halus** / **haluz** / **holaz** / **holos** / **holoz** / **holus** / **huluz**: iri gözlü kalbur **halbur**: kalbur (DS VII, 1974) **sarat** / **saraç** / **sarad** / **şadara** / **şadra** / **şatra**: büyük delikli kalbur **serent**: büyük delikli bir çeşit kalbur **şedre**: iri gözlü kalbur **şelte**: kalbur **sim eleği**: ince tel elek (DS X, 1978) **üsküf**: büyük elek **vala**: ince tel elek (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **elgek**: elek **kıl elgek**: kıl elek **ces elgek**: tel elek **eskin**: elek **celbüş**: kalbur **adı** / **askıt** / **atıs**: yoğurt, peynir süzmek için ağaç elek **artpak**: sırk, peynir kurutmak için eleğin konulduğu iki sırk **caykanar**: kalbur **elge-**: elemek **kulur elge-**: un elemek **sarkuş**: kalbur **oduş**: kalbur, elek (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **elek**: elek **elek satma**: fakir düşmek; sefil olmak **gözer**: büyük kalbur [Kuzey Doğu Anadolu’da “*taş güzel*”] (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **ilgek**: elek **hıl ilgek**: kıl elek **timîr ilgek**: demir elek **sıt ilgek**: sık **elek sarğaas**: elek, kalbur **sarğahta-**: elekte elemek, kalburdan geçirmek (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **elek**: elek **elevül**: kalbur **tarı elek**: kalbur, elek (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **elek** / **eleviş**: un, darı, toprak gibi şeyi elemeye gerekli nesne (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **elgek**: elek **kaldır**: Far. kalbur “*kalbır bayla yahut artına kalbır bayla: olmadık şeyler uydurmak, masal anlatmak*” **çıpka elek** / **çipkalek**: süt süzmek için kullanılan küçük elek **ele-**: elemek (kalburla, elekle) **elek**: elek **kıl elek**: kıldan yağılmış elek **cez elek** / **torko elek**: tel elek (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **elek**: elek, süzgeç, kalbur (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **elak**: elek (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **siide**: elek **siide**: kalbur (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **elek**: elek **şit elek**: küçük elek **korlan elek**: büyük elek **ele-**: elemek, elekten geçirmek, tohum tane vb yi elekten geçirmek **sargaş**: kalbur, tahıl veya çam fıstıklarını elemek için kullanılan seyrek telli elek (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **elgees**: elek, kalbur **şışkiiş**: elek, kalbur (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **elek**: elek **galbir**: kalbur, elek “*galbirde suv durmaz gözemek bilen kalburun deliklerini kapatsan da su durmaz*” (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **eglek**: elek **gelvir**: kalbur, elek **ötkerme**: kalbur, elek **seyza**: elek **simeglek**: telden yapılmış elek (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, EUT *älgä*, Orta Türkçe *älgä/ älkä*, Çağatay, Osmanlı, Karaim ve Şor Türkçeleri *älä*, Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesi *elä*, Balkar Türkçesi *ele*, Hakas Türkçesi *ilge*, Kazan, Başkurt ve Tobol Türkçeleri *ilä*, Çuvaşça *ala/alla*, Teleüt *älä-k* “süzgeç”, Kuman, Çağatay, Osmanlı Türkçeleri *äläk*, Kazan, Tobol, Baraba Türkçeleri *iläk*, Kumuk Türkçesi *elek*, Karaçay Türkçesi *elek*, *jelek* şekillerini tespit ederek, Moğolca *el-geg* ve Korece *elgemi* “kalın elek” kelimelerini Türkçe *elek* ile eşzamanlı göstermektedir. Kalbur sözcüğünün, Kırım Türkçesi *çalbur* “büyük elek”, Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *kalbur* “elek; kasnak”, Doğu Türkçesi *yalvir/yarbul*, Özbek Türkçesi *yalwir*, Tarançi lehçesi *rälbür* “tarladaki hasadın elenmesine yarayan

büyük elek” şekillerini tespit ederek, Arapçadan *gîrbāl* Farsçaya *ğalbîr*, Farsçadan Türkçeye geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

elek “eleme aleti” < ET. **elgek* (Tietze, 2002: 642).

5.8. Havan

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **soqu:** havan (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **havan:** *Far.* havan [KE 193v/7] **oḡaḡ:** havan [İML 169] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **döğüç:** havan (DMLT, 2018) **tövgüç:** havan ve havan tokmağı (KLS, 1992) **ilki / devgüç / havan:** havan **döğüç:** sarımsak havanı (TKS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **dögeç:** havan, havan eli (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **midaka:** Ar. kendisiyle bir şey dövülen şey, havan eli **yâne:** *Far.* havan, dibek (OTAL, 2006) **havan:** *Far.* içinde bir şey dövülen sert yapılı kap “Anı sahk eylesün muhkem havanda” [1040] [1549] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **havan:** Ar. içinde bir şey dövüp ufalamaya yarayan, tahta, taş, maden veya plastikten yapılan kap; havan dövücünün hınk deyicisi; havanda su dövmek **döveç:** ağaçtan yapılmış havan “sarımsak döveci” (TDK, 2019) **dübek / dibelek / dübeh:** içinde kahve ya da bulgur dövülen oyuk taş, taş havan **dibeh:** tunç ya da tahtadan yapılmış havan **döveç / dögecek / doğec / döğec / döğgeç / dövçe / dövecek / düğec / düveç:** tahta havan ve eli **dudiç:** havan sapı (DS IV, 1969) **el:** havan tokmağı **et yarığ:** ağaç, havan, döveç (DS V, 1972) **hayır:** susam ya da haşhaş dövülen tokmak (DS VII, 1974) **sakana:** havan **salgı / salku:** havaneli, tokmak, döveç **sofuç:** havan **takatuka:** tahta havan, döveç **toktok:** havan (DS X, 1978) **zibek:** havan (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **sokı:** havan **cöküür:** ağaç havan (ATS, 1999)

Çuvaşça = **kilé:** havan, dibek **kisép / kisep / kisip:** havan tokmağı (ÇTS, 2007)

Hakas Türkçesinde = **soğah:** havan, döveç **tus nasçan soğah:** tuz dövülen döveç **soğah palazı:** havaneli **soh / sohpa:** havan, döveç (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **havon / hovoncha:** havan (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **sogaas:** havan, döveç (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **sokı:** havan (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **havançe**: havan, döveç (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *havan*, Kazak Türkçesi *auan*, Kumuk Türkçesi *hawyk* sözcüklerini tespit eden Räsänen, kökenini Farsça *hāvan* olarak belirtir (Räsänen, 1969).

döveç “havan eli” *dög-* + fiilden nomen instrumenti yapan *-eç* eki (Tietze, 2002: 583).

havan “içinde bir şeyin dövülüp ufaltıldığı mutfak kabı < Far. *hāvan* (Tietze, 2009: 276).

5.9. İbrik / Güğüm / Testi

Karahanlı Türkçesinde = **küzeç**: testi, ibrik Bu sözcük he'nin (h) cim'e (ç) dönüşmesi dışında Arapçaya uygundur. **señgek**: su içilen testi; ibrik (Oguz lehçesi) **yasīmān**: içinden su boşaltılırken lıkır lıkır ses çıkartan testi **buqaç**: çömlek ya da güğüm **butıq**: atın ayak derisi çıkarılarak yapılan, kımız ya da benzeri şeyleri saklamaya yarayan tulum **qāp**: tulum, şarap tulumu **qasuqlug** / **qasuq**: su tulumuna benzeyen, at derisinden yapılmış, içine süt ya da kımız konan nesne **qorluq**: içine kımız konan tulum **tīm**: ağzına kadar şarapla dolu olan şarap tulumu **tamgahıq**: küçük bir ibrik **tütek**: ibrik ya da semaver gibi şeylerin ağzı **qumqān**: ibrik, güğüm, gülsuyu şişesi (Oguz lehçesi dışındaki bütün Türk lehçelerinde; Oguzlar, Farsîlerle karışınca bu sözcüğü unutmuş ve yerine Farsçadan gelen *aftabe* sözcüğünü kullanır olmuşlardır –çn) (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **bardağ** / **küze** Far. / **sağır** / **ulma** / **yasman**: testi, bardak, su şişesi [NF 159/14, KE 140r/10, ME 88/5, HKT 511b/2 İML 92 İML 170 HŞ 3015 ME 88/6] **kulpsuz küze**: kulpsuz testi [HKT 511b/2] **āftābe**: Ar. su kabı, ibrik [MN (1) 2/14] **ibriḳ**: Ar. ibrik, kulplu ve emzikli su kabı **tulum** / **tulup**: tulum, yiyecek ve içeceğin korunması için konulan kap [KE 240v/1, ME 62/8] [NF 62/8] **yalıḳ**: şarap tulumu [İML 161] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **bardağ**: büyük testi, fıçı (DMLT, 2018) **kumgan**: ibrik **cerre**: topraktan yapılmış testi (KTS, 2007) **bardağ**: testi (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **āftābe**: Ar. ibrik, uzun emzikli ibrik, testi ‘āftābe sözü Babur’da kap mânasına da kullanılmıştır; “*deveyeyi kesip, etinden bir mikdar kebâp yaptık; bir mikdarını da güveçte (āftābede) pişirip yedik*” (VBH, 1987) **gündük**: ibrik, desti, kumğan **kumğan**: ibrik, kumkuma **tonçe**: ibrik, kumğan **güküm**: bakır desti, küm (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **bardak / bartak**: testi **kilindir / kilindür**: Yun. (*kilindros*) küçük testi, emzikli su kabı **senek**: ağaçtan ya da topraktan yapılmış su kabı, testi **civcür**: küçük tulum **digçür / digcür**: küçük tulum, tulumcuk **emzikli bardak**: ibrik **debe / debbe**: güğüm, ağzı dar altı geniş kapaklı yağ kabı (YTS, 1983) **şakfa**: Ar. toprak testi “*eger şandalı yiñi kızıl şakfa üzerine gül şuyıyla ezseler / ağızdağı besreye ve baş barta dürtsele*” [130a-10/11] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **destî**: Far. testi, bilezik **karâbe**: Ar. kırba, büyük testi, büyük şişe **kırba**: Ar. evvelce sakaların kullandığı, ince köseleden veya deriden yapılmış su kabı, saka tulumu **kumkuma**: Ar. içine zenzem, mürekkep gibi şeyler konulan yuvarlak testi **kûze**: Far. su testisi **meşk**: Far. tulumdan yapılmış su kabı, saka kırbası **meşk-çe**: Far. küçük su kabı, küçük su tulumu **müzemmele**: Ar. soğuk su testisi **sebû**: Far. testi, şarap kabı **sebûçe**: Far. küçük kap, küçük testi **sika'**: Ar. kırba, sakaların içine su koydukları köseleden yapılmış kab **kûze-i sifâlîn**: toprak testi (OTAL, 2006) **bülbüle**: kadeh; şarap; küçük testi, emzikli su kabı anlamındaki ‘*kilindir*’ “*Sâķī elüñde bülbüleyi bülbül eylesen / İçseñ şarâbı ruhlarıñı gül gül eylesen*” G255/1) (BDS, 2007) **ibrik**: Ar. <ibrik ibrik, su kabı “*Ana, kayız suyu ibrik-ıla hep*” [1053] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde **davgana**: ince dar boyunlu küçük testi, toprak sürahi “*Bu davganalar suyu yahut ayrıntı o kadar soğuk tutarlardı ki davganası olup da yazın ondan bir tas içen kişi bahtiyar olurdu. – N. Atsız.*” **ibrik**: Ar. su koymaya yarayan kulplu, emzikli kap “*Maden ibrikler büyük bir sanatla yapıldı. – F. R. Atay*” **senek**: çam ağacından yapılmış su testisi **kumkuma**: Ar. küçük testi, çömlek **güğüm**: yandan kulplu, boynu uzun, genellikle bakırdan su kabı (TDK, 2019) **abırış**: ibrik **afdağa / aftağa / aftaka / aftafa**: ibrik **ahdafa**: ibrik **akıprık**: su içmeye mahsus kalaylı ibrik **aktafa**: güğüm, ibrik **altafa**: ibrik **arabacı**: küçük testi (DS I, 1993) **bacut**: testi, maşrapa **bandik / bandak / bandi**: çam ağacından yapılmış bardak yahut testi **bardak / badak / bardacık / bardag / bardağ / bardah**: toprak testi, küçük testi **batma**: testi **batman / batmanlık**: büyük su testisi, büyük çömlek **bırdık**: sirke veya şarap testisi **birlik**: küçük testi **boduç / bacit / baduç / badıç / bocut / boçke / bodres / böcüt / böndü**: çam ağacı veya topraktan yapılmış küçük testi, yuvarlak, kulpsuz testi **bötdene**: toprak testi **buraç**: bir çeşit ufak testi **bürük**: ibrik (DS II, 1965) **cab**: küçük toprak testi **cere / cara / carra / cer / ceren / cerme / cıra / cire / cüri / çirdek**: toprak testi,

toprak küp **cırdak**: küçük testi, küçük bardak **cille**: büyük testi **combu**: büyük ve saplı testi **conbul**: su güğümü (DS III, 1968) **demir bardak**: ibrik **dökücü**: bakırdan yapılmış ibrik **debbe** / **debgı** / **depbe**: bakırdan yapılmış üstü kapaklı ve kulplu su güğümü **deme**: içine tereyağ konulan bir çeşit bakır güğüm **düyüm**: güğüm **damaca** / **damacan** / **damlıca**: camdan yapılmış orta büyüklükteki testi, hasırlı büyük şişe, damacana **delibulu**: iki kulplu büyük su testisi **depme** / **depgi** / **depki**: ağzı dar su testisi **dıklak**: emzikli testi **dınga** / **dıngıl**: küçük test; iki kulplu testi (DS IV, 1969) **eğilbaş**: testi **el bardağı**: 2-3 kg. su alabilen ağaç testi **enez**: geniş ağızlı büyük testi **evleç**: çamdan yapılan büyük ağaç testi **fıka**: küçük su testisi **fırka**: iki kulplu küçük testi **filfil**: testi (DS V, 1972) **geliben**: testi **gilindir**: küçük toprak testi **göze**: testi **güngüm**: bakır testi (DS VI, 1972) **habene** / **habane** / **habbane** / **hayne** / **hebene** / **hebeni**: testi **haniştra**: topraktan yapılmış büyük su testisi **hebiye**: pekmez, zeytinyağı vb. sıvı maddeler konulan büyük testi **hire**: testi, küçük ağaç yayık **hurda**: topraktan yapılan küçük su testisi **istemi** / **istemli**: büyük bakır güğüm; testi **ırgada** / **ırgadı**: su testisi **ışkırık**: topraktan yapılmış düdüklü testi (DS VII, 1974) **kabalak**: toprak testi **kebene**: su testisi **kenne**: testi; şişe **keraz**: testi **kerez**: testi **kulkula** / **kulkullu** / **kulkulu**: testi, sürahi **kana**: güğüm, sürahi (DS VIII, 1975) **madran**: testi (DS IX, 1977) **sahank**: ağaçtan oyulmuş büyük testi **saka**: iki kulplu su testisi **satıka**: su kaynatmaya yarayan iki kulplu testi **senek** / **seenk** / **seğek** / **señeyh** / **sengek** / **senik** / **sinek** / **singek** / **sinyek**: çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi; toprak su testisi, küp; bakır güğüm **sennüç** / **sernüç**: sırlı yağ testisi **sıklık**: toprak su kabı, testi **sinik**: çam ağacından yapılmış su testisi **sinit**: ağaç su testisi **sugünlüsü**: testi **şerbe**: küçük toprak testi **tapan**: testi **tavgana**: uzun boğazlı kulpsuz testi **tebeşir**: ibrik “*Şu tebeşiri doldur*”; toprak su testisi **tingırlak** / **tingırlık**: dört kulplu testi **toktoku** / **tıktık** / **toktakı**: kulpsuz, küçük su testisi **tonbaç**: kulpsuz, küçük su testisi **toptu**: su testisi **tamgalık**: küçük ibrik **seğek**: bakır güğüm **şulke**: bakır güğüm **tepbe**: güğüm (DS X, 1978) **udvan**: ibrik **upruk**: ibrik **yurbuh**: ibrik **üle**: testi **yatık**: ağaç testi **yelece**: topraktan yapılmış su testisi **yemete** / **yimete**: küçük testi **zavrak**: küçük testi **zülahi**: küçük testi (DS XI, 1979) **bardal**: testi **gümbet**: büyük testi (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **testi**: testi “*testi gitmeer çok sıra suya*” (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **ırağa**: güğüm, testi **kuvşın**: güğüm, kap (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **koşun**: testi **toppan**: ibrik (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kumngan:** testi **asar** / **hab:** testi, güğüm (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **ko'za:** testi, su testisi **suv idishi** / **shisha bidon:** damacana **mis ko'za:** güğüm (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **donga:** güğüm, testi **iraga:** güğüm, testi **köngül:** güğüm, testi (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **küye:** güğüm, küp **sırçalı küye:** emaye güğüm (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aptava:** ibrik (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Oğuzca *aftaby*, Çağatayca *aftaba*, Doğu Türkçesi *aptaba*, *aptama* şekillerini vererek, kelimenin Farsçadan alıntı olduğunu belirtmektedir.

Räsänen, Osmanlı Türkçesi *gügüm/güjüm/güğüüm* “bakır su kabı” şekillerini tespit ederek *güveç* sözcüğü ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmekte, ibrik sözcüğünün Osmanlı Türkçesi *ibrik/ybryk* “güğüm, testi, sürahi”, Orta Türkçe *yvryk* “sürahi” şekillerini tespit ederek Arapçadan *ibrīq* alıntı olduğunu belirtmektedir. *Kırba* sözcüğünün Arapçadan *qīrba* alıntı olduğunu belirterek, Osmanlı Türkçesi *kyrba* “hortum”, Çağatay Türkçesi *kirba* “su hortumu” anlamlarını vermekte ve Osmanlı Türkçesi *kumkuma* “mürekkep konan teneke kap” sözcüğünü belirlemektedir (Räsänen, 1969).

âfitabe “ibrik, sürahi” < Far. *âftābe* (Tietze, 2002: 32).

boçke/bocga/boşka/buçka “testi, yayık, fiçı” < Sırp. – Hırvatça *bučka*, Rusça *bočka* (Tietze, 2002: 293).

Kazaklarda, ellerin yıkanması için dışarıda her zaman bir elinde ibrik, diğer elinde havlu bulunan bir delikanlı hazır bulunur. Misafirlerin ellerine su döker. (İsmail, 2002: 379)

5.10. Kadeh

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ayak:** kadeh (EUTS, 1968) **ayak:** fincan kadeh “İdişimte ayakımta öngi kanca barır men?” [42] “Uzun tonlu gidişin ayakın kodupan barmış” [42] (IB, 2004) **ayak:** fincan, kadeh (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **ayak:** çanak, kase, kadeh (KB, 2006) **sāgır:** şekli dibeğe benzeyen bir şarap kadehi **sagrāq:** kadeh; içinden bir şey içilen kâse “(atasözü) sāwın

sagrāqqa tegir: (güzel) sözle (beylerin içtiği) kadehe erişilir [o kadehten şarap içilir]-bu, o kişinin onurlandırıldığı anlamına gelir” (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **adağ**: kadeh [NF 264/10, KE 249r/12, HŞ 559, İML 79] **ayağ**: kadeh, çanak, kase [NF 309/13, KE 8v/18, MM 190/1, HKT 562b/2, MN (1) 10/2] **cām**: Far. kadeh [HŞ 506, MN (2) 16/150] **kağeh** / **kağeh**: Ar. kadeh, bardak, kase [HŞ 1569 NF 437/17, KE 148r/15, MN (2) 6/49] **peymāne**: Far. kadeh [HŞ 1910] **piyāle**: Far. kadeh [KE 124v/12] **tavan**: büyük kadeh [İML 162] **ayaqlıg**: kadehlik [KE 162v/4] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ayağ**: kadeh **kümüş ayağ** / **kümüş ayağ**: gümüş kadeh **altın ayağ** / **altın ayağ**: altın kadeh (DMLT, 2018) **savrak**: içki tası (KLS, 1992) **devr**: şarap kadehi **kadeh**: bardak, kase, kadeh, bir bardaklık ölçüsü **şahn**: kadeh, çanak (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **ayağ/g**: ayak; kadeh **cām**: Far. kadeh **koş**: kadeh, bardak **peymāne**: Far. kadeh (ÇEK, 1988) **ayağ**: kadeh, piyale, kâse **bostağan**: büyük kadeh, ratl **okra**: bade, kadeh **siğrak**: piyale, kadeh, kâse, çanak **tasğirak**: şarab kadehi, kâse (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kadeh**: Ar. şarap bardağı, şarap kâsesi ya da çanağı “*Hay atamuñ altun kadehinden şarap içen, meni seven atdan insün*” [144A4] **sağrak**: kadeh, büyük içki kâsesi “*Kalın Oğuz beglerine sağrak sürüp içerleridi*” [20A8] [27B5] [28A4] [28B3] [29A2] (DK, 2006) **aşkar gözi**: bir çeşit içki kadehi **kabak**: içki kadehi, şarap tası, şarap kabı **kanya**: kadeh **kıf**: kadeh, bardak **munkur**: büyük kadeh, şarap kabı **sağrak** / **şuğrak** / **suğrak**: kadeh, bardak, sürahi, maşrapa, tas (YTS, 1983) **cām**: Far. kadeh “*varduğında hakan aña kızıl yāķūtdan bir cām hediye getirdü*” [38a-8] **kağeh**: Ar. kadeh, kase “*içinde “İrāk batmanıyla iki batman misk ve ‘anber sığardı ve ol kağeh üzerine kâfirce Cimşid adı yazılmışıdı.*” [70b-9] **piyāle**: Far. kadeh “*kanķı şöħbetüñ ve meclisüñ kim piyālesi ve şurāħisi bu taşdan olsa, ol meclisde şer ve fitne ve savaş olmaz*” [99b-1] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **cām**: Far. sırça, cam, bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi **cām-ı gevherî**: billur kadeh **cām-ı mey**: şarap kadehi **cām-ı şarāb**: şarap kadehi **cam-ı şehriyārî**: büyük kadeh **eyāg**: Far. ayaklı kadeh, şarap kupası (Ziyā Şükûn’un Gencîne-i Güftâr’ında kelimenin Türkçeden alındığı yazılıdır.) **kadeh**: Ar. bardak, küçük bardak, içki bardağı **kadehçe**: küçük kadeh **keştî-bāde**: Far. kayık

biçiminde olan bardak, kadeh **kelâcû**: *Far.* kadeh **kudeyh**: *Ar.* kadehçik, küçük kadeh **nâcûd**: *Far.* büyük kadeh **peymâne**: *Far.* büyük kadeh, şarap bardağı **peymâne-şikest**: *Far.* kadehi kırık **piyâle**: *Far.* kadeh, şarap bardağı **sâgar**: *Far.* kadeh, içki bardağı **sâgar- sahbâ**: şarap kadehi **piyâle-i sîmîn**: *Ar.* gümüş kadeh (OTAL, 2006) **piyâle**: kadeh “*Bâğ içre dökse cür‘asın altun piyâlesi / Zer hoşkalarla bitüre şâh-ı enâr la‘l*” [G311/9] **ayag / ayak**: ayaklı şarap kadehi “*Ayağ elde tolu hûn-ı kebûter / Bi-hamdi‘llâh yine dem der-şadendür*” [G147/2] “*Kâseler şun bize meclisde gînâ virmez ayak / Sâkıyâ hâtırı teng eyledi el tarlığı*” [G495/6] **bâde**: şarap; kadeh “*Meclis-i ‘işretine bâde şafak bâdiye çarh / Nuql encüm meh ü hurşîd iki cām-ı zerrin*” [K26/18] **cām**: kadeh; şarap “*La‘lünle cām yok yire eyler müdām bahş / İzhar-ı haq degülse garaz hod harām bahş*” [G25/1] “*Şofî şafâ-yı cām ile dilden keder gider / Rindân-ı sîne-şâf ile gel eyleme ‘inād*” [G38/3] **cām-ı billûr**: billur kadeh “*Cemâlûn âfîtabından alup nûr / Meh-i tâbâna döndi cām-ı billur*” [G132/1] **cām-ı cihân-nümâ**: dünyayı gösteren kadeh; dünyayı gösteren ayna “*Cem kımadı elinden içdi müdām cāmı / ‘Aks-i lebûn göreliden cām-ı cihân-nümâda*” [G478/2] **cām-i ‘îş**: yaşam kadehi “*Âhır mekânun olsa gerek cür‘a gibi hâk / Devrân elinden irse gerek cām-ı ‘îşa seng*” [M1/I/3] **cām-ı ‘îşret**: işret kadehi “*Cām-ı ‘îşret nûş iden bir kaşresin dökmez yire / Ehl-i dil bir cür‘aya degmez ‘aceb devrân olur*” [G159/5] **cām-ı mey**: şarap kadehi “*Öykünürdi lebûne cām-ı mey ammâ dönmiş / Bu gün almışlar ele bir yire gelmiş zürefâ*” [G9/6] **cām-ı şahbâ**: şarap kadehi “*Meclis-i meyde leb-i yâre tolaşur dirler / Elüme girmeye mi bir dahı cām-ı şahbâ*” [G9/5] **cām-ı şarâb**: şarap kadehi “*Dilâ cām-ı şarâb-ı ‘aşk-ı yâri şöyle nûş it kim / Felekler güm güm ötsün başuña hum-hâneler dönsün*” [G391/2] **cām-ı zer**: altın kadeh “*‘İd ü gül hem-şoḥbet oldı cām-ı zer şundi hilâl / Göklere çıkşa yiridür na‘re-i mestân eger*” [K13/2] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kadeh**: *Ar.* içki içmeye yarayan ayaklı bardak “*Hemen meyhaneciye kadeh getirmesini söyledi. – Halikarnas Balıkcısı*”; bu bardağın alabileceği miktarda olan; kadeh kaldırmak “*Localarda kadınlar erkekler kaldırıyorlar, gülüşüyorlardı. – N. Cumalı*”; kadeh tokuşturmak **piyale**: *Far.* şarap bardağı, içki kadehi “*Ateş doludur tutma, yanarsın / Karşında şu gülgün piyale – A. Haşim*” **şarap çanağı**: şarap içmek için özel olarak üretilen cam bardak (TDK, 2019) **sağrak**: bardak, kadeh **suğrak**: içki bardağı, kadeh (DS X, 1978)

Çuvaşça = **черкке** / **черке черкке** / **черке**: kadeh (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **bakal**: kadeh (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **bokal**: kadeh **çoçım**: büyük kadeh **hoor**: kadeh **hoor sara**: ağaç kadeh **ryumka**: kadeh **sonmah**: derin kadeh, kâse, fincan **sonmah çîrçenen çey îşçen**: derin fincanla çay içmiş (HTS, 2005)

Özbek Türkçesinde = **qadah**: kadeh **sharob ichiladigan maxsus chanoq**: şarap çanağı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ürüümke** / **bakaal**: kadeh (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **ayak**: kadeh, bardak, fincan, kase, tabak (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **daşka**: kadeh, fincan **kundaga**: kadeh (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **bokal**: kadeh **bir bokal çakır**: bir kadeh şarap (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kedeh**: kadeh **kedehçe**: küçük kadeh **rumka**: kadeh (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, “kadeh, fincan, kâse” anlamlarını açıklamakta, Radlof’un tüm lehçelerde *ajak* olarak gösterdiğini, kelimenin Uygur Türkçesinde *ajak*, Çağatay Türkçesinde *ajay* Yakutça *ajaχ* şekilleri bulunduğunu ve Moğolca *ajaga* sözcüğü ile ortak kelime olduğunu ifade etmektedir. Billur sözcüğü için ise Osmanlı Türkçesi *billür* “kristal” örneğini vererek Yunancadan *βήρυλλον* alıntı olduğunu belirtmektedir. Kuman Türkçesinden ise *bolar/bolor* “kristal” kelimesini Moğolca *bolur* ile eşzamanlı gösteren Räsänen, bu defa Farsça *bulūr* kelimesinden alıntı olduğunu işaret eder ve *billür* sözcüğü ile karşılaştırılması gerektiğini belirtir. *Kadeh* sözcüğünün Arapçadan *qadah*; *piyale* sözcüğünün Farsçadan *piyāla* alıntı olduklarını ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

5.11. Kap Kacak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **idiş**: kapkacak, çanak, çömlek **idiş ayak**: mutfak kapkacağı **kiz**: kap (EUTS, 1968) **idiş**: kap, tabak, çanak “*İdişimte ayakımta öngi kanca barır men*” [42] “*uzun tonlu gidişin ayakın kodupan barmış*” [42] (IB, 2004) **idiş**: kap (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **tuzluq**: tuzluk **ıdiş** / **idiş**: kap **olma**: kavanoz **ayaq**: kap, kacak, Oguzlar bu sözcüğü bilmez, onlar bu gibi şeylere çanaq der **çanaq**: tuzluk ya da

tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap **idiş**: kadeh Yagma, Tuxsı, Yemēk, Oguz ve Argu lehçelerinde her türlü çanak, kap ya da tas idiş olarak adlandırılır **qa / qāça / qa qāça**: kap ancak bu sözcük özel olarak içine sıvı konan kapları anlatmak için kullanılır **qāp**: kap, her türlü tas, kutu ya da fiçı **sarnıç**: içine süt sağılan deri bir kap **çönggek**: deriden yapılmış süt sağma kabı (Çigil lehçesi) **keçe**: karpuz, hıyar ya da benzeri şeyleri taşımaya yarayan sepet **kürin**: içinde kavun, hıyar ve benzeri şeyler taşınan sepet **lāgūn**: tahıl ölçmekte kullanılan ölçek gibi içi oyulmuş olan bir şey; süt, ayran ve benzeri şeyler içerken kullanılır. (DLT, 2005)

Harezm - Altın ordu Türkçesinde = **idiş / iyiş**: kap, çanak [NF 66/1, KE 93r/1, ME 13/6, HKT 572a/7, HŞ 1344, ME 154/5, HKT 558b/7, İML 168] **iyiş içine kat-**: kap kakak içinde saklamak, biriktirmek [HKT 547a/8] **kap**: kap, kakak, çanak [KE 228r/9, ME 62/6, HKT 459b/7] **kersān**: *Far.* içinde yiyeceklerin saklandığı kap, çanak [NF 22/9, HKT 410a/5] **tağarçuk / tağarçık**: içine buğday ve başka şeyler konulan büyük kap, harar [NF 107/8] **tuzluk**: tuz kabı [İML 170] **sepet**: *Far.* sepet [KE 68v/13] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **çanak**: çanak, kap **ağaç çanak / ağaş çanak**: ağaç kap çanak (DMLT, 2018) **hap**: kap (KLS, 1992) **ayak**: kap kakak **bitek**: un ve diğer şeyler için altı delik olarak çamurdan yapılan kap **tuzluk / duzluk**: tuzluk **yavlık**: yağlık **kersen**: ağaçtan hamur teknesi **tezkere**: tahtadan dört saplı hamur teknesi (KTS, 2007) **gūlābdān**: *Far.* içine gül suyu konulan kap **kab**: içine su vesaire konan çanak, kap (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **köpser**: tulum, kırba **kürkü**: su tulumu, kırba **tursuk**: deruninde kımız yapıkları meşk, tulum, kırba (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kab kaç**: kap kakak **gerdel**: büyük kap **kab**: kap **safran**: içine süt sağılan kap **yağdan**: yağ kabı, yağdanlık **keşkezen**: içinde keş ezilen tekne (YTS, 1983) **kabkacak**: kapkacak, çanak çömlek “Çīnī āletiniñ balçıgın çok yoğururlar ve çok durğururlar, andan soñra kabkacak düzerler, anuñ-ıcuñ lañf ve zarf olur” [95a-12] **leğen**: *Far.* leğen “ben bir kaç efī yılanı leğene bıraktım” [47b-1] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **evend**: *Far.* kap kakak **ina'**: *Ar.* kap kakak **kahve-dān**: içine döğülmüş kahve konulan kap **sikaye**: *Ar.* su içecek kabı; içilecek suyun toplanması için yapılan yer, bütet **şirdān**: *Far.* içine süt konulan kap, süt kabı **viâ'**: *Ar.* kab, muhafaza

zücâciyye: Ar. cam ve sırça kaplar **ke's:** Ar. içi dolu kap, çanak **mey-dân:** Far. şarap kabı **nemek-dân:** Far. tuzluk **karûre:** Ar. sırçadan yapılan kap (OTAL, 2006) **nâve:** Far. hamur teknesi (OTAL, 2006) **çâşt-dân / çâşdân:** Far. ekmek ve başka yiyecek konulan sepet **kavsara:** Ar. ince dallardan örülmüş, iki tarafı sivri meyva sepeti **mahref:** Ar. yemiş sepeti **sebed:** Ar. sepet **sefat:** Ar. sepet, sele **selle:** Ar. sele, sepet **seped:** Far. sepet (OTAL, 2006) **kap:** kap, çanak, sahan “*Turılsun bir kap içre anı sal*” [1439] [1257] [774] **tulum:** bazı yiyecekler için koruyucu kap olarak kullanılan, bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi, tuluk “*Tulum ider anı su-y-ıla toldurur*” [843] [845] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kap:** kap kacak; türlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan torba, kılıf, çanta, sepet, sandık vb. **kap kacak:** tencere, tava, sahan vb. mutfak eşyası **sirkelik:** sirke kabı **biberlik:** biber konulan küçük kap **buz kalıbı:** suyun belli bir biçimde donmasını sağlan kap **çerezlik:** çerez konulan kap **kaşıklık:** içine kaşık, çatal, bıçak vb. konulan kap **kavata:** oyma ağaç kap **kup:** Fr. dondurma ve sütlü tatlıların konulduğu kap **mahra:** Ar. üzüm taşımaya yarayan ağzı geniş, dibi dar tahta kap **nanelik:** içine nane konulan kap **saleplik:** içinde salep bulunan veya salep dağıtmaya yarayan özel kap **sosluk:** sos konulmak için kullanılan kap **sütlük:** süt koymaya yarayan kap **şekerlik:** şeker konulan kap **tuzluk:** içine tuz konulan kap **yumurtalık:** pişmiş yumurtayı içine dik olarak koymaya yarayan, fincana benzer kap **tulum:** bazı yiyecek ve içecekler için koruyucu kap olarak kullanılan, önü yarılmadan bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi **kahve dibeği:** kahve çekirdeklerini dövmeye ve çöplerini ayıklamaya yarayan içi oyuk taş veya ağaç kap **kahve dolabı:** kahve kavrulan döner kap **su kabı:** su koymaya yarayan kap **aşurelik:** aşure dağıtmaya yarayan kap **bozalık:** içinde boza bulunan veya boza dağıtmaya yarayan özel kap **bidon:** Far. içine çeşitli maddeler konulan, sac, plastik veya çinkodan yapılmış kap **kavanoz:** Rum. plastik, cam vb. maddelerden yapılmış ağzı geniş, çeşitli boylarda kap “*Eliyle koymuş gibi rafta çay kavanozunu buldu. – O. Rifat*”; kavanoz dipli dünya **hamur teknesi:** içinde hamur yoğurmaya yarayan özel kap **şaful:** bal konulan ufak tekne **sepet:** Far. saz, kemiş, ince dal veya tellerden hasır biçiminde örülerek yapılan, genellikle sapı olan, yiyecek ve eşya taşımak için kullanılan kap **ekmeklik:** içine ekmek konulan kap; ekmek yapmaya yarayan veya ayrılan “*Un da beş altı ekmeklik. -O.Kemal*” (TDK, 2019) **bağ**

leğeni: pekmez kaynatılan büyük leğen **bakır çakır:** kap kacak **ballık:** bal konulan kap **batça:** ağız geniş büyük bakır kap **benevat:** içine ekmek hamuru konulan, bölmelere ayrılmış uzun tahta kap **başkahıncı:** yemek kabı **bödük:** madeni yemek kabı **bolum:** içinde üzüm çiğnenen tahta tekne **binet / bineet / bineyt / binit / biniyed / biniyet:** ekmek olacak hamurların konulduğu ağaçtan, gözlü bir araç **baydabalası:** yoğurt uyutmakta kullanılan 2 kg. lık bakır tas (DS II, 1965) **cılgı:** deriden yapılmış su tulumu **civcer:** küçük yağ, yoğurt, peynir tulumu **çaruca:** turşu veya sirke kabı **çitçiti:** küçük kahvaltı kabı **çalpara:** dibi dar ağız geniş kap **çetenek:** ekmek sepeti (DS III, 1968) **durnagözü:** içine az yemek alan küçük kap **duruk:** yoğurt konulan taştan oyma kap **depni:** iki kulplu bakır zenzem kabı **dunbul:** külek, kulplu yağ kabı **düz ölbesi:** tahta tuz kutusu **dalar / dalâri:** içine hellim denilen peynir konulan, ince dallardan örülmüş bir çeşit küçük sepet, peynir kalıbı **diñgil / diñgil:** küçük sepet **deş:** pekmez kaynatılan, ekmek yoğrulan leğen **dıgan / dıgan:** leğen (DS IV, 1969) **esinti:** içinde hamur yoğrulacak bir çeşit küçük tekne **eyinti:** küçük hamur teknesi **ezinti:** hamur teknesi **ekmeklik:** pişirilen ekmeklerin konulduğu yer **fabalak:** şeker, tuz, bal, pekmez vb. şeyleri koymak için sukabağından yapılan kap **firki:** içinde yemek yenen bakır kap (DS V, 1972) **gandil:** büyük sepet **gaşukluk:** kaşıklık, kaşık kutusu **gavran:** un konulan tahta kutu **gözgöz:** un, bulgur vb. şeyler koymaya yarayan içi bölünmüş büyük sandık (DS VI, 1972) **hağ:** üzüm, kiraz gibi yemiş koymaya yarayan küfe, sepet **harar / harel:** büyük sepet ya da küfe **haşıl:** hamurun üzerine dökülen un bulamacının yapıldığı kap **hergil:** uzun boğazlı, kulplu, yemek pişirilen, bir çeşit bakır kap **hopeçi:** su kabağından yapılmış bir çeşit kap **hömbül:** mısır kavurmaya yarayan kap **ilikme / ilikma:** içinde taze peynir biriktirilen tulum; süt biriktirilen kap **helle:** pekmez kaynatılan büyük leğen **hımzan:** yağ kabı **hölüp:** geniş ağızlı, iki kulplu küçük yağ kabı **höllük:** tuzluk **hodu / hudu:** üzüm ezmeye yarayan tahta tekne **haymalık:** ekmeklik **herenlik / herennik:** küfe **haban:** tulum biçiminde çıkarılan deri kurutulmuş yapılmış azık torbası, su tulumu (DS VII, 1974) **katkattas:** sefertası **kumburça:** sefertası **kırlak:** tuzluk **kamat:** mutfak eşyası, avadanlık (DS VIII, 1975) **tecen:** yağ, çökelek, peynir basılan tulum **tınnık:** ayran konulan tulum **tuluk / tuluğ / tuluh:** pekmez, peynir, yağ vb. şeyler koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum **şapşalak / şapşak:** çamdan yapılmış, yağ, pekmez vb. için kap **tapla:** ekmeği korumaya yarayan fıçı biçimindeki, kapaklı bir kap, ekmeklik **tenç:** hamur yoğrulan geniş, bakır kap **teşti:** pekmez

kaynatılan bakır kap **tekne**: çoğunlukla sebze ve meyve koymaya yarayan yarım küre biçiminde ağaç kap **tirgemetası**: sefertası **savut**: yemek kabı; su tası **sağacak**: süt ya da yoğurt kabı **sağan**: bakırdan yapılmış, derinliği az yemek kabı **tirki**: küçük bakır leğen ya da büyük yemek kabı, karavana; derin bakır tepsi; ağaçtan yapılmış hamur teknesi; un, yağ vb. şeyler konulan yarayan ağaç çanak; kısa saplı, yuvarlak ağaç kaşık; ağaç havan; ekmek kabı **sele** / **selek**: ekmek sepeti; kaşık konan küçük sepet **semet**: sepet **savt**: mutfak gereçleri; araç eşya **sedile**: peynir torbası **sal**: üzüm ezmeye yarayan büyük tahta ya da taştan oyulmuş tekne **tersen**: hamur teknesi (DS X, 1978) **vağan**: çobanların, sulu yiyeceklerini taşıdıkları tahta kap **yayvan**: ağzı geniş, yayvan kap **yaynık**: ayran kabı **zembil**: öteberi taşımakta koymakta kullanılan örme, yassı sepet, meyve sepeti **unevi**: baklava yufkasının açımında kullanılan en has unun keçi derisinden yapılan torbası (DS XI, 1979) **bileki**: içinde ekmek pişirilen, taştan yapılmış bir çeşit kap (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **tektoy**: buğday saklamak için tahtadan yapılmış kutu **kurguş**: arpa kavrulan demir kap **arkıt**: çegen adı verilen ekşi sütün hazırlandığı deri torba **kazan azınatan kööş**: yiyecek hazırlanan **kap ayak**: kap kacak, çanak, çay fincanı **ayak-kazan**: kap kacak **tepiş**: tahta leğen, büyük kap, tabak, ağaçtan yapılan tabak, Kurban töreni sırasında haşlanmış kurban etinin parçalarının konulduğu özel kap (ATS, 1999)

Çuvaşça = **банка банка**: kavanoz, şişe (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **kap**: kap, marmura kaplar, çini, porselen kaplar **çotra**: ağaçtan yapılmış su kabı **biberlik**: biber kabı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **kölge**: içki yapımında kullanılan içi su dolu kap **senek**: ağaçtan içki mayalama kabı **un habı**: un torbası, kabı **çahpah**: geniş kap **çartpah**: ağaç kap **çaydaban**: bir tür bakır kap **haargıs**: uzun, kalın kap **ibîrçek**: ağaç kap **iltık**: küçük kap, kâse **ipçek**: ağaç kap **küpçik**: alt tarafı geniş kap **olıt hap**: deri kap **paysan**: kap, çanak, çömlek, **paysan ayah**: kil kap; kavanoz tinte **paysan**: teneke kavanoz **silek**: kaymak koyacak ağaç kap, peynir tulumu **sinek**: kapaklı ağaç kap **somah**: geniş ağaç kap **sünür**: derin kap **süüzek**: akağaçtan yapılmış kap **toh**: ağaç kap kapağı **tüüs toğı ağaç**: kap kapağı **tüüs**: akağaçtan yapılmış kap “*sol holında hahpahtığ Irg'ı tüüs paza ödik kiptecen ip tudın saltır / sol elinde kapaklı eski kap ve çizme dikecek ip tutuyor.* - A. Çerpakov” **urna**: kap, teneke **hazan-hamıs** / **ayah-hamıs** / **îdîs-hamıs** / **idîs**: kap kaçak “*Arina Petrovna pray daa îdîsterîne suğ urğlap alğan / Arina Petrovna bütün kaplarına*

su koymuş - H. Domojakov” **tohtan:** süt ürünleri konan tulum, kap **neçöpke:** tekne, hamur teknesi **töö:** un eleme teknesi **turğuspa:** hamur teknesi, küçük ağaç fıçı **salğıs:** tuzluk **ebîrge:** kaymak kabı **hoorğıs:** (findık, fıstık...) demir kavurma kabı **krinka:** kilden su kabı **pulhuncah:** içki kabı **küü:** örülmüş sepet (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tegene:** hamur teknesi **gircın tegene:** ekmek hamuru yoğrulan tekne **aguna:** iki saplı küçük kap **gediş:** çubuktan örülmüş içine kapkacak konulan sepet, sele **gırın:** ağaçtan ya da pişmiş topraktan yapılmış kap **savut:** kapkacak, tabak çanak **ağaç savut:** tahta kapkacak **miyala savut:** cam kapkacak **tönçek:** üçayaklı iki saplı büyük kap **üy adır:** kapkacak, mutfak eşyası **gön:** hububat sepeti **çömüş:** ağaçtan oyulmuş su kabı (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **ıdı / ıdı-ayaq:** kap kacak **kespek:** ağaçtan veya demirden yapılan iki tarafı geniş kap **kübi:** ayran, boza gibi şeyler konulan ağaç kap **qavğaday:** büyük su kabı gibi **şayqa:** demirden veya ağaçtan yapılmış su taşımaya mahsus kap **şelek:** sıvı şeyleri koymak için ağaçtan yapılan kap **şara:** ağaçtan yapılmış büyük kap **süyretpe:** kımız koymaya mahsus deriden yapılmış kap (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **karın:** tulum, yağ muhafaza etme kabı olarak kullanılan inek yahut koyun karnı **karkıt:** deve derisinden yapılan ve deliği gümüşle süslenmiş olan küçük tulum “kara karkıtım, içindegi carkınım: (bilmece) siyah tulumcuğum, içinde benim sevdiğim (tulumdaki kımız)” **kumura:** deve derisinden yapılan tulum (ayran ve kımız yapmak için yarar) “cakşı ıştalğan kara kumuradan kımız kuyup olturat: iyi tütsülenmiş saiyah tulumdan kımız döküyor.” (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **çapçak:** tekne, fıçı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **idish-tovoq / qozon-tovoq:** kap kacak **finjonlik:** fincanlık **qoshiqlik:** kaşıklık **issiqxona:** limonluk **sirka idishi:** sirkelik **shakar idishi:** şekerlik **yogʻqutisi:** yağ kutusu, yağdanlık **suvdon / suv idishi:** su kabı **tuzluq:** tuzluk **shisha idish:** kavanoz **nondon / non saqlagich / non turadigan idish:** ekmeklik (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ihit-xomuos:** kap kacak **bieres ihite:** biberlik (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **tus salçan:** tuzluk **tudunçan-kabınçan nebeler:** tabak ve kaplar, kapkacak **tüzek:** kayın ağacı kabuğundan yapılan ve toz şeker, tuz, biber koymağa yarayan kutu **tergi ayak:** yemek tabağı takımı, yemek takımı, kap kacak (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ayak-sava:** kap, kacak **hap:** kap **sava:** kap, kap kacak **üzees:** yağlık (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çemçe-çanak**: kap kacak **çayhalta**: çay konulan küçük kap **gap**: kutu, sandık, kap, kacak **cüye gap**: cam kap, tüp **nahar iyilyän gap**: sofr a kabı, yiyecek yenilen kap **gap-gaç**: mutfak kabı, kap-kacak **menzurka**: bölmeli cam kap **tagça**: raf, kap kacak dolabı **tulum**: der i kap, tulum **leğen**: leğen, tas **taññır**: leğen, tas **unitaz**: leğen, tekne **yanlık**: tulum **yagdan**: yağdanlık **duzdan**: tuzluk **banka**: kavanoz, şişe, kutu (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **ayak**: çanak, kase, büyük bardak **idiş-ayak**: mutfak takımları **çilapçin**: tekne, leğen **çine-çeynek**: çay takımları **çine-çöçek**: mutfak takımları **çine-kaça**: mutfak takımları **çini-texse**: mutfak takımları **kaça**: mutfak takımı, kase, kutu, kap **kaça-kuça**: mutfak takımları **kazan-komuş**: mutfak takımı **maykaça**: yağ kutusu **kazan-ayak-kuşuk**: mutfak takımları **kentlik**: şekerlik **lazidan**: biberlik, biber kutusu (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Memluk Kıpçakçası *kavanoz* “kavanoz, fincan”, Osmanlı Türkçesi *kavanus* “genişçe kap” şekillerini belirleyerek Yunancadan alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

Räsänen, Karahanlı Türkçesi *täknä* “tekne, oluk”, Çağatay, Osmanlı, Kırım Türkçeleri *täknä*, Kuman Türkçesi *tegana*, Karaçay Türkçesi *tegene*, Kazak Türkçesi *tegänä* “büyük ahşap çanak”, Kazan Tatarcası *tigänä*, Çuvaşça *tagana* “oluk, tekne” sözcüklerini belirlemekte, Macarcaya *teknö* “tekne, çukur” olarak geçtiğini kaydetmektedir. (Räsänen, 1969) Sözcük aynı zamanda “küçük gemi; geminin omurgası, telli çalgıların oyuk bölümü” anlamları da taşımaktadır. Bu kelimelerin tamamında “oyuk, çukur” manası mevcuttur ama aynı zamanda bir “yuvarlaklık” da söz konusudur. Özmen, aynı anlam dairesi içinde yer alan *değirmen/tegirmen*, *tegirme*, *tegirmi*, *tegre*, *tegzin-*, *teksin-*, *teskin-*, *tegzinç*, *tegirmileyü* ve *teklir-* kelimelerinin, mevcut kaynaklarda rastlayamadığımız **tek-* “dön, dolaş, devret-” kökünden geldiğini ileri sürmektedir (Özmen, 1993). *tekne* sözcüğü de “dönmek, yuvarlanmak” anlamındaki **tek-* kökünden gelmektedir ve bu kelimelere eklenmelidir.

Koşay, bir milletin medeniyet seviyesine yalnız mutfak ve evindeki kap kacağa bakarak da hüküm vermenin mümkün olduğunu belirtmekte, kap kacağı yapıldıkları malzemeye göre şu şekilde tasnif etmektedir: pişmiş topraktan veya taştan, ağaçtan, maddened, meşinden, sepetten, katranla dondurulmuş bezden (Koşay & Ülkücan, 2011: 249).

Sele sözcüğünü Osmanlı ve Kırım Türkçelerinde *sälä* “sepet” tespit eden Räsänen, Osmanlı ve Kırım Türkçesi *säpät* “sepet”, Azerî Türkçesi *säbät* kelimesinin Sırpçaya *sepet*, Macarcaya *szepet* olarak geçtiğini ve Farsçadan *sapad* alıntı olduğunu öne sürmektedir (Räsänen, 1969).

5.12. Kaşık

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **kaşuk**: kaşık (EUTS, 1968) **kamıç**: kaşık (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **qaşuq**: kaşık “*quruq qaşuq ağızqa yaramās, qurug sōz qulāqqa yaqışmās; kuru kaşık ağza yaraşmaz, değersiz söz kulağa ulaşmaz Bu atasözü birine, ihtiyacı olan şeye sahip olan birini tercih etmesini öğütlemek için kullanılır*” **ol bālīq qaşuqladı**: o, balı kaşıkladı **qaşuqlug ayāq**: kaşıklı kâse **qaşuqluq müngüz**: kaşık yapılacak boynuz (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **kaşık**: kaşık [İML 169] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kaşık** / **kaşuk**: kaşık (DMLT, 2018) **kaşuk**: kaşık (KLS, 1992) **kaşuk** / **yamız**: kaşık (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **kurma**: ağac kaşık (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kaşuk** / **kaşık**: kaşık “*Pes, çīnī çanağı şudan çıkaralar, ol saḥk olunmuş miski içine bırağalar, altundan veyā aḳ birinçden düzülmiş kaşuğ-ıla karışduralar*” [131b-1] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **mil'aka**: Ar. tahta kaşık (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kaşık**: sulu veya bazı ufak taneli yiyecekleri ağza götürmeye yarayan saplı sofraya aracı; kaşık atmak veya çalmak; kaşık kadar; kaşık sallamak; kaşıkla verip kepçeyle gözünü çıkarmak **çorba kaşığı**: yemek yerken kullanılan tatlı kaşığından büyük kaşık **çay kaşığı**: kahve yaparken, ilaç içerken veya çaya toz şeker koyarken ölçek olarak kullanılan ve şekeri karıştırmaya yarayan küçük kaşık **tahta kaşık**: genellikle şimşir ağacından yapılan, yemek pişirirken, yerken veya halk oyunlarında kullanılan kaşık “*Boş zamanlarında tahta kaşık, kepçe yontar, geçimini bunları satarak sağlardı. – N. Araz*” **tatlı kaşığı**: tatlı yerken kullanılan çorba kaşığından küçük kaşık **kahve kaşığı**: kahve karıştırmak için yapılan ve kullanılan küçük kaşık (TDK, 2019) **cemiş**: kaşık **çamçı**: kaşık (DS III, 1968) **gaşucuh**: küçük kaşık (DS VI, 1972) **kançal**:

kaşık **karsuk**: kaşık **köcik**: kaşık (DS VIII, 1975) **nablak**: kaşık (DS IX, 1977) **semet**: kaşık “*Sofrada semet yok*” (DS X, 1978) **yabakaşık**: tahta kaşık (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **çılaba** / **şılaba**: kaşık **kalbak**: Moğ. kaşık **telenir kalbak**: alüminyum kaşık **kocuk**: kaşık **kolboş**: kaşık (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kaşık**: kaşık (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hazıh**: kaşık **samnah**: kaşık “*oolnın, ahsına üs-tört samnah suğ ağıshan; N. Domojakov; oğlanın ağızına üç dört kaşık su akıtmış*” **çay samnağı**: çay kaşığı “*samnahtan ahsına kaşa şuhça; V. Şulbayeva; kaşıkla ağızına bulamaç koyuyor*” (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **qalaq** / **qasıq**: kaşık (TKS, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kalak**: yontulmuş düz tahta parçası; kaşık **basta kalak**: bulamaç türü bir hamur işi yemeğini kartıştırmada kullanılan tahta kaşık taban **kalakçık**: kaşık **kaşık**: kaşık **karaçay kaşık**: tahta kaşık ağaçtan oyularak yapılan kaşık (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **çan**: kaşık **çapma**: oyma kazma çapma kaşık **kaşık**: kaşık **sır kaşık**: boyalı (sırlı) tahta kaşık **çapma kaşık**: evde yapılmış ağaç kaşık **kalay kaşık**: alüminyum kaşık **bal kaşık** / **çay kaşık**: çay kaşığı (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kaşık**: kaşık (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qoshiq**: kaşık, çorba kaşığı **kichkina (kichik) qoshiq**: tatlı kaşığı **choy qoshig'i** / **kichkina qoshiq**: çay kaşığı **taxta qoshiq**: tahta kaşık (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **nuoska** / **xamıyax**: kaşık (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **şabla** / **kajık**: kaşık (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **omaaş**: kaşık **şopulak**: kaşık **tos-karak**: dokuz çukurlu ağaç kaşık (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çemçe**: kaşık **nahar çemçesi**: yemek kaşığı **çay çemçesi**: çay kaşığı (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **koşuk**: kaşık **aş koşugi**: yemek kaşığı **bal koşugi**: çay kaşığı **koşuk**: kaşık (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Eski Uygur, Karahanlı, Kuman, Osmanlı, Memluk Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri *kaşuk* “kaşık”, Memluk Kıpçak, Osmanlı, Kazan ve Kırım Türkçeleri *kaşyk*, Karahanlı ve Kazak Türkçeleri *kasyk*, Teleütçe *kazyk*, Hakas Türkçesi *çazyx*, Çuvaşça *хузак/хозак* “kürek”, Tarançı Türkçesi *koşuk*, Teleütçe *kažyk*, Koybalca *kazyk* şekillerini

belirleyen Räsänen, Moğolca *qalbaya/qalbuğa* “kaşık” ile eşzamanlı olduğunu düşünmektedir (Räsänen, 1969).

5.13. Kazan / Tencere

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **işiç**: kazan, çömlek **isiç**: kazan **äşiç**: kazan **äsiç**: tencere, kazan **buқаç**: tencere (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **ęşiç**: tencere, güğüm “(atasözü) *ęşiç ayūr tüpüm altūn, qamıç ayūr men qanda men; tencere der dibim altın, kepçe der “ben neredeyim?” Bu atasözü kendisini çok iyi tanıyan birinin yanında gerçek olmayan şeyler söyleyerek böbürlenmiş kişiyi anlatmak için kullanılır.*” (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **taқан / қазған / қазан**: kazan büyük tencere [İML 169 NF 107/4, KE 95r/1, HŞ 4234, İML 169 NF 107/14, KE 148r/18] **аşaқ**: tencere, kazan [KE 228v/7] **қазан as-**: yemek pişirmek için ocağa kazan kurmak [NF 107/4] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **қазан**: kazan (DMLT, 2018) **казан**: kazan (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **казан**: aslında kazan ve tencere mânasına gelen bu söz aynı zamanda top mânasına da kullanılmaktadır “*zehri kalya üzerine seripse yahut kazana koysa idi, fena olurdu*” “*vâkı’a taşı uzak gitti, fakat top (kazan) parça-parça oldu*” (VBH, 1987) **esc**: tencere, kazan **ғазан / қазған**: kazan, büyük tencere (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **таңцара**: tencere (YTS, 1983) **казан**: büyük tencere, bakırdan yapılmış büyük tencere, dibi kazınır ve kepçeyle kullanılır büyük tencere, büyük açık (kapaksız) tencere, kazan [57B7] [110B5] (DK, 2006) **elbeşte**: tabakların kullandıkları büyük tekne, kulplu büyük kazan **hereni**: küçük kazan **қазған**: kazan **манцılık**: hereni de denilen büyük bakır kap (YTS, 1983) **таңцара / таңцара**: tencere “*alurlar yiñi beleh şuyından biñ dört yüz on iki dirhem, таңцарaya қоялар, қаянадurlar, көпүгін alurlar*” [136a-1] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **levîd**: Far. kazan, kap **mircel**: Ar. kazan **kâlûşe**: Far. tencere, çömlek **pâtîle**: Far. tencere (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **казан**: çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarayan büyük, derin kap “*Koca bir kazan patates kaynattık. – A. Gündüz*” **казан kaldırmak (veya devirmek)**: Yeniçeriler yemek pişirilen kazanı devirerek ayaklanmak

isyan etmek “*İkide birde kazan deviren yeniçerilerin dışında askerlikte talim ve terbiye esaslarına göre Avrupai bir nizam ile askerliğimizin ihdası pek hayırlı olmuştur. –A. Ş. Hisar*”; kazan kaynamayan yerde maymun oynamaz; (bir yer) kazan (biri) kazan; (Birinin) kazanı kapalı kaynamak **haranı**: büyük tencere **tencere**: Ar. içinde yemek pişirilen, kapaklı, genellikle metal kap; tencere dibin kara, seninki benden kara; tencere tava, herkeste bir hava; tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş; tencerede pişirip kapağında yemek; tenceresi kaynamak; tenceresi kaynarken, maymunu oynarken (TDK, 2019) **arani**: pekmez, bulgur kaynatmak için kullanılan kazan **arvana**: pekmez kaynatılan büyük tencere, kazan **aşkana** / **aşdamı**: kazan **aşurma** / **aşırtma** / **aşurtma**: büyük kazan **atencere**: ocağa konulmayan, yağ, tuz konulan kalaylı tencere (DS I, 1993) **balma**: küçük kazan **baruş** / **barguç** / **baroş** / **beroş** / **beruş**: küçük kazan **basma**: helva yoğrulan kazan **badiye** / **badiya** / **badiya** / **badya** / **batıya** / **bayda** / **bayde**: büyük bakır kap, çorba tası, ağzı dar dibi geniş yağ kabı, yemek kabı, büyük bakır tencere **bakraç**: kulplu tencere **beruş**: tencere (DS II, 1965) **cam** / **cem**: tencere **çencere** / **çencire** / **çençere** / **çençeri** / **çendire**: tencere **cugal** / **cug**: küçük çorba kazanı (DS III, 1968) **dişneniği**: küçük kazan **dığan** / **dağan** / **dıgan** / **dığdığ** / **dıhan** / **digan** / **diğan** / **dovan** / **duğan** / **duvan**: yağ tavası; tencere (DS IV, 1969) **elçek**: tencere; eleğin büyüğü **elbeşte**: kulplu büyük kazan **elice**: kazan **encik**: küçük kazan **esma**: büyük kazan (DS V, 1972) **güşene**: tencere **girge**: büyük kazan (DS VI, 1972) **halat**: küçük bakır tencere **harana** / **haram** / **harama** / **haran** / **haranı** / **haranlı** / **harannu** / **harantı** / **haravana** / **hareni** / **helvane** / **herami** / **herimi** / **hereli** / **heren** / **herene** / **hereni**: tencere, kazan **hemi**: tencere **horanı**: tencere **ilenger** / **ilgen**: geniş ve çukur tencere **hakıça**: küçük kazan **halgın** / **helkin** / **halkın**: küçük bakır kazan **halle**: pekmez kaynatılan büyük kazan **hille**: kenarları leğen kadar yüksek kazan (DS VII, 1974) **kayacak**: tencere **kelkik**: tencere **kangay**: kazan **küveli**: kulplu kazan (DS VIII, 1975) **tendil**: tencere **tinyan**: dibi dar, ağzı geniş tencere **savrak**: küçük kazan **sodan**: karavana (DS X, 1978) **ubuca**: küçük tencere **yedek**: kahve ocağında, su kaynatılan musluklu tencere; cezve; küçük kazan; testi ; ibrik; bakır çaydanlık; güğüm; büyük çay demliği; su konan kap kova **yuvaca**: ufak tencere **yual**: küçük tencere (DS XI, 1979) *Altay Türkçesinde* = **çaar**: büyük kazan **kazan**: kazan (ATS, 1999) *Gagauz Türkçesinde* = **çüven**: kazan, bakırdan su (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hazanah:** küçük kazan, tencere "*Timîr pes üstündegî hazanahtı pestîn ortızına tartıp çoohtanğan Marka / Demir soba üstündeki kazancığı sobanın ortasına çekip konuşmuş Marka. - İ. Kotyuşev*" **kündeyek:** dökme demir kazan **tahtay:** küçük kazan "*pır könek kîrcen tahtay hazan bir kova su alacak küçük kazan*" **algay:** tencere **çis algay:** bakır tencere **çılapçı:** tencere, bakır kap (HTS, 2005)

Karaçay-Malkar Türkçesinde = **kazan:** kazan, tencere **savut başı:** tencere kapağı **dugosuk:** büyük kazan (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **şögen:** bir çeşit tencere (TKS, 2007)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **garşak:** tencere **kasan / kazan:** kazan **çoyun:** kazan, tencere, tava (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qozon / qozoncha:** tencere **qozon / doshqozon:** kazan (TÖS, 2018)

(TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **östütüüle:** tencere **soluur / xoçuol / olguy:** kazan (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **algıy:** tencere, küçük kazan **kazan:** kazan, tencere (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **paş:** kazan, büyük tencere **tos-tanma:** büyük kazan, fıçı **çalgiyak:** tencere, tabak **çalgiy-paş:** tencere, tava **kara-paş:** tencere **sakpın:** tencere (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gazan:** kazan **çoyun gazan:** (dökme demir) kazan **gazanca:** küçük kazan **merver:** tencere **piti:** tencere (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **daş:** büyük kazan **ķaskan:** ağaçtan veya kamıştan yapılmış buhar kazanı; ağaçtan yapılmış buhar tenceresi **ķazan:** kazan **ķazançe:** tencere (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Arat, *kazgan* "büyük tencere" manalarını vermektedir (Arat, 1987: 617). Osmanlı ve Kırım Türkçesi *tânžärä* sözcüğünün, Bulgarcaya *tenžera* geçtiğini belirten Räsänen, kelimenin köken olarak Arapça *tanğara/tanğara* olduğunu kaydetmektedir. Räsänen'in **kāzγan < *kārγan* şeklinde ve Moğolca *qaru-m* "kazan" ile eşzamanlı olarak gösterdiği sözcüğün tespit ettiği şekilleri şunlardır: Türkmen Türkçesi *kāzan/gāzan* "kazan", Çağatay Türkçesi *kazγan* "kazan; askerî top", *kazan* "kazan", Kazan Tatarcası *kazan*, Çuvaşça *ķoran/ķuran* "kazan" (Räsänen, 1969).

5.14. Kepçe

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ķamiķ**: kepçe, kaşık “*yaglıķ kamiķ bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmiş tir*” (IB13) (IB, 2004) **ķomurmiş**: sulu şeyleri almaya mahsus kepçe **ķamiķ**: kepçe, kaşık (EUTS, 1968) **ķomurmiş**: sulu şeyleri almaya mahsus kepçe (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **ķömķe**: kepçe (Oguz lehçesi) **qamiķ**: kepçe **susgāq**: ufak miktarlarda suyu taşımaya yarayan bir nesne; kepçe (Qarluk, Qıfķāq ve bütün göķebe halkların lehçelerinde) (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **ķömķe** / **ķumķaķar** / **ķamiķ**: kepçe [İML 169 HŞ 4086, NF 28/17] **ķömķe ķat-**: (yemek) kepçe sokmak, kepçeyle karıştırmak [NF 28/17] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ķömiķ**: ķomķa, kepçe (KLS, 1992) **ķömķe**: kepçe, büyük kaşık (DMLT, 2018) **ķemķe** / **ķömķe** / **ķömķi** / **ķömiş** / **ķamuķ**: kepçe (KTS, 2007)

Çaĝatay Türkçesinde = **badķan**: büyük kaşık; milaka **ķemķe**: keķķe, ķemķak, susak, büyük aĝac kaşuk **ķumuş** / **ķumşuk**: büyük keķķe, keķķir, susak, büyük kaşık (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ķömķe** / **ķomķa**: kepçe (YTS, 1983) **keķķe**: *Far.* kepçe “*üzerine gereĝince şarp sirke kıoyalar, bir kerre ķömür odiyla gereĝince kıaynadalar, andan şońra keķķeyi oddan indüreler*” [28a-2] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **keķķe**: *Far.* kepçe (OTAL, 2006)

Çaĝdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ķömķe**: tahta kepçe, ķemķe **ķemķe**: ķömķe **bol keķķe**: servis sırasında yemeĝi bol bol daĝıtma **keķķe**: *Far.* sulu yiyecekleri karıştırmaya ve daĝıtmaya yarayan, uzun saplı, yuvarlak ve derince kaşık **mablak**: *Ar.* hamur, merhem, boya vb. şeyleri ezip karıştırmak için kullanılan ve bir ucu ele alınacak biçimde saplı, öbür ucu yassı olan alet; aşure kazanlarını karıştırmakta kullanılan, uzun saplı ve yayvan uçlu tahta kepçe (TDK, 2019) **ķümüş**: kepçe **ķalku**: kepçe **ķamķa** / **ķamķak**: aĝaçtan oyularak yapılmış büyük kaşık, kepçe **ķamuķ**: kepçe **ķömķe** / **ķemķe** / **ķomķa** / **ķömķe** / **ķemķek** / **ķömķe** / **ķemķe** / **ķoķa** / **ķomķu** / **ķomķa** / **ķomķe** / **ķomķu** / **ķömķek** / **ķömķü** / **ķömüş** / **ķönķe** / **ķumķa** / **ķümķe**: kepçe, büyük tahta kaşık (DS III, 1968) **daldız** / **daltız**: petekten bal almak için kullanılan demir kepçe, demir bıçak

delikız: büyük ağaç kaşık, kepçe (DS IV, 1969) **gerdel:** kepçe (DS VI, 1972) **hacca:** ağaç kepçe **halduç:** üzüm şirasına konulan, külü karıştırmakta kullanılan kepçe **hamur saphısı:** delikli kepçe (DS VII, 1974) **kanamaz:** kulplu, büyük bakır kepçe, tas **kengir:** kepçe (DS VIII, 1975) **saplı /saphıyak / sapli / saplu:** büyük kepçe **savurgu:** pekmez kaynatırken karıştırmaya yarayan delikli kepçe biçiminde sukabağı **şafşak:** büyük kepçe **toplu:** kısa saplı derin kepçe (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **çuuçak:** kepçe **momojok:** kepçe **çuçak:** çömçe, kepçe **çamiyak:** buğday için kullanılan akağaç kabuğundan yapılmış kepçe **susku:** kepçe, kurban sırasında kurban eti dağıtılan kepçe (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **kepçe:** kepçe (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **köpçek:** kepçe **hamıs:** kepçe “*pozınıh purnın hamıstağı sooh suğnah cayıp alabaş, kîrge hara-pora pol parğan holısnah çızmabas, anan îcezî turğis salğan süttîg ayahtı kör'ıp, stol kışfıne klrçe. A. Kuzugaşev*” **hıyğıs:** kepçe **hospah:** kepçe **kovşık:** kepçe **siles:** ağaç kepçe, kaşık “*ügre pulğacan üs azırlıg siles çorba karıştıracak üç çatallı kepçe*” **söö:** ağ örgülü kepçe, filtre **sushi:** kepçe, kürek, ‘çistek teercen sushi; yemiş derme küreği’ (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çolpu:** kepçe **sablı:** kepçe **agaç sablı:** tahta kepçe (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **ocav:** kepçe **şömiş:** kepçe, büyük kaşığa benzeyen nesne (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **çömüç / çömçe/ çömçek:** kepçe (KS, 1998)

Sahaca (Yakutça) = **xomuos / saçok / kuyuur:** kepçe (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **omaş:** kepçe **kazan omajı:** çömçe, kepçe **kuskuş:** çömçe, tahta kepçe **susku:** kürek, faras, kepçe, çömçe (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **hımış:** kepçe, çömçe **kalçak:** kepçe, çömçe **uskuuş:** kepçe (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **susak:** kepçe (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **saplik:** kepçe **çömüş:** kepçe **nogay:** kepçe **nogoy:** kepçe **çömüç:** kepçe (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *çamçak/çömçü/çümüç* “büyük bir kaşık”, *çymçak* “saplı tahta çanak; büyük tahta kaşık”, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri *çamçä*, Çağatay Türkçesi *çömüş*, Memluk Kıpçakçası *çömçe/çümçe*, Kuman Türkçesi *çomič*,

Orta Türkçe *çomça*, Kazan Tatarcası *çumyş* şekillerini ve kökeninin **çoj* olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca *kamıç* sözcüğünün Eski Uygur ve Osmanlı Türkçeleri *kamyč* “kaşık”, Memluk Kıpçakçası *kamuč* “kepçe”, Koybalca *kamys*, Soyonca *χmyš*, Hakas Türkçesi *χamys*, Yakutça *χamyjaχ* “büyük kaşık” anlamlarını tespit etmiştir. Memluk Kıpçakçası, Osmanlı Türkçesi ve Kırım Tatarcasında tespit ettiği *käpčä* “büyük bir kaşık” sözcüğünün ise Farsça kökenli *kapča* olduğunu ileri sürmektedir (Räsänen, 1969). *çömçe* “tahta kaşık, tahtadan oyulmuş kepçe” Doerfer Çağ. *çöm-* “dalmak, çimmek”; Räsänen *çoy* “dökme demir”; Anadoludaki *çömçe* her halde birçok ev eşyasının tesmiyeleri gibi İrandan alınmıştır. Far. *çumça*. Bunu Far. küçültme eki -çe de gösteriyor. Krş. *çomça* (Tietze, 2002: 467).

5.15. Kova / Bakraç

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **könek** / **köngək**: kova “*kaniğı ölmüş, köngeki tongmuş*” [57] (IB, 2004)

Karahanlı Türkçesinde = **susaq**: kova **qova**: kova (Oguz Lehçesi)

Harezm Türkçesinde = **delv** Ar. / **ķava**: kova, su kovası [NF 112/12, HŞ 1807, KE 71v/8] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şançık** / **şançuk** / **ķoğa**: kova (DMLT, 2018) **küvelek**: sütün sağıldığı kova **susak**: su kabı, kova **bakraç**: bakırdan yapma, üstünde kulplu bir şinik genişliğinde kap (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **celek**: kova, ağac küp, bal zarfı (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **badya**: bakır kova, bakraç yayvan toprak kap “*Seksen yerde badyalar kurulmuşıdı*” [20A4] [63A13] (DK, 2006) **bahrac**: bakraç **bakracük**: küçük bakraç **cingil**: küçük bakraç **külek** / **gülek** / **güvlek**: tahta kova **su serpecek**: süzgeçli kova **badya** / **batya**: ağzı geniş, yayvan kap, içine şarap konulan büyük kap **suşak** / **susak**: tahta kova, su kabı, maşrapa, çomça (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **miskat**: Ar. su kovası (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kova**: genellikle su ve sulu şeyler taşımaya, kuyudan veya denizden su çekmeye yarayan üstünden kulplu kap “*Suyu Pire Mahmut bir kovayla getirip kaptanın başından aşağı boşaltıyor. – Z. Selimoğlu*” **bakraç**: çoğunlukla

bakırdan yapılan küçük kova “*kuyu bakracı*” **helke**: Rum. bakırdan yapılan bakraç, kova “*Kalfalar, dükkân sahipleri, çıraklar, su dolu helkeleriyle dükkânlarından fırlıyor. – O. Kemal*” **külek**: bal, yağ, yoğurt vb. şeyler koymaya yarar tahta kova **sitil**: büyük bakraç, su kovası (TDK, 2019) **açma**: bakraç **aşırma** / **aşırma kazan** / **aşırtma**: kova, bakraç **aşınma**: su kovası (DS I, 1993) **bakır** / **bağraç** / **bahır** / **bahraç** / **bahrah** / **bakırca** / **bakireç** / **bakrak** / **bakreç** / **barhaç** / **barhıç** / **baric** / **barkaç** / **bokı** / **bokraç**: bakraç, kova, helke **bakırcık**: küçük bakraç **batman helkisi**: yağ, pekmez gibi şeyleri koymaya yarayan üstten kulplu büyük bakır, bakraç **bedire** / **bedre** / **bedro**: su kovası, bakraç **berdi**: kova (DS II, 1965) **cıngıl** / **cıgır** / **cıgırı** / **cinkil** / **çingil**: su veya süt taşınan kap, kova, bakraç **çanga** / **çanka**: kova, küçük bakraç **çingil** / **cingil** / **çitil**: küçük bakraç (DS III, 1968) **dıbelek**: bakırdan yapılmış bakraç (DS IV, 1969) **helke** / **halke** / **heke** / **hekke** / **heleke** / **helge** / **helgin** / **helike** / **helkek** / **helker** / **helki**: su, süt vb. şeyleri koymaya yarayan, çoğunlukla bakırdan yapılan, bakraçtan büyük bir çeşit kova **herke** / **helkek** / **herk** / **herkek**: bakraç, kova; su içilen küçük kap, maşrapa **haranı**: tek kulplu büyük bakraç **hılge**: bakraç **herene**: su taşınan bakır kap, helke (DS VII, 1974) **sitil** / **satıl** / **satır** / **setil** / **sıtıl**: kulplu su kabı, bakraç, kova; testi **tınkır**: küçük bakır kova **songurcuk**: bakraç **taktak**: küçük bakır bakraç (DS X, 1978) **vedre** / **vedire**: süt sağımında kullanılan tahta kova, külek **üylek**: bakır su kabı, helke (DS XI, 1979) **lenger**: kova (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **sabaş**: kova, bakraç **bortogo**: kova, tulum (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **vedre**: su kovası (ağaçtan) **yatık**: ağaçtan su kovası (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **bad'ya**: küçük kova **hoor**: küçük kova **könek**: kova **leyka**: süzgeçli kova (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **baqıraş**: bakraç **iyinağaç**: bakraç (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **paqır** / **mis chelak**: bakraç (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **pedre**: kova, bakraç (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **huun**: kova, bakraç **koçal**: kova, bakraç (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **bedre**: kova, bakraç **sırçalı bedre**: emaye bakraç (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **pakir**: kova, bakraç **suga**: ağaçtan yapılmış su kovası (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, **kobyā* sözcüğünün Moğolca *qobuga*, Kalmukça *χowā* sözcükleri ile eşzamanlı olduğunu belirterek gösterdiği bazı şekiller ve anlamları

şunlardır: Memluk Kıpçakçası *koba* “oyuk, çukur”, Karahanlı Türkçesi *kowa* “kova”, Osmanlı Türkçesi *kova* “kap, kova”, Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri *koya*, Teleütçe *koyo*, Kırım Tatarcası *kopka*, Çağatay, Kazak ve Karakalpak Türkçeleri *kauya*, Kırgız Türkçesi *kō* “yalak” (Räsänen, 1969).

badya/batya “ağzı geniş büyük bakır kab” < Far. *bādiya* (Tietze, 2002: 183).

bakraç “ekseriya bakırdan yapılan küçük kova” < *bakır*+*aç* (alet isimleri yapan ek) (Tietze, 2002: 192).

5.16. Küp / Fıçı

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **küp**: küp, kap (EUTS, 1968) **küp / fıçı**: küp (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **küp**: küp **butıq**: atın ayak derisi çıkarılarak yapılan, kımız ya da benzeri şeyleri saklamaya yarayan tulum **qāp**: tulum, şarap tulumu **qasuqlug / qasuq**: su tulumuna benzeyen, at derisinden yapılmış, içine süt ya da kımız konan nesne **qorluq**: içine kımız konan tulum **tīm**: ağzına kadar şarapla dolu olan şarap tulumu **kendük**: un ya da benzer şeyler konan fıçı benzeri toprak kap (Kençek lehçesi) (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **küb** / **küp**: küp [HŞ 3608, NF 149/1, KE 171r/19, İML 162] **fūṭa**: Ar. fıçı [NF 429/17] **tulum** / **tulup**: tulum, yiyecek ve içeceğin korunması için konulan kap [KE 240v/1, ME 62/8] [NF 62/8] **yalıq**: şarap tulumu [İML 161] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **legün**: fıçı **senek**: küp, damacana (DMLT, 2018) **senek**: küp, damacana **çapçacık**: fıçıcık (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **humra**: küçük küp, şarap küpü “Ağzı büyük humralar ortalığa salınmıştı” [63A13] **küvlek**: külek, küflek, güylek, ağaçtan yapılan yarım fıçı biçiminde su kovası, süt içilen kap, kulplu testi “Elin yüzün yumadan dokuz bazlamaç ilen bir küvlek yoğurt gözler” [5B13] (DK, 2006) **küp kuzusu**: küçük küp **küpecik / küpçük / küpecük**: kavanoz, ufak küp **civcür**: küçük tulum **digcür / digcür**: küçük tulum, tulumcuk (YTS, 1983) **küp**: küp “*turunç ekşisinüñ şuyıyla talduralar ve ol bardağı sirke küpinüñ içinde aşalar ve ol küpi on dört gün yaş tersde göme koyalar*” [26a-6] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **kûb**: Ar. küp **hum**: Far. küp **hum-i mey**: şarap küpü **hum-çe**: Far. küçük küp **pây-i hum-i mey**: şarap küpünün ayağı, dibi **kırba**: Ar. evvelce sakaların kullandığı, ince köseleden veya deriden yapılmış su kabı, saka **meşk**: Far. tulumdan yapılmış su kabı, saka kırbaşı **meşk-çe**: Far. küçük su kabı, küçük su tulumu **sika'**: Ar. kırba, sakaların içine su koydukları köseleden yapılmış kab (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **küp**: su, pekmez, yağ vb. sıvıları veya un, buğday gibi tahılları saklamaya yarayan, geniş karınlı, dibi dar toprak kap “*Ahırda kırık bir küpün içine, samanlarla çuvalların altına saklamış, gitti, getirdi .- H.Taner*”; küp gibi; küplere binmek; küpünü (veya küplerini) doldurmak **fiçî**: Rum. bir araya getirilerek çemberlerle tutturulmuş ensiz tahtalardan yapılan, yuvarlak, karnı şişkin ve altı üstü düz kap “*Su, kocaman fiçılara doldurulup arabalarla Beykoz'a getirilir. - S. Birsnel*” **şarap fiçısı**: şarabın dinlenmeye bırakıldığı büyük tahta fiçî **yağ küpü**: yağ tulumu (TDK, 2019) **barmel (barmil)**: büyük fiçî, varil **batlak**: büyük şarap fiçısı **bıdın / bıcır**: büyük fiçî **bicir**: küçük fiçî **boşka**: fiçî **bölüm**: fiçî **bitek**: pekmez konulan küçük küp (DS II, 1965) **çekicek**: bir testi büyüklüğünde pekmez küpü **çikkır**: ağaç gövdesinden oyulmuş su fiçısı (DS III, 1968) **dağar / dagarr / dager / dağarcık / dahar**: topraktan yapılmış, ağzı geniş, dibi dar, içine su, pekmez, ayran, süt konulan bir çeşit küp **dar / dâr**: küp **dergi**: küçük pekmez, turşu küpü **dilavî**: on-onbeş litre su alabilen küçük küp **dabanca**: etrafı hasırla örtülü cam fiçî (DS IV, 1969) **garaz**: büyük küp **gelder**: süt, yağ, turşu vb. şeyler konulan tahta kap, fiçî (DS VI, 1972) **havar**: büyük su küpü **hevik**: küçük küp **hınaça**: küçük küp (DS VII, 1974)

kadele: küçük küp **kübeç**: küçük turşu ve yoğurt küpü **küpecik / küpecük / küpeç / küpüç**: küçük küp, çömlek, kazan; küçük testi **kadı**: büyük fiçî (DS VIII, 1975) **savut**: turşu küpü **serik / serek**: küp ağzına kapatılan deri parçası **tağar / taar / tagar / tahar / tar / tarif / teğar / teğer**: ağzı geniş, büyük toprak küp; topraktan yapılmış kavanoz, çömlek; toprak mangal **şapşal**: ağzı geniş fiçî **topaç**: yoğurt çalkalamakta kullanılan üstten kulplu toprak küp (DS X, 1978) **üzzük**: küçük küp **yangı**: yağ, pekmez, su vb. koymakta kullanılan küp (DS XI, 1979) **küpe**: geniş gövdeli toprak kap, bir çeşit küp (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **küp**: süt için uzun silindirik şeklindeki kap, küp ağaçtan fiçî (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **bota**: küçük ağaç fıçısı **lin**: şarap fıçısı **ünük**: küçük fıçı, tekne (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **boçka**: fıçı **idizek**: küçük fıçı, varil (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cikkır**: fıçı **çapçak**: fıçı, varil **küştel**: fıçı (KMTS, 2000)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **haba**: küp (KBLS, 1990)

Kırgız Türkçesinde = **çapçak**: fıçı; yoğurt, kifer ekşitmek vs. için kullanılan ağaç kova (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **bochka**: fıçı **suv idishi** / **shisha bidon**: damacana (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **bocka**: fıçı **ağaç bocka**: ahşap fıçı **çelek**: fıçı, kutu **tüññür**: bidon, fıçı (TTS, 1995)

Değerlendirme: *Küp* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesi *küp* “varil, fıçı”, Karahanlı Türkçesi *küp* “testi, sürahi”, Osmanlı Türkçesi *küp* “yüzeyi pürüzsüz toprak testi, kap; çok büyük kulplu fıçı”, Kırım Tatarcası *küp* “testi, toprak çömlek” şekillerini belirleyen Räsänen, Farsçadan *kūb* alıntı olduğunu, Menges’in kelimeyi Ural-Altay, Mezopotamya, Akdeniz kültürlerinin ortak kelimesi *kuppa*, *kappu*, *quppu* olarak değerlendirdiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

5.17. Ocak / Fırın

Tarihî Lehçelerde:

Köktürk Türkçesinde = **oçuk**: ocak “*yagımız tegre oçuk teg erti, biz isig ertimiz*” [OA/TUN1-G1] (Ergin, 1989)

Eski Uygur Türkçesinde = **oçaq** / **oçık** / **oçuq**: ocak, ateş ocağı **mngal**: mangal (EUTS, 1968) **oçuq** / **oçık** / **oçaq**: ocak (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **oçaq**: ocak **ew oçaqlandı**: eve ocak yapıldı **oçaqlıq ew**: bir ocağa sahip olan **ev oçaqlıq yêr**: ocak yeri **oçaqlıq titig**: ocak yapımında kullanılacak her türlü kil köçürme **oçaq**: taşınabilir fırın ya da ocak **ewren**: demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını **örgüç**: sacayağı (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **tamdır** / **tandür**: Ar. tandır ekmek ocağı [İML 163, NF 29/10, HŞ 1509] **tamdır başı**: tandır örtüsü [İML 163] **öçek**: ocak NF 325/15 **mangal**: mangal

[HŞ 1044] **katıg**: ateşte yemek pişirilen nesne [KE 14r/16] **kazğan asıl-**: ocak kurulmak, yemek pişirilmek [NF 125/9] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **peç**: Rus. fırın **bohorik**: Ar. Far. ocak, şömine **kösöv**: ocak demiri **oçak**: ocak (KLS, 1992) **peç**: fırın (KTS, 2007) **oçak**: fırın, ocak (DMLT, 2018) **tenûr**: Ar. *tennûr* fırın (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **mangal**: < Ar. (*manğal*) mangal (RŞR, 2014) **çatı**: üç ayak, sacayak **dağan**: üç ayak, sac ayak (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ocak**: ocak, ateş yeri, bacalı ateş yeri, ateş için kazılmış yer; aile, soy, hane, sülale “*Devletsüz oğlu kopsa ocağınıñ kürüdür*” [4A1] [5B10] [6A5] [6B3] [6B12] [24A10] [30B1] [114B2] [115A12] [115A13] (DK, 2006) **ocağ**: ocak **ocağa urmak**: ateşe vermek **ocağına şu kırmak** / **ocağına şu şalmak**: ocağını söndürmek (YTS, 1983) **sakaç**: üzerinde ekmek pişirilen yuvarlak sac, ince demir tabla “*Kara sakaç altında gömeçden ne var?*” [54B7] (DK, 2006) **köfte demiri**: ızgara **çatalca**: bazlama pişirmek için kullanılan bir çeşit sacayağı (YTS, 1983) **âteş-dân**: Far. ocak, mangal “*gördüm, sulţan kıtında altundan bir âteş-dân kırmışlar-ıdı / muraşşa‘ ve ol*” [43b-1] **sacayak**: sacayak “*taşdan bir tancarayı, şu-y-ıla tıduralar, sacayak üzerine kıoyalar ve alalar bir çinî çanağı*” [131a-7/8] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **tennûr**: Ar. fırın, tandır “*Ateş yansun tamâm kızsun o tennûr Divârı kerpici olsun tamâm nûr*” [1704] (KK, 2007) **tennûr**: Ar. fırın; tandır; etüv **şâhûr**: Far. ekmek fırını, ekmek tandırı **âteş-dâm** / **ateş-dân**: Far. ateşlik, ocak, mangal **âtime**: ateş yakılan ocak, mangal **berîcen** / **berîzen**: Far. içinde ekmek pişirilen ocak, fırın **kânûn**: Ar. ateş ocağı, soba, mangal, bir şeyin tutuşup yandığı yer **mevkîd**: Ar. ateş ocağı **ocak**: ocak **sâûr**: Ar. ocak, fırın (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **fırın**: içinde genellikle odun yanan, her yanda aynı derecede ısı oluşturarak ekmek, pasta vb. pişirmeye yarayan, tavanı tonoz biçiminde, önünde tek açıklık bulunan ocak “*pastacı fırını*”; bu ocakta pişirilmiş; elektrik, tüp gaz ve doğal gazla çalışan, yiyecekleri pişirmeye veya ısıtmaya yarayan alet “*elektrik fırını*”; ... fırın ekmek yemesi lazım; fırın gibi **elektrik fırını**: elektrik enerjisiyle çalışan mutfak aleti **hava gazı fırını**: hava gazı ile çalışan fırın **fırınlamak**: fırında pişirmek; fırında kurutmak **mikrodalga fırın**: elektromanyetik dalga ile yiyecekleri kısa sürede pişiren veya ısıtan fırın **pide fırını**: özellikle pide pişirip satan fırın **simit fırını**: simit pişirip

satan fırın, simitçi fırını **taş fırın:** kara fırın **kara fırın:** içinde odun yakılmak suretiyle ekmek pişirilen, yüksek ateşe dayanıklı tuğlalardan yapılmış ve pişirme süresi modern fırınlardan daha uzun olan fırın, taş fırın **ekmek tahtası:** ekmeklik hamurun fırına sürülmek üzerine konulduğu uzun tahta **tandır:** Ar. yere çukur kazılarak yapılan bir fırın türü **kazgıç:** tandırdan ekmeği çıkarmaya yarayan bir araç **set üstü ocak:** alt bölümünde fırın yerine bulaşık veya çamaşır makinesi gibi beyaz eşya bulunan ocak **maltız:** çoğunlukla yemek pişirmekte kullanılan, içinde ızgarası bulunan, ayaklı ve taşınır ocak “Bahçenin bir köşesinde akşam için maltıza kömür yerleştiren aşçı, ellerini önündeki önlüğe silerek kapıda göründü. – N.Cumalı” **mangal:** Ar. ısınmaya, bir şey pişirmeye yarayan, sac, bakır veya pirinçten, türlü biçimlerde üstü açık ayaklı ocak, korluk “Masanın solunda küçük bir sac mangal yaz kış sürekli olarak yanardı. – S. Birsal”; mangal gibi yüreği olmak **ocak:** ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer “Üç balıkçı güneş batarken kumların üzerine iki taştan bir ocak yaptılar ve ateş yaktılar. - Halikarnas Balıkcısı”; ısı vererek üzerine veya içine konulan maddeleri ısıtan, pişiren, kaynatan, eriten araç veya alet “Anlaşılan çamaşırcı giderken ocağı tam söndürmemiş olacak. – H.Taner”; kahvelerde, kuruluşlarda çay, kahve vb.nin yapıldığı yer; ocağı batmak; ocağı kör olmak; ocağı sönmek; ocağı tütme; ocağı kör kalmak; ocağına düşmek; ocağına incir veya darı dikmek veya ekmek; ocağını yeşertmek **ocak kaşı:** ocağın içinde üstüne kazan, tencere oturtmaya yarayan yer **pişirgeç:** ocakta börek pişirmeye yarayan alet **sac:** yassı demir çelik ürünü; bu nesneden yapılmış, üzerinde yufka yapılan dışbükey pişirme aracı “Esmer, sacda pişirilmiş bir somun ekmeği, eliyle parçalayıp sofradakilerin önüne dağıttı. – N. Cumalı” **sacayağı:** üzerine tencere, tava vb. koymaya yarayan, ateş üzerine oturtulan, üç ayaklı çember veya üçgen biçiminde demir destek, sacayak **gril:** Fr. ızgara **ızgara:** Rum. et, balık, köfte vb. yiyecekleri pişirmekte kullanılan araç, gril “Izgaranın sokağa verilen bacasından, kızardıkça yağları eriyen köftelerin kokusu vuruyordu dışarıya. – N. Cumalı” **barbekü:** Fr. ızgara et pişirmekte kullanılan, genellikle balkonlarda duvar içerisine gömülmüş ocak (TDK, 2019) **ateşlik / ataşlık:** fırınlı mutfak sobası **apışdı / apıştı:** sacayak (DS I, 1993) **biriyan:** kebab yapmaya yarayan tandır **bastıbacak:** sacayak (DS II, 1965) **caz:** yufka pişirmeye yarayan sac **çatayak:** sacayak (DS III, 1968) **düven / dügen / düğen / düyen:** fırın **dibli:** seyyar tandır **dıngal:** mangal **dörtkışlı:** dört ayaklı mangal **dıngır:** ekmek pişirilen sac **dibleki:** topraktan yapılmış, ekmek

pişirmeye yarayan saç (DS IV, 1969) **elinkörü:** büyük ocaklarda kullanılan bir çeşit sacayağı **erenkoca:** yemek pişirmek ve çamaşır yıkamak için kullanılan büyük ocak **epmek tandırı:** üzerine büyük ve yuvarlak saç konularak yufka ekmeği pişirilen geniş ve derin ocak (DS V, 1972) **hakuta:** taş, tuğla ya da çamurdan yapılmış ocak, maltız **hasıl:** ocak **tandırhoran:** fırın **hurun:** fırın **hecirget / hacirget / haçırdek / haçirget / haçırkat / haçırdek / hatircek / haticek / hatircek / heçirdek / hedirgeç / heldirgeç / helgirdeç / hetircek:** tandır üzerine tencere koymaya yarayan, çeşitli biçimde olan demir ızgara (DS VII, 1974) **kuraş:** ocak **kümbet / kümbe:** ocak **kötürge / köroğlu / kötürüm / köt:** yufka ekmeği pişirilen saçların altına konulan üç ayaklı demir, saçayak **küvüstür:** saçayağı **kursuk:** tandır **küre:** çamurdan yapılmış, taşınabilen yemek ocağı; ateş körüğü (DS VIII, 1975) **nacak:** ocak (DS IX, 1977) **tenek:** ocak **tinar:** dışı teneke, içi çamurdan yapılmış ızgaralı ocak **tüfe:** ocak başı; topraktan yapılmış bir çeşit ocak **taar / tağar:** küçük tandır **saca:** sacayak **sacayak / sâcâk / saceş / sacıcak / sacırak / sacıyak / saçak / sağacak / sayıcak:** sacayak **sel:** üstünde ekmeği pişirilen sac **siyacık:** sacayağı **sağaca:** ekmeği pişirilen saç **sahar:** mangal **şavaye / şava:** ızgara **tufak:** maltız “Yemeği tufakta pişiriyorum” (DS X, 1978) **yarlağan / yarlığan:** taştan, tuğladan, kerpiçten yapılan ocak, maltız; pişmiş yemeğin, sıcaklığını koruması için tencereyle konulduğu yer **ülünkörü:** eskiden ocaklara konulan demir ızgara, sacayak **yalçe:** ocak üstündeki raf **yapılık:** ekmeği, yemek pişirilen ocak **yaşmak:** ocak üstünde, toprak ya da tahtadan yapılmış sergen **uçayak:** sacayağı (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **peçke:** Rus. fırın, soba **oçok:** sacayak, ocak **cer oçok:** toprağın içine gömülü ocak **oduru:** ateş yakılan yer, ocak **askış-:** yiyecek pişirmek için kazanın asıldığı sopa; sac ayağı; ocak (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **ateşlik:** ocak **kotlon:** küçük soba, maltız, mutfak ocağı, fırın **fırın:** fırın **fırın aazı:** fırın ağzı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hahtıh:** sacayağı **aatıs:** uzun peynir kurutma ızgarası **ib üstüne salçan aatıs:** ev üstüne konan peynir kurutma ızgarası **sığ:** peynir sıkma ızgarası **pîçîrö hurğatçah sığlar:** peynir kurutma ızgarası **sii:** peynir sıkıştırmak için ızgara **pızılâh pasçan sii:** peynir sıkıştırma ızgarası (HTS, 2005) **oçih:** sacayağı [2403] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **ot orun:** ocak **hagi:** tahıl kurutmak için taştan yapılmış ocak **ıhtav:** değirmene gidecek hububatı kurutmak için ocak **duhavay:** fırın (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **mosı**: uzunluğu metreye yakın demir veya ağacın üç tanesinin başı birleştirildikten sonra, çaydanlık veya yemek pişirilen ocak **navbayhana**: fırın, ekmek pişirilen yer (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **dandır**: Far. tandır, pideler, börekler pişirmeye mahsus fırın **tandır**: Ar. çörek ve börek pişirmek için soba, fırın **oçok**: (karş. kolomto) evdeki ocak (taşınmaz meskende) **cer oçok**: toprağı kazmak suretiyle yapılan ocak **pilita**: Rus. dökme mutfak ocağı **sandal**: mangal **mocu**: çaydanlığı kaynatmak için sacayak (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **otbaş**: ocak **koruk**: ocak, fırın (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tandır** / **duxovka**: fırın **duxovkada pishirmoq**: fırınlamak **o'choq**: ocak **o'choqboshi**: ocakbaşı **o'choqli**: ocaklı **o'choqsiz**: ocaksız **gazo'choq** / **gazplita**: gaz ocağı **yassi temir tova**: sac **uchoyoq** / **taglik**: sacayağı **manqal**: mangal **pishirgich**: pişirgeç **tandır**: tandır **manqal temiri**: ızgara demiri **manqalli**: ızgaralı **manqalsiz**: ızgarasız (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ohox/bekeerine**: fırın **ohox**: ocak **ihhaarılammit**: ızgara (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **pekarnya**: (ekmek yapılan) fırın **ojuk**: sacayağı **tagan**: sacayağı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **ocak**: ocak, yemek pişirmek için kurulan ateş yakma yeri **öyüñ** **ocagında ot parlap yanyardı**: evin ocağında ateş parlayıp yanıyordu **maññal**: mangal **grelka**: tandır **plita**: ocak, fırın **elektrik plitası**: elektrik ocağı **pekarnya**: ekmek pişirilen küçük fırın **tamdır**: tandır **kerogaz**: gaz ocağı **saç**: sac (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **oçak**: ocak **linze**: kerpiçten yapılmış küçük ocak **kömuç**: kazan mangal (YUTS, 1995)

Değerlendirme: “İdil boyu Türklerinde od ve ocak ruhu vardır. Buna tapınılır ve atalar kültüyle ilgili olarak ‘od anası’ ve ‘od atasından’ söz edilir. Ateşe su ya da çöp dökülmemesi, ateşin aniden karıştırılmaması, av hayvanlarının tüy tutamlarının ateşe düşürülmemesi onun rahatsız olmaması için öngörülen yasaklardandır. Ateş (ocak) yuvanın ve oradaki hayatın sürekliliğinin simgesidir. Od-tegin, yani ocağın prensi unvanı Türklerde küçük oğullar için kullanılırdı. Baba ocağının, yani eski ateşin sahibi küçük oğul idi.” (Çoruhlu, 2002: 51).

“Mutfak ve ocak birbirinden ayrılmayan bir ikilidir. Mutfakta bir tencerenin kaynaması bir aile birliğinin varlığını gösterir. Evinde tencere kaynamayan, yemek pişmeyen “aile” mutsuz bir ailedir. Bunun fakirlikle de ilgisi olmayabilir. Ocağının bacası tüten ev mutlu evdir. Onun için de bedduaların en kötüsü “ocağı sönesice, ocağı batasica, ocağına incir ağacı dikilesice” gibi dualardır. Mutfak, dolayısıyla sofraya, aileyi biraraya getiren bir unsurdur. Türk aile tipinde, aile fertlerinin sofrada birarada yemek yemesine özen gösterilir.” (Kut, 2002: 216).

Ocak sözcüğü Türk askerî terimlerinde önemli bir yer tutmakta, kurumları ve unvanları nitelendirmekte kullanılmaktadır. Pakalın’ın tespit ettiği terimler şunlardır: *ocak*, *ocak ağası*, *ocak erkânı*, *ocak başçavuşu*, *ocakbaşı*, *ocak bazirgânı*, *ocak beytûlmalcisi*, *ocak bölük başılan*, *ocak hasekisi*, *ocak-ı Bektaşyan*, *Yeniçeri ocağı*, *ocak ihtiyarları*, *ocak imamı*, *ocak kapı kethüdası*, *ocak kâtibi*, *ocaklı*, *ocaklık*, *ocak muhzırı ağa*, *ocak talimhanesi*, *ocak tatarları*. (Pakalın, 1983: 711-714).

Ateş yanan yer manasındaki kelime zamanla anlam genişlemesine uğrayarak, “ev, aile, soy” gibi insanın en önemli varlıklarını niteleyen anlamlar da kazanmıştır. Räsänen, ilk şeklini **ōč-ak* olarak düşündüğü kelimenin kökünü *ōt* “ateş” olarak göstermekte, Bulgarcaya *ožak*, Rusçaya *очаг* olarak geçtiğini belirtmektedir. Räsänen, Osmanlı Türkçesi *mangal* “mangal”, Türkmen, Kırım, Azerî Türkçeleri *maṅgal* şekillerini belirterek, sözcüğün Rusçaya *мангал* olarak geçtiğini Yunancadan *μαγγάλι* alıntı olduğunu ve Farsça-Arapça *manqal* kelimesi ile karşılaştırılması gerektiğini ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *furun/fyryn* “fırın, soba” sözcüğünün Türkçeden Bulgarcaya *furun* şeklinde geçtiğini belirten Räsänen, kelimenin kökeninin Latince *furnus* olduğunu ve Yunancaya *φούρνος* şeklinde geçtiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Türkçeden yabancı dillere geçen şekilleri şunlardır: Far. *ocaklık* “ocak yeri, ocak” Ar. *ôcākāt*, *ucākāt*, *vucākāt* “ocaklar”, ibin *ivcāğ* “cömert, iyilik yapan kimse”, *vaḥakhāzi* ‘l-*ôcāğ* “yemin sözü, bu müessesinin hakkı için”, Erm. *ocakci* “baca temizleyicisi”, Mac. *ogsák aga*, *ocsák aga* “ocak ağası”, Rom. *ogiac-aga* “ocak ağası”, Bul. *ocakliya* “ocağı olan oda”, *ocaklık* “ocak, ocaklık; soyluluk”, *ocak-çerşey* “ocak çırası”, *ocakçıya* “ocakçı; küçük ocak”, Sırp. *odžaklija* “içinde ocağı, şöminesi olan oda”, *odžaković*, *odžakzada*, *odokzada* “ocaklı, iyi bir aileden gelen kimse.” Arn. *oxhakfshirës* “baca

temizleyicisi”; *oxhakzade* “zengin evinden geçinen, sığıntı”; Yun. *apó, cáki* “ocaklı; soylu, asil”; *apán tun çák* “baba ocağı”; *ocaklís* “ocaklı” (Karaağaç, 2008).

Sevortyan *ocak* kelimesinin etimolojisini “o:t ~ ot ~ ut, o:tçak / o:tçık ~ otçak / o:ççak / o:ççık ~ oççak / oççık > o:çak ~ oçak” şeklinde yapmıştır. “Yanmak” anlamındaki “*o:t- / *ot-” fiil kökü üzerine gelen “-çak/-ğak/-çağ” fiilden isim yapma eki ile “otçak” gövdesini inşa etmiştir. Zaman içerisinde orta hecedeki “t” harfinin düşmesi ile “oçak/ocak” kelimesi ortaya çıkmıştır (Temel, 2015: 301-317).

barbekü “açık havada ızgara ziyafeti” < İng. *barbecue* < Am. İsp. *barbacoa* (Tietze, 2002: 205).

ızgara “ocak üzerine konan demir parmaklık” < Yun. *σκαρά* skára (Tietze, 2009: 354).

TDK sözlüğüne göre kökeni Arapça *tennūr* olan sözcük, Farsçada *tannūr* şeklinde ve Arapçadan alıntı olarak gösterilmektedir. (Steingass, 2005)

Räsänen sözcüğün dolaşımını şu şekilde göstermektedir: Akadça *tinūru* “fırın” > Aramice *tannūrā* > Arapça *tannūr* > Türkçe *tandır* > Romance *tandur* (Räsänen, 1969) Ögel, *tandır* sözcüğünün etimolojisi için şu görüşleri ileri sürmektedir: *Türkçedeki tandır sözünün genel olarak, Farsça tenūr, tenûre sözlerinden geldiği kabul edilir. Farsça bu söz Arapçaya şedde ile tennūr şeklinde geçmiştir. İbni Mühenna Sözlüğüne göre, Türkçe tamdır sözü, “tandır” ve “ekmek ocağı” anlamına gelirdi. Selçuk çağının başlangıcında tamdurmak, tamturmak fiil kökleri de “yaktırmak” karşılığı olarak kullanılıyorlardı. Tamdu, tamduk sözlerine gelince bunlar, “kuvvetli” ve “alevli ateş” manalarına geliyorlardı. Cehennem anlamına gelen tamu sözünü de unutmayalım. Kanaatimize göre Anadolu’daki “tandır” sözü, Farsçadan değil; eski Türkçe “tamdır” sözünden geliyordu.* (Ögel, 2000: 45-47) Ögel’in “yanmak” kavram alanında ele alarak yaptığı etimolojik açıklama akla yatkındır.

5.18. Rende

Tarihî Lehçelerde:

Harezm Türkçesinde = **yonguç**: rende [İML 160] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kavuş**: rende (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **irende**: rende (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **rende**: Far. rende) **rendîde**: Far. rendelenmiş (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **rende:** Far. üzerinde küçük delik ve kesici çıkıntıları bulunan, peynir, soğan, havuç vb.ni ufak parçalara ayırmak için kullanılan mutfak aleti; bu aletle ufak parçalara ayrılmış şey “*peynir rendesi; sabun rendesi*” (TDK, 2019) **erende:** rende (DS V, 1972) **hüşküre / hüşgüre:** rende **ilendere:** soğan rendesi **irendire:** kabak vb. sebzeleri ince parçalara ayırmaya yarayan araç (DS VII, 1974) **kargin:** bir çeşit büyük rende **kazıycak / kazağ / kazığ / kazla:** rende (DS VIII, 1975) **sürtek:** rende **tüsküre:** rende **tüskürele-:** rendelemek (DS X, 1978) **tüsgüne:** rende (DS XII, 1982)
Altay Türkçesinde = **coonoş:** rende **conooçı:** rendelemek için kullanılan alet **törkö:** rende (ATS, 1999)

Çuvaşça = **савă sava:** rende, kazıyıcı, sıyırıcı **хăрчăк hwrçwk / хыркăч hırkwç:** rende (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **rende:** rende **şpunt:** rende (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **naspah:** rende, kozalak ayıklama döveci **torım saylacan naspah:** kozalak ayıklama döveci **rubanok:** rende (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kırğıç:** kaşağı, rende **orta sürme:** rende **sürme:** rende **kırgan sürme:** rende (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **sürgü:** rende (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **randa:** rende **randala-:** rendelemek (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **usturuus:** rende (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **kırğış:** mutfak rendesi, kazağı, kazıma, sıyırma aleti (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **haarılga:** plânya, uzun rende (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **rende:** rende “*indi daş yonulmaganıñ sesine ağaç ussalarınıñ rendeleriniñ sesi goşulyardı: şimdi taş yontulmasının sesine, ağaç ustalarının rendelerinin sesi karışyordı*” **rende-:** rendelemek **yonguç:** rende **gırgıç:** rende (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **rende:** rende **kirga:** rende, mutfak rendesi (YUTS, 1995)

5.19. Sofra / Masa

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **şirä:** < Moğ. (şirege) masa (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **tergi**: kurulu sofa “*tılın tergike tegir; nazik konuşan kimse kurulu sofraya ulaşır*” **kēnç liyü**: hakanların şölenleri ya da bayramlarda kurulan, herkesin gönlünce, yağmalarcasına yemek yediği bir sofa; bu sofa minare gibi uzar gider, neredeyse otuz arşındır (DLT, 2005) **liv**: tepsi, sofa (KB, 2006) **tirki**: sofa “*liv aş tirki kirse körü ıdşa köz Yarağısıznı körse anı tıdşa öz*” [2549] [2551] [2824] [2861] [2878] [4602] [4645] [5338] [5341] [5343] (KB, 2006) **yasgāç**: hamur tahtası (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **aş bër-**: sofa kurmak, misafirlere ziyafet vermek [KE 69r/18] **aş ét-**: yemek yapmak, sofa kurmak, misafirlere ziyafet vermek [NF 422/10, KE 47r/19] **aş sal-**: sofa kurmak, ziyafet vermek [HŞ 1126] **aş tök-**: sofa kurmak, misafirlere ziyafet vermek [MM 232/3] **aşlıg tirgi**: sofa [HKT 122a/1] **hān**: *Far.* sofa [HŞ 1794, MN (2) 7/61] **hān қоd**: ziyafet vermek, sofa kurmak [HŞ 1126] **hān sal-**: ziyafet vermek, yemek vermek [HŞ 1125] **hān ur-**: ziyafet vermek, sofa kurmak [HŞ 1750] **hān yay-**: ziyafet vermek, yemek vermek [HŞ 2934] **nat'**: *Ar.* yemek sofrası [HŞ 1424] **şofra / sofra / sufra / şufrā**: *Ar.* sofa, yemek [KE 143v/14, MM 296/2, KE 174r/3, NF 156/7, KE 174r/3 NF 429/15] **sufra koy-**: sofa açmak, yemek vermek, doyurmak [NF 328/13] **sufra yay-**: sofa açmak, yemek vermek, doyurmak [NF 33/14] **tirgi / tirki / tirki tabağ**: yemek masası, sofa [HKT 122a/1 NF 289/1, KE 172r/2, İML 170] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **sufra**: *Ar.* sofa (KLS, 1992) **hon**: sofa, yemek, han **şofra**: sofa, yemek tepsi (KTS, 2007) **trapes**: *Yun.* masa (KLS, 1992) **hôn**: *Far.* *hván* sofa **sümât**: *Ar.* *simât* sofa **sofra**: *Ar.* üzerinde yemek yenen yaygı vs. (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **sufra**: < *Ar.* (*şufra*) sofa (RŞR, 2014) **desterhan**: sofa, simat, yaygı, desturhan (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kendürük**: hamur açarken yere yayılan bez veya deriden yapılmış yaygı, sofa yaygısı “*Kendürükde etmekten ne var*” [54B8] **sufra**: sofa, yemek masası, türlü şekillerde masa, düzülmüş yemek sofrası, yolcunun beraberinde aldığı yol azığı, deriden sofa yaygısı, sini, yemek sinisi, yemekaltına yayılan değirmi deri [104B1] (DK, 2006) **dirgi**: sofa **yaşdıgaç / yaşdağaç / yastığaç**: üzerinde yufka açılan tahta, ekmek tahtası, hamur tahtası **sını / sini**: yemek sofrası **sofra / şofra**: *Far.* (*süfre*) sofa **kendürük / kendirik**: deriden sofa yaygısı (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **destâr-hân**: *Far.* masa örtüsü; bir tepsi içinde gönderilmiş yemek **hân**: *Far.* yemek sofrası, üstüne yemek konulan tepsi, sini **mâide**: *Ar.* üzerinde yemek bulunan sofra, yemek, ziyâfet **mâide-i mesîh**: Hz. İsa ile havâîlerine gökten nâzil olan sofra **mâide-i seniyye**: pâdişah ziyâfeti **mâide-i Süleymân**: Endülüs fâtipleri arasında nifâka sebep olan meşhur sofra takımı **mîz**: *Far.* sofra **pîş-hân**: *Far.* sofrabaşı **simât**: *Ar.* sofra, yemek masası; sofraya gelmiş yemekler; ziyâfet **simât-ut-taâm**: *Ar.* sofraya dizilmiş yemekler **süfre**: *Ar.* sofra **süfre-i ziyâfet**: *Ar.* ziyâfet sofrası **şehd-hân**: *Ar.* bal sofrası (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **içki masası / içki sofrası**: içki içilen sofra, içki masası **iftar sofrası**: ramazanda oruç açmak için hazırlanmış sofra “*Kusursuz bir düzenle kurulmuş geleneksel iftar sofrası, yabancı konukları karşılamaya ve ağırlamaya hazırды. – A. İlhan*” **çilingir sofrası**: üzerinde meze ve içki konulmuş tepsi, küçük içki sofrası “*Haydi Abbas vakit tamam / Akşam diyordun, işte oldu akşam / Kur bakalım çilingir soframızı / Dinsin atık bu kalp ağrısı. – C. S. Tarancı*” **sofra takımı**: yemek yerken kullanılan çatal, bıçak, tabak, örtü, peçete vb. şeylerin tümü **yemek takımı**: sofrada yeme ve içme için kullanılan tabak, bardak, tuzluk vb.nden oluşan takım, servis takımı **servis takımı**: yemek takımı **sofra**: *Ar.* masa, sini vb. şeylerin, yemek yemek üzere hazırlanmış durumu; birlikte yemek yiyenlerin tümü; genellikle tekerlek biçiminde, üzerinde yemek de yenebilen ayaklı hamur tahtası “*Bir gün sofra masasının altına saklanmışım da beni bir türlü bulamamıştın. – Y. K. Karaosmanoğlu*”; sofra donatmak; sofra kurmak; sofrayı kaldırmak veya toplamak **sofra başı**: sofranın etrafı, yemek yeme yeri **sofralık**: sofrada yemeye yarayan “*sofralık üzüm; sofralık zeytin*” **yer sofrası**: yerde kurulan sofra “*Yemeği yer sofrasında yiyorlar. – A. İlhan*” **Zekeriya sofrası**: bir dileğin gerçekleşmesi için kırk çeşit yiyeceklerle hazırlanan sofra “*Prensesin bu memlekete getirip yaydığı Zekeriya sofrasının anayasası budur. – Aka Gündüz*” **yastağaç**: üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta **sofra örtüsü**: sofra kurulurken masanın üzerine serilen örtü **sofra duası**: yemek sonunda yapılan dua **yemek masası**: üzerinde yemek yemek amacıyla kullanılan masa **sofra tahtası**: yerde yemek yeneceği zaman üzerine sofra takımı konan alçak masa “*Sofra tahtası, çardağın köşesinde kalan zeytinin gölgesinde kurulmuştu. – N. Cumalı*” **senit**: hamur tahtası (TDK, 2019) **açkı tahtası / açkı sofrası / açıklıh**: üzerinde yufka açılan yahut hamur işleri yapılan uzun

veya yuvarlak tahta **aş tahtası**: üstünde yufka açılan tahta **abadan**: sofra örtüsü (DS I, 1993) **comaç**: sofra **çitne**: tahtadan yapılmış büyük sofra (DS III, 1968) **destuvan**: sofra bezi (DS IV, 1969) **ekmeketeği**: sofra **epmek tahtası**: üstünde hamur, yufka açılan enli düzgün tahta (DS V, 1972) **hanca**: sofra **hedebi**: yemek sofrası, seccade vb. şeyler için kullanılan örtü **ite**: sofrabezi **isdol**: masa **hanah**: hamur tahtası **hatıl**: et tahtası **honça**: üstünde yemek de yenilen hamur tahtası **honike**: ekmek tahtası (DS VII, 1974) **kendürük / kendir / kendirik / kendirük / kındirik**: deriden, çadır bezinden yapılan ve hamur tahtasının altına serilen yaygı, sofra örtüsü **kona**: hamur tahtası, sofra “*Konayı getir de yufka açalım.*” **külleme**: sofra örtüsü **kuşğu**: yemek masası (DS VIII, 1975) **meldin / merdin**: sıcak ekmek sarılan ya da üstünde yemek yenilen sofra yaygısı **meldir**: sofra **peşgin / peşgun / peşgün / peşhun / peşkin / peşkun / peşkün**: masadan küçük ve alçak, yuvarlak tahta sofra, hamur tahtası **poşgun**: tahta yer sofrası (DS IX, 1977) **sofra**: yemek masası; yemek tahtası **sokur**: sofra **somat**: sofra altına serilen örtü **sumat**: sofra altına serilen dört köşe bez, sofra bezi **şahpaz**: yemek sofrası **tepur**: hamur açmaya yarayan tahta sofra **sergel**: masa **sanıt**: üstünde yufka açmaya yarayan tahta **seben**: üstünde yufka açılan tahta **senit / sekmen / semen / sement / semet / senedi / senet / seyit**: ekmek tahtası; et tahtası **sevit**: üstünde yufka açılan tahta **sinit**: üstünde et kesilen ya da ekmek açılan tahta **şenit**: üstünde ekmek açılan tahta **tabla**: üstünde yemek de yenilen yuvarlak hamur tahtası **tanur**: üstünde ekmek yapılan yuvarlak tahta; yemek yemeye yarayan büyük tepsi (DS X, 1978) **yaz-**: hamur açmak, sofra hazırlamak, kurmak **zufra**: sofra **yağar / yağla**: et tahtası, et kıyılan tahta **yapacak**: hamur açmaya yarayan tahta **yaslaç / yaslāç**: üstünde hamur açılan, yemek yenilen tahta **yatırgaç**: hamur tahtası **ustul**: masa (DS XI, 1979) **çotra**: içki sofrası, içkili eğlence **tabla / tapla**: üstünde yemek yenilen, yufka açılan tahta sofra **tasdara**: sofra örtüsü (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **bürkü**: örtü **stol**: Rus. masa (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **sofra**: sofra, öğle yemeği (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **stol**: Rus. (stol) masa [253, 1022, 1213] (HDAÇ, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **han tepsi**: mükellef sofra **konak tepsi**: misafir sofrası (KMTS, 2000)

Kırgız Türkçesinde = **dastarkan / tastorkon**: Far. sofra örtüsü **üstöl**: masa (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **istol** / **stol**: masa **aşçağan stol**: yemek masası (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **dasturxon**: sofra **dasturxon atrofi**: sofra başı **ichkilik qo'yilgan dasturxon**: çilingir **sofrası ichkilikli dasturxon**: içki sofrası **iftor dasturxoni**: iftar sofrası **dasturxon duosi** / **taom duosi**: sofra duası, yemek duası **yopqich** / **tom**: örtü **ovqat yeyiladigan stol**: yemek masası **xamir taxtasi** / **oshtaxta**: hamur tahtası (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ostuol**: sofra **ostuol**: masa (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **stol**: masa (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kuhnya stoli**: mutfak masası (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **supura**: un elenirken eleğin altına yayılan sofra; sofra **dastuğan** / **dasturxan**: *Far.* masa örtüsü, sofra örtüsü **destar**: *Far.* sofra örtüsü **aştaxta**: hamur işleri için kullanılan tahta (YUTS, 1995)

Değerlendirme: İsmail Kazak sofrasındaki geleneklerde dua ve büyüğe saygının öne çıktığını ifade etmektedir: “Kazak sofra kültüründe dualar ve dilekler çok önemlidir. Yemeğe duasız başlamaz ve sofradan duasız kalkmazlar. Tabaklar konulduktan sonra misafirlerin içindeki yaşça büyük birisi duada bulunur. Tabaktaki koyunun başını yaşça büyük değerli misafir tutar veya onun ricası üzerine yemek başında oturanların içindeki önemli birisi tutar. Süregelen usule göre baş tutan adam önce kendisi bir dilim kesip tadar, sonra başın kapak bölgesindeki etini koparıp, “mutlu ol” diye birisine, dilini koparıp “hatip ol” diye birisine, sağ kulağını kesip “söz dinle” diye birisine, veya evde oturanların en küçüğüne verir. Bazen başın etinden biraz yedikten sonra bir kulağını saklayıp başı orta tabaktaki yaşlı büyük adama verir.” (İsmail, 2002: 380).

Osmanlı ve Kırım Türkçeleri *sofra* “yemek masası, masa”, Kuman Türkçesi *sufra* “masa, baca” karşılıklarını tespit eden Räsänen, kelimenin kökenini Arapça *sufra* olarak belirtmektedir (Räsänen, 1969). Kuman Türkçesindeki “baca” manası ilginçtir, bu anlamın farklı bir kelimeden gelme ihtimali olabilir.

Räsänen, Karahanlı Türkçesi *tergi/tergü/tirki* “masa”, Çağatay Türkçesi *tärki* “sunum tepsi; yemek masası”, Kırım Tatarcası *tirki* “masa”, Memluk Kıpçakçası *dirgi* “tepsi”, Çuvaşça *tirgə/tirək* “çanak” sözcüklerini kaydetmektedir (Räsänen, 1969).

dèrgi “sofra” < ET. *tèrgi* 1972, Clauson’a göre bir fiil kökünden olamaz fakat Erdal 1991, böyle müştaklar mümkündür ve *tèrgi/térki* de onlardandır (Tietze, 2002: 527).

Räsänen, **dasturxān*: Türkmen Türkçesi *destarhān* “sofra örtüsü”, Çağatay Türkçesi *dāstürxān*, Tarançi lehçesi *dosturxan/dastuxan* “sofra örtüsü”, Doğu Türkçesi *dasturkan/daskān*, Kazak Türkçesi *dastyrkan/tastyrkan*, Kuman Türkçesi *tastar* şekillerini kaydederek, Farsça *dastār-ḥān* sözcüğünden alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

Destar “sarık, tülben”, *destar-han* “yemek sofrası” (Devellioğlu, 2006: 178).

Farsça kelime “örtü” manasında iken anlam genişlemesiyle “sofra” anlamı kazanmıştır.

5.20. Suluk / Matara

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **suvluk**: su kabı (EUTS, 1968) **suwluq**: su kabı (ETG, 2003)

Harezmi Türkçesinde = **maṭhara**: Ar. matara, su kabı [NF 159/14] **meşk**: Far. tulumdan yapılmış su kabı [NF 3/10] (HATS, 2012)

Eski Anadolu Türkçesinde = **çamçak / çapçak**: ağaçtan yapılmış su kabı, matara **suluk / suluq**: su kabı, su birikmiş yer **sunak / sunaq**: su kabı, kırba, maşrapa (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **idâve**: Ar. asker matarası, deriden yapılmış su kabı **mathare**: Ar. matara, su kabı **mithere**: Ar. matara, su kabı **mithara**: Ar. matara **zikkî**: Ar. içine mâyi (sıvı) konulan deri kap, deriden yapılmış su tulumu (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **boduç**: ağaç veya topraktan yapılmış küçük su kabı **matara**: Ar. yolculukta ve askerlikte kullanılan, boyna veya bele asılı olarak taşınan, genellikle aba, deri veya metalden yapılmış su kabı “Çatlağın ilerisindeki kaynaktan da mataralara su doldurulmuş.– A. Gündüz” (TDK, 2019) **bukla / buklo**: ağaçtan yapılmış yuvarlak matara (DS II, 1965)

Altay Türkçesinde = **tajuur**: içki, süt için yapılan deri matara (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **batlaşka**: bidon, matara (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **flyaga**: matara **kögör**: deri matara, tulum, deri çuval **kügeerçik**: deri matara **plege**: matara **arağalığ plege**: içki matarası **puthuncah**: deriden içki kabı, içki fişisi; matara; iki litrelik içki koyma şişesi (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **suvluk**: matara (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **süyretpe**: kıymız koymaya mahsus deriden yapılmış kap (TKS, 2007)

Tuva Türkçesinde = **kolba**: matara **arjımak**: deri matara **kögeerjik**: deriden yapılma içki matarası (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **mıtara**: matara **mıtarañı suvdan doldur-**: matarayı suyla doldurmak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **lonki**: şişe, matara **lünge**: matara (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *matara* sözcüğünü tespit eden Räsänen, kökenini Arapça *maḥhara* (?) olarak göstermektedir (Räsänen, 1969).

5.21. Sürahi / Şişe

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **şışa**: < *Far. (şīṣa)*

Harezmi Türkçesinde = **şürâhi** / **şurâhi**: *Ar. sürahi*, cam veya billur kap [HŞ 1454, MN (2) 27/265] **karâbe**: *Ar. büyük şişe, büyük testi* [NF 185/1, HŞ 677] **şişe**: *Far. şişe* [HŞ 1584] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şişe**: *Far. şişe* (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **şişe**: *Far. şişe* (ÇEK, 1988) **şişe** **şişe**: < *Far. (şīṣa)* şişe (RŞR, 2014) **sarça** / **sırçe**: *cam, şişe* (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **sürahi**: bâde konulacak kap, billur veya şişe su kabı, ibrik “*Altun ayak sürahiler dizilmişidi*” [20A5] [63B1] (DK, 2006) **şurâhi**: *Ar. sürahi* “*kanķı şöhetüñ ve meclisüñ kim piyâlesi ve şurâhîsi bu taşdan olsa, ol meclisde şer ve fitne ve şavaş olmaz*” [99b-2] **-şişe**: *Far. şişe* “*ve eger bu habbe adlu incünüñ rengi müşkden veyâ ‘abîrden bozulmuş ola, cilâsı şöyle durur kim, alalar şâbûnı ve milh-i enderânı ve kuru nûreyi, barâbar şişeye bırağalar*” [27a-13] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **bâtıye**: *Ar. içki sürâhisi* **mukalkale**: *Ar. surâhi*, şişe **surâhi**: *Ar. surâhi*, su şişesi **şişe**: *Far. şişe*, sırça **mînâ**: *Far. şarap şişesi*, şişe, cam billûr **zücâc** / **zücâce**: *Ar. sırça*, cam, şişe (OTAL, 2006) **bâdiye**: *badya*, ağzı geniş yayvan su kabı, krş. ‘badya’ maddebaşı olarak “*Meclis-i işretine bâde şafaķ bâdiye çarķ / Nuķl encüm meh ü hurşîd iki cām-ı zerrin*” [K26/18] **âb-gîne**: *sürahi*, kadeh Tuhfe-i Şahidî’de ‘sırça (cam)’ karşılığı veriliyor. “*Âb-gîne içinde mey gibidür / Leb-i la’lün hayâli dilde müdâm*” [G329/4] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **sürahi**: Ar. içecek koymaya yarar, cam, plastik vb.nden yapılan “Bardaklara, sürahilere, kırılacak şeylere iyi dikkat ediniz. – H. R. Gürpınar” **karafa**: uzun boyunlu, kulpsuz küçük rakı sürahisi “Garson gel şu karafayı doldur. – H. R. Gürpınar” **şişe**: Far. içerisine sıvı konulan, cam veya plastikten yapılmış, dar ağızlı uzun kap “Geç saatlere kadar çöpten toplayacakları demirleri, şişeleri, naylonları nasıl satacaklarını konuştular. – L. Tekin” **damacana**: su vb. sıvıları taşımaya yarayan, dar ağızlı, şişkin karınlı, genellikle hasır veya plastik sepet içinde korunan şişe (TDK, 2019) **bukkal**: şişe, su kabı (DS II, 1965) **cobut**: toprak sürahi (DS III, 1968) **gardanlık**: sürahi (DS VI, 1972) **kanuş**: cam sürahi **karsoğudan**: sürahi **kayna**: şişe (DS VIII, 1975) **sucuk**: sürahi **suluk**: sürahi **taktaku**: sürahi **tıkırdak**: toprak sürahi (DS X, 1978) **kana / kanata**: su kabı, sürahi (DS XII, 1982)

Çuvaşça = **бутылка butılka**: şişe **сӹленкке sӹlenkke**: şişe (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **garafa**: sürahi (GTS, 1991)

Özbek Türkçesinde = **grafin**: sürahi **shisha**: şişe (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **grafin**: sürahi (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **grafin**: sürahi **hoylarak**: küçük sürahi (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çüyşe**: şişe **grafin**: sürahi **suvlı grafın**: su sürahisi (TTS, 1995)

Değerlendirme: *Şişe* TDK sözlüğüne göre Farsça kökenlidir. Räsänen de *şişe* sözcüğünün kökenini Farsça *šīša* olarak ifade etmekte yine de **siš* “şişmek” fiili ile mukayese edilmesini önermektedir (Räsänen, 1969). Clauson sözlüğünde *şişe* mevcut değildir. Steingass, kelimenin kökünü Türkçe *şışir-* fiili olarak açıklamaktadır (Steingass, 2005). Steingass’ın görüşü ve Räsänen’in kelimenin kökünü açıkladığı ikinci savı daha bilimseldir, *şişe* “hava ile şişirilerek” yapıldığı için sözcük Türkçe olarak kabul edilmelidir.

Räsänen, kökenini Farsça *bādyā* “şarap fıçısı” olarak açıkladığı kelimenin, Çağatay Türkçesi *badijā* “çanak”, Osmanlı ve Azeri Türkçeleri *badja* “ahşap kap, çorba kâsesi”, Kazan Tatarcası *badjan* “konuklar için bira doldurulmuş kova, ahşap kap” Çuvaşça *patjen* “çeşmeli fiçı” türevlerini belirtmektedir (Räsänen, 1969).

5.22. Süzgeç

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **süzkü:** süzgü, süzgeç **süzmäk:** süzmek, temizlemek **süzük:** süzölmüş, filtre edilmiş (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **süzük:** süzük, süzölmüş (KB, 2006) **çöwli:** tutmāç süzgeci (Kençek lehçesi) (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **süzme:** süzgü, süzgeç [İML 196] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **süzgüç:** süzgeç, süzme, süzgüş **soralçı:** süzgeç, süzgü (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **süzek / süzgi / süzgü:** süzgeç (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **mısfât:** Ar. tasfiye edecek âlet, süzgeç **mirşah / mirşaha:** Ar. süzgeç, süzgü **misfât:** Ar. su arıtmaya mahsus süzgeç **pâlâvân:** Far. süzgeç, helva süzgeci (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ilistir:** Rum. süzgeç **kevgir:** Far. haşlanmış yiyeceklerin sıvılarını veya bazı sıvıları süzmek için kullanılan, delikli, genellikle yuvarlak biçimli mutfak kabı, süzgeç; kevgire dönmek **süzek:** süzgeç **süzgeç:** sıvıları süzmeye yarayan araç, süzek **süzgü:** delikli çanak (TDK, 2019) **aşsüzen:** kevgir **ayırt:** süzgeç, kevgir (DS I, 1993) **baçça:** delikli kepçe, süzgeç **barzon:** süt, ayran, peynir süzmek için ince bezden yapılan kağıt külah şeklinde süzgeç (DS II, 1965) **cendere:** ekşimik süzmekte kullanılan seyrek dokumadan yapılan süzgeç (DS III, 1968) **delikli:** süzgeç, kevgir **dorak:** yumuşak taştan yapılan ve yoğurt süzmekte kullanılan bir çeşit süzgeç **durak:** taştan yapılmış süzgeç **dikili:** kevgir (DS IV, 1969) **eşizen:** süzgeç **fiske:** süzgeç (DS V, 1972) **germe:** süzgeç (DS VI, 1972) **ilistir / ikistir / iliştir:** süzgeç, kevgir (DS VII, 1974) **kelgür / kehkül / kelenir:** delikli kepçe, süzgeç (DS VIII, 1975) **sepecek:** süzgeç; su kabağından yapılmış kap, susak **süzek / süzgülü:** süzgeç, sıvıları süzmekte kullanılan gereç **teskir:** süzgeç **turşupalan / turşpalan / tuspalan:** süzgeç (DS X, 1978)

Gagauz Türkçesinde = **çendele / süzcek / süzgü:** süzgeç (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **sügbe:** süzgeç, elek **sıshar-:** süzgeçten geçirmek **sügbecek:** süzgeç, küçük süzgeç **süt sügcerî sügbecek:** süt süzecek süzgeç (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **gadro:** süt süzmek için süzgeç **gadura:** süt süzmek için süzgeç, ağ gibi örgülü büyük kepçe **geppe:** süt süzmeye yarayan kap **süzgüç:** süzek,

süzgeç, filitre **zıfı**: içine kefir konulan tulumun musluk kısmına, sert yapraklardan yapılarak konulan bir tür süzgeç (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **süzgi**: süzgeç **şabala**: kazanda et kaynarken, eti süzerek almak için özel süzgeç (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **çıpka**: süzgeç (süt süzmek için kullanılan bir tutam at kılı) **süzgü elek**: süzgeç **kepkir**: Far. kefgir, kepçe, süzgeç (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **suzgich**: süzgeç **chovli**: kevgir (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **fil'tr**: süzgeç (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **şügçeñ**: süzgeç, süzgü **şüg-**: süzmek, geçirmek **süt şürerge**: süt süzmek, sütü temiz bir bezden geçirmek (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **şüür**: filtre, süzgeç (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çolpı**: süzgeç, kepçe **süzgüç**: süzgeç **kepgir**: kevgir (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çoyla**: süzgeç, kevgir **kepkür**: kevgir (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kelime *süz-* fiiline gelen ekle oluşmuştur, *süzme* kelimesi de aynı kökten gelmektedir. Räsänen, fiilin Macarcaya *szür* olarak geçtiğini belirtmekte, eşzamanlı olarak Moğolca **sir-gü* ve *şür* “süzmek” sözcüklerini belirlemekte; Osmanlı Türkçesi *kävgir* “köpük kepçesi, süzgeç”, Tobolca *käpkir* “delikli kepçe” sözcüklerini tespit etmekte, sözcüğün kökenini Farsça *kafgîr* olarak açıklamaktadır (Räsänen, 1969).

5.23. Tabak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ķaban**: tabak, tepsi (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **körge**: tahtadan yapılmış tabak (Kençek lehçesi) (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **ķabak**: tabak [NF 121/5, KE 85r/19, HKT 98b/5, HŞ 2044] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **ķabak**: Ar. tabak, kap (KTS, 2007) **tabak**: Ar. tabak (KLS, 1992)

Eski Anadolu Türkçesinde = **terek**: tabak, raf (YTS, 1983) **ķabak**: Ar. tabak, kap “ve işitdüm, Kişmîr’üñ ve Ğaznîn’üñ şuyı küplari ve ķabakları ve şurāhîleri ve ķabķacaklarınıñ çoğı billür vardur kim, üzerinde ķara taşdan ķabıvar durur” [94b-3] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **debbâğ**: Ar. tabak, sepici **pôst-pîrâ**: Far. tabak **tabak**: Ar. tabak, kap; ince kat **tabak-çe**: küçük tabak (OTAL, 2006) **tabak**: altın tabak; şafak, tan kızıllığı “*Her şehir şahın-ı zümürred-gün-ı gerdün üstine / Âfitâb altun tabakdan tâ ola gevher-feşân*” [K22/34] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **çorba tabağı**: çorba konulmak için yapılan özel tabak **balık tabağı**: balık komaya yarayan kap; yayvan sevis tabağı **tabak**: Ar. yiyecek koymaya yarar, az derin ve yayvan kap “*Kadın masaya tabak, kaşık koyuyor. – A. Gündüz*” **tabaksız**: tabağı olmayan “*Mübahasemizin sonuna doğru, tabaksız geniş bir fincanla bize taze kahve ikram ettiler. – H. S. Tanrıöver*” **kahve tabağı**: kahve fincanının altına konulmak üzere yapılmış tabak **kayık tabak**: kayık biçiminde uzun ve düz tabak “*Bir kayık tabak dolusu getirdiler. – F. R. Atay*” **ordövr tabağı**: içine genellikle soğuk mezelerin konduğu özel olarak hazırlanmış tabak **servis tabağı**: sofraya yemeğin getirildiği büyük tabak **piyata**: İt. yassı ve büyük yemek tabağı **piyata tabağı**: düz ve büyük yemek tabağı “*Bu ipek gibi et, genelde bademli pilavla birlikte gelirdi sofraya piyata tabağında. – N. Araz*” (TDK, 2019) **akkap**: beyaz tabak (DS I, 1993) **bölme**: çay tabağı (DS II, 1965) **dikmen çanağı**: bir çeşit yemek tabağı **dabak**: yemek tabağı **dökme**: çinko tabak (DS IV, 1969) **kurşete**: yemek konulan kap, tabak **kuti**: tabak (DS VIII, 1975) **meze**: küçük tabak **nemçe**: tabak **nalbeki** / **nebleki** / **nelbegi** / **nelbek** / **nelbeki** / **nembaki** / **nerbeki**: yemek tabağı; küçük sahan (DS IX, 1977) **sagan**: büyük yemek tabağı **sehen** / **seğen**: bakır tabak, sahan **şipşek**: az çukur tabak (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **tarelke**: Rus. tabak (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **blidu**: kap, tabak **bliduška**: küçük tabak, tabakcık **farfuri**: tabak **taler**: ağaçtan yapılmış yemek tabağı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **tabah** / **tarelka**: tabak **çalğayah**: tabak “*çalğayah çalğırından tabak yalamasından*” **çaydah**: tas, tabak, leğen **horğıs**: arpa kavrulan demir tabak **çaymağas**: küçük fincan tabağı **çaymah**: fincan tabağı, kâse altlığı, tabak, kap **çaymahtığ**: fincan tabağı olan **çaymahtığ çırçe**: tabağı olan kâse (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çara**: büyük geniş tabak **çın savut**: porselen tabak **sıyımlı savut**: geniş kap, büyük tabak **tabak**: tabak, çanak, kap

agaç tabak: tahta tabak **tapşek**: bardakaltına konulan tabak **tepşek**: bardak tabağı, fincan tabağı (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **tabaq** / **tağat**: tabak **ayaq-tabaq**: yemek konacak nesne, tabak, bardak vs (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **dalingke**: Rus. tabak **kırma tabak**: oymak suretiyle yapılmış olan ağaç tabak (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **boşkap**: tabak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tovoq** / **lagan**: tabak **sho'rva kosasi**: çorba tabağı (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **terielke** / **bülüühe** / **bülüüde**: tabak (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çasgam**: sığ tabak **tavak**: tabak **diize**: fincan tabağı (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **tarelka**: tabak **tabak**: kâse, çanak, fincan, tabak **ağaç tabak**: ağaçtan yapılmış tabak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çaxça**: tabak, kutu **çöltexse**: tabak, kap **xonça**: fincan tabağı **tavak**: tabak **çine tavak**: porselen tabak **tavak**: tabak **texse**: tabak, çorba tabağı **texse-çine**: porselen tabak **telinke**: tabak (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Kazaklarda yemeğin servis yapılması şu şekildedir: “*Geleneklere göre tabak düzenlemeye “tabak jasaw” denir. Misafirlerin önüne konulacak tabaklar, bas tabak (baş tabak), sıy tabak (değerli tabak), orta tabak, ayak tabak (son tabak), küyew tabak (güvey tabak), kelin tabak (gelin tabak), kızdar tabağı (kızların tabağı), qudağıylar tabağı (bayan dünür tabağı), jerikasınıñ tabağı (aşerme hanımın tabağı) gibi çeşitlere bölünür.*” (İsmail, 2002: 379).

Tabak kelimesinin Türkçeye Arapçadan *tabaq* geçtiğini belirten Räsänen, Türkçeden Arnavutçaya *tabak* ve Moğolcaya *tabag* geçtiğini açıklamaktadır (Räsänen, 1969).

5.24. Tas / Kase

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde= **patir**: Sog. (*pātr*) kâse, kap (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **qaşuqlug ayāq**: kaşıklı kâse (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **çanak**: kadeh, bardak, kap, kâse [NF 24/17, KE 217v/12, ME 24/3, HKT 471b/7, HŞ 4524, İML 170] **çanak kıl**:- bardak ve kap yapmak, kase olarak kullanmak [KE 138v/6] **sırça**: sırça, cam, kâse, (cam) bardak [KE 150r/16, ME 157/5, HKT 340a/2, HŞ 3473, İML 170] **taş**: Ar. su kabı [MM 247/3] **sēnek**: ağaçtan oyulmuş su kabı [NF 159/14] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesine = **şarça**: kase, kadeh (DMLT, 2018) **sarnaşa**: kase, kadeh, serneşe **tas**: tas (KLS, 1992) **kavurkına**: kavurma tası **tas / tase / tast**: tas, su kabı (KTS, 2007) *Çağatay Türkçesinde* = **kupur**: kâse, kab, çanak gibi şeyler **tostoğan**: kâse, ibrik, çanak, kadeh (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **ayağ**: kase, kadeh, fincan [6A2] [9B6] [10B4] [16B6] [25B1] (DK, 2006) **şırça**: cam, cam kap “evvelgi imtiḥānı oldur kim; bir şırça kabı kömür odı üstine koyalar” [118a-7] **‘ulbe**: Ar. kap, kase, kutu “ittifāk eyle düşdi kim bu miğnāfısı ‘ulbeye koydum, ḡb-ile bir gün, bir gice bile tırdı, irtesi gördüm” [77b-10] **cümcüme**: Ar. tas, çanak “ışınmaz-ısam şovukdan helak oluram didüm. Güldi ve bir cümcüme yāķūtı” [43b-6] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **kâse-i fağfūr**: Çin porseleninden yapılmış kâse, kadeh **kâsek**: Far. küçük kâse **mirfed**: Ar. büyük kâse **kâse**: Far. çiniden, fağfurdan, billûrdan, porselenden, mādenden veya topraktan yapılmış çanak **tas**: Ar. tas, su kabı (OTAL, 2006) **tas**: tas, su kabı “Gerek tas göster ana gerek tobra” [379] [951] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tas**: Ar. genellikle içine sulu şeyler konulan metal vb.nden yapılmış kap **su tası**: çeşmelerden su içmeye yarar, özel yapılmış kap **sefer tası**: yemek taşımakta kullanılan ve birbiri üzerine konulup bir sapa geçirilen kaplar veya bunlardan her biri “Tıka basa dolu sepetlerimizi, sefer taslarımızı açacağız, soğuk börekler ve taze meyveler yiyeceğiz. – Y. K. Karaosmanoğlu” **kâse**: Far. cam, çini, toprak vb.nden yapılmış derince çanak “Kocaman bakır kâsede kuskus çorbası vardı. – N.Araz” **kâsecik**: küçük kase **kâseifağfur**: Far. Çin porseleninden yapılmış çanak (TDK, 2019) **dabasura**: çorba tası **dibek tas**: büyük, bakır maşrapa (DS IV, 1969) **heyke**: derince kap, kâse **hayri**: bakır kâse (DS VII, 1974) **kankalak**: çorba kabı **kayih**: çorba tası (DS VIII, 1975) **soldan**: çorba tası **sovdan**: büyük, toprak ya da çini çorba kabı (DS X, 1978) **üsküre / usgura / uskuru / üsgüre / üsker / üskere / üskure / üsküle**: topraktan yapılmış, çorba tası, çukur çanak, bakır tas **üzküre**: tas (DS XI, 1979)

Hakas Türkçesinde = **ayah**: kâse, kadeh, fincan, tas **timîr ayah**: demir kase **sın ayah**: porselen kâse **süleyke ayah**: cam kase **sortah**: kâse **sortah ayah**: derin kâse (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **çırça**: küçük tahta kase **goppan**: sapsız tahta kase **kamiş ayak**: ağaçtan yapılmış kase **çara tabak**: büyük tahta kase **miyala tabak**: çini kase (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **şını**: evde çay içilmesi için kullanılan kase **canan**: büyük kâse (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **kese**: Far. kâse, piale (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **kosa**: kâse **kichkina kosa** / **kosacha** / **piyola**: kâsecik (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **huva**: kâse (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **cam**: çanak, tas, kâse (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **apkur çini**: büyük kâse **çine**: çini, porselen (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Eski Uygur Türkçesi *kāsa* “kilden ya da porselenden fincan”, Özbek Türkçesi *kāsa* “bardak, kupa, kadeh, fincan”, Osmanlı Türkçesi *kasā* “büyük fincan”, Çağatay Türkçesi *kāsā* “fincan, bardak, kadeh”, Kırgız Türkçesi *kesä/kezä* “çanak, kâse”, Kazan Tatarcası *kasa* “taş çanak, çömlek” anlamlarını belirleyen Räsänen, kelimenin Farsçadan *kāsa* alıntı olduğunu açıklamaktadır. Kâse anlamında Teleütçe *čacyl*, Yakutça *čäčir* sözcüklerinin ise Moğolca *čačul* sözcüğünden alıntı olduğunu belirtmekte, Osmanlı Türkçesi *kupa/kopa* “bardak, kadeh”, Çağatay Türkçesi *kopa* “kâse” sözcüğünün Latince *cupa* alıntı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969).

5.25. Tava / Sahan

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **sāç**: tava (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **tāba**: Far. tava [NF 438/9] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kavurkına**: kavurma tavası **yaglav** / **yavlov**: yağ tavası (KLS, 1992) **baylavuç**: tava (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **tavı**: tava **tavıcık**: küçük yağ tavası **tağan**: tava, yağ tavası **tağar** / **dağar**: tava, yağ tavası (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **muhammis**: Ar. tava **lengerî**: Far. lenger, büyük bakır sahan (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tava:** Far. yağ kızdırma, yiyecek kızartma vb. işlere yarayan, uzun saplı yayvan kap; bu kapta pişmiş yemek “*balık tavaşı; ciğer tavaşı*” **sahan:** Ar. derinliği az olan kap “*Büyük bir bakır sahan içinde tarhana çorbası vardı. – N.Cumalı*” **sahanlık:** sahanın aldığı miktarda olan “*iki sahanlık yemek*” (TDK, 2019) **ayaklı / ayakçak:** sahan (DS I, 1993) **beden:** tabak, bakır sahan (DS II, 1965) **çente:** çinko sahan **calgavuç / calgavuş:** tava (DS III, 1968) **denden:** küçük sahan **dingilli:** sahan, tencere kapağı **dingilsiz:** kapaksız sahan **dikmece:** iki kulplu süt tavaşı **dönderme tavaşı:** büyük tava (DS IV, 1969) **eldiğanı:** küçük tava **ellice:** yağ tavaşı; kulplu küçük tencere **eltüvi:** yağ eritilen küçük el tavaşı **elcek:** yağ eritmeye yarayan küçük kap (DS V, 1972) **ıdırık:** yağ tavaşı **höbelen:** dikdörtgen biçimindeki yemek sahanı (DS VII, 1974) **karakız:** tava (DS VIII, 1975) **sahariç:** yağ tavaşı **sapılçé / sapıkara / sapılca:** tava **sıvastı:** toprak tava **sodan:** yumurta tavaşı **tahan / tağan:** saplı yağ tavaşı **sapraş / sapruj:** sahan kapağı **sarpuş:** sahan kapağı **tuspa:** sahan (DS X, 1978) **zahan:** sahan (DS XI, 1979)

Gagauz Türkçesinde = **tava:** tava (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **skovorodka:** tava (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **taba:** ekmek tavaşı **calgavuç:** tava (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **taba:** tava **baqır:** tava (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **taba:** tava (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **tova / yog'loq:** tava (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **xobordoox / ihaarılammit:** tava (TSYS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **yaglak:** tava (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *sahan*, Kırım Tatarcası *sahan/sān* “kapaklı çanak” sözcüğünün Bulgarcaya *sahan* olarak geçtiğini tespit eden Räsänen kelimenin Arapçadan *ṣaḥn* alıntı olduğunu belirlemektedir (Räsänen, 1969).

5.26. Tepsi / Sini

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **tewsi:** tepsi (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **tipsi**: tepsi [HŞ 2942] **sînî**: *Far.* sini, büyük tepsi [HŞ 1174] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **tipsi**: tepsi (KLS, 1992) **dirgi**: tepsi (KTS, 2007) **tabla**: *Ar.* tahtadan veya madenden yapılmış üzerinde öteberi satılan tepsi (GT, 1993)

Osmanlı Türkçesinde = **hânçe**: *Far.* küçük tepsi **sinî** / **sînî**: *Far.* sini, büyük tepsi (OTAL, 2006) **tebsi**: tepsi “*Reh-güzār-ı bâğa ser-tā-pā dökilmiş berg-i zer / Şandum altun tebsiler konmuş simât-ı husrevân*” [K22/4] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tipsi**: fincan, tabak, bardak vb. şeyleri taşımaya yarayan, derinliği olmayan, türlü büyüklükte düz kap; içinde börek, tatlı vb. pişirmeye yarayan, az derin, geniş, düz kap “*Bir küçük çırak, koltuğunda pasta dolu bir tepsiyle dışarı çıktı. – S. F. Abasıyanık*” **yemek tablası**: büyük konaklarda yemekleri taşımaya yarayan büyük tahta tepsi **kahve tepsisi**: üstünde genellikle iki kahve fincanı taşımaya yarayan, dikdörtgen biçimli, düz, küçük tepsi **sini**: *Far.* üzerinde yemek de yenilebilen, yuvarlak, bakır veya pirinçten büyük tepsi “*Sininin üstünde, çepeçevre tahta kaşıklar ve yerde sini etrafında birer küçük minder dizilmişti. – A. Haşim*” (TDK, 2019) **amadan**: kenarları bakır tepsi **anter**: tepsi (DS I, 1993) **badnus** / **bednus**: tepsi, büyük sahan **balat**: fincan tepsisi **bölma**: tepsi (DS II, 1965) **ciçidi**: küçük tepsi (DS III, 1968) **dımışkı**: tepsi (DS IV, 1969) **evsecek**: tahılın taşlarını ayıklamakta kullanılan budaksız ağaçtan yapılmış az kenarlı tepsi (DS V, 1972) **gıylı**: börek tepsisi **gini**: tepsi, sini (DS VI, 1972) **hamadan**: bakır tepsi **ilençe**: büyük bakır tepsi ya da leğen (DS VII, 1974) **sodan**: küçük kenarlı bakır tepsi **savur**: yemek sinisi (DS X, 1978) **lengeri**: bakır tepsi (DS XII, 1982)

Gagauz Türkçesinde = **tipsi** / **sini** / **tabla**: tepsi, sini (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **podnos**: tepsi (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tebsi**: tepsi **aşlav**: tepsi **sahan tabak**: tepsi **tipsi**: tepsi **hant tipsi**: yemek tepsisi (KMTS, 2000)

Özbek Türkçesinde = **patnis** / **lagan**: tepsi **la'li**: sini (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **bodunuos**: tepsi (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **despi**: tepsi (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **podnos**: tepsi **mecime**: yuvarlak bakır tepsi (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **kömzek**: tepsi **petnus**: tepsi (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *sini* “Çinli; porselen; ahşap ya da metal büyük tabak; yemek masası”, Kırım Tatarcası *sinä* “masa” karşılıklarını tespit eden Räsänen, Bulgarcaya *sinija* şeklinde geçtiğini belirtmekte ve *çini* sözcüğü ile bağlantılı olabileceğini düşünerek karşılaştırılmasını önermektedir (Räsänen, 1969).

5.27. Yayık / Bişek / Karıştırıcı

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **tiküç:** fırıncıların ekmek üzerine şekiller yapmak için kullandıkları sivri uçlu bir araç (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **yayuk:** yayık (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **atıg:** sütü ve yoğurdu içine atarak çalkadıkları küçük yayık ve köpü **çorğa:** yayık, atık, köpü, fıçı ayran **köpü:** yoğurtu ayran etmek için kullanılan yayık (ÇOS, 1902)

Osmanlı Türkçesinde = **ânîn:** Far. yayık, yağ çıkarmaya mahsus **ibrîc:** Ar. yayık (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yayık:** tereyağı çıkarmak için sütün, yoğurdun içinde çalkalandığı kap veya makine “*Nina'nın bildiği alet değirmen ve yayıktır, buğday öğüten ve tereyağı çıkaran yararlı iki basit makine. – R. H. Karay*” **bişek:** yayık dövmede kullanılan araç **blender:** İng. karıştırıcı **mikser:** çırpıcı; karmaç (TDK, 2019) **bişek / bişseg / bişsek:** yayık dövmede kullanılan ağaç (DS II, 1965) **çalav:** yayık (DS III, 1968) **deri tuluğu:** deriden yapılmış yayık **dımbıl / dımbaç / dımbı:** ağaç ya da topraktan yapılmış küçük yayık **dırvana / dıyran:** yayık **dirvana:** yağ ve ayran yapmaya yarayan yayık **döme:** yayık **dümbürdek:** ağaçtan yapılmış yayık (DS IV, 1969) **fışek / futun:** yayık (DS V, 1972) **haneçi:** yağ çıkarmak için kullanılan tahta yayık **hınıs / hınısı:** topraktan yapılan yayık (DS VII, 1974) **sorsum:** yayık **sübek:** yayık **tılık:** yayık **tohruk:** yayık **tufran / tafran / tofran / tuhran / turfana:** testi biçiminde kulplu yayık (DS X, 1978) **vişsek / vişek:** yayık; yayığın başı; yayık kolu **yanlık:** deri ya da tahtadan yapılmış yayık; keçi, koyun postundan yapılmış, çiftçilerin yoğurt ya da ayran taşıdıkları çanta; günlük yoğurdu saklamak, suyunu süzdürmek için kullanılan, işlenmiş koyun, keçi derisinden yapılmış tulum **yarnık:** deri yayık **yayık /**

yayuh / yayuk: yoğurt ya da sütten yağ çıkarmaya yarayan araç **yayık yaymak:** yayıkta ayran ya da sütü çalkalamak **yay-:** yayığı çalkalamak (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **bışkı:** kımız karıştırma sopası **bulguş:** arpa kavurmak için kullanılan ucu sivri sopa (ATS, 1999)

Çuvaşça = **уйран çӳнчи uyran çünçi:** ayranı çalkalamak için kullanılan kap kacak **уйран уçла- uyran uçla-:** ayran çalkalamak (ÇTS, 2007)

Hakas Türkçesinde = **halah / halğah:** un karıştırma sopası (HTS, 2005)

Kırgız Türkçesinde = **bişkek:** kımız karıştırmak için kullanılan değnek, bişek, bişşek **çapçuur:** kazandaki eti çevirmek için kullanılan üç dişli çengel (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **qorishtiruvchi:** karıştırıcı (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **cuvaz / pişek:** yayık **yag yayıyan pişek:** yağ çalkanılan yayık **pişekle-:** yayık yaymak, yağ çıkarmak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **cuvaz:** yayık, yağ çıkarma tezgahı (YUTS, 1995)

5.28. Diğer Mutfak ve Sofra Araç Gereçleri

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **sögsüg şiş:** kebab şişi (EUTS, 1968) **sügsüz ılgın:** şiş kebab şişi (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **şiş:** şiş (KB, 2006) **cançu:** şehriye hamuru açmakta kullanılan oklava **yogurgūç:** şehriye hamurunu açmaya yarayan oklava **şiş:** şiş **serim:** şarabı süzmek için testinin ya da ibriğin ağzına gerilen, ipek veya bir başka malzemedan yapılmış bir kumaş parçası **añgut:** şarap tıpası **bürgūç:** fırının içindeki ekmeği çevirmeye yarayan, şekli kılıca benzeyen geniş bir tahta parçası **etlik:** et asmaya yarayan çengel (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **şiş:** pişirilecek etin geçirildiği ağaç yahur demir kazık [İML 169] **sızğu:** kürdan, fırça [ME 183/6] **oklağı:** oklava [İML 163] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **şiş:** şiş (DMLT, 2018) **bazu:** oklava (KTS, 2007) **maşa:** maşa (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **aklau:** oklağı, mıhlac **oklav:** oklağı **yarğucak:** el deyrmeni (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **süglü:** kebab şişi “*Mere kocalar, süglüğü ocağa koñ, kızsun*” [115A12] [115A13] [115B2] (DK, 2006) **oklağı / oğlağı / oklağaç / oklağı:** oklava **ergiveç:** saç üstünde pişirilen ekmeği döndürecek yassı ağaç (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **bâbzen:** Far. demirden veya ağaçtan yapılmış kebab şişi **sîh:** Far. demir şiş, kebab şişi **çûbe:** Far. oklava, oklağı **mirkak:** Ar. oklava **verdâne:** Ar. toplu oklava **verdene:** Far. börekçi merdânesi, oklava; dolap oku **mâşe:** Far. maşa **inbîk:** Ar. imbik **âveng:** Far. hevenk, ipe geçirilmiş üzüm, kiraz ve benzerlerinin askısı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **açacak:** şişelenmiş bazı içeceklerin kapaklarını açmaya yarayan araç **tirbuşon:** Fr. burgu **peçete:** İt. yemekte giysiyi korumak, ağız silmek için kullanılan ince, yumuşak kâğıt veya kumaş parçası **tutacak:** sıcak mutfak araçlarını tutmakta kullanılan, birbirine şeritle bağlı bez çifti, tutaç, tutak **huni:** Rum. bir sıvıyı ağız dar bir kaba aktarmak için kullanılan koni biçimindeki araç; ağızlık **cezve:** kahve pişirmeye yarayan, saplı küçük kap **cezve sürmek:** kahveyi pişirmek için cezveyi ateşe koymak **kahve cezvesi:** içinde kahve pişirilen metal kap “*Kahve cezvelerini ısıtan, mavi ışıklı ispiroto lambalarını yakarlar.*—S. F. Abasıyanık” **kahve takımı:** cezve, fincan, tabak vb.nden oluşan takım “*Çardaktan kocasının sesini yükselterek söylediğini duyan kadın, kahve takımlarını alıp çıktı.*—N. Cumalı” **bardak altı:** bardağın konulduğu yeri kirletmesin diye konulan genellikle örgü, kâğıt veya plastik örtü **altlık:** tabak, bardak vb. nesnelerin altına konulan şey “*bardak altlığı*” **nihale:** Far. sofrada kullanılan, tencere, çaydanlık veya tava altlığı **şiş:** bir ucu sivri, demir veya ağaçtan, bazen silah gibi kullanılan ince uzun çubuk **merdane:** Ar. türlü işlerde kullanılan, silindir biçiminde araç; kalın oklava **maşa:** Far. ateş veya kızgın bir şey tutmaya, korları karıştırmaya yarayan iki kollu metal araç (TDK, 2019) **açkı / açkı çubuğu / açacak / açğı:** oklava **ahlo:** oklava **aşkı / aşkı çubuğu:** oklava **addıraç:** sac üzerindeki yufkayı çevirmeye yarayan tahta alet **ahdaracah / ahdaracak / ahdaraç / ahtaracak / ahtaraç / ahtarağaç / ahtıraçak:** saç üzerinde pişirilen yufkayı çevirmeye yarayan, tahta veya demirden yapılan aygıt **açık:** kahve cezvesi **alavat:** huni **ard:** buğday azar azar döken değirmen hunisi **antireç:** ekmeği çevirmeye yarayan kürek **artakul:** mısır ekmeği pişirilirken kullanılan kürek **apaz:** ekmeği çevirmeye yarayan alet **asren:** hamur kesmeye yarayan bir aygıt (DS I, 1993) **cevze / cevize:** cezve **cimite:** cezve (DS III,

1968) **dadul:** fırın küreği **darboğaz:** huni **dambara:** mısır kavurmaya yarayan tel aygıt **devirgeç:** saçta pişirilen yufka ekmeği çevirmeye yarayan tahta aygıt **demcek:** üzüm sıkmaya yarayan bir çeşit aygıt **dığan goycak:** tencerelerin altına konulan halka biçimindeki altlık, nihale **dutacak / dutaaç / dutaç / dutağaç / dutah / dutak / dutalaç / dutamak / dutcak / dutçak / dutgeç / dutmeç / dutugeç / dutveç:** tencere tutacağı **duvak:** saç üstünde ekmek pişirirken ekmeği çevirmeye yarayan tahta araç (DS IV, 1969) **ediç:** ekmeği tandırdan almaya yarayan şiş **eldeğirmeni:** buğday, mısır gibi tahılların bulgur kıvamında öğütülmesine yarayan ve elle çevrilen değirmen **el deymeni:** mısır öğütmek için iki yuvarlak taştan yapılan bir çeşit değirmen **elgani:** el değirmeni **eşün:** ekmek ve yufkayı pişirmeye ya da çevirmeye yarayan kürek **efşün:** ocak üzerindeki saçtan, ekmeği almaya ve çevirmeye yarayan demir araç **egiş:** tandırdaki ateşleri karıştırmaya ve düzeltmeye yarayan bir araç **eğiç:** ekmeği tandırdan almak için demirden yapılan bir ucu eğik, bir ucu yassı araç **eğiç:** kovandan bal almak için kullanılan demir araç **eğsiran:** kazan ya da teknedeki hamuru kazımaya ve kesmeye yarayan bir çeşit araç **eğşün:** saçta pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan demir araç **ekmek kapağı:** saç üzerinde pişirilen ekmekleri çevirmek için kullanılan tahta araç **elli:** ekmeği tandıra salıvermeye yarayan araç, pişirgeç **engiş:** kızgın pilekiyi (mısır ekmeğini pişirmeye yarayan toprak kap) aşağı almak için kullanılan tepesi eğik araç **engüşte:** masa **ergiveç:** Saç üstünde pişirilen yufka ekmeğini çevirmek için kullanılan 70 -80 cm. uzunluğunda. 5 -6 cm. enliliğinde ucu sivri tahta araç **erşin:** saçda yufka döndürmeğe yarayan bir çeşit demir araç **etrek:** teknedeki hamuru kazımaya yarayan demirden yapılan kürek biçiminde bir araç **evrengeç:** yufka ekmeğini açmaya yarayan araç **eyşin:** pişirilen ekmeği saç üzerinde çevirmeye yarayan araç, evirgeç **eyiş:** hamur teknesini kazımaya yarayan demir araç (DS V, 1972) **girgire:** el değirmeni **göce taşı:** el değirmeni (DS VI, 1972) **ifloo:** oklava **hildirik:** merdane **hınka:** huni **honi / honu:** cezve **hamuralaca:** hamur kesen bir çeşit delikli araç **hamur eğişi:** hamur teknesini kazımaya ve hamur kesmeye yarayan araç **hapas / hapar / hapaz / hapazla:** saçta pişirilen yufkayı, ekmeği çevirmeye yarayan tahta araç **havan:** huni **hombol:** mısır kavurmaya yarayan her tarafı kapalı, tenekeden yapılmış bir çeşit araç **hülülün:** huni **iğiç:** hamur teknesini kazımaya yarayan yassı demir **inka / imka:** sıvıları boşaltmaya yarayan huni **ısrın:** teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç; fırında ekmek, börek, çörek çevirmeye yarayan bir çeşit kürek; ateş küreği; hamur kesmeye yarayan demir

araç **irapata**: açılan ekmeği tandıra yapıştırmaya yarayan, üstü bez kılıflı, içi ot doldurulmuş bir araç **israni** / **isran**: hamur teknesini sıyırmaya, ya da saç üzerinde pişen ekmeği çevirmeye yarayan araç **isvan**: saçta pişen ekmeği çevirmeye yarayan bir araç (DS VII, 1974) **kındırak** / **kındirek** / **kındırık** / **kındirek** / **kindirek**: hamur açmakta kullanılan merdane **kırtnak**: merdane **keşken** / **keşgen**: ince yufka açmaya yarayan oklava **kasğaç**: maşa (DS VIII, 1975) **pişleç**: masa (DS IX, 1977) **ok** / **oklā** / **ohla** / **ohlağ** / **ohlağı** / **ohlav** / **ohlavı** / **ohlavi** / **oklaa** / **oklaağ** / **oklaç** / **oklageç** / **oklağ** / **oklağa** / **oklağaç** / **oklahaç** / **oklangı** / **oklav** / **oklavaç** / **oklavi** / **oklavū** / **oklō**: oklava (DS IX, 1977) **seman**: hamur açmakta kullanılan araç, oklava **şargada**: hamur açmak için ağaçtan yapılmış gereç, oklava **taktuka**: oklava **sipsi**: huni **sahan althığı**: sıcak kap altına konan araç **tetik**: masa **tutacak** / **tutcak**: maşa biçiminde bir çeşit araç **şebek**: hamur açmaya yarayan, ağaçtan yapılmış kısa silindir gereç, merdane (DS X, 1978) **yastıkaç**: oklava (DS XI, 1979) **yılgı**: merdane (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **kakpış**: bir tür fırın maşası, kısaç **şurum**: rakı hazırlamakta kullanılan araç **algıy**: ekşimiş süttten votka hazırlamakta kullanılan özel bir alet **baspak**: buğday kırmak için el değirmeni (ATS, 1999)

Çuvaşça = **yétér**: oklava **yétérle-**: oklava ile açmak (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **şaşlık şışı**: şiş kebabı şışı (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **algıs-sipsi**: kısaç, maşa **anker**: maşa, kısaç, ikili maşa **ankernay**: ikili maşalı **haphıs**: maşa **ispîk**: maşa, pense **sispîcek**: küçük maşa **kofeynik**: cezve **soygıs**: kabuk soyma aleti (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **cazgıç**: oklava **kışhaç**: maşa **ot kışhaç**: maşa (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **oqtav**: oklava (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **cargılçak**: el değirmeni **kuurğuç**: (arpa, darı, vs. gibi) kazanda kavrulann hububat karıştırmak için kullanılan değnek (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **maşa**: maşa (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **tishkavlagich**: kürdan **ochqich**: açacak **shtopor**: tirbuşon **kichkina sochiq**: peçete (TÖS, 2018) **voronka**: huni **qahva qaynatgich**: cezve **six**: şiş **o'qloq**: oklava **mardona** / **mardlarcha**: merdane **o'qlov bilan xamir yoymo**: merdanelemek (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **sıpsı** / **kıtağas** / **pinset**: maşa **ütehe timir** / **ütebe**: şiş (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **öyer-ıyaş**: oklava **dalgan-öyer**: oklava **şuuruun**: ağaçtan yapılmış damıtma cihazı, imbik (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **oklav**: oklava **oklav yalı**: oklava gibi dümdüz **oklav yalı köçe**: dümdüz yol **köçeleri oklav yalı gönüdi**: sokakları oklava gibi dümdüzdü **ātişgir**: maşa **ısaç**: kısıkaç, maşa **guyguç**: huni **sıh**: et pişirmek için kullanılan şiş **dişsınçgar**: kürdan, dış çöpü (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **puza**: oklava **ambur**: maşa, kısıkaç, pens **kasival**: maşa, kısıkaç, pens **kışkaç**: makas, kısıkaç, maşa **noguç**: merdana, silindir **kavapdan**: kebab pişirilen alet (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *hävāng/hevenk* “bir demet meyve” tespitini yapan Räsänen, *maşa* sözcüğünün kökenini < Farsça *māša* > Kalmukça *maşn* olarak göstermekte,

oklava sözcüğünün kökünü *ok* “ok, eksen” olarak belirtmektedir (Räsänen, 1969).

cezve “kahve pişirmeye yarayan saplı kap” < Ar. *cadwa* “kor, yanan kütük” (Tietze, 2002: 366).

BÖLÜM VI: YİYECEK İÇEÇEK HAZIRLAMA YÖNTEMLERİ

6.1. Buğulamak / Tütsülemek

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **bu:** buğu, buhar (DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **buğlat-** / **buhurla-:** tütsülemek (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **dütü vir-:** tütsülemek (YTS, 1983) **buhūrlandur-:** Ar. tütsülemek, buhur vermek “şularağ hamīr iderler, ‘abīr-i mubaḥḥar gibi buḥūrlandururlar, çıkarurlar yine” [139a-5] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **buhūr:** Far. tütsü **ictimâr:** Ar. buhurlanma, tütsülenme **mubahhar:** Ar. buharlaşmış, tütsülenmiş **tebhîr:** Ar. buğu hâline getirme; tütsüleme, tütsülendirilme **tedhîn:** Ar. tütsüleme, dumanlama (OTAL, 2006) **buhār:** buğu, kokulu buhar; duman “Buḥār-ı baḥūriyla ‘ālem dimāğın / Kılupdur mu ‘aṭṭar o kil-k-i mu ‘anber” [K3/17] **buhūr it-:** ateşe veya buhurdana sandal dalı atmak, tütsülemek “Perde-i ‘izzet çeküp yakdum maḥabbet şem ‘ini / Şandal-ı rūḥı buḥūr idüp müheyyā eyledüm” [G339/3] (BDS, 2007) **buhurla-:** tütsülemek “Buhurla yilegi hep cümle yir yir” [1421] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **buğulama:** buğulamak işi; buğuda pişmiş yemek “hamsi buğulaması” **buğulama:** buğudan geçirmek, buğuya tutmak; bazı yemekleri buğu ile pişirmek **füme:** Fr. tütsü ile kurutulmuş (balık, et) **hamsi buğulama:** hamsinin fırında pişirilen yemeği **tütsüle-:** et, balık vb. yiyecekleri odun veya saman dumanına tutmak **benmari:** Fr. bir kabı kaynar suya oturtmak yolu ile içindekini ısıtma ve eritme yöntemi **flambe:** Fr. aleve tutarak pişirme yöntemi (TDK, 2019) **boğula-:** buğulamak **buğlat-:** buğuda pişirmek (DS II, 1965)

Altay Türkçesinde = **kuykala-:** (tavuk, domuz için) tütsülemek, tüylerini yakmak **buu:** buhar, buğu (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **abur:** buhar, buharlaşma **buu:** buhar, buğu **buulamaa:** buharlaşmak (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tütün urdur-:** tütmek, tütsülemek (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **buvla-**: buğulamak, yemeği pişirirken üzerini örterek buğulandırmak **buqtıruv**: yemeği buğuyla pişirmek (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **ladan tutat-**: tütsülemek **bug'la-**: buğulamak (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **bustaar**: buharla kaynatmak, pişirmek **bustug**: buharlı, puslu (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **bug**: buğu, buhar **bugda bişen**: buğulama **bugar-**: buharda pişmek **bugla-**: buğulamak **buglan-**: buğulanmak **buglat-**: buğlamak **düytlenen balık**: tütsülenmiş balık (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **ğodut-**: buharda pişirmek **ğodutuş**: buharla pişirmek **hordalmak**: buğulanmak **isrik di-**: tütsülemek **sür**: isli, iste kurutulmuş (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Arapçadan *buhār* Türkçeye geçtiğini belirttiği kelimenin Osmanlı Türkçesi *buḫar*, Kuman Türkçesi (Yun.) *boḫorik* “ocak”, Osmanlı Türkçesi (ağız) *buḫari* şekillerini vermektedir (Räsänen, 1969).

buhur “günlük, tütsü” < Ar. *baḫūr* (Tietze, 2002: 320).

dütü/tütü “tütsüleme” < *düt-/tüt-* + fiilden nomen actionis yapan -ü eki (Tietze, 2002: 614).

6.2. Haşlamak / Kaynatmak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **çokrat-**: kaynatmak **ḳayna-**: kaynamak (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **qayındı** / **qaynadı** / **qaynār** / **qaynā-māq**: kaynamak **eşiç qaynadı**: tencerenin içindeki sulu, akıcı bir şeyin kaynaması **eşiç çoqradı**: tencere içindeki koyu kıvamlı herhangi bir şeyin kaynaması (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **ḳayna-**: kaynamak, pişmek, parlamak, ısıldamak [NF 193/12, KE 56v/1, HKT 475a/2] **ḳaynat-**: kaynatmak [KE 40v/14, ME 60/8, HŞ 2979 3546, MN (1) 19/8, İML 113, MN (2) 12/119] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kaşla**: haşlamak **kaynat**: kaynatmak (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **ḳayna-**: kaynamak, fokurdamak (RŞR, 2014)

Eski Anadolu Türkçesinde = **kaynan-**: kaynatılmak, kaynamak (YTS, 1983) **kaynat-**: kaynatmak “ol ḥadd-ile te’şīr ider kim, içinde hīç eşer-i ruṭūbet ḳomaz, ‘unf-ıla

kaynadur, taşa dmnderür, ol vaktın ol bağlanan taş kızıl yâkût olur” [29a-2] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **kayna-:** kaynamak “*Anı ateşde vafır kaynasun koy*” [1633] [1419] [1634] **kaynar:** kaynamış durumda olan, çok sıcak “*kaynar ardınca savuk dök, eyle böyle*” [1056] [1061] [1636] [1672] **kaynat-:** kaynamasını sağlamak “*Biraz balı koyup ateşde kaynat*” [1195] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **haşlama:** haşlamak işi; haşlanarak pişirilen şey “*Ben incik yerinin haşlamasını severim. - B. Felek*” **haşla-:** bir şeyi kaynar suya daldırmak; birinin üstüne kaynar su dökmek; suda kaynatarak pişirmek “*Nine yolda yerim diye iki yumurta haşladydı. - H. E. Adivar*” **kayna-:** yiyecek, içecek pişmek, haşlanmak “*Doktorun sade kaynamış kahvesini söylemesini bekledi ve garson gider gitmez konuştu. - Tarık Buğra*”; mayalı bir şey kabarıp köpürmek “*şıra kaynamış*” **suda pişmiş:** kaynatılarak veya haşlanarak pişirilmiş (TDK, 2019) **anşala-:** kaynamak **aşkarla-:** kuru sebzeyi küllü su ile haşlamak (DS I, 1993) **börtle- / bortdür- / böğürtle- / börktür- / bört- / börtüt-:** az haşlamak **börtüme:** haşlama (DS II, 1965) **cöret-:** suda haşlamak **çığşıt-:** biraz haşlamak **çokrat-:** kaynatmak, pişirmek (DS III, 1968) **dalgır-:** kaynamak (DS IV, 1969) **söğürme:** haşlama “*Söğürme yumurta*” (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **bırkıran-:** kaynamak **borkılida-:** kaynamak **borlo-:** kaynamak (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **haşlak:** kaynar **haşlamaa:** yanma, haşlanma **kaynadılmış:** kaynatılmış **kaynanmış:** kaynatılmış **kaynanmış yumura:** kaynatılmış yumurta **kaynamaa:** kaynamak **imee kayneer:** yemek kaynıyor **suyuş:** söyüş, haşlanmış (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **haynat-:** kaynatmak “*Hazanahta haynathan suğ halğan polar, - timîr pes üstündergî hazanahtı peştin ortızına tartıp çoohtanğan Marka / Küçük kazanda kaynatılmış su kalmış olmalı, - demir soba üstündeki kazanı sobanın ortasına çekip konuşmuş Marka. - İ. Kotyuşev*” **hayna-:** kaynamak “*IzTktln sol sarında tasnan salğan soolda uluğ çis çaynik pulazıp haynap turca / Kapının sol yanında taşla yapılan sobada büyük bakır çaydanlık buharlaşıp kaynıyor. - V. Kobaykov*” **suğ haynapça:** su kaynıyor **haynaan:** kaynamış ‘haynaan suğ kaynamış su’ **haynama:** kaynamış, kaynayan (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **gorfuldat-:** kaynatmak, fokurdatmak **kayna-:** kaynamak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **şımırlav:** kaynatılmakta olan etin yavaş yavaş kaynaması (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **bal kaynat-:** iyi kaynatmak **bıkıl-da-:** kaynamak; sessizce kaynamak “*samoor bıkıldayt: semaver fikir fikir kaynıyor*” **demde-:** haşlamak, kaynamış suya atmak ve öyle bırakmak **dımı-:** ağır yavaş kaynamak **kayna-:** kaynamak, fikir fikir kaynamak **kaynat-:** kaynatmak (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **kayna-:** kaynamak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qaynatma:** haşlama **qaynatmoq:** haşlamak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **busput:** haşlama **buhar-:** haşlamak **orgut- / buhar-:** kaynatmak (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **es-:** (süt vb. için) kaynatmak, ısıtmak, eritmek **kaynat-:** kaynatmak **kayna-:** kaynamak “*süt kaynapça; süt kaynıyor*” (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **düler:** haşlamak **dülgen:** haşlama, haşlanmış **kolduraar:** kaynamak, fokurdamak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **toşap gaynat-:** hoşaf kaynatmak **gayna-:** kaynamak **gaynag:** kaynamış (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **bugli-:** kaynatmak, buharda pişirmek, buhara vermek **kaynat-:** kaynatmak **kaynigan:** kaynamış (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *haşla-* suda kaynatarak pişirmek < ses taklidi kelimelerden (Tietze, 2009: 270)

6.3. Kavurmak / Kızartmak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **köyük:** yanmış, kavrulmuş **kağur-:** kavurmak **kavır-:** kavurmak **kızart-:** kızartmak, kor haline getirmek, kırmızılaştırmak **süklün-:** kızartılmak **söglünçü:** kızartma **sögül-:** kızartılmak (EUTS, 1968) **kızart-:** kızartmak (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **kavril-:** kavrulmak **kızart-:** kızarmak (KB, 2006) **qagurdı / qawurdı / qagurur / qawrulür / qagurmāq / qawrurmāq:** kavurmak “*ol tarıg*

qagurdu: o, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] kavurdu “*buğday qawruldu: buğday kavruldu*”(DLT, 2005)

Kıpçak Türkçesinde = **kavur-** / **kovur-**: et vb. kavurmak, kızartmak **kavurmuş:** kavrulmuş **tutukuptur:** kızarmış (KTS, 2007) **ķavrul-**: kızartılmak, pişirilmek, kavrulmak **ķız-**: kızarmak, yanmak (GT, 1993)

Eski Anadolu Türkçesinde = **çevrilmiş:** şışte kızartılmış **kavur-**: kızartmak (YTS, 1983) **ķızart-**: kızartmak “*kibrītūñ harāreti üzerlerine ol hadd-ile galebe itdi kim renglerinden dönderdi, kızartdı, şāzine oldı*” [80b-4] **ķızdur-**: kızdırmak, ateşte kızartmak “*ol taşu oda birağular, gereince ķızdururlar, çıkarurlar, merķaşışā-yı zehebī olur*” [45a-1] **ķavur-**: kavurmak “*alurlar yedi yüz sekiz dirhem yaşılm māzūy, demür tancırada od üzerine ol kadar ķavururlar kim yana, kül ola, pes gereğince saħķ iderler*” [135a-5] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **tahmîs:** Ar. ateşte kızdırıp kavurma; kahve kavruan yer (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kavurma:** kavurmak işi; kavrulmuş olan (TDK, 2019) **kavruk:** kavrulmuş olan; kurumaya yüz tutmuş “*Armutların en fenası, en kavruk, en lekeli ve en hamı bile asildir. – R. H. Karay*” **kavrul-**: kavurma işi yapılmak **sotele-**: eti yağda hafifçe kavurmak **kızartma:** kızartmak işi; kızartılarak hazırlanmış yemek “*kabak kızartması, patlıcan kızartması*”; kızartılarak pişirilmiş “*kızartma et*”; kızgın yağda pişirmek (TDK, 2019) **bözdür-**: eti kızartmak, kebab yapmak (DS II, 1965) **dalazla-**: eti, yiyecekleri hafif ateşte biraz kavurmak **dazla-**: kızartmak, kebab yapmak (DS IV, 1969) **garsala-**: et ya da soğanı tavada hafif kavurmak (DS VI, 1972) **talazla-**: yiyecekleri yağda hafifçe kavurmak (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **kuurdır-**: kızartmak **kaar-**: pişirmek, kızartmak (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **yakılmaa:** yakılmak, kızarılmak, pişirmek **kaurmaa:** kavurmak (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **hızart-**: kızartmak **hoor-**: kavurmak **huzuh hoor-**: fındık, fıstık kavurmak **haar-**: kızartmak, kavurmak “*talğannı ayrannah alay ba abırthınah haarıp, IzJp alzah, haydağ daa aar toğısta tabırah suhsabassıh, astabassıh / unu, ayrıanla veya haardır abırthıyla kavurup, içsen, iş ne kadar zor olursa olsun, acıkıp susamazsın. -N. Tyukpiyekov*” **huzuh haar-**: çam fıstığı kavurmak (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kızart-:** kızartmak **tişle-:** kızartmak, kavurmak **cırmılandır-:** kavurmak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **qızartuv:** kızartmak **quvir-:** kavurmak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **dandırday kızar:** pek fazla kızarmış **kakta-:** kurutmak; kavurmak; kızartmak (kap içinde değil, şişte) **kuur-:** kavurmak, kızartmak **kuurma:** kavrulmuş, kızartma **kebekte-:** şişte kavurmak; şiş kebabı kavurmak (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **jarit et-:** kızartmak **kızar-:** kızarmak **kaur-:** kavurmak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **qizartirmoq / qizartirib pishirmoq:** kızartmak **qovurmoq:** kavurmak **masalliqni yog'da biroz qovurmoq:** sotelemek (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **ihhaarılammit / sorkuoydammit:** kızartma **ihhaarılaa-:** kızartmak (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **koor-:** kavurmak, kızartmak (arpa, fındık vb.) **aş koorarga:** tahıl hububat kavurmak **kaar-:** kavurmak, kızartmak (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **haarar-:** kızartmak, kavurmak **hoorar-:** kavurmak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **et govur-:** et kavurmak **govur-:** kızarmak, kavrulmak **gızdır-:** kızdırmak, ısıtmak **çirkiz-:** ateşe, kızgın yağa tutmak **tebite-:** kızgın yağda pişirmek (yemek için) (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **cez:** kızarmak **cez kıl-:** kızartmak **çavar-:** kızarmak **dag-:** kızdırmak, yakmak **ķizar-:** kızarmak **ķizart-:** kızartmak, kırmızı yapmak **ķizartur-:** kızartmak **ķizduruş:** kızartma, kavurma **puçulaş:** ateşte kızartma **ķorul-:** kavrulmak **ķoru-:** kavurmak **ķorugan:** kavrulmuş (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Eski Uygur Türkçesi *kayur-* “kavurmak”, Karahanlı Türkçesi *kayur/koyur/kavur/kovur*, Osmanlı, Azeri ve Baraba Türkçeleri *kavur/kaur*, Osmanlı Türkçesi *kavyr*, Kırım Tatarcası *kawur/kawyr*, Türkmen Türkçesi *kavyr*, Kumuk Türkçesi *kaur* “pişirmek”, Soyonca ve Hakas Türkçesi *ķōr*, Şor Türkçesi *kōr*, Teleütçe *kur* “arpa kavurmak” şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

6.4. Mayalamak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **uğutla-:** mayalamak (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **qōr:** yoğurt mayası. Bu, kabın dibinde kalan yoğurt ya da mayalanmış kımız artığıdır; daha sonra bu artığın üzerine taze süt eklenir ve böylece yoğurt katılaşır ya da kımız mayalanır **udıttı:** mayalamak “*ol yogrut udıttı: o, sütü mayalayıp yoğurt yaptı*” **ugut:** bira yapımında kullanılan bir maya. Çeşitli otlar, arpa unuyla karıştırılır, bu karışım hamur gibi yoğrulur ve fındık büyüklüğünde kesilerek kurumaya bırakılır. Ortaya çıkan maya, arpayla birlikte haşlanmış buğday karışımının üzerine, bir batman buğdaya bir ölçü (fındık büyüklüğündeki) maya konacak biçimde ufalanarak serpilir. Buğday daha sonra temiz bir şeyle sarılır ve üç gün mayalanmaya bırakılır, bu sürenin ardından bir küpe alınır ve on gün daha mayalandırılır. Son olarak üzerine su dökülür ve iyice süzülür. Bu buğday şarabıdır. (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **māya / māye:** Far. maya [NF 220/7, ME 61/7, HŞ 40] **kor:** maya [İML 173] **hamir mayası:** hamur mayası [NF 220/7] **hamir māya al-:** hamur mayası almak, mayalamak [NF 220/4] **māya al-:** ekmek yapmak için maya almak [NF 220/4] **hamir kıl-:** mayalamak [KE 160v/20] (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **uyuğ-:** sütü uyutup yoğurt yapmak (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **sağır- / sağdur-:** mayalandırmak “*Depe gibi et yığdum, göl gibi kımız sağırdum*” [9A8] [9B2] [14A13] (DK, 2006) **turik:** maya, damızlık **uyumak / uyumak / uyunmak / uyuşmak:** içine maya karıştırılan yoğurt, süt, pekmez gibi şeyler katılaşmak **uyut-:** sütü mayalayıp yoğurt haline getirmek, koyulaştırmak (YTS, 1983)

Osmanlı Türkçesinde = **ihimâr:** Ar. mayalanma, kendiliğinden köpürüp kabarma, ekşiyip mayalanma **māye:** Far. maya, asıl ve lüzumlu madde, asıl, esas **māye-dâr:** Far. mayalı **muhammer:** Ar. tahmîr olunmuş, mayalanmış, ekşiyip kabarmış **mütehammir:** Ar. tahammür eden, mayalanan, ekşiyen **tahammür:** Ar. mayalanma, ekşime (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesi = **ekmek mayası:** ekmek yapımında hamurun mayalanmasını sağlayan madde **ekşi maya:** bir önceki ekşi veya mayalı hamurdan alınıp bir süre fermente edildikten sonra yeni yapılmış bir hamuru mayalamak amacıyla kullanılan maya **bira mayası:** mayalanmış durumdaki biranın yüzünden alınan bir mantar türü **maya:** Far. bazı besinlerin yapımında mayalanmayı sağlamak için kullanılan madde, ferment “*ekmek mayası, yoğurt mayası, kımız mayası*” **mayala-:** maya koymak, içine

maya karıştırılmış **mayalan-**: mayanın etkisiyle ekşiyip kabarmak “*hamur mayalandı*” **mayalı**: içine maya karıştırılmış; maya ile ekşiyip kabarmış TDK, 2019) **acı hamır / aci hamıra / aci hamur / achamur / aci hemire / aci hamur**: hamur mayası **artukluk**: hamur mayası **ayala-**: hamur mayalamak **ayvan**: yoğurt mayası (DS I, 1993) **çal- / cal-**: yoğurt yapmak için sütü mayalamak (DS III, 1968) **damızlık / damazlık / damızlıh**: pekmez, yoğurt, peynir vb. şeyleri yapmaya yarayan maya **damızlık çal-**: sütü yoğurt, peynir yapmak için mayalamak **dondur-**: peynir yapmak için süte maya katmak **dutacak**: maya **düleymen**: mayalanmış süt **düzer-**: mayalanmak, ekşimek (DS IV, 1969) **eğşi hamur**: ekmek mayası **ekşihamur**: hamur mayası **ekşitme**: hamuru mayalatma **enşi hamur**: maya, ekmek mayası **eşki hamur**: maya olarak kullanılan ekşi hamur **eşkilik**: hamur mayası (DS V, 1972) **hamıllık**: hamur mayası hamıllığı çok koymuşsun, ekmek ekşimiş **hamurluk**: hamur mayası (DS VII, 1974) **korluk**: maya (DS VIII, 1975) **südeçalan**: yoğurt mayası **süteşi / sütebesi**: yoğurt mayası **süt uyut-**: yoğurt mayalamak (DS X, 1978) **uyundur-**: mayalamak **uyut-**: yoğurt yapmak için sütü mayalamak **üğüüt-**: sütü yoğurt yapmak için mayalamak **üretme**: maya **ürgür-**: hamur mayalamak **ürgüt**: yoğurt mayası **üvüt-**: süte maya katıp uyutmak **yoğurt çal-**: sütü yoğurt yapmak için mayalamak (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **açıtıkı**: maya **açıt-**: mayalamak **uuttu**: mayalı (içki) (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **amurlamaa**: hamuru mayalamak **borç**: maya; hamur mayası **drojdi**: maya; tortu **şarap drojisi**: şarap mayası **hamur haşlamaa**: hamur mayalamak **hamurlamaa**: hamur mayalamak **maya**: maya **mayalamaa**: mayalamak (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **açıbaan**: mayasız, tatsız **açıt-**: mayalamak, ekşitmek, acılaştırmak **açithı**: maya **körehe**: maya, mayalayacak kadar kalan yoğurt, ayran “*ayran körenezîn tilep körerger; mayalayacak ayran aramak*” (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **açithı**: maya **tılı açıt-**: hamur mayalamak **açithıç**: ekşitme mayası **ardavan**: maya **ırdavun**: maya **korluk**: maya **salat**: maya, malt **süt uyut-**: yoğurt yapmak için süte maya katıp üzerini kapatmak **uyu-**: mayalanmak **süt uyugandı**: süt mayalandı **uyut-**: yoğurt yapmak, mayalamak **uyuthuç**: yoğurt mayası (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **uytqı**: yoğurt ve benzeri yiyecekler için kullanılan maya (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **açıtki:** maya **kamırturuş:** Ar. + Far. ekmek mayası **körönğgö:** kımız mayası **körönğgölüü:** mayalı (kımız hakkında) **uyutku:** yoğurt mayası **ürp:** tulumun cidarında kalan kımız posası (ki kımız mayası olarak kullanılır) (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **achitqi:** maya **achitqi qo'shmoq:** mayalamak **achitqili:** mayalı **achitqisiz:** mayasız **xamirturush / achitqi:** ekmek mayası (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **doruoha / ahıtı / köönnörüü:** maya **tuuha suox / nuluun / ahıtuta soux:** mayasız (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **köp-:** hamur kabarmak, mayalanmak **açıt-:** ekşitmek, tahammür etmek, mayalamak, maya koymak **açıtka:** mayalama, maya **açıtkan:** ekşimiş, mayalı **açı:** hamur mayalamak, acımak, ekşimek, bozulmak “*süt açıp pardı; süt kesildi, bozuldu*” **açıbaan:** mayalanmamış (ekmek, hamur) (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **ajıtkı:** maya **ajıtkılaar:** mayalamak, ekşitmek **drojji:** maya **hörengi:** maya (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gor:** mayalanma **hamırmaya:** maya, hamur mayası **maya:** süt ve yoğurt için maya **gatk basır-:** yoğurt çalmak, sütü ekşitmek, mayalamak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **xemir / xemir turuş:** maya **éçi-:** ekşimek, mayalamak **éçitku:** maya **könelge:** ekşimiş süt mayası **pagiy:** maya **uyu-:** mayalanmak, ekşimek (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *maja* “maya”, Çağatay Türkçesi *maya* “sermaye, para”, ? Kazak Türkçesi *maja* “samanlık” manalarını tespit eden Räsänen, sözcüğün Farsçadan *māya* alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

6.5. Pişirmek

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **biş-:** olgunlaşmak, pişmek, olmak **çokurda-:** pişirmek, kaynatmak **pış-:** pişmek, yetişmek, olgunlaşmak **pışur-:** pişirmek (EUTS, 1968) **biş-:** pişmek, olgunlaşmak “*Tarıg bişdi; yaş ot ündi; yulkıka kişike edgü boltı tir*” [53] (IB, 2004) **biş- / biş-:** olmak, pişmek **bışığ / bişig:** Br. (*pšig*) olgun, pişmiş (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **bişur-**: pişirmek “*Bışırğu tapuğda sınağu körü Ağırlasa ötrü kötürgü örü*” [636] [2782] [4036] [4883] (KB, 2006) **bişig aş**: pişmiş yemek **et çawladı**: et hafifçe pişti **et çawlandı**: et hafifçe pişirildi (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **biş-** / **biş-** / **piş-**: olgunlaşmak, pişmek [NF 108/1, KE 14v/18, ME 159/5, HKT 84b/8, HŞ 646, İML 107, KE 42r/10, HKT 405b/8, MM 33/3, İML 132] **bişmağ**: pişme [HKT 405b/8] **bişik** / **pişik**: pişmiş [HŞ 1735] **bişür-** / **bişur-** / **pişir-**: pişirmek, kızdırmak [NF 163/8, KE 88r/16, ME 236/5, HŞ 1508, NF 25/8, İML 132] **bişürt-**: pişirtmek, yemek yaptırmak [KE 85r/15] **çala bişür-**: az pişirmek, yarım yamalak pişirmek [ME 233/5] **pişmiş**: olgun [İML 154] **bulamak biş-**: bulamaç pişirmek [NF 108/1] **bulamak kııl-**: bulamaç yapmak, bulamaç pişirmek [NF 107/14] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **biş-**: pişmek **bişir-**: pişirmek **bişmiş**: pişmiş (DMLT, 2018) **biş-**: pişmek, olgunlaşmak **bişür-** / **bişir-**: olgunlaştırmak, pişirmek (KLS, 1992) **bişir** / **bişür** / **biştür**: olgunlaştırmak, pişirmek **eprit**: pişirmek, lime lime yapmak **epritmek**: iyice pişmiş, erimiş **kakalı**: çok pişmiş, lime lime olmuş **biş** / **piş**: pişmek **bişi** / **bişik**: pişmiş yemek (KTS, 2007) **biş-**: pişmek, yanmak (GT, 1993)

Çağatay Türkçesinde = **bištuğ**: eyi pişmiş, pişkin **lapa**: suluca pişmiş tām **sükle-**: eti suya kaynamak, çorba pişirmek (ÇOS, 1902)

Eski Anadolu Türkçesinde = **pişür-**: pişirmek “*Yünlü Koca ile Yapağılı Kocayı Depegöze verüñ, aşın pişürsün*” [112A5] **biş-**: pişmek “*Bişmiş etmegüñ bekası olmaz, yemek gerekdür*” [6B6] [26B12] [27A12] [28A2] (DK, 2006) **aş it-**: pişirmek **biş-**: pişmek **bişir-** / **bişür-**: pişirmek **börtdür-**: (eti) az pişirmek **tatarı**: az pişmiş yemek (YTS, 1983) **biş-**: pişmek “*Ol kadar tenürda koyalar kim hamır bişe ve çün-kim hamır tamam bişdi*” [27a-9] **maṭbūḥ**: Ar. pişirilmiş, kaynatılmış “*eger bir mişkal balasān yağını toḡsan yidi bucuḡ dirhem zūfā maṭbūḥınuñ şuyına ḡatalar*” [108b-5] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **intibâh**: Ar. pişme **intibâh-ı taâm**: Ar. yemeğin pişmesi **matbûh**: Ar. tabh olunmuş, pişirilmiş **taâm-ı matbûh**: Ar. pişmiş yemek **muntabih**: Ar. intibâh eden, pişen, pişmiş **nazc**: Ar. pişme, olma, kıvam bulma **nâzıc**: Ar. olgun, yetişmiş, pişmiş, kıvama gelmiş (et, meyva) **puhte**: Far. pişmiş, pişkin; olgun **nân-ı puhte**: Far. güzel pişmiş ekmek **tabh**: Ar. pişirme, pişirilme; ilâç kaynatma **tabhiyye**: Ar. pişirmek veya pişirilmek üzere birine verilen ücret, pişirmelik **tanzîh**: Ar. gereği

gibi pişirme, pişirilme (OTAL, 2006) **bişir-:** pişirmek “*Sogan bulunmaz ise bişir almayı*” [1062] [1062] [1058] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **pişim:** pişme işi; pişirim **pişirim:** pişirme işi **pişir-:** bir besin maddesini gerektiği kadar ısıda tutarak yenebilecek veya içilebilecek bir duruma getirmek “*Ayşe Nine de onlara bir yorgunluk kahvesi pişiriyordu hem de denizcilerle yârenlik ediyordu. - Halikarnas Balıkçısı*” **pişkin:** gereğince pişmiş “*pişkin ekmek*”; çabuk pişen, pişegen, pişek “*pişkin nohut*” **pişkince:** biraz pişkin **piş-:** ateşte, fırında, kaynar suda veya yağda ısı etkisiyle yenilebilir duruma gelmek “*börek geç pişer*”; meyve olgun duruma gelmek “*Yere düşenlerin beraberce yenmesine önce ses çıkarmadılar fakat yemişler pişip tatlılaşınca iş değişti. - R. H. Karay*” **ala sulu:** yeni olgunlaşmaya başlamış yemiş; iyi pişmiş yemek **ızgara:** Rum. ızgara üstünde üstünde pişmiş **barbekü:** Fr. açık alanda mangal kullanarak et ve deniz ürünleri pişirme (TDK, 2019) **ala bişik:** yarı pişmiş yemek **ala börtme:** çok az pişmiş **aladiri:** yarı pişmiş **alahüllü:** yarı pişmiş **aşı aşmak:** yemek pişirmek **aş çalmak:** hamurdan kesilmiş makarnayı pişirmek (DS I, 1993) **bişmak:** pişmek **bişegen / bişeğel / bişegen / bişek / bişekkel / bişgel / bişgen / bişigen / bişiğen / bişiyen / bişkel / bişken:** çabuk pişen **bişik:** pişik **büşmek:** pişmek **börtmek:** külde biber, patlıcan pişirmek (DS II, 1965) **çözle- / közdür- / közdür-:** eti közde pişirmek (DS III, 1968) **hakık:** iyi pişen (yemek için) “*et hakık gibi olmuşda kemiğinden ayrılıverdi.*” **hayasımak:** pişmekte olan yemeğin ateşi yavaşladığından kaynaması durarak tadı ve rengi bozulmak “*ocağı yak yemek hayasır*” **helese:** çok kaynayarak bulamaç haline gelen yemek “*pişmiş helese olmuş.*” **hılt ol-:** yemek iyice pişmek **hırıncı-:** yemek uzun süre kaynadığı halde pişmemek, çiğ kalmak “*patlıcan hırıncıdı.*” **ıldır ıldır:** iyi pişmemiş yemeğin diri kalmış durumu “*fasulye iyi pişmemiş ıldır ıldır duruyor.*” **ıltma:** sütün az pişmiş durumu (DS VII, 1974) **közle- / kozle-:** et, sebze, meyve, hamur vb. şeyleri ateşte pişirmek **kelehaş:** az pişmiş, yarı kızarmış (DS VIII, 1975) **yelmeşik:** fazla pişmekten ezilen, yapış yapış olan (DS XI, 1979) **söğürmek:** ateşe gömerek pişirmek (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **as-:** yiyecek hazırlamak, yemek pişirmek, pişirmek **azın-:** yiyecek hazırlamak **azış:** yiyecek hazırlama **min as-:** çorba pişirmek **biş-:** olgunlaşmak, pişmek, pişmiş olmak **bişkalak:** olmamış, ham, tam pişmemiş **bişkan:** olmuş, pişmiş **biyır-:**

pişirme, yakma **bıjurt-:** yakmak, haşlamak, pişirmek **kazan as-:** hazırlamak, aş pişirmek **kuurmaç:** pişmiş tahıl (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **pişirmee:** pişirmek **pişkin:** pişkin, pişmiş **pişmiş:** pişmiş (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **pızır-:** pişirmek **tamah haynat:** yemek pişirmek **haynat-:** kaynatmak, pişirmek **ürge haynat-:** çorba pişirmek **ılbıra-:** iyice pişmek **ılbırap parğan it:** iyi pişmiş et, meyve olgunlaşmak **pızırğan:** pişmiş **pışhan:** pişmiş (yemek) **pızığ:** pişmiş (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **bişir-:** pişirmek **bişgen:** pişmiş **çıyli-bişli:** yarı pişmiş **hompuk:** rafadan, yarı çiğ, tam pişmemiş **ibjire-:** pişmek (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **arsa:** etin kemikten ayrılmasını sağlamak, çok pişmiş manasına da gelir **asuv:** yemek pişirmek, yemek hazırlamak, aşmak **pisirüv:** pişirmek **pisüv:** pişmek, yemeğin pişmesi **şınuv:** pişmek, dolgun hale gelmek **qaqtav:** et, balık, meyve vb. kurutmak, eti veya balığı ızgarada pişirmek **qarma:** ızgarada pişirilen, ekmek veya et, balık (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **bışır-:** pişirmek; kavurmak; hazırlamak **tokoç bışır-:** (yağda) ekmek, çörek pişirmek **bış-:** pişmek, olmak; aş pişmek kavrulmak “berbestin aşı bışpas (atasözü) vermek istemeyenin yemeği uzun zaman pişmez” **bışıluu:** pişmiş, olgun “bışıluutamaktın küyütü caman (atasözü) hazır yemeği bırakıp gitmek insana ağır geliyor” (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **bişir-:** pişirmek **biş-:** pişmek **bişgen:** olgun, pişkin **kazan as-:** yemek pişirmek (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **pishirmoq:** pişirmek **pishirish:** pişim **pishmoq:** pişmek **manqal / manqaldon / kabob qo'ra:** ızgara **jiz-biz:** cızbız (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **buhar-:** pişirmek (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **pıjır-:** pişirmek **çiiş pıjır:** yemek pişirmek, yemek yapmak **pış-:** pişmek, **itpek kebegede pışça:** ekmek fırında pişiyor **çestek pış pardı:** yemiş olgunlaştı **pıjırış:** yemek pişiriş, yemek pişirmek, yemek yapmak **pışkan:** pişmiş, olgun olmuş, yetişmiş (meyve için), haşlanmış, suda haşlanarak pişirilmiş (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **bıjar:** pişmek **bıjırar:** pişirmek **çigleer:** az pişmek **paştanır:** yemek pişirmek (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **gazan atar-:** yemek pişirmek **bişir-:** pişirmek **atar-:** ocağın üstüne koymak; yemek pişirmek **bişiril-:** yemek pişirilmek **bişirin-:** kendisi için pişirmek, yemek hazırlama **nahar bişirin-:** kendine yemek pişirmek **gorsa-:** pişirmek **mekgecöveni oda gorsa-:** mısırı ateşte pişirmek **yap-:** yiyecek hazırlamak, pişirmek **çörek yap-:** ekmek yapmak, pişirmek **biş-:** yemek vb. pişmek “*nahar entek bişmändir / yemek henüz pişmedi*” **bişim:** pişim “*bu tüviniñ bişimi govı / bu pirincin pişimi iyidir*” **diri:** az pişmiş, yarı pişmiş (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **nan yak-:** ekmek pişirmek (YUTS, 1995)

Değerlendirme: “*Türk mutfağının yemeklere lezzet veren en önemli özelliği pişirme şeklidir. Tencere yemeği adı verilen ve eskiden kömür ateşi ve bakır tencere kullanılarak yapılan ve asıl malzemesi soğan, et özellikle kuzu eti olan yemeklerin Türk mutfağında önemli bir yeri vardır. Tencere yemeği dışında açık havada yakılan ateşte döndürülerek pişirilen etler ise büyük topluluklar için yapılırdı. Türkler göçebe toplulukları halinde yaşarken gerek av etlerini gerekse besledikleri hayvanların etlerini doğrudan ateşte çevirerek yerlerdi. Çevirme denen bu et pişirme usulü hem kolaydı hem de yemekten alınan lezzet tartışılmazdı. Bütün bir kuzu şişe geçirilir, nar gibi kızartılırdı. Asıl makbul olan kuzu olmakla birlikte at eti dahil bütün av etleri de bu şekilde pişiriliyordu. Yerleşik hayatla birlikte Türklerde yemek türleri artmış, mutfak ve mutfak gereçleri gereksinimi kendini göstermiş ve Türk mutfağı gelişmeye başlamıştır.*” (Kut, 2002: 215).

Faktitif eki olan -r ile fiilden fiil olan kelimenin kökü için, Räsänen Eski Uygur Türkçesi *biš*, Kırgız Türkçesi *byš*, Orta Türkçe *pyš*, Osmanlı Türkçesi *biš*, Doğu Türkçesi *püš*, Memluk Kıpçakçası ve Çağatay Türkçesi *piš*, Kazak Türkçesi *pis*, Hakas Türkçesi *pys*, Yakutça *bus*, Çuvaşça *piš* şekillerini; “pişir-” karşılığı olarak Orta Türkçe *pyš-ur*, Kuman ve Türkmen Türkçesi *biš-ir*, Hakas Türkçesi *pyz-yr*, Çuvaşça *pəž-er* fiillerini ve “pişmiş” anlamında Orta Türkçe *pyš-yk / pyš-yγ*, Hakas Türkçesi *pyz-yγ* şekillerini tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

bişir/pişir “ateş üstünde yenir hâle getirmek” < ET *bişür-* (Tietze, 2002: 285).

6.6. Tuzlamak / Salamura Yapmak

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **tuzā-** / **tuzlā-**: tuzlamak (KB, 2006)

Kıpçak Türkçesinde = **tuzla-**: tuzlamak (KLS, 1992)

Osmanlı Türkçesinde = **temlîh**: Ar. tuzlama, içine tuz katma; tuza yatırma **turrîh**: Ar. tuzlu balık, sardalya (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **tuzla-**: tuzlamak işi; işkembe ile yapılan bir yemek türü; tuzlanarak hazırlanan “*tuzlama balık*” **fiçı balığı**: fiçıya istif edilmiş balık tuzlaması **salamura**: İt. peynir, et, balık, turşu, asma yaprağı vb. yiyeceklerin, bozulmaması için içinde tutuldukları tuzlu su; bu suyun içinde tutulmuş yiyecek “*Meze tabağını hazırlamıştır bile. Başta sazan balığı, yumurtası ve salamurası. – T. Buğra*”; bu suyun içinde tutulmuş olan “*salamura balık*” **salamuralık**: salamura yapmaya elverişli; salamura yapmaya ayrılmış “*salamuralık balık*” **lakerda**: Rum. palamut, torik vb. balıklardan dilim dilim kesilerek yapılan salamura “*Aşçı kadın ömründe lakerda görmemiş. – A. Gündüz*” (TDK, 2019) **darama**: salamura halinde balık yumurtası (DS IV, 1969) **şor**: salamura balık (DS X, 1978)

Altay Türkçesinde = **tuza-**: tuzlamak (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **salamura**: salamura, tuzlama **marinat balık**: balık tuzlaması (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **tustaan**: tuzlanmış, salamura, turşu (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **tuzla-**: tuzlamak **tuzluk**: salamura **agurça tuzlangan**: hıyar salamurası (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **tuzdıqtav**: tuzlamak **sürlev**: eti tuzlayarak kurutmak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **tuzda-**: tuzlamak **tuzdoo**: tuzlama (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **namakob** / **tuzlangan**: salamura (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **tuustaax**: salamura, tuzlama **tuuhammit**: tuzlama (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **tuza-**: tuzlamak, tuz koymak (ŞS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **balık tuzla-**: balık tuzlamak **duza yatır-**: tuza yatırmak, tuzlamak (salatalık vb.) (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **namikap**: Far. salamura (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Räsänen, Osmanlı Türkçesi *salamora* sözcüğünün kökenini Latince *salmūria* olarak belirlemektedir (Räsänen, 1969).

6.7. Yoğurmak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **yoğur-:** yoğurmak (EUTS, 1968)

Karahanlı Türkçesinde = **yogruldi:** yoğruldu (DLT, 2005)

Harezm Türkçesinde = **un yoğur-:** un yoğurmak, ekmek yapmak için un yoğurmak [NF 320/6, KE 130r/9] **yoğur-:** yoğurmak, karıştırmak, koyulaştırmak, hamur yapmak [NF 416/6, KE 14r/2, İML 122, HŞ 83] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **yur- / yurı-:** yoğurmak (KLS, 1992) **yağur- / yoğur- / yovur- / yur-:** yoğurmak, hamur yoğurmak **buğla:** bulamak, karıştırmak (KTS, 2007)

Eski Anadolu Türkçesinde = **yuğur-:** yoğurmak (YTS, 1983) **yuğur-:** hamur gibi yoğurmak [92A10] [127A10] (DK, 2006) **yoğur-:** yoğurmak “*bu otları / ol mün ‘aķid olmuş beleğ şuyına koyalar, geregince yoğururlar*” [135b-8] (TM, 1999)

Osmanlı Türkçesinde = **ta'cîn:** Ar. yoğurma, hamur yapma, hamur hâline getirme, getirilme **tahmîr:** Ar. yoğurma, yoğurulma; mayalandırılma (OTAL, 2006) **yogur-:** yoğurmak, karıştırmak “*Katı sarp sirke ile yogur anı*” [1581] [1585] (KK, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **yoğurma:** yoğurmak işi **yoğur-:** katı veya toz durumundaki bir maddeyi herhangi bir sıvı ile karıştırarak hamur durumuna getirmek (TDK, 2019) **hasıllamağ:** hamur yoğurmak **hasılla-:** hamuru kıvamında yoğurmak **havuşla-:** yoğurmak (köfte vb. şeyler için) **ile-:** yoğurmak (DS VII, 1974) **umala-:** yoğurmak **üver-:** yoğurmak **yuğur- / yumur- / yuñur-:** yoğurmak (DS XI, 1979)

Altay Türkçesinde = **cura-:** yoğurmak **kulur cura-:** hamur yoğurmak **çey:** karmak, karıştırmak **kulur çey-:** hamur karmak (ATS, 1999)

Gagauz Türkçesinde = **yuurmaa:** yoğurmak **hamur yuurmaa:** hamur yoğurmak **amuru yuuymaa:** hamuru yoğurmak (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **çura-:** yoğurmak, karmak (HTS, 2005)

Kazak Türkçesinde = **ıylev:** hamur yoğurmak (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **cuur-**: yağurmak; karıştırmak *kamır cuur-*: hamur yağurmak yahut açmak **mayga cuurup tokaç kıl-**: (hamuru) yağda yağurarak ekmek pişirmek (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **yo'g'irmoq**: yağurmak (TÖS, 2018)

Şor Türkçesinde = **este-**: ezmek, yağurmak, (ŞS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **çuurar-**: yağurmak **nuguur-**: yağurmak, ezmek, mıcıklamak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **yugur-**: yağurmak **hamır yugur-**: hamur yağurmak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çeyli-**: yağurmak **jugar-**: yağurmak **xemir jugar-**: hamur yağurmak (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Eski Uygur Türkçesi *joγur* “yağurmak”, Osmanlı, Memluk Kıpçak, Çağatay ve Tarançi lehçeleri *juγur*, Türkmen Türkçesi *juγγır*, Kuman Türkçesi *jur/jury* “yağurmak”, Kırgız Türkçesi *žūr*, Şorca *čūr*, Teleütçe *ǰūra*, Çuvaşça *śar/śor* şekillerini tespit eden Räsänen, Macarcaya *gyūr*; Moğolcaya *žigura* olarak geçtiğini ve Moğolca *nuqu/niqu* “yağurmak”, Korece *nigi* “karıştırmak” sözcüklerinin eşzamanlı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969). Sözcüğün etimolojisi *yog-(u)-r-* şeklindedir.

6.8. Diğer Yöntemler

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **mukattar**: Ar. taktir edilmiş, inbikten çekilmiş, damıtılmış (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **marinat**: Fr. av hayvanlarının, balığın ve diğer et türlerinin daha lezzetli olması ve yumuşaması için baharatlardan hazırlanan bir sos türü **marine**: Fr. “tavuk, et gibi ürünleri yumuşatmak için pişirmeden önce bir süre baharatlı sirke, zeytinyağı vb. içerisinde bekletmek” anlamındaki marine etmek birleşik fiilinde geçen bir söz **meyane**: Far. çorba vb. yiyeceklere lezzet kazandırmak için un ve yağla yapılan sos **sos**: Fr. bazı yemeklerin üzerine dökülen, domates, baharat vb. şeylerle yapılan karışım **başamel**: Fr. et yemekleri için tereyağı, un ve süt ile yapılan bir sos türü **terbiye**: Ar. eti, pişirmeden önce çeşitli baharatlar, yağ, salça vb. şeyler içinde bir süre

bekletme **terbiyeli:** terbiye işlemi yapılmış yemek **demle-:** çayı kaynar suyun içine attıktan sonra renk ve koku vermesi için bir süre bekletmek **konserve:** Fr. ısı ile sterilize edilerek uzun zaman saklanabilecek biçimde kutulanmış yiyecek “*konserve balık*”; bu yolla hazırlanmış yiyecek (TDK, 2019)

Altay Türkçesinde = **araki as-:** votka damıtmak (ATS, 1999)

Hakas Türkçesinde = **konserva:** konserve “*Alay harahha çitig nimespîn me? - tip, pay ağı ool ırah nimes pözJk çirdegî konserva bankazar orta atça / Yoksa, gözlerim keskin değil mi? - deyip, deminki genç uzak olmayan yükseklikteki konserve kutusuna isabetli ateş ediyor. -V. Tatarova*” **sıba-:** (içkiyi) imbikten geçirmek, damıtmak **arağa sıba-:** içki damıtmak (HTS, 2005)

Kırgız Türkçesinde = **çay demde-:** çay demlemek **kürüç demde-:** pirinç demlemek **katıkta-:** yemeği yoğurtla yahut başka bir şeyle terbiye etmek (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **marinadlash:** marine **damla-:** demlemek **damli / damlangan:** demli (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kensierbe:** konserve (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **konserva:** konserve **tigiışkin:** imbikten geçirme, süzme (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **demle-:** demlemek **konserv:** konserve **konsevirle:** konserve yapmak, korumak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **çay demli-:** çay demlemek **demli-:** demlemek (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Çin’e Türkler tarafından sokulan konserveciliği, batılılar 500 yıl sonra öğrenmişlerdi. (İsmail, 2002: 28)

BÖLÜM VII: YİYECEK HAZIRLANAN VE YENEN MEKÂNLAR VE MESLEKLER

7.1. Mekânlar

7.1.1. Kahvehane / Çayhane

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **içesi yir:** içme yeri [HKT 9a/1] **içgü yir:** içme yeri [HKT 424b/6] (HATS, 2012)

Osmanlı Türkçesinde = **kahve-hâne:** para ile oturup kahve içilen yer **tahmîs-hâne:** kahvenin kavrulup döğülerek satıldığı yer **tahmîs:** Ar. kahve kavrulup satılan yer (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **kahvehane:** kahve **çay ocağı:** çayevi **kahve:** kahve, çay, ıhlamur, bira, nargile içilen, hafif yiyecekler bulunduran, tavla, domino, bilardo, kâğıt vb. oynanan yer, kahvehane, kiraathane; kahve dövücünün hınk deyişisi **kahve ocağı:** kahve, iş yeri, han vb. yerlerde kahve, çay vb. pişirilen yer “*Kahveci, başını iki eli arasına almış, kahve ocağında oturuyordu.* – S. F. Abasıyanık” **tahmis:** Ar. kahve vb. şeyleri kavurma; kavrulmuş ve öğütülmüş kahve satan yer (TDK, 2019)

Kırgız Türkçesinde = **cavkaara:** çaykana **çaykana:** çayhane, çayevi (KS, 1998)

Özbek Türkçesinde = **qahvaxona:** kahvehane **choyxona:** çayhane (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **çayhana:** çayhane (TTS, 1995)

7.1.2. Kiler / Dolap

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **ķomsoluķ:** erzak deposu, ambar **sing:** kiler **tsang:** Çin. ambar, depo, antrepo, zahire deposu (EUTS, 1968) **aķılıķ:** ambar, hazine (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **ūģūrlūķ:** darının koyulduğu yer (DLT, 2005)

Harezmi Türkçesinde = **çıkır:** çıkırık (ip için), su dolabı [KE 40v/18, HŞ 71] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **kertek:** kiler (KTS, 2007) **hucra / hucira:** hücre, dolap, erzak odası (KLS, 1992)

Çağatay Türkçesinde = **‘anbar:** < Ar. anbar (RŞR, 2014)

Osmanlı Türkçesinde = **kilâr:** Far. kiler (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **serendi:** dört, altı veya sekiz direk üstüne yapılmış tahıl, meyve ve sebze kurusunu saklamak için kullanılan kiler **kav:** Fr. içki mahzeni **yemişlik:** yemiş konulan, saklanan yer **sebzelik:** buzdolaplarında sebze konulan yer **yemek dolabı:** yemeğin saklandığı dolap **mutfak dolabı:** mutfak aletlerinin yerleştirilmesi için yaptırılan özel dolap **buzdolabı:** yiyecek içecek vb.ni soğuk olarak saklamaya yarayan motorla çalışan dolap, soğutucu, frijider “*Turgut buzdolabından biraları çıkardı. -H. E. Adivar*”; buzdolabına kaldırmak **derin dondurucu:** bozulabilecek yiyecekleri niteliklerini bozmadan çok düşük ısılarda dondurarak uzun süre saklamak için kullanılan buzdolabı, donduraç, dipfriz; besinleri bozulmadan saklayan kapalı dolap **kiler:** evlerde yiyecek, içecek ve erzakın saklandığı oda, ambar veya dolap “*Kileri kilitlenmezdi, paraları meydanda dururdu. -Ö. Seyfettin*” (TDK, 2019) **batıkanlık:** kışlık meyve ve sebzelerin saklandığı yer (DS II, 1965) **dağar:** un ambary (DS IV, 1969) **gedey:** kiler (DS VI, 1972) **hambar:** ambar **herkil / helgin / helkil / helkir / hergil / herkin:** erzak sandığı, erzak ambarı **holt / hotu / hutu:** tahıl konulan ambar **irembe:** ambar **ırız içeri:** kiler (DS VII, 1974) **katıkdanı:** kiler **kayıtdanı / kaytevi:** kiler, yiyeceklerin saklandığı yer **koçiralık:** kiler, yiyecek dolabı **kol:** kiler (DS VIII, 1975) **mazla:** kiler (DS IX, 1977) **sakonar:** kiler **tafana / tokana / takana:** kiler; tandır odası **terece:** kiler (DS X, 1978) **unnuk:** ambar, kiler, unluk **yatık:** ambar, kiler **yerlik:** kiler (DS XI, 1979) **azıklık:** kiler (DS XII, 1982)

Altay Türkçesinde = **kladovoy:** Rus. ambar, kiler (ATS, 1999)

Çuvaşça = **kladovoy:** ambar, kiler (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **unnuk:** unluk, un ambarı (GTS, 1991)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **gözen:** kiler **kangal üy:** kiler **mamıthı:** ambar, kiler (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **öre:** peynir ve benzeri yiyecekleri kurutmaya yarayan özel yer (TKS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **ovqat saqlanadigan javon:** yemek dolabı **omborxona:** kiler **sovutkich/ xolodilnik:** buzdolabı **poliz:** sebzelik **ombor / omborxona:** ambar **mevazor:** meyvelik **su dolabı:** charxpalak (TÖS, 2018)

Tuva Türkçesinde = **azar:** kiler, gölgelik (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **çakı sakladı:** şarap mahzeni (TTS, 1995)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *kilär* “bodrum, kiler” sözcüğünü tespit eden Räsänen, Latince kökenli olduğunu belirtmektedir. Latince *cellarium* > Yun. > Türkçe *kiler* (Räsänen, 1969).

ambar “hububatın saklandığı yer” < Far. *anbār* (Tietze, 2002: 88).

Kelimenin *gilar* şeklini tespit eden Tietze, “kışlık yiyeceğin saklandığı oda” açıkladığı kelimenin kökeninin < Yun. *κελάρη* *kelári* olarak göstermektedir. (Tietze, 2009: 155).

hanbar/hambar “ambar, depo” < *anbar/ambar* kelimesinin varyantı (Tietze, 2009: 249).

7.1.3. Lokanta / Restoran ve Benzeri Yerler

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **hân:** Far. ahçı dükkânı **imâret:** Ar. yoksullara yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş olan hayır evi, aşevi (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **aşevi:** lokanta “*Şimdi her sokakta bir tavukçu aşevi var. Tavuğun çorabsını, söğüşünü, suyuna pilavını satıyor. -N. Hikmet*”; yoksullara parasız yemek dağıtılan yer, aşhane; düğün, nişan vb. toplantılarda, verilecek yemekleri hazırlamak için geçici olarak mutfak gibi kullanılan yer; tekkelerde yemek pişirilen yer **aşhane:** T. aş + Far. aşevi; mutfak **aş ocağı:** yemeğin pişirilip yoksullara dağıtıldığı yer “*Kızılay'ın aş ocakları*” **restoran:** Fr. lokanta **lokanta:** yemek pişirilip satılan yer, aşevi, restoran “*Galata lokantalarının yemekleri üzerine tetkikler yapmaya başlamış. - A. Rasim*” **bistro:** Fr. içki içilen kahve; müzik eşliğinde içki içilen yemek yenilen bir tür lokanta “*Nicedir arabesk kasetleriyle modern danslar edilen bistrolarımızı düşündükçe gelip gelip vuruyor bu soru . -T. Uyar*” **kafe:** içecek ve hafif yiyeceklerin satıldığı, bazılarında kapı önlerinde oturacak yerlerin bulunduğu ayaküstü yiyecek yerleri **kafeterya:** müşterilerin kendi kendilerine servis yaptıkları lokanta; çay, kahve vb. içeceklerle bazı yiyeceklerin satıldığı yer **kantin:** Fr. kışla, fabrika, okul vb. yerlerde yiyecek ve içecek maddelerinin satıldığı yer; bu gibi kurumlarda işletilen ve yalnız o kuruma bağlı kimselerin yemek yediği lokanta **gazino:** yemek yenilen, gösteri izlenen, müzik dinlenen, bazen oyun sergilenen eğlence yeri “*Gazinonun önündeki büyük تنها yoldan hiçbir ses gelmiyor. - P. Safa*”; büyük kahvehane ve birahane **yemekhane:** T. +

Far. okul, fabrika vb. kuruluşlarda yemek yenilen büyük salon **snack-bar**: *İng.* atıştırma yeri **atıştırma yeri**: müzik dinlenen ve ayak üstü yemek yenilen yer **pastane**: *İt. + Far.* pasta vb. yapılan, yenilen ve satılan yer, pastacı **Amerikan bar**: lokanta, otel veya evlerde içki içmek için ayrılan köşe (TDK, 2019) **aşevi**: küçük lokanta **aşhana / aşhane**: lokanta (DS I, 1993)

Çuvaşça = **ресторан restoran**: restoran **столовăй stolovay**: yemekhane, lokanta (ÇTS, 2007)

Gagauz Türkçesinde = **iinti lafkası**: yiyecek dükkânı (GTS, 1991)

Kırgız Türkçesinde = **aşkana**: aşevi, mutfak; lokanta; yemek odası; obanın kadınlara mahsus kısmı (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **restaran**: lokanta (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **oshxona**: yemekhane **qahvaxona**: restoran, lokanta (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **restoran**: restoran **andağar / biriseege**: yemekhane **konditerskay mağhun**: pastane **konditerskay**: pastahane (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **stolovaya**: lokanta, yemek odası (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **restoran**: restoran, lokanta **restoranda naharlan-**: lokantada yemek (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **aşxana**: aşhane, lokanta (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *gazzino* “yemekli, müzikli eğlence yeri; büyük kır kahvesi” < *İt. casino* “köy evi; kulüp lokali; eğlence müessesesi” [*casa* ‘ev, bina’ + *-ino* küçültme eki] (Tietze, 2009: 111).

7.1.4. Meyhane

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **bezm**: *Far.* içki meclisi [MN (2) 9/83] **bezm kurul-**: eğlence tertipleme, içki meclisi kurmak [HŞ 171] **bezm tüzül-**: eğlence tertipleme, içki meclisi kurmak [HŞ 1316] (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **deyr**: Ar. kilise; meyhane **meyhâne**: *Far.* meyhane (ÇEK, 1988)

Eski Anadolu Türkçesinde = **meyhane**: *Far.* harabat, içki içilen yer, meyhane “*Meyhanede beş gün yeme içme oldu*” [129B1] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **bezm** / **bezm-i işret** / **bezm-i mey**: *Far.* içki meclisi **câ-yi işret**: işret yeri, içki içilecek yer **gül-zemîn**: *Far.* işret edilen, içilen yer **işret-gâh**: işret, içki içilecek yer **işret-kede**: içki içilecek yer **meclis-i mey**: *Ar.* içki meclisi **meşreb**: *Ar.* içecek yer **mey-hâne**: *Far.* şarap, içki içilen ve satılan yer **mey-kede**: *Far.* mey-hâne **muğ-kede**: *Far.* meyhâne **selâtîn meyhâne**: büyük meyhane **şarâb-hâne**: şarapevi, şarap yapılan veyâ satılan yer; büyük şarap fıçısı **şerbet-hâne**: Osmanlılar devrinde meyhâne (OTAL, 2006) **bezm**: yiyip içilerek sohbet edilen, belli başlı ritüelleri olan ziyafet yeri, meclis “*Hasûduñ dürd-i derdin çekme ey Bâkî bu bezm içre / Nedîmüñ yâr-ı hoş-meşreb gerek cām-ı şarâb-âsâ*” [G2/8] **bezm ehli**: belli bir şehir kültürü ve görgüsüne sahip olup bezmin kural ve teşrifatını iyi bilen kişiler; âşıklar “*Ne meclis içre nûş-ı cām idersem yâd-ı la’lûñle / O bezm ehlinde kılmaz cür’adan gayrı ayağdaşum*” [G322/3] **bezm-i Cem**: Cem meclisi; geleneğe göre ilk olarak içki meclisini kuran Cem olduğundan, her türlü içki ve sohbet meclisine ‘bezm-i Cem’ veya genellemeyle ‘bezm’ denmiştir. Cem İran’ın mitolojik tarihinde bir padişah olduğu için ‘hükümdar meclisi’, ‘sultan meclisi’ anlamına da gelmektedir “*Ar itse tañ mı içmege bezm-i Cem içre cām / Her kim segân-ı kûyuñ ile hem-sifâldür*” [G96/2] **bezm-i ezel**: bezm-i elest; Klasik İslamî Dogu Edebiyatlarındaki geleneğe göre, “*elest meclisinde aşk şarabı sunulmuş ve âşıklar sevgililerine o zaman tutulmuşlardır.*” Mtl 28’de Bakî, sözü edilen bezmde kendisine “*nazım kadehi*” sunulduğunu söyleyerek bu bilgiyi şiirsel yetisinin kaynağı olarak sunmaktadır “*Cām-ı nazmı şunıcağ bezm-i ezelde sâkî / Cür’a-veş kalmış idi anda kelâmı bâkî*” [Mtl 28] **bezm-i ‘îş u ‘işret**: zevk ü safa / eğlence meclisi “*Zâhid ne lâzım ehl-i dile kîne-i şütür / Gir bezm-i ‘îş u ‘işrete sen de kıtâre gel*” [G303/2] **bezm-i mey**: şarap meclisi “*Bezm-i meyde bûse-i la’l-i nigâra kaçd ider / Gögsine ursa n’ola cāmuñ şurâhî hançeri*” [G515/4] **bezm-i şarâb**: şarap sohbeti, şarap meclisi “*Gül-sitân bezm-i şarâb u cām-ı mey güldür baña / Kul’ul-i halk-i şurâhî şavt-ı bülbüldür bana*” [G12/1] **bezm-ârâ**: meclisi süsleyen, şenlendiren “*Aldılar ol şem’-i bezm-ârâyı ağıyar ortaya / Zâhir oldu nûkte-i lâ hayre illâ fi’l-vasat*” [G222/4] **çemen bezmi**: bahçe meclisi; açık mekânda yapılan eğlence “*Oldı şahñ-ı bâğda peydâ gül-efşânlar yine / Hâşılı döndi çemen bezminde âteş-bâze gül*” [G302/2] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **harabat**: *Ar.* içkili eğlence yeri, meyhane **işret**: *Ar.* içki içmek “*işret meclisi*” **içki âlemi**: içkili yemek eğlencesi, içi sefası **bar**: *İng.* Danslı, içkili

eğlence yeri “*Barın kapısından bir adam fırladı. -A. İlhan*”; ayak üstü içki içilen eğlence yeri “*Barlarda, gazinolarda mlli dilin konuşulduğunu pek işitmeyiz. -O.S. Orhon.*” **bezm:** Far. içki meclisi, dost toplantısı **koltuk meyhanesi:** işlek semtlerde, yol üzerinde bulunan, az mezeyle ayaküstü içki içilen ucuz meyhane **meyhane:** Far. içki satılan ve içilen yer, içki yeri “*Meyhaneden çıktığında sarhoş kafayla bir esir gemisine binmiş, güvertede sızıp kalmıştı. -İ. O. Anar*”; kabare **birahane:** İt. + Far. genellikle bira içilen, aynı zamanda aynı zamanda çabuk hazırlanan sıcak veya soğuk yemeklerinde yenildiği yer “*Dün akşam Reha Bey bana oturduğumuz birahane muharrir Ahmet Rasim Bey’i de tanıttı. -O.C. Kaygılı*” **rakı âlemi:** rakı meclisi **rakı meclisi:** rakı veya başka içki içilip yemekler, mezeler yiyerek vakit geçirilen, çalınıp söylenerek eğlenilen toplantı, rakı âlemi (TDK, 2019) **babulluk:** meyhane (DS II, 1965) *Çuvaşça* = **xynax hupah:** meyhane (ÇTS, 2007) *Kumuk ve Balkar Türkçesinde* = **arak tüken / içegen uy:** meyhane (KBLS, 1990) *Özbek Türkçesinde* = **mayxona:** meyhane (TÖS, 2018) *Türkmen Türkçesinde* = **meyhana:** meyhane (TTS, 1995)

7.1.5. Mutfak

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **aşlıq:** mutfak (EUTS, 1968) **aşlıq:** aşhane (ETG, 2003) *Karahanlı Türkçesinde* = **aşlıq:** aşevi, mutfak (DLT, 2005) *Harezm Türkçesinde* = **maṭbah:** Ar. mutfak [NF 211/1] (HATS, 2012) *Kıpçak Türkçesinde* = **aş bişürgeŋ ev:** mutfak (KLS, 1992) *Çağatay Türkçesinde* = **bavurçihâne:** aşhâne (VBH, 1987) **mutbah:** < Ar. (maṣbah) mutfak (RŞR, 2014) *Eski Anadolu Türkçesinde* = **mudbak:** Ar. (matbah’tan bozma) aş evi, yemek pişirilecek yer, mutfak “*kara mudbak dikilende ocak kalmış*” [24A10] [83B12] (DK, 2006) **aş evi / aş ocağı / aş ıamı:** mutfak (YTS, 1983) **imaret:** Ar. hayrat, yoksullara yardım için kurulmuş yer, fakirlere yiyecek dağıtılan yer, yoksullar aşhanesi [86A13] (DK, 2006) *Osmanlı Türkçesinde* = **âş-hâne / aş-peş hâne:** Far. aşevi, mutfak **matbah:** Ar. mutfak **matbah-ı âmire:** saray mufağı **matbah-ı hass:** sarayda, pâdişah yemeklerinin

pişirildiği bölüm **matbah-ı şerîf**: mevlevî tekkelerinde yemek pişirilen yer **tabh-hâne**: mutfak; lokanta (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **mutfak**: Ar. yemek pişirilen yer, aş damı “Bir bütün günü mutfakta harcaııp çeşitli yemekler yapıyor. – E. Işınsoy”; yiyecek kültürünün tamamı “Türk mutfacı” **aş damı**: bazı bölgelerde yemek pişirilen yer mutfak **bozahane**: T. + Far. boza yapılan yer **balhane**: T. + Far. bal süzme ve paketlenme işlemlerinin yapıldığı yer **süthane**: T.+ Far. süt ve süt ürünleri satılan yer “Diyoben’le beraber oturduğu kulübesinden iki günde bir inip de eski dostu hemşehrisi Pandeli ustanın süthanesinde sabahları süt içerken rastlıyorum. – S. F. Abasıyanık” **mandıra**: koyun, keçi vb. süt veren hayvanların barındırıldığı, süt ve süt ürünlerinin elde edildiği yer (TDK, 2019) **ajdama**: mutfak **aşdamı** / **aşana** / **aşene** / **aşevi** / **aşgana** / **aşğana** / **aşhana** / **aşhane** / **aşkana** / **aşlık** / **aşodası** / **aştami**: mutfak (DS I, 1993) **duman örtmesi**: mutfak (DS IV, 1969) **eçer**: aşevi, mutfak **fırnlık**: mutfak (DS V, 1972) **kan**: mutfak **karadam**: mutfak **kiral**: mutfak (DS VIII, 1975) **ocakbaşı**: mutfak (DS IX, 1977) **suluk**: mutfak “Sofrayı suluğa götür” **tandirevi** / **tandırbaşı** / **tandırılık** / **tandırörtmesi**: mutfak (DS X, 1978) **verni**: evlerde mutfak bölümünün üstü (DS XI, 1979) **tafana**: içinde tandır bulunan mutfak **tokana**: mutfak (DS XII, 1982)

Çuvaşça = **кухня kuhnya**: mutfak **павар/паварë pavar/pavarné**: Çuvaşlarda yazlık mutfak **лаç / лаçă laş / laşw**: kulübe, Çuvaşlarda yaz mutfacı, baraka (ÇTS, 2007)

Hakas Türkçesinde = **kuhnya**: mutfak (HTS, 2005)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **aş üy / hant üy**: mutfak (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **ashane**: aşhâne (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **aşpuzul**: Kır. + Çin. aşçı dükkânı (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **aşbaz uy**: mutfak (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **oshxona**: aşevi, mutfak (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **kuukuna**: mutfak (TSYS, 1995)

Tuva Türkçesinde = **kuhnya**: mutfak (TUTS, 2003)

Türkmen Türkçesinde = **kuhnya**: mutfak (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **oçak beşi**: kazan başı mutfak (YUTS, 1995)

Değerlendirme: *Mutfak* kelimesi Arapçadan matbah alıntıdır. Türkçe karşılığı *aşlık*, *aşevi* gibi günümüzde çok tercih edilmeyen sözcüklerdir. Türkçe Farsça birleşik isim *aş-hane* de kullanım olarak Türk lehçelerinde oldukça yaygındır. Türk lehçelerinin bazılarında *Aşhane* sözcüğü günümüzde lokanta anlamında da kullanılmaktadır.

Räsänen, Osmanlı Türkçesinde *mutbak/mutbā/mutfak* şekillerini belirlemekte, sözcüğün Arapçadan *maṭbah* alıntı olduğunu belirtmektedir (Räsänen, 1969).

7.1.6. Yemek Odası

Tarihî Lehçelerde:

Osmanlı Türkçesinde = **hurden-gâh:** *Far.* yemek odası **mat'am:** *Ar.* taâm edilecek, yemek yenilecek yer, yemek odası, yenilecek yemek **taâm-hâne:** yemek salonu (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **salamanje:** *Fr.* yemek odası **yemek salonu:** yemek odası “*Apartman kapısından içeriye girince küçük bir yemek salonu göze çarpıyordu. – S. F. Abasıyanık*” **yemek odası:** yemek yenilen oda, yemek salonu, salamanje (TDK, 2019) **ekmekevi:** yemek yapılan ve yenilen oda (DS V, 1972)

Çuvaşça = **şırlak:** avlu ortasında düğün misafirlerine ikram için hazırlanmış özel yer (ÇTS, 2007)

Özbek Türkçesinde = **ovqatxona / yemakxona:** yemek odası (TÖS, 2018)

Türkmen Türkçesinde = **naharhana:** yemek odası (TTS, 1995)

7.1.7. Yemek Hizmeti İle İlgili Terimler

Çağdaş Lehçelerde

Türkiye Türkçesinde = **açık büfe:** yiyecek ve içeceklerin serbestçe seçilip alındığı servis düzeni; bu düzen yapılan “*açık büfe kahvaltı*” **seçal:** kafeterya, lokanta, büyük mağaza vb. yerlerde yemeği alma, parayı kasaya ödeme gibi bazı hizmetlerin alıcı tarafından yerine getirilmesi **self-service:** *İng.* seçal **catering:** yemek hizmeti **servis:** *Fr.* sofrada hizmet etmekle görevli kimsenin yaptığı iş ve bu işin yapılma biçimi, sofra hizmeti; servis yapmak; sofrada hizmet etmek ve yemeği dağıtmak **tabildot:** *Fr.* seçmesiz yemek, alakart karşısı “*Öğle, akşam yemeklerini kampın tabildotundan yiyebilirdim. – O. V. Kanık*” **menü:** *Fr.* yemek listesi; sofraya çıkarılacak yemeklerin

hepsi **yemek listesi**: yemek yenilecek yerlerde mevcut yemekleri gösteren liste, menü
porsiyon: Fr. herhangi bir yemekten bir kimseye verilen belirli miktar “*Sosisin ekmeği ve hardalı o kadar boldur ki bir porsiyonla iki kişi bile doyar.* – S. Birsal” **alakart**: Fr. seçmeli yemek, tabildot karşıtı (TDK, 2019) **kestirmeli**: limon ve yumurta ile terbiye edilen yemek (DS VIII, 1975)

Özbek Türkçesinde = **menu** / **taomnoma**: menü, mönü, yemek listesi: **porsiya**: porsiyon **yaxna taomlar qo’yilgan dasturxon**: soğuk büfe **hisob**: adisyon **choy xizmati**: çay servisi (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **porsiya** / **ölüü**: porsiyon (TSYS, 1995)

Türkmen Türkçesinde = **menu**: yemek listesi, menü (TTS, 1995)

Değerlendirme: *adisyon* “lokantada hesap pusulası” < Fr. addition (Tietze, 2002: 29). *alakart* (lokantada) “ısmarlayacak yemekleri listeden seçerek” < Fr. à la carte (Tietze, 2002: 65).

7.2. Meslekler

7.2.1. Aşçı

Tarihî Lehçelerde:

Eski Uygur Türkçesinde = **aşçı**: aşçı **aşçı är**: erkek aşçı (EUTS, 1968) **aşçı**: aşçı (ETG, 2003)

Karahanlı Türkçesinde = **sālçı**: aşçı (kök-anlam) daha sonra anlamı genişlemiş ve mutfakta kullanılan bıçağa sālçı biçek denmiştir (DLT, 2005) **aşçı**: aşçı “*İdişçi töşekçi yime aşçıka Tözü köz kemişse yime tuğçıka*” [2557] [2832] [2846] [2877] [2890] [2891] [2928] [2931] [2939] [4148] (KB, 2006)

Harezmi Türkçesinde = **aşçı**: aşçı, aş pişiren [KE 85r/5, İML 156] **bavurçı**: aşçı [HŞ 4235] (HATS, 2012)

Kıpçak Türkçesinde = **aşşı**: aşçı (KTS, 2007)

Çağatay Türkçesinde = **bavurçı**: hükümdar sarayında mutbahta çalışanlara mahsus ve ‘bekâvulluk’tan aşağı derecede bir rütbedir. İtibar ve şefkat gösterip, aşçılık rütbesinden (bavurçılık mertebesidin) hassa bekâvul rütbesine (hasa bekâvulluk mertebesiga) yükseltmiştim. Hindistan yemeklerini (aşlarını) görmemiş olduğum için, İbrahim’in

aşçıları (bavurçılarını) getirmelerini söyledim, 50-60 aşçıdan dördünü yanımda alıkoydum (VBH, 1987)

Eski Anadolu Türkçesinde = **aşbaz**: *Far.* aşpeş aşçı, yemek pişiren “*Adam etin yahını kılan anuñ aşbazı olur*” [67A7] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **âşî** / **âş-kâre** / **aş-pez**: *Far.* aşçı, ahçı **hân-sâlâr** / **hân-sâr**: *Far.* sofracıbaşı, kilerci, ahçıbaşı **mâide-sâlâr**: sofracıbaşı **serây-dâr**: *Far.* ayvaz; büyük yerlerde yemek ve sofrâ işlerine bakan kimse “*bunlar ekseriyâ Vanlı Ermeni veyâ Kürd uşağından olurdu*” **ser-çînî**: *Far.* baş pişirici, Osmanlı sarayında mutfak görevlilerinden biri **tabâhat**: *Ar.* aşçılık, yemek pişirme san'atı **tabbâh**: *Ar.* aşçı **tabbâhîn**: *Ar.* ahçılar **tabbâhîn-i hâssa**: *Ar.* saray aşçıları **tâbih**: *Ar.* pişiren, aşçı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **ahçı**: aşçı **aşçıbaşı**: birlikte çalışan birkaç aşçının başı; bir lokanta ya da evde yemek pişirmekle görevli kimse “*Ailenizin emektar Arap halayıklarından biride bize aşçılık etmekteydi. -R. N. Gültekin*” (TDK, 2019) **aşbaz**: aşçı (DS I, 1993) **höke**: aşçı (DS VII, 1974) **kayıtçı**: aşçı **kenen**: aşçı kadın **keyveni** / **keyfam** / **keyfeni** / **keyvan** / **keyvani** / **keyvene**: aşçı kadın (DS VIII, 1975) **aşganacı**: aşçı (DS XII, 1982)

Çuvaşça = **повар повар**: aşçı **стрепке strepke**: aşçı (ÇTS, 2007)

Karaçay - Malkar Türkçesinde = **kazançı**: aşçı **şapa**: aşçı; sofrada hizmet eden erkek; saki (KMTS, 2000)

Kazak Türkçesinde = **asbazşı**: ahçıbaşı (TKS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **aşmacı**: aşçı **aşpoz** / **aşpos**: *Kır. + Far.* aşçı, aşçı dükkânı (KS, 1998)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **aşbaz**: ahçı (KBLS, 1990)

Özbek Türkçesinde = **oshchi** / **oshpaz**: aşçı **bosh oshpaz**: aşçıbaşı **oshpazlik**: aşçılık (TÖS, 2018)

Sahaca (Yakutça) = **asçit**: aşçı (TSYS, 1995)

Şor Türkçesinde = **kazançı**: aşçı (ŞS, 1995)

Değerlendirme: Arat, *bavurçı* sözcüğünün kökenini Radloff'un, *baur* < *bavur* < *bağır* (karaciğer) olarak gösterdiğini belirtmektedir (Arat, 1987: 586).

ahçı “yemek pişiren hizmetçi” < *aşçı* Bir unsuru müşterek olan /ş/ ve /ç/ seslerinin yanyana bulunmasından neşet eden disimilasyon (Tietze, 2002: 42).

7.2.2. Çeşnici

Tarihî Lehçelerde:

Harezmi Türkçesinde = **tatğan**: tadan, tadacak olan [HKT 313a/4] **tatğuçı**: tadan, tadacak olan [HŞ 4591] (HATS, 2012)

Çağatay Türkçesinde = **çâşnigîr**: çeşnici **bekâvul**: yemek tadan, çeşnigir ‘bekâvulluk ve hassa bekâvulluk’ bavuıçılıktan daha yüksek bir derece olup, hükümdarın mutbahında çalışan ve bilhassa yemeklere zararlı şeylerin katılmamasına nezâret eden memurların unvanıdır (VBH, 1987)

Osmanlı Türkçesinde = **çâşnî-gîr**: Far. evvelce saraylarda çeşnigir, yemeklerin lezzetine, tadına bakan kimse, ahçıbaşı, sofracıbaşı **çâşnî-gîrân**: Far. Evvelce saraylarda sofrâ hizmetine bakanlar **ser-zevvâkin-i hâssa**: çeşnigirbaşı **zevvâkîn**: Ar. pâdişâh yemeklerinin tadına bakan kimse **zevvâkîn-i hâssa**: çeşnigir **zevvâkîn-i dergâh-ı âlî**: çeşnigir **zâik**: Ar. tadıcı, tadan, lezzet alan (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **gürme**: Fr. tatbilir “Değme gurmelere taş çıkartacak kadar bilgi ve deneyimlidir. – A.Ümit” **gastronom**: damak zevki olan, ağzının tadını bilen, iyi yemekten anlayan kimse **gastronomi**: yemeği iyi yeme merakı; sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi “Frenkler yemek pişirme sanatına, güzel, leziz ve ustalıkla yemeklerle uğraşmaya gastronomi diyorlar. – İ. Özel” (TDK, 2019)

Çuvaşça = **degustator**: çeşnici (ÇTS, 2007)

Kırgız Türkçesinde = **çeşnici**: çeşnigir (KS, 1998)

Değerlendirme: Osmanlı Türkçesi *çâşnîr* “yemeği inceleyen erkek hizmetli; sultanın kırk komisi” olarak açıklayan Räsänen, sözcüğün Sırpçaya *česnadjer* olarak geçtiğini Farsçadan *čāšnīgîr* alıntı olduğunu tespit etmektedir (Räsänen, 1969).

Arat, Babur’un “Hindistan’da *bekâvul* tâbiri yerine, *çâşnigîr* tâbiri kullanıldığını kaydettiğini belirtmektedir.” Le Coq, *bakavul* “sâki, yemeğe nezâret eden, ahçı” Raquette,

bekaul “chef de cuisine, taster, cook” (Arat, 1987: 590).

çaşnigir “padişahın sofrasından mes’ul olan saray hizmetçisi < Far. *çāšnī-gīr* (Tietze, 2002: 412).

7.2.3. Saki

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **şerabdar**: Far. sâki “işişçiler başı şerabdar negü teg kerekin ayur” [B841] (KB, 2006)

Çağatay Türkçesinde = **sâkî**: Ar. sâki, içki dağıtan (ÇEK, 1988)

Eski Anadolu Türkçesinde = **sağrak sür-**: içki dolaştırmak, sakilik etmek “Mahbub kâfir kızları, kalın Oğuz beglerine sağrak sürüp içerleridi.” [20A8] [27B5] [28A4] [28B3] [29A2] (DK, 2006)

Osmanlı Türkçesinde = **âbkâr**: Far. sucu, saka; sâki, kadeh sunucu; şarap tüccarı; şarap ayyaşı **kadeh-kâr**: içki dağıtan kimse **sâkiye**: Ar. içki dağıtan kadın **sâkî**: Ar. su veren su dağıtan, kadeh içki sunan **sâkî-nâme**: sâkî ve şarabı överek, sâkiden şarap istemeye dâir dîvan şâirlerinin yazmış oldukları manzûme **sakka**: Ar. su dağıtan; saka (OTAL, 2006) **ayağ sür-**: kadeh sunmak, sarap ikram etmek “Ġam-ı haţţıyla yâruñ nice bir dil pür-melâl olsun / Sür ey sâkî ayağı mûr-ı guşşa pây-mâl olsun” [G372/1] (BDS, 2007)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **barmen**: Fr. barda içki hazırlayan sunan kimse **saki**: Ar. içkili toplantılarda içki dağıtan kimse (TDK, 2019) **kotaran**: içki dağıtan erkek ya da kadın (DS VIII, 1975) **şemsi**: içki dağıtan (DS X, 1978)

Kırgız Türkçesinde = **ayakçı**: kırmızı çanaklara dökerek, misafirlere sunan kimse; sâki, şerbettar (KS, 1998)

7.2.4. Diğer Meslekler

Tarihî Lehçelerde:

Karahanlı Türkçesinde = **timçi**: şarap satan meyhaneci “Yağı ol bu bor timçi iltür kümüş Kılınçı tütüş boldı kılkı uruş” [2098] (KB, 2006)

KıpçakTürkçesinde = **halvaçı**: helvacı **yemiş şatçı**: manav **yetçi**: kasap **ötmekçi**: ekmekçi **furünçi**: fırıncı (DMLT, 2018)

Osmanlı Türkçesinde = **bâde-fürûş**: şarap satan, meyhâneci **kadâhet**: Ar. kadehçilik sanatı **kannâd**: Ar. şeker yapan, şekerçi **nân-püz**: *Far.* ekmekçi, ekmek pişirici **şarâb-dâr**: kilercibaşı (OTAL, 2006)

Çağdaş Lehçelerde:

Türkiye Türkçesinde = **bozacı**: boza yapan veya satan kimse **bakkal**: Ar. yiyecek, içecek vb. maddeleri parekende olarak satan kimse **baklavacılık**: baklava yapma veya satma işi **biracı**: bira yapıp satan kimse; çok bira içen kimse **garson**: lokanta, pastane, kahvehane vb. yerlerde müşterilere hizmet eden kimse “Öğle yemeklerinde garson olarak çalışacak, buna karşılık öğle ve akşam yemeklerini lokantadan yiyecekti. - N. Cumalı” **manav**: *Rum.* meyve ve sebze satan yer; meyve ve sebze satan kimse **ciğer kebabçısı**: ciğer kavurma satan kimse (TDK, 2019) **bakal**: manav, sebzeçi (DS II, 1965)

Gagauz Türkçesinde = **bozacı**: bozacı (GTS, 1991) **tatlıcı**: çok tatlı yemesini seven, tatlı yapan usta **ekmekçi**: ekmekçi (GTS, 1991)

Hakas Türkçesinde = **sahar haynathanı**: şekercilik (HTS, 2005)

Kumuk ve Balkar Türkçesinde = **yes**: meyhaneci, otelci, sahip (KBLS, 1990)

Türkmen Türkçesinde = **çayçı**: çaycı **halvacı**: helvacı **konditer**: pastacı, şekerçi (TTS, 1995)

Yeni Uygur Türkçesinde = **halviçi**: helvacı (YUTS, 1995)

Değerlendirme: Arapçadan alıntı olduğunu belirttiği *baqqāl* için Räsänen, Çağatay ve Doğu Türkçesinde *bakal*, Osmanlı ve Kırım Türkçelerinde *bakkal* şekillerini vermektedir (Räsänen, 1969).

garson “lokanta vs. hizmetçisi” < Fr. *garçon* ‘erkek çocuk; adam, erkek’ (Tietze, 2009: 104).

SONUÇ

Yeme-içme insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından olduğu için yeme-içme kültürüne ait kavramlar, çok eski çağlara ait, dilin temel sözcüklerini oluşturan kelimelerdir. Yeme-içmeye dair bazı kelimeler adlarını şekilleri ya da renklerinden almışlardır. Örnek olarak mercimek yassı bir görüntüye sahip olduğu için bu şekli karşılayan *yasmık* adını, çeşitli bitkiler ise köşeli oldukları için *burçak* adını almışlardır. Kızılcık, adını renginden alırken, kahve kelimesinde olduğu gibi tersi durumun da gerçekleştiği adlandırmalar görülmektedir.

Yiyecek içecek adlarının birçoğunun kökünün, *buğday* kelimesindeki gibi ifade ettiği yiyecek haricinde başka sözcüklerle anlam bağlantısı görülmemektedir. *Ekmek*in Eski Türkçedeki şekli olan *etmek* kelimesinin köküne bakıldığında ifade ettiği kavram, ekmek anlamı ile çok da alakalı değildir. Sonraki çağlarda yemek yapımında kullanılan malzemenin işlenmesi ile birlikte yemekler yapılış şekillerine göre de adlandırılmışlardır. *Gözleme*, *kömbe*, *börek*, *çörek*, *yufka* kelimelerinin adlarının “köz, gömme, burma, yuvarlak, ince” anlamları taşıması örnek olarak gösterilebilir.

Çalışma sonucunda ye- ve iç- filleri karşılayan, fonetik farklılıkları oldukça az olan ve aynı şekilde kaynakladığı kesin olan kelimeler kapsam dışı bırakılarak yapılan incelemede, tarihî lehçelerde 12, çağdaş lehçelerde 40 adet fiil tespit edildi.

Tarihî lehçelerde ye- fiilini karşılayan kelimeler:

aş-; aş-; aşan-; aşla-; dişle-; diş ur-; gıda bol-; semri-; sömür-; tenavul kıl-; yemeklen-; yemlen-.

Çağdaş lehçelerde ye- fiilini karşılayan kelimeler:

ağza go-; ajan-; aş-; aşgat-; avurtla-; avuzlan-; ayma-; azıktan-; azıran-; banakla-; çalla-; çalın-; çemnenir-; çiiir-; çimdelen-; çooglar-; diş at-; garın otar-; hadam et-; hala-; hancılla-; horakla-; ıl-; jev-; kab-; kursa iç-; kursaktan-; naharlan-; öz al-; öz et-; öz tut-; panikle-; südü-; tamahçı-; tamak iç-; tomur-; uurta-; üngüür-; ye-; yiyin-.

Tarihî lehçelerde iç- fiilini karşılayan kelimeler:

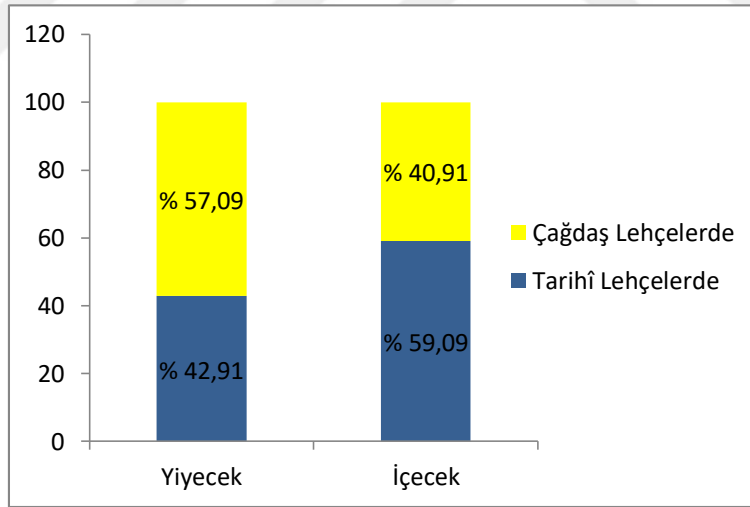
iç- fiili haricinde yalnızca *suvla-* fiiline Karahanlı Türkçesinde rastlanmaktadır.

Çağdaş lehçelerde iç- fiilini karşılayan kelimeler:

iç- fiili haricinde Çağatay Türkçesinde *susun-* ve Karaçay-Malkar Türkçesinde *urtla-* fiillerine rastlanmaktadır.

Çalışma sonucunda tarihî ve çağdaş lehçelerde yiyecek adını karşılayan toplam 282 kelime, içecek adını karşılayan 22 kelime tespit edildi. Yiyecek adına ilişkin kelimelerin %42,91'i (121 adet) tarihî lehçelerde, %57,09'u (161 adet) çağdaş lehçelerde yer almaktadır. İçecek adını karşılayan kelimelerin %59,09'u (13 adet) tarihî lehçelerde, %40,91'i (9 adet) çağdaş lehçelerde yer almaktadır (Grafik 1).

Grafik 1'e göre tarihî lehçelerde içecek adını karşılayan kelime sayısı çağdaş lehçelere göre fazla iken, yiyecek adını karşılayan kelimelerde çağdaş lehçelere ait olan kelime sayısı, tarihî lehçelere ait olanlardan fazladır.

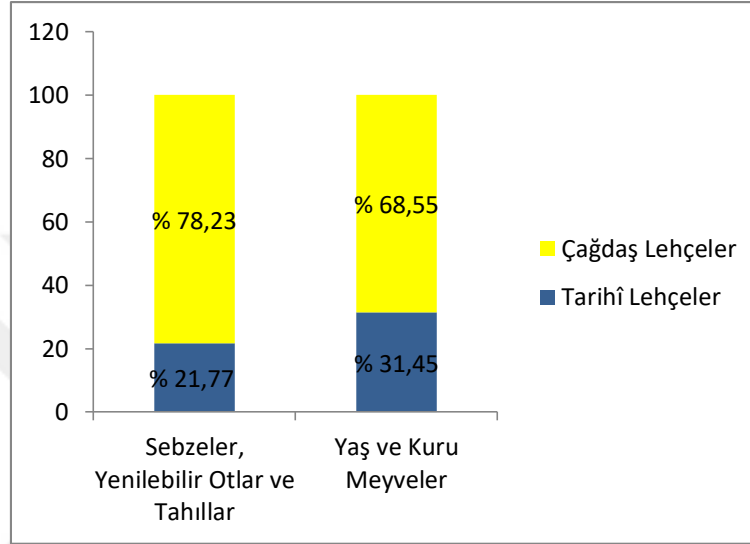

Grafik 1: Lehçelere Göre Yiyecek ve İçecek İsimlerini ve Çeşitlerini Karşılayan Kelimelerin Yüzdelik Dağılımı

Sebzeler, yenilebilir otlar ve tahıllar, yaş ve kuru meyvelere ilişkin kelimelerin yüzdelik dağılımları Grafik 2'de sunuldu. Değerlendirme sonucunda toplam 1433 adet sebze, yenilebilir ot ve tahıla ilişkin kelime tespit edildi. Bu kelimelerin % 21,77'sinin (312 adet) tarihî lehçelerde, %78,23'ünün (1121 adet) çağdaş lehçelerde olduğu belirlendi.

Yaş ve kuru meyvelere ilişkin toplam 973 adet kelime tespit edilmiş olup bu kelimelerin % 31,45'i (306 adet) tarihî lehçelerde, %68,55'i (667 adet) çağdaş lehçelerdedir (Grafik 2).

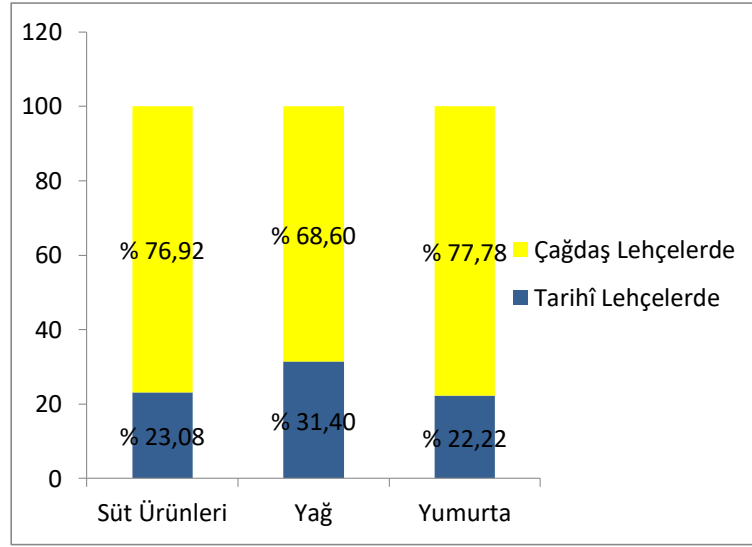
Grafik 2'ye göre hem sebze ve tahıl kelimelerini karşılayan hem de meyve adlarını karşılayan kelime sayıları, çağdaş lehçelerde tarihî lehçelerdekinden oldukça fazladır.

Grafik 2: Lehçelere Göre Sebzeler, Yenilebilir Otlar ve Tahıllar; Yaş ve Kuru Meyvelerin Yüzdelerinin Dağılımı

Çalışmada süt ürünlerini karşılayan toplam 195 adet kelimenin %23,08'inin (45 adet) tarihî lehçelerde, %76,92'sinin (150 adet) çağdaş lehçelerde olduğu belirlendi. Çalışmada yağ kelimesini ve çeşitlerini karşılayan 172, yumurta kelimesini karşılayan 45 adet kelime tespit edildi. Lehçelere göre yüzdelerik dağılımlar incelendiğinde yağ kelimesini ve çeşitlerini karşılayan kelimelerin tarihî lehçelerde 54 adet (%31,40), çağdaş lehçelerde 118 adet (%68,60), yumurta kelimesini karşılayan kelimelerin ise tarihî lehçelerde 10 adet (%22,22), çağdaş lehçelerde 35 adet (%77,78) olduğu tespit edildi (Grafik 3).

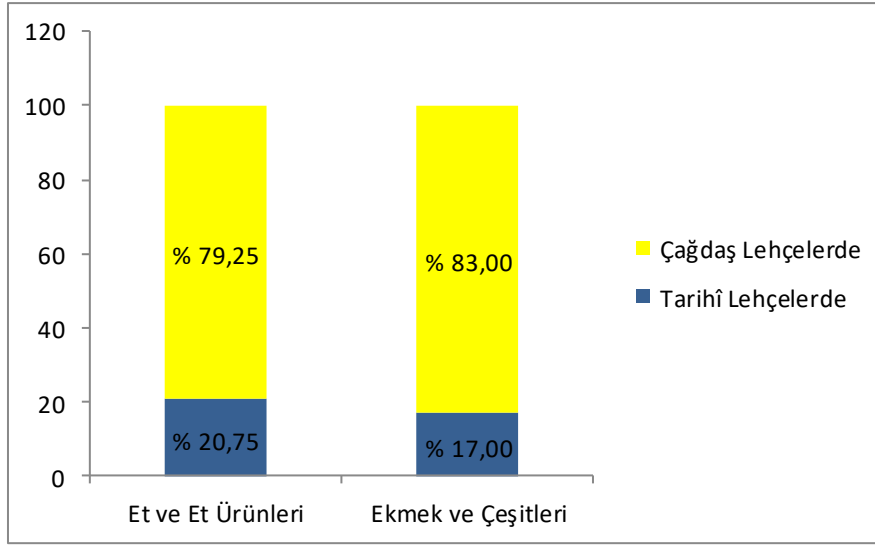
Çağdaş lehçelerde süt ürünleri, yağ ve yumurta adlarını karşılayan kelime sayısı tarihî lehçelerdekilerden oldukça fazladır.

Grafik 3: Lehçelere Göre Süt Ürünleri, Yağ ve Yumurta İsimlerini ve Çeşitlerini Karşılamanın Yüzdelik Dağılımı

Et ve et ürünleri ile ekmek ve çeşitlerine ilişkin kelimelerin yüzdelik dağılımları Grafik 4’de sunuldu. Değerlendirme sonucunda toplam 294 adet et ve et ürünlerini karşılayan, 347 adet ekmek ve ekmek çeşidini karşılayan kelime olduğu belirlendi. Et ve et ürünlerini karşılayan kelimelerin %20,75’inin (61 adet) tarihî lehçelerde, %79,25’inin (233 adet) çağdaş lehçelerde yer aldığı belirlendi. Ekmek çeşitleri için tespit edilen 347 kelimenin ise %17’sinin (59 adet) tarihî lehçelerde, %83’ünün (288 adet) çağdaş lehçelerde olduğu tespit edildi (Grafik 4).

Çağdaş lehçelerde et ürünleri ve ekmek çeşitlerinde fazlasıyla artış gözlenmektedir. Çağdaş lehçelerdeki et ve ekmek adlarını karşılayan kelime sayıları tarihî lehçelerde bu adları karşılayan kelimelerden yaklaşık 4 kat fazladır.

Grafik 4: Lehçelere Göre Et ve Et Ürünlerini, Ekmek ve Çeşitlerini Karşıllayan Kelimelerin Yüzdelik Dağılımı

Tarım yerleşik hayatla ilişkilendirildiği için bir toplumun tarımsal faaliyetlerde bulunması medeniyet ölçüsü olarak varsayılmıştır. Türk yazılı tarihi Köktürklerde başladığı için Türklerde 8. yy.da tarımın yapılmadığı, 10. yy.da Uygur döneminde Tarım Havzası'nda başladığı gibi bir algı bulunmaktadır. Köktürk yazısı ile birlikte Türk kültürü kayıt altına alınmıştır ama Türk medeniyeti Köktürklerle başlamamaktadır. Bununla birlikte Türk boyları geniş bir coğrafyaya yayılmıştır, Köktürk döneminde ve çok daha öncesinde, yazı dilleri olmasa bile başka topraklarda başka Türk boylarının da farklı medeniyetler kurmuş olmaları ve bunların farklı kültür özellikleri göstermiş olmaları muhakkaktır. Uygurlarda bulunan tarım terimleri bu kelimelerin tespit edildiği tarihte ortaya çıktığını göstermez. Birçok milletin tarıma ne zaman geçtiği bilinmediği gibi Türklerin tarıma tam olarak hangi zamanda başladığı da tam olarak tespit edilemeyecektir.

Çalışma sonunda görülmüştür ki deniz kıyısında konuşulan lehçelerde başta balık olmak üzere deniz mahsullerine ait kelimeler mevcutken, karasal bölgelerdeki lehçelerde deniz mahsullerine ait kelimeler sınırlı kalmaktadır. Denizin yanı sıra yükselti, iklim, sıcaklık, yağış ve nem oranları, su kaynakları, bitki örtüsü, bölgeler arasında farklı ürünler yetiştirilmesinde ve dolayısıyla da mutfak kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Coğrafya ve iklim hayvancılıkta da belirleyici olmuş kimi bölgelerde büyük

baş hayvan kimi bölgelerde koyun, keçi yetiştiriciliği önem kazanmış, insanların damak tadını oluşturmıştır.

Dini inanışların yenilmesi uygun olan ve olmayan yiyeceklerin belirlenmesi konusunda önemli bir etkiye sahip olup yeme-içme kültürünü şekillendirdiği bilinmektedir. Anadolu'ya gelen Müslüman Oğuzların içki içmedikleri hatta içinde alkol barındırdığı gerekçesi ile kımız yapmadıkları düşünülmektedir. Ancak çalışma sonucunda görülmüştür ki İslamiyeti benimsemiş olan Türk boylarının, Doğu lehçelerinde at eti ve domuz eti ile ilgili kelimeler mevcutken Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Günümüzde Anadolu'da Türkler kımız yapmamaktadır ama Doğudaki Müslüman Türkler arasında bu kültür değişmemiştir, kımız yapımı ve tüketimi hâlâ Türk toplumlarının genelinde yaygındır. Ayrıca Orta Asya'da nadir de olsa domuz eti tüketen müslüman Türkler varken Batı'da, Anadolu'da domuz eti tüketimi yoktur. Başta rakı olmak üzere alkol tüketimi hem Doğu hem Batıdaki Türk boylarında azımsanmayacak miktardadır. Din elbette kültürün geneli ve çeşitli yiyecek içecekler hakkındaki hükümleri itibariyle yeme-içme kültürü üzerinde kuvvetli bir etkiye sahiptir fakat kültürler arası farklar ve kültürdeki değişimler yalnızca din olgusu ile açıklanamaz.

Bazı yiyeceklerin hangi mutfığa ait olduğu konusu tartışma konusu olmuştur. Özellikle Türk mutfığı ve Yunan mutfığı arasında böyle bir durum söz konusudur. Bazı yiyecek adlarının gösterdikleri fonetik özellikleri ile hangi dile ait oldukları konusunda yargıya varılmaktadır. Ancak kelimenin ses özellikleri ile kökeni hakkında kesin hüküm verilemez. Üstelik bazı kelimelerin geri dönen alıntı olma ihtimali de olduğu unutulmamalıdır. Bu durumda başvurulacak yöntem mümkünse etimoloji ile kelimenin kavram alanının tespiti olmalıdır.

Son yıllarda dünyadaki küreselleşme sebebiyle yeme-içme birçok millette olduğu gibi Türk kültüründe de değişmekte, bilim, teknoloji ve sanayide ileri olan ülkelerin medyalarının etkisiyle kültürler arası farklar azalmakta, dünyanın farklı coğrafyalarındaki halkların kültürleri birbirlerine benzemektedir. Batı kültürüne ait hamburger, pizza, tost, kola ve benzeri yiyecek ve içecekler Türk kültürüne girmiş ise de bu yiyeceklerin sayısı fazla olmadığı gibi çokça da tercih edilmemektedirler. Bunun ana sebebi Türk halkının yeme-içme alışkanlığı, Türk mutfak kültürünün çok zengin olması, yiyecek ve içeceklerinin lezzeti ile açıklanabilir. Bu durumun tersi olarak Türk

mutfağına ait bazı yiyecek ve içecekler de dünya mutfaklarında yer almakta ve hızla yayılmaktadır. Bunlardan çabuk servis edilebilen döner ve ayran gibi yiyecek ve içecekler diğerlerinden daha çabuk yaygınlaşıp bilinir olmuşlardır.

Yeme-içme kültürü modernleşme ve küreselleşmeden etkilense de Türk yeme-içme kültürü kaybolmayacak evde baklava yapılmasa bile baklava bir şekilde tatlı dükkânlarından temin edilebilecek, evlerde tarhana yapılmasa da yine hazır hâlde bulmak mümkün olacaktır.

Türkler çok fazla medeniyetle etkileşim içinde olduğundan yeme-içme alışkanlıkları ve mutfak kültürleri zenginleşmiştir. Türk mutfağı Fransız, İtalyan ve Çin mutfakları ile birlikte dünyanın sayılı mutfakları arasındadır. Bu durum Türklerin komşu kültürlerden etkilenmesiyle açıklanmaktadır. Ancak kültürler arası alışveriş tek taraflı değildir ve bakıldığında komşu halkların mutfak kültürü Türk mutfağı kadar zengin değildir. Türk mutfağının zenginliğinin ana sebebi farklı kültürlerin etkilerinden ziyade, bu zenginliği kendi kültürleri içinde geliştirip olgunlaştırmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1987). *Vekayi Babur'un Hâtıratı Cilt II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R. R. (2006). *Kutadgu Bilig*. Kabalcı Yayınevi.
- Argunşah, M. (1999). *Tuhfe-i Murâdî*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça Türkçe Sözlük*. Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. & Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması*. Kutlu Yayınevi.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Tablet Kitabevi.
- Bekar, A., Zağralı, E. (2015). Türk yemek kültürü ve teknolojik gelişmelerin yemek kültürü üzerine etkileri. *Journal of Tourism Theory and Research*, 1(1), 40-48. DOI: 10.24288/jttr.202821
- Beşirli, H. (2010). Yemek, kültür ve kimlik. *Millî Folklor*, 22 (87), 159-169.
- Beşirli, H. (2012). *Yemek Sosyolojisi - Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*. Phoenix Yayıncılık.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Çağlar, D. (2015). Buğday. E. G. Naskali (Ed.) *Ekmek Kitabı*. Kitabevi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. Kabalcı Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Diakov, V. & Kovalev, S. (2014). *İlkçağ Tarihi 1*. (Çev. Ö. İnce). Yordam Kitap.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Düzgün, E. & Özkaya, F. D. (2015). Mezopotamya'dan günümüze mutfak kültürü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(1), 41-47.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. Kabalcı Yayınevi.

- Ercilasun, A. B. (1994). *Dilde Birlik*. Cönk Yayınları.
- Erdi, S. & Yurtsever, S. T. (2005). *Kâşgarlı Mahmûd Dîvânü Lugâti't-Türk*. Kabalcı Yayınevi.
- Ergin, M. (1989). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Basım ve Yayınevi.
- Ergüzel, M. M. (2007). *Kuşlar Kitabı (Bâz-Nâme-i İndî)*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Ergüzel, M. M. (2007). Atatürk'ün millî dil şuuru. Ergüzel, M. M. (Ed.), *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Evcı, A. (2015). Börek. E. G. Naskali (Ed.). *Ekmek Kitabı*. Kitabevi Yayınları.
- Gaydarci, G. A., Koltsa, E. K., Pokrovskaya, L. A., Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Goody, J. (2013). *Yemek, Mutfak, Sınıf - Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması*. (Çev. M. G. Güran). Pinhan Yayınları.
- Gökyay, O.Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. Kabalcı Yayınevi.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güler, S. (2010). Türk mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 24-30.
- Gürsoy, D. (2013). *Yiyelim İçelim, Tarihini Bilelim: Düünden Bugüne Gastronomi*. Oğlak Yayınları.
- İbn-i Haldun. (2014). *Mukaddime*. (Çev. T. Dursun). Kaynak Yayınları.
- İnan, A. (2010). Türklerde su kültü ile ilgili gelenekler. O. Turan (Ed.). *Fuad Köprülü Armağanı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İsmail, Z. (2002). *Kazak Türkleri*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Karaağaç, G. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabacak, E. (2012). Kıbrıs ağzında ölümle ilgili anlatımlar. *Millî Folklor Dergisi*, 94, 204-213.
- Kaya, C. (2014). *Rızvan Şah İle Ruh-Afza Hikâyesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılıç, S. & Albayrak, A. (2012). İslamiyetten önce Türklerde yiyecek ve içecekler. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(2), 707-716.

- Kızıldemir, Ö., Öztürk, E., Sarıışık, M. (2014). Türk mutfak kültürünün tarihsel gelişiminde yaşanan değişimler. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 191-210.
- Koç, K., & Bayniyazov, A. & Bayniyazova, C. (2007). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çimkent Enstitüsü.
- Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk Dili - Belgeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koşay, H.Z. & Ülkücan, A. (2011). *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*. Çiya Yayınları.
- Kut, G. (2002). *Türklerde Yemek Kültürü, Türkler IV*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Kúnos, Ignaz. (1902). *Şeyh Suleyman Efendi's Çagatay-Osmanisches Wörterbuch*. Franklin-Társulat Nyomdájá
- Merdol, T. K. (1998). Tarihten günümüze toplumlar ve beslenme alışkanlıkları. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*. Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Naskali, E. & Duranlı, M. (1999). *Altayca Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nemeth, G. (1990). *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş, IV*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Önçel, S. (2015). Türk mutfağı ve geleceğine ilişkin değerlendirmeler. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(4), 33-44.
- Özkan, M. (1993). *Gülistan Tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özmen, M. (1993). Değirmen, teker ve tegzinmek kelimelerinin kökenlerini üzerine. *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*. 17, 147-151.
- Öztek, U. (2019). *Selim İleri'nin Eserlerinde Yeme İçme Kültürü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, F. (2007). *Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*. Millî Eğitim Basımevi.
- Pelliot, P. (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino.

- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Kabalcı Yayınevi.
- Solmaz, Y. & Dülger Altın, D. (2018). Türk mutfak kültürü ve beslenme alışkanlıkları üzerine bir değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 108-124.
- Standage, T. (2016). *İnsanlığın Yeme Tarihi*. (Çev. G. Çakır). Maya Kitap.
- Steingass, F. A. (2005). *Comprehensive Persian-English Dictionary*. Çağrı Yayınları.
- Şahin, E. (2007). *Hakas Destanı Altın Çüs*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şavkay, T. (2000). *Osmanlı Mutfağı*. Şekerbank Yayınları.
- Şeker, A. (2015). Un kelimesi üzerine. E. G. Naskali (Ed). *Ekmek Kitabı*. Kitabevi Yayınları.
- Şen, M. (2004). Tuz kelimesi üzerine. E. G. Naskali & M. Şen (Ed.). *Tuz Kitabı*. Kitabevi Yayınları.
- Tannagaşeva, N. & Akalın, H.Ş. (1995). *Şor Sözlüğü*. Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Taşkın, G. (2016). *Mehmet Kâmil Melceü't-Tabbâhîn (Aşçıların Sığınağı)*. Çiya Yayınları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Puser*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2001). Yabancı kelimelerin Türkçeye giriş yolları ve oruç kelimesinin hikâyesi. Ş. Tekin (Ed). *İştikakçının Köşesi*. Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Öncü Kitap.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Temel, E. (2015). Ocak sözünün kökeni, türevleri ile farklı dil, lehçe ve ağızlardaki kullanım şekilleri. E. G. Naskali (Ed.) *Ekmek Kitabı*. Kitabevi Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Simurg Yayınevi.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Österreichische Akademie der Wissenschaften Wien.
- Toparlı, R. (2018). *Ed-Durretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1965). *Derleme Sözlüğü II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1968). *Derleme Sözlüğü III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1969). *Derleme Sözlüğü IV*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1972). *Derleme Sözlüğü V*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1972). *Derleme Sözlüğü VI*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1974). *Derleme Sözlüğü VII*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1975). *Derleme Sözlüğü VIII*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1977). *Derleme Sözlüğü IX*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1978). *Derleme Sözlüğü X*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1979). *Derleme Sözlüğü XI*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1982). *Derleme Sözlüğü XII*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zülfikar, H. (2012). Anlamları, deyimleri ve çeşitleriyle ekmek. *Türk Dili*, 3 (728), 12-17.

ÖZGEÇMİŞ

1998 yılında Esra Karabacak danışmanlığında, Garib-nâme ve Âşık Paşa (161B-166A) konulu tezi tamamlayarak Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden lisans mezunu oldu. 2005 yılında Ceval Kaya danışmanlığında Uygurca Altun Yaruk’a Ait Belgeler (451-500) konulu tezi ile Marmara Üniversitesi Türk Dili Bölümünde yüksek lisansı tamamladı. 2004-2005 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi’nde Türk Dili okutmanı, 2005-2006 tarihinde Kırgızistan Calalabad Kommersiye Enstitüsü’nde Türk Dili okutmanı olarak çalıştı, 2007-2008 tarihinde Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi’nde hazırlık sınıfı öğrencilerine Türkçe öğretimi derslerini verdi. 2009 yılından itibaren Düzce Üniversitesi Türk Dili Bölümünde öğretim görevlisi ve 2010 yılından itibaren Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde doktora öğrencisidir.